

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI
KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1986

1990

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE
1986-1990

AZ
ORSZÁGOS
SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
ÉVKÖNYVE

1986–1990

BUDAPEST
1994

Szerkesztő bizottság

FERENCZY ENDRÉNÉ
JUHÁSZ GYULA
SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ
SONNEVEND PÉTER
WINDISCH ÉVA

Felelős szerkesztő

KOVÁCS ILONA

HU ISSN 0524-8868

TARTALOMJEGYZÉK

INHALT — CONTENTS — TABLE DES MATIÈRES

<i>Somkuti Gabriella</i> : Haraszthy Gyula 1910–1990	7
Haraszthy Gyula irodalmi munkássága	11

I. Az OSZK 1986–1990-ben

Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1986–1990-ben	21
The Activity of the National Széchényi Library in the Years 1986–1990	79
Die Tätigkeit der Széchényi-Nationalbibliothek in den Jahren 1986–1990 ..	89
A Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkája 1986–1990-ben	101
The Activity of the Centre for Library Science and Methodology in the Years 1986–1990	121
Die Tätigkeit der Zentralstelle für Bibliothekswissenschaft und Methodik in den Jahren 1986–1990	123

II. Az OSZK történetéből és munkájából

<i>Berlász Jenő</i> : Kísérletek a Könyvtár elhelyezésére a XIX. században	149
Versuche der Unterbringung der Bibliothek im XIX. Jahrhundert	166
<i>Somkuti Gabriella</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezése 1867–1918 ..	169
Die Unterbringung der Széchényi-Nationalbibliothek zwischen 1867–1918 ..	195
<i>Haraszthy Gyula</i> : Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezése 1919–1958 ..	197
Gebäude und Unterbringungssorgen in der Széchényi-Nationalbibliothek zwischen 1919–1958	219

<i>Somkuti Gabriella: Az Országos Széchényi Könyvtár újjászervezése 1867–1875.</i>	
A müncheni szakrendszer bevezetése	221
Die Neuorganisation der Széchényi-Nationalbibliothek 1867–1875	
Die Einführung des Münchner Fachsystems	275
<i>Patay Pálné: Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának története (1802–1846)</i>	277
Die Geschichte der Kartensammlung der Ungarischen Széchényi-Nationalbibliothek	297

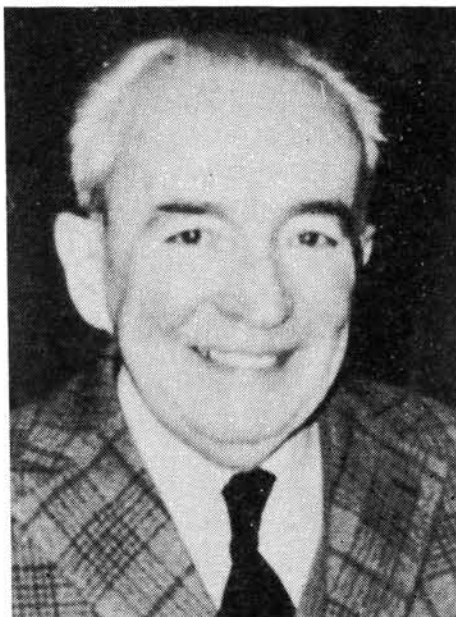
III. Könyvtörténeti és művelődéstörténeti tanulmányok

<i>Zichy Mihály: Habsburg- királyválasztás egy ósnyomtatvány tükrében. Adalékok a sajtó- és propagandatörténehez</i>	301
Habsburg-Königswahl im Spiegel eines Wiegendruckes (Beitrag zur Presse- und Politikgeschichte)	330
<i>Borsa Gedeon: Bibliográfiai adalékok az esztergomi breviárium Mohács előtt nyomtatott kiadásairól</i>	331
Bibliographische Angaben über die gedruckte Ausgaben des Esztergomer Breviers in der Zeit vor Mohács	350
<i>Farkas Ágnes – V. Ecsedy Judit: A kassai nyomda 1610–1622 közötti munkássága</i>	351
The Activity of the Printing Office in Kassa during the Years 1610–1622	382
<i>Friedrich Ildikó: Magyar nyelvű lóorvosló és lótenyésztő szakkönyvek a XVIII. században</i>	395
Fachbücher über Pferdeheilkunde und Pferdezucht im 18. Jahrhundert in ungarischer Sprache	415
<i>Bellágh Rózsa: Szerencsi Nagy István, a Magyar Athenas folytatója</i>	417
István Szerencsi Nagy, der Fortsetzer des Ungarischen Athenas	433
<i>Póti Csilla: Egy Amade László leveleiből összeállított leveleskönyv filológiai vonatkozásai</i>	435
Die philologischen Bezüge der Briefbücher László Amades	458
<i>Berlász Piroska: A Pesti Magyar Színházi Részvénytársaság végelszámolása 1853/54-ben</i>	459
Die Schlussabrechnung der Pester Ungarischen Theater AG 1853-54	471

HARASZTHY GYULA 1910–1990

Megint eltávozott valaki, aki előttünk járt, és aki a mi könyvtári világunkban egy hosszú korszak tanúja és cselekvő résztvevője volt. Haraszthy Gyulát négy nappal 80. születésnapja előtt, 1990. február 6-án ragadta el a halál, amely kegyes volt hozzá: megkímélte a hosszú szenvedéstől, a betegséggel való egyenlőtlen küzdelemtől. Csendben távozott, ahogyan élt. Végző akarata nem adott alkalmat hosszú gyászbeszédre, a kor- és pályatársak végző búcsújára. Tisztünket ezzel megnehezítette, mert sallangtalan megemlékezésre, teljesebb odafigyelésre kötelez. Alakját a külsőségektől mentesen kell felidézni, a megtett útra, az elévzett munkára összpontosítva.

A magyar–német szakot a budapesti egyetemen végzett, 1932-ben doktorált fiatalember még három évig maradt az egyetem falai között mint fizetéstelen tanársegéd, de már ekkor kezelője volt a Magyar Irodalomtörténeti Intézet könyvtárának. Ez időben irodalomelméleti kérdésekkel foglalkozott, erről tanúskodnak akkor megjelent munkái. 1935-ben nyílt alkalma arra, hogy eredeti elhatározásához híven, egy nagykönyvtár szolgálatába szegődjék. Első munkahelye a budapesti Egyetemi Könyvtár, s ettől kezdve Haraszthy Gyula élete elválaszthatatlan a könyvtáraktól. 1978-ban így vallott erről Bereczky Lászlónak: "Annyi szép, a közösség érdekét szolgáló munka vonzott, hogy a könyvtár mellett kellett döntenem, és ezt nem bántam meg... A könyvtárosi munka a közösség szolgálata" (Könyvtáros, 1978/7. szám).

Pályatársai közül már korán kiemelkedett, s különleges feladatok elvégzésére választották ki. 1940 őszén a Közgyműtemények Országos Főfelügyelőisége keretében létrehozott erdélyi osztály vezetésével bízták meg. Ez az osztály 10 hónapos működése alatt közel 200.000 kötet könyvet gyűjtött össze és osztott szét az észak-erdélyi könyvtárak és intézmények között. Haraszthy Gyula már itt tanújelét adta kiváló szervezőképességének, amire későbbi pályája során is számos példát találunk.

A háborús évek katonai szolgálatot és szovjet hadifogságot jelentettek számára, de 1947-től újra elfoglalhatta helyét az Egyetemi Könyvtárban. Ebben az időben válik véglegessé számára, hogy az irodalomtörténész pályája helyett – a megváltozott viszonyok közepette – több cselekvési lehetőség nyílik számára a könyvtárosi pályán. Ez tükröződik irodalmi munkásságában is: első, 1931–1944 közé eső korszakának irodalomelméleti, esztétikai, irodalomtörténeti, kritikai témáit az 1951-től nyíló időszakban csaknem kizárólag a könyvtári vonatkozású írások követik. A gyorsan fejlődő hazai könyvtári életnek szüksége is volt a vezető posztokon jól képzett szakemberekre, az ezernyi tennivalót áldozatosan vállaló férfiakra. Haraszthy Gyulát ettől kezdve ott látjuk szinte valamennyi területen, ahol valamilyen újnak a megteremtése és szervezése folyik. 1949-ben kapott igazgatói kinevezést a Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtárához, ahol a könyvtárnak szinte a semmiből való létrehozása volt a feladata. Két év múlva már megnyílt az új könyvtárépületben a korszerűen szervezett, hálózati központként működő egyetemi könyvtár. Közben már újabb megbízást kapott: igazgatói teendőinek ellátása mellett a felsőfokú könyvtárosképzés megszervezése, beindítása lett a feladata. 1951 és 1954 között másodállásban ő volt a könyvtáros tanszék vezetője, s mind tanszékvezetői, mind oktatói minőségében elévülhetetlen érdemei vannak a könyvtárosképzés megalapozásában. 1953 őszén az Akadémiai Könyvtár igazgatójává nevezték ki. Itt is úttörő munka várt rá: a két háború között meglehetősen elhanyagolt, s ezért elmaradott állapotban levő könyvtár újjászervezése. Haraszthy Gyula néhány év alatt komoly előrehaladást ért el, a vezetése alatt megújult intézmény a magyar tudományos élet szilárd bázisává, az akadémia keretében folyó kutatások elősegítőjévé vált. Ő indította el az Akadémiai Könyvtár publikációs tevékenységét, a ma már lassan 100. kiadványa felé közeledő *Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményeit*. Közben egyre inkább bekapcsolódott a könyvtárügy országos irányításába is. Az 1953-ban létrehozott Országos Könyvtárügyi Tanácsnak tagja, majd 1956. október 18-tól alelnöke. "A modern könyvtárügy egységes irányítása, elvi és szakmai összefogása nem egyedül kormányzati feladat, hanem a könyvtári szakemberek öngazgatási tevékenysége is." – írja 1957-ben máig ható érvénnyel. 1955-től Kovács Máté, Köhalmi Béla, Mátrai László és Varjas Béla mellett a *Magyar Könyvszemle* szerkesztőbizottságának is tagja.

A pálya csúcán ekkor hirtelen törés következett: 1957. júniusában fegyelmi vizsgálat indult ellene, és az Akadémiai Könyvtár több munkatársa ellen. Az ok természetesen az 1956-os forradalom napjaiban keresendő. Haraszthy Gyula tagja volt a könyvtár forradalmi bizottságának, s e minőségében bár nem kezdeményezője, de résztvevője volt az ott zajló eseményeknek. Az első vádpont szerint a könyvtár munkatársai felléptek az akadémiai belső iratok megsemmisítése ellen, követelték az irat-

tárak zárolását és lepecsételését. Az akadémiai székház kazánházában ugyanis javában folyt a bizalmas iratok, elsősorban a személyi anyagok égetése. Ezt állították le a könyvtárosok, s tettük egyben szimbolikus értékű: a dokumentumok őrzésére hivatottak soha nem szegődhetnek az iratokat politikai okokból megsemmisítők táborához. A második vádpont szerint az Akadémiai Könyvtár nevében a szovjet beavatkozás ellen külföldi könyvtárakhoz, társintézményekhez tiltakozó és morális támogatást kérő táviratokat küldtek. A táviratfeladást aláírásával engedélyező Haraszthy Gyulát a fegyelmi határozatot hozó Akadémia akkori elnöke írásbeli megrovásban részesítette, "enyhítő körülményként" tudva be a vezetése alatt álló intézmény tudósok és kutatók által is elismert, magas szakmai színvonalát. Egyidejűleg Haraszthy Gyulát és a könyvtár még három munkatársát az "okozott kár" megtérítésére, vagyis a feladott táviratok árának megfizetésére kötelezték. (Haraszthy Gyulának ez 8.000 forintot, a teljes összeg mintegy 70 százalékát jelentette.) A politikai ellenfelek azonban nem nyugodtak bele az "enyhe" ítéletbe, s 1960-ban újabb hajszá indult, most már kifejezetten Haraszthy Gyula ellen. Nemtelen vádak kereszttüzébe került, s elvesztette állását is. A Művelődési Minisztérium könyvtári osztályának vezetője, a kommunista Szekeres Pál azonban felismerte, hogy kiváló szakemberek félreállítása az ország és a könyvtárügy érdeke ellen való, s ezért külön megbízást adott Haraszthy Gyula számára. Feladatává tette a külföldről beszerzett irodalom központi feldolgozásának és nyilvántartásának megszervezését és irányítását.

1960. december 1-jétől Haraszthy Gyula állást kapott az Országos Széchényi Könyvtárban, ahol a feldolgozó osztályok vezetését, Goriupp Alíz örökét vette át. Most végre újra az intenzív munka, az alkotás évei következhetnek. Ezúttal is új feladatok elvégzése várt rá: a külföldi irodalmat regisztráló *Országos Gyarapodási Jegyzékek* kiadásának beindítása, az OSZK katalógusrendszerének reformja, a nemzeti bibliográfiai munkák keretében a hungarika-bibliográfiák megindítása. 1971-től létrehozója és elnöke volt a Széchényi Könyvtár Hungarika Koordinációs Bizottságának. Ezt a munkát különösen nagy kedvvel végezte, "*Hajszálgökök és a hungarika-bibliográfiák*" című írása arról a mély felelősségérzetről tanúskodik, amit a határainkon túl élő magyarság szellemi termésének számontartása és megismertetése iránt érzett. A könyvtárügy országos ügyeinek intézésében továbbra is részt vett, elsősorban az Országos Könyvtárügyi Tanácsban és annak szakbizottságaiban végzett munkájával.

Haraszthy Gyulát pályáján mindvégig magas szintű szakmai igényesség, széles körű tájékozottság és erős gyakorlati érzék jellemezte. Ez tükröződött mind napi tevékenységében, mind szakirodalmi munkásságában. Jóllehet csaknem mindig vezető beosztásban tevékenykedett, végig megőrizte az emberekkel való közvetlen kapcsolattartás gyakorlatát, minden emberi problémához való humánus viszonyulását. Az a beosztott, aki belépett hozzá, főnökétől nem ötperces, rideg meghallgatásban részesült, hanem megértést és emberi melegséget, baráti szíves szavakat kapott tőle. Az ő korrekt és őszinte magatartásában, emberi tisztességében soha senkinek nem kellett csalódnia: sem a felsőbb vezetésnek, sem a beosztottaknak.

1973 végén Haraszthy Gyula nyugalomba vonult, de nem pihent. A Széchényi Könyvtár vezetőségétől újabb megbízást kapott: a nemzeti könyvtár története 1918–1946 közötti korszakának megírását, mely feladat Dezsényi Béla 1972-ben bekövetkezett halálával gazda nélkül maradt. 1978-ban még bizakodóan nyilatkozott erről: "Szeretném, ha a sors megengedné, hogy az évek óta folyó munkából könyv is legyen, újabb kori művelődéstörténetünk egy fejezete." A sors, és tegyük hozzá, sajnálatos módon maga a Széchényi Könyvtár sem tette ezt számára lehetővé. Még ugyanazon évben beszüntették munkájának anyagi támogatását, s öt évnek kellett eltelnie, amíg a Széchényi Könyvtár anyagilag is újra támogatta Haraszthy Gyula történeti kutatásait. Öt év azonban behozhatatlanul elveszett, s öt év már igen sok egy nyugdíjas életében. Most ez az öt év hiányzik ahhoz, hogy a nemzeti könyvtárnak erről a korszakáról az összefoglaló monográfiát kézbe vehessük. Haraszthy Gyula elvégezte a teljes forrásfeltárást és anyaggyűjtést, publikált számos rész tanulmányt, s a legutolsó időkből már az összefoglalást kezdte írni. A halál azonban kiütötte kezéből a tollat...

Haraszthy Gyula egy életen keresztül hűséges volt választott hivatásához, és hűséges volt könyvtáros társaihoz. Tudtunkkal ő az utolsó, aki még tagja volt az 1935-ben alakult Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének, és végig tagja is maradt. Még emlékszünk, amikor nem is olyan régen, 1988 őszén ünnepi szónoka volt az egyesület által rendezett Fitz József-émlékülésnek. Ő mondotta akkor a nagynevű elődről: "Büszke lehet rá a mai könyvtáros társadalom." Őrá emlékezve, mi sem tudunk most egyebet mondani, bár a büszkeségről Haraszthy Gyula másként vélekedett. "Büszke semmire nem vagyok – mondotta –, csak a jó értelemben vett szolgálat teljesítése az, ami örömmel tölt el." A szolgálat örömét adta tovább nekünk, mai könyvtárosoknak. Ne feledkezzünk meg erről!

Somkuti Gabriella

Haraszthy Gyula irodalmi munkássága

1931–1944

Irodalom-esztétikai problémák a múlt század derekán. Bp. 1931.

Disszertáció kéziratban.

Máté Károly : A könyv morfológiája. Tanulmány a XVI–XVII. századi magyar irodalom történetéhez. (Ism.) = *Protestáns Szemle*. 1931. 796–797. l.

Irodalomelméleti kérdések a múlt század második negyedében. Bp. Pallas, 1932. 68 l. /Irodalomelméleti füzetek 44./

Az erdélyi magyar irodalom problémái. = *Budapesti Szemle*. 231. köt. 1933. 328–384. l.

Kosztolányi Dezső Esti Kornélja. (Ism.) = *Budapesti Szemle*. 1933. 231. köt. 282–384. l.

Kemény Zsigmond irodalomszemlélete. = *Irodalomtörténeti dolgozatok Császár Elemér 60. születésnapjára*. Bp. 1934. 91–107. l.

Klly. Bp. 1934. 19 l.

Mai kritikánk létkérdései. = *Protestáns Szemle*. 1934. 290–291. l.

Áprily Lajos költeményei. Áprily Lajos : Az aranyosó balladája. = *Budapesti Szemle*. 1934. 233. köt. 376–383. l.

Egy emberöltő regénye. Köröndi Ferenc : A boldog emberöltő. (Ism.) = *Budapesti Szemle*. 1934. 235. köt. 250–254. l.

Négy új magyar regény. (Ism.) = *Budapesti Szemle*. 1935. 239. köt. 247–254. l.

Két novellás kötet. (Ism.) = *Budapesti Szemle*. 1935. 273. köt. 126–128. l.

Két nőíró. (Ism.) = *Budapesti Szemle*. 1935. 236. köt. 250–253. l.

Két "sorsos" könyv. (Ism.) = *Budapesti Szemle*. 1935. 238. köt. 123–128. l.

Pálosi Éva : A földnek teremni kell. (Ism.) = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1935. 48. l.

Kádár Endre : Önbüntetés. (Ism.) = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1935. 108. l.

Lőrinczy György : Magyar csodák (Ism.) = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1935. 173–174. l.

- Szlovenszkói magyar írók. = *Budapesti Szemle*. 1936. 241. köt. 243–252. l.
- Papp Ferenc : Gyulai Pál. 1. köt. (Ism.) = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1936. 9–10. l.
- Berzsenyi Dániel : Költői művei. (Ism.) = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1937. 49. l.
- Vészi Endre : Felszabadultál. (Ism.) = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1937. 88. l.
- Baránszky-Jób László : A magyar széppróza története szemelvényekben. (Ism.) = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1937. 171. l.
- Hunyady Sándor: Géza és Dusán. (Ism.) = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1937. 178. l.
- Cs. Szabó László = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1938. 16–20. l.
- Auróra: Hazai almanach 1822–1831. = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1938. 21–22. l.
- A könyvtár és a közönség kapcsolata. = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1938. 227–229. l.
- Németh László : Kocsik szeptemberben. (Ism.) = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1938. 29–30. l.
- Hunyady Ferenc : Szétesett ország. (Ism.) = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1938. 65. l.
- Illyés Gyula : Rend a romokban. (Ism.) = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1938. 66–67. l.
- Dukony Mária : Az Alföld a német irodalomban. (Ism.) = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1938. 117–118. l.
- Kajári Kató : Tiszavirág. (Ism.) = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1938. 119. l.
- Földi Mihály : Párizsi menyasszony. (Ism.) = *Magyar Könyvbarátok Diáriuma*. 1938. 219. l.
- Fertsek Ferenc : Pubi és a körülmények. (Ism.) = *Diárium*. 1939. 43–44. l.
- Sötér István : Fellegjárás. (Ism.) = *Diárium*. 1939. 106–107. l.
- Az Egyetemi Könyvtár modernizálása. = *Magyar Könyvszemle*. 1940. 46–54. l.
- Erdélyi János irodalomszemlélete. Bp. 1940, Pallas, 48. l. /Irodalomtörténeti füzetek 66./
- Irodalom, ízlés, közönség. = *Diárium*. 1940. 252–253. l.
- Kézai Béla : Az utolsó nap. (Ism.) = *Diárium*. 1940. 107–108. l.
- A vihar. = *Diárium*. 1940. 259. l.
- Kritika Shakespeare drámájának nemzeti színházi bemutatójáról.
- Az erdélyi könyvakció. = *Magyar Könyvszemle*. 1941. 313–331. l.
- Néhány szó a mai regényről. = *Diárium*. 1941. 3–4. l.
- Vitéz lélek. = *Diárium*. 1941. 47–48. l.
- Kritika Tamási Áron színművének nemzeti színházi bemutatójáról.

- Zolnai Béla : A magyar biedermeier. (Ism.) = *Diárium*. 1941. december. 44. l.
 Az irodalmi közönség. = *Diárium*. 1942. 285. l.
 Waggerl, Karl Heinrich : Kenyér. (Ism.) = *Diárium*. 1942. 46–47. l.
 Ina Seidel: Hívtalak. (Ism.) = *Diárium*. 1942. 68. l.
 Tamási Áron novellái. (Ism.) = *Diárium*. 1942. 209–210. l.
 Merényi Máriusz : Határállomás. (Ism.) = *Diárium*. 1943. 88–89. l.
 Jo van Ammers-Küller : A Cornvelt ház asszonyai. (Ism.) = *Diárium*. 1943.
 93–94. l.
 Kodolányi János : Csendes órák. (Ism.) = *Diárium*. 1943. 141–142. l.
 Vaszary János : Szajnaparti kaland. (Ism.) = *Diárium*. 1943. 136. l.
 Új magyar dekameron. I–II. Szerk. Illyés Gyula. (Ism.) = *Diárium*. 1943. 163. l.
 Rachel Field : Az élet újra szép. (Ism.) = *Diárium*. 1943. 260. l.
 Régi magyar hétköznapiak a kalendáriumok lapjain. = *Diárium*. 1944. 13–15. l.

1951–1989

- A Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára. = *Könyvtárügyi Szemle*. 1951.
 3–4. sz. 7–18. l.
 Osztályozás, szakrendszerek. Jegyzet. Bp. ELTE Bölcsészettudományi Kar,
 1951. 35 l.
 Osztályozás, szakrendszerek. Jegyzet. Bp. ELTE Bölcsészettudományi Kar,
 1952. 81 l. – 2. kiad. 1954.
 Bevezetés az osztályozásba. Bp. Pedagógiai Főiskola, 1953. 49 l.
 A könyvtárosképzés helyzete és feladatai. = *A Könyvtáros*. 1953. 1. sz. 9–11. l.
 Előadás az 1. Országos Könyvtáros Konferencián.
 Főiskolai könyvtárosképzés a Szovjetunióban. = *A Könyvtáros*. 1954. 2. sz.
 6–9. l.
 Egy el nem mondott felszólalás. = *A Könyvtáros*. 1954. 5.sz. 19. l.
 Zárzó a könyvtárosképzésről folytatott vitáról. = *A Könyvtáros*. 1954. 10. sz.
 25–28. l.
 A magyar könyvtárügy tíz éve. = *A Könyv*. 1955. 3. sz. 97–104. l.
 --- Németh Mária: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának munkája.
 = *Akadémiai Értesítő*. 1955. 508. sz. 59–69. l.
 Tervgazdasági, statisztikai és számviteli bibliográfia. Szerk. Hajdu Elemérné, Há-
 mori Béla és --. 1. köt. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1955. 714 l. 2. köt. 1956.
 167 l.
 Köhalmi Béla. = *A Könyvtáros*. 1956. 245–247. l.
 A 130 éves Akadémiai Könyvtár. Bp. 1956. 23 l. /A Magyar Tudományos Aka-
 démia Könyvtárának kiadványai. 1/
 Klny. *Magyar Tudomány*. 1956. 63–84. l.

Néhány kiegészítő megjegyzés a hazai könyvtárvizsgálatok időszerű kérdéseire.
= *Magyar Könyvszemle*. 1957. 406–408. l.

Könyvtárügyünk néhány fontos kérdése az Országos Könyvtárügyi Tanács 1957. évi munkájának tükrében. = *A Könyvtáros*. 1957. 5–7. l.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács és szakbizottságai. = *A Könyvtáros*. 1957. 328–329. l.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács és a magyar könyvtárügy időszerű kérdései.
Bp. 1958. 16 l. /A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai. 5/
Klly. *Magyar Könyvszemle*. 1957. 311–324. l.

Az UNESCO alapszervezete, a keleti és nyugati kulturális értékek kölcsönös megbecsüléséről és a könyvtárak ezzel kapcsolatos feladatai. = *Magyar Könyvszemle*. 1958. 197–200. l.

Az Országos Könyvtárügyi Tanács szakbizottságainak munkája. = *A Könyvtáros*. 1958. 641–645. l.

Közhalmi Béla hetvenötödik születésnapjára. = *Magyar Könyvszemle*. 1959. 381–382. l.

A budapesti állami könyvtárak helyzete és tevékenysége. = *A Könyvtáros*. 1960. 82–95. l.

A devizaigényes külföldi könyvbeszerzés elemzésének néhány tanulsága. = *Magyar Könyvszemle*. 1961. 91–99. l.

Az országos gyarapodási jegyzékek megjelenése elé. = *A Könyvtáros*. 1961. 457–458. l.

A magyar bibliográfia néhány problémája a Szakbizottság 1962. évi munkájának tükrében. = *Magyar Könyvszemle*. 1965. 269–271. l.

Az 1961-ben megtartott gödöllői munkaértekezlet utáni helyzet.

Megjelent a "Külföldi Könyvek Országos Gyarapodási Jegyzéké"-nek első két száma. = *A Könyvtáros*. 1962. 21. l.

Könyvtári utazás Vas megyében. = *A Könyvtáros*. 1962. 665–666. l.

A "Könyvtári Figyelő" új évfolyama. = *A Könyvtáros*. 1962. 744. l.

Az országos gyarapodási jegyzékek külföldön és Magyarországon. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961–1962*. Bp. 1963. 136–161. l.

A könyvtári tájékoztatás újabb kollektív munkaeszközei Magyarországon. = *Magyar Könyvszemle*. 1963. 126–130. l.

Bibliográfiai problémák a gödöllői értekezlet után. = *Könyvtári Figyelő*. 1963. 1–9. l.

1961 őszén tartott értekezlet.

Központi könyvtárügyi szolgáltatások. = *Könyvtári Minerva*. 2. köt. Bp. KMK. 155–171. l.

A múzeumi szakkönyvtárak szakfelügyeletének módszertani problémái.
= *A módszertani szolgáltatások a tudományos és szakkönyvtári hálózatokban*. Bp. 1966. 141–158. l.

A magyar nemzeti bibliográfia rendszere. = *Könyvtáros*. 1966. 287–288. 1.

A múzeumi könyvtárak helyzete és problémái. = *Könyvtári Figyelő*. 1967. 434–453. 1.

Az Országos Széchényi Könyvtár olvasói és szolgálati katalógusai. Tervtanulmány. 1. Törzsgyűjtemény. 2. Különgyűjtemények (tárak). Bp. 1964–1967. 2 db.

1. 65 gépelt lap

2. 54 gépelt lap

Katalógus-problémák a nemzeti Könyvtárban. = *Könyvtáros*. 1968. 137–140.1.

Petrik Géza: Magyar könyvészet 1860–1875. (Hasonmás utánnyomás.) (Előszó:

--. Magyar és angol nyelven.) 5–12. 1. Bp. OSZK. 1968.

Magyar könyvészet 1911–1920. Sajtó alá rendezte Kozocsa Sándor. (Hasonmás utánnyomás.) (Előszó --. Magyar és angol nyelven.) Bp. OSZK. 1969. 5–12. 1.

Magyar Könyvészet 1901–1910. Szerk. Petrik Géza, Barcza Imre. (Hasonmás utánnyomás.) (Előszó --. Magyar és angol nyelven.) Bp. OSZK. 1969. V–XII. 1.

Kiszlingstein Sándor: Magyar Könyvészet 1876–1885. (Hasonmás utánnyomás.) (Előszó --. Magyar és angol nyelven.) Bp. OSZK. 1969. 5–10. 1.

Petrik Géza: Magyar könyvészet 1886–1900. (Hasonmás utánnyomás.) (Előszó --. Magyar és angol nyelven.) Bp. OSZK. 1969. V–X. 1.

Kiépítjük a Hungarica információk teljes rendszerét. = *Könyvtáros*. 1971. 153–154. 1.

A III. Országos Könyvtárügyi Konferencián elhangzott hozzászólás.

Faragó Lászlóné --: Az Országos Széchényi Könyvtár katalógusai. Használati útmutató. Bp. OSZK. 1972. 177 l.

Die Kataloge der Széchényi Nationalbibliothek. Bp. Széchényi Nationalbibliothek. 6 l.

Angol, francia és orosz nyelven is.

Műemlékkönyvtárak az Országos Széchényi Könyvtár gondozásában. = *Könyvtári Figyelő*. 1975. 305–306. 1.

"Hajszálgyökerek" és a hungarika bibliográfia. = *Könyvtáros*. 1973. 355–356. 1.

A Hungarika Koordinációs Bizottság tevékenysége. = *OSZK Híradó*. 1975. 100–103. 1.

Raktározási gondok a különgyűjteményekben. = *OSZK Híradó*. 1975. 18–20. 1.

Fügedi Péterné: Kurrens nemzeti szakbibliográfiáink elemzése. (Ism.) = *OSZK Híradó*. 1973. 150–151. 1.

Dezsényi Béla 1907–1972. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1970–1971*. Bp. 1973. 7–9. 1.

Nekrológ.

"Hajszálgyökerek" és a hungarika bibliográfia. Bp. OSZK–KMK. 16 l. /Magyar Könyvtárosok Egyesülete. Előadások, viták 2/

Érdekességek, színes apróságok könyvtárunk múltjából. 1919. = *OSZK Híradó*. 1974. 242–243. 1.

Könyvtárosképző tanfolyamok a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének rendezésében. = *A Magyar Könyvtárosok Egyesületének Évkönyve*. 1974 Bp. 1975. 47–59. 1.

Az 1937-ben és 1938-ban rendezett szakmai tanfolyamokról.

A kézírattól és ősnymtatványtól az audiovizuális ismerethordozókig. Bp. OSZK–KMK. 1975. 22 1. /Magyar Könyvtárosok Egyesülete. Előadások és viták 5/ Harminc éve történt az OSZK-ban. = *OSZK Híradó*. 1975. 3–14. 1.

Mozaikok könyvtárunk történetéből. 1919. = *OSZK Híradó*. 1975. 34–36. 1.

Könyvaukcio mint könyvtári bevételi forrás. Adatok a 20-as évek könyvtártörténetéhez. = *OSZK Híradó*. 1975. 131–135. 1.

Mozaikok a húszas évek könyvtári történetéből. = *OSZK Híradó*. 1975. 182–184. 1.

Ez is történt a húszas évek végén... *OSZK Híradó*. 1975. 214–216. 1.

A múzeumi könyvtárak szakfelügyeletének módszertani problémái. (Bp. 1976) KMK. 141–158. 1. = *Módszertani szolgáltatások a tudományos és szakkönyvtári hálózatokban*. Bp. KMK. 1976.

Kölcsönzés – kinek és hogyan? = *OSZK Híradó*. 1976. 205–207. 1.

Az 1920-as és 30-as években.

Ady dokumentumok az Országos Széchényi Könyvtárban. = *OSZK Híradó*. 1976. 140–143. 1.

Az OSZK kapcsolatai szovjet könyvtárakkal és tudományos intézményekkel a két világháború között. = *OSZK Híradó*. 1977. 213–219. 1.

Néhány könyvtártörténeti módszertani kérdés. /Egy előadás vázlata/ = *A Magyar Könyvtárosok Egyesületének Évkönyve* 1977. Bp. 1978. 62–68. 1.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1918-ban. = *OSZK Híradó*. 1978. 243–246. 1.

Honti János. 1910–1945. = *OSZK Híradó*. 1978. 85–88. 1.

Halász Gábor. 1901–1945. = *Könyvtáros*. 298–300. 1.

Szekeres Pál. 1904–1965. = *Könyvtáros*. 1979. 44–46. 1.

Életre szóló szép és okos szenvedély. Beszélgetés dr. Faragó Lászlónéval. = *Könyvtáros*. 1979. 266–269. 1.

Befejezés előtt a Széchényi Könyvtár történetének első kötete. Beszélgetés dr. Berlász Jenővel. = *Könyvtáros*. 1979. 397–400. 1.

Honti János. 1910–1945. = *Könyvtáros*. 1979. 361–362. 1.

Halász Gábor és az Országos Széchényi Könyvtár. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1976–1977*. Bp. 1978. 183–215. 1.

Az Országos Széchényi Könyvtár 1918-ban. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978*. Bp. 1980. 201–225. 1.

Melich János. 1872–1963. = *Könyvtáros*. 1980. 104–106. 1.

- Hevesi András. 1901–1940. = *Könyvtáros*. 1980. 554–555. l.
Könyvtáros pályák és sorsok. (Honti János, Hevesi András, Sárkány Oszkár. =
Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979. Bp. 1981. 123–141. l.
Sárkány Oszkár. 1912–1943. = *Könyvtáros*. 1981. 44–45. l.
Gombocz István. 1921–1973. = *Könyvtáros*. 1981. 541–542. l.
Kísérlet az Országos Széchényi Könyvtár anyagi gondjainak megoldására /1924–
1938/. Könyvaukciók. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980*. Bp. 1982.
155–173. l.
Az Ómagyar Mária-síralom hazatérése. = *Könyvtáros*. 1982. 546–547. l.
Gombocz István pályaképe. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1982–
1983*. Bp. 1984. 7–11. l.
Az Országos Széchényi Könyvtár fejlesztésének irányai Fitz főigazgatósa ide-
jén (1934–1945). = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1982–1983*. Bp.
1984. 121–140. l.
Faragó Lászlóné – – -: Mit, hol, hogyan keressünk a katalógusokban? Bp. OSZK.
1987. 184 l.
Fitz József az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója. = *Könyvtáros*. 1989.
62–66. l.

I.

AZ OSZK 1986—1990-BEN

Az Országos Széchényi Könyvtár működése 1986–1990-ben

1985 április elején nyitotta meg kapuit a várbeli királyi palotában az Országos Széchényi Könyvtár a kutatók és olvasók előtt. Bár ekkor az intézmény már működőképes volt új otthonában, mégis közel egy év telt el addig, amíg a teljesen új körülmények között önmagára talált, amíg minden itt dolgozó megbarátkozott a megváltozott helyzettel, és kialakította a munkák folyamatos végzéséhez szükséges feltételeket. 1986. május 15-én, amikor Juhász Gyula akadémikus Havasi Zoltán megbízott főigazgatótól átvette a könyvtár vezetését, már megvolt az a belső alap, amire építeni lehetett.

Nyilvánvaló volt, hogy a Nemzeti Múzeum épületében érlelődő elképzelések az új épületben bontakozhatnak ki, ott lehet megvalósításukhoz hozzálátni, a könyvtári tevékenység követendő irányvonalait véglegesen kialakítani.

1987-re megszületett – az MM átfogó felülvizsgálatát követően – az az intézkedési terv, amely az intézményi vezetés legfontosabb feladatait jelölte ki a könyvtár működésének racionalisabbá, gazdaságosabbá, szervezettebbé tétele érdekében.

E munkák vezetése Juhász Gyula akadémikus, a magyar történettudomány kiemelkedő kutatója nevéhez fűződik. Ő, aki a Magyarságkutató Csoport első igazgatója volt, magában hordozta a nemzeti könyvtár irányításához szükséges szemléletet, ugyanakkor – kutatói tapasztalatai alapján, külföldi útjai révén – megismerte a modernizáció módjait és eszközeit, és ezeket következetesen itt is bevezette. Elképzeléseinek megvalósításához segítséget nyújtott az MM már említett felülvizsgálati jelentése is.

Új főigazgatónk számára – szakmai szemléletéből adódóan – magától értetődő volt a hagyományok tisztelete, tehát semmi olyan változtatást nem iktatott programjába, amely ne épült volna a könyvtár közel két évszázados múltjára, sőt, ezek kiteljesítésére törekedett. Kiterjedt ez a hungarikumok minél teljesebb megszerzésének szorgalmazására, a közelmúlt dokumentumainak gyűjtésén át az utóbbi évtizedek itthon, illetve határainkon túl élő személyiségei – tanúvallomásainak videofelvételen való megörökítésére, és külföldi magyar nyelvű, illetve magyar vonatkozású dokumen-

tumok feltárására. Minden módot és alkalmat megragadott a nemzeti könyvtári funkciók kiszélesítésére. Nem csupán a Hungarika dokumentációs osztályt alapította meg, hanem programját a könyvtár egészére kiterjesztette.

Fontos volt számára a beszerzett anyag minél teljesebb és sokrétűbb feltárása, legyen az régi dokumentum, vagy a legújabb.

Tisztában lévén azzal, hogy a nemzeti könyvtár egyben tudományos műhely is, támogatta a közösségi, de az egyéni kutatásokat is, a fiatalok törekvéseit elismeréssel honorálta, a könyvtár megbecsültségét nem saját elismertségére, hanem az általa vezetett intézmény tevékenységére kívánta alapozni. Ezért is fektetett nagy súlyt a könyvtár bel- és külföldi kapcsolatainak továbbépítésére, az európai vérkeringésbe való bekapcsolására; kiállítások, konferenciák rendezése, utóbbiakon való részvétel biztosítása, kiadványaink magas szintre emelése, és még számtalan lehetőség igénybevétele révén.

Ahhoz, hogy terveit megvalósítsa, a legkorszerűbb technikai megoldások bevezetését, a gépesítés széles körű alkalmazását szorgalmazta belépésének első pillanatától kezdve. Minden követ megmozgatott ennek elősegítése érdekében, és ezzel – igazgatásának első öt évében – teljesen átformálta a könyvtár munkáját. Egy olyan folyamatot indított meg, amely biztosítja, hogy az OSZK lépést fog tartani a mindenkori technikai fejlődéssel. Harmonikusan sikerült a hagyományt a modern technikával ötvöznie a hazai és nemzetközi követelményeknek megfelelően, a szolgáltatási és tudományos szint emelésével.

Azt, hogy egyaránt megbecsülte a könyvtárosi, valamint a kutatási területeken elért eredményeket, 1989-től egy nagyon szép gesztussal, a "Széchényi nap" évenkénti megtartásával fejezte ki. Könyvtárunk alapítójának április végi születésnapján tartott ünnepi ülésen az újonnan létrehozott Széchényi-emlékéremmel tüntette ki az intézményi tevékenységben kimagasló eredményt elért munkatársak egyikét, ugyanakkor került sor a tudományos fokozatot elért kutatóink és a Keresztury-pályázatokon díjat nyert munkák szerzőinek jutalmazására, valamint a könyvtári törzsgárdatagságot – annak egyik fokozatát – elért kollégák megajándékozására.

Egy éves beszámoló alapján nem lehetne a saját programját hangosan sosem hirdető személyiség irányvonalát a maga eleve elhatározottságában megítélni, de vezetésének első öt évét áttekintve már világos, hogy egy céltudatos elképzelést következetesen valósított meg működésének ebben a korszakában.

Szervezeti átalakulás, személyi változások

Főigazgatóknak ahhoz, hogy mindezt elérje, segítőtársakra és a szervezet átforgalmazására volt szüksége.

Helyettese ezen időszak egésze alatt Sente Ferenc főigazgató-helyettes volt, majd 1989 elején Hegedüs Péter fősztályvezetőt is maga mellé emelte, aki 1990 őszétől két évre a Világbank washingtoni könyvtár igazgatói tisztét vállalta. Ekkor helyére – megbízottként – Poprády Géza, az Állományvédelmi fősztály vezetője került.

A könyvtári tevékenység folyamatos átformálódása azonban szükségessé tett újabb és újabb szervezeti, és ezzel kapcsolatos személyi változtatásokat.

1987. november elsején létrejött a Szervezési főosztály; vezetésére Hegedűs Péter kapott megbízást. Ezt a feladatát főigazgató-helyettesként is megtartotta.

A Szervezési főosztály két meghatározó funkciót látott el: az egyik területen a Fejlesztési, illetve a Számítástechnika-alkalmazási osztály keretében az intézet számítógépes fejlesztésének professzionista irányításán, valamint megvalósításán munkálkodtak Jeszenszky Edit főosztályvezető-helyettes vezetésével; a másikon viszont az intézmény működéséhez kapcsolódó központi tevékenység vitele folyt (igazgatási, személyzeti osztályi, kutatásszervezési, majd tudományos titkári feladatok ellátása, a nemzetközi és kulturális munka folytatása a Kulturális és marketing irodává átalakult szervezeti egység keretében).

1988 elején a korábbi, nagyméretű I. Főosztály több részre bomlott.

Létrejött az Olvasószolgálati és tájékoztató főosztály, élén Ottovay Lászlóval. Az addig egységes Olvasószolgálati és tájékoztató osztály kettévált, majd osztály rangra emelték az Irodalomtudományi bibliográfia szerkesztőségét. Önálló Különgyűjteményi főosztályban csoportosultak a táruk Somogyi Pálné irányításával. Ezekhez csatlakozott a hamarosan Kortörténeti különgyűjteménnyé átalakult Zárolt kiadványok tára is, amelynek névváltozása arra utalt, hogy a korlátozott használatú gyűjtemény anyaga hozzáférhetővé vált a nagyközönség számára. Itt kapott helyet a Történeti interjúk videotára is.

Még ez év közepén megszerveződött Berke Barnabásné vezetésével a Gyarapító és feldolgozó főosztály, amelyen belül önállósult az Időszaki kiadványok feldolgozó osztálya, a Szakozó osztály, ide került a Magyar nemzeti bibliográfia könyvek, illetve időszaki kiadványok szerkesztősége, magukhoz csatolva a Kötelespéldány szolgáltatót elszakadt ISBN, illetve ISSN Irodát. E főosztály keretében vált külön egységgé az ISDS magyar nemzeti központ is, a megszűnt Kutatásszervezési csoport pedig Hungarika dokumentációs osztállyá alakult át.

Ugyanakkor kapott főigazgatói tanácsadóként gyűjteményfejlesztési igazgatói kinevezést a korábbi I. Főosztály rendkívül nagy tapasztalatokkal rendelkező vezetője, Ferenczy Endréné.

E változásokkal egyidőben új elnevezéssel folytatta munkáját a korábban is Sonnevend Péter vezette III. Főosztály, – az MNB részlegek távoztával a többi funkció összefoglaló kifejezésére a "Dokumentumforgalmi" elnevezés tűnt célirányosnak (távolról utalva az 1923-ban létrehozott "ős", a Könyforgalmi és bibliográfia központ névében szereplő, első fogalomra). A korábban egységes Külföldi folyóiratok központi katalógusa osztály helyén két szervezeti egység jött létre: a Nemzeti Periodika Adatbank szerkesztőség a kurrens feladatokra, különös tekintettel az automatizálásra, valamint a Retrospektív lelőhelyjegyzék szerkesztősége.

A Poprády Géza irányításával működő Állományvédelmi főosztályon belül 1988 elején kettévált a Sokszorosító üzem (1990-től Nyomdaüzem) és a Kötészet, továbbá létrejött a Soros alapítvány támogatásával megteremtett Könyvrestauráló műhely.

A Gazdasági igazgatás élén eleinte Rakovszky Istvánné állt megbízott vezetőként, majd másfél évig Várkonyi Júlia vezette ezt a részleget, melynek élére 1990 elején Véghelyi József kapott igazgatói kinevezést.

A könyvtár átalakításának megvalósítása demokratikus módon ment végbe. Az osztályok vezetői munkatársaikkal beszéltek meg helyi problémáikat, és közvetítették a kisebb közösségek észrevételeit, javaslatait a főosztályvezetőkhez. Általuk kerültek a már átgondolt megoldási lehetőségek a könyvtár felső vezetősége elé, és ezen "szűrőkön" letisztult elképzelések alapján születhettek meg a főigazgatói döntések, amelyek révén új felállásban, munkamegosztásban, de ismét egységessé alakult a könyvtár.

E folyamatnak természetesen megvoltak a hivatalos fórumai.

Az 1986 óta tartott heti, ún. Főigazgatói értekezleteken, amelyeken a két főigazgató-helyettes, a gazdasági igazgató, és kezdetben a társadalmi és politikai szervezetek vezetői vettek részt, csak a könyvtárat érintő, legalapvetőbb kérdésekről esett szó, illetve született döntés.

A főigazgatói határozatot igénylő szakmai problémák 1987-től az évente néhányszor megtartott, – a főigazgató tanácsadó és döntéselőkészítő testületként működő kollégiumain írásos előterjesztés alapján kerültek megvitatásra.

A Tudományos bizottság félévenkénti ülésein viszont az intézményben folyó kutatótevékenységgel foglalkozott a könyvtár kijelölt munkatársaiból álló együttes. Itt született döntés a kutatóidő engedélyezésére, a Keresztury-pályázatra beérkezett művek elbírálására, a kiadványi tevékenység vitelére és számos más, e körbe tartozó kérdésre.

Működtek még speciális feladatok megoldására hivatott együttesek, így pl. a gépésztési alapelvek kialakítására a Szervezeti és Koordinációs Munkabizottság, illetve később a NEKTÁR (Nemzeti Könyvtári Átfogó Információs Rendszer) bizottságok.

Összefoglalva az öt év szervezeti, és a vezetői beosztásban működő személyek változásait, azt kell megállapítani, hogy a könyvtári részlegek főosztályi csoportosításában alapvető módosítások történtek, a felső vezetésben (főosztályvezetőktől főosztályvezető-helyettesen keresztül a főigazgatóig) nem volt olyan személy, aki 1980-ban is azonos funkciót töltött volna be. E tíz év – mondhatni – tektonikus változásokat hozott, különösen a második öt évben.

1986-ban az intézmény szervezete három szakmai főosztályra: a Gazdasági igazgatóságra, valamint a főigazgatóhoz közvetlenül tartozó, funkcionális részekre, összesen negyven önálló osztályra (csoportra) tagolódott.

1990-ben viszont a Főigazgatóság, Gazdasági igazgatóság és hat könyvtári főosztály, összesen tehát 8 nagy szervezeti egység összesen 47 osztálya (csoportja) látta el az intézmény egészének feladatait. (Az OSZK-hoz ekkor a szervezeten kívül tartozó, de vele csak formailag együttműködő Könyvtártudományi és Módszertani Központ öt osztály keretében fejtette ki tevékenységét.)

Részletesebb elemzéssel kimutatható, hogy a korábban meglévő negyven osztályból körülbelül két tucat tartotta meg eredeti funkcióját, tehát elmondható, hogy nemcsak a szervezeti háló bővült, hanem eléggé mélyreható munkaszervezési átalakulást értünk meg.

Az 1990 végére kialakult helyzetre természetesen nem mondható el az, hogy egy befejezett mű áll előttünk az intézmény addigi öt éves tevékenysége eredményeként, hiszen az élet változásaihoz való állandó alkalmazkodás követelménye mindig újabb fejlesztéseket kíván meg. De azt megállapíthatjuk, hogy a modern nemzeti könyvtár kialakulása erre az öt évre esik, Juhász Gyula irányításával, a kedvezőbb adottságokat biztosító vári palotában.

IGAZGATÁS

Az új épületben való elhelyezkedés és az itteni első öt év munkalehetőségeinek megteremtése nagy terheket rótt a gazdasági és ezzel összefüggő műszaki vezetésre. Mint a szakmai részekből is kiderül, a rendelkezésre álló költségvetés nem tarthatott lépést a kívánalmakkal, csak minisztériumi póthitelek, alapítványi pénzek, pályázatokon elnyert összegek, a bevételi források keresése, szolgáltatási árak emelése segítségével sikerült a könyvtár viszonylag kiegyensúlyozott, – de egyes területeit már korlátozó – működését lehetővé tenni. Segített ebben a szakterületek azon törekvése is, hogy munkáikat minél racionálisabban szervezzék, és gazdaságosabban végezzék.

A felköltözés után az épület használhatóságához, a működtetés zavartalanságának biztosításához számos javíttatási munkát kellett még elvégezteni (ezek részben garanciális alapon történtek), és így egyre inkább sikerült a hiányosságokat kiküszöbölni. Viszont a Mikrofilmtár – a Váron kívül elhelyezett – helyiségének felújítása, valamint a Nyomdaüzem Váci útra telepítésének és berendezésének megoldása számos zökkenővel történhetett csak meg. Mindezek ellenére – a raktárhiány megszüntetését kivéve – a könyvtári munka külső feltételeit sikerült megteremteni.

Pozitívumként könyvelhető el, hogy a bérelszámolás számítógépre vitelével sikerült a munkavégzést – egy átmeneti nehéz idő után – megkönnyíteni, a negatívumok közé tartozott ugyanakkor – a vezetők körére is vonatkozó – személyzeti fluktuáció.

Ennek ellenére – ha zökkenőkkel is, – sikerült a folyamatos változtatások (adó, stb.) miatt átforgalmazható és nehezebbé váló napi gazdasági munkákat ellátni.

*

A szakmai igazgatás vonalán nyugodtabb mederben folytak a munkák.

Már 1989-ben elkészült a könyvtár Szervezeti és működési szabályzata, de az azóta bekövetkezett, vagy előrelátható változások miatt 1990-ig nem lehetett lezárni, és a felettes minisztériummal jóváhagyatni.

Kisebbségi szabályzatok sora is megfogalmazódott, így a munkaügyi, munkavédelmi, tűzrendészeti, a nem kutatás jellegű alaptevékenységen kívüli feladatok elvégzéséről és díjazásáról szóló, és még néhány hasonló belső előírás.

Az intézetvezetés munkájának támogatására folyamatosan történt az intézmény irányításához szükséges ügyviteli teendők ellátása, a könyvtár működéséről beszámoló szakmai és statisztikai információk begyűjtése, az ezeken alapuló tervek és beszámolók megírása; továbbá az intézmény ügyiratkezelésének irányítása, a központi irattár gondozása; az OSZK-ra vonatkozó publikációk, dokumentumok gyűjtése, archiválása, és más kisebb-nagyobb feladatok megoldása.

A belső ellenőrzés a főigazgató közvetlen irányítása és felügyelete alatt működve, a költségvetési szervek belső ellenőrzésére vonatkozó, hatályos jogszabályok és miniszeri utasítások alapján különböző területeken folytatott vizsgálatokat, így pl. a külföldi és belföldi kiküldetéseket, a kutatások anyagi támogatását, a kiadványok elszámolását és nyilvántartását, túlórák engedélyezését és díjazását, a személygépkocsi használatát vizsgálta, emellett sok más terület működésének szabályszerűségét tárta fel, illetve véleményezte.

A biztonsági szolgálat a rendészettel, a tűzvédelemmel, a munkavédelemmel, a polgári védelemmel, a polgári fegyveres őrseg szolgálatával, a porta- és teremőri szolgálattal kapcsolatos feladatokat látta el. Nagy felelősséget vállalt legjelentősebb kiállításaink, itt tartott konferenciák rendjének biztosításában.

*

Hatósági feladatait a könyvtár rendszeresen ellátta, így megtörtént – számos hiteles másolat kiadása, a könyvtár birtokában levő dokumentumokról (így pl. a színészek működési idejének igazolására szolgáló közleményekről, iratokról); – a könyvek és gyűjtemények szakértői árbecslése a felmerült igényeknek megfelelően, a könyvtári dokumentumok külföldre vitelének engedélyezése, védettségi javaslatok illetékes hatóságokhoz való felterjesztése.

Nem tartozik szorosan a jelzett kategóriába, de itt említhető meg az egyházi könyvtárak munkájának támogatása, szakfelügyeletük ellátása, tevékenységük (feltárás, kiadványok, stb.) segítése, állományvédelmük támogatása a plébániai könyvtárak ellenőrzése révén.

*

A személyzeti munkák keretében a hagyományos feladatok végzése 1989-ig, a munkaügyekkel kapcsolatos teendők a személyzeti ügyekhez való csatlakozásig folyt. Ezzel összefüggésben újra kellett szabályozni az alkalmazások ügyrendjét, sor került az átvett anyag rendezésére, az ügyvitel egyszerűsítésére. 1990-ben megtörtént a személyzeti és munkaügyi nyilvántartás számítógépre vitele és tárolása. Megkezdődött a személyzeti anyagok átdolgozása az új személyzeti jogszabályoknak megfelelően.

A dolgozói átlaglétszám évi 800–850 körül mozgott, ebből kb. 650 volt a kinevezett munkatárs, és közel 200–250 körüli a nyugdíjasok, szerződésesek csoportja. (A megadott adatokban kb. 70 fővel a KMK is benne foglaltatik.)

Az öt év alatt a személyi fluktuáció meglehetősen nagymértékű volt. Beleértve a nyugdíjasokat és szerződéseket is, összesen 501 fő távozott a könyvtárból, és 470

új munkatársat kellett betanítani – a belső mozgásokat figyelembe sem véve. A legnagyobb változásra 1990-ben került sor, ekkor – a KMK-t is beleértve – 160 fő lépett ki az intézményből, ugyanezen idő alatt 108 új alkalmazásra került sor.

A fluktuáció oka egyrészt a természetes mozgásra (nyugdíjazás, stb.) vezethető vissza, de szerepet játszott benne a sokak számára kényelmetlen megközelítés, valamint az alacsony átlagbérszínvonal (1990 utolsó negyedében bruttó 17 000,- Ft) is.

Az OSZK vezetése minden lehetőséget biztosított a magukat továbbképezni akaró munkatársai számára, többen folytattak felsőfokú tanulmányokat, részt vehettek diplomát adó tanfolyamokon, külföldi tanulmányutakon, tapasztalatcserére utaztak ki – és mindezt az itteni munkaszint emelése érdekében tették.

Számos kitüntetés bizonyítja munkatársaink kiváló teljesítményének elismerését.

Ezek közül kiemelkedik Juhász Gyula főigazgató számára a Magyar Köztársaság Aranykoszorújával Díszített Csillagrendjének 1990-ben történt adományozása.

Állami kitüntetésben mások is részesültek, ezek közül a Szabó Ervin emlékérmét négyen kapták meg: Horváth Magda (1986), Somkuti Gabriella (1987), Poprády Géza (1989) és Varga Ildikó (OSZK-KMK 1990).

Számos egyéb kitüntetést is adományoztak munkatársainknak, de ezek felsorolására itt már nincs lehetőség.

Saját intézményünkben a legmagasabb megbecsülést a Széchényi-emlékérem odaítélése jelentette és jelenti. 1989-ben az elsőt dr. Soltész Zoltánné, a Régi nyomtatványok tára vezetője, a másodikat 1990-ben Tóth Lajos, a Kötelespéldány osztály volt vezetője vehette át.

GYŰJTEMÉNSZERVEZÉS, ÁLLOMÁNYÉPÍTÉS

A könyvtár állományának gyarapítása az adott időszakban a régebben kialakult elvek alapján történt. Szóba került ugyan egy korszerű szabályzat kidolgozása, de ezt el kellett halasztani, mivel az új médiumok tartalmi típusainak sokasága olyan átmeneti helyzetet teremtett, amelynek letisztulása előtt ennek végleges megfogalmazása még nem volt célszerű. Módosított a gyűjtőkörön az 1986-ban megjelent új kötelespéldány jogszabály: ez előírja a hangzó dokumentumok, majd az 1989. évi módosítása a videodokumentumok beszolgáltatását. Az egyes gyűjteményrészek (törzsgyűjtemény, különgyűjtemények) már az érvényben lévő szabályzat szükségszerű gyakorlati bővítésével folytatták gyűjtési tevékenységüket.

Ez a külső körülmények teremtette helyzetben ugyan nem történhetett zökkenőmentesen, egészében véve azonban viszonylag szerencsésen alakult.

Az állománygyarapítási hitelkeret az öt év alatt összesen 76 000 000 Ft volt. Az időszak elején 13 000 000 körül mozgott, a végére elérte a 18 milliót. (A keret növekedése messze elmaradt az inflációtól.) A teljes összegnek 68,5%-a (52 000 000 Ft)

jutott a gyűjtemény gyarapítására (ezen belül 7 400 000 kéziratvásárlásra), és további 20 000 000 a nemzetközi csere céljaira. (A teljes keretből négymilliót állományvédelmi köttetésre fordított a könyvtár.)

Már 1986-ban szembe kellett néznie a könyvtárnak azzal, hogy a hitelkeret változatlan maradt, ugyanakkor a bel- és külföldi könyvek, időszaki kiadványok ára egyre emelkedő tendenciát mutatott. Csak az év közben kapott – így előre nem tervezhető – póthitelekkel sikerült szinten maradni. A következő években is a póthitelekkel és Soros György támogatásával lehetett a gyarapítás mennyiségét és minőségét biztosítani. Ekkor azonban már előrevetette árnyékát a jövőtől való félelem, hiszen az ár-növekedés mértéke ijesztő arányokat öltött. 1986-ban 754 Ft volt egy kötet átlagos ára, 1990-ben ez már 1 365 Ft-ra emelkedett.

1990-ben az mentette meg a beszerzést a csökkenéstől, hogy a MELLON alapítványtól (USA) 13 000 dollár, a Volkswagen alapítványtól (NSZK) pedig 200 000 DM támogatást kapott.

A külföldi dokumentumok rendszeres beérkezésében a Nemzetközi csereszolgálat tevékenysége meghatározó szerepet játszott.

Súlyos problémák merültek fel azonban a hazai kiadványok területén. A füzetes és egyéb művek burjánzása, mindenekelőtt az új periodikumok nagy száma, soknak tiszavirágként való felbukkanása és eltűnése, de a többdrangú könyvek és füzetek áradatának beszerzése is nagy terhet, sőt sokszor megoldhatatlan feladatot hártott a gyarapításra (és feldolgozásra). 1989-ben pl. a kötelezpéldányként beérkezett és feldolgozást igénylő időszaki kiadványok száma a szokásos évi 150–200 címről (illetve címváltozásról) 786-ra emelkedett!

A kiadók vagy nem tudtak a kötelezpéldányok beszolgáltatási kötelezettségéről, vagy elhanyagolták annak teljesítését. És mivel a kiadók száma is egyre szaporodott, változott, megfoghatatlanná vált, a könyvtár sem tudott velük kapcsolatot teremteni, és kiadványaikat megszerezni. Sajnos, ez a jelenség nem csupán az ún. aluljáró, ill. "utcai irodalom" termékeinél tapasztalható, hanem előfordul jelentősebb, komolyabb művek esetében is. Hogy a veszteség milyen arányú, az nem állapítható meg, hiszen ilyen körülmények között nincs az összehasonlítást lehetővé tevő, hiteles kiadványi statisztikai adat.

A számok szemszögéből vizsgálva az öt év gyarapítási eredményeit, a következőkben foglaljuk össze:

- 124 000 könyv került a könyvtár állományába, ebből kétharmadnyi a kötelezpéldány (83 000), 21 000 növelte a gyűjteményt vétel útján, míg a nemzetközi csere közel 11 000 könyv beszerzését segítette elő;

- az időszaki kiadványok gyarapodása megközelítette a 37 000 évfolyamot, ebből 60% (22 000) a köteles példányok aránya, közel 7 000 vétel, 5 200 pedig nemzetközi csere révén jutott a gyűjteménybe;

- a különgyűjteményi dokumentumok összesen 444 000 egységgel gyarapodtak, ennek nem egészen 40%-a (165 000) a kötelezpéldányokból adódott.

A nemzeti könyvtár állománya az adott periódusban mintegy 600 000 egységgel növekedett, ebből kb. 45% (271 000) került a gyűjteménybe a kötelezpéldány-beszolgáltatás révén.

A gyarapítás mennyiségi mutatói – más szemszögből nézve – az adott öt évben a következőképpen alakultak:

- a külföldi könyvek vétele 1986-hoz képest 1990-re 45%-kal csökkent;
- a különgyűjteményi dokumentumok tekintetében 37%-kal volt kevesebb;
- a kötelezpéldányok száma ugyanebben az időszakban szintén csökkenő tendenciát mutatott: 1990-ben 12%-kal kisebb, mint 1986-ban volt;
- a legstabilabb a nemzetközi csere beszerzési teljesítménye; mennyisége sem a törzsgyűjteményi, sem a különgyűjteményi anyag területén nem esett vissza.

Mindent egybevetve, az állapítható meg, hogy a teljes nemzeti gyűjtemény évenkénti gyarapodásának mennyisége – a vázolt problémák miatt – lényegesen kevesebb az előző éveknél: 1990-re 1986-hoz képest viszonyítva 28%-kal esett vissza.

Természetesen a gyarapodás eszmei értéke önmagában a könyvtári egység darabszámával nem mérhető, de azért a mennyiségi adatok hosszabb távú vizsgálata figyelmet érdemlő tendenciát mutat, mivel esetleg később már nem pótolható hiányokat jelenthet, veszélyeztetve a nemzeti könyvtár alapfunkcióinak ellátását.

Sajnos, e tekintetben egy aggasztó ellentmondás bontakozott ki.

A hazai vételi kínálat – amint azt az árverések egyre emelkedő száma is mutatja, – erősen növekedett, és növekszik. A nehezedő gazdasági helyzetben sokan kénytelenek megválni eddig féltve őrzött kincseiktől, így rendkívüli vásárlási alkalmak kínálkoztak. Ugyanakkor a pénzügyi keretek szinten tartása, sőt növelésének biztosítása egyre nehezebbé és bizonytalanabbá vált. Természetesen ezzel az ellentmondással a külföldi beszerzések területén is szembesült a könyvtár, ami már a hungarikumokat is érintheti. Az árnövekedés és a pénztelenség széthúzó tendenciája ezt a területet is sújtja, esetenként lehetetleníti.

Itt a cseretevékenység fokozására kell háruljon minél nagyobb feladat. Megnyugtató tény az, hogy az OSZK külföldi könyv- és folyóiratgyarapodásának közel fele a Nemzetközi csereszolgáltatón keresztül jut be a könyvtárba. Ennek összetételére és minőségére – a lehetőségek mértékében – fokozódó gondot fordított és a jövőben egyre inkább kell fordítson ezt a tevékenységet bonyolító részleg, – különösen a hungarikumok megszerzése érdekében.

Hazai viszonylatban a kötelezpéldányokat begyűjtő egységre is egyre nagyobb felöltség hárult és hárul.

Míndez egy olyan összmunát, egyeztető tevékenységet kíván meg az érintett részlegektől, amely eddig is megtörtént, és ezután is szükséges.

Azt hangsúlyozni kell, hogy ez a nagyon is tudatos és egyeztetett tevékenység az ezzel foglalkozó részlegek számára nagy többletmunát jelentett, és hogy ez az öt év ilyen megnyugtatóan zárult, az az érintett munkatársak kötelességvállalásának köszönhető. Nem elhanyagolható a külső szakértők – a leglényegesebb kiadványok beszerzését meghatározó – tevékenysége sem.

Szerencsésnek bizonyult a gyűjteményszervezési igazgatói feladatkör beépítése a könyvtár szervezetébe, aminek révén egy kézben összpontosul a teljes beszerzés felletti tartalmi és anyagi áttekintés biztosítása, a tendenciák áttekintése, az arányok meghatározása.

A könyvtár gyarapító tevékenységének részletesen bontott számszerűségét a periódus kezdő és záró évének adataival érzékeltetjük:

	1986	1990
Könyv	25 571	24 997
Időszaki kiadvány	6 381	8 908
Kézirat	61 249	29 085
Zenemű	4 275	3 633
Térkép	2 066	2 267
Kisnyomtatvány	42 649	33 228
Kép, metszet	3 224	1 092
Mikrofilm neg. (címl. egys.)	7 644	2 640
Mikrofilm pozitív (címl. egys.)	2 406	2 324
Okt. neg. és diafilm (címl. egys.)	—	80
Hanglezet, hangszalag	352	1 627
Egyéb dokumentum (fotó, xerox)	—	2 854
Összesen:	155 817	112 736

Megjegyzés: Szabványt, szabadalmat a könyvtár az érvényes gyűjtőkori utasítás értelmében nem gyűjt!

A könyvtár teljes állománya

1985. december 31-én 6 285 093 egységet,

1990. december 31-én 6 878 430 egységet foglalt magában.

A nemzeti gyűjtemény részben vásárlás, részben ajándék útján jelentős értékekkel gazdagodott. A nyomtatott dokumentumok közül kiemelkedik az öt, újonnan vásárolt ősnomtatvány (Duranti, G. Lichtenstein 1478; Petrus de Alliaco, Lyon 1490–1494; Nicolaus de Blony, Argentinae 1493; Johannes Gallensis, Velence 1496; Marcellus Nonius, Pompeius Festus és Marcus Terentius Varro műveinek kolligatuma, Venetiis 1496), melyeknek némelyikéből Magyarországon eddig nem létezett példány. Külföldről került gyűjteményünkbe Johannes Honterus két munkája (1543, 1552), míg Erasmus: *Civilitas morum* c. művének 1632-es lőcsei kiadású, egyetlen példányban ismert művét magángyűjtőtől sikerült megvásárolni.

A modern nyomtatványok gyarapításában részben a gyűjtemény régi hiányainak pótlása, részben a külföldi hungarikumok és a legfontosabb külföldi kézikönyvek megszerzése volt az elsődleges szempont. Az előbbieket közül kiemelkedőek a kevés példányban fennmaradt 18. századi lőcsei, győri, soproni, kassai és budai kalendáriumok, a magyar vidéki nyomdák kiadványai (*A keresztényi hitről való vallástétel*, Kolozsvár 1823; *Fegyszabályok a debreczeni nemzetőrségi... századok részére*, Debrecen 1848; Brassai S.: *Ingyen tanító francia nyelvmester*, Kolozsvár 1863; Barcsa S.: *A ti-*

szántúli ev.ref. egyházkerület történelme, Debrecen 1906–1908, stb.), továbbá a bibliofil, vagy az első kiadások (Ady E.: *Margita élni akar*, Bp. 1921; Göre Gábor könyvei 10 kötetes díszkiadásban; Fáy András eredeti meséi és aforizmái, Pest 1825) és a könyvritkaságok (Faludy György *Villon balladáinak*, valamint Bölöni György: *Az igazi Ady* c. művének cenzori példányai; Wagner Dániel híres illusztrált botanikai atlaszának újabb példánya). A külföldön megjelent hungarikumok sorából a többi között említésre méltó gyarapodások: Bartlett, W.H.: *Le Danube illustré* (Paris 1849), Kessler, W.: *Transylvanica in Marburg Bücher...* (Marburg 1985), Várdy B.: *The Hungarian-Americans* (Boston 1985), Bisztray G.: *Hungarian-Canadian literature* (Toronto-London 1987), Szathmáry T.: *Descriptio Hungariae* (1987), Szemerényi O.: *Scripta minora*, 3 vols. (Innsbruck 1987), Bakó E.: *Emlékkönyv az Amerikai Magyar Szövetség 80. évfordulójára* (Washington 1988), Karinty Fr.–Gordon Gy.: *The Circus* (London 1990). A tájékoztató munka és a kutatás segédleteiként folytatódott a legfontosabb külföldi kézikönyvek beszerzése is, mint az 50 kötetes *Encyclopedia USA* elsőként megjelent 4 kötet, *The encyclopedia of religion*, vol. 1–16. (New York 1987), *Worldmark encyclopedia of the nations*, vol. 1–5. (New York 1984), *Who's who in science in Europe*, vol. 1–3. (4.ed.), *Index of manuscripts in the British Library*, vol. 1–4.

A Plakát- és kisnyomtatványtár állományát gazdagította a piarista rendtől vásárolt közel 10 000 képes levelezőlap a századelő Magyarországról, valamint néhány értékes metszet és litográfia (Ofen und Pesth, 183?; az 1767-es győri tézisek; 1827-ből származó három, lófuttatást ábrázoló litográfia).

A Térképtár gyűjteménye mind nyomtatott, mind kéziratos térképekkel egyaránt gyarapodott. A nyomtatottak közül említésre méltó Johannes Honterus 1532-ben készült első Erdély-térképének 1569-es, Johannes Sambucus 1566-os térképének 1592-es kiadása, valamint Mercator 17. századi, ritkaságszámba menő térképének Blaeu-féle francia nyelvű kiadása. Willius Raetusnak a Dunát bemutató, színezett térképe 1686-ban készült, díszes barokkos kiállításával különleges remekmű. Kéziratos térképeink száma 54-gyel szaporodott, közöttük Juvigny francia kartográfus Buda 1686-os ostromáról és a török kori Alsó-Magyarországról készült, színezett térképei (168?).

A zenei tárgyú új szerzemények között unikális értékű Esterházy Pál nádor kantáta-ciklusának 1703-ból származó, eddig ismeretlen kézirata. A 20. század magyarországi zenei életének fontos dokumentumait tartalmazzák Kiszely Gyula és Kósa György hagyatécai, Szervánszky Endre három legjelentősebb alkotásának kézirata.

Ugyancsak jelentős szerepet játszottak a hagyatékok a Színháztörténeti tárgyarapodásában is, többek között Gobbi Hilda, Dajka Margit, Kellér Dezső nevével fémjelvezve. A színházi szövegek könyvek gyűjteményébe a Víg-, a Nemzeti-, a Katona József-, a Madách- és a Thália Színház rendező- és sűgópéldányai kerültek, míg a librettók állományát a hr. Esterházy libretto-gyűjtemény töredéke – benne Haydn két, eddig kallódó művével – egészítette ki. A díszlet- és jelmeztervek gyűjteményébe bekerült művek alkotói: Bakó József (Nemzeti Színház), Fehér Miklós (Víg-színház), Mialkovszky Erzsébet (Madách Színház), Spannraft Ágoston (Nemzeti Színház, Operaház).

A Kézirattárba került hagyatékok legújabb kori történelmünk és irodalmunk fontos forrásanyagát jelentik, így közöttük Szabó Zoltán, Thienemann Tivadar, Bódy Gábor, Kádár Erzsébet kéziratos hagyatéka, Németh László és Illés Endre levelezése, Olaszországból hazakerülve Pálinkás László, Tóth László és Váradi László hagyatéka. A magyar irodalom kéziratos emlékei között különösen jelentős Jókai Mór, József Attila, Karinthy Frigyes, Márai Sándor egy-egy művének, illetve levelének megszerzése. A Kézirattár keretében vette kezdetét egy új gyűjteményrész, az oral history gyűjtemény megalapozása (szöveges hangzó dokumentumok) a Művelődéskutató Intézetben, a Soros Alapítvány támogatásával készült mélyinterjú-sorozat hanganyagával és a hangfelvételekről készült gépiratokkal.

FELDOLGOZÁS, KATALÓGUSOK, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS MUNKÁLATOK

Katalógus- és bibliográfiai célú feldolgozás

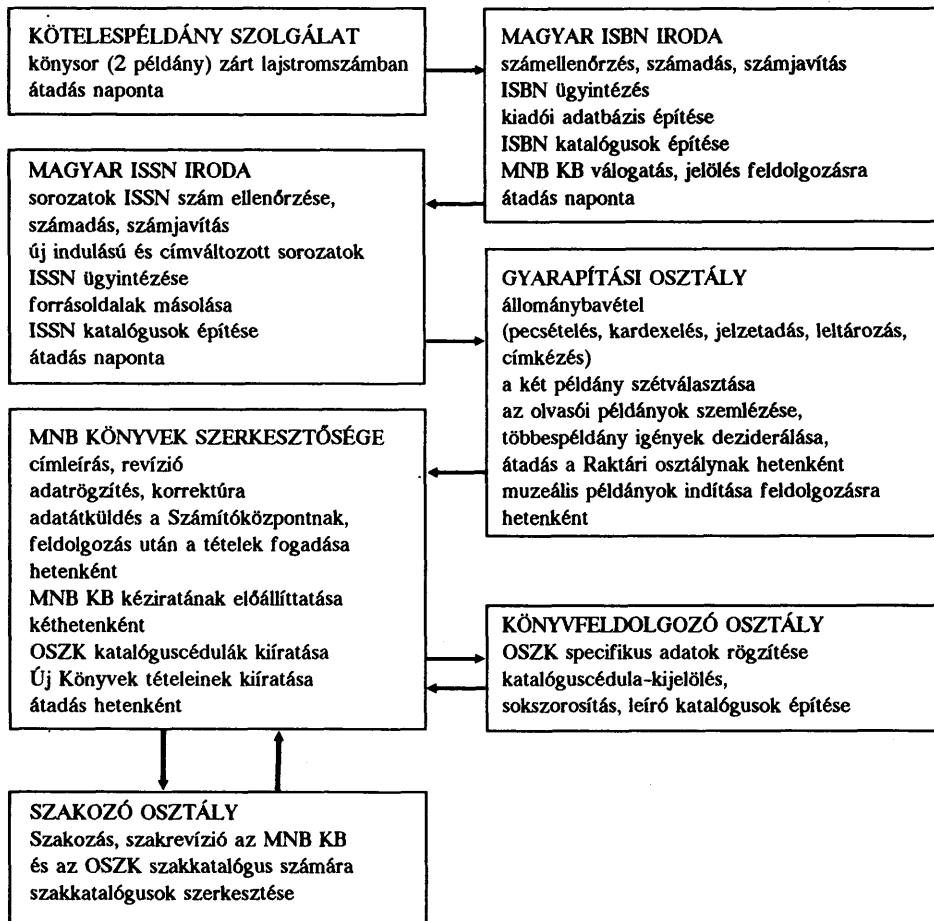
A feldolgozás területén 1986-ban a gyakorlat még a múlthoz kapcsolódott ugyan, de az 1978 óta tartó – a gyökeres változást célzó – munkálatok is nagy erőfeszítéssel folytak. Utóbbi munkatársaink a nemzeti szabványok kidolgozásában való intenzív részvétele, valamint a házi szabályzatok egész sorának összeállítása, és az integrált feldolgozás feltételeinek megteremtése érdekében kifejtett tevékenysége jelentette. Így jutott el a könyvtár odáig, hogy megvalósítsa az 1987-től megjelent, kötelezpéldányként beérkezett könyvek bibliográfiai és katalógus célú feldolgozásának összehívását. Sor kerülhetett az MNB könyvek adatbázisa programrendszerének továbbfejlesztésére is, amely a korszerűsítési törekvések további kiszélesítésére szolgált.

Ezek után 1988-ban a kötelezpéldányok katalógus célú és bibliográfiai feldolgozása összeolvadt, új szervezeti keretek és munkafolyamatok megvalósítása révén egyszerűbbé, gyorsabbá, és az átfedések kiiktatásával gazdaságosabbá, egységesebbé is vált.

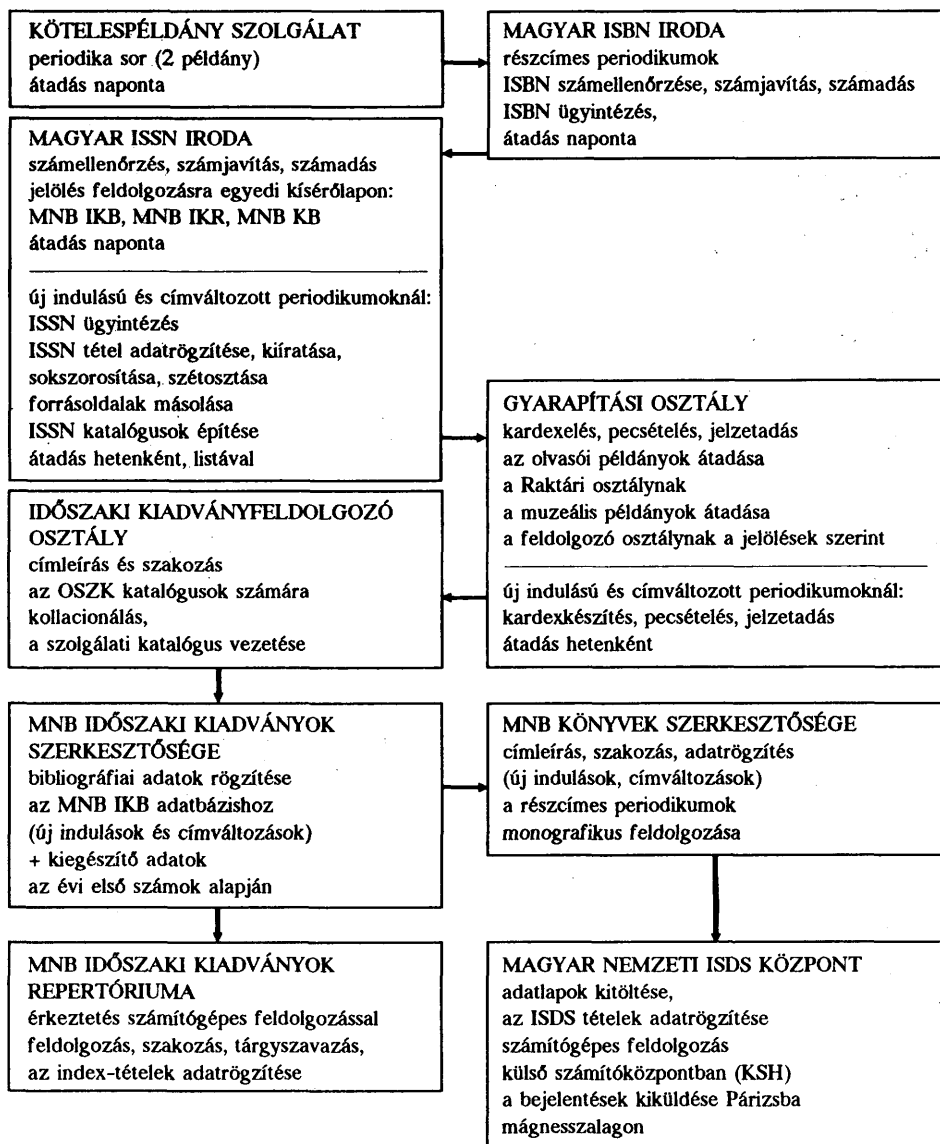
*

A kötelepéldányok feldolgozásának menetét az alábbi két táblázat mutatja:

A kötelepéldányként érkező könyvek feldolgozó futószalagja:

A kötelezpéldányként érkező periodikumok feldolgozó futószalagja:

Megjegyzés: minden osztály, valamint az Olvasószolgálati és tájékoztató főosztály hetenként megkapja az új indulások és címváltozások listáját és az ISSN tételeket, amelyek minden további feldolgozáshoz alapul szolgálnak.

*

Nagyon nehéz a feldolgozási munkák mennyiségét számszerű adatok révén ismertetni. Ennek fő oka az, hogy a területen bekövetkezett teljes átszervezés miatt az éves kimutatások struktúrája is változott, így az egyes adattípusokat nem lehet az átmeneti időszakban egy nevezőre hozni. De az utóbbi 3 év alapvető munkáinak nagyságrendjét összefoglalóan be tudjuk mutatni, s egyben az új munkarend gazdaságosságát is bizonyítani. Ez a kurrens feldolgozó munkák számbavételével sikerülhet.

A számszerűséget az 1988-tól 1990-ig terjedő három év adatainak munkatípusonként való összeadásával és éves átlagra bontásával jelenítjük meg. Eszerint: A teljes kurrens feldolgozásban 12 300 mű kb. 12 900 tételben került leírásra. Az időszaki kiadványok tekintetében ez a szám 2 000 címre vonatkozott. A sajtóbibliográfia 5 100, a repertórium 15 000, a hungarikafeltárás 16 000 tételével jellemezhető az évente elvégzett munka mennyisége.

E számok képet adnak ugyan a feldolgozó részlegek kiemelt területeinek eredményeiről, de a legizgalmasabb kérdésre, a két futószalag összevonásának hasznosági fokára nem adnak választ. Így a könyvek feldolgozási mutatójának megértéséhez, háttérhez külön elemzést szükséges végezni.

Utalni kell arra, hogy a kötelezpéldányként beérkezett hazai kiadványok száma évi 8–9 000 körül mozgott. Ezek leírásai – az MNB könyvek adatbázisába folyamatosan épültek be, és innen az OSZK katalógusai számára évente kb. 6 000 könyvről készült automatikus cédulakiíratás. Ha ezt az adatot a teljes kurrens feldolgozás tétele számához viszonyítjuk, akkor világossá válik, hogy kb. felére csökkent az az anyag rész, amelyet addig a két feladatkör ellátásához fel kellett dolgozni. Ha ezt a számítást csak a kötelezpéldányokra vonatkoztatjuk, akkor ez az arány már 70–75%-os munkamegtakarításban mutatkozik.

Nem kell külön kommentárt hozzáfűzni e számokhoz azért, hogy az új szervezeti megoldás rendkívüli jelentőségét érzékeltessük.

A Magyar Nemzeti Bibliográfia adatbázisába – amely már 1976-tól épül, – az új rendszer bevezetése utáni időszakot véve figyelembe (1988–1990), – évenkénti átlagot véve – 8–9 000 magyar könyv, 400 sorozat és 22 000 analitikus tétel került be.

Az adatbázisban tárolt rekordok száma így 1990 végére 306 936-ra növekedett.

*

Természetesen a közölt adatok a feldolgozó részlegek teljesítményét csak részben érzékeltetik. Számos egyéb munka (rekatalogizálás, hozzáírás, javítás stb.) eredményeinek közlése már nem kaphat részletes kifejtést az ötéves beszámolóban, de egy nagy területről, a katalógusokról a következőkben még szót kell ejteni.

Folyt az anyag feldolgozása a különgyűjtemények területén is, sor került rekonstrukciós munkákra és egyéb, a csoportos anyag kategóriájába tartozó állományrészek beosztására.

A Kézirattárban szabályzat készült az új gyűjtési profilt jelentő "oral history" dokumentumainak feldolgozására. Befejeződött a levéltári katalógus rekonstrukciója is.

A Plakát- és kisnyomtatványtárban elkészült az 1965. év grafikai plakátjainak annotált címléírása. Előreléptek a gyászjelentés-gyűjtemény anyagának előrendezésében, előkészítették mikrofilmezésre az 1848–1849-es gyűjteményt.

A Zárolt kiadványok tárából átalakított Kortörténeti különgyűjtemény a Történeti interjúk videotárától és a Fekete Doboz c. videofolyóírrától beszerzett, jelentős mennyiségű anyag feldolgozása is napirendre került.

A nagyságrendre a záró év címléírasi adatait soroljuk fel:

Kézirattár	11 350 (1898-ban 21 252)
Régi nyomtatványok tára	45
Plakát- és kisnyomtatványtár	2 078
Színháztörténeti tár	1 800
Zeneműtár	4 500
Kortörténeti különgyűjtemény (videointerjúk)	13
Reguly Antal Műemlékkönyvtár (Zirc)	4 871

Az éves adatok ezen a területen – mint azt a Kézirattárnál is látható, nem lehetnek általánosan jellemzőek, anyag típusok beérkezésétől és azok bonyolultságától, összetételétől függően.

Cédulakatalógusok

A katalógus célú feldolgozás eredményével, magával a különféle katalógusokba kerülő cédulákkal – azok előállításával és beosztásával – igen sok gond jelentkezett az egész ötéves periódus folyamán. 1986-ban a Sharp cédulasokszorosítók csak kísérleti jelleggel működtek, ezért a különgyűjtemények katalóguscédula restanciájának felszámolása nem történhetett meg. Így, bár egyszerre több sokszorosítási lehetőséget vett igénybe a könyvtár, teljesen naprakész helyzetet 1990-re sem sikerült biztosítani. Az elkészült cédulákat viszont maradéktalanul be lehetett osztani.

A tárgyalt korszak jelentős eredménye a cédulasokszorosítás technológiaváltása, illetve annak befejezése. Az adrémagépes eljárástól meg lehetett szabadulni, sőt 1989-ben és 1990-ben sikerült az 1936 óta épült lemeztárat is felszámolni a kb. 1 500 000 lemezt cédulára átmásolni, és alapnyilvántartásként felállítani.

Bár a modernebb technikai eszközök működtetése sem volt zökkenőmentes, megvan a remény, hogy e területen is megnyugtató helyzetet lehet majd teremteni.

E nehézségek ellenére sem szüneteltek a katalógusok kiegészítésének, rendezésének, revízióinak munkálatai mind a törzsgyűjteményi, mind a különgyűjteményi katalógusok területén.

Éves átlagot alapul véve, a következő számok jelzik a teljesítményeket: a könyvek katalógusaiba 200 000, az időszaki kiadványokéba 40 000, a szakkatalógusokba pedig 50 000 új cédula került beosztásra. A járulékos munkákról (javítás, átrendezés stb.) itt nem lehet áttekintést adni.

Kurrens nemzeti bibliográfiák

A kurrens magyar nemzeti bibliográfiai munkálatok korszerűsítését két alapfeltevél tette – 1988-ban – lehetővé. Az egyik az, hogy a Gyarapító és feldolgozó főosztály keretébe került minden, e területet érintő részleg (így az MNB körébe tartozó kiadványok szerkesztőségei is), másrészt a Szervezési főosztályon történt átszervezés keretében megerősödött a Fejlesztési, és létrejött a Számítástechnika-alkalmazási osztály. A Fejlesztési osztály és a feldolgozást végző részlegek egyesített erőfeszítésével már 1987-ben meg lehetett kezdeni a párhuzamos, főként a feldolgozási területet érintő – egymást átfedő tevékenységek áttekintését, és sikerült megfogalmazni az integrált számítógépes rendszerrel szemben támasztott követelményeket.

Ennek alapján került sor egy, a feltételezett számítógépes munkamenetet szimuláló, feldolgozó futószalag bevezetésére, amelynek lényege, hogy a kötelesepéldányként érkezett könyvek és időszaki kiadványok nemzeti könyvtári megőrzésre szánt példányait indítják feldolgozásra olyan rendben, hogy az egyes állomások eredményeit (adatait) a további állomások hasznosítani tudják. Ezzel először a könyvek feldolgozásának bibliográfiai és katalógus célú összevonását sikerült megteremteni, majd 1989 elején az időszaki kiadványok feldolgozásának ésszerűsítésére is sor került. Itt nem lehetett egy nagyszámítógépes bibliográfiai adatbázisra építeni, mint ahogy ez a könyveknél történt, de a párhuzamos munkák elkerülésében szervezési és kisszámítógépes fejlesztések megvalósítása révén jelentős eredményeket tudunk elérni.

A kisszámítógépes IKB adatbázisból született a Könyvtártudományi és Módszertani Központ segítségével az adott helyzetben igen népszerűvé vált *Új Periodikumok* című tájékoztató kiadvány.

Az MNB Könyvek adatbázis teljes állományát a Számítástechnikai Koordinációs Intézet gondozza. Az adatbázis hazatelepítésére ezután kerül majd sor a DOBIS/LIBIS rendszerbe.

*

A *Magyar Nemzeti Bibliográfia. Könyvek Bibliográfiája* évi 24 füzettel, 8–9 000 tételszámmal rendszeresen megjelent. Függelékként kapcsolódott hozzá a *Térképek Bibliográfiája* évi négy alkalommal, összesen 120–130 címmel, és társalapként a *Zeneművek Bibliográfiája* (évenként 4 füzetben, 7–800 leírást közölve). A kötelesepéldányból származó hangzó dokumentumok leírása 1990-ben már meghaladta az ezret. Az éves indexek némileg elmaradva, de rendszeresen jelentek meg.

A *Magyar Könyvészet* éves összefoglaló kötetei – ha késve is, – de az 1984-es kötetel kezdődően, az 1986-ossal bezárólag láttak napvilágot. Nyomdába került 1990-ben az 1989-re szóló kézirat is.

Az *MNB Időszaki Kiadványok Repertóriumá*-nak évi 12 füzete 15–16 000 tételt publikálva – s ebből a 85–90%-ot kitevő társadalomtudományi anyagot tárgyszavazva is – folyamatosan került a használók kezébe.

Az éves indexek az időszak végén két évvel maradtak le a tárgyévtől.

A már említett *Új Periodikumok* évi négy száma naprakész tájékoztatást nyújtott az érdeklődőknek.

Hungarika dokumentációs és bibliográfiai feladatok

Az 1980-as évek első felében született határozatok és programtervek alapján – nagyrészt külső támogatással – kezdődhettek meg a kurrens külföldi hungarika-anyag feltárásának, nyilvántartásának és hasznosításának munkálatai. 1985-től a Juhász Gyula vezette Magyarországtudományok elnevezésű program támogatásával folyt a munka az 1986-tól 1990-ig terjedő időszakban is Hungarika Információ és Hungarika Regisztráció címen. 1988 júniusától a Széchenyi Könyvtár e kutatási témák addigi eredményeit foglalta intézményes keretek közé a Hungarika dokumentációs osztály megszervezésével. Biztosította a működéséhez szükséges alaplétszámot, számítógépet, és működési feltételeket teremtett a program számára. 1990-ben a Könyvírás László amerikai irodalomtörténész adományából megszerzett, nagyobb kapacitású számítógép lehetővé tette az adatbázis felépítését és működtetését.

A munkához – az eddigi eredményekre alapozva – három információs területen folytatott feltáró tevékenységet a megújult részleg. Ennek alapján három adattárat, illetve adatbázist hozott létre.

A hungarika bibliográfiai adatbázis feladata a külföldi hungarika publikációk számbavétele minél szélesebb területen. Ennek célja kettős: szükséges a maradandó értékek regisztrálása a mindenkori kutatás számára, ugyanakkor fontos a folyamatos és korszerű tájékoztatás biztosítása. E két igénynek megfelelően egy integrált számítógépes rendszer kifejlesztésével részben – a nemzeti bibliográfiai rendszer kiegészítését megvalósító – hagyományos bibliográfiák, sőt, a gépi feldolgozás következtében retrospektív, ill. ciklusbibliográfiák közreadására is módot teremt. Másrészt lehetővé teszi a kurrens tájékoztatást és a közvetlen (online) lekérdezést is.

Az IIF (Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program) adatbázisépítési pályázatában vállalt kötelezettségeknek megfelelően 1990-ben kellett a számítógépes rögzítést véghezvinni. A Hungarika Információ, illetve a Névkataszter anyagát a SZTAKI Számítóközpontjának nagygépre telepítették, és onnan a CDS/ISIS szöveges adatbáziskezelő rendszer segítségével – természetesen az OSZK számára is – lekérdezhetővé vált. Megvalósult tehát mind a bibliográfia előállítás, mind az információs szolgáltatás területén az egyszeri feldolgozás-többszöri felhasználás elve.

A ciklusbibliográfiai feldolgozás már 1988 előtt is folyt, és két sorozatban öltött testet: *Külföldi Magyar Nyelvű Kiadványok*, illetve *Hungarika Irodalmi Szemle* cí-

men, de kiadásuk megszűnt az 1989-es évvel. A gépi feldolgozás eredményeként az 1990-es tárgyévétől módosított tartalommal két – egy-egy éves kötet – mutatja be a feldolgozott anyagot az érdeklődőknek. (*Magyar Nemzeti Bibliográfia. Külföldön Megjelenő Hungarikumok. Cikkék és Magyar Nemzeti Bibliográfia. Külföldön Megjelenő Hungarikumok. Könyvek.*)

Emellett a *Hungarika Információ* nyomtatott formában (cédulák + index), ill. közvetlen lekérdezéssel átveszi a folyamatos tájékoztatás szerepét. Jóllehet, az anyag jelentős része a bibliográfiában és az információban megegyezik, az információ gyűjtőköre részben mégis eltér. Elsősorban a tárgyi hungarikumok és analitikus leírások (cikkék, ismertetések, tanulmányok, stb.) feldolgozására törekszik, és sokoldalú megközelítést biztosít.

1990 végére a *Hungarika Információ* 5 500 tételt dolgozott fel.

A hungarika bibliográfiai adatbázis neve *Hungarika Névkataszter*, célja a Magyarországról a 20. században kivándorolt, vagy külföldön élő (élt) írók, a kiemelkedő életművel rendelkező személyek körét túllépve, kiterjed valamennyi tevékenységi körben valamennyi említésre méltó személyiség regisztrálására, személyiségek nyilvántartása. A bibliográfiai regisztráció a bibliográfiai index műfaji követelményei szerint történt.

A névkataszter szintén számítógépre került adattár, amely folyamatosan épül, egy rendszeresen fejrészíthető kiadvány előállítását teszi majd lehetővé, de ugyanakkor információs rendszerként is működik, és az IIF program keretében a hazai és külföldi igénybevételét egyaránt lehetővé teszi.

A névkataszter 1990 végén 14 000 tételt tartalmazott.

Az intézményi adatbázis feladata a magyarsággal kapcsolatos külföldi intézményrendszer áttekintése: a magyarság által szervezett intézmények és azon külföldi könyvtári gyűjtemények számbavétele, amelyek a hungarológiai kutatást elősegítik.

Ez az adattár még nem került számítógépes feldolgozásra. A külföldi hungarika gyűjtemények felmérése 1989-től kezdve országonkénti csoportosításban füzetekben kerül kiadásra a *Hungarika-anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke* c. sorozat keretében. Ehhez kapcsolódva épül ki a külföldi magyar testületek adattára, amely az időszak végén kb. 2 000 testület nevét és esetenként egyéb, rendelkezésre álló adatát regisztrálja.

Mindezen munkálatok remélhetően tartalmi és mennyiségi területeken is szélesebb mederbe terelődhetnek, eredményeikkel egyre inkább segítik a kutatást mind a hazai, mind a külföldi hungarológusok körében, egyben informálják a külföldöt a magyar kultúráról, a világ szellemi életében való jelenlétünkről, és a hungarika tájékoztatás teljes rendszerének egy igen fontos részét képezik.

Retrospektív nemzeti és hungarika bibliográfiák

1990-ben került kiadásra Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtár* III. kötetéhez készített *Pótlások* első füzete. Nyomdába adás előtt áll a második füzet anyaga is.

Ugyanebben az évben jelent meg Petrik VII. kötetének az eddig ismeretlen, magyar nyelvű nyomtatványok leírásának anyaga. Befejeződött a Petrik VIII. kötetének számítógépes szedése is, megjelenése 1991-ben várható. Elkészült és kézirat gyanánt napvilágot látott az 1801 előtt publikáló *Régi magyarországi szerzők* névjegyzéke.

Folytatódott a *Régi Magyarországi Nyomtatványok* 3. kötetébe (1636–1655) szánt tételek kidolgozása, a kötet szerkesztése.

A retrospektív hungarika munkálatok számos eredményét a következőkben foglalhatjuk össze:

A retrospektív bibliográfiák terén igen nagy jelentősége van az ún. Horthy-korszak bibliográfiájának, a *Magyar Könyvészet 1921–1944* című adattár kötetének. A tárgyalt időszakban a 3. kötet: *Társadalomtudományok 2. – Jog. Közigazgatás. Népjólét. Pedagógia. Néprajz.* (1986) és az 5. kötet: *Művészet. Sport. Földrajz. Életrajz.* (1990) jelenhetett meg. Folytak a 4. kötet: *Természetudományok. Alkalmazott tudományok* munkálatai, továbbá a teljes kiadványsorozat egyesített mutatójának szerkesztése. Ugyanezen évek tankönyveire vonatkozó anyagunk átadására előzetes megállapodás született az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeummal, mivelhogy ez az intézmény szándékozik az anyagot megjelentetni.

Mikrofilmlapon került kiadásra a *Magyar Könyvészet 1961–1975. Nyelvészet, irodalom* c. része.

1990-ben készült el a *Külföldi magyar nyelvű könyvek 1961–1970.* 2. kötet: *Románia* kézirata. Megjelentetése mikrofilmlapon történik.

Előrehaladtak – az 1945–1968 közötti anyagot átfogó mű folytatásaként a *Magyar szépirodalom idegen nyelven 1969–1986* című bibliográfia munkálatai, és ezzel párhuzamosan a következő periódus anyagának gyűjtése is.

A sajtóbibliográfiák területén is történt előrelépés. 1986-ban megjelent V. Busa Margit *Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849* c. munkája, amely a Magyarországon magyar és idegen nyelven napvilágot látott, valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok leírását tartalmazza. Bár "kézirat gyanánt" került kiadásra, jelentősége mégis igen nagy, hiszen a jelzett korszakra vonatkozóan egyedülálló, hézagpótló mű.

Sajnos a TS4/4 főirány támogatásával készülő *A magyarországi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1921–1944* c. kötet anyagának feldolgozását – bár magas készütségi fokon – de az erre szánt összeg elvonása után – meg kellett szüntetni.

A párizsi Bibliothèque Nationale magyar fondjának feltárásában az OSZK munkatársai szoros együttműködésben dolgoztak a BN munkatársaival (a kutatás beindítását 1986 végén a Centre interuniversitaire d'études hongroises kezdeményezte). A kutatómunka végső célja egy hungarika katalógus megjelentetése, melyet a fenti három intézmény közösen vállalt.

1990 végére a munka első fázisa, a magyar tételek kigyűjtése befejeződött (magyar részről teljes egészében, francia részről a munka jelentéktelen része 1991-re áthúzódik). A kigyűjtött magyar tételek száma összesen mintegy 29–30 000 cédula (fő- és melléktételek), a szerkesztés 1990 végén kezdődött meg.

1990-ben – több nemzedék munkáját summázva – megjelent három kötetben a Régi nyomtatványok tárának antiqua gyűjteményét feltáró alapmű *Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa* címen.

Ugyanekkor került ki a nyomdából a *Kéziratos térképek az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában I. Önálló kéziratos térképek* c. katalógus két kötetben. Elkészült és nyomdakész állapotban várja kiadását a II., a birtokvázlatok leírását (utalókkal együtt) bemutató rész.

1990-ben tehát két – nemzetközi szintű és jelentőségű – művel aratott világsikert a magyar nemzeti könyvtár.

Folytatódott – ha lassabb ütemben is – a latin kódex katalógus összeállítása, szerkesztése is.

A könyvtár irányításával készültek el és kiadásában jelentek meg a magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai, amelyek 1850-ig tárják fel a gyűjtemények anyagát. Megjelent a Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak), a Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Pápa), az Egri Főegyházmezei Könyvtár, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár anyagának jegyzéke egy-egy kötetben. A további gyűjtemények feldolgozási munkálatai is folytatódtak. Hogy ezek, a már régebben napvilágot látott és a jövőben elkészülő kiadványok mit jelentenek a hazai kutatás számára, azt szinte lehetetlen érzékeltetni.

Szakbibliográfiai tevékenységünk keretében *A Magyar Irodalom és Irodalomtudomány Bibliográfiája* éves kötetait adta közre az intézmény. Megjelent az 1980-tól 1983-ig terjedő időszak anyaga, továbbá az 1976–1980. évi kumulált index és az 1971–1975-ös évkör retrospektív bibliográfiája.

Ez a sorozat is teljes elismerésre talált, és nagyban segíti az érdekeltek munkáját.

Itt kell megjegyezni, hogy a kiadványok létrehozásához és megjelentetéséhez nagymértékű anyagi támogatást kaptunk, de a szellemi munkát – kivéve az egyházi katalógusok összeállítását – mi végeztük.

OLVASÓSZOLGÁLAT, TÁJÉKOZTATÁS

Az 1985-ös év – a könyvtár április eleji megnyitásával – az átköltözés miatti kényszerű használati korlátozás után megteremtette a könyvtár olvasói számára a réginél lényegesen nagyobb területen eloszló 500, és a különgyűjtemények olvasótermeiben biztosított, mintegy 90 fő fogadására alkalmas helyet, sőt kényelmet, amellet a 70 000 kötetes kézikönyvtár szabad használatának lehetőségét.

Az 1986-os év még mindig nehéz feladatot rótt az ott dolgozó könyvtárosokra. Az olvasók eligazítása, a különféle igények kielégítése, a sok kisebb-nagyobb probléma megoldása, a belső szabályzatok hiánya, vagy még kiforratlan mivolta, és ugyanakkor a munkaerők fluktuációja nem tette könnyűvé a napi kérdések megoldását. Természetesen a helyzet évről évre javult, kialakult egy olyan gyakorlat, amely a simább mű-

ködést elősegítette, a tapasztalatok alapján összehangolódt a használattal összefüggő tevékenység, és az egyre szaporodó eligazító füzetek, táblák, feliratok, valamint az információs szolgálat is megkönnyítették az olvasók tájékozódását. Rendeződtek a kézikönyvtárral összefüggő kérdések, megszülettek ezek katalógusai.

Erőfeszítések történtek a tájékoztató apparátus minél szélesebb körű kiépítésére, kezdve az 1946 utáni teljes magyar cikktermés a *Repertórium* anyagára épülő, cédula-katalógus formában való áttekintési lehetőségétől egészen a legmodernebb számítógépes adattárakig (az Országgyűlési Könyvtár hajlékony mágneslemezen szolgáltatott cikkbibliográfiája, CD-ROM lemezen elérhető nyugati adattárak).

Sor került az önálló hírlapolvasóterem kialakítására, ahol a legfontosabb folyóiratok és egyes újságok évfolyamai helyben is megtalálhatók. A központi könyvkiadó állomás közelében, de attól elkülönítve a kurrens napilapok és folyóiratok olvasására alakítottak ki megfelelő területet.

Az Olvasószolgálat másolatok készítésével is segítette az OSZK-ban kutatók, tanulók munkáját a dokumentumhasználat megkönnyítésére, de az állományvédelem szempontjaira is figyelemmel. Az időszak elején évente 100 000 másolati oldal készült, később ez a szám elérte a 180 000, sőt a 190 000-et (a bevétel pedig az 500 000 forintot). Ezen igény kielégítésének országos, sőt azon kívüli jelentősége is volt: lehetővé tette a vidéki és a más államban élő kutatók tevékenységét is.

Így lassan kialakultak azok a körülmények, amelyek a nyugodt munkamenetet lehetővé tették.

*

A megnyitás utáni első időszakban sokszor felmerült az a kérdés, hogy a város központjából a Várba felkerült nemzeti könyvtár új helyén vonzani tudja-e az olvasóközöniséget?

E tekintetben már 1985 eredményei is biztatóak voltak, és a fejlődés tendenciáját a most tárgyalt időszak éves statisztikái is megerősítették. Az olvasók egyre inkább megtalálták a Széchényi Könyvtárhoz vezető utat. Ezt elősegítette az a körülmény is, hogy 1986-tól a gyorslift ingyen állt a beiratkozott látogatók rendelkezésére, megkönnyítve ezzel a feljutás lehetőségét.

*

A beiratkozott olvasók száma 1985-ben még nem érte el a 14 000-t, míg az ötéves ciklusban összesen kis híján 100 000 olvasót számlálhattunk: az időszak elején évi 17–19 000-et, a végén pedig 21–22 000-et. Körükben a kutatók száma – kisebb ingadozással – 2 500–3 000 között mozgott. Igazán az egyetemi, főiskolai hallgatók (és az ún. közművelődési olvasók) száma nőtt: 13–14 000-ről 17 000 fölé!). 1986-ban az intézetvezetés engedélyezte a középiskolák 3., 4. osztályosainak beiratkozását: az ő számuk kevés, kb. 2 000 fő.

Átlagban számolva, a kutatók aránya 14%, az egyetemisták és közművelődési olvasóké 75–80%, a középiskolás diákoké pedig 10% körüli volt.

Emelkedett az olvasói létszám növekedésével a látogatások száma is: 1986 és 1990 között a törzsgyűjteményekben a kezdeti 250 000-ról 400 000 közelébe került. Ez 70%-os felfutást jelentett. (Ugyanakkor a beiratkozott olvasóké csak 27%-kal volt több.) A különgyűjteményeket – éves szinten – kb. 8–9 000 alkalommal keresték fel a kutatók, a kezdeti 6 000 látogatói szám az időszak végére 9 000 körülire növekedett.

Egy-egy olvasó átlagosan évi öt alkalommal látogatta meg a könyvtárat, természetesen a kutatók sokkal rendszeresebben, a közművelődési és középiskolás rétegek csak ritkábban jelentkeztek.

A törzsgyűjteményi dokumentumok körében az egészhez hasonló arányban emelkedett a könyvek használata, az igényelt mikrofilm-dokumentumoké 11 000-ról 19 000-re növekedett, az időszaki kiadványok körében az olvasás szerényebb mértékben, 40–50% között mozogva vált intenzívebbé.

1988-ban a központi könyvkiadó állomás forgalmi adatai a következők voltak: 115 000 könyv, 68 000 periodikum, 18 700 mikrofilm (összesen 202 000); 1989-ben 113 000 könyv, 53 000 periodikum, 14 000 mikrofilm (összesen 180 000 dokumentum); 1990-ben – az eddigi sorrend szerint 324 000, 95 000 és 19 000 (összesen 438 000 dokumentum) volt az olvasók kérésére kiadott művek száma.

Az anyaghasználatot az is jellemezte, hogy a raktári dokumentumokat igénylők száma éves szinten eleinte 50 000 feletti volt, majd az időszak végére megközelítette a 70 000-et – míg az összes látogatások száma addigra elérte a 130 000-et.

Levonna ebből a tanulságokat, megállapítható, hogy a látogató közönség mintegy kétötöd része megelégedett a kézikönyvtár anyagának használatával. Egyes adatok szerint a raktárból igényelt dokumentumokból 40%-ban a kutatók részesedtek (a beiratkozottak 2,5–3%-a), a többiek azt 60%-ban vették igénybe (a 85–90%-os olvasói létszámból). Egyre növekedett azok részaránya, akik a magukkal hozott könyvön, vagy a kézikönyvtár állományán túl nem igényeltek raktári köteteket.

A különgyűjteményekben használt dokumentumok száma jószerevel megduplázódott (450 000-ról 1 000 000 közelébe emelkedett), amiből különösen a Kézirattár és a Plakát és kisnyomtatványtár mennyisége számottevő (1989-ben a 800 000-ből 660 000, 1990-ben az 1 020 000-ből 980 000). A Plakát- és kisnyomtatványtárban 1990-ben egyes kutatók szociológiai vizsgálatot végeztek a gyászjelentés-gyűjteményben. Ennek tudható be, hogy a korábban 300 000 körüli használat közel 650 000-re ugrott fel.

A teljesítmény nagyságrendjét ismertető alapszámok közlése után nem lehet eltekinteni egy olyan jelenségtől, amely az adatok mögött húzódik meg, és egyértelműen aggasztó:

Abból kell kiindulnunk, hogy a magyar nemzeti könyvtár elsősorban a tudományos kutatást szolgálja, de természetesen – ha esetleg korlátok közé szorítva is, – minden állampolgár igényét igyekszik kielégíteni. Így örömmel fogadja az egyetemi

hallgatókat, az ún. közművelődési olvasókat is. Az, hogy a középiskolás diákok előtt is megnyitotta kapuit már problematikusabb döntés volt, ennek tanulságait majd le kell vonni.

Komolyan kell foglalkozni viszont az egyetemi és főiskolai hallgatók egyre nagyobb mértékű ideáramlásával, amit egy sajnálatos körülmény – a budapesti egyetemi könyvtári hálózat szűk befogadóképessége, rossz helyzete idézett elő. Magától értetődő az, hogy az adott körülmények között ez az ifjúsági réteg hamar felismerte a vári Széchényi Könyvtár előnyeit, a kellemes elhelyezést, a hatalmas kézikönyvtár könnyű használati lehetőségét, így folyamatosan nőtt a beiratkozottak száma. Ez odáig emelkedett, hogy amíg 1989–1990-ben a napi olvasói átlagléttség a lehetséges 1000 helyett még az ötszázat sem érte el, a szakdolgozatok írásának és a vizsgák letételének időszakában nemegyszer 50–60 ember várt egy-egy megüresedett helyre. Így esetleg a kutató jutott abba a helyzetbe, hogy sorban is állt, de nem találta meg a kutatáshoz szükséges csendet sem. Ezért lassan eltávolodott a könyvtár használatától, – kivéve a különgyűjteményi olvasótermektől.

A kutatók szempontjából vizsgálva a helyzetet, annak alakulását a következőképpen látjuk:

Már az 1986-os évi jelentés jelezte, hogy "az olvasói férőhelyeknek megnövekedett az általános (közművelődési és tanulmányi) jellegű olvasói igénybevétele, a teljes forgalomnak csak 38%-át adja a kutatóforgalom." 1987-től 1989-ig sem mutattak kedvező tendenciát a statisztikák, míg az 1990. évről szóló beszámolóban már a következő mondatok olvashatók: "A beiratkozott olvasók száma 21 737 volt, 1 439-cel több, mint 1988-ban (külföldi ebből 1 264). Ezen belül jelentősen nőtt a nem kutatók, és főként az egyetemi és főiskolai olvasók száma: 14 988-ról 17 202-re, csökkent a középiskolás diákoké (2 191-ről 1 874-re), és főként a kutatói olvasójeggyel beiratkozóké (3 199-ről 2 656-ra), ami bizonyosan összefügg azzal, hogy a kutatáshoz, elmélyült olvasáshoz szükséges nyugalom – kutatói olvasóterem hiányában – a hovatovább egyetemi tankönyvtárrá váló OSZK-ban illuzórikus követelmény." 1990-ben – ez már csak a táblázatokból derül ki, – újabb 180-nal fogyatkozott a kutatók száma.

Talán mondani sem kell, hogy az arányok ilyenén való eltolódása elfogadhatatlan. Visszatérve ahhoz a gondolathoz, hogy az Országos Széchényi Könyvtár Magyarország nemzeti könyvtára, tehát olvasói szinten is kutatóműhely, nagyon alacsony a kiemelt használók létszáma. Ezen megfelelő intézkedésekkel javítani kell, de ez már a következő évek feladata.

*

Igen jelentős volt az intézmény tájékoztató munkája – akár szóbeli, akár írásbeli formában történt is az.

A törzsgyűjteményektől kért írásos tájékoztatások száma az adott időszakban érdemben nem változott, évente 600 körül mozgott. Ezek fele külföldi megkeresésre készült, köztük az olyan igényesek is, mint a nemzeti könyvtár gyűjteményében fel-

lelhető Ovidius-kiadásokról nyújtott, részletes adatszolgáltatás. De kiemelhetjük még a Nemzetközi Németalföldi Intézet kérésére összeállított – A németalföldi kultúra fogadtatása Magyarországon c. dokumentációs anyagot, a Mérimée-bibliográfiát, amely P.H. Dubé kanadai professzor (University of Waterloo) számára készült, a Környezetvédelmi Hivatalnak szolgáltatott Duna-bibliográfiát, valamint a Belügyminisztérium megkeresésére a magyar rendőrség és csendőrség történetének 1867-től napjainkig terjedő ismertetését.

Lehetne még folytatni a felsorolást, de a tájékoztatások sokszínűségét ez a néhány példa is igazolja.

Számottevő volt a különgyűjtemények információs tevékenysége is. Bár a kutatók – ha tehetik – szívesebben jönnek el személyesen a keresett anyag megtekintésére és feldolgozására, az érdemi írásbeli tájékoztatások száma is figyelmet érdemel. Jellegüket tekintve sokrétűek. A Régi nyomtatványok tára pl. rendszeresen kapcsolatban állt a berlini Freie Universität Fachbereich Germanistik Forschungsstelle für Mittlere Deutsche Literatur részlegével, ahonnan – többek között – a 12. században Heinrich der Löwe, szász fejedelem utasítására összeállított, első német enciklopédia, az ún. Elucidarius későbbi kiadásainak összegyűjtésére és adatainak közlésére kérték meg az osztályt. Ők adtak választ arra a Fuldából érkezett megkeresésre is, amely Petrarca egyik művének, Griseldis történetének ősnymtatvány kiadásai iránt érdeklődött. Az OSZK-ban levő példány egyedi sajátosságait is feltüntetve, valamint a más könyvtárakban fellelhető példányokra is utaló, részletes felvilágosítást kaptak. A Térképtár az IFLA World Directory Revision vezetője kérését teljesítette, amikor a *World Directory of Map Collections* új kiadása számára szolgáltatott tartalmi (a tár anyagának, működésének, stb. alakulásáról) részletes tájékoztatást. Egy németországi kutatóintézet számára a különböző időkben napvilágot látott, Temesvárt ábrázoló térképekről készített összeállítást az osztály bibliográfiai adatok feltüntetésével. A Plakát és kisnyomtatványtár Szénássy Zoltán, szlovákiai történész professzor kérésére 1848/49-es különgyűjteményéből kiválogatta a Komáromra vonatkozó röplapokat, fénymásolatban kiküldte azokat, a *Komárom ostroma 1849-ben* c. könyvében az igénylő ezt az anyaggyűjtést fel is használta. Szentgyörgyi István és munkatársai részére több esetben kerestek ki és küldtek anyagot a Szabadkán nyomtatott, 19. századi ponyvanyomtatványokról – egy készülő bibliográfiai összeállításhoz. Paul Pryan professzor (Duke University, North Carolina) Michael és Joseph Haydn kéziratának vízjeleit kérte a Zeneműtártól, múlt századi katonazenét – Kéler Béla, Gungl József – keresett a St. Claud State University (USA).

A felsorolás a különgyűjtemények területén is csak példák közlésére szorítkozik, ugyanúgy a sokrétűséget szemlélteti, mint a központi tájékoztató szolgálat tekintetében.

RAKTÁROZÁS. FORGALMAZÁS. AZ ÁLLOMÁNY BIZTONSÁGA

A vári raktárakat a hatvanas évek elején tervezték, de az építkezés elhúzódása miatt már a beköltözéskor jelentkezett a helyhiány. Ez a törzsgyűjteményi raktárban az időszaki kiadványok elhelyezésénél mutatkozott, de nem volt olyan év, hogy ne súlyos munkát igénylő átrendezések révén lehetett volna a beáramló anyagot befogadni.

Nem volt jobb a helyzet a különgyűjteményi dokumentumok tárolásánál sem: 1990-ben a Térképtár, a Zeneműtár, sőt még a Kézirattár is helyhiánnyal küzdött.

A törzsgyűjteményi forgalmazás egyre növekedett, az igények kielégítése e nehéz körülmények között nehéz feladatot jelentett az ott dolgozók számára.

Ebből az állományból az öt év alatt összesen 1 200 000 dokumentumot (könyvet és időszaki kiadványt) szolgáltatta részben az olvasók, részben a belső könyvtári munkák (retrospektív bibliografizálás, rekatalogizálás stb.) céljaira. Utóbbi 1988-ban 34 000, 1989-ben 40 000 dokumentumra vonatkozott. Ehhez hozzá kell számítani a több, mint 410 000 kurrens periodikaszám kiadását is.

A különgyűjtemények a kutatók zavartalan ellátását könnyebben tudták biztosítani, viszont anyagrészek revíziójával, rendezésével jelentős munkát végeztek. A Térképtár sajnos úgy zárta ezt az öt évet, hogy az 1984-ben megrendelt atlasztároló szekrények még 1990-re sem készültek el, így az anyag változatlanul a padlón fekszik.

Kellő előtanulmányok után 1989-ben az állomány biztonságának fokozása érdekében mágneses biztonsági rendszer (Knogo) kiépítésére került sor, amely a könyvtár összes kijáratánál ellenőrzi, nincs-e a kilépőnél mágnescsikkel ellátott dokumentum? Évente mintegy 70 000 kötetet láttak el jelzőcsikkel, ez a munka természetesen a jövőben is folytatódik.

ÁLLOMÁNYVÉDELEM

Kötészet

A megnövekedett használat, az egyes kötetek és a raktári anyag egyes részeinek többszöri átrakása, a papíryanag, a kötések öregedése következtében, de sajnos az olvasók gondatlansága, rongálása miatt is az állomány megőrzésére, biztonságára mind a törzs-, mind a különgyűjteményekben kiemelt gondot kellett fordítani.

A legegységibb követelmény a fűzött könyvek bekötése, a rosszul kötöttek állapotának helyreállítása lenne. Sajnos, bármilyen áldozatokat hoz is a könyvtár ennek érdekében, soha nem tudja utolérni magát, hiszen e munkájában – mint mindig – több évtizedes lemaradással kellett szembenéznie. Nagy felelősség hárult az anyagot kötő, restauráló osztályokra abban, hogy milyen dokumentumok helyrehozatalát kérték az állományvédelmi részlegektől.

A törzsgyűjteményekből évente átlag évi 3–5 000 kötetnyi anyag került saját könyvkötészetünkbe, és a pénzügyi lehetőség függvényében kb. ugyanennyit sikerült külső vállalkozóknak kiadni. Az átlagszámon belüli éves teljesítmények természetesen

ingadozóak, hiszen a javításra, restaurálásra szánt kötetek helyrehozatalához szükséges idő nagyon eltérő lehet. Így itt maguk a számok nem is jellemezhetik igazán az elvégzett munka mennyiségét.

Restaurálás

A magas szintű állományvédelmi tevékenység végzése három – egymással együttműködő, de alapprofiljában mégis eltérő – osztály feladata. A Restauráló laboratórium, a Hírlapállomány-védelmi osztály és a Mikrofilmtár egyaránt folytatott irányultságának megfelelő kutatásokat, és ennek eredményeként európai szintre emelték munkájukat. Elméleti és gyakorlati tevékenységük több esetben érintkezett egymással. Így a restaurálói és hírlapállomány-védelmi munkatársak kutatási területen egymás tapasztalatait hasznosíthatták, sőt azonos dokumentumtípusokkal (pl. kéziratári, színháztörténeti tári, stb.) anyagok mentésével foglalkoztak. De elválaszthatatlan egymástól a Mikrofilmtár és a Hírlapállomány-védelmi osztály munkája is, hiszen utóbbi elsősorban a hírlapokat illetően, a mikrofilmezést lehetővé tevő javításokat, kiegészítéseket végzett.

Az öt év alatt a Restauráló laboratóriumnak kiemelt feladata volt az ELTE Egyetemi Könyvtár pergamenkódexének restaurálásával kapcsolatos, 1982-ben megkezdett kutató-fejlesztő munka folytatása, és a kidolgozott új eljárások bevezetése a gyakorlati munkába.

Külső intézmények szakembereinek bevonásával megtörtént az Egyetemi Könyvtár szinte teljesen elpusztult kódexei anyagának vizsgálata, elemzése, a károsodások jellegének, okainak felderítése, az alkalmazható eljárások kidolgozása, valamint annak próbadarabokon való vizsgálata: milyen hatással vannak ezek a kódexek anyagaira?

Sikerült a pergamenkódexek konzerválásának és restaurálásának új eljárásait kidolgozni, és ezeket a gyakorlati munkában is alkalmazni. A kutatási-fejlesztési tevékenység másik ága a történeti értékű bőrkötések konzerválásának fejlesztése, a régi eljárások értékelése és újak kikísérletezése volt.

A kutatások eredményeként és a jobb felszereltség következtében az Egyetemi Könyvtár állományából 20 kódexet, ezek között tíz corvinát tudtunk megmenteni.

Ugyanezek a módszerek természetesen saját, és az egyházi gyűjteményekből hozánk kerülő kódexek és régi könyvek, iratok helyrehozatalánál, az elpusztulástól való megmentésénél is felhasználásra kerültek. Számos corvinát kellett az 1990-ben megrendezett Bibliotheca Corviniana c. kiállításra előkészíteni, és az OSZK különgyűjteményei számára – a tárakkal való egyeztetés szerint, a kellő rangsorolást biztosítva – évente mintegy 60 kötet kéziratot és nyomtatványt, 100–100 darab térképet és plakátot, 150 jelmez, illetve díszlettervet sikerült helyrehozni. Az egyházi gyűjtemények anyagából évente átlagosan 15 kódex és régi nyomtatvány, számos kézirat, sőt még glóbusz restaurálására is sor került.

Ez utóbbi az évek folyamán egyre bővülő nemzetközi kapcsolatainknak köszönhető. A bécsi Nemzeti Könyvtárral kialakult, hagyományosan jó együttműködés keretében vált ugyanis lehetővé, hogy több munkatársunk a bécsi könyvtár segítségével elsajátíthatta a glóbuszrestaurálás alapjait.

A Hírlapállomány-védelmi osztály az összes munkaidőnek 70–75%-át a hírlapok mikrofilmezés előtti javítására, vagy restaurálására, 20%-át az OSZK különgyűjteményei számára végzett restaurálásra, és 5–10%-át anyagvizsgálatra, valamint a restaurálási eljárások technológiájának tudományos alapokon való továbbfejlesztésére fordította.

Évenként 1 100–1 400 kötet hírlapban 38–43 000 lapon végezték el a szükséges javítást, restaurálást a mikrofilmezhetőség érdekében. Ebben az időszakban az egy példányos, nagyalakú, igen törékeny papíron lévő amerikai magyar hírlapok gyakran sürgős olvasói igény számára való, soron kívüli javítása és mikrofilmezése, valamint a koalíciós időszak sajtója és az egyházi lapoknak a mikrofilmre vételre való előkészítő javítása jellemezte ezt a tevékenységet; sok volt a vékony, tékázott hírlapcím. A kijavított lapok 10–12%-áról kellett a régi javításokat eltávolítani, és a lapoknak 6–6%-át csak laminálással lehetett megfelelően megerősíteni.

A különgyűjtemények számára évenként 500–1 300 egység restaurálása történt meg. A zirci Reguly Antal Műemlékkönyvtárban minden évben 2 000–2 500 kötet portalanítását és konzerváló kezelését végezte el az osztály a kötetzet egy restaurátorával közösen.

Az anyagok, technikák és károsodások vizsgálata során a vegyészek foglalkoztak festékek kötőanyagai, valamint papírok, bőrök, pergamenek, fényképek optikai, fizikai és kémiai vizsgálati módszereinek megismerésével és a módszerek némelyikének alkalmazásával. Elvégezték a restauráló műhelyekbe került új anyagok (papírok, ragasztók, műanyagok) és egyes használt anyagok (bőr) kémiai vizsgálatát. Meghatározták újonnan gyártandó, savmentes, időálló papírok összetételét, és bevezették ezek használatát a könyvtár gyűjteményeinek védelmében. Egyes restaurálási eljárások (fehérítés, laminálás) terén alapos vizsgálatokat végeztek különféle anyagoknak a restaurálendő papírra és a papíron lévő anyagokra gyakorolt hatásáról, valamint a restauráló eljárás hatékonyságáról. Eredményes kísérleteket végeztek a papírontés és a papírhasítás együttes alkalmazására. Mérték a teával és kávéval színezett restauráló papírok kémiai és szín állandóságát.

1986-ban egy évig egy fotórestaurálással foglalkozó restaurátor alapvető fotótechnikát reprodukált kísérleti darabok készítése céljából.

Ebben az időszakban jelentős fejlesztésekre is sor kerülhetett. Mind a két restauráló műhely jelentős berendezési eszközökkel és gépekkel gyarapodott. 1987 elején készült el az ún. központi Soros restauráló műhely, melynek kialakítását a könyvtár, míg felszerelését – későbbi bevételek reményében is – a Soros Alapítvány vállalta. 1990-től a műhelynek önfenntartóként kellett működnie, az első év tapasztalata szerint azonban egyelőre csak külföldi megrendelőkben lehetett bízni, mivel a hazai könyvtárak a rendkívül szorító pénzügyi helyzetben nem tudtak állományuk restaurálására érdemi összegeket költeni (a műhely évi mintegy 6 000 000 Ft-os kapacitással rendelkezik).

Mikrofilmezés

Az eredeti dokumentumok kímélését már Fitz József is másolatok "bevezetésével" kívánta megoldani: a könyvtár immár több évtizedes hírlapállomány-védelmi mikrofilmezése mostanra került abba a helyzetbe, hogy lassan utolérje magát. Más szavakkal: a retrospektív filmezés maholnap befejezhető lesz, s akkortól vállalható a kurrens, érkezéssel szinte párhuzamos filmezés. A Mikrofilmtár az öt éves időszakban állományvédelmi célra közel 3 400 000 negatív felvételt, s kevés híján 8 000 000 pozitív felvételt készített. Ennek döntő része időszaki kiadvány, de igény szerint készültek mikrodokumentumok különgyűjteményi anyagokról is.

A mikrofilmtári xeroxmásolás iránti igény folyamatosan csökkent, mert a könyvtár más pontjain működő gépek vették át a terhelést. Ám meggondolandó: érvényesülnek-e mindenütt az állomány védelmének alapvető követelményei.

A mikrofilmezés igen költségérzékeny terület, másrészt mindig kérdéses: jelentkezik-e kellő igénylő a szabad kapacitás lekötésére? ("Jó" évben a Mikrofilmtár rendelkezik a legnagyobb szerződéses munka kontingenssel.)

A főosztály vezető munkatársai a könyvtár egészére kiterjedő felmérést végeztek egy átfogó állományvédelmi program kidolgozásához, – ennek összeállítása azonban már csak a következő időszakban valósulhat meg. Ez nem jelenti azt, hogy a munkák ennek elkészültéig nem tervszerűen folytak volna.

KÖZPONTI SZOLGÁLTATÁSOK

Kötelezpéldányok

A nyolcvanas évek második felében felgyorsuló infláció csak még fontosabbá tette a hazai könyvtárak számára a térítésmentes dokumentumellátás olyan fajtáit, mint a kötelezpéldány szolgáltatás, a nemzeti könyvtár nemzetközi kiadványcseréjének megmaradt anyagából való részesedés, vagy a fölőspéldány hasznosítás keretében történő igénylés. Ez a lehetőség a hazai könyvtárak közül mintegy 80–120 számára adott, de mivel ezek a legfontosabb szakterületi és regionális hatókörű könyvtárakat jelentik, a továbbgyűrűző hatás még jelentősebb.

Többéves előkészítés után 1986-ban megjelent a művelődési miniszter új rendelete a kötelezpéldány szolgáltatásról (17/1986. MM sz. rendelet), továbbá az ezt kiegészítő 7001/1986. MM sz. irányelv, majd a nemzeti könyvtár szakembereinek szerkesztésében a rendkívül aprólékos magyarázatokkal szolgáló *Útmutató az Országos Széchényi Könyvtárnak történő kötelezpéldány szolgáltatásról* című segédlet. Az új rendelet a korábban többször módosítottat váltotta fel, s szolgált olyan újdonságokkal is, mint a hangzó dokumentumok bevonása a kötelezpéldány szolgáltatásba.

Minden évben 1 200 000–1 400 000 kötelezpéldányt sikerült összegyűjteni és szétosztani a mintegy hetven hazai könyvtár közt. Az össz mennyiség fokozatos növekedésén belül különösen megnőtt az időszaki kiadványok részaránya. 1989-ben kü-

lön felhívással fordult a könyvtár az érintettekhez, hogy ne felejtkezzenek el a nyomtatványoknak a nemzeti könyvtárba történő beszolgáltatásáról, hisz ennek elmulasztásával jövátéhetetlen kár érné e korszak dokumentumait is őrző gyűjteményt.

1989-ben kiegészítés jelent meg a kötelezpéldány rendeletehez, s ez előírta a videofilmeknek a Magyar Filmintézetén kívül az OSZK-hoz történő beszolgáltatását is.

A kezdeti problémák miatt 1990-ben mindössze 20 videofilmet sikerült begyűjteni, amiből az is nyilvánvalóvá vált, hogy a videokiadók és -forgalmazók igyekeztek bojkottálni ezt a kötelezettséget. A következő évekre marad az, hogy a könyvtár megtalálja a megbízható összegyűjtés módját és formáját.

1987-től új feladat kapcsolódott a Kötelezpéldány szolgálathoz. A Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára – elveszítvén a teljes kötelezpéldánysort, – nem kívánta a korábbi statisztikai adatfelvétel munkáját folytatni. Ennek összeállításával a Művelődési Minisztérium a nemzeti könyvtárat bízta meg. A KSH-tól átvett létszámmal, s a gépi feldolgozásra az MM-től kapott összeggel (a gépi feldolgozást változatlanul a KSH Számítóközpontja végzi a velünk kötött szerződés keretében), sikerült fennakadás nélkül átvenni e váratlanul kapott feladatot. Az 1987. év adatairól tájékoztató kötet, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének kiadásában, 1988-ban meg is jelent (*A magyar könyvkiadás adatai 1987* címen).

Nemzetközi csereszolgalat

A nemzetközi csereszolgalat jelentős mértékben elősegítette a nemzeti könyvtár külföldi hungarika dokumentumokkal való gazdagítását (az OSZK külföldi könyv- és folyóirat-gyarapodásának közel felét adta a csereszolgalat). Emellett, főként a szomszéd országokkal kötött kulturális megállapodások keretében "automatikusan" beérkező anyagból több tucat könyvtár részesedhetett, hisz a nemzeti könyvtár nem gyűjt olyan széles körben, ahogy partnereink küldtek.

A csereszolgalat évente külföldre juttatott 30–40 000 magyar könyvet és 4 000–4 500 folyóiratot, s külföldről, mintegy 5–600 cserepartnerétől, 8–9 000 könyvet és 2 000–2 500 folyóirat évfolyamot kapott.

A csereszolgalat jó évtizede vállalta azt a fontos küldetést, hogy a külföldi magyar érdekeltségű intézményeket (tanszékeket, szerkesztőségeket, könyvtárat, színházakat, stb.), s indokolt mértékben magánszemélyeket könyvtámogatásban részesítsen a munkájukhoz szükséges hazai kiadványok megküldésével. A tárgyalt időszakban különösen lényeges volt az a célratörő munka, amely a határon túl élő magyarság körébe igyekezett minél több dokumentumot eljuttatni, s ha nem lehetett postán, úgy más utat-módot találtak a megoldás érdekében.

Ehhez számos intézmény (minisztérium, Soros Alapítvány, kiadók, terjesztők kedvezményes akciói, főlöspéldány-leválogatás, stb.) közreműködésével teremtette meg az alapot.

Fölőpéldányközpont és Tárolókönyvtár

A Fölőpéldányközpont évente 25–35 000 fölőpéldányt gyűjtött be az ország könyvtáiraiban feleslegessé vált anyagokból, tartalékait is felhasználva évente újra elosztott 35–45 000 kötetet. Az anyag jórészeről jegyzék készült, de vállaltuk más könyvtárak listáinak körözését és az igények összegyűjtését is.

Az 1984-ben Törökbálintra költöztetett Tárolókönyvtár állománya évente 5–7 000 kötetrel gyarapodott. Felmérés készült az anyagnak a könyvtárközi kölcsönzésben való hasznosíthatóságáról. Ennek eredményeként megállapíthatóvá vált, hogy jó kommunikáció – a tárolókönyvtárnak a központi katalógusba való bejelentése, megfelelő telex, gyors szállítás, stb. – elősegítheti a rendszeres használatot.

Az időszakban két fölőpéldány raktárt kellett átadni: a Kálmán utcai raktárat és irodahelyiséget a Katona József Színház kapta meg próbateremnek, míg a Rokolya utcai volt művelődési otthont eredeti és jogos tulajdonosainak, a katolikus plébániának szolgáltatottuk vissza. A Rokolya utcai raktárban őrzött – részben egyházi gyűjteményekből származó – anyag sorsáról hosszas tárgyalást folytattunk a Szegedi Hit tudományi Főiskola illetékeseivel – szándékunk az volt, hogy az anyagot teljes egészében átadjuk, azután a főiskola vállalja az elosztás gondját –, de végül partnerrünk visszalépett. Így az anyag további döntésig a Régi Fóti úti telephely raktárába került.

A fölőpéldány hasznosítás és a tárolókönyvtári megőrzés témája évek óta a szakmai közvélemény és a könyvtárpolitikai irányítás érdeklődésének középpontjában állt, hisz egyrészt nyilvánvaló, hogy nem minden könyvtár minden állományegységét kell, vagy célszerű megőrizni, – ez a nemzeti könyvtári funkció abnormális kiterjesztését jelentené, – másrészt a megőrzés országos együttműködés keretében oldható meg racionálisan, vagyis úgy, hogy minél ritkább bizonyos dokumentumok használata, annál kevesebb helyen tárolják, különös tekintettel a XX. századi, s főként az elmúlt három–négy évtizedben kiadott hazai kiadványokra. A hazai könyvtárak összállománya három évtized alatt többszörösére nőtt, ma meghaladja a 100 000 000 egységet, s nem várható, hogy ilyen mértékű legyen a könyvtár-, vagy akárcsak a könyvtári raktárépítés üteme. A téma megoldására több tervezetet dolgoztak ki, míg végül egy általunk vezetett országos ad hoc bizottság javaslatát (A tervszerű állományasapítás, a fölőpéldány-hasznosítás és a könyvtári anyagok tartós megőrzése terén jelentkező feladatok Magyarországon) az Országos Könyvtárügyi Tanács plenáris ülése 1987 tavaszán teljes mértékben elfogadta. A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár vezető munkatársainak kezdeményezésére fővárosi nagykönyvtárakkal olyan együttműködési megállapodás kidolgozására került sor, melynek keretében a külföldi napilapok tekintetében közös döntés született a racionálisan elegendő – egy-két sorozat – tárolási helyéről, egymás állományának kiegészítéséről, míg a fennmaradó példányok megőrzéséről le lehetett mondani. Az OSZK tárolókönyvtára is fontos szerepet kapott ennek az együttműködésnek a realizálásából, már eddig is számos lapot – nemegyszer több évtizedes állománnyal – vett át az Országgyűlési Könyvtártól, a FSZEK-től és másoktól. Az együttműködés folytán magától értetődően javult a köl-

csönös tájékoztatás is, ami annál fontosabb, mivel a külföldi napilapokról nincs országos áttekintést biztosító eszköz (a központi katalógusnak nem tartozik gyűjtőkörébe ez a típus).

Könyvtárközi kölcsönzés és lelőhelyinformáció

A világ egy könyvtára sem képes mindent önállóan gyűjteményébe foglalni: a hiányok pótlására szolgál az együttműködés, főként a könyvtárközi kölcsönzés. Egy ország szakmai fejlettsége igen jól lemérhető a könyvtárközi kölcsönzés hatékonyságán, a kérések számán, a teljesítés gyorsaságán. Magyarországon az elmúlt évtized erőfeszítéseinek köszönhetően jelentősen javult a helyzet a szolgáltatás terén, de a lassúság még mindig hátráltató tényező. Éves szinten mintegy 200 000 kérés mozgott a könyvtári rendszerben (főként a kis könyvtártól a nagyobb, a közművelődésitől a szak-, vagy tudományos könyvtár felé), s ebből közel 30 000 járta meg az OSZK-t, ahol a központi katalógusok révén pontos lelőhelyet közöltek a külföldi kiadványok meglétéről, vagy ezek hiánya esetén külföldről történő kölcsönkérést lehetett igényelni. A könyvtárközi kölcsönzési osztály évente mintegy 12–13 000 kérést továbbított külföldi partnerekhez, s sikerült megszerezni mintegy 10–12 000 dokumentumot, méghozzá egyre növekvő arányban másolati formában. Ennek persze komoly anyagi kihatása volt, minthogy egyre több könyvtár kért térítést a másolatért, sőt, újabban az eredeti dokumentum kölcsönadásaért is. Az OSZK ilyen irányú ráfordításai évente mintegy 30%-kal növekedtek, az időszak elején még elég volt az 1 800 000–2 000 000 devizaforint, míg a végén már a 3 500 000 is épp csak elegendőnek bizonyult. Az öt év alatt két ízben kapott támogatást – a Soros Alapítványtól, s ebből a British Library dokumentumszolgáltató központjának kuponjait tudta megvásárolni, hogy a különösen fontos és sürgős igényeket biztosan ki lehessen elégíteni.

Külföldről évente 1200–1400 igénylést fogadtunk és teljesítettünk, nagyrészt más könyvtár állományából, illetve az OSZK dokumentumainak másolása révén (e célra igen jól használható az osztályon működő másológép, mert így az átfutási idő a minimálisra szorítható). Szolgáltatásainkért külföldről évente 200–400 000 devizaforintot kaptunk. Jól látható, hogy többszörös a mi igényünk a külföldről beérkezőhöz viszonyítva.

A nemzetközi könyvtárközi kölcsönzés országos központjaként évente összegyűjtöttük a tizenkét hazai – e feladatra a minisztérium által feljogosított – könyvtár tevékenységének adatait. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a külföldre küldött igények terén az OSZK szerepe vitathatatlan, minden tíz kérésből kilenc innen indult ki, míg a külföldről beérkező igényeknél a tizenkét könyvtár mintegy egyharmad–kétötöd arányban részesedett.

Munkatársaink a tevékenység eredményesebb szervezése érdekében rendszeresen tartottak konzultációkat az 50–60 legfontosabb könyvtár illetékeseivel, és 1990-ben ismételten, átdolgozott, pontosított változatban újra megjelentették az útmutatót.

*

A központi katalógusok feladata, hogy minél nagyobb mértékben eleget tegyenek a lelőhelyinformáció iránti igényeknek. A húszas évek elején megteremtett központi katalógus időszakunkban három szervezeti egységben működött: könyvek központi katalógusa (kb. 4 500 000 cédula), illetőleg a külföldi folyóiratok központi katalógusának két szerkesztősége, azaz a Nemzeti Periodika Adatbázis (NPA) szerkesztősége és a retrospektív lelőhelyjegyzék szerkesztőség. Ez utóbbiak mintegy 100 000 külföldi időszaki kiadvány lelőhelyéről tudtak felvilágosítást adni (a retrospektív a XVII. századtól 1970-ig illetékes, míg az NPA szerkesztőség az ezt követő időszakért).

*

A könyvek katalógusába évente 200–250 könyvtár szolgáltatott bejelentést (jól lehet az 1985. évi miniszteri rendelet több, mint 400 könyvtárat kötelezett erre), évente mintegy 220–250 000 cédula érkezett tőlük (egy-egy könyvtár általában címenként 2–4 cédulát küldött). Lelőhelytájékoztatót évente közel 30 000 tételről kértek, s ennek csaknem felére tudtunk hazai birtokost megjelölni.

A hetvenes évek közepén megszüntetett országos gyarapodási jegyzék egy kiemelt területen – a külföldi társadalomtudományi kézikönyvek vonatkozásában – folytatódott: lelőhelyjegyzékünk évente közel 2 000 tételről tájékoztatott. 1986-ban sikerült megjelentetni az 1985. évi kötetet, majd később az 1986. évit, míg a továbbiak tekintetében bizonytalanság volt – lesz-e kellő támogatás éves kötetekhez, vagy át kell-e térni az ötéves és erősen szelektált változatra? Minthogy 1990 nyarán a minisztérium kulturális alapjánál eredménnyel pályáztunk, vállalkozhattunk egy 1987–1989-es összevont kötet szerkesztésére, amely az év végéig el is készült (nyomdai előállításra a következő évre került át). A külföldi folyóiratok retrospektív lelőhelyjegyzékének előállítására – az 1982-ben kiadott dupla kötet után – a tervezettnél lassabban folytatódott, így 1990 májusában kerülhetett ki nyomdából a második kötet, a H–K betűtartományokból.

Az 1970 előtti lelőhelyek iránt évente mintegy 2 500–3 000 esetben érdeklődtek, a megkeresések mennyisége enyhén csökkenő tendenciát mutatott.

*

A Nemzeti Periodika Adatbázis

Az NPA munkálatai az egész időszakban a központi szolgáltatásokért felelősök figyelmének előterében voltak. Az NPA ugyanis létrehozása pillanatától nélkülözötte a feladat súlyának megfelelő pénzügyi támogatást. Így szinte minden év egzisztenciális gondok jegyében kezdődött, soha nem lehetett biztos alapokról tervet készíteni. Az 1984-től folyó adatbázis feltöltéséhez csak 1987-ben sikerült rögzítést segítő sze-

mélyi számítógépeket kapni, a nagygépes munkálatokra a tetszőleges pillanatban szükséges pénznek jó, ha a fele rendelkezésre állt (1985-től került az OSZK költségvetésébe 1 000 000 Ft, mikor az igény évi 3–4 000 000 Ft volt), – így ha kaptunk külső forrásból, például pályázatból pénzt, akkor haladni tudtunk, esetleg kiegészítő feladatokat is vállalva, ha nem, akkor csak a belső szándék és akaraterő segített. Csak 1988-ban sikerült az Információs Infrastruktúra Fejlesztési Program (IIF) adatbázisépítési pályázatán olyan támogatást elnyerni, amelynek segítségével lényegében fel lehetett a KSH Számítóközpontjában lévő, kötegelt üzemmódú adatbázist tölteni. Ezután készíthetett el az ISIS-adatbázisba betölthető NPA mágnesszalag, amely biztosítja az NPA adatok online lekérdezését. Mivel az IIF keretében 1989-ben a legtöbbször keresettnek az NPA minősült, a későbbiekben is számítani lehetett az IIF vezetők és az OMFB illetékesek megértő segítségére. 1990 szeptemberében az 1987–1988. évek anyagával kiegészített változatot adhattuk át az IIF-nek, szintén egyedülálló sikert elkönyvelve. Az online lekérdezést biztosító adatbázis elkészültének természetesen ára is volt: sem 1988-ban, sem 1990-ben nem szervezhettünk bejelentési ciklust, ami a rákövetkező évek munkamennyiségét megtöbbszörözte. Főosztályi létszámcsoportosítás és a munkatársak helytállása segíthetett csak.

1989-ben sikerült egy nyomtatott lelőhelyjegyzék megjelentetésére főhatósági támogatást kapni. Az 1985–1986-os évek adatait tartalmazó, négykötetes, 300 íves kiadvány igényes, lézernyomtatóval előállított formában látott napvilágot.

Az NPA szerkesztőség lehetőségeit növelte, hogy 1987-től igénybe vehette a francia analóg rendszer, a CCN (Catalogue Collectif des Publications en Serie) online adatbázisát közvetlen lekérdezővel adatkiegészítés céljából, hogy szerzett egy mikrolapról papírmásolatot készítő Canon olvasó-másoló készüléket, s 1990-ben az adatbázist kezelő Infologic programozóival egy hatékonyabb adatbeviteli programot tudott készíttetni. Az NPA évente 8–10 000 lelőhelytájékoztatási kérdést kapott. Az NPA létkérdését az oldhatja csak meg, ha az OSZK integrált számítógépes rendszerébe, a NEKTÁR-ba lehet hazatelepíteni közvetlenül az MNB adatbázist követően.

SZÁMÍTÓGÉPES FEJLESZTÉS

A gépesítés feltételeinek megteremtése, elvek és célok meghatározása

A számítógépes fejlesztések terén – az ötéves ciklus során – jelentős, pozitív irányú változások történtek a kedvező külső és belső feltételek következtében.

Az évtized második felében a magyarországi pályázati rendszerek (TII, OTKA, IIF, MTA–SOROS Alapítvány, MELON, stb.) kiemelten támogatták a könyvtárgepesítést is. A hazai adatbázisok építésében és szolgáltatásaik szétszórásában betöltött központi szerep elismeréseként az OSZK számos pályázatát is (részben vagy egészében) kedvezően bírálta el. A pályázatban elnyert pénz-, hardver és szoftver eszközök – kiegészülve az OSZK saját erőforrásaival – megteremtették az intézményben a könyvtártechnológiai folyamatok integrált számítógépesítésének alapjait.

Az 1976 óta épített Magyar Nemzeti Bibliográfia adatbázisa, majd a magas igényességgel épített Nemzeti Periodika adatbázis nemcsak megalapozta a további munkálatokat, hanem annak működtetése során és a számítógépes adatfeldolgozásban való aktív részvétellel kialakult a könyvtár különböző részlegeiben az új feladatokat végrehajtani képes szakembergárda is.

Az OSZK 1986-ban kinevezett új főigazgatója kiemelt feladatként kezelte a nemzeti könyvtár korszerű, az új technika alkalmazására alapozott könyvtári szolgáltatásainak kialakítását, létrehozását. Az intézmény szervezeti kereteinek újragondolásakor a fejlesztésekért felelős részlegek a központi irányítású Szervezési főosztály részévé váltak. A fejlesztési elképzelések összehangolásának céljából megalakult a könyvtártechnológiai munkafolyamatokban részt vevők képviselőiből a Szervezési Koordinációs Munkabizottság (a későbbi NEKTÁR-bizottságok elődjeként). Kidolgozták és jóváhagyták az OSZK – később NEKTÁR-nak nevezett – számítógépes könyvtártechnológiai rendszerének fejlesztési elveit (a 690/1988 sz. Vezető Tanácsi dokumentumban).

Az OSZK a fejlesztés céljaként a nemzeti könyvtár valamennyi feladatának a jelenleginél egységesebb, hatékonyabb és gazdaságosabb ellátását határozta meg, amelyet integrált automatizált rendszer segítségével kíván elérni; előírta, hogy a fejlesztő munkát a nyilvánosság, a koordináció és a források összpontosításának elve kell irányítsa, a számítógépesítést pedig az integráltság, a működés és a szervezés-tervezés egységességének, valamint a szabványosság elvének betartásával kell megvalósítani. A megvalósítás első lépéseiként a határozat a követelmények jellemzőinek vizsgálatát (rendszer-specifikáció), a fejlesztés fizikai feltételeinek megállapítását, a felelősök meghatározását, az oktatás, karbantartás rendjének kidolgozását írja elő. A lehetséges számítógépes eljárások alternatíváinak figyelembevételével az információs rendszer egyes elemeit oly módon kell kialakítani, ill. létrehozni, hogy az első lépésben mikroszámítógépekre épülő rendszerek azonos karakterkészlettel, azonos adatelem-specifikációval, azonos típusú, vagy kompatibilis hardver/szoftver-rel készüljenek a későbbi központi számítógépre és egységes integrált szoftverre telepítés lehetőségével.

Pályázatok. Szoftver, hardver beszerzés, dokumentációs munkák

Az ötéves időszak elsősorban a koncepcionális, szakmai előkészületek, a tudatos képzés-továbbképzés, a technikai, személyi és szervezeti megújulás jegyében telt. Az intézmény továbbfejlesztésre, újabb számítógépes alrendszerek, adatbázisok kifejlesztésére több ízben pályázott, eredménye azonban csak az 1987-es OTKA eszközpályázatnak volt. A több hazai könyvtárral közösen benyújtott pályázat következményeként 1988-ban megalakult a K+F Infrastruktúra Kft. az információgépesítés, -szolgáltatás korszerűsítése érdekében. Alapító tagjai többek között az OSZK és az MTA Könyvtára is, azért, hogy néhány korszerű számítógép beszerzésével – saját számítógépes rendszerének megalapozásán túl – elősegítse az országos számítógépes könyvtári hálózat létrehozását, összekötve egységes hardver- és szoftverrendszerben az OSZK és az MTA Könyvtárát, távlatilag megengedve más könyvtáraknak is a csat-

lakozást. A Világbank által a K+F Infrastruktúra Kft-nek 1989-ben nyújtott jelentős hitel és az OTKA pályázat 21,8 mFt-os támogatása, valamint az Infrastruktúra Kft. beszerzése tette lehetővé az OSZK Számítógéppontjának és alaphálózatának kiépítését. A közösen kiírt tendert (középméretű számítógép, rendszer- és alkalmazói szoftver) az IBM cég nyerte. A számítógépterem és a hálózat kiépítése 1989-ben kezdődött meg: az IBM 9377/80-as számítógép (8 Mbyte központi és 2,2 Gbyte háttér kapacitással), a VSE/SP operációs rendszer és a DOBIS/LIBIS integrált könyvtári szoftver installálására 1990-ben került sor.

Az alkalmazói szoftver kiválasztását a fejlesztési elvekben meghatározott szempontok (integráltság, rugalmasság, célfeladatokra adaptálhatóság) vezették. Az IBM gépeken futtatható könyvtári szoftverek közül erre a célra a világ 186 nagy könyvtárában már alkalmazott DOBIS/LIBIS látszott legmegfelelebbnek. A nemzeti könyvtári feladatok ellátásához és a hazai szokásokhoz, szabványokhoz, valamint a magyar nyelvhez való igazítását azonban az OSZK számítástechnikai munkatársainak kell elvégezniük. A feladat ellátására már 1989-ben elindultak az előtanulmányok, amelyet a DOBIS/LIBIS leuveni központjában rendezett tanfolyamok is elősegítettek.

A ciklus utolsó évében a DOBIS/LIBIS szoftver dokumentációjának, majd – az installálást követően – működésének tanulmányozása mellett megkezdődött a rendszer képernyőinek magyarítása az előzetesen elkészített D/L szótár alapján, valamint a NEKTÁR megvalósításához szükséges, a DOBIS/LIBIS szoftverhez kapcsolódó kiegészítő programok meghatározásához a feladatok megállapítása, specifikációja.

Fejlesztési módszerek

A DOBIS/LIBIS integrált könyvtári szoftverrel működtetendő adatbázis szerkezetének meghatározása egyrészt a NEKTÁR-SZAK Bizottság által jóvágyott tervek (a hálózatban működő "tag-könyvtári" funkcióknak és az index-fájlok kezelési módjának meghatározása) és a részletes adatspecifikációk alapján történt. Jelentős eredmény a DOBIS/LIBIS-be betöltendő MNB adatbázis konverziójához szükséges adatspecifikáció elkészítése is, amely 1990-re fejeződött be, s ennek alapján kezdődött el a konverziós eljárások programozása, majd a későbbiekben az 1976 óta megjelent magyarországi kiadványokat tartalmazó MNB/SZKI adatbázis tételeinek áttöltése a NEKTÁR adatbázisba.

Az OSZK számítógépes könyvtártechnológiai információs rendszerére – amely a NEKTÁR (Nemzeti Könyvtári Átfogó Információs Rendszer) elnevezést nyerte – vonatkozó Főigazgatói Kollégiumi előterjesztést 1990 júniusában fogadták el. Az előző évek felmérő és rendszerező munkájára támaszkodó dokumentum meghatározza a NEKTÁR célját, feladatait, a működtetéshez szükséges alapelveket (pl. az adatbázisba kerülő dokumentumok körét, módját, a bevezetés ütemezését, stb.) és eszközöket (pl. hardver, szoftver, hálózat), valamint vázolja a továbbfejlesztés (1992 utáni) lehetőségeit. A NEKTÁR munkálatainak vezetését, felügyeletét a NEKTÁR-bizottságok (NEKTÁR-SZAK(mai), NEKTÁR-TECH(nikai)) látják el. Az adatbázis egységes elveken alapuló építésének szabályait a megfelelő részterületeket képviselő OSZK-munkatársakból felállított ideiglenes bizottságok dolgozzák ki egy Módszer-

tani Bizottság vezetésével. Intenzív előkészítő munka és széles körű konzultációk után kialakítottuk az OSZK számára szükséges könyvtári karakterkészletet, megoldottuk a megjelenítést mind a képernyőkön, mind nyomtatókon.

Részrendszerek kialakítása, részfeladatok megoldása

Az OSZK számítógépes könyvtártechnológiai információs rendszerének előkészítő lépései mellett az öt év alatt számos, egyedi feladatokra alkalmazott számítógépes fejlesztés történt. Tovább folytatódott a bérelt számítógépekre (SZKI, KSH) telepített adatbázisok építése, karbantartása. Az integrált feldolgozás előkészítéseként elkészült az MNB-tételek és az OSZK katalóguscédulák összehasonlító elemzése, ennek alapján a kiegészítő adatok meghatározása, az adattartalom specifikációja, valamint az OSZK raktári jelzettípusok specifikációja és a sorrendiség szempontjegyzeke. A Magyar Nemzeti Bibliográfia. Könyvek adatbázisának szolgáltatásából származó kötelempdányok bibliográfiai leírásainak átvétele katalógus célú hasznosításra 1987 óta folyamatos. A Nemzeti Periodika adatbázis üzemszerű működése (állományvisszaigazolól listák készítése, a könyvtári beszerzések és növekmények nyilvántartása) az adatbázis-feltöltéssel egyidejűleg indult meg. Az 1985/86-os tárgyév-re vonatkozó *Lelőhelyjegyzék*, az előzőekhez képest bővített adattartalommal, számos mutatóval 1989-ben jelent meg. 1988-ban indult el az NPA online szolgáltatása hazai és külföldi könyvtárak és kutatók számára az IIF központi számítógépére telepített NPA adatállományból.

A személyi számítógépek elterjedése, a beszerzések megkönnyítése (pl. könyvtári részfeladatok pályázataihoz kapcsolva) eredményeként elkezdődtek a személyi számítógépekre telepíthető nyilvántartási, kiadványelőállítási feladatok adatbázisépítési munkái, a Mikro/ISIS adatbáziskezelő szoftverre alapozott továbbfejlesztésekkel, itt is felhasználva a megelőző években folytatott, a DOBIS/LIBIS adaptálásához végzett adatfelmérési munka eredményeit. Az OSZK külföldi könyvbeszerzéseit feldolgozó KATAL rendszer a MikroISIS-re alapulva oldja meg a teljesen szabványos katalóguscédula-előállítást, szerkezetében oly módon, amely a későbbiekben a tételek DOBIS/LIBIS-be való konvertálhatóságát is biztosítja. Mind a KATAL rendszer, mind a vele kapcsolatosan kialakított több latin betűs nyelv írásrendszerében előforduló speciális karakterek bevitelére, kezelésére és megjelenítésére alkalmas, ún. magyar könyvtári karakterkészletet kezelő program adaptálható a hasonló feladatokat ellátó könyvtárak számára is.

Az OSZK-ban a Hungarika Információs Rendszer két adatbázisával (Hungarika Információ, Hungarika Névkataszter) kezdődött meg az online adatbevitel, ezt követték az MNB Időszaki kiadványok szerkesztőségének munkálatai (Repertórium forrásbázis és mutatók; ISSN nyilvántartás és az ezen alapuló *Új Periodikumok* kiadvány megjelentetése, a MNB IKB 1986-os kötetének számítógépes feldolgozása); a Kiadói adatbázis építése (az ISBN jegyzékek és a hazai kiadói adatok jelentéséhez); a külföldi könyvek katalóguscéduláit előállító KATAL rendszer és a Színháztörténet tár számára készült adatbeviteli rendszer.

További alkalmazások leggyakrabban a szövegszerkesztés és kiadványelőállítások terén történtek (Irodalomtudományi bibliográfia, mikrofilmtári kiadványok, stb.). A nemzetközi szabványszámok irodájában a számok ellenőrzésére, kiadására bevezetett ellenőrző program szolgált.

A korszerű szolgáltatások köre 1990-ben bővült. A Hungarika adatbázis az IIF központi számítógépén keresztül vált elérhetővé számítógépes hálózatban, az MNB IKB adatnyilvántartó rendszerének mind a kezelőprogramja, mind az adatállománya hajlékony mágneslemezes szolgáltatásban rendelkezésre áll.

Mindezekkel az eredményekkel megkezdődött a számítástechnikai fejlesztési tevékenység szorosabb beépülése a hazai informatikai infrastruktúrába, amelynek kiépülése már rövid távon is jelentős hatással volt az OSZK szakmai munkájára, de más hazai könyvtárak fejlesztési tevékenységére is.

KÖZÖNSÉGGKAPCSOLATOK

Az 1985 végén létesített Nemzetközi és közművelődési osztály – az elnevezésében másodikként szereplő tevékenysége révén – nagy figyelmet fordított a vári lehetőségeket kihasználó kiállítások rendezésére.

A megnyitóra készült Kódexek a középkori Magyarországon kiállítás még 1986 első két hónapjában is 25 000 látogatót vonzott, de abban az évben már több más, és különféle típusú anyag bemutatására került sor. Egyre bővülő területen kapcsolódott be ebbe a munkába a három e célra épített termen túl az V. szinti belső folyosó, a VI. szinti külső tér, sőt az ott levő különgyűjteményi folyosóterületek is rendelkezésre álltak egy-egy témakör bemutatására.

A kiállítások központi szervezése a fent említett osztályból Kulturális és marketing irodává alakult szervezeti egység keretében valósult meg, de természetesen más osztályok részvételével, illetve rendezésében, sőt sokszor külső szervezetekkel együttműködve.

Lehetetlenség ezen összefoglalás keretei között e tevékenység egészéről képet adni, csupán a témakörök felsorolására kerülhet sor, és egy-két példa közlésére.

A legkiemelkedőbb egyedi kiállítás kívánczik az élre: a Mátyás királyunk halálának ötszáz éves évfordulója alkalmából rendezett Bibliotheca Corviniana 1490–1990 címet viselő, amely nemzetközi összefogás segítségével 131 corvin kódexet, a fennmaradt 216 kötet több, mint felét tárta az érdeklődők elé. A világ minden részéről megkaptuk a kért segítséget, a más országok gyűjteményeiben őrzött műveket, így enynyi corvinát sohasem láthatott együtt senki a könyvtár 1526-ban történt szétszóródása, pusztulása óta.

A kiállítást Németh Miklós miniszterelnök és Pozsgay Imre államminiszter jelenlétében Paskai László bíboros, esztergomi érsek nyitotta meg, és nyitvatartása folyamán kétszázezren nézték meg. Ehhez kapcsolódott az Európa Mátyás korában c. összeállítás is.

A könyvtár törekedett saját értékei bemutatására (Színháztörténeti emlékek – iskola, főúri és német színjátszás Magyarországon /1986/, Liszt Ferenc művei az

OSZK gyűjteményében /1986/, Földabroszok Magyarországról 1528–1990 /1990/), de ily módon tiszteltetett volt vezetői előtt is: Sallai István és Sebestyén Géza /1986/, Fitz József /1988/, Haraszthy Gyula /1990/ munkásságának bemutatásával.

Feladatának érezte magyar irodalmi és történeti témák kiállításán való feltárását: Fáy András /1986/; Külföldön élő magyar történészek munkái /1986/; Szirmai János (Hollandia) és Rozsondai Marianne (MTA Könyvtára) művészeti könyvkötések régen és ma (1986–1987); "Éj bástyák sora omlott" (A felvilágosodás korának szellemi kincsei és ritkaságai) /1987/; Szabó Zoltán /1988/; Szent István és kora /1988/; Magyar–török közös múlt /1988/; Szlovák kiadványok Magyarországon /1990/; Tótfalusi Kis Miklós /1990/.

Nagy hangsúly esett a hazai és külföldön élő magyar művészek munkásságának bemutatására: Borsos Miklós könyvillusztrációi (a művész jelenlétében és a könyvtárunknak ajándékozott anyaga felhasználásával /1986/); Kner Erzsébet (USA) könyvkötések /1987/; Buday György (Anglia) 80 éves /1988/; Plugor Sándor, erdélyi művész grafikái /1988/; Korondi székely fazekasság /1989/; Szécsi András, erdélyi festőművész képei /1990/; Kazinczy Gábor, erdélyi grafikusművész alkotásai /1990/.

De helyt a lott az intézmény más országok művészeinek megismertetésére is: Holland könyvművészet /1987/; Dino Buzzati, olasz író festményei /1988/.

Kiállításaink egy részét külföldre is elvittük, hazai és külföldi intézményeknek e célra anyagot adtunk, illetve kiállítást is szerveztünk: Szent István halálának 950. évfordulójára (Brüsszel, 1988); A legszebb magyar könyv (Moszkva 1989).

Magyar könyvkiállítást rendeztünk Albánia nemzeti könyvtára számára, bemutattuk az OSZK, illetőleg a magyar könyvtárügy fontos publikációit a párizsi I. Európai Könyvtári Konferencia alkalmából.

A könyvtár maga is sajátos kiállítási tárgy, így megtekintésére, valamint a kiállításainak megismerésére számos látogatót fogadott minden évben. 1986-ban több, mint 560 csoport érkezett hozzánk. Közülük csakúgy, mint a későbbi években is, legalább 100–100 külföldi társaság gyönyörködhetett épületünk szépségében és a gyűjtemény kincseiben. A hazai érdeklődést fokozta, hogy a Tudományos Ismeretterjesztő Társulattal együttműködve, rendszeresen fogadtuk az érdeklődő csoportokat (évente 5–6 000 embert mozgósítva).

*

A zirci Reguly Antal Műemlékkönyvtár is komoly élménnyel ajándékozta meg a Bakonyt felkeresőket. A nyolcvanas évek első felében az éves látogatói szám elérte a 80 000-et, a most tárgyalt időszakban évi 55–75 000-en keresték meg a gyönyörű barokk épületben elhelyezett, nagyon szép könyvtári termeket, amely részben messze földön híres intarziás berendezésével, részben anyagának értékével és gazdagságával lepte meg az oda belépőket, illetve az évente néhány tucatnyi ott megforduló kutatót, akik 2–300 mű használatával élővé tették ezt a gyűjteményt.

HAZAI ÉS NEMZETKÖZI SZAKMAI KAPCSOLATOK

A könyvtár központi helyzeténél fogva, országos érdekeltisége és funkciói következtében folyamatosan kapcsolatban állt a hazai intézményekkel, munkatársai részt vettek a szabványok kidolgozásában, partnerei segítségével formálta tevékenységét, illetve előadások tartásával, konferenciák, tanfolyamok szervezésével keresett lehetőséget saját eredményei megismertetésére.

Nagy intenzitással folytatta e munkáját a hungarika feltárásról, a gépesítés fejlesztéséről, a restaurálási kutatások eredményeiről szóló beszámolóival, tanfolyamival. Külön említést érdemel az a háromszor megtartott középfokú könyvrestaurálási tanfolyam, amelyet a mi szakembereink szerveztek. Ezekon 56 fő részesült képzésben.

Ugyanakkor egyre fokozódóan fejlesztette ki külföldi kapcsolatait, illetve fokozta a nemzetközi szakmai és tudományos munkákba való bekapcsolódását is. Miután ezen időszakra esett a rendszerváltozás, illetve a KGST és a Varsói szerződés megszűnte, a politikai események hatottak a mi irányultságunk alakulására is. Bár lényegesnek tartjuk érdemi régi kapcsolataink fenntartását, sőt, új területekre való kiterjesztését, de ezek a volt KGST viszonylatban 1990 végére megszűntek. Addig azonban fennállt a kapcsolat, ha lazulóban volt is. 1990 közepén a magyar IKARR KNSZ befejezte működését, és kilépett a rendszerből. Ezt a VSZ tudomásul vette. Az Interinformkultura 1989-től már a Nyugathoz közeledett, majd feloszlott.

Az ISDS IC-vel összefüggő tevékenységünket a korábbi igényességgel folytattuk. Rendszeresen küldtük – most már mágnesszalag formában – a hazai kiadványokról történő bejelentéseket, részt vettünk a vezető tanácskozásokon, sőt, 1987-ben közel egy évig Szilvássy Zoltánné látta el a nemzetközi központ megbízott igazgatójának teendőit, végül 1990-ben a magyar központ végezte el az OSIRIS program tesztelését, s véleményezte azt a központ számára.

Folyamatosan teljesítettük a washingtoni Library of Congress NPAC programjában vállalt feladatainkat.

Rendszeresen szolgáltattuk a megfelelő, a magyarországi könyv- és könyvtártörténeti publikációkról szóló adatokat az Annual Bibliography of the History of the Printed Books and Libraries, illetve a RISM (Répertoire Internationale des Sources Musicales) számára (utóbbi esetében a vonatkozó pécsi és pannonhalmi kéziratokról készült mikrofilm és leírás).

Sikeresen bekapcsolódtunk a Nemzeti Színházi Bibliográfia (SIBMAS = Société Internationale des Bibliothèques et Musées des Arts du Spectacle) munkálataiba.

1989-től a könyvtár is tagja lett az IFLA-nak (a nemzeti könyvtári és állományvédelmi-konzerválási szekcióban).

Munkatársaink egyénenként is részt vettek külföldi tudományos egyesületek, társaságok munkájában, ezekről itt – nagy számuk miatt – nem lehet beszámolni.

Említést érdemelnek viszont az általunk rendezett, fontosabb nemzetközi tanácskozások: az IFLA egyeztető előkonferenciája, az ISDS központ tanácskozása és igazgatótanácsai értekezlete, a FID elnökségi ülése, magyar–finn szakértők szemináriuma

a retrospektív nemzeti bibliográfiai módszerekről, RISM tanácskozás, az OSZK és a Papír és Nyomdaipari Műszaki Egyesület Restaurátor Szakosztálya rendezésében megtartott Könyv- és Papírrestaurálás c. nemzetközi konferencia stb.

Mindez azt bizonyítja, hogy könyvtárosaink egyre több nemzetközi szervezetben kaptak érdemi részvételi lehetőséget. Ez olyan kapcsolatrendszer kiépítését segítette elő, amelyet másként nem lehetett volna elérni.

A KÖNYVTÁR MINT TUDOMÁNYOS KUTATÓHELY

Kutatásszervezés, tudományos munka

Az Országos Széchényi Könyvtár mint nemzeti könyvtár, törvényben szabályozottan kutatóhelyként is működik, és hasonlóan más országok azonos intézményeihez, híven saját hagyományaihoz, tudományos tevékenységet is végez, speciális napi munkáit elvileg megalapozva és magas szintű felkészültséggel látja el. Érvényesül ez az alaptétel a beszerzési tevékenységtől kezdve, a feltáró és információs feladatok ellátásán át, egészen pl. a RMNY szerkesztőségében végzett tudományos bibliográfiák összeállításáig.

Az intézményben folyó kutatások köre két nagy csoportra osztható:

- az intézményi kutatásokra és
- az egyéni kutatásokra.

Az intézményi kutatás keretében az OSZK alapfeladataihoz tartozó számos, kiemelkedően fontos szakmai munka kapott támogatást az országos kutatási pénzforrásokból a pályázati rendszeren keresztül. A könyvtár kutatásai a következő csatornákon keresztül részesültek juttatásban:

- az Országos Tudományos Kutatási Alap (OTKA);
- az országos kutatási programok közül a társadalomtudományi kutatási programok, az ún. TS4/3, TS4/4, TS4/5; és
- a Tudományos Szervezési és Informatikai Intézet révén.

Az 1986–1990-es tervidőszakra ezekhez a forrásokhoz a Széchényi Könyvtár 29 pályázatot nyújtott be, amelyből 15 téma kapott támogatást, összesen 7 670 000 Ft értékben. Támogatást kapott többek között:

az OTKA-tól a

- Hungarika kéziratkataszter;

a TS4/4-től a

- Kulturális és történelmi hagyományaink kutatása;
- Régi magyarországi nyomtatványok és
- külföldi szerzők publikációi (külföldi szerzői hungarikumok: mindazon 18. századi idegen nyelvű művek, amelyek eddig ismeretlenek voltak);
- Magyarországi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1921–1944. (1989-től nem kapott anyagi támogatást, így munkálatait nem folytatódta);

– Magyarországi gyűjtemények 16. századi antikva nyomtatványok katalógusa; a TS4/5-től;

- Magyarországtudomány;
- Hungarika regisztráció;
- Hungarika információ;
- Határon túli magyarság sajtójának repertórium programja;

a Tudományszervezési és Informatikai Intézettől:

– Az I. világháború alatt 1920-ig elkészült, egy példányban meglévő fénykép- és filmgyűjtemény megmentése;

– Könyvtári állományok védelme, károsodásuk megelőzésére és helyreállításukra szolgáló módszerek és eljárások kidolgozása;

– A 18–19. századi értelmiség rekonstrukciója.

A Széchényi Könyvtár infrastruktúra fejlesztésére, a gépesítés elindításának lehetővé tételére elsősorban az OTKA-tól, de más forrásokból is jelentős támogatásban részesült.

A kiutalt összegek célirányú és eredményes felhasználásáról részben a vonatkozó jelentések, másrészt a nyilvántartások, adatbázisok és nem utolsósorban a megjelent bibliográfiák, katalógusok tanúskodnak.

*

Egyéni kutatások

A kutatók egyéni tevékenységét a könyvtár vezetősége kutatóidővel támogatta a tárgyalt öt évben is. Erre a megoldásra törvényben biztosított joga volt.

Ahhoz, hogy az intézmény feladatait a legmagasabb szinten oldhassa meg, nemcsak a könyvtárosi tevékenységben, hanem más tudományterületeken is tájékozott munkatársakra van szüksége. Ez a tájékozottság pedig azon alapul, hogy az illető maga is kutató, belülről ismeri szakterületét, a kutatás kívánalmait, módszereit, és így az olvasókat közvetve, vagy közvetlenül segíteni tudja. Nem véletlen, hogy a kutatóidőre jogosult egyéni kutatók zöme a különgyűjteményi-, ill. olvasó- és tájékoztató szolgálati főosztályon csoportosult, valamint az sem, hogy a Gyarapító és feldolgozó főosztályon főleg a Szakozó osztályon találunk specializált szakembereket, vagy az Állományvédelmi főosztályon több, a gyakorlati tevékenységet irányító kutató munkatársat.

Természetesen ebben – az intézmény munkáját támogató – lehetőségben csak olyanok részesülhettek, akiknek tudományos munkássága kapcsolódott az itteni feladatok ellátásához. Így a fő területek a következők voltak:

- a könyvtári fejlesztéssel összefüggő elméleti kérdések;
- az OSZK története;
- saját állományrészeinek feltárása;
- hungarika-témák;

- kézirat-, nyomda- és kiadástörténet, illetve ezekkel összefüggő művelődéstörténet;
- történelem és művelődéstörténet;
- irodalom (beleértve a sajtóbibliográfiát és sajtótörténetet);
- színház-, zene- és térképtörténet;
- néprajz.

Két év kutatóidőben részesültek azok is, akik egyetemi doktori disszertációjukat írták.

Azt, hogy ki méltó e kedvezményre, a könyvtár Tudományos bizottságának véleménye alapján a főigazgató döntötte el, az így végzett munkák eredményességét az osztályvezetők, főosztályvezetők véleményezése alapján a tudományos titkár ellenőrizte és terjesztette elő jóváhagyásra. (A tudományos titkári feladatokat az 1988. júliusi átszervezésig a Kutatásszervezési osztály vezetője végezte, majd ezek ellátására egy függetlenített tudományos titkár kapott megbízást.)

Kutatóidő-kedvezményben – heti egy napban – évente átlag 75–85 fő részesült, közülük átlagosan 6–10 fő volt a disszertáción dolgozók száma.

Itt kell megemlékeznünk az évente megismételt Keresztury-pályázatról. A kiváló író, tudós, akadémikus, könyvtárunk volt főosztályvezetője 1977-ben alapítványt létesített az intézmény munkatársai kiemelkedő tudományos műveinek jutalmazására. 1986 és 1990 között minden évben több pályázat is érkezett be, és a legjobbak méltó jutalomban részesültek. Mindehhez csak annyit kell hozzáfűzni, hogy miután ezen a könyvtár bármely főiskolai végzettségű munkatársa részt vehet, így a pályázók között sok volt a fiatal, akik jövőbeni kutatási tevékenységét e díj elnyerése alapozta meg. 1987-től a díjak kiosztására a Széchényi emléknapon került sor. (1985-től technikai okok miatt – az előző évre kiírt pályázat mindig a következő évben került átadásra. 1986-ban tehát az 1985-re kiírt felhívásra kapták meg jutalmukat. Ez a csúszás az egész időszakot végigkísérte.)

1986-ban díjat kaptak: Wojtilláné Salgó Ágnes, Maurer Zsuzsa, Melczer Tibor, Juhász András; 1987-ben Pojjákné Vásárhelyi Judit (kiemelt kandidátusi jutalom), (Szelestei) Nagy László (kiemelt kandidátusi jutalom), Szabó Géza, Ungváry Rudolf, Süveghné Sárkány Veronika; 1988-ban Murányi Róbert Árpád (kiemelt kandidátusi jutalom), Bálint István János; 1989-ben Bánosi György, Szabó András, Bóra Zsolt, Bánfi Szilvia; 1990-ben Heltai János (kiemelt kandidátusi jutalom), Békés Csaba, Urbán László, Batári Gyula, Mezey László Miklós, Tóth Árpád, Monostoryné Szerőcsei Klára, (Vidra) Szabó Ferenc. Az 1990-re kiírt pályázat elbírálása és a díjak átadása 1991-ben történik majd meg.

Nagy jelentősége van annak, hogy az öt év alatt négy munkatársunk szerzett tudományos fokozatot: Borsa Gedeon a tudományok doktora címet, (Szelestei) Nagy László, Murányi Róbert és Heltai János, a kandidátusi minősítést nyerte el.

Ha az egyéni kutatások eredményeit számba akarjuk venni, akkor a következőket kell még megemlíteni:

Tudományos munkatársaink számos hazai és külföldi kiadványban publikáltak, sőt, értékes könyveket is megjelentettek. Évente átlagosan 120–150 monográfiájuk, tanulmányuk, elvi cikkük, bibliográfiájuk látott napvilágot.

Többen (átlagosan 8–10-en) rendelkeztek akadémiai tudományos fokozattal, számosan egyetemi doktori címmel. Sokan tanítottak egyetemeken, főiskolákon, felsőfokú, illetve magas szintű szakmai tanfolyamokon, országos továbbképzés előadói, illetve résztvevői voltak.

Kutatóink számos hazai és külföldi tanácskozáson, konferencián vettek részt, ilyeneket maguk is szerveztek. Mindegyiken aktívan közreműködtek, és jelentős sikereket értek el. (Ld. még a *Hazai és nemzetközi együttműködés* c. fejezetet.)

Kiadványi tevékenység

A könyvtár kiadványi tevékenységét nemzeti könyvtári mivolta határozta meg. Ennek értelmében elsősorban a nemzeti bibliográfiai füzetek és kötetek élveztek elősőbbiséget, ezt követték a könyvtár "nagy" kiadványai, amelyek általában céltámogatásban is részesültek.

Az intézmény természetesen igyekezett az ún. egyéni kutatók munkáit is közreadni. Erre elsősorban az *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, az *Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai* c. sorozat kötetei, illetve az *Országos Széchényi Könyvtár Füzetei* hivatottak. Saját nyomdánk költözése és anyagi nehézségek miatt azonban az *OSZK Évkönyvé*-nek ezen öt év alatt csak az 1982–1983-ra szóló kötete jelenhetett meg, a sorozatból három látott napvilágot, a *Füzetek*-nek pedig csak az első kötete.

Az időszak végére azonban már több kiadvány volt nyomdakész állapotban.

Bár a könyvtár kiadványairól teljes képet ad a mellékelt jegyzék, néhányat különük mégis ki kell itt emelni.

Kiállításaink alkalmából mindig színvonalas tartalmi ismertetést adó, és szép kiviteli katalógussal szolgáltunk az érdeklődőknek. Két reprezentatív kiadványunk is ezek körébe tartozik:

A könyvtár megnyitására felállított kiállításához (1985. november – 1986. február) az az 1986-ban *Kódexek a középkori Magyarországon* címen megjelent ismerető kötet kapcsolódott, amely Vizkelety András irányításával értékes tudományos tanulmányok, nagy képanyag és az ehhez hozzáfűzött szakszöveg segítségével, magas szintű nyomdai kivitelen hozta közelebb a látogatókhoz, a kutatókhoz a magyar kultúra korabeli könyvészeti értékeit.

Az előzőhöz hasonlóan, egyik legszebb és legértékesebb kiállításunk alkalmakor jelent meg 1990-ben Mátyás királyunk halálának 500. évfordulójára közreadott *Bibliotheca Corviniana 1490–1990* című katalógus, amelynek bevezető tanulmányát és a fennmaradt kötetes corvinák jegyzékét Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára, a képanyagot Földesi Ferenc, a kötet szerkesztője válogatta, és e csodálatosan szép kiadványt Szántó Tibor, a neves könyvművész tervezte. E mű angol nyelven is kiadásra került Szilvássy Zoltánné gondozásában.

Dicsekedhetnénk még más értékes és szép formában közreadott művel is, itt csak néhányat emelünk ki. Ezek az országos könyvtári munka kiváló segédeszközei. Ilyen az 1986-ban közreadott *Magyarországi könyvtárak címjegyzéke* c. mű, amelyet a Könyvek központi katalógusa osztályára telepített könyvtárak központi nyilvántartására alapozva állított össze a nevezett részleg, szakrendi képet adva a felsorolt intézményekről és alapadataikról, a Kastaly Beatrix szerkesztésében ugyanakkor közkézre bocsátott, a *Könyvtári állomány védelme és megóvása* című tanulmány, amely országos problémák segítésére szolgált, vagy *A magyar könyvgyűjtő új kézikönyve 1969–1988* c. kiadvány, amely Szinainé László Zsuzsa összeállításában a címben jelölt időszak magyarországi antikvár árveréseinek teljes anyagát adta közre 1990-ben, egyaránt nagy segítséget nyújtva ezzel a gyűjteményeknek, gyűjtőknek, kereskedőknek és az érdeklődőknek.

Nyomdai munkák, terjesztés

Az OSZK alapfeladataihoz tartozó kiadványok, valamint az intézménynek mint kutatóhelynek egyes műhelyeiben létrehozott munkák közreadása érdekében a könyvtár saját kiadói tevékenységet folytatott, nagymértékben építve ebben saját nyomdájára. Emelett igénybe vette a jelentős tudományos művek kiadására biztosított összegeket, és külső üzemeket is.

A kiadói tevékenység 1986-ban és 1987-ben a megszokott körülmények között ment végbe. 1987-ben kiemelt feladatként elkészült a kiadványi munka teljes folyamatának és funkciórendszerének elemzése, és az ezzel kapcsolatos tervzet elkészítése. Ezzel egyidőben azonban a nyomdai helyiségek átépítése és a gépi berendezkedés lebonyolítása miatt leállt az üzem, így a kiadványok közreadása a legsúlyosabb nehézségek közepette csak részben és külső nyomda igénybevételével történhetett meg.

Folyamatosan megjelentek az MNB bibliográfiai rendszeréhez tartozó folyóiratok, valamint néhány, anyagi támogatásban részesített kiadvány. 1989-ben az újraindult nyomda lemaradásának egy részét behozta ugyan, a legfontosabb munkákat közreadta, de az igényekhez mérten még így is lényegesen kevesebb mű kerülhetett az érdeklődők kezébe. 1990-ben pedig – bár még külső (TS 4/4) segítségre is számíthattunk, – eleve csökkenteni kellett az előállítható kiadványok számát.

A kiadványok propagandájának, terjesztésének ügye a felköltözés kezdetétől problémát jelentett a könyvtár számára. A Könyvértékesítő Vállalattal való együttműködés – anyagi okok miatt is – egyre nehezebbé vált, így mind világosabban látta az intézet vezetősége, hogy a kérdéskört az OSZK saját hatáskörében kell megoldani. 1990-ben azonban még nem kerülhetett sor a Kiadványtár rendezésére, a selejtezési munkák elvégzésére, az ügymenet bevezetésére. Így ez évben az új műveket megjelentető osztályok egy része maga oldotta meg ezt a feladatot. A helyi terjesztés feltételeinek megalapozása és megvalósítása 1991-től kezdődően a következő években ölt végleges formát.

*

Végigtekintve a könyvtár 1986-tól 1990-ig terjedő időszakán, talán nem szerénytelenség azzal befejezni e beszámolót, hogy a célok meghatározása az új épületben eltöltött első öt teljes évre nemcsak reálisnak bizonyult, hanem minden alapvető vonalon meg is valósult. Nem fejeződött be, hiszen az eddigi eredmények alapján továbbfejlődik az intézmény tevékenysége, – sajnos, egyre inkább a gazdasági lehetőségek függvényében. Ez a jövő problémája, a lényeg az, hogy az alapvetés sikeresen megtörtént.

**Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai
1986-1990**

Évkönyv, híradó, ismertető az OSZK-ról

Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve / fel. szerk. Kovács Ilona. - 1982-1983. - Bp. : OSZK, 1984 [!1986]. - 591 p.
ISSN 0524-8868

OSZK híradó / Országos Széchényi Könyvtár ; Batári Gyula fel. szerk. - 29.évf. 1. sz. (1986)-33.évf. 12.sz. (1990). - Bp. : OSZK, 1986-1990. - 23 db
ISSN 0324-2064

FARKAS László - SOMKUTI Gabriella

Az Országos Széchényi Könyvtár új otthona a Budavári Palotában / [Farkas László, Somkuti Gabriella] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. - Bp. : OSZK, 1986. - XXII fol., 17 t.fol. : ill. ; 20x29 cm
ISBN 963 200 226 1

FARAGÓ Lászlóné - HARASZTHY Gyula

Mit, hol, hogyan keressünk a katalógusokban? / [összeáll. Faragó Lászlóné, Haraszthy Gyula] ; [kiad. az Országos Széchényi Könyvtár]. - Bp. : OSZK, 1987. - 183 p. : ill. ; 22 cm
ISBN 963 200 236 9

Szakmai kiadványok

Kézikönyvek

Magyarországi könyvtárak címjegyzéke / [összeáll. és szerk. Bátki Anna, Mézöly Magda] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. - Bp. : OSZK, 1986. - [14], 424 p. ; 29 cm
ISBN 963 200 227 X

Régi magyarországi szerzők / [kész. az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok szerkesztőségében] ; [összeáll. Szabó Géza közreműködésével Pintér Gábor] ; [...a bevezetést írta Borsa Gedeon]. - Bp. : OSZK, 1989 [!1990]. - X, 444 p. ; 24 cm
ISBN 963 200 277 6

SZINAINÉ LÁSZLÓ Zsuzsa

A magyar könyvgyűjtő új kézikönyve, 1969-1988 : A magyarországi antikvár árverések teljes anyaga / összeáll. Szinainé László Zsuzsa ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. - Bp. : OSZK, 1990. - 2 db (XIX, 1851 p.) ; 25 cm

ISBN 963 200 292 X

1. köt., A - K. - XIX, 866 p.

ISBN 963 200 293 8

2-3. köt., L - Zs, index. - p. 867-1851.

ISBN 963 200 294 6

KOVÁCS Ilona - FARAGÓ Lászlóné

Hungarika-anyagot őrző külföldi könyvtárak címjegyzéke = Liste der ausländischen Bibliotheken, in denen sich Hungarica-Material befindet / [szerk. ... Kovács Ilona, Faragó Lászlóné] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. - Bp. : OSZK, 1990- . - 24 cm

ISBN 963 200 262 8

1., Ausztria = Österreich. - 1990. - 94 p.

ISBN 963 200 263 6

2., Német Demokratikus Köztársaság = Deutsche Demokratische Republik. - 1990. - 68 p.

ISBN 963 200 264 4

3., Német Szövetségi Köztársaság = Bundesrepublik Deutschland. - 1990 [1991]. - 157 p.

ISBN 963 200 265 2

4., Svájc - Schweiz - Suisse, Liechtenstein. - 1990. - 65 p.

ISBN 963 200 266 0

UNGVÁRY Rudolf

Osztaurusz : Periodika osztályozási rendszer és tezaurusz / [összeáll. Ungváry Rudolf] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. - Bp. : OSZK, 1990. - [2], XV, 131 p. ; 24 cm

ISBN 963 200 276 8

Útmutatók, segédletek

BERKE Barnabásné - KONDOR Imréné - SZILVÁSSY Zoltánné

Útmutató a könyvtári anyagok bejelentéséről / [írta Berke Barnabásné, Kondor Imréné, Szilvássy Zoltánné] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. - Utánnny. - Bp. : OSZK, 1985 [1990]. - 73 p. ; 29 cm

ISBN 963 200 217 2 [ISBN 963 200 275 X]

Magyarországi időszaki kiadványok kulcscím-ISSN jegyzéke / Országos Széchényi Könyvtár Magyar Nemzeti ISDS Központ ; fel. szerk. Szilvássy Zoltánné. - 1986. - Bp. : OSZK, 1986. - VII, 567 p. ; 29 cm
ISSN 0237-7098

TÓTH Lajos

Útmutató az Országos Széchényi Könyvtárnak történő kötelezpéldány szolgáltatáshoz / írta és szerk. Tóth Lajos ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. - Bp. : OSZK, 1986. - 48 p. ; 29 cm
ISBN 963 200 229 6

TREMKÓNÉ MESZLENY Mária

Mikrokiadványok tartalmi és műszaki szerkesztése : útmutató / Tremkóné Meszleny Mária ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. - Bp. : OSZK, 1986 [1987]. - 63 p. : ill. ; 22 cm
ISBN 963 200 238 5

FEJES Józsefné - KARÁCSONYI Rózsa

Könyvtárközi kölcsönzési útmutató / [írta Fejes Józsefné és Karácsonyi Rózsa] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. - 2. átd. kiad. - Bp. : OSZK, 1990. - 119 p. ; 21 cm
ISBN 963 200 273 3

Bibliográfiák, katalógusok, jegyzékek

Kurrens nemzeti bibliográfiák

Magyar nemzeti bibliográfia. Könyvek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sipos Márta. - 41.évf. 1.füz. (1986. jan. 1.)-45.évf. 24.füz. (1990. dec. 15.). - Bp. : OSZK, 1986-1990. - 125 db ; 29 cm
Kumulált éves mutatóval
ISSN 0133-6843

Magyar nemzeti bibliográfia. Zeneművek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Vavrinecz Veronika. - 17.évf. 1.füz. (1986. jan. 15.)-21.évf. 4.füz. (1990. szept. 15.). - Bp. : OSZK, 1986-1990. - 20 db ; 29 cm
Éves mutató a 4. füzethez fűzve
ISSN 0133-5782

Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok repertórium : társadalomtudományok, természettudományok / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sándor Ernő. - 41.évf. 1.füz. (1986. jan.)-45.évf. 12.füz. (1990. dec.). - Bp. : OSZK, 1986-1990. - 63 db ; 29 cm

Kumulált éves mutatóval

ISSN 0133-6894

Új periodikumok : a Magyarországon megjelenő új és címváltozott periodikumok negyedéves jegyzéke / Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ ; szerk. a Magyar Nemzeti Bibliográfia Időszaki Kiadványok Szerkesztősége ; fel. szerk. Nagy Zsoltné. - 1989. 1.sz.-1990. 4.sz. - Bp. : OSZK-KMK, 1989-1990. - 8 db ; 20 cm

ISSN 0864-8786

Magyar nemzeti bibliográfia. Időszaki kiadványok bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Nagy Zsoltné. - 1984-1986. - Bp. : OSZK, 1986-1990 [!1991]. - 5 db ; 29 cm

1981-1985. évi kumulált mutatóval. - Előbb: Kurrens időszaki kiadványok : a Magyarországon megjelenő időszaki kiadványok bibliográfiája

ISSN 0231-4592

Magyar könyvészet : a Magyarországon megjelent könyvek bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Sipos Márta. - 1985-1986. - Bp. : OSZK, 1987. - 4 db ; 29 cm

ISSN 0133-3496

Hungarika irodalmi szemle : külföldön, idegen nyelven megjelent magyar vonatkozású könyvek és folyóiratcikkek válogatott bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Szerb Judit. - 16.évf. 1.füz. (1986)-19.évf. 4.füz. (1989). - Bp. : OSZK, 1986-1989. - 20 db ; 29 cm

Éves mutató külön füzetben

ISSN 0133-7505

Külföldi magyar nyelvű kiadványok : külföldön magyar nyelven megjelent könyvek és folyóiratcikkek válogatott bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Orvos Mária. - 15.évf. 1.füz. (1986. jan./márc.)-17.évf. 4.füz. (1988. okt./dec.). - Bp. : OSZK, 1986-1988. - 15 db ; 29 cm

Éves mutató külön füzetben

ISSN 0133-333X

Hungarika információ / Országos Széchényi Könyvtár ; összeáll. Rác Aranka, Kovács Ilona. - 1984/85-1988. - Bp. : OSZK, 1985-1989. - 21x29 cm
Index és információs cédulák
ISSN 0237-3297

Retrospektív nemzeti bibliográfiák

Magyar könyvészet 1921-1944 : A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke = Bibliographia Hungarica 1921-1944 : Catalogus systematicus librorum in Hungaria editorum [szerk. Komjáthy Miklósné] ; közread. az Országos Széchényi Könyvtár. - Bp. : OSZK, 1980- . - 29 cm

ISBN 963 200 200 8

3. [köt.], Társadalomtudományok 2. : Jog, közigazgatás, népjólét, pedagógia, néprajz. - 1985 [1986]. - 715 p.

ISBN 963 200 221 0

5. [köt.], Művészet, sport, földrajz, életrajz, történelem. - 1989. - 787 p.

ISBN 963 200 253 9

Magyar könyvészet 1961-1975 [Mikroforma] : A Magyarországon nyomtatott könyvek szakosított jegyzéke. Nyelvészet, irodalom / szerk. Mikó Lajosné ; közread. az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilm-tár - Mikrofilmkiadó. - Bp. : OSZK, 1989. - 53 mfl.

ISBN 963 200 267 9

SZABÓ Károly

Régi magyar könyvtár. 3. köt. (kieg.)

Pótlások, kiegészítések, javítások / [készült az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok szerkesztőségében] ; [Borsa Gedeon irányításával összeáll. Dörnyei Sándor és Szálka Irma] ; közread. az Országos Széchényi Könyvtár. - Bp. : OSZK, 1990- . - 24 cm

ISBN 963 200 282 2

1. füz. - 1990. - XXVIII, 320 p.

ISBN 963 200 283 0

PETRIK Géza

Magyarország bibliographiája, 1712-1860 = Bibliographia Hungariae 1712-1860 / összeáll. ... Petrik Géza ; [közread. az Országos Széchényi Könyvtár]. - Bp. : OSZK, 1968- . - 24 cm

ISBN 963 200 284 9

7., Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712-1860 c. művéhez : 1701-1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok = Additamenta ad opus Géza Petrik Bibliographia Hungariae 1712-1860 : Catalogus librorum annis 1701-1800 in Hungaria (alibique lingua Hungarica) editorum / [kész. az Országos Széchényi Könyvtár Régi Magyarországi Nyomtatványok Szerkesztőségében] ; [...összeáll. Bayer Lászlóné et al.] ; [szerk. Pavercsik Ilona]. - 1989 [!1990]. - 570 p.

ISBN 963 200 269 5

Egyéb bibliográfiák

a) kurrens bibliográfiák

A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; szerk. Pajkossy György. - 1971-1975. - Bp. : OSZK, 1989 [!1991]. - 2 köt. (1126 p.) ; 25 cm

ISSN 0134-1464

A magyar irodalom és irodalomtudomány bibliográfiája / Országos Széchényi Könyvtár ; szerk. Lichtmann Tamás. - 1980-1984. - Bp. : OSZK, 1986-1990. - 6 db ; 25 cm

Szerkesztői utóbb: Németh S. Katalin (1981), Velich Sándorné (1981-1982), Varga Katalin (1983), Dobó Katalin (1984)

ISSN 0134-1464

b) retrospektív bibliográfiák

BUSA Margit, V.

Magyar sajtóbibliográfia, 1705-1849 : A Magyarországon magyar és idegen nyelven megjelent, valamint a külföldi hungarika hírlapok és folyóiratok bibliográfiája / az adatokat gyűjt., a bibliográfiát összeáll. és a szöveget gond. V. Busa Margit ; [kiad. az Országos Széchényi Könyvtár]. - Bp. : OSZK, 1986 [!1987]. - 2 db (LXXVIII, 1137 p.) ; 24 cm

ISBN 963 200 237 7

1/1., Sajtóbibliográfia = Pressebibliographie = Bibliographie de la presse, 1705-1849. - LXXVII, 560 p.

ISBN 963 200 242 3

1/2., Mutatók = Die Register = Tables. - p. 565-1137.

ISBN 963 200 243 1

KOVÁCS József

A tengerentúli haladó magyar nyelvű sajtó irodalmi bibliográfiája, 1919-1945 [Mikroforma] / Kovács József ; szerk. Nagy Zoltán ; kiad. a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és az Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtára - Mikrofilmlapkiadó. - Bp. : MTA : OSZK, 1988. - 16 mfl.

ISBN 963 730 267 3

FALTA Rosemarie - FERENCZY Endréné - HAJDÚ Livia

Juhász Ferenc bibliográfia / [összeáll. Falta Rosemarie, Ferenczy Endréné, Hajdú Livia] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. - Bp. : OSZK, 1988. - 189 p. ; 23 cm

ISBN 963 200 XXX x

Katalógusok, lelőhelyjegyzékek

a) *OSZK-katalógusok*

Iratok a Nemzeti Színház történetéhez : Pukánszky Kádár Jolán kiadatlan levéltári gyűjtésének fondjegyzéke / feld. és a bevezetőt írta Berlász Piroska ; [szerk. Belitska-Scholtz Hedvig] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. - Bp. : OSZK, 1988. - 254 p. ; 23 cm

ISBN 963 252 0 [ISBN 963 200 252 0]

Országos Széchényi Könyvtár (Budapest). Térképtár

Kéziratos térképek az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárában / szerk. Patay Pálné, Plihál Katalin = Handgezeichnete Karten in der Kartensammlung der Széchényi Nationalbibliothek / hrsg. von Klára Patay, Katalin Plihál = Manuscript-maps in the Map Department of the National Széchényi Library / comp. by Klára Patay, Katalin Plihál. - Bp. : OSZK, 1984 [!1991]-. - 24 cm

ISBN 963 200 297 0

1/1. köt., Önálló kéziratos térképek = Selbständige handgezeichnete Karten = Separate manuscript-maps : 1-1227. - 1984 [!1991]. - XXI, 410 p. : ill., térk.

ISBN 963 200 298 9

1/2. köt., Önálló kéziratos térképek = Selbständige handgezeichnete Karten = Separate manuscript-maps : 1228-2081. - 1984 [!1991]. - p. 411-831. : ill., térk.

ISBN 963 200 299 7

Országos Széchényi Könyvtár (Budapest)

Catalogus librorum sedecimo saeculo impressorum, qui in Bibliotheca Nationali Hungariae Széchényiana asservantur : Editiones non Hungarice et extra Hungariam impressae / composuerunt Elisabeth Soltész, Catharina Velencei, Ágnes W. Salgó = Az Országos Széchényi Könyvtár 16. századi nyomtatványainak katalógusa : Nem magyar nyelvű, külföldi kiadványok / összeáll. Soltész Erzsébet, Velencei Katalin, W. Salgó Ágnes. - Bp. : OSZK, 1990. - 3 db (3257 p.) ; 25 cm

ISBN 963 200 278 4

T. 1., A - E. - LXIV, 896 p.

ISBN 963 200 279 2

T. 2., F - O. - p. 897-1872.

ISBN 963 200 280 6

T. 3., P - Z. - p. 1873-3257.

ISBN 963 200 281 4

Mikrofilmek címjegyzéke. Időszaki kiadványok / Országos Széchényi Könyvtár ; összeáll. Sánta Mária. - 5-6. - Bp. : OSZK, 1986-1989. - 2 db ; 29 cm. - (Az Országos Széchényi Könyvtár mikrofilm jegyzékei. Új sorozat, ISSN 0524-8876)

ISBN 0134-0387

b) Egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai

BÖRZSÖNYI József

A Tiszáninneni Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak) kéziratkatalógusa / Börzsönyi József. - Bp. : OSZK, 1986. - 411 p. ; 24 cm. - (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai = Catalogi manuscriptorum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur, ISSN 0138-9955 ; 4.)

ISBN 963 200 103 [ISBN 963 200 103 6]

IVÁNYI Sándor

Az Egri Főegyházmezei Könyvtár kéziratkatalógusa : 1850 előtti kéziratok / Iványi Sándor. - Bp. : OSZK, 1986. - 250 p. ; 24 cm. - (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai = Catalogi manuscriptorum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur, ISSN 0138-9955 ; 5.)

ISBN 963 200 224 5

SZABÓ György

A Dunántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Pápa) kéziratkatalógusa : 1850 előtti kéziratok / Szabó György. - Bp. : OSZK, 1987 [1988]. - 232 p. ; 24 cm. - (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai = Catalogi manuscriptorum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur, ISSN 0138-9955 ; 6.)

ISBN 963 200 232 6

BOROS István

A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratkatalógusa : 1850 előtti kéziratok / Boros István. - Bp. : OSZK, 1989. - 211 p. ; 24 cm. - (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai = Catalogi manuseriptorum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur, ISSN 0138-9955 ; 7.)

ISBN 963 200 254 7

c) *Lelőhelyjegyzékek, gyarapodási jegyzékek*

Külföldi időszaki kiadványok (KIK) a magyar könyvtárakban a 17. századtól 1970-ig : retrospektív leelőhelyjegyzék / [szerk. Csillag Lászlóné] ; [készült az Országos Széchényi Könyvtár Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa osztályán Szilvássy Zoltánné irányításával]. - Bp. : OSZK, 1982 [!1983]- . - 30 cm

ISBN 963 200 018 8

4. köt., H - K. - 1989 [!1990]. - [667] pag. var. + 1 mell. ([164] pag. var.)

ISBN 963 200 270 9. ISBN 963 200 287 3 (kieg.)

Kurrens külföldi időszaki kiadványok a magyar könyvtárakban : leelőhelyjegyzék / készült az Országos Széchényi Könyvtár Külföldi Folyóiratok Központi Katalógusa Nemzeti Periodika Adatbázis szerkesztőségében Berke Barnabásné és Tószegi Zsuzsanna irányításával. - 5. (1985/86) : a Nemzeti Periodika Adatbázisban tárolt kiadványok. - Bp. : OSZK, 1989. - 4 db ; 29 cm

ISSN 0324-6175

Külföldi társadalomtudományi kézikönyvek : országos gyarapodási jegyzék / Országos Széchényi Könyvtár ; fel. szerk. Kondor Imréné. - 1985. 1-2. [köt.]-1986. 1-2. [köt.]. - Bp. : OSZK, [1986-1987]. - 4 db ; 29 cm

ISSN 0133-5839

Tanulmányok, konferenciai kiadványok

(Könyvtörténet, történettudomány, irodalomtörténet, művelődéstörténet, restaurálás stb.)

Tanulmányok

FALLENBÜCHL Zoltán

Az 1738/39. évi országos diákösszeírás / gyűjt., szerk. és a bev. tanulmányt írta Fallenbüchl Zoltán ; [közread. az Országos Széchényi Könyvtár]. - Bp. : OSZK, 1985 [!1990]. - 536 p. ; 25 cm

Adalékok a 16-20. századi magyar művelődés történetéhez szerk. Bálint István János. - Bp. : OSZK, 1987. - 269 p. : ill. ; 23 cm. - (Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat, ISSN 0237-0042 ; 2.)

ISBN 963 200 032 3

SZELESTEI N. László

Irodalom- és tudományszervezési törekvések a 18. századi Magyarországon, 1690-1790 : [Kandidátusi értekezés] / Szelestei N. László. - Bp. : OSZK, 1989. - 161 p. ; 22 cm. - (Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat, ISSN 0237-0042 ; 4.)

ISBN 963 200 256 3

FÜLEP Lajos

Művek (vál.)

Fülep Lajos levelei Elek Artúrhoz / [a szöveget gond., a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta Fülep Katalin] ; [közread. az] Országos Széchényi Könyvtár. - Bp. : OSZK, 1990. - 350 p. ; 20 cm

ISBN 963 200 300 4

ECSEDY Judit, V.

A Bornemisza-Mantskovit nyomda története / írta V. Ecsedy Judit. - Bp. : OSZK, 1990. - 59, XXXVI p. : ill. ; 24 cm. - (Az Országos Széchényi Könyvtár füzetei, ISSN 0865-7548 ; 1.)

ISBN 963 200 274 1

Konferenciái kiadványok

Magyar Történészek Tudományos Találkozója (1986) (Budapest)

Magyar Történészek Tudományos Találkozója : Buda török alóli felszabadulásának 300. évfordulóján : Budapest, 1986. augusztus 28-29. / szerk. Szarka László ; [rend. a] Magyarágkutató Csoport [etc.]. - [Bp.] : OSZK, [1988]. - 123 p. ; 22 cm

ISBN 963 200 244 X

Tanulmányok a középkori magyarországi könyvkultúráról : Az Országos Széchényi Könyvtárban 1986. február 13-14-én rendezett konferencia előadásai / szerk. Szelestei N. László. - Bp. : OSZK, 1989 [1990]. - 371 p. : ill. ; 22 cm. - (Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat, ISSN 0237-0042 ; 3. [4.]

ISBN 963 200 255 5

Könyv és Papírrestaurálási Konferencia (1990) (Budapest)

Könyv és Papírrestaurálási Konferencia : Budapest, 1990. IX. 4-8. : Az előadások tömörítvényei / [...szerk. Kastaly Beatrix]. - [Bp.] : [OSZK], [1990]. - 118 p. ; 20 cm

ISBN 963 200 296 2

Search for American values : Contribution of Americans to American values : American-Hungarian bi-national symposium : december 12-14, 1983, Budapest, Hungary / [ed. Ilona Kovács]. - Bp. : OSZK, 1990 [!1991]. - 101 p. ; 22 cm

ISBN 963 200 322 5

Magyar könyvtárosok tudományos találkozója (2.) (1985) (Budapest)

Magyar könyvtárosok II. tudományos találkozója : Budapest, 1985. augusztus 26-27. : A konferencia előadásai / [szerk. Gerő Zsoltné és Kovács Ilona] ; [...rend. az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyarok Világszövetsége és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete]. - Bp. : OSZK, 1989 [!1992]. - 211 p. ; 24 cm

ISBN 963 200 000 0

Kiállítási katalógusok

Borsos Miklós könyvillusztrációi / [a kiállítást rendezték ... Szentmihályi Andrea, Illy Lászlóné, Förster Miklós] ; [kiad. az Országos Széchényi Könyvtár]. - Bp. : OSZK, [1986]. - 30 t. : ill. ; 26 cm

Művészi könyvkötések régen és ma : Kiállítás elmúlt korok szép kötéseiből és Szirmai János könyvkötőművész (Hollandia) modern alkotásaiból az Országos Széchényi Könyvtárban : Budapest, 1986. december 15.-1987. február 14. / [... a kiállítást rend., a bev. és a katalógust írta Rozsondai Marianne, Szirmai János]. - Bp. : OSZK, 1986. - 87 p. : ill. ; 25 cm

"Éj-bástyák sora omlott..." : A felvilágosodás korának szellemi kincsei és ritkása az Országos Széchényi Könyvtárban : Kiállítási katalógus : Budapest, 1987. július 1. - szeptember 30. / [a kiállítást rend. Wix Györgyné és Kelecsényi Gábor] ; [a bev. Kelecsényi Gábor írta] ; [közread. az Országos Széchényi Könyvtár]. - Bp. : OSZK, 1987. - 92 p. ; 22 cm

ISBN 963 200 239 3

Holland könyvművészet : Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása ... 1987. december 19 - 1988. március 13. / [a kiállítás anyagát vál. Wix Györgyné, Patay Pálné] ; [rend. Wix Györgyné, Illy Lászlóné, Förster Miklós] ; [közread. az Országos Széchényi Könyvtár]. - Bp. : OSZK, [1987]. - [16] t.fol. : ill. ; 30 cm

ISBN 963 200 245 8

FAJSZI Károly

Az eszperantó könyv Magyarországon : [Kiállítás Fajsi Károly gyűjteményéből az Országos Széchényi Könyvtárban 1987. március 17-től április 11-ig] / [Fajsi Károly]. - Bp. : OSZK, 1987. - 16 p. ; 19 cm

ISBN 963 200 235 0

Szent István és kora : Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 1988. júl. 4.-okt. 29. / [a kiállítás anyagát vál. Wix Györgyné, Kelecsényi Gábor, Soltész Zoltánné] ; [rend. Wix Györgyné et al.] ; [közread. az Országos Széchényi Könyvtár]. - Bp. : OSZK, 1988. - [18] t. fol. : ill. ; 30 cm

ISBN 963 200 251 2

Magyar - török közös múlt : Kiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban, 1988. nov. 29 - 1989. jan. 28. = Hungarian-Turkish shared past : Exhibition at the National Széchényi Library, 29th November - 28th January / [a kiállítás anyagát vál. Wix Györgyné] ; [rend. Wix Györgyné, Illy Lászlóné, Förster Miklós] ; [közread. az Országos Széchényi Könyvtár és az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat]. - Bp. : OSZK : Akad. K., 1988. - [18] t. fol. : ill. ; 29 cm

Földabroszok Magyarországról : Válogatás 400 év térképeiből, 1528-1900 : Az Országos Széchényi Könyvtár kiállítása a Budavári Palotában, 1989. július-augusztus = Old maps on Hungary : A selection of maps spanning 400 years, 1528-1900 : The National Széchényi Library's exhibition in Buda Castle, July-August 1989 / [a kiállítást rend. ... Patay Pálné]. - [Bp.] : OSZK, [1989]. - 71 p. : ill. térk. ; 29 cm

ISBN 963 200 257 1

Bibliotheca Corviniana, 1490-1990 : Nemzetközi Corvinakiállítás az Országos Széchényi Könyvtárban Mátyás király halálának 500. évfordulójára : 1990. április 6 - október 6. / [a kiállítást rend. az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Karsay Orsolya irányításával, Földesi Ferenc et al. részvételével] ; [a képanyagot vál. és szerk. Földesi Ferenc] ; [a bev. tanulmányt és "A fennmaradt hiteles corvinák ismertetése" c. jegyzéket írták Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára]. - Bp. : OSZK, 1990. - 161 p. : ill., színes ; 34 cm

ISBN 963 200 272 5

THE ACTIVITY OF THE NATIONAL SZÉCHÉNYI LIBRARY IN THE YEARS 1986-1990

The National Széchényi Library opened in its new building in the Buda Castle palace in early April 1985. After overcoming the difficulties of the first year it was able to begin substantive development work — along the lines that had already been traced earlier — under the management of the new director, Gyula Juhász, academician.

The outstanding historian brought with him the attitude needed to direct the national library and at the same time he urged the wider application of modern technical solutions, above all computerization, creating the conditions for the integration of the institution into the international information system.

To attain this goal he had to carry out numerous organizational changes with the help of the library's specially trained management personnel and its team of experts. Numerous changes of personnel were required and new people also had to be hired.

Unfortunately, the economic conditions did not favour the financing of modernization and development. But the library received support from the Ministry of Education, various Hungarian institutions, Hungarians living abroad and even from foundations (Soros, Volkswagen, Mellon, etc.) for the fullest possible attainment of the goals set.

The first two years in the castle building were still largely devoted to planning the reorganization and testing the ideas in practice, but in the course of 1988 the first steps were taken towards reshaping the organization and the execution of part of the tasks in a new set-up and in a new way.

In the following we report on the work of the library and the nature of these changes.

Acquisitions

In the period from 1986 to 1990 it was unfortunately precisely the field of fundamental importance to all collections that was placed in a difficult situation. This can be attributed to a number of causes.

There was an exceptionally sharp rise in the prices not only of foreign books but also of books published in Hungary. While in 1986 the average book price was 754 HUF, by 1990 this had risen to 1365 HUF. As a result, however much help the institution received to maintain the level of purchases, it was unable to do so and the quantity of books purchased — with the exception of foreign purchases — fell by 45% between 1986 and 1990.

The library, of course, received Hungarian publications through the deposit copy service. As a result of the change of political regime it became possible to publish many books which could not appear earlier. A great number of new publishers flooded the book market with important works and books of more dubious quality, but unfortunately, they quite frequently forgot their obligation to deliver deposit copies or were not even aware of this regulation. As a result, gaps arose in this respect too since it was often no longer possible to obtain these works subsequently.

One example is sufficient to give an idea of the great increase in the number of publications: in 1989 the number of periodicals received as deposit copies rose from the usual 150-200 titles (or title changes) a year to 786.

International exchange played a big and important role during this period; with its help we were able to find a satisfactory solution in particular for acquiring Hungarian-related material published abroad. Since more than half of the library's new acquisitions of foreign books and periodicals still come through this channel, we must further improve the efficiency of this activity in the future.

Despite every effort, purchases of books and periodicals fell by a total of 26% between 1986 and 1990.

The special collections expanded their holdings with highly valuable new additions. Unfortunately, these departments were not able to obtain everything they would have liked either: the supply grew steadily but funds available enabled them to acquire only the most important documents. (The list given in the annexe to the Hungarian text contains our most important purchases.)

Over the period concerned the library acquired 124,000 books, 37,000 annual volumes of periodicals and 444,000 documents in the special collections, representing a combined increase of around 600,000 units. With this the library's total stock amounts to 6,978,430 units.

Processing catalogues, current national bibliography work

It is the duty of the National Library to process its new acquisitions not only for its catalogues but also for issue of the titles and data of Hungarian publications in publications forming part of the Hungarian National Bibliography. In the last ten years or so it achieved this through double processing: the same work was processed in one department for catalogue purposes and in another for the bibliography. This situation had to be ended, in part by making the application of international standards compulsory and in part by making full use of the advantages of computerization. However, it was only under the conditions available in the new building that it became possible to rationalize the double processing.

Through revision of the work process and organizational changes, a processing system was successfully created for the books and periodicals arriving as deposit copies in which the results (data) of the different processing stations can be used by the subsequent stations and are made suitable for both the catalogues and the bibliographies.

The system introduced has been operating smoothly since 1988 and it also has the considerable advantage of being far more economical than the earlier system. In the case of current Hungarian books it has meant a reduction of 75—80% in processing and even when calculated for the full (including foreign) material, this "savings" is around 50%.

The volume of the material processed can only be evaluated on the basis of the reports published since 1988, giving annual average figures. These show that the full current processing (including also the foreign material) involved the bibliographical description of 12,300 works in approx. 12,900 items. In the case of periodicals this was the case for 2,000 titles. The volume of work done each year covered 5,100 items in the bibliography of serials 15,000 items in the repertory and 16,000 items of "Hungarica" material. (Hungarica = library material relating to Hungary, Hungarian people or Hungarian language.) Naturally, this is only one aspect of the processing activity as a whole; no mention has been made here of the description of foreign works, recataloguing, corrections, etc.

Processing was done in the special collections too, in many cases together with the rearrangement of sections of the stock.

For technical reasons there were problems with the supply of cards for the catalogues, but the modernized production of cards and the introduction of on-line cataloguing is solving this problem too.

*

As already mentioned, the reform of the current Hungarian national bibliography was made from 1988. The annual volumes, the booklets and the indexes for the various publications always appeared on schedule. A quarterly entitled *New Periodicals* which became very popular and a comprehensive publication covering a new area were added to the existing bibliographies in booklet form.

The descriptions were continuously added to the database set up by the library in the second half of the seventies. Since then the volume of records stored in it has been growing at a steadily increasing pace and by the end of 1990 reached a total of close to 307,000.

*

The documentation and registration work on Hungarian-related material (so called *Hungarica*) is closely related to the national bibliography work. Although the library has been carrying out work in this field ever since it was set up close to two centuries ago, developing it to make it increasingly intensive and better organized, in the past five years greater emphasis than ever before has been placed on it. In 1988 it set up a documentation department for *Hungarica* and modern operating conditions were created (personnel, computer processing, etc.).

Building on the results so far, work has been carried out in three areas, based on three databases. The bibliographical database and information system of this section covers and keeps a record of foreign publications pertaining to Hungary, in part to keep a record of works of lasting value and in part to provide continuous and up-dated information. The "Hungarica" register of names stores the main personal data of outstanding persons of Hungarian origin who have gone abroad or lived (live) abroad in the 20th century and of those who carry out outstanding activity for the communities there; the aim of this record is the same as that of the one mentioned previously. The function of the institutional database is to cover the foreign institutional system related to the Hungarian people and to take stock of the library collections which can be of use in Hungarian studies. This record has not yet been stored on computer.

These databases also give the possibility of using publications. As a result of the computer processing, the two publications terminated in 1989, the Foreign Publications in Hungarian, and the Review of "Hungarica" Literature, have been replaced from 1990 by two annual volumes covering the material processed. These have now been incorporated into the national bibliography system, as: Hungarian National Bibliography. Hungarica Material Published Abroad. Books. and Hungarian National Bibliography. Hungarica Material Published Abroad. Articles. The publication in printed form (cards and indexes) of information on Hungarian-related material continued. This form of processing covers a wider area and gives more detailed information than the bibliographical records.

This work is providing increasingly effective assistance for researchers in Hungarian studies in Hungary and abroad and at the same time enables us to inform the outside world on Hungarian culture and our presence in world intellectual life.

*

Besides publication of the current national and Hungarica bibliographies, retrospective work is also being carried out in the customary fields and manner.

The first booklet of Addenda to Volume III of Régi Magyar Könyvtár (Old Hungarian Library) edited by Károly Szabó was published and the second is ready for printing.

The addendum to Volume VII of the Petrik bibliography covering previously unknown printed materials in Hungarian has been published.

Work continued on the processing of items intended for Volume 3 (1636—1655) of the Old Printed Materials from Hungary, as well as on the editing of the publication.

Two volumes of the Hungarian Bibliography 1921—1944 (the 3rd and 5th) have appeared and work on volume 4 and the comprehensive index is well advanced.

The Linguistics, Literature section of the Hungarian Bibliography 1961—1975 has been published on microfiche.

Among the bibliographies of periodical titles, special mention must be made of Margit V. Busa: Hungarian Serials' Bibliography 1705—1849 (Magyar Sajtóbibliográfia 1705—1849) which fills a gap for this period.

*

Among our catalogue publications two excellent works appeared in 1990: Catalogues of the 16th Century Printed Materials in the National Széchényi Library, and Manuscript Maps in the National Széchényi Library's Map Collection. I. Separate Manuscript Maps. Both works are of very great value for specialized researchers throughout the world.

*

In the case of our only specialized bibliography, *The Bibliography of Hungarian Literature and Literary Studies* the material covering the period from 1980 to 1983 has been published, as well as the cumulative index for 1976—1980, and the retrospective bibliography for 1971—1975.

Reader's services, information activity

Under the conditions in the Castle building many changes have occurred in this area of work too since this department has been most strongly affected by the improvement in external conditions. By 1986 the old and new staff members had already gained experience but there still remained much to do in the following years too. Workers in this department had a great deal of work, ranging from setting up the new catalogues and providing information booklets to placing orientation signs for readers, in order to ensure the conditions for sound and calm work. On the basis of practical experiences more comfortable facilities were provided for readers by setting up the separate newspaper reading room and reserving a separate room for the use of current periodicals.

Under the improved conditions there was a great increase in the number of readers. In 1985 the number of registered readers was less than 14,000 but by around 1990 this figure had reached 21,000—22,000 a year. Each reader visited the library an average of five times a year.

There was a great increase in the number of college and university students who were able to study and read here in peace, making free use of the extremely valuable reference library of 70,000 volumes placed in the reading rooms. This facilitated the work of all visitors, since in many cases it meant eliminating the time required to obtain books from the stores.

The strong increase in the number of university students had an unfavourable influence on the use of the library by researchers who did not find the silence and calm among the young users that they require for their work. As a result their numbers began to decline and they tended to prefer the reading rooms of the special collections which provide good conditions.

Observing this tendency, the library will make efforts to change this situation and the unfavourable composition of readers, restoring its scholarly character in this field too.

There has been very dynamic development in expansion of the means available to the reference (and reader's) service, naturally leading to a substantial rise in the level of information.

Besides numerous other factors, an outstanding role was played in this by the possibility of using the computer databases in giving information and compiling written references. This department has been able to draw not only on our own records and reference library but, joining in the international information system, it was able to provide information on world standard in response to queries.

The central reader's service gave an annual average of 600 answers in writing to queries, approximately half of them from abroad.

The reference activity of the special collections naturally referred to their special fields. They helped researchers who came here from abroad and also provided exhaustive written information in reply to many queries.

Protection of the holdings

As a consequence of the intensive use of books and periodicals (approx. 1.2 million documents were moved for use by readers or librarians) and because parts of the holdings has to be moved due to lack of storage, the physical state of the collection naturally deteriorated. This was even more the case for newspapers and old, unique documents. The library therefore devoted and continues to devote ever greater attention to protection of the holdings. Outstanding results were obtained in this area over the period concerned.

Besides attempting as far as possible to bind the stock and repair any damage found, the library has always laid great stress on the question of rescuing older newspapers, partly by recording them on microfilm and partly by the use of methods which belong in the category of restoration procedures. Of course, such a degree of restoration of the original material could only be achieved for the most valuable serials (the most important Hungarian papers, decaying Hungarian newspapers published abroad). The two forms of preservation frequently brought results when used in combination: before recording on microfilm most of the newspapers were in need of repair or even restoration.

The restoration work also extended to the codices, manuscripts, old books and a wide variety of valuable and unique documents. Their rescue represented an inestimable gain for our collections.

It can be said with confidence that this activity was carried out in a way that is recognized to be at world standard since our restorers not only applied the methods they have learned but also carried out research and experimented with new procedures, applying them with full success in their practical work. It is not by chance that the Budapest University Library entrusted the restoration of their almost entirely decayed codices to our library's experts — including the development of suitable methods — and they solved this extraordinary task.

Central services

It has been not in connection with the delivery of deposit copies that this did not run smoothly, despite the fact that a new regulation on this obligation appeared in 1986. This contained an important new feature: it extended the scope of documents concerned to include audio documents. In 1989 the deposit copy obligation was also extended to video films.

Unfortunately, the negligence on the part of publishers adversely affected not only the national library but also the approx. 70 Hungarian libraries which expand their holdings from this source too.

Although there was no decline in the number of documents received — around 1.2—1.4 million a year — this was due to the considerable increase in the proportion of periodicals within the total volume.

*

The role of the international exchange service became increasingly important in expanding the stock both of the national library and of the other libraries which were able to benefit from it. Works which did not fall within our field were passed on to the libraries concerned.

It is especially important for our own institution that this form of cooperation greatly assisted the acquisition of Hungarica material for our collection.

The exchange service sent, 30,000—40,000 Hungarian books and 4,000—4,500 periodicals abroad each year and received, from around 5,600 partners, 8,000—9,000 books and 2,000—2,500 periodicals.

For over a decade now the exchange service has undertaken the important mission of providing assistance in the form of books for foreign institutions with a Hungarian interest as well as, in justified cases, for private individuals. It used every possible means to carry out this task.

*

The Duplicate Copies Centre and the Storage Library also played an important part in ensuring that holdings which had become superfluous in the various institutions went to the right place. The Centre collected approx. 25,000—30,000 volumes a year and, drawing on its own reserves as well, it redistributed 35,000—45,000 volumes a year.

A survey was conducted in the Storage Library — located in Törökbálint — on the utilisation of the material in interlibrary lending. The results of this were positive and if certain conditions are provided this task can be undertaken.

For years the question of utilisation of duplicate copies and storage in the storage library has been given much attention by the library management and public opinion. A number of agreements have been reached on rationalization, especially as regards the foreign newspapers which occupy a great deal of space.

*

One of the most useful forms of cooperation among the libraries of Hungary and the world is interlibrary lending which enables all researchers to obtain works not available where they live. The Széchenyi Library takes an active part in this. The country received around 200,000 requests a year, of which around 30,000 were addressed to our institution. With the help of the union catalogues of our library information could be given on the foreign works available in Hungary, but if the publication sought did not exist in the Hungarian collections, the request was forwarded to our foreign partners. The department concerned handled approx. 12,000 such requests a year. We succeeded in obtaining 10,000—12,000 documents a year, a growing proportion of them in the form of copies.

It was increasingly difficult to provide the funds needed for this. By the end of the period concerned foreign exchange equivalent to 3.5 million HUF had to be devoted to this purpose. The assistance of 20,000 USD received from the Soros Foundation eased the problem somewhat.

We received 1,200—1,400 requests a year from abroad which we were able to satisfy from our own holdings (in the form of copies) and more frequently from the collections of other libraries. We received postal coupons from abroad to a value of only the foreign exchange equivalent of 0,2—0,3 million HUF for our services. It can be seen that our demands were around ten times greater than the requests received from abroad.

*

The function of the union catalogues is to meet the demand for information on location as fully as possible. The union catalogue of books (approx. 4,5 million cards) and the two editorial teams of the union catalogue of foreign serials, that is, of the National Periodicals Database (Database of foreign periodicals in Hungary) and of the retrospective location list which covers material from the 17th century to 1970 (the location of approx. 100,000 foreign periodicals) are able to provide information.

Registrations were sent to the union catalogue of books by 220—250 libraries a year. Information on location of a total of close to 30,000 items were requested and we were able to locate almost half of these in Hungarian collections.

Two volumes — covering 1985 and 1986 — of the register of social science handbooks were published and the combined volume for 1987—1989 is to be published in 1991.

The second volume of retrospective list of foreign periodicals (covering H—K) was published in 1990.

We received 2,500—3,000 queries a year regarding locations earlier than 1970; the number of queries showed a slightly declining trend.

For financial reasons work on the NPA (Database of foreign periodicals in Hungary) proceeded with difficulty and it was only from 1988, with the aid of funds obtained in applications from the IIF (Information Infrastructure Development Program) and support from other sources that we were able to load the database located in the Computer Centre of the Central Statistical Office. After that we were able to prepare the magnetic tape of the NPA for loading into the ISIS database which ensures the on-line access to data of the NPA. In 1990 we were able to supply the version supplemented with the material for 1987—1988 to the IIF, which can be regarded as an almost unparalleled success.

In 1989, with the support of the ministry, we were able to issue a four-volume publication containing the data for 1985—1986, produced in high quality with a laser printer.

The editorial team of the National Periodicals Database had direct access from 1987 to the French analog system, the CCN (Catalogue Collectif des Publications en Série), and it was able to advance in its work with the use of other technical possibilities too.

The National Periodicals Database receives 8,000—10,000 requests a year for information on location.

Automation

In the field of computer developments, substantial positive changes — which can be regarded as milestones in the history of the library — occurred during the five-year period as a result of the favourable external and internal conditions. In the second half of the decade the systems of grants in Hungary gave special support to library automation too. In recognition of its central role in building the Hungarian databases and disseminating the services, many applications submitted by the National Széchényi Library won full or partial support. The funds, hardware and software obtained in these grants, supplemented by the library's own resources, created the foundations for the integrated computerization of the library technological processes. From 1986 the new management treated the creation of developed library services in the national library based on the application of modern technology as a priority task. When the organizational frames of the institution were reconsidered, the departments responsible for the developments were brought under central management. To ensure the coordination of development conceptions, a working committee for professional analysis, consultation and coordination was formed from representatives of those participating in the library technology work processes. The principles for development of the computerized library technology system of the National Széchényi Library (690/1988 sz. VT) were elaborated and approved. These define the aim of the system, the principles concerning the development work, the concentration of funds and the computerization, and the planned stages in the implementation. They stipulated that until the main-frame computer system comes into operation, the developments are to be concentrated on micro computer applications, but applications for this purpose must always keep in sight the requirement of uniformity and convertibility to the integrated system. The more important micro computer developments included the Hungarian Studies Database, the KATAL (Cataloguing system for foreign books), the system of records of periodicals, etc.

The conception for the National Széchényi Library's library technology information system, NEKTÁR (Comprehensive Information System of the National Library) was adopted in 1990. The hardware and software conditions for the introduction of NEKTÁR were provided by the IBM 9377/80 computer purchased in the mean time, the DOBIS/LIBIS integrated library software and the related program developments adapted to the requirements of the national library. The network linked to the computer gives both in-house and external users access to the system.

The services of the library also appeared in modern forms: on-line searches can now be made in the National Periodicals Database and the Hungarian Studies Database on the computer network through the IIF central computer, and both the operating program and the data files of the MNB IKB data recording system are available on a floppy disc service.

With all these results, closer integration of the computer development activity into the Hungarian informatics infrastructure has begun. Already over the short term the creation of this infrastructure has had a significant influence on the professional work of the National Széchényi Library, as well as on the development activity of other libraries in Hungary.

Exhibitions. Public Relations. Historic Library

The library not only places its collections at the disposal of readers, but as one of the repositories of Hungarian culture it creates contact in a wider area with the Hungarian public and foreigners visiting the country.

One way of doing this is by organizing exhibitions which present to the public artistic and cultural documents and works of relevance not only to Hungary but practically to the whole world. The library has excellent possibilities for this in its new building.

It is impossible to cover the whole of this activity here, at the most the themes covered can be listed.

However, one exhibition must be mentioned individually, not only because of its outstanding significance but also because it could not have been held without international cooperation and help. On the occasion of the five hundredth anniversary of the death of King Matthias, an outstanding figure in Hungarian history, the library organized an exhibition entitled "Bibliotheca Corviniana 1490—1990", presenting more than half of the surviving volumes (216 in all) of the world famous collection which was dispersed in 1526. The volumes known as Corvinas, found in Hungary and in different parts of

the world were readily placed at our disposal by the libraries, enabling us to assemble the largest collection (131 volumes) of treasures from the library of King Matthias ever seen together since 1526. The success of the exhibition is reflected in the fact that it attracted more than 200,000 visitors.

The exhibitions held covered a wide range of subjects. The library made efforts to present its own treasures, holding commemorative exhibitions on the work of outstanding individual librarians and it also covered aspects of Hungarian literature and history. It placed great emphasis on introducing the works of Hungarian artists living in Hungary and abroad (drawings, engravings, paintings, etc.), and it also organized exhibitions on foreign artists and the development of different cultures.

Some of the exhibitions also travelled abroad and we organized Hungarian book exhibitions in other countries, including Albania, Belgium and Moscow.

The library itself can be regarded as a special form of exhibition since it operates in the former royal palace and received numerous groups for visits each year. In 1986 more than 560 groups were received, including at least a hundred foreign groups in that year and each of the following years, who came to admire the beauty of our building and the treasures of our collection. There were very large numbers of Hungarian visitors too.

In the town of Zirc located in the Bakony Mountains, there is a historic library in the former Cistercian Abbey. This collection is attached to our library and attracted 55,000—75,000 visitors a year. The beautiful library rooms in the Baroque building impress visitors with the value and richness of the collection they house and also with their famous inlaid furnishings.

Researchers also visited the collection, giving life to this historical collection by using the volumes.

Hungarian and international professional relations

As a consequence of its central position, its national coverage and functions, the library maintained continuous relations with related institutions in Hungary, took part in solving problems of Hungarian library affairs and at the same time informed professional circles on its own activity.

It is now impossible to give a full picture of its international relations since these cover practically the whole world, partly in individual form and partly as organized relations.

Although cooperation with the former CMEA countries completely ended by the end of 1990, the library took part in the work carried out up to that time.

In contrast, the western relations became steadily wider and more intensive, guided among others by the efforts to modernize the library. Numerous references have already been made to these.

Activity related to the ISDS IC was continued in the same way as in the past. Our relations were strengthened when our colleague Judith Szilvássy served for a year as acting director of the international centre and also by the fact that in 1990 the Hungarian centre tested the OSIRIS program and gave an opinion on it for the guiding body mentioned.

We carried out our tasks undertaken under the NPAC program of the Washington Library of Congress.

We continued to provide data for the Bibliography of the History of Printed Books and Libraries project and for the RISM (Répertoire des Sources Musicales).

We successfully joined in the work of the SIBMAS (Société Internationale des Bibliothèques et Musées des Arts du Spectacle).

From 1988 the secretariat of the Hungarian National Committee of the FID has operated in our library.

From 1989 we joined IFLA, in the national library and stock protection-conservation section.

Our staff members also took part individually in the work of foreign scholarly organizations, associations and societies. We are unable to report on this here.

Mention should be made, however, of the international events we organized: the coordination pre-conference of the IFLA, the consultation and meeting of the Director's meeting of ISDS centres, the meeting of the FID presidency, a seminar of Hungarian and Finnish experts on retrospective national bibliographical methods, a meeting of participants in the work on the RISM, and an international conference on book and paper restoration organized by the National Széchényi Library and the Restorers Section of the Technical Association of the Paper and Printing Industry. Naturally, this list too is far from complete.

The library as a centre of scholarly research

Like the national libraries of other countries and faithful to its own traditions, the National Széchenyi Library also carried out independent scholarly activity. In Hungary it operated as a research centre regulated by the law.

The research conducted in the institution can be divided into two main groups:

- the institutional research, and
- the individual research.

Within the frame of institutional research, this exceptionally important professional task which is one of the basic functions of the national library received support from the national research funds, through the grants application system.

In the five years concerned the library (including the Centre of Library Science and Methodology) submitted 29 applications and received support for 15 of these projects.

The Széchenyi Library in the narrow sense — to list only the main areas and without giving details — received large sums for Hungarian studies and for the creation of databases for these, for work on the retrospective national bibliography, to promote publication of the catalogue of 16th century old books in Hungary, for research on methods of holdings' protection, prevention and restoration, and for the solution of individual questions covering a few minor areas but which come within the scope of the library.

The management of the institute supported the range of so-called individual research and staff members performing scholarly work by allowing them to devote time to this purpose, generally one day a week. It took advantage of this possibility provided by the law because it considers that it needs staff to carry out the internal tasks and information activity who are fully acquainted with the methodology of research and who are able to answer the questions of readers and scholars on a high level because they themselves have a greater than average knowledge in given fields. Around 80 staff members a year benefited from a time allowance for this purpose. Although the themes were chosen individually, they were closely related to the library's field of interest (theoretical questions of library development, history of the national library, scientific study of sections of the holdings, Hungarian studies, history of manuscripts, printing house, books and publishing, history, literature, press history, theatre and music history, cartographic history, etc.) which meant that they formed an integral part of the library's activity.

The decision on authorization of the themes and evaluation of the results were made by the chairman of the Scientific Committee, Director Gyula Juhász, on the basis of the opinion of the committee.

It is thanks to these individual research possibilities that a number of talented young staff members earned university doctorates and four were awarded academic degrees.

This time allowance also helped those concerned to publish writings in both Hungarian publications and abroad (on the annual average they published 120—150 books, studies and bibliographies).

Many staff members taught at colleges, universities and high-level courses, presented papers at Hungarian and foreign conferences, and took part in the work of national and international scientific organizations and committees.

There is perhaps no need to mention that the members of the top management of the institution played an exceptionally active role in the areas listed.

It is worth mentioning here that our director, who highly esteemed both library work and research activity, awarded a Széchenyi commemorative medal and reward to colleagues in recognition of outstanding activity carried out in the interest of the library, as well as large rewards to our researchers who earned a candidate's degree in the year concerned. These awards have been made each year since 1989 at the Széchenyi commemorative session held on the anniversary of the death of our founder. On the same occasion, prizes were also awarded to the winners of the Keresztury Competition. (Any staff member of the library can submit a study for this competition established by Dezső Keresztury, academician, outstanding writer and scholar; prizes are awarded to the best entries.)

*

The library's publishing activity was determined by its status as national library and its operation as a scholarly workshop. Absolute priority was given to the national bibliographical publications. These were followed by the "major" publications, which also received state targeted support and sponsoring.

Due to the fact that our own printing plant was moved to another location, we were able to issue only a few other publications. During the period concerned only the volumes for 1982 and 1983 of our yearbook appeared, together with very few of the booklets and volumes in our two series.

Among the most important publications of the five years, besides those already mentioned, two must be given special mention. One was the volume which appeared in 1986 but was linked to the exhibition held in the previous year for the opening of the library: *Codices in Mediaeval Hungary*. The valuable studies and large number of illustrations and the commentary on them, printed on a very high standard, gave visitors and researchers a closer insight into the bibliographic treasures of mediaeval Hungarian culture.

The *Bibliotheca Corviniana 1490—1990* appeared, like the former work, on the occasion of one of our finest and most valuable exhibitions in 1990, for the five hundredth anniversary of the death of King Matthias. The introductory study and the illustrations raise this far above the level of customary exhibition catalogues.

Many other valuable publications could be mentioned, but we are only able to list these in the annexe to the Hungarian text.

Our distribution activity was impeded by the contraction of the market, as well as by the work of rearranging the stock of publications and also due to the undeveloped state of our publicity work.

*

Summary

Looking back over the period from 1986 to 1990 in the life of the library, it is perhaps not immodest to conclude this report by noting that the goals set for the first five full years in the new building not only proved to be realistic, but were also attained in all fundamental areas. The activity of the institution is being further developed on the basis of the results achieved although unfortunately it is increasingly dependent on the economic possibilities. This is a problem for the future though: the essential thing is that the foundations have been laid and the conditions created for modern library work.

Die Tätigkeit der Széchényi-Nationalbibliothek in den Jahren 1986—1990

Die Széchényi-Nationalbibliothek eröffnete Anfang April 1985 ihre Tore im neuen Gebäude im Budaer Burgschloß. Nachdem die Schwierigkeiten des ersten Jahres überwunden waren, konnte sich die Bibliothek unter der Leitung ihres neuen Hauptdirektors, des Akademiemitglieds Gyula Juhász, den eigentlichen Ausbaurbeiten, die sich schon vorher konturiert hatten, widmen.

Der geschätzte Historiker vertrat die für die Leitung der Nationalbibliothek erforderliche Geistesfähigkeit, setzte sich aber gleichzeitig für die Anwendung moderner technischer Lösungen, in erster Linie die Einführung der EDV und damit die Eingliederung des Instituts in das internationale Informationssystem ein.

Um das gesteckte Ziel zu erreichen, mußte er, unterstützt von den führenden Fachkräften und Mitarbeitern der Bibliothek, zahlreiche strukturelle Veränderungen durchführen. So wurden auch personelle Umbesetzungen und die Einstellung neuer Mitarbeiter notwendig.

Leider waren die ökonomischen Bedingungen der Modernisierung und Entwicklung nicht förderlich. Allerdings erhielt die Bibliothek vom Bildungsministerium, ungarischen Institutionen, Auslandsungarn und sogar Stiftungen (Soros, Volkswagen, MELLON u.a.) Unterstützung, um ihre Ziele möglichst optimal erreichen zu können.

Die ersten beiden Jahre im Burgschloß verliefen noch mit der Umgestaltungsplanung, der praktischen Erprobung von Vorstellungen. 1988 konnte die strukturelle Umgestaltung allmählich und gezielt durchgeführt, die neuen Aufgaben auch in neuer Konstellation, nach neuem Modus gelöst werden.

Über die Tätigkeit der Bibliothek und die erwähnten Veränderungen sei nachstehend berichtet.

Bestandserweiterung

In der Zeitspanne 1986—1990 geriet ausgerechnet jener Bereich in eine schwierige Situation, der für jede Sammlung von entscheidender Bedeutung ist. Das kann auf mehrere Gründe zurückgeführt werden.

Nicht nur die ausländischen Bücher, sondern auch ungarische Publikationen wurden immer teurer. Während 1986 ein Band 754,— Ft kostete, waren es 1990 schon 1.365,— Ft. Die Unterstützung konnte nie hoch genug sein, um den Stand der Einkäufe zu wahren, so daß zwischen 1986 und 1990 die ausländischen Bucheinkäufe um 45 Prozent sanken.

Die ungarischen Veröffentlichungen erhielt die Bibliothek natürlich über den Pflichtexemplar-Dienst. Infolge der politischen Wende konnten Werke veröffentlicht werden, die vorher nicht erscheinen durften. Immer neue Verlage überschwemmen den Buchmarkt mit mehr oder minder wertvollen Werken, und vergaßen leider oft ihre Pflicht der Pflichtexemplar-Abgabe, bzw. wußten gar nichts von der Verordnung. So entstanden auch in dieser Hinsicht Lücken, nachträglich konnten viele dieser Werke nicht mehr beschafft werden.

Der Anstieg der Veröffentlichungszahl sei mit nur einem Beispiel veranschaulicht: die Zahl der als Pflichtexemplar eingetroffenen periodischen Veröffentlichungen von jährlich 150—200 Titeln (bzw. Titelveränderungen) stieg 1989 auf 789.

Eine wichtige Rolle spielte in diesen Jahren der internationale Austausch. So konnten vor allem ausländische Hungarika zufriedenstellend erworben werden. Da auch gegenwärtig über die Hälfte der ausländischen Bücher und Periodika im internationalen Austausch in den Bestand der Bibliothek gelangen, muß diese Tätigkeit immer effizienter betrieben werden.

Trotz aller Anstrengungen sank der Erwerb von Büchern und periodischen Veröffentlichungen 1986—1990 um 26 Prozent.

Die Sondersammlungen konnten ihre Bestände durch wertvolle Stücke bereichern. Leider konnten auch sie nicht alles erwerben, was sie wollten. Das Angebot wurde immer vielfältiger, bei der Wahl der Neuzugänge mußte man sich aus Kostengründen auf die wichtigsten Dokumente beschränken. (Diese werden in der Beilage des ungarischen Textes aufgelistet.)

In der behandelten Zeitspanne konnten die Bibliotheksbestände um 124.000 Bücher, 37.000 Periodika-Jahrgänge und 444.000 Sondersammlungsdokumente erweitert werden; insgesamt waren das 600.000 Einheiten. Der Gesamtbestand der Bibliothek erreichte somit die Größenordnung von 6.978.430.

Aufarbeitung, Kataloge, kurrente nationale bibliographische Arbeiten

Die Neuzugänge müssen nicht nur für die Kataloge aufgearbeitet werden. Die Titel und Angaben der ungarischen Ausgaben müssen auch in den ins System der Ungarischen Nationalbibliographie eingebundenen Veröffentlichungen bekanntgegeben werden. In den vergangenen ca. zehn Jahren erfolgte dieses in doppelter Bearbeitung in einer Abteilung wurde das Werk für den Katalog, in der anderen für die Bibliographie erfaßt. Teils wegen der bindenden Anwendung der internationalen Normen und um die Vorteile der Automatisierung zu nutzen, mußte diese Situation überwunden werden. Die doppelte Aufarbeitung konnte allerdings erst unter den Bedingungen im neuen Gebäude im Budaer Burghof überwinden werden.

Nachdem der Arbeitsprozeß bestens durchdacht und organisatorische Veränderungen durchgeführt waren, konnte auf dem Gebiet der als Pflichtexemplare erhaltenen Bücher und periodischen Veröffentlichungen eine Aufarbeitungsordnung ausgestaltet werden, die die Nutzung der Ergebnisse (Angaben) der einzelnen aufarbeitenden Stationen durch die folgenden Stationen, sowohl für die Kataloge als auch die Bibliographien, ermöglichte.

Das 1988 eingeführte System funktioniert reibungslos und ist, was nicht übersehen werden sollte, viel rentabler als das vorausgegangene. Hinsichtlich der Aufarbeitung des kurrenten ungarischen Buchmaterials bedeutete das "Einsparungen" von 75—80 Prozent, und an der Gesamtquantität des aufzuarbeitenden Materials (ausländische Neuzugänge inbegriffen) gemessen konnten 50 Prozent Arbeitsaufwand gespart werden.

Die Größenordnung des aufgearbeiteten Materials kann nur aufgrund der Berichte ab 1988, u.z.w. den Jahresdurchschnitt nennend, bewertet werden. Demnach wurden in der vollständigen kurrenten Aufarbeitung (das ausländische Material inbegriffen) 12.300 Werke, in ca. 12.900 Einheiten, beschrieben. Hinsichtlich der periodischen Veröffentlichungen bezieht sich diese Zahl auf 2.000 Titel. Mit 5.100 Einheiten der Pressebibliographie, 15.000 Einheiten des Repertoriums und 16.000 Einheiten der Hungarika-Datenbank kann die jährlich geleistete Arbeitsmenge veranschaulicht werden. Dieses ist natürlich nur ein Aspekt der Aufarbeitung, die Beschreibung der ausländischen Werke, Re-katalogisierung, Verbesserungen usw. sind hier ausgeklammert.

Die Aufarbeitung erfolgte auch in den Sondersammlungen, in vielen Fällen gleichzeitig mit der Neuordnung von Bestandteilen.

Die Zettelversorgung der Kataloge war — aus technischen Gründen — nicht ungestört, die modernisierte Zettelherstellung, die Einführung der on-line-Katalogisierung ermöglichten die Lösung dieser Schwierigkeiten.

*

Die Reform der kurrenten ungarischen, nationalen bibliographischen Arbeiten erfolgte — wie schon darauf hingewiesen — ab 1988. Die Hefte der einzelnen Publikationen, Jahressbände der Indizes erschienen immer termingerecht. Neben den bisher in Heftform veröffentlichten Bibliographien wurde als Quartalsveröffentlichung die seither ausgesprochen populär gewordene, ein weiteres Gebiet erfassende Publikation "Neue Periodika" herausgegeben.

Die Beschreibungen wurden kontinuierlich in der Datenbasis gespeichert. Noch in der zweiten Hälfte der siebziger Jahre wurde der Grundstein für diese Datei gelegt. Seither wächst die Zahl der neuen Rekorde in immer größerem Tempo, bis Ende 1990 hat sie 307.000 erreicht.

*

Die Aufgaben der Nationalbibliographie können nur verbunden mit der Dokumentation und Registrierung der Hungarika erfüllt werden. Zwar pflegte, intensivierte und organisierte die Bibliothek die Arbeiten auf diesem Gebiet seit ihrer Gründung vor fast 200 Jahren, so wurden diese in den vergan-

genen fünf Jahren immer mehr in den Fokus gerückt. 1988 wurde die Dokumentationsabteilung für Hungarika geschaffen, moderne Funktionsbedingungen gesichert (Arbeitskräfte, EDV-Aufarbeitung usw.)

Auf die bisherigen Ergebnisse und drei Datenbanken bauend wurde auf drei Informationsgebieten gearbeitet. In der bibliographischen Datenbank für Hungarika werden die ausländischen Hungarika-Publikationen erfaßt, teils zwecks Registratur der bleibenden Werte, teils zwecks kontinuierlicher und moderner Information. Im Hungarika-Namenskataster werden die wichtigsten personellen Angaben von im 20. Jahrhundert aus Ungarn ins Ausland gelangten, dort lebenden bzw. deren, die dort gelebt haben, weiterhin deren, die für die dortigen ungarischen Gemeinschaften viel getan haben, gespeichert, mit dem oben erwähnten Ziel.

Die Aufgabe der Institutionsdatei ist, das ungartumbezogene ausländische institutionelle System zu überblicken und dessen bibliothekarische Sammlungen zu registrieren, die die Hungarologie-Forschung fördern. Die EDV wurde auf diesem Gebiet noch nicht verwirklicht.

Aufgrund der aufgezählten Datenbasen können Publikationen auch veröffentlicht werden. Statt der 1989 eingestellten zwei Bibliographien: "Ungarische Publikationen im Ausland" bzw. "Hungarika-Literaturübersicht" konnte das Jahr 1990 infolge der EDV in je einem Band mit dem verarbeiteten Material zur Verfügung gestellt werden. Diese Ausgaben sind organischer Bestandteil des Systems der Nationalbibliographie, worauf auch die Titel hinweisen: "Ungarische Nationabibliographie", "Im Ausland verlegte Hungarika. Bücher" — bzw. mit gleichem Titelanfang — Artikel. Die gedruckte Veröffentlichung der Hungarika (Zettel und Indizes) wurde fortgesetzt. Diese Aufbereitungsform erfaßt ein breiteres Gebiet und liefert mehr Informationen als die einfache Bibliographie.

Diese Arbeiten erleichtern die Tätigkeit der ungarischen und ausländischen Hungarologen, gleichzeitig wird das Ausland über die ungarische Kultur, die ungarische Präsenz im internationalen Geistesleben informiert.

*

Außer der Veröffentlichung der kurrenten National- und Hungarika-Bibliographien werden auch die retrospektiven Arbeiten auf dem gewohnten Gebiet und nach bewährter Art fortgesetzt.

Veröffentlicht wurde das erste Ergänzungsheft zum 3. Band von Károly Szabós "Alter Ungarischer Bibliothek", das zweite Heft ist druckreif.

Erschienen ist die Ergänzung zum 7. Band der Petrik-Bibliographie, (Géza Petrik: Bibliographie Ungarns 1712—1860) wo die bisher unbekannt ungarischen Drucke behandelt werden.

Die Aufarbeitung der in den Band der "Alten ungarischen Drucke" (1636—1655) einzugliedernden Ergänzungen, sowie die Redigierung der Ausgabe wurden fortgesetzt.

Die beiden Bände (3 und 5) der Bibliographie "Ungarische Bibliographie 1921—1944" wurden veröffentlicht, die Arbeiten am 4. Band und dem zusammenfassenden Index befinden sich in fortgeschrittenem Stadium.

Auf Mikrofilm wurde der Teil "Linguistik, Literatur" der "Ungarischen Bibliographie 1961—1975" veröffentlicht.

Unter den Pressebibliographien muß die Arbeit Margit V. Busas "Ungarische Pressebibliographie 1705—1849" hervorgehoben werden, die hinsichtlich der erfaßten Periode eine Lücke schließt.

*

Was die Kataloge betrifft erschienen 1990 zwei wichtige Ausgaben: "Die Kataloge der Drucke des 16. Jahrhunderts der Széchényi-Nationalbibliothek" und "Handschriftliche Karten der Kartensammlung der Széchényi-Nationalbibliothek, Band 1". Beide sind für die internationalen Forscherränge von größter Bedeutung.

*

Von unserer einzigen Fachbibliographie: "Bibliographie der ungarischen Literatur und Literaturwissenschaft" erschien das Material über die Zeitspanne 1980—1983, der kumulierte Index 1976—1980 und die retrospektive Bibliographie 1971—1975.

Leserdienst, Information

Unter den Bedingungen im Budaer Burgschloß traten auch auf diesem Gebiet zahlreiche Veränderungen ein; daß sich die äußeren Bedingungen verbesserten, kam in erster Linie dieser Abteilung zugute. 1986 hatten sich die alten und neuen Mitarbeiter schon eingearbeitet, genügend zu tun blieb aber auch in den folgenden Jahren. Von der Anlage neuer Kataloge, Redaktion neuer Informationshefte bis zu den Informationstafeln für den Leser sorgten die Mitarbeiter für Bedingungen, die den geregelten und ruhigen Arbeitsverlauf gewährleisteten. Aufgrund der praktischen Erfahrungen konnten die verschiedenen Leserguppen getrennt werden: Durch bessere Raumnutzung wurden nämlich der Zeitungslesesaal bzw. jener für kurrente Periodika geschaffen.

Unter den guten Bedingungen wurde der Leserbetrieb immer lebhafter. 1985 waren weniger als 14.000 Leser in der Bibliothek eingetragen, um 1990 bewegte sich ihre Zahl zwischen 21—22.000. Jeder Leser suchte die Bibliothek im Jahresdurchschnitt fünfmal auf.

Stark stieg die Zahl der Hochschüler und Studenten unter den Lesern an, die hier unter ruhigen Bedingungen lernen, lesen und die 70.000 in den Lesesälen befindlichen Bände der wertvollen Handbücherei frei benutzen konnten. Diese Handbücherei erleichterte die Arbeit jedes Besuchers, weil oft auf die Bestellung von in den Magazinen gelagerten, deshalb nur unter Zeitaufwand erhältlichen Werken verzichtet werden konnte.

Der starke Anstieg der Studentenzahl unter den Bibliotheksbesuchern beeinträchtigte den Bibliotheks-Aufenthalt der Wissenschaftler, die die Ruhe und Stille, die für ihre Tätigkeit unabdingbar sind, unter der Jugend nicht fanden. So sank die Zahl der Wissenschaftler unter den Bibliotheksbesuchern. Sie bevorzugten die Lesesäle der Sondersammlungen.

Sich dieser Tendenz bewußt, will die Bibliothek alles unternehmen, um die entstandene Lage in den Griff zu bekommen und die ungünstige Leser-Zusammensetzung zu ändern, den Wissenschaftscharakter auch auf diesem Gebiet wiederherzustellen.

Eine kraftvolle Entwicklung trat dafür bei der Erweiterung des Bestandes des Informationsdienstes ein, was selbstverständlich zur Erhöhung des Standes der Informationen führte.

Dazu trug u.a. die Nutzung der EDV-gestützten Dateien bei; bei der Auskunft, bei Zusammenstellung von schriftlichen Referenzen waren sie sofort zur Hand. Diese Abteilung stützte sich schließlich nicht nur auf die bibliothekseigenen Evidenzen und die Referenzbibliothek, sondern konnte — ins internationale Informationssystem eingeschaltet — auf die Fragen zeitgemäß antworten.

Die Informationsabteilung gab im Jahr durchschnittlich 600 schriftliche Informationen, wobei die Hälfte der Fragen aus dem Ausland eintraf.

Die Informationsstätigkeit der Sondersammlungen betraf selbstverständlich die besonderen Fachgebiete. Hier ging man den Wissenschaftlern bei der Arbeit zur Hand, zahlreiche Fragen wurden ausführlich schriftlich beantwortet.

Erhaltung des Bestandes

Infolge der starken Inanspruchnahme von Büchern und Periodika (Ausgabe von ca. 1,2 Millionen Dokumenten für Leser bzw. Mitarbeiter der Bibliothek) sowie der Umsiedlung eines Bestandteils aus Platzmangel verschlechterte sich der physische Zustand der Sammlung. Das galt in erster Linie für das Zeitungsmaterial und im besonderen für alte Einzelexemplare, Dokumente. Deshalb mußte und muß sich die Bibliothek der Erhaltung ihrer Bestände konzentriert widmen. Auf diesem Gebiet konnte in der besagten Zeitspanne Herausragendes geleistet werden.

Darüber hinaus, daß der Bestand im Rahmen der Möglichkeiten ständig eingebunden und eventuelle Beschädigungen behoben wurden, konzentrierten sich die Fachleute auf die Rettung älteren Zeitungsmaterials, teils durch dessen Aufnahme auf Mikrofilm, teils durch die Anwendung der schon als Restaurierungsverfahren zu bezeichnenden Methoden. Die derartige Wiederherstellung des Originalmaterials konnte selbstverständlich nur bei den wertvollsten Serien durchgeführt werden (bei den

wichtigsten ungarischen Blättern, vom Verfall bedrohten ausländischen ungarischen Zeitungen). Oft mußten beide Verfahren angewendet werden, um ans Ziel zu gelangen: vor Aufnahme auf Mikrofilm mußte der Großteil der Zeitungen ausgebessert, ja sogar restauriert werden.

Restauriert wurden auch Kodizes, Handschriften, alte Bücher, die verschiedensten wertvollen und Einzeldokumente. Ihr Erhalt ist für die Sammlung ein großer Gewinn.

Es darf ruhigen Gewissens behauptet werden, daß diese Tätigkeit auch im internationalen Vergleich hervorragend durchgeführt wurde, weil die Restauratoren der Bibliothek nicht einfach die erlernten Methoden anwandten, sondern sich auch der Forschung widmeten, neue Verfahren testeten und diese bei der praktischen Arbeit erfolgreich einsetzten. Es ist kein Zufall, daß die Budapester Universitätsbibliothek die Restaurierung ihres fast völlig zerstörten Kodexbestandes — die Ausarbeitung der Methoden inbegriffen — den Fachleuten der Széchényi-Nationalbibliothek anvertraute, und diese auch diesen außergewöhnlichen Auftrag erfüllten.

Zentrale Dienstleistungen

Bei der Behandlung der Bestandserweiterung wurde schon darauf hingewiesen, daß der Pflichtexemplar-Dienst nicht reibungslos durchgeführt werden konnte, obzwar dieser in einer neuen Verordnung 1986 verankert worden war. Das entscheidende Novum dieser Verordnung war, daß auch die Tonträger in die Kategorie der Pflichtexemplare aufgenommen wurden. 1989 wurde der Pflichtexemplar-Dienst auch auf Videoaufnahmen ausgeweitet.

Die Nachlässigkeit der Verlage bekam allerdings nicht nur die Nationalbibliothek zu spüren, sondern auch jene ca. 70 ungarischen Büchereien, die ihre Bestände auch durch den Pflichtexemplar-Dienst erweitern.

Die Zahl der abgelieferten Exemplare ging zwar nicht zurück — sie bewegte sich unverändert zwischen 1,2—1,4 Millionen jährlich —, was allerdings damit zu erklären ist, daß innerhalb der Gesamtmenge der Anteil der Periodika bedeutend anstieg.

*

Für die Nationalbibliothek und alle einbezogenen Bibliotheken wurde der internationale Austauschdienst immer wichtiger. Werke, die dem Profil der Nationalbibliothek nicht entsprachen, wurden an die interessierten Bibliotheken weitergeleitet.

Vom Standpunkt der Nationalbibliothek ist besonders wichtig, daß diese Zusammenarbeitsform zur Bereicherung der Hungarika-Sammlung entscheidend beitrug.

Im Austausch gelangten jährlich 30—40.000 ungarische Bücher und 4—4.500 Zeitschriften ins Ausland; von den 5.600 ausländischen Partnern trafen als Gegenleistung 8—9.000 Bücher und 2—2.500 Zeitschriftenjahrgänge ein.

Seit über zehn Jahren erledigt der Austauschdienst auch die Buchunterstützung von mit Ungarn in Verbindung stehender ausländischer Institutionen, in begründetem Fall auch von Privatpersonen. Jede sich bietende Möglichkeit wurde dabei ausgeschöpft.

*

Bei der Lagerung von in verschiedenen Institutionen überflüssig gewordenem Bestand spielten die Überschuszentrale und Magazinbibliothek eine wichtige Rolle. Die Zentrale sammelte jährlich ca. 25—35.000 Bände ein; unter Einbezug ihrer Reserven verteilte sie gleichzeitig 35—45.000 Bände aufs neue.

In der Magazinbibliothek, die in der budapestnahen Gemeinde Törökbálint untergebracht wurde, wurde eine Erhebung zwecks Materialnutzung in der Leihbibliothek durchgeführt. Dem positiven Ergebnis zufolge kann die gestellte Aufgabe unter verbesserten Bedingungen erfüllt werden.

Die Frage der Überschußexemplar-Nutzung und der Bestandslagerung in der Magazinbibliothek rückte schon vor Jahren in den Fokus der Fachleute und der Öffentlichkeit. Dabei wurden mehrere Rationalisierungsmaßnahmen ergriffen, in erster Linie hinsichtlich der sehr platzaufwendigen ausländischen Zeitungen.

*

Eine der nützlichsten Zusammenarbeitsformen unter den Bibliotheken im In- und Ausland ist der Fernleihverkehr, wodurch jeder Wissenschaftler, Forscher auch die an seinem Wohnort nicht erhältlichen Werke erhält. An dieser Aktion nahm die Széchényi-Nationalbibliothek aktiv teil. Jährlich trafen in ungarischen Bibliotheken 200.000 Anfragen ein, wovon 30.000 an die Széchényi-Nationalbibliothek gerichtet waren, bzw. von dieser erfüllt wurden. Anhand der Zentralkataloge konnte über alle in Ungarn befindlichen ausländischen Werke Auskunft erteilt werden. Sollte das gesuchte Werk in keiner ungarischen Sammlung vorhanden gewesen sein, dann leitete die zuständige Abteilung jährlich ca. 12.000 Anfragen an ausländische Partner weiter. 10—12.000 Dokumente konnten — mit steigendem Anteil der Kopien — beschafft werden.

Der dafür erforderliche finanzielle Hintergrund konnte unter immer schwierigeren Bedingungen gesichert werden, zum Ende der behandelten Zeitspanne mußten dafür schon 3,5 Millionen Devisen-Forint aufgebracht werden. Die 20.000 von der Soros-Stiftung erhaltenen Dollar trugen zur Überbrückung dieses Engpasses bei.

Aus dem Ausland trafen jährlich 1.200—1.400 Anfragen ein, die aus den Beständen der Széchényi-Nationalbibliothek (als Kopien), aber vor allem aus anderen bibliothekarischen Sammlungen erfüllt werden konnten. Für diese Dienste erhielt die Nationalbibliothek aus dem Ausland Postkupsens im Wert von nur 0,2—0,3 Millionen Devisen-Forint. Daraus wurde ersichtlich, daß der ungarische Bedarf das Zehnfache der ausländischen Anliegen ausmacht.

*

Die Aufgabe der Zentralkataloge ist, die Ansprüche auf Standortinformationen möglichst vollständig zu erfüllen. Auskunft erteilen der Zentralkatalog (ca. 4,5 Millionen Zettel) bzw. die beiden Redaktionen des Zentralkatalogs der ausländischen Periodika, d.h. die Nationale Periodika-Datenbank (NPA) (NPA = Nemzeti Periodika Adatbázis) und das retrospektive Standortverzeichnis, das das Material vom 17. Jahrhundert bis 1970 (Standort von ca. 100.000 ausländischen Periodika) erfaßt.

220—250 Bibliotheken tätigten jährlich Anmeldungen im zentralen Bücherkatalog. Um Standortinformation bat man über nahezu 30.000 Einheiten, von fast der Hälfte wurde ein ungarischer Eigentümer ausfindig gemacht.

Im Register der gesellschaftswissenschaftlichen Handbücher erschienen zwei Bände — für 1985 und 1986, der Doppelband 1987—1989 konnte 1991 veröffentlicht werden.

Der zweite Band des Retrospektivregisters ausländischer Periodika (Buchstaben H bis K) erschien 1990.

Über Standorte von vor 1970 trafen jährlich 2.500—3.000 Anfragen ein, quantitativ gesehen war die Anfragetendenz leicht sinkend.

Finanziell bedingt gingen die Arbeiten an der Nationalen Periodika Datenbank nur schleppend vorwärts. Erst ab 1988, als sich die Bibliothek erfolgreich um finanzielle Unterstützung beim IIF (IIF = Információs Infrastruktúra Fejlesztés: Entwicklung der Informationsinfrastruktur) beworben hatte, und auch aus anderen Quellen Geld zu fließen begann, konnte die Datenbank im Speicherzentrum des Zentralamtes für Statistik gefüllt werden. Anschließend konnte das Magnetband für die NPA-Speicherung in der ISIS-Datenbasis gefertigt werden, so daß alle NPA-Angaben on-line abgerufen werden können. 1990 konnte dem IIF die mit dem Material der Jahre 1987—1988 vervollständigte Variante übergeben werden, was als schier einzigartiger Erfolg zu Buch schlug.

1989 wurde — mit behördlicher Unterstützung — die vierbändige Ausgabe mit den Angaben der Jahre 1985—1986 mit anspruchsvollem Laser-Printer hergestellt.

Die NPA-Redaktion konnte ab 1987 das französische Analogsystem CCN (Catalogue Collectif des Publications en Série) benutzen, d.h. die on-line Datenbank direkt abrufen. Dadurch und durch Nutzung auch anderer technischer Möglichkeiten konnten bei der Arbeit Fortschritte erzielt werden. Bei der NPA trafen jährlich 8—10.000 Standort-Nachfragen ein.

Automatisierung

Auf dem Gebiet der elektronischen Datenverarbeitung konnten in den behandelten fünf Jahren infolge der günstigen äußeren und inneren Bedingungen bedeutende — hinsichtlich der Geschichte der Nationalbibliothek sogar epochale Veränderungen erzielt werden. In der zweiten Hälfte der achtziger Jahre trug das ungarische Wettbewerbs-Ausschreibungssystem zur Einführung der modernen Bibliothekstechnik entscheidend bei. Als Anerkennung der zentralen Rolle der Széchényi-Nationalbibliothek beim Ausbau der ungarischen Datenbanken und Dienstleistungsverteilung wurde zahlreichen Projekten vollkommene oder teilweise Unterstützung gewährt. Die so erworbenen finanziellen Mittel, Hardware und Software — ergänzt durch die eigenen Reserven und Quellen der Nationalbibliothek — schufen die Grundlagen für die integrierte EDV der bibliothekstechnologischen Prozesse der Institution. Seit 1986 behandelte die neue Bibliotheksleitung den Aufbau modernster bibliothekarischer Dienstleistungen durch Anwendung der neuen Technik als bevorzugte Aufgabe. Als der strukturelle Rahmen der Institution neu konzipiert werden sollte, wurden die zuständigen Abteilungen der zentralen Leitung untergeordnet. Um die Entwicklungsvorstellungen zu koordinieren, wurde aus den Vertretern aller an den bibliothekstechnologischen Prozessen Beteiligten ein Fachausschuß zwecks Analyse, Meinungsäußerung und Koordination gebildet. Die Prinzipien für die Erweiterung des bibliothekstechnologischen EDV-Systems der Nationalbibliothek wurden ausgearbeitet (Verfügung 690/1980), wo die Ziele des Systems, die Prinzipien für Forschung und Entwicklung, Mittelkonzentration und EDV sowie die geplanten Schritte bei der Realisierung verankert wurden. Vorgeschrieben wurde, daß sich die Entwicklungen bis zur Funktion des EDV-Systems mit Großrechner auf die Anwendung der Mikro-Rechner konzentrieren werden. Bei dieser Nutzung galten Einheitlichkeit und Konvertierbarkeit mit dem integrierten System als oberstes Gebot. Wichtigere Projekte, die am Mikro-Rechner verwirklicht wurden: Hungarika-Datenbank, KATAL-System (Ausländische Bücher im Bestand der Széchényi Nationalbibliothek, ab 1987) der ausländischen Bücher, Registrierungssystem der Periodika usw.

Die Konzeption des bibliothekstechnologischen Informationssystems der Széchényi-Nationalbibliothek — ungarisches Kürzel NEKTÁR = Umfassendes Informationssystem der Nationalbibliothek — wurde 1990 gebilligt. Die Hardware-Software-Bedingungen für die NEKTÁR-Einführung werden durch die zwischenzeitlich erworbenen Computer IBM 9377/80, integrierte Bibliotheks-Software DOBIS/LIBIS und die daran knüpfenden, an den Forderungen einer Nationalbibliothek orientierten Programmentwicklungen gesichert. Über den Netzanschluß sind die Informationen innerhalb des Hauses und von draußen erreichbar.

Die Dienstleistungen der Széchényi-Nationalbibliothek erscheinen auch in modernen Formen: die Datenbanken der Nationalen Periodika und der Hungarika sind über den zentralen IIF-Rechner online erreichbar. Sowohl das Bedienungsprogramm als auch der Datenbestand des Datensystems der Bibliographie des laufenden periodischen Veröffentlichungen der Ungarischen Nationalbibliographie stehen auf Disketten zur Verfügung.

Mit all diesen Ergebnissen wurde die eigentliche Integration der rechentechnischen Entwicklung in die ungarische Informatikinfrastruktur begonnen, deren Ausbau sich schon kurzfristig auf die Facharbeit der Nationalbibliothek und auch die Entwicklungsvorhaben anderer ungarischer Bibliotheken positiv auswirkte.

Ausstellungen, Öffentlichkeitsarbeit, Kunstdenkmälibibliotheken

Die Bibliothek öffnet ihre Sammlungen nicht nur den Lesern, sondern schafft als ein Hüter der ungarischen Kultur im allgemeinen Kontakte zum ungarischen Publikum, zu in Ungarn weilenden Ausländern.

Eine Möglichkeit ist, Ausstellungen zu veranstalten, die nicht nur die ungarischen, sondern international wertvollen Kunst- und Bildungsdokumente, -werke vorstellen. Dafür sind die gegenwärtigen Bibliotheksbedingungen ideal.

Es ist unmöglich, die gesamte Tätigkeit zu präsentieren, nur die Themen können aufgezählt werden.

Eine Ausstellung muß trotzdem hervorgehoben werden, nicht nur wegen ihrer besonderen Bedeutung, sondern auch weil sie ohne internationale Hilfe und Zusammenarbeit nicht realisiert worden wäre. Anlässlich des 500. Todestages des großen ungarischen Renaissance-Königs Matthias Corvinus organisierte die Nationalbibliothek die Ausstellung "Bibliotheca Corviniana 1490—1990", wo über die Hälfte der noch erhaltenen (216) Bände der weltberühmten, nach 1526 in alle Himmelsrichtungen verstreuten Sammlung präsentiert werden konnte. Die Bibliotheken, die in den verschiedenen Ländern und Regionen der Welt, die sogenannten Corvinen aufbewahren, stellten sie der ungarischen Nationalbibliothek bereitwillig zur Verfügung, so daß von den Schätzen von König Matthias Corvinus seit 1526 nie so viele (131) an einem Ort versammelt werden konnten. Für den Ausstellungserfolg spricht die Besucherzahl: über 200.000

Die Ausstellungsthematik war — wie schon darauf hingewiesen — breitgefächert. Die Nationalbibliothek bemühte sich, die eigenen Werte in den Vordergrund zu rücken, das Lebenswerk bestimmter verdienter Bibliothekare zu veranschaulichen, empfand es aber auch als ihre Aufgabe, einzelne Themen aus der ungarischen Literatur und Geschichte zu durchleuchten. Ein Schwerpunkt war die Präsentation von Werken (Grafiken, Gemälden usw.) ungarischer und ausländischer Künstler, aber auch die Veranstaltung von Ausstellungen, die dem Werk ausländischer Künstler, bestimmten kulturellen Entwicklungen gewidmet waren.

Ein Teil der Ausstellungen wurde auch im Ausland präsentiert, bzw. wurden z.B. in Albanien, Belgien und Moskau ungarische Buchausstellungen organisiert.

Die Nationalbibliothek an sich darf als Ausstellungsobjekt bezeichnet werden, schließlich ist sie in der ehemaligen königlichen Residenz untergebracht, so daß jährlich zahlreiche Besuchergruppen durch die Säle geführt werden. 1986 wurden 560 Gruppen empfangen. Davon waren — wie auch in den folgenden Jahren — ungefähr hundert aus dem Ausland gekommen, denen die Schätze und Sammlungen des Hauses gezeigt wurden. Gleichzeitig darf vom regen heimischen, ungarischen Interesse berichtet werden.

In der Kleinstadt Zirc in den Bergen von Bakony ist in der ehemaligen Zisterzienserabtei die der Nationalbibliothek integrierte Kunstdenkmälabibliothek tätig, die jährlich 55—75.000 Besucher anlockt. Die einmaligen Säle des Barockgebäudes sorgen unter den Besuchern teils mit dem Wert und Reichtum des bibliothekarischen Materials, teils mit der kunstvollen, von Intarsien geprägten Einrichtung für Überraschung.

Die Sammlung wurde auch von Forschern aufgesucht, die somit die historischen Werte lebendig werden ließen.

Ungarische und internationale Fachbeziehungen

Bedingt vom zentralen Standort der Bibliothek und infolge der ganz Ungarn erfassenden Interessen und Funktionen pflegte die Nationalbibliothek zu den heimischen Partnerinstitutionen rege Kontakte, beteiligte sich an der Lösung der allgemeinen bibliothekarischen Aufgaben und brachte gleichzeitig die eigene Tätigkeit dem Fachpublikum näher.

In internationaler Relation können die Beziehungen der Nationalbibliothek nicht mehr voll und ganz erfaßt werden, schließlich werden diese teils individuell gepflegt, teils die ganze Welt erfassend organisiert.

Zwar schief bis Ende 1990 die mit den ehemaligen sozialistischen Ländern betriebene Zusammenarbeit völlig ein, so beteiligte sich die Nationalbibliothek doch bis zum ende an den begonnenen Arbeiten.

Dafür wurden die Kontakte zu westlichen Institutionen immer verzweigter und intensiver, das schon, um den Modernisierungsbestrebungen der Bibliothek entsprechen zu können. Dafür gibt es in dem bisher Dargelegten zahlreiche Hinweise.

Die Tätigkeit hinsichtlich des ISDS IC wurde wie vorher fortgesetzt. Diese Beziehungen konnten dank der Tatsache gefestigt werden, daß die Mitarbeiterin der ungarischen Nationalbibliothek Judit Szilvássy ein Jahr lang die beauftragte Direktorin der internationalen Zentrale war. Außerdem gehörte es 1990 zu den Aufgaben der ungarischen Zentrale, das OSIRIS-Programm für das genannte Leitungsgremium zu testen und zu begutachten.

Die Nationalbibliothek erfüllte ihre innerhalb des Programms der Washingtoner Library of Congress eingegangenen Verpflichtungen kontinuierlich.

Die Nationalbibliothek belieferte auch die Programme *Bibliography of the History of the Printed Books and Libraries* und *RISM (Répertoire des Sources Musicales)* kontinuierlich mit Daten.

Erfolgreich schaltete sie sich in die Arbeiten der *SIBMAS (Société Internationale des Bibliothèques et Musées des Arts du Spectacle)* ein.

Seit 1988 ist in der Széchényi-Nationalbibliothek das Sekretariat der Ungarischen Nationalkommission der *FID* tätig.

Seit 1989 ist die Széchényi-Nationalbibliothek *IFLA*-Mitglied in der Sektion für Nationalbibliotheken und Bestandskonservierung. Die Mitarbeiter der Nationalbibliothek nahmen in der behandelten Zeitspanne auch an der Tätigkeit ausländischer wissenschaftlicher Organisationen, Verbände und Gesellschaften teil, worüber an dieser Stelle allerdings nicht berichtet werden kann.

Erwähnenswert wären aber die von der Széchényi-Nationalbibliothek organisierten internationalen Treffen: die koordinierende Vorbereitungskonferenz der *IFLA*, die Konferenz der *ISDS*-Zentren und Direktorien, die *FID*-Vorstandssitzung, das Seminar ungarischer und finnischer Experten über die Methoden der retrospektiven Nationalbibliographie, die Gesprächsrunde der Beteiligten an den *RISM*-Arbeiten, die von der Széchényi-Nationalbibliothek und der Restauratoren-Fachsektion der Technischen Vereinigung für Papier und Druck ausgetragene internationale Konferenz über Buch- und Papierrestauration. Diese Aufzählung ist natürlich nicht vollständig.

Die Bibliothek als wissenschaftliche Forschungsstätte

Die Széchényi-Nationalbibliothek widmete sich — genauso wie die Nationalbibliotheken anderer Länder und den eigenen Traditionen verpflichtet — auch der eigenständigen wissenschaftlichen Tätigkeit. Sie wirkte — gesetzlich geregelt — als Forschungsstätte.

Die wissenschaftlichen Forschungen im Haus können in zwei Gruppen gegliedert werden:

- institutionelle Forschungen und
- individuelle Forschungen.

Um erstere als Basisaufgaben der Nationalbibliothek geltende besonders wichtige Vorhaben erfüllen zu können, erhielt die Széchényi-Nationalbibliothek aufgrund ihrer Bewerbungen Unterstützung aus den zentralen Forschungsfonds.

In den behandelten fünf Jahren reichte die Bibliothek (die Zentralstelle für Bibliothekswissenschaft und Methodologie inbegriffen) 29 Projekte ein, von denen 15 die gewünschte finanzielle Unterstützung erhielten.

Die Széchényi-Nationalbibliothek im engeren Sinne — dabei seien nur die grundlegenden Bereiche ohne Einzelheiten aufgezählt — erhielt beträchtliche finanzielle Unterstützung für die Hungarika-Forschungen bzw. die Errichtung deren Datenbanken, für die Arbeiten an der retrospektiven Nationalbibliographie, für die zügige Veröffentlichung eines Kataloges der in Ungarn aufbewahrten Antiqua aus dem 16. Jahrhundert, für die Erforschung — vorbeugender und restauratorischer — Methoden des Bestandsschutzes und für die Auseinandersetzung mit einigen umfassend individuellen, dem Bibliotheksprofil konformen wissenschaftlichen Fragen aus kleineren Bereichen.

Um die sogenannten individuellen Forschungen durchführen zu können, gewährte die Bibliothek ihren auf diesem Gebiet tätigen Mitarbeitern Arbeitszeiterleichterungen: im allgemeinen ein Arbeitstag pro Woche für Forschungszwecke. Gesetzlich abgesichert nutzte die Bibliotheksleitung diese Möglichkeit aus der Überlegung heraus, daß für die Erfüllung der bibliotheksinternen und informativen Tätigkeiten Mitarbeiter erforderlich sind, die die Methodologie der Forschung beherrschen und die Fragen der Leser und Wissenschaftler im Besitz überdurchschnittlicher Kenntnisse auf einem bestimmten Fachgebiet besser beantworten können. Auf dieser Grundlage wurde jährlich ungefähr 80 Mitarbeitern Arbeitszeitverkürzung zubilligt. Zwar waren diese Themen individuell ausgewählt worden, so knüpften sie trotzdem an das Profil der Bibliothek an (theoretische Fragen der Bibliotheksentwicklung, Geschichte der Nationalbibliothek, wissenschaftliche Erschließung einzelner Bestandteile, Hungarika-Themen, Handschriften, Druck-, Buch- und Verlagsgeschichte, Geschichte, Literatur-, Pressegeschichte, Theater, Musik- und Kartengeschichte usw.), demnach bildeten sie den organischen Bestandteil der bibliothekarischen Tätigkeit.

Die Wissenschaftliche Kommission genehmigte die Forschungsthemen und äußerte sich über die Leistungen, die Entscheidung oblag dem Kommissionsvorsitzenden, dem Generaldirektor der Nationalbibliothek Gyula Juhász.

Diesen individuellen Forschungsmöglichkeiten ist es zu verdanken, daß mehrere begabte junge Mitarbeiter ihre Doktorarbeit an der Universität verteidigten und vier Bibliotheksmitarbeiter einen akademischen Grad erwarben.

Diese Freistellung trug auch dazu bei, daß die Betroffenen ihre Studien und Werke in Ungarn, aber auch im Ausland veröffentlichen konnten (im Jahresdurchschnitt erschienen 120—150 Bücher, Studien, Bibliographien).

Viele nahmen einen Lehrauftrag an einer Hochschule, Universität, an anspruchsvollen Lehrgängen wahr, hielten Vorträge auf ungarischen und ausländischen Konferenzen, beteiligten sich an der Arbeit nationaler und internationaler wissenschaftlicher Organisationen und Kommissionen.

Es sollte erst gar nicht erwähnt werden, daß die Mitglieder der oberen Bibliotheksleitung auf aufgezählten Gebieten eine herausragend aktive Rolle spielten.

An dieser Stelle sei erwähnt, daß Generaldirektor Juhász, der die bibliothekarische und wissenschaftliche Tätigkeit gleichermaßen zu schätzen wußte, seit 1989 anlässlich des Todestages des Bibliotheksgründers auf der Széchényi-Gedenksitzung einen Mitarbeiter mit der Széchényi-Gedankmedaille und einer Prämie für die im Dienste der Bibliothek geleistete besondere Tätigkeit auszeichnete und die wissenschaftlichen Mitarbeiter der Bibliothek, die im jeweiligen Jahr den akademischen Grad des Kandidaten erworben hatten, mit einer hohen Geldsumme bedachte. Gleichzeitig wurden auch die Preisträger des sogenannten Keresztury-Wettbewerbes ausgezeichnet. (Um die Anerkennung der vom Akademiestiftung, Schriftsteller und Wissenschaftler Dezső Keresztury geschaffenen Stiftung kann sich jeder Mitarbeiter der Bibliothek mit einem wissenschaftlichen Werk bewerben; die Besten werden ausgezeichnet.)

*

Die Verlagstätigkeit der Bibliothek wurde vom Status als Nationalbibliothek und wissenschaftliche Forschungsstätte bestimmt. Die absolute Priorität genossen dabei die Publikationen der Nationalbibliographie, gefolgt von den "großen", den bedeutendsten Publikationen, die auch staatliche Zielsubvention erhielten, gesponsert wurden.

Wegen der Umsiedlung der bibliothekseigenen Druckerei konnten nur wenige sonstige Publikationen veröffentlicht werden. In der Jahrbuchreihe erschien nur der Band 1982—1983, unter den Heften, Bänden der beiden Bibliotheksreihen gerade ein paar.

Unter den wichtigsten Publikationen der fünf Jahre müssen außer den schon erwähnten zwei hervorgehoben werden. Der Band, der 1986 erschien, aber an die Ausstellung anlässlich der Bibliothekseröffnung im Jahr zuvor knüpfte: "Kodizes im mittelalterlichen Ungarn." Die wertvollen Studien, das reiche Bildmaterial und die fachgerechten Kommentare in anspruchsvoller typographischer Ausführung brachten den Besuchern und Wissenschaftlern die Werte der ungarischen mittelalterlichen Buchkunst näher.

Anlässlich der schönsten und wertvollsten Ausstellung der Nationalbibliothek erschien 1990, als sich der Tod von König Matthias Corvinus zum 500. Mal jährte, der Band "Bibliotheca Corviniana 1490—1990". Die einleitende Studie und das Bildmaterial ragen aus dem Angebot üblicher Ausstellungskataloge haushoch heraus.

Über zahlreiche andere wertvolle Publikationen der Nationalbibliothek könnte berichtet werden, dieses kann aber nur in der dem ungarischen Text beigefügten Aufzählung geschehen.

Die Einengung des Absatzmarktes, die gerade im Prozeß der Neustrukturierung befindliche Publikationsabteilung und die noch unsichere Werbetätigkeit erschwerten die Vertriebstätigkeit der Nationalbibliothek.

*

Beim Überblick der Bibliothekstätigkeit 1986—1990 wird es wohl nicht als überheblich mißverstanden, wenn dieser Bericht mit der Feststellung beendet wird, daß die Bestimmung der Ziele für die ersten fünf Jahre im neuen Haus nicht nur real war, sondern diese grundlegend auch erreicht wurden. Die Arbeit ist nicht abgeschlossen, die Tätigkeit der Institution wird aufgrund der bisherigen Ergebnisse weitergeführt — allerdings immer abhängiger von den wirtschaftlichen Möglichkeiten. Dieses ist ein Zukunftsproblem, wichtig ist, daß die Grundlagen, die Bedingungen für die moderne bibliothekarische Arbeit erfolgreich geschaffen wurden.

A Könyvtártudományi és Módszertani Központ munkája 1986–1990

SZENTE FERENC

1. Szervezési, fejlesztési feladatok

A tárgyalt időszak a rendszeren belüli átalakulás jegyeit hordozta. Ennek megfelelően a minisztériumi megrendelések a könyvtárüggyel kapcsolódó társadalmi realitások feltárására és koncepciók kialakítására irányultak. Ennek jegyében:

– *Társadalmi szükséglet és társadalmi realitás* címmel elkészítettük az egyes könyvtártípusok ötéves fejlesztési tervét. *Szakmai állásfoglalást* és cselekvési programot dolgoztunk ki a *közgyűjtemények – könyvtárak, múzeumok és levéltárak együttműködéséről*.

– *Tanulmányt* készítettünk a *közművelődési könyvtári alapszolgáltatások racionalizálási lehetőségeiről* kistélepeleken és a városi peremkörzetekben.

– Felmértük a *könyv- és folyóiratbeszerzés* alakulását az *egyetemi könyvtárakban*, megvizsgáltuk a költségvetési keretek által biztosított lehetőségeket, és az Egyetemi Könyvtárigazgatók Tanácsával egyeztetett előterjesztést tettünk a beszerzési keretek új megállapítására.

– Felmértük a *közművelődési könyvtárakban a külföldi újságok és folyóiratok* meglétét, javaslatot készítettünk az MM számára a gyarapítás ésszerű koordinálására.

– A társadalom- és természettudományi koordinációs központban és országos feladatkörű szakkönyvtárakban tájékozódunk a szolgáltatások *színvonaláról*, s *javaslatot készítettünk az MM Könyvtári osztályának a fejlesztésre*.

– Kidolgoztuk a *közművelődési könyvtári statisztika* racionalizálásának és a nemzetközi adatszolgáltatási alkalmazásának követelményrendszerét.

– *Javaslatot készítettünk az érdekvédelmi közérdekű dokumentumok gyűjtéséről a munkahelyi közművelődési könyvtárakban*. Az Egészségügyi Dolgozók Szakszervezete Központi Könyvtárával együtt megterveztük a *betegeket ellátó közművelődési könyvtárak* szolgáltatási követelményrendszerét.

– Elkészítettük az *Olvasó Népert mozgalom* 1988. évi országos konferenciája vitaanyagát a könyvtári ellátás és az olvasási kultúra helyzetéről.

– Elkészítettük a *könyvtári alapítványok* létrehozásának lehetőségeit feltáró javaslati tanulmányt.

- Elemeztük a könyvtári rendszerben működő *kulturális egyesületek* munkáját. Véleményeztük és kiegészítettük a *közművelődési szakemberek képzéséről* kiadott rendelettervezetet. Beszámolót és javaslettervezetet készítettünk *az iskolán kívüli könyvtáros szakoktatásról*.
- Megszerveztük *a vakok és gyengénlátók számára a hangos folyóiratot* és annak terjesztését.
- Szakmai segédanyagot állítottunk össze a *könyvtárügyi dereguláció* és az újraszabályozás követelményeiről a rendszerváltás időszakában.
- Az önkormányzati törvény előkészítése során javaslatot készítettünk az illetékes tárcáknak és az Országgyűlés kulturális bizottságának a könyvtárak beillesztésére a törvénybe, és bekapcsolódtunk a KKDSZ, a Kulturális Kamara és a Könyvtári és Informatikai Kamara érdekegyeztető munkájába. Az önkormányzatok számára kidolgoztuk a könyvtári működési normákat.
- Szaktanácsadással szolgáltunk a könyvtárak mellett létrehozandó *alapítványok* létesítéséhez, javaslatot tettünk a munkahelyi könyvtárak alapítványi működtetésére.
- A természettudományi szakkönyvtárak bevonásával felülvizsgáltuk a természettudományi dokumentum- és információellátás helyzetét az országban, és memorandumot nyújtottunk be a Minisztertanácsához és az Országgyűlés illetékes szakbizottságaihoz.
- Előkészítettük *az országos könyvtárnyilvántartó számítógépes adatbázis* létrehozását.
- Elkészítettük a Könyvtári és Informatikai Kamara alapszabályát, és kialakítottuk a szervezet titkárságát.

2. Alapítványi ügyek

A Soros programiroda működtetése mellett az MTA *Soros Alapítvány* titkárságával kötött megállapodás szerint fogadtuk a *Soros-Brothers Alapítványoktól* az országba érkező ajándékkönyveket (évi 30–40 ezer kötet), és szétosztottuk az igénylők között.

1990-től önállóvá vált *Sabre-Hungary Alapítvány*. Az érkező 60–70 ezer kötetes könyvszállítmányok fogadását, vámoltatását, raktározását, a részesező intézmények számára a szállítmányok összeállítását, a munkával kapcsolatos levelezést és ügyvitelt elvégeztük.

Fontos támogatója a magyar könyvtáraknak a *Mellon Alapítvány*. Nála elsősorban az országos szakkönyvtárak pályázhatnak a gyűjtemény építéséhez és információtechnikai eszközök beszerzéséhez támogatásért. Elsőként az OSZK és a nagy egyetemi könyvtárak nyújtottak be pályázatot. Ennek szervezését többéves távlatban vállaltuk.

3. Állományépítési és bibliográfiai tevékenység

Munkánk gerincét e vonatkozásban az *Új Könyvek* című, kéthetenként megjelenő állománygyarapítási tanácsadó alkotja. Elkészítettük folyamatosan a negyedéves szakrendi és betűrendes mutatóit és éves kumulációit is. Új szolgáltatásként vezettük be a féléves tárgyszómutatót. Építettük a betűrendes és tárgyszókatalógusait.

A *Könyvtári Kis Tükör* sorozat mellett 1986-ban új sorozatot indítottunk *Közhasznú kisbibliográfiák* címmel. Szaktanácsadással részt vettünk a videodokumentumok központi ellátásának megszervezésében, és kezdeményeztük az *Új videofelvételek* c. állománygyarapítási tanácsadó megjelenését.

1986-ban elkezdtük és folyamatosan építettük a helyismereti dokumentációt, megjelentettük a *Helyismereti munka kézikönyvei* sorozatot.

Elkészítettük a régi könyvek katalogizálásához segítséget nyújtó példatárunkat. Az 1984-ben és 1985-ben megjelent hangoskönyvek katalóguscéduláit 36 könyvtár számára készítettük és juttattuk el. 1988-ban elkészült a *Hangzó dokumentumok bibliográfiai leírása* c. szabvány.

Elkészült a magyar sajtó repertóriumainak annotált bibliográfiája, és a helyismereti bibliográfia módszertani kérdéseit tárgyaló könyv kézírata.

Megszerkesztettük, és a Csokonai Kiadóval közös kiadásban megjelentettük a *Ki kicsoda a mai magyar gyermekirodalomban?* c. kézikönyvet.

4. Reklámtevékenység

A Diafilmgyártó Vállalattal elkészítettük a *Látogatás a könyvtárban* c. diafilmet. A Móra Kiadóval, a Könyvérttel és a Magyar Rádióval együtt országos pályázatot hirdettünk *Szünidei olvasmányélményem* címmel.

Szoros kapcsolatot tartottunk az írott és elektronikus sajtóval: tájékoztattuk a könyvtárügy aktuális eseményeiről, figyeltük és értékeltük a sajtóban formált könyvtárképet.

Megjelentettük a *Könyvtári Hírlevél* számait.

A közigazgatási vezetők tájékoztatását *Könyvtár és művelődés* című kiadványunk szolgálta.

Módszeresen gyűjtöttük és rendszereztük a könyvtári reklámkiadványokat, a legjobbakból kiállítást rendeztünk.

Szerveztük és támogattuk az Olvasó Népeért mozgalmat, valamint az olvasótábori és olvasóköri munkacsoport munkáját.

Szerveztük a könyvhéthez kapcsolódó könyvtári propagandát. Folyamatosan segítettük a közművelődési könyvtárak kiállítási tevékenységét.

Szerkesztettük a *Látóhatár* cikkbibliográfiáját.

5. Szakfelüyleti feladatok, szakmai vizsgálatok

Teljes körű szakfelüyleti vizsgálatot végeztünk Budapesten és Fejér megyében (1986); Tolna és Pest megyében (1987); Bács-Kiskun és Somogy megyében (1988); Baranya megyében (1989).

Részleges vizsgálatok a következő intézményekben voltak: a *FSZEK* állomány-kivonási akciója (1986), a *KLTE* és a *JATE* könyvtárában a számítógépes szolgáltatások fogadókészsége (1987), *Magyar Néphadsereg Művelődési Háza* Központi Könyvtára és fiókkönyvtárai (1987), *ELTE Állam és Jogtudományi Kar* könyvtára (1988).

Vizsgáltuk a megyeszékhelyek jogi, közigazgatási szakirodalmi és információ-ellátását a bírósági, főügyészségi hivatali szakkönyvtárakban és a megyei könyvtárakban. Felmértük a főiskolai könyvtárak technikai ellátottságát, az *AGROINFORM*-mal együttműködve az agrárszakirodalmi és információs tevékenység helyzetét. A *SZOT* számára tájékoztató anyagot állítottunk össze.

Tolna megyében az iskolai és kettős funkciójú könyvtárak működését tettük vizsgálat tárgyává.

Az *MM* megbízásából vizsgáltuk a megyék saját könyvtári szakfelügyeleti tevékenységét, s a tapasztalatok alapján javaslatot, szakmai programot állítottunk össze.

Vizsgálatot végeztünk az *OSZK Tárolókönyvtárban* annak működéséről, az újonnan odairányított minisztériumi kötelese példánysor hasznosításáról.

1989-ben felmértük a megyei és városi könyvtárak számítógéppel való ellátottságának a helyzetét. Elemeztük a videodokumentumokat gyűjtő könyvtárak szolgáltatási készségét.

6. Kutatási feladatok

1986-ban elkészítettük a *Biblioterápiai Olvasókönyv* kéziratát, és a *15–18 évesek olvasási kultúrája* c. kutatás zárójelentését.

Kutatásaink angol és orosz nyelvű összefoglalóiból *Olvasásszociológiai vizsgálatok 1981–85* címmel kötetet szerkesztettünk, kiadásra előkészítettük *A felnőtt népesség olvasási és könyvbeszerzési szokásai* c. kötetet. Bibliográfiát készítettünk a francia fiatalosság olvasási szokásairól.

1987-ben elkészült a *Könyvtáros pálya szociológiája* c. kutatás zárótanulmánya. Befejeződött *A kulturális szocializáció az aprófalvas településeken* c. kutatás, a zárótanulmányt a *Könyvtár és társadalmi környezete* 3. kötetében publikáltuk.

Tanulmányok készültek *A könyv- és könyvtárhasználat az iskolai felnőttoktatásban*, illetőleg *A lakótelepi ellátásban részt vevő szakszervezeti könyvtárak működési tapasztalatai* címmel.

A *Könyvtár és társadalmi környezete* című, több évig folyó kutatás 1990-ben zárult le. Ebben az évben fejeződött be a *6–10 évesek olvasási kultúrájának vizsgálata* is. A finn–magyar közös kutatás keretében elkészült *Sz. Nagy Lajos – Yrjö Varpio* irodalmi befogadásvizsgálati könyve *Ismerkedő ismerősök* címmel.

7. Képzési, továbbképzési feladatok, módszertani munkák

Országos méretekben gondoztuk a könyvtárkezelők képzését. Ezen belül: végeztük a hálózati könyvtárkezelői tanfolyamok szakmai előkészítését, kiadtuk oktatási

segédleteit *Útmutató a könyvtárkezelői tanfolyamok hallgatói számára 1987.*; az ETO programozott tankönyve; Példatár az ETO és a könyvek formai és tartalmi feltárásához c. tankönyv, stb.

Előkészítettük a tanfolyamok záróvizsgáit, részt vettünk a vizsgák lebonyolításában.

A tanfolyamokon oktató tanároknak rendszeres konzultációt tartottunk, ennek segítségével igyekeztünk biztosítani a tanfolyamok színvonalának egymáshoz közelítését.

Közvetlenül is szerveztünk tanfolyamokat különféle munkakörök ellátására.

1990-ben előkészítettük egy hároméves, magas óraszámú, idegen nyelvet és informatikát magába foglaló könyvtáros-asszisztensképzés megindítását.

A beszámolási időszak alatt a következő szakmai továbbképző tanfolyamokat szerveztük meg:

- Irodalomelméleti és esztétikai tanfolyam (1986);
- Újságírói tanfolyam (1986–1988);
- Osztályozási és indexelési tanfolyam (1986–1988);
- Zenei könyvtárosi tanfolyam (1986–1988);
- Történelmi és művelődéstörténeti ismeretek tanfolyam (1986–1988);
- Speciális dokumentumok a könyvtárakban (1987–1988);
- Gyermekkönyvtárosi tanfolyam (1987–1988);
- Intenzív továbbképzés a pedagógiai főiskolákon könyvtáros tárgyat oktatók számára (1987);
- Vezetőképző tanfolyam szakszervezeti könyvtárosoknak (1987);
- Vezetőképző tanfolyam városi könyvtárosoknak (1987);
- Kiszámítógép alkalmazói tanfolyamsorozat közművelődési könyvtárosok számára (az MM Vezetőképző Intézetével 1987);
- Bibliográfiai leírás tanfolyam az OSZK feldolgozó munkatársai számára (1987);
- Az OSZK olvasószolgálat munkatársainak tájékoztató ismeretek az új szabvány szerinti bibliográfiai leírásról (1987);
- Vezetőképző tanfolyam és tréning szakkönyvtárosoknak (1988);
- Vezetőképző tanfolyam és tréning közművelődési könyvtárosoknak (1988);
- Csoportvezetésre felkészítő tréning gyermekkönyvtárosoknak (1989);
- Mikroszámítógépes tanfolyam a KMK munkatársainak (1988);
- Szervezés-módszertan könyvtárosoknak (1988–1989);
- Szakmai továbbképző tanfolyam a külföldi magyar intézetek könyvtárosainak;
- Állományalakítási továbbképző tanfolyam "A" típusú könyvtárak könyvtárosainak (1989);
- Régi könyvek gondozása (1989);
- Módszertanos továbbképző tanfolyam (1989);
- A könyvek formai feltárása (1989);
- Az időszaki kiadványok formai feltárása (1989);
- Antikvárius becsüs továbbképző tanfolyam (1989–1990);
- Önismereti tréning vezető szerepkörű könyvtárosok és egyetemi hallgatók számára (három alkalommal 1989);

- A KLTE-vel közösen kétéves humán informatikus másoddiplomás képzés (1989-);
- Könyvtárpedagógiai tanfolyam (1989-1990);
- ETO tanfolyam közművelődési könyvtárosok számára (1989-1990);
- Az Állami Gorkij Könyvtár dolgozóinak számítógépes tanfolyam (1989);
- Könyvtárhasználatra való felkészítés gyermekkönyvtárosoknak (1990);
- Iratkezelési tanfolyam (1990);
- Mentálhigiénés tanfolyam könyvtárosoknak (1990);
- Bentlakásos szakmai továbbképző tanfolyam erdélyi könyvtárosoknak (1990).

Időszerű szakmai változások feldolgozása, elterjesztése, értelmezése végett évente rendszeresen néhány napos egyszeri, illetve ismétlődő konferenciák, konzultációk szervezésével segítgettük a könyvtárosok alkalmazkodását az új feladatokhoz.

8. *A Könyvtártudományi Szakkönyvtár tevékenysége*

A Könyvtártudományi Szakkönyvtár mint a könyvtári és informatikai ismeretek egyetlen, országos feladatkörű szakkönyvtára a könyvtári témában kutatók, a gyakorló könyvtárosok és a könyvtár szakos hallgatók rendelkezésére állt ebben az időszakban is. A vári épületbe való felköltözéssel a korábbihoz képest nagy mértékben javultak a működési feltételek, nőtt a könyvtár alapterülete, ami elősegítette az olvasószolgálat színvonalának fokozatos emelését.

A könyvtártudományi olvasótermet heti 52 órás nyitvatartással üzemeltettük. A beiratkozott olvasók száma 1986 és 1990 között 870 és 970 között mozgott, a könyvtárlátogatások száma átlagosan 4.200 volt. Évente átlagosan 6.500 dokumentumot kölcsönöztünk, és évről évre emelkedett a könyvtárközi kölcsönzésben küldött anyagok száma is.

Az állomány kb. 14.500 dokumentummal gyarapodott, a könyvtárba járó kurzens időszak kiadványok (címek) száma 500-600 körüli volt. Ebben az időszakban már elkezdődött a könyv- és folyóiratárak emelkedése, és bár a gyarapításra fordított összeg 1986 és 1990 között kb. 300.000 forinttal nőtt, ez az állomány növekedésében nem tükröződik. Állandó külföldi cserepartnereink száma mintegy 400 volt; az időszak elején a küldött és a kapott dokumentumok mennyisége közel azonos volt, az időszak végére azonban a küldött dokumentumok száma emelkedett a kapottakhoz képest, de értékben kiegyenlítették egymást.

A feldolgozó munka többé-kevésbé naprakészen folyt, bár személyzeti gondok nehezítették. A folyamatos könyvtári "rutinmunkák" mellett több évre elhúzódó feladatot jelentett (és jelent) a régi szabvány szerinti leíró katalógus revíziója, illetve anyagának beépítése az 1982-ben indított új leíró katalógusba. Központi adatszolgáltatási kötelezettségünknek minden eleget tettünk, a könyvekről és az időszaki kiadványokról jelentést küldtünk az OSZK központi katalógusai számára. Szerkesztettük a külföldi könyvtártudományi és informatikai könyvek központi tárgyszókatalógusát.

1986-ban audiovizuális stúdiót rendeztünk be, segítségével új szolgáltatásokat tudtunk indítani: gyűjteni kezdtük a könyvtári témájú hangfelvételeket, hangosított diasorozatokat és videofilmeket, illetve fejlesztettük nyelvanyag-gyűjteményünket, amellyel a könyvtárosok és a könyvtáros hallgatók nyelvtanulását kívánjuk segíteni.

Ugyancsak 1986-ban kezdődött a számítástechnika alkalmazása a könyvtárban: egy PC XT és a Mikro-ISIS program segítségével elkezdtük az időszaki kiadványok analitikus feltárását és bibliográfiai adatbázis építését (MANCI); ezzel egyidejűleg lezártuk a külföldi folyóiratcikkek 1969–1986 közötti cédulakatalógusát. További gépek beszerzésével lehetővé vált, hogy az adatbázis online katalógusként működjön, és SDI-szolgáltatást is végzünk belőle, illetve floppy lemezen terjesztjük. Kidolgoztunk egy gyarapítási rendszert is, amely a dokumentumok és a cserepartnerek nyilvántartásában egyaránt segítségünkre van. A prospektusokat és az IFLA konferenciai anyagokat szintén számítógépes adatbázisban tártuk fel. Elkészítettük és folyamatosan aktualizáltuk a 440 legfontosabb magyar könyvtár adatait tartalmazó adatbázist, amelyet floppyn terjesztünk, illetve belső és külső igények szerint postázáshoz öntapadós etikettet nyomtatunk belőle. A gépesítés területén továbblépni ebben az öt évben nem tudtunk, a teljes munkafolyamat gépesítésére még nem került sor.

A szakkönyvtárban folyó dokumentációs munka eredményeként több kiadványt jelentettünk meg folyamatosan: a *Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom* c. referáló lapot a külföldi időszaki kiadványok cikkeiről évi négy számban, a *Magyar Könyvtári Szakirodalom Bibliográfiáját* a teljes magyar könyvtártudományi és informatikai irodalomról évi négy számban, a *Hungarian Library and Information Science Abstracts*, illetve a *Vengerskaa literatura po bibliotekovedeniu i informatike* c. referáló lapokat a legjelentősebb magyar szakirodalomról a külföld tájékoztatása céljából évi 2 számban (az utóbbit 1990-től megszüntettük), a *Könyvtári és Informatikai Központi Gyarapodási Jegyzéket* évi 4 számban.

A Szakkönyvtárban szerkesztjük a *Könyvtári Figyelő* c. szakfolyóiratot is, amely 1988-ig évente hatszor, azt követően négyszer jelent meg.

Terminológiai munkánk keretében gondoztuk a *Könyvtári és informatikai tárgyszójegyzék* c. tezauszrt, amelyet minden dokumentumtípus feldolgozásában egységesen használunk. 1986-ban háromnyelvű könyvtárügyi szójegyzéket állítottunk össze.

A Szakkönyvtár rendszeresen részt vett a könyvtáros hallgatók oktatásában is könyvtárbevezetővel és a könyvtártudományi tájékoztató eszközök használatának tanításával. Minden évben több hallgatót fogadtunk szakmai gyakorlatra is. Könyvtárbevezetőket külföldi és hazai vendégeinknek, csoportoknak is tartottunk.

Bár az olvasók kifogástalan szolgálatát kevésbé befolyásolhatja, mégis szót kell ejtenünk arról, hogy ez az öt év a Szakkönyvtár életében komoly személyzeti gondokkal telt: 1986-tól változott az osztályvezető személye, 1986 és 1989 között öt kismama esett ki a munkából (1990-től már csak egy), ami az osztály többi dolgozójától és szerződéses munkatársaktól intenzívebb munkát kívánt meg.

**A Könyvtártudományi és Módszertani Központ kiadványai
1986-1990**

Könyvek

ALFÖLDINÉ DÁN Gabriella – HEGEDŰS Péter

Könyvtár és marketing : Szakirodalmi szemle / Alföldiné Dán Gabriella, Hegedűs Péter ; [a "Marketing kifejezések magyarázata" c. fejezetet írta Hoffmann István-né] ; [szerk. Orbán Éva]. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 107 p.

ISBN 963 201 245 3

Állományalakítási olvasókönyv : Oktatási segédanyag / [összeáll. Mándy Gábor]. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 221 p.

ISBN 963 201 215 1

ARATÓ Antal – HARMAT Béla

Kalauzok, tájékoztatási segédesszközök a mai magyar irodalomról / [összeáll. Arató Antal és Harmat Béla]. – Bp. : Könyvért, 1986. – 18, [8] p. – (Tudja-e, hogy kérheti?, ISSN 0237-6008). (Közhasznú kisbibliográfiák, ISSN 0237-6156)

ARATÓ Antal

Ünnepi könyvhét – könyvtári napok : Javaslatok a könyvhéten alkalmazható szervezettebb könyvtárpropaganda eszközeire és módszereire / Arató Antal. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 35 p. : ill. + 8 mell.

ISBN 963 201 246 1

BARTÓK Györgyi – HÖLGYESI Györgyi

Kismamák könyvei / [összeáll. Bartók Györgyi, Hölgyesi Györgyi]. – Bp. : TÉKA, 1988. – 29 p. – (Tudja-e, hogy kérheti?, ISSN 0237-6008). (Közhasznú kisbibliográfiák, ISSN 0237-6156)

ISBN 963 201 290 9 (KMK). ISBN 963 735 764 5 (TÉKA)

BENKŐ Zsuzsanna – BOLDIZSÁR Ildikó

"Az élet él és élni akar" : Könyvek az egészségről / [összeáll. Benkő Zsuzsanna és Boldizsár Ildikó]. – Bp. : Könyvért, 1987. – 17 p. – (Tudja-e, hogy kérheti?, ISSN 0237-6008). (Közhasznú kisbibliográfiák, ISSN 0237-6156)

ISBN 963 201 278 X

BENKŐ Zsuzsanna

Gyermek- és ifjúsági irodalom : 1965-1985 / [főszerk. Győri Erzsébet] ; [összeáll. és szerk. Benkő Zsuzsanna]. – Bp. : Múzsák, 1989. – 463 p. – (Könyvtári kis tükör : ajánló könyvjegyzék)

ISBN 963 201 272 0 (KMK). ISBN 963 564 328 4 (MKK)

BOLDIZSÁR Ildikó

A beteg ember könyvei / [összeáll. Boldizsár Ildikó]. – Bp. : Téka, 1988. – 31 p. – (Tudja-e, hogy kérheti?, ISSN 0237-6008). (Közhasznú kisbibliográfiák, ISSN 0237-6456)

ISBN 963 201 289 5 (KMK). ISBN 963 7357 637 (TÉKA)

BORSÁNYI Ádámné

Könyvek és egyéb tájékoztató kiadványok magánépítetőknek / [összeáll. Borsányi Ádámné] ; [szerk. Böjtös Árpád, Ács Ferenc]. – Bp. : ÉTK, 1987. – 60 p. – (Tudja-e, hogy kérheti?, ISSN 0237-6008). (Közhasznú kisbibliográfiák, ISSN 0237-6456)

ISBN 963 201 262 3

BUJDOSÓ Ernő

A szakszervezeti tisztségviselők kézikönyvei / [összeáll. Gyuró Gyuláné]. – Bp. : Népszava, 1986. – 31 p. – (Tudja-e, hogy kérheti?, ISSN 0237-6008). (Közhasznú kisbibliográfiák, ISSN 0237-6456)

ISBN 963 201 276 4 (KMK). ISBN 963 322 616 3 (Népszava)

Egyetemes Tizedes Osztályozás / [szerk. Babiczky Béla és Schneller Károly]. – Rövidített kiad. – Bp. : OMIKK : OSZK-KMK, 1990-. – 1- db. – (FID publ. ; 691.)

ISBN 963 593 109 3

1. köt., Táblázatok. – 1990. – 388 p.

ISBN 963 593 108 5

GEREBEN Ferenc

A felnőtt népesség olvasási és olvasmánybeszerzési szokásai : Egy reprezentatív országos vizsgálat eredményei / Gereben Ferenc. – Bp. : OSZK-KMK, 1989. – 121 p.

ISBN 963 201 292 5

Gyűjtőköri tájékoztató : Tudományos és szakkönyvtárak / [... összegyűjt. Pataky Ernő] ; [szerk. Mohor Jenő]. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 436 p.

ISBN 963 201 258 5

HALMOSI Józsefné

A gyermekkönyvtári munka segédkönyvei : Ajánló bibliográfia / szerk. Halmosi Józsefné. – Bp. : OSZK-KMK ; Tatabánya : JAMK, 1986. – 83 p.
ISBN 963 7631 38 0

Híradástechnikai készülékek kapcsolási rajzai / [összeáll. Szeifert Dezső]. – Bp. : Könyvtért, 1987. – 33 p. – (Tudja-e, hogy kérheti?, ISSN 0237-6008). (Közhasznú kisbibliográfiák, ISSN 0237-6156)

ISBN 963 201 276 3 (KMK). ISBN 963 7354 03 4 (Könyvtért)

HÖLGYESI Györgyi – BENKŐ Zsuzsanna

Művészetek, sport : 1945-1984 / [... összeáll. és szerk. Hölgyesi Györgyi és Benkő Zsuzsanna]. – Bp. : Múzsák, 1988. – 396 p. – (Könyvtári kis tükrök : Ajánló könyvjegyzék, ISSN 0138-9920)

ISBN 963 201 327 2 (KMK). ISBN 963 564 198 2 (MCK)

Az IFLA irányelvei közművelődési könyvtárak számára. – Bp. : MKE : OSZK-KMK : FSZEK, 1987. – 90 p.

A fordítás az IFLA kiadásában 1986-ban megjelent Guidelines for public libraries (3. ed.) c. könyv alapján készült

ISBN 963 581 127 6

Issledovanie ctenia v Centre Bibliotekovedenia i Metodiceskoj Raboty : 1981-1985. – Bp. : OSZK-KMK, [1986]. – 139 p.

ISBN 963 201 266 6

KAMARÁS István

Utánam, olvasó! : A Mester és Margarita fogadtatása, értelmezése és hatása Magyarországon / Kamarás István. – Bp. : Múzsák, 1986. – 263 p.

ISBN 963 201 185 6 (KMK). ISBN 963 564 076 5 (MCK)

KAPOSVÁRINÉ DÁNYI Éva – LŐRINCZ Judit

Sociologie de la lecture et de la bibliothèque : Choix de dix ans de la littérature spéciale hongroise, 1978-1987 : Contribution à la Base de données internationale de Bibliologie = Sociology of reading and library sociology : A selection from the Hungarian literature of a decade, 1978-1987 : Contribution to the International Database of Bibliology = Olvasás- és könyvtárszociológia : Válogatás tíz év magyar szakirodalmából, 1978-1987 : Hozzájárulás a Nemzetközi Bibliológiai Adattárhoz / [comp. et select. par Éva Kaposvári-Dányi et Judit Lőrincz]. – Bp. : OSZK-KMK, 1990. – 70 p.

ISBN 963 201 512 6

KERTÉSZ Gyula

A magyar időszaki kiadványok egyedi repertóriumai : Annotált bibliográfia / Kertész Gyula. - 2. átdolg., bőv. kiad. - Bp. : OSZK-KMK, 1990. - 415 p.
ISBN 963 201 307 7

Ki kicsoda a mai magyar gyermekirodalomban? : Életrajzi kislexikon kortárs írókról, költőkről / [írták Székelyné Sipos Klára, Botosné Koscsó Ilona] ; [szerk. Fogarassy Miklós]. - Bp. : OSZK-KMK ; Debrecen : Csokonai, 1988. - 210 p. : ill.
ISBN 963 201 285 2 (KMK). ISBN 963 02 6155 3 (Csokonai)

KIS Klára

Hangoskönyvek a közművelődési könyvtárakban / [összeáll. Kis Klára]. - Bp. : OSZK-KMK, 1986. - 39 p. - (Tudja-e, hogy kérheti?, ISSN 0237-6008). (Közhasznú kisbibliográfiák, ISSN 0237-6156)
ISBN 963 201 250 X

Kísérletek és tapasztalatok : Az általános művelődési központok óvodáinak könyv- és könyvtárhasználatáról / [írták Balogh Ernőné et al.] ; [szerk. Kériné Tóth Ildikó]. - Bp. : OSZK-KMK, 1988. - 29 p. - (Az általános művelődési központ munkájának szervezeti és tartalmi kérdései : Módszertani füzetek, ISSN 0237-3912 ; 9.)
ISBN 963 201 287 9

Kísérletek és tapasztalatok : A társadalmi részvétel és a társadalmi testületek működéséről az általános művelődési központokban / [írták Balogh András et al.] ; [szerk. Kériné Tóth Ildikó]. - Bp. : OSZK-KMK, 1989. - 23 p. - (Az általános művelődési központ munkájának szervezeti és tartalmi kérdései : Módszertani füzetek, ISSN 0230-3817 ; 10.)
ISBN 963 201 298 4

KISS Csaba, Sz.

Esetgyűjtemény könyvtárosi ismeretek oktatásához / Sz. Kiss Csaba ; [szerk. Csapó Edit] ; [a bevezető tanulmányt Gazdag Miklós írta]. - Bp. : Múzsák, 1986. - 88 p.
ISBN 963 201 214 3 (KMK). ISBN 963 564 110 9 (MKK)

KISS Jenő

Libraries in Hungary / by Jenő Kiss. - 2. enl. and rev. ed. - Bp. : MKE : OSZK-KMK, 1988. - 147 p. : ill.

KISS Jenő

A magyar könyvtárak / Kiss Jenő. – Bp. : Múzsák, 1988. – 129 p. : ill.
ISBN 963 201 254 2 (KMK). ISBN 963 564 262 8 (MKK)

KOLESZÁR Márta

Irodalom-birodalom : Könyvek 6-10 éveseknek / [összeáll. Koleszár Márta]. – Bp. : OSZK-KMK : Móra : Könyvért, 1986. – 37 p. – (Közhasznú kisbibliográfiák, [ISSN 0237-6156])
ISBN 963 11 5322 3

KOVÁCS Katalin

Disszertációk és szakdolgozatok könyvtári kezelése : Módszertani útmutató / [készítette Kovács Katalin]. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 54, 19 p.
ISBN 963 201 221 6

KOVÁCS László

Kísérletek és tapasztalatok : A kiemelt szerepkörű, 20 (kísérleti) általános művelődési központ 5 éves működésének tapasztalatai / [írta Kovács László] ; [szerk. Kériné Tóth Ildikó]. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 20 p. – (Az általános művelődési központ munkájának szervezeti és tartalmi kérdései : Módszertani füzetek, ISSN 0230-3912 ; 7.)
ISBN 963 201 251 8

Könyv- és könyvtárpropaganda az Eseménynaptárban : Válogatott cikkmásolatok, 1984-1987. – [Bp.] : OSZK-KMK, 1988. – [46] p. : ill.

A könyvtár és társadalmi környezete. – Bp. : Múzsák, 1984-

ISBN 963 563 123 5

2. [köt.], Esettanulmányok / [szerk. Vidra Szabó Ferenc] ; [Biegelbeuer Pál et al. írásai]. – 1986. – 147 p.

ISBN 963 564 106 0 (MKK). ISBN 963 201 207 0 (KMK)

3. [köt.], Esettanulmányok / [szerk. Vidra Szabó Ferenc] ; [Biegelbauer Pál et al. írásai]. – 1987. – 119 p.

ISBN 963 564 261 X (MKK). ISBN 963 201 255 0 (KMK)

A könyvtár kezelése / [írták Tóth Gyula et al.] ; [szerk. Katsányi Sándor]. – 3., átdolg., bőv. kiad. – Bp. : OSZK-KMK, 1990. – 306 p.

ISBN 963 201 308 5

A könyvtári állomány védelme és megóvása / [szerk. Kastaly Beatrix] ; [szerzők Kastaly Beatrix et al.]. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 167 p. : ill.

ISBN 963 201 253 4

Könyvtári kalauz : Közhasznú tudnivalók a nemzeti dokumentumtermés alapkönyvtáiról : Kötelesspéldány jogú könyvtárak / [szerk. Fogarassy Miklós és Léczes Melinda]. – 2. átdolg. kiad. – Bp. : OSZK-KMK, 1990. – 48 p.

Könyvtári raktározási táblázatok / [szerk. és összeáll. Rónai Tamás] ; [... közrem. Nagy Lajosné] ; [A betűrendi jelek (Cutter-számok) megállapítása c. részt összeáll. Tóth György] ; [szerk. Varga Ildikó]. – 8. átdolg. kiad. – Bp. : Múzsák, 1989. – 140 p.

ISBN 963 564 316 0 (MKK). ISBN 963 201 267 1 (KMK)

Könyvtári újságok és lapmelléletek az 1987. évi Ünnepi Könyvhéten / [összeáll.] Arató Antal. – [Bp.] : [OSZK-KMK], [1987]. – [4] p. + mell. (7 db)
Közös borítóban

KÖVENDI Dénes

Deutsch – ungarisch – russisches Wörterverzeichnis zum Bibliothekswesen = Német-magyar-orosz könyvtárügyi szójegyzék = Nemecko – vengersko – russkij slovník po bibliotecnomu delu. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 33 p.

Összeáll. Kövendi Dénes. – Soksz.

MAROSÁN Ágnes

Könyvek a háztáji állattartásról / [összeáll. Marosán Ágnes]. – Bp. : Téka, 1988. – 28 p. – (Tudja-e, hogy kérheti?, ISSN 0237-6008). (Közhasznú kisbibliográfiák, ISSN 0237-6156)

ISBN 963 201 288 7 (KMK). ISBN 963 7357 653 (TÉKA)

MEDNYÁNSZKY Sándor

Kísérletek és tapasztalatok : Az általános művelődési központok könyvtári tevékenységéről : Apáczai Csere János Nevelési Központ, Pécs / [írta Mednyánszky Sándor] ; [szerk. Kériné Tóth Ildikó]. – Bp. : OSZK-KMK, 1987. – 23 p. – (Az általános művelődési központ munkájának szervezeti és tartalmi kérdései : Módszertani füzetek, ISSN 0237-3912 ; 8.)

ISBN 963 201 268 2

Műszaki leírások és kapcsolási rajzok Kádár Béla Rádió és televízió vevőkészülékek című könyvsorozatában / [összeáll. Szeifert Dezső]. – Bp. : Könyvért, 1987. – 23 p. – (Tudja-e, hogy kérheti?, ISSN 0237-6008). (Közhasznú kisbibliográfiák, ISSN 0237-6156)

ISBN 963 201 259 3

Olvasókönyv a biblioterápiáról / [összeáll. Bartos Éva]. – Bp. : OSZK-KMK, 1989. – 124 p.

ISBN 963 201 284 4

ORBÁN Éva

27 szervezés módszertani feladat : Segédlet a "Szervezés módszertan könyvtárosok számára" című továbbképző tanfolyamhoz / összeáll. Orbán Éva. – Bp. : OSZK-KMK, 1988. – 33 fol. : ill.

Szabadlapos kiadvány

Országos Széchényi Könyvtár (Budapest). Könyvtártudományi és Módszertani Központ. Könyvtártudományi Szakkönyvtár

Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ, Könyvtártudományi Szakkönyvtár. – Bp. : [OSZK-KMK], 1987. – 18, III, III p.

Könyvtárismertető. – Szabadlapos kiadvány közös tokban. – Angol és német nyelvű kivonattal

PÁPAYNÉ KEMENCZEY Judit

Könyv-tár : Könyv- és könyvtárhasználati órák : [A Magyar Rádió iskolarádiós adássorozata gimnazistáknak az 1981/82-es tanévben] / [az órák anyagát összeáll., a vetélkedőt írta és a műsort vezette] Pápayné Kemenczey Judit. – [Bp.] : [OSZK-KMK] ; Szolnok : VFMK, 1985 [1986!]. – 136 p.

ISBN 963 201 178 3

Példatár a könyvek formai és tartalmi feltárásához / [a példákat vál. és a kiadványt szerk. Varga Ildikó] ; [... kieg. Rónai Tamás]. – Bp. : OSZK-KMK, 1987. – 86 p.

ISBN 963 201 288 1

Példatár a könyvek formai és tartalmi feltárásához / [a példákat vál. és a kiadványt szerk. Varga Ildikó] ; [... kieg. Rónai Tamás]. – Utánny. – Bp. : OSZK-KMK, 1989. – 96 p.

ISBN 963 201 301 8

Példatár az időszaki kiadványok formai feltárásához / [összeáll. Nagy Zsoltné] ; [szerk. Varga Ildikó]. – Bp. : OSZK-KMK, 1990. – 77 p.

ISBN 963 201 309 3

Példatár régi könyvek formai feltárásához / [összeáll. Galamb Györgyné] ; [szerk. Varga Ildikó]. – Bp. : OSZK-KMK, 1989. – 125 p. : ill.

ISBN 963 201 295 X

POLARECZKYNÉ TAKÁCS Ilona – TRISCHLERNÉ KOVÁCS Lídia

Utalójegyzék a személynév változatairól az egységesített alakra / [összeáll. Polareczkyné Takács Ilona, Trischlerné Kovács Lídia] ; [szerk. Varga Ildikó]. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 59 p.

ISBN 963 201 247 X

Reading research in the Centre for Library Science and Methodology : 1981-1985. - Bp. : OSZK-KMK, [1986]. - 101 p.
ISBN 963 201 265 8

A római katolikus egyház latin szertartású liturgikus művei egységesített címeinek jegyzéke / [ford. és a függelékét összeáll. Galamb Györgyné] ; [szerk. Varga Ildikó]. - Utánnny. - Bp. : OSZK-KMK, 1986. - 78 p.

Készült az IFLA gondozásában 1981-ben megjelent List of uniform titles for liturgical works of the Latin rites of the catholic church c. kiadvány 2. átdolgozott kiadása alapján

ISBN 963 201 244 5

RÓNAI Tamás

Útmutató a referátumok és annotációk készítéséhez / Rónai Tamás. - Bp. : OSZK-KMK, 1990. - 35 p.

ISBN 963 201 3115

Segédlet a külföldi magyar intézetek könyvtárainak kezeléséhez / [összeáll. az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központ Munkaközössége]. - Bp. : OSZK-KMK, 1987. - 129 p.

SIMON Zoltán

A községi könyvtár vezetése / Simon Zoltán. - Bp. : OSZK-KMK, 1987. - 51 p. - (Könyvtárkezelői füzetek, ISSN 0238-0250)

ISBN 963 201 269 0

SOMODI Istvánné

Feladatgyűjtemény a könyvek formai feltárásához, leíró katalogizálásához / [összeáll. Somodi Istvánné] ; [szerk. ... Varga Ildikó]. - Bp. : OSZK-KMK, 1990. - 75 p. + mell.

ISBN 963 201 310 7

SOMORJAI Ildikó

Egy kísérlet problémái : Helyzetjelentés a kiemelten fejlesztett általános művelődési központokról / Somorjai Ildikó. - Bp. : OSZK-KMK, 1986. - 62 p.

ISBN 963 201 242 9

SZABÓ Irma

Kísérletek és tapasztalatok : A közművelődési tevékenység beépüléséről a tanítási-tanulási folyamatba, a földesi általános művelődési központban / [írta Szabó Irma] ; [szerk. Kériné Tóth Ildikó]. - Bp. : OSZK-KMK, 1989. - 25 p. - (Az általános művelődési központ munkájának szervezeti és tartalmi kérdései : Módszertani füzetek, ISSN 0230-3817 ; 11.)

ISBN 963 201 299 2

SZÁSZ Ilona

A gyermekkönyvtári munka alapismeretei / Szász Ilona. – Bp. : OSZK-KMK, 1987. – 54 p. – (Könyvtárkezelői füzetek, ISSN 0238-0250)
ISBN 963 201 271 2

SZEIFERT Dezső

Könyvek a befőzésről és a házi tartósításról / [összeáll. Szeifert Dezső]. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 28 p. – (Tudja-e, hogy kérheti?, [ISSN 0237-6008]). (Közhasznú kisbibliográfiák, ISSN 0237-6156)
ISBN 963 201 257 7

A személyek neve mint a katalógusok besorolási adata az egyes nemzetek gyakorlatában / [a magyar kiadás bevezetését írta Fügedi Péterné]; [... szerk. Varga Ildikó]. – Utány. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 219 p.

Készült az IFLA gondozásában 1977-ben megjelent Names of persons: national usage for entry in catalogues, és az 1980-ban megjelent Supplement to Names of persons c. kiadvány 3. kiadása alapján
ISBN 963 201 243 7

SZURMAY Ernő

Könyvtári rendezvények, könyvtári propaganda / Szurmay Ernő. – Bp. : OSZK-KMK, 1987. – 65 p.
ISBN 963 201 279 8

TAKÁCS Gáborné

Könyvek a kiskert telepítéséről és gondozásáról / [összeáll. Takács Gáborné]. – Bp. : Könyvért, 1986. – 17 p. – (Tudja-e, hogy kérheti?, ISSN 0237-6008). (Közhasznú kisbibliográfiák, ISSN 0237-6156)
ISBN 963 02 3739 3

TORDAY Alíz

Könyvek a lakásról és berendezéséről / [összeáll. Torday Alíz]. – Bp. : Könyvért, 1987. – 16 p. – (Tudja-e, hogy kérheti?, ISSN 0237-6008). (Közhasznú kisbibliográfiák, ISSN 0237-6156)
ISBN 201 270 4 [1963 201 270 4]

TÓTH Gyuláné

Könyvek óvodásoknak, óvodáknak : Alapjegyzék óvodai gyűjtemények részére / Tóth Gyuláné. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 79 p.
ISBN 963 201 256 9

URBÁN László

Bilder aus der Welt der Corviniana / [author László Urbán]. – Bp. : OSZK, 1990. – 83 p. : ill.

Eredeti cím: Képek a Corviniana világáról
ISBN 963 201 306 9

URBÁN László

Képek a Corviniana világáról / [írta Urbán László]. – Bp. : OSZK, 1990. – 83 p. : ill.

ISBN 963 201 305 0

Útmutató a könyvek leíró betűrendes katalógusának szerkesztéséhez : Ceglédi Városi Könyvtár Felnőttrezsleg / [összeáll. ... Jakab Lajosné et al.]. – [Bp.] : OSZK-KMK ; [Szentendre] : PMKK ; [Békéscsaba] : BMK, 1990. – 98 p.

ISBN 963 201 302 6

Útmutató a könyvtárkezelői tanfolyamok hallgatói részére. – Bp. : OSZK-KMK, 1987. – 19 p.

Ünnepi könyvhét, könyvtári napok, 1986 : Könyvtári újságok. – [Bp.] : [OSZK-KMK], [1986]. – 6 db

Összeáll. Arató Antal. – Közös borítóban

VAN RIJSBERGEN, C.J.

Információ visszakeresés / C.J. van Rijsbergen. – Bp. : Múzsák, 1987. – 187 p.

Eredeti cím: Information retrieval

ISBN 963 201 264 X (KMK). ISBN 963 564 302 1 (MKK)

VARPIO, Yrjö – NAGY Lajos, Sz.

Ismerkedő ismerősök : A magyar irodalom fogadtatása Finnországban – a finn irodalom fogadtatása Magyarországon, 1920-1986 : Magyar-finn közös kutatás / Yrjö Varpio, Szopori Nagy Lajos. – Bp. : Múzsák, 1990. – 266 p.

ISBN 963 201 300 X

VÉRTESEY Miklós

Könyvtárosok kislexikona / Vértesy Miklós ; [az informatikai szócikkeket írta Novák István]. – Bp. : Múzsák, 1987. – 249 p.

ISBN 963 201 173 2 (KMK). ISBN 963 563 140 5 (MKK)

VIDRA SZABÓ Ferenc

A könyvtáros pálya egy szociológiai vizsgálat tükrében / Vidra Szabó Ferenc. – Bp. : OSZK-KMK, 1988. – 136 p.

ISBN 963 201 283 6

Időszaki kiadványok

Bibliotecnoe snabzenie poselenij : statisticeskie dannye bibliotek mestnyh sovetov. – 1985. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 64 p.
ISSN 0134-1448

Dannye o deatel'nosti profsouznyh bibliotek : bibliotecnoe snabzenie mest raboty. – 1985. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 62 p.
ISSN 0134-188X

Hungarian library and information science abstracts. – Vol.15. 1.no. (1986)-Vol.19. 2.no. (1990). – Bp. : OSZK-KMK, 1986-1990. – 10 sz.
ISSN 0046-8304

Könyvtár és művelődés. – 1986. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 1 sz.

Könyvtári és dokumentációs szakirodalom : referáló lap. – 18.évf. 1.sz. (1986)-22.évf. 4.sz. (1990). – 20 sz.
ISSN 0454-3491

Könyvtári és dokumentációs szakirodalom : referáló lap : mutató a ... évfolyamhoz / szerk. Kövendi Dénes. – 11-15. (1979-1983). – Bp. : Múzsák, 1986. – X, 229 p.
ISSN 0454-3491
ISBN 963 201 241 0 (KMK). ISBN 963 564 214 8 (MKK)

Könyvtári és informatikai központi gyarapodási jegyzék. – 1986. 1.sz.-1990. 4.sz. – Bp. : OSZK-KMK, 1986-1990. – 20 sz.
ISSN 0236-5200

Könyvtári figyelő. – 32.évf. 1.sz. (1986)-36.évf. 5-6.sz. (1990). – Bp. : Múzsák, 1986-1990. – 28 sz.
1990-től kiadja az OSZK-KMK
ISSN 0023-3773

Könyvtári hírlevél. – 1986. 1-5.sz. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 5 sz.

Könyvtári levelező/lap. – 1989. 1sz.-1990. 12.sz. – Bp. : OSZK-KMK, 1989-1990. – 19 sz.
ISSN 0965-1329

Könyvtári szoftverek. – 1. (1987)-4. (1989). – Bp. : OSZK-KMK, 1987-1989. – 4 sz.
ISSN 0238-1281

Library provision Hungarian settlements. – 1985. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 64 p.
ISSN 0134-1448

A magyar könyvtárak bibliográfiai tervei. – 1986-1987. – Bp. : OSZK-KMK, 1986-1987. – 2 sz.
ISSN 0209-522X

A magyar könyvtári szakirodalom bibliográfiája. – 1986. 1.[sz.]-1990. 3-4.[sz.]. – Bp. : OSZK-KMK, 1986-1990. – 20 sz.
Éves mutató külön füzetekben
ISSN 0133-736X

A magyar könyvtári szakirodalom bibliográfiája : mutató / szerk. Jávori Ferencné. – 1975-1979. – Bp. : OSZK-KMK, [1986]. – 248 p. + mell.
ISSN 0133-736X
ISBN 963 201 252 6

Operational data of trade union public libraries : library provision at working places. – 1985. – Bp. : OSZK-KMK, 1986. – 62 p.
ISSN 0134-188X

Szakszervezeti könyvtárak működési adatai : munkahelyek könyvtári ellátása. – 1985-1989. – Bp. : OSZK-KMK, 1986-1990. – 5 db
ISSN 0134-188x

Településeink könyvtári ellátása : a tanácsi könyvtárak statisztikai adatai. – 1985-1989. – Bp. : OSZK-KMK, 1986-1990. – 5 db
ISSN 0134-1448

Új könyvek : könyvtárak állománygyarapítási tanácsadója. – 1986. 1.sz.-1990. 42.sz. – Bp. : OSZK-KMK : Könyvtárellátó, 1986-1990. – 148 sz.
Szakrendi és betűrendes mutatóval
ISSN 0049-5069

Új periodikumok : a Magyarországon megjelenő új és címváltozott periodikumok negyedéves jegyzéke. – 1989. 1.sz.-1990. 4.sz. – Bp. : OSZK-KMK, 1989-1990. – 8 sz.
ISSN 0864-8786

Vengerskaa literatura po bibliotekovedeniu i informatike : referativnyj zurnal. – 15.god 1.no. (1986)-18.god 2.no. (1989). – Bp. : OSZK-KMK, 1986-1989. – 16 sz. ISSN 0133-7319

Elektronikus dokumentumok

IFLA [Géppel olvasható adattár] : Az IFLA éves közgyűlésein elhangzott előadások. – 1988-1990. – Bibliográfiai adatbázis (347 rekord). – Bp. : OSZK-KMK, 1990. – 1 floppy : DD

KÖNYVTÁRI CÍMJEGYZÉK [Géppel olvasható adattár]. – Címtár (450 rekord). – Bp. : OSZK-KMK, 1990. – 1 floppy : DD

MANCI [Géppel olvasható adattár] : Magyar és nemzetközi cikkek. – 1986-1990. – Bibliográfiai adatbázis (kb. 12000 rekord). – Bp. : OSZK-KMK, 1991. – 20 floppy : DD

RÓNAI Tamás

Egyetemes Tizedes Osztályozás [Számítógépprogram] : Számítógépes tankönyv / Rónai Tamás. – Bp. : OSZK-KMK, 1989. – 1 hajlékony lemez ; Assembler ; Commodore 64

Audiovizuális dokumentumok

GERŐ Gyula

Szép magyar könyvtárak [Kép] / írta és összeáll. Gerő Gyula ; fényképezte Broczkó Tamás ; szerk. Pásztor László. – Bp. : MDV, 1988. – 4 diatekercs (120 leica kocka) : színes + 2. db szöveggönyv (angol és magyar nyelvű)

THE ACTIVITY OF THE CENTRE FOR LIBRARY SCIENCE AND METHODOLOGY IN THE YEARS 1986-1990

1. Tasks in the field of organization and development

The period in question has been bearing the marks of change within the social system. As a consequence the main task of the Centre was – upon request of the Ministry of Culture and Education – to survey the social reality and to elaborate conceptions in relation to librarianship.

They compiled among others:

- a five-year development plan for certain types of libraries;
- a professional position and action plan on the cooperation of public collections (libraries, museums and archives);
- a study on the possibilities of rationalizing the basic services of public libraries;
- a survey on the acquisition of books and journals in academic libraries;
- a survey on the existence of foreign journals and newspapers in public libraries and a proposal on the coordination of their acquisition;
- a proposal for the development of services in special libraries with nationwide responsibilities;
- a definition of requirements for the rationalization and international adaptability of public library statistics;
- an analysis of the activities of cultural associations;
- a report and a proposal on the library education outside library schools;
- professional auxiliary materials on the requirements of library deregulation and regulation.

The Centre has organized production and distribution of a talking journal for the blind and visually impaired. A country-wide survey was carried out on the state of document and information supply in the field of natural sciences. The statutes of the Chamber of Libraries and Information Institutes was compiled and its secretariat established within the Centre.

2. Management of foundations

The Centre has received and distributed the books coming in the country from Soros-Brothers foundation (30–40 thousand volumes annually), as well as from Sabre-Hungary foundation (60–70 thousand volumes p.a.).

3. Collection development and bibliographic counselling

This work is associated with the publishing of the book selection tool "Új Könyvek" (New Books), the annual cumulations and quarterly alphabetical and thematic indexes of which have been compiled. As a new service a semi-annual subject index has been introduced.

Besides the series "Könyvtári kis tükör" a new one has been started entitled "Közhasznú kisbibliográfiák" (General Interest Reading Lists). The Centre has promoted the publication of another selection tool "Új videofelvételek" (New Videocassettes). A series entitled "A helyismereti munka kézikönyvei" (Handbooks of Local History Activities) has also been published.

The reference book "Ki kicsoda a mai magyar gyermekirodalomban?" (Who's who in contemporary Hungarian children's literature?) has been edited and published jointly with the Csokonai Publishing Company.

4. Publicity work

A filmstrip bearing the title "Látogatás a könyvtárban" (Visiting the Library) has been released. The Centre has maintained close relations with the press and the electronic media in order to assess and follow with attention the image of libraries taking shape in them.

Library publicity materials have been collected and systematized and from the best ones an exhibition arranged. The Centre organized and supported the movement "For a reading people", as well as the activity of reading camps and reading circles.

5. Tasks involved with professional supervision and investigations

Full investigations were carried out in five counties and in the capital. Partial surveys were made among others in the Metropolitan Ervin Szabó Library (on its weeding activity) and in three academic libraries. Legal information services to county seats were examined in administrative libraries and in county libraries. A survey was made on the activity of the National Library's depository library.

6. Research activity

The manuscript of "Biblioterápiai olvasókönyv" (Textbook on Bibliotherapy) was written in 1986, as well as the final report of the research "Reading culture of the 15-18 year olds". The book entitled "A felnőtt népesség olvasási és könyvbeszerzési szokásai" (Reading and Book Buying Habits of the Adult Population) was prepared for publication.

In 1987 the final study of the research "Sociology of the library profession" was compiled. The research entitled "The library and its social environment" which has been carried on for several years was finished in 1990. Within the framework of the Finnish-Hungarian research the book "Ismerkedő ismerősök" on the reception of novels has been written.

7. Education, further education, methodological work

The training of library assistants on a country-wide scale was looked after by the Centre. In support of education several textbooks have been published. For the training of library assistants a new curriculum including also learning foreign languages and informatics was introduced in 1990. In the period in question the Centre organized more than 30 professional courses concerning various fields of library work.

8. The activity of the Library Science Library

In this period the Library has widened its range of services significantly: in 1986 an audiovisual studio was set up and this made two new services possible, namely the collection of sound recordings, videocassettes, tape-slide series on libraries and the development of the collection of foreign language audiovisual materials.

This year the Library started to apply computer technology: by the help of a PC XT and the MicroISIS software a bibliographic database (MANCI) has been compiled from the Hungarian and foreign articles on library science and information. An SDI service has been provided making use of this database and the quarterly updates have been sent off to subscribers on floppy disks.

As a result of the documentation work of the Library abstracting journals (Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom, Hungarian Library and Informations Science Abstracts and till 1989 its Russian version), a quarterly bibliography (A Magyar Könyvtári Szakirodalom Bibliográfiája), a union accession list (Könyvtári és Informatikai Központi Gyarapodási Jegyzék) and a professional journal (Könyvtári Figyelő) have been published.

DIE TÄTIGKEIT DER ZENTRALSTELLE FÜR BIBLIOTHEKSWISSENSCHAFT UND METHODIK IN DEN JAHREN 1986–1990

1. Organisation und Entwicklung

Die vorliegende Zeitperiode charakterisieren die Merkmale der Veränderung innerhalb des Gesellschaftssystems. Infolge dessen war es die Hauptaufgabe der Zentralstelle – auf Gesuch des Ministeriums für Kultur und Ausbildung –, die gesellschaftliche Wirklichkeit zu übersehen und Konzeptionen hinsichtlich des Bibliothekswesens auszuarbeiten. Die folgenden Materialien wurden zusammengestellt:

- fünfjähriger Entwicklungsplan für verschiedene Bibliothekstypen,
- berufliche Stellungnahme und ein Aktionsplan über die Kooperationsmöglichkeiten von öffentlichen Sammlungen (Bibliotheken, Museen, Archive),
- Bericht über die Möglichkeiten der Rationalisierung von Grunddienstleistungen der öffentlichen Bibliotheken,
- Bericht über die Bücher- und Zeitschriftenerwerbung in der Universitätsbibliotheken,
- Bericht über das Dasein der ausländischen Zeitschriften und Zeitungen in öffentlichen Bibliotheken; und eine Empfehlung für die Koordination ihrer Erwerbung,
- Vorschlag für die Entwicklung der Dienstleistungen in Spezialbibliotheken mit nationalen Aufgaben,
- Bestimmung der Forderungen für die Rationalisierung und internationale Verwendbarkeit der Statistik von öffentlichen Bibliotheken,
- Analyse der Tätigkeit von kulturellen Vereinigungen,
- Bericht und Empfehlung für bibliothekarische Ausbildung ausser Bibliotheksschulen,
- berufliche Hilfsmaterialien über die Forderungen der Regulierung und Deregulierung im Bibliothekswesen.

Die Zentralstelle hat die Herstellung und Vertrieb einer Hörzeitschrift für Blinde und Sehbehinderte organisiert. Eine Landeserhebung wurde über die Lage der naturwissenschaftlichen Dokumenten- und Informationsversorgung durchgeführt. Das Statut der Kammer der Bibliotheken und Informationseinrichtungen wurde zusammengestellt und ihr Sekretariat innerhalb der Zentralstelle gegründet.

2. Betreuung von Stiftungen

Die Zentralstelle hat die von der Soros-Brothers Stiftung und von der Sabre-Hungary Stiftung anfallenden Bücher (jährlich 30–40, bzw. 60–70 Tausend) bekommen und unter den interessierten Bibliotheken verteilt.

3. Bestandsentwicklung und bibliographische Beratung

Diese Tätigkeit ist mit der Veröffentlichung der Erwerbungsliste "Új Könyvek" (Neue Bücher) verbunden, deren Jahreskumulation und vierteljährliche alphabetische und thematische Register sind zusammengestellt worden. Als eine neue Dienstleistung wurde das halbjährliche Sachregister eingeführt.

Ausser der Reihe "Könyvtári kis tükör" wurde eine neue Reihe "Közhasznú kisbibliográfiák" (Allgemeinnützliche Kleinbibliographien) veröffentlicht. Die Zentralstelle hat die Veröffentlichung einer anderen Erwerbungsliste "Új videofelvételek" (Neue Videoaufnahmen) unterstützt.

Das Nachschlagewerk "Ki kicsoda a mai magyar gyermekirodalomban?" (Wer ist wer in der heutigen ungarischen Kinderliteratur?) wurde zusammen mit dem Csokonai Verlag redigiert und publiziert.

4. Öffentlichkeitsarbeit

Ein Diapositiv "Látogatás a könyvtárban" (Besuch in der Bibliothek) wurde herausgegeben. Die Zentralstelle hat enge Beziehungen mit der Presse und mit den elektronischen Medien unterhalten, um das in ihnen sich über Bibliotheken gestaltende Bild zu bewerten und zu beobachten.

Die Werbemittel von Bibliotheken wurden gesammelt und systematisiert, und aus den Besten wurde eine Ausstellung veranstaltet. Die Zentralstelle hat die Bewegung "Für ein lesendes Volk", wie auch die Tätigkeit der Lesekreise und Leselager organisiert und unterstützt.

5. Fachaufsicht und Überprüfung

Vollständige Überprüfungen wurden in fünf Komitaten und der Hauptstadt vorgenommen. Eine partielle Erhebung wurde unter anderem in der Hauptstädtischen Ervin Szabó Bibliothek (über ihre Aussonderungstätigkeit) und in drei Universitätsbibliotheken durchgeführt. Es wurde die juristische Informationsversorgung an den Komitatsitzen in den Behördenbibliotheken und in den Komitatsbibliotheken untersucht. Die Zentralstelle hat auch die Tätigkeit der Depotbibliothek der Nationalbibliothek Széchényi geprüft.

6. Forschungstätigkeit

Das Manuskript von "Biblioterápiai olvasókönyv" (Lehrbuch der Bibliothherapie) und der Abschlussbericht der Forschung "Lesekultur der 15-18-jährigen sind 1986 fertig geworden. Das Buch "A felnött népesség olvasási és könyveszerzési szokásai" (Lese- und Buchbeschaffungsgewohnheiten der Erwachsenen) wurde für die Veröffentlichung vorbereitet.

Der Abschlussbericht der Forschung "Die Soziologie des bibliothekarischen Berufes" wurde 1987 zusammengestellt. Die viele Jahre dauernde Forschung "Die Bibliothek und ihre soziale Umgebung" ist 1990 zu Ende gegangen. Im Rahmen der finnisch-ungarischen Forschung wurde das Buch "Ismerkedő ismerősök" über die Rezeption von Romanen geschrieben.

7. Ausbildung, Fortbildung, methodische Arbeit

Die Zentralstelle hat die das ganze Land betreffende Ausbildung von Bibliotheksassistenten betreut. Unzählige, die Ausbildung unterstützende Lehrbücher sind erschienen. Für die Ausbildung von Bibliotheksassistenten wurde 1990 ein neuer Lehrplan eingeführt, der sich auch auf Sprachstudium und auf Informatik erstreckt. In der vorliegenden Zeitperiode hat die Zentralstelle über 30, verschiedene Bereiche der Bibliotheksarbeit betreffende Fachkurse veranstaltet.

8. Bibliothekswissenschaftliche Fachbibliothek

In dieser Zeitperiode hat die Bibliothek den Kreis ihrer Dienstleistungen wesentlich erweitert: ein audiovisuelles Studio wurde 1986 eingerichtet, das zwei neuen Dienstleistungen ermöglicht hat, nämlich die Sammlung von Tonträgern, Videokassetten, Tonbildreihen über Bibliotheken und die Aufstellung der Sammlung von fremdsprachlichen audiovisuellen Materialien.

1986 hat die Bibliothek mit der Anwendung von EDV angefangen: mittels eines Personalcomputers und der Micro-ISIS Software wurde eine bibliographische Datenbank (MANCI) von ungarischen und ausländischen bibliothekswissenschaftlichen Zeitschriftenartikeln aufgebaut. Aufgrund dieser Datenbank wurde für die Mitarbeiter der Nationalbibliothek ein SDI-Service angeboten. Die vierteljährlichen Aktualisierungen wurden an den Abonnenten auf Floppy Disk verschickt.

Als Ergebnis der Dokumentationstätigkeit liess die Bibliothek Referateblätter (Könyvtári és Dokumentációs Szakirodalom, Hungarian Library and Information Science Abstracts: bis 1989 das letztere auch auf Russisch), eine vierteljährliche Fachbibliographie (A Magyar Könyvtári Szakirodalom Bibliográfiája), ein Gesamtzugangsverzeichnis (Könyvtári és Informatikai Központú Gyarapodási Jegyzék) und eine Fachzeitschrift (Könyvtári Figyelő) erscheinen.

*Az Országos Széchényi Könyvtár dolgozói
1986–1990*

Főigazgató

Juhász Gyula
akadémikus
86.05.15-től

Főigazgató-helyettes

Fábry György
gazdasági igazgató
ny. 86.07.31.
Havasi Zoltán mb. főigazgató
az irodalomtudományok kandidátusa
ny. 86.12.31.
Szente Ferenc
Dr. Várkonyi Julianna
gazdasági igazgató
86.08.01.–89.01.13.
Dr. Véghelyi József
gazdasági igazgató
90.02.15-től

Főosztályvezető

Dr. Ferenczy Endréné
88.01.01-től igazgató
Hegedüs Péter
87.11.01-től
89.03.01-től főigazgató-helyettes
Ottovay László
87.11.15-től

Poprády Géza
90.10.15-től
mb. főigazgató-helyettes
Sonnevend Péter

Főosztályvezető -helyettes

Berke Barnabásné
88.06.01-től főosztályvezető
Dr. Hernády Dénes
gazd. igazgató-helyettes
ny. 87.08.31.
Jeszenszky Edit
87.12.07-től

Osztályvezető

Bacsoni Tamásné
Belitska Scholtz Hedvig
Beöthy Bertalanné
Dr. Bikich Györgyné
ny. 88.12.31.
Fejes Józsefné
ny. 90.12.30.
Fűrő Károly
89.10.01-től
Gyulai Árpád
ny. 88.12.31.
Héjjas Attila
87.09.15-ig
Juhász Lászlóné

Dr. Karsay Orsolya
a nyelvtudományok kandidátusa
Kastaly Beatrix
Dr. Kertész Gyula
Kis Dala József
ny. 87. 06.12.
Dr. Kondor Imréné
ny. 88.12.28.
Dr. Kovács Ilona
Kovács József
Maczika Béla
Miklós Balázs
87.02.01.–88.04.15.
Milhoffer Alajos
ny. 86.02.03.
Mohor Jenő
87.12.31-ig
Nagy Zoltán
90.10.15-től főosztályvezető-helyettes
Dr. Nagy Zsoltné
Dr. Patay Pálné
Polyánszky Szentmihály Andrea
88.04.15-ig
Rakovszky Istvánné
88.05.01-től főosztályvezető-helyettes;
89.01.15-től mb. gazdasági vezető
Rosta Lajosné
ny. 88.07.15.
Simon Imola
87.01.01-től
Sipos Márta
89.04.01-től osztályvezető-helyettes
Dr. Soltész Zoltánné
ny. 89.12.30.
Dr. Somkuti Gabriella
ny. 86.03.03.
Somogyi Pálné
87.11.15-től főosztályvezető
Szilvássy Zoltánné
88.07.01-től főosztályvezető-helyettes
Szinai Tivadarné

Dr. Szőcs Lászlóné
90.08.15-től
Dr. Szűcs Jenőné
Dr. Tóth Lajos
Tőkés Lászlóné
ny. 90.12.30.
Dr. Vekerdi József
a nyelvtudományok doktora
Dr. Wittek Lászlóné

Osztályvezető-helyettes

Ákom Márta
88.09.01-től osztályvezető
Belia György
88.04.01-től; 88.05.01-89.09.30.
mb. osztályvezető
Burány Tamás
88.07.01-től mb. osztályvezető;
89.01.15-től ov.
Dr. Csillag Lászlóné
Gajtkó Éva
89.01.01-től ov.
Gubicza József
Jávor Péterné
87.12.01-től osztályvezető;
ny. 89.12.15.
Jurcsik Erzsébet
90.11.01-től
Karácsonyi Rózsa
Kovács György
87.08.01-től
Lovászné Vona Katalin
Mártyán Gyuláné
ny. 88.09.30.
Rohács Ervin
ny. 86.12.31.
Sándor Ernő
Schneller Károly
Simon Ferenc
86.06.01-től; 87.06.13-től
osztályvezető

Tolnay Lászlóné
Dr. Tremkó Györgyné
ny. 90.12.30.
Vajda Mária
89.08.01-től
Wolf Magda
88.11.15-ig
Zöldi Péter
88.02.29-ig;
90.10.15-től osztályvezető

Főmunkatárs

Dr. Balogh György csoportvezető
88.06.01-től osztályvezető-helyettes;
90.10.01-től osztályvezető;
ny. 90.12.30.
Dr. Batári Gyula
Dr. Bánáti Istvánné csoportvezető
Dr. Beck Ivánné
Dr. Bellágh Rózsa
Bencze Júlia
90.04.15-től
Dr. Berczik Imréné
89.10.01-től
Berlász Piroska
Dr. Békefi Szegeleti Ildikó
Biegelbauer Pál
88.07.01-től osztályvezető;
90.09.30-ig
Bíró Zoltán
88.07.31-ig
Boris Ilona
87.01.01.-88.05.15.
Bódis Mária
Botka Ferencné
88.06.01-től csoportvezető
Butor Veronika csoportvezető
Dr. Czellár Katalin
86.05.01-től;
ny. 88.07.31.
Darabos Pálné csoportvezető

Dárdai Miklósné
ny. 86.07.31.
Dr. Divényiné Váradi Zsuzsanna
88.11.15-től csoportvezető;
89.04.01-től osztályvezető-
helyettes
Dömötör Lajosné
88.10.01-től osztályvezető-
helyettes;
89.01.01-től osztályvezető
Fehérné Koltai Zsuzsanna
86.02.01.-87.01.15.
Froemel Károlyné csoportvezető
Dr. Fülep Katalin
Fülöp Julianna
86.09.15-89.11.14
Gál Ágnes
Gerő Péter
86.11.30-ig
Dr. Havasy Györgyné
88.09.15-től; 89.01.15-től
osztályvezető;
89.01.15-90.01.15. mb. gazdasági
vezető helyettes
Dr. Hopp Gyözőné csoportvezető
88.06.01-től; 90.05.01-től
osztályvezető-helyettes
Horváth Ádám
89.02.15-től
Dr. Horváth Gyuláné
Dr. Horváth Istvánné
Horváth Tiborné
ny. 86.12.29.
Horváth Zoltánné
90.01.01-től; 90.01.01-90.12.31.
mb. osztályvez.
Illy Lászlóné
Dr. Illyés Katalin
86.07.01-től mb. osztályvezető;
90.11.01-től
osztályvezető

- Jenei Ildikó csoportvezető
 Kaibinger Károlyné csoportvezető
 Karakas Péterné csoportvezető
 Kégli Ferenc
 88.05.01-től
 Kiefner Ferenc
 88.07.20-tól
 Dr. Koroknai Ákosné
 Dr. Kovácsné Dr. György Eszter
 88.08.01-90.12.09.
 Kökössy Gabriella csoportvezető
 Lencsó László csoportvezető
 87.0 8.01.-90.05.31.
 Dr. Losonci Andrásné
 Dr. Maróthy Jánosné
 88.03.01-től csoportvezető;
 90.05.01-től osztályvezető-helyettes
 Dr. Melczer Tibor
 Mészöly Magdolna
 90.05.15-ig
 Dr. Miklóssy Jánosné csoportvezető
 ny. 90.12.30.
 Mikó Lajosné
 ny. 87.12.31.
 Dr. Murányi Róbert
 87-től a zenetudományok kandidátusa
 Nagy Lajosné csoportvezető
 Dr. Nagy László
 az irodalomtudományok kandidátusa
 Dr. Németh S. Katalin csoportvezető
 86.08.31-ig
 Orendi Katalin
 87.04.23.-88.06.14.
 Orvos Mária csoportvezető
 Palotás Endréné
 Pap Zoltán
 Papp Ferencné csoportvezető
 Patay Lászlóné csoportvezető
 88.03.01-től osztályvezető-helyettes;
 89.04.01-től osztályvezető
 Dr. Pázmány Ildikó
 Dr. Plihál Katalin
 Pölöskei Ferencné
 86.10.01-től
 ny. 89.09.30.
- Dr. Réti Lászlóné
 Dr. Rostás Jenőné
 87.07.01-től
 Dr. Rózsa Györgyné
 89.11.15-től Dr. Szege Bálintné
 ny. 89.11.30.
 Sonnevend Péterné
 Szalai Attila
 89.08.01-től
 Szöllősy Éva
 87.04.15-ig
 Takács Jánosné
 Tamás Péter
 Tar Katalin
 88.04.11-től
 Tószegi Zsuzsanna csoportvezető
 87.06.01-től; 88.07.01-től
 osztályvezető-helyettes;
 88.10.01-től osztályvezető
 Tóth Jánosné, C.
 89.12.01-től; 90.11.07-től
 Nemes Erzsébet
 Tóth Sándorné, dr.
 89.12.31-ig
 Ungvári Rudolf
 Vavrincez Veronika csoportvezető
 mb. osztályvezető
 Dr. Velenczi Katalin
 Velich Sándorné
 87.01.01-től csoportvezető
 Vigh Lajosné
 Dr. Vissi Gézáne
 ny. 89.12.15
 Dr. Vízkelety Andrásné
 Dr. Wojtilla Gyuláné
 90.01.01-től osztályvezető
 Zágonyi Ilona csoportvezető
 ny. 88.12.31.
 Zsembery Anna
 Zsigmondy Árpádné
 ny. 90.06.06.

Szakalkalmazott IV.

- Ádám Péterné
88.09.23-ig; 89.10.01-től
- Bagi János
86.11.01-90.06.30. osztályvezető-helyettes
- Balla Lóránt
89.01.01-től
- Balla Máté
87.04.10-ig
- Ballai Julianna
88.04.01.-90.09.23.
- Dr. Balogh Judit
88.12.31-ig
- Balogh Mária Eszter
- Baranyai Ferencné
87.10.15-től
- Barkó Gábor csoportvezető
87.01.01-től;
88.09.01-től osztályvezető-helyettes;
90.09.14-ig
- Barna Ágota
87.06.09-ig
- Bálint István
- Bálint Nagy Tünde
86.12.20-től Pozmanné Bálint Nagy Tünde
- Dr. Bálint Tiborné csoportvezető
88.05.31-ig
- Bánfi Szilvia
88.07.02-től egy. dr.;
89.05.06-től Szilágyiné Bánfi Szilvia
- Dr. Bánosi György
- Bárdosi Éva
87.06.15-ig
- Bátonyi Béláné
88.09.15-től;
90.12.01-től osztályvezető-helyettes
- Belcsákné Cseke Márta
88.10.15-től
- Dr. Békés Csaba
87.05.01-től
- Béni Gyöngyi
89.08.15.-90.08.31.
- Dr. Béres Deák Lászlóné
- Bihari Tamás
88.08.15-ig
- özv. Biró Mihályné
86.02.01.-86.08.15.
- Bodnár Mária
- Bodó Ibolya
87.06.15-től; 89.01.01-től
főmunkatárs
- Bodó Katalin
87.04.01-től; 89.04.28-től
Czétényiné Bodó Katalin
- Bognár Judit
88.10.31-ig
- Dr. Bolgár Marianne
87.10.31-ig
- Bóra Zsolt
86.04.01-től
- Borsa Zsófia
- Borsányi Ferenc
89.01.01-től csoportvezető
főmunkatárs
- Both Magdolna
- Bögöly József
86.09.30-ig; 89.02.01-től
- Böszörményiné Szulyovszky Márta
88.12.31-ig
- Dr. Csapody Miklós
89.09.30-ig
- Dr. Csecserits Istvánné
90.02.01-től főmunkatárs
- Cseh Mária
89.07.05-től
- Csepregi Klára
- Csúcs Dalma csoportvezető
87.05.23-től Kónyáné
Csúcs Dalma
- Dallos Eszter
89.09.01-től
- Dancs Mária
87.05.01-től
- Dékány Éva
- Dobó Katalin

Dobos Ágnes
 Dombegyházi Judit
 86.06.15-től;89.03.30-tól Maros Judit
 Ecsedi Viktória
 Egri Aranka
 Ekler Ágnes
 89.02.01-től
 Elekes Irén
 Erdélyi Klára
 87.10.15-től
 Erdélyi Lujza
 87.03.01-től
 Éger Veronika
 Farkas Csilla
 Dr. Fazekas Andrásné
 89.10.01-től főmunkatárs
 Fábry Eszter
 87.10.01.-88.04.20.
 Ferencz Ibolya csoportvezető
 Fliegh Lászlóné
 88.06.09-ig
 Földesi Ferenc
 86.09.01-től
 Frank Ágnes
 Dr. Friedrich Ildikó
 87.05.31-ig
 Fukász György
 Gazdag Tiborné
 Gál Julianna
 88.03.01-től főmunkatárs
 Gémes Józsefné
 87.03.31-ig
 Göncziné Lengyel Éva
 89.05.15-től
 Dr. Gróh Gáspárné
 88.11.31-ig
 György Béla
 87.11.01-től;
 88.06.01-től mb. csoportvezető;
 88.09.01-től csoportvezető
 György Mária
 90.03.01.-90.08.17.

Haász Erzsébet
 86.04.15-ig
 Hajdu Katalin
 89.01.01-től
 Hajnal Jánosné
 Dr. Halászné Nagy Márta
 86.09.15-től
 Dr. Harangi László
 86.02.01-86.11.30
 Hargitai Gáborné
 90.12.15-től
 Haydené Kis Zsuzsanna
 90.01.05-től főmunkatárs
 Heissler Donátné
 89.08.07-ig
 Dr. Heltai János
 89.10.01-től főmunkatárs;
 90.04.23-től az irodalom-
 tudományok kandidátusa
 Homor Ferenc
 89.08.31-ig
 Horváth Mária
 86.03.01-89.10.06
 Horváth Marianna
 87.12.31-ig
 Horváth Veronika
 Horváthné Major Rita
 Huszághné Kelecsényi Ágnes
 Jakabos Enikő
 Jillyné Mássik Mária
 87.09.01-től; 88.12.01-től
 csoportvezető
 Józsa Márta
 86.01.31-ig
 Juhász András
 Juhász Katalin
 88.03.20-ig
 Juhászné dr. Márton Rózsa
 86.09.14-ig
 Kasánszky Zsombor
 86.03.31-ig
 Katona Alla Petrovna
 90.04.01-től

Dr. Kausay Tiborné csoportvezető
 Kecskés Anikó
 90.07.09-től Szikáné Kecskés Anikó
 Kereszturyné Jónás Mária
 Keszegh István
 ny. 90.07.31.
 Kis Józsefné
 89.08.31-ig
 Kiss Csabáné
 Kiss Ildikó
 Kiss Tamás
 87.11.01-től
 Kocsy Lászlóné
 90.05.15-től csoportvezető
 Kovácsné Lévai Edit
 88.07.01-től főmunkatárs;
 88.07.01.–90.10.14-ig mb.
 osztályvezető-helyettes
 Kránitz Lászlóné
 87.11.01.–90.07.31.
 Kulcsár Ebeling Kinga
 Kundi Erzsébet
 Dr. Kunszt Zoltánné
 86.12.31-ig
 Kürti Lászlóné
 Ladányi Anna
 Lancsák Zsuzsanna
 87.12.31-ig
 Lázár Istvánné
 Lehoczky Viktória
 88.09.30-ig
 Lehócz Mónika
 86.09.15.–88.03.31.
 Littvayné Veress Zita
 89.04.01-től
 Lovász Irén
 88.03.29-ig
 Lőrincz B. Csaba
 87.03.01.–88.11.04.
 Dr. Major Zoltán
 Makkai Béla
 Malek Magdolna csoportvezető
 Maróti Ádám
 Mándy Gábor
 Mártonffy Attila
 mb. osztályvezető-helyettes;
 89.10.01-től osztályvezető-
 helyettes
 Mártonffyné Antal Edit
 Mercz Tiborné
 86.07.01-től
 Mihalicz Csilla
 87.09.30-ig
 Mikessy Pongrácné
 Morvai Zsuzsanna
 86.10.31-ig
 Muzslai Lászlóné
 ny. 86.09.30.
 Müller Rodica
 Nagy Katalin
 89.07.01-től
 Nemes Valéria
 90.10.01-től
 Németh Gabriella
 Dr. Németh László
 87.04.30-ig
 Nikodémuszné Nagy Mária
 Ottinger Vera Szergejevna
 88.07.14-ig; 89.10.01-től
 Pap Ágnes
 Pap Imréné
 89.09.01-től főmunkatárs
 Parragi Mátá
 87.03.14-ig; 88.07.01-ig
 Pálfalvi Anna Mária
 87.11.01-től
 Pásztóyné Kővári Katalin
 90.05.01-től
 Patakfalvi Andrea
 87.08.14-ig
 Dr. Pavercsik Ilona
 89.10.01-től
 főmunkatárs
 Petényiné Szoó Györgyi
 89.07.01-től

- Pojjákné Dr. Vásárhelyi Judit
az irodalomtudományok kandidátusa
87.01.01-től főmunkatárs,
88.11.15-től osztályvezető
- Porpáczi Elemélné
88.02.23.–89.07.15.
- Posta Éva
89.01.01-től
- Póti Csilla
- Pulay Éva
87.04.01-től Erősné Pulay Éva;
87.04.30-ig;
87.07.16-tól
- Pulayné Szucsák Katalin
- Pusztai Istvánné
88.04.01-től csoportvezető
- Rajnai Edit
88.09.14-ig
- Ravasz Erzsébet
- Reisingerné Kutor Beáta
- Rékási Katalin
88.09.01-től
- Révai Rita csoportvezető
86.11.29-től Albertné Révai Rita
- Révay Zsuzsanna
ny. 87.04.22.
- Riba István
- Ribáné Bászler Katalin
- Riegenerné Hölvényi Krisztina
88.09.15-ig
- Rigó Márta
87.11.01-től
- Ritterné László Mária
88.09.15-től
- Rohács Iván
88.10.01-től
- Román Marianne
88.08.08-ig
- Dr. Rozgonyi Tamásné
- Rózsa Mária
90.10.20-tól egy. dr.
- Sajtós Endre
ny. 87.12.16.
- Samariay Leölkes Katalin
89.09.30-ig
- Sárkány Mihályné
89.01.01-től főmunkatárs
- Sipos Réka
88.02.15.-89.03.14.
- Somogyi Levente
88.04.01-től
- Somogyvári Gyula
89.01.01-től csoportvezető
- Somorjai Olga
- Somorjainé di Gléria Zsuzsanna
89.01.01-től
- Dr. Stock Imréné
89.11.15-től
- Dr. Susánszky Zoltánné
88.09.01-től főmunkatárs
- Dr. Szabó András
88.12.31-ig
- Szabó Ervin csoportvezető
- Szabó Géza
87.02.15-ig
- Szabó István
87.01.05-88.03.14.
- Szabó Zoltán
86.05.16-ig
- Szalai Gindl Rozália
88.03.01-től csoportvezető
főmunkatárs
- Szatmáriné Kácser Mária
90.01.01-től
- Szakács Marianna
88.07.01-től; 88.08.13-től
Kocsisné Szakács Marianna
- Szávuly Mária
90.06.01-től
- Szelesi Rózsa
- Szeli Valéria
89.01.01-től főmunkatárs
- Szenténé Farnady Livia
- Dr. Szepes Gézáné
86.06.01-től; 89.09.01-től
főmunkatárs

Dr. Szénási Péterné
89.02.01-től főmunkatárs
Szilasiné Szmirtnik Márta
90.01.01-től
Szilassy Bertalanné
88.12.01-től
Szilágyi Ágnes
87.07.31-ig
Szili Hajnalka
89.08.31-ig
Szokola Lászlóné
89.01.01-től főmunkatárs
Szőnyi Éva
88.09.30-ig
Szőnyiné Szerző Katalin
89.06.01-től
Szücsné Nagy Adrienne
86.06.01-től;
87.07.08-től Nagy Adrienne;
88.08.31-ig
Takács Béláné
Takács Emma
90.03.31-ig
Tarján Gáborné
90.01.01-től
Tassi Judit
87.03.01-től
Tomits Ottília
89.01.01-től főmunkatárs
Dr. Tóth Árpád
Tóth Cecília
Tóth Erzsébet
88.08.31-ig
Tóth József Farkas
90.06.30-ig
Dr. F. Tóth Tiborné
Turkovics Erzsébet
90.10.15-től
Urbán Gusztávné
Vágó Magdolna
89.01.01-től főmunkatárs

Várady Géza
88.02.01-től;
89.01.01-től csoportvezető
főmunkatárs;
90.10.01-től osztályvezető-
helyettes
Varga Katalin
87.02.28-ig
Váriné Kudelka Genovéva
86.09.30-ig
Vekardi Judit
Veöreös Enikő
Vezekényi György
88.12.01-90.09.17.
Weeber Tibor
Zalatnai Pálma
90.03.01-től
Zarnóczkyné dr. Héjjas Eszter
86.10.14-ig
Zádoczky Irén
86.07.01-től
Záhony Éva
89.01.01-től főmunkatárs
Zibrányi József
87.10.04-ig
Zölde Kornélia
86.09.09-ig
Zséli Lászlóné csoportvezető
87.06.01-től mb. osztályvezető-
helyettes;
89.01.15-től osztályvezető-
helyettes
Zsigmond Jánosné
86.11.15-88.09.25

Szakalkalmazott III.
Bihari Ildikó
87.04.01-től
Busi György
90.01.01-től

Farkas Judit
89.02.01-től szakalkalmazott IV;
90.03.13-ig
Förster Miklós
Körmendy Mária
87.04.01-től
Novák László
90.11.01-től
Riba Döniz
88.07.01-től szakalkalmazott IV.
Szatterné Szabó Gyöngyike
90.05.11-től
Tihanyi Gyuláné
89.08.07.-90.04.08.
Tóth Elek
88.09.01-től
Tóth Józsefné
89.09.01-től;
90.07.01-től szakalkalmazott IV.
Vámos Péterné
89.06.01-től szakalkalmazott IV.
Varga Lajosné
87.03.31-ig
Zichy Mihály
89.07.01-től szakalkalmazott IV.

Szakalkalmazott II.

Ádám Ágnes
88.10.15-től Meggyesfalviné
Ádám Ágnes
Ballagó Lászlóné
Baranyai Ágnes
Barna Gabriella
87.07.01.-88.04.30.
Barnás Andrásné
Bácsvári Anna
Benkő József
Bécsi Ágnes
86.07.01-től szakalkalmazott IV.
Borsányi Ferencné
86.11.03-ig

Borsányi Zsuzsanna
87.08.18.-90.02.19.
Alanakjan Zsuzsanna;
90.12.01-től ügyintéző III.
Bucsiné Nyerges Mária
87.10.01-től
Buksa Márta
89.07.06-től Kovács Gáborné
Centgráf Károly
86.09.01-től
Csanádi Imréné
88.03.01-től
Csillag Ildikó csoportvezető
Csoma Jánosné
86.04.01-től
Czigler Mária csoportvezető
Debreceni Dóra
87.07.20-ig
Dr. Debulay Imréné csoportvezető
ny. 87.03.15.
Erdős Veronika
Dr. Erényi Ivánné
Falvayné Szabó Edit
89.01.01-től csop. vez.
Fillérné Érdi Marianne
Fröhlich Péterné
88.06.01-88.12.31
Dr. Göndöcs Imréné mb.
osztályvezető-helyettes
89.03.01-től; 89.09.01-től
osztályvezető-helyettes
Hausenblasz Róbertné
Dr. Hermány Csabáné
Horváth Pál csoportvezető
Horváth Payer Berta
86.05.01-től szakmunkás I.
Horváthné Solymár Ildikó
Hörömpöli Andrásné
Jankó Andrásné
88.09.20-tól
Jankó Judit
Jenei Anna
Jenik Péter

Dr. Kálmán Péterné
Kis Elemér
Kisfaludy Puha Györgyi
Kiss Jenőné csoportvezető
Kiss Judit
Kovács Imréné
88.09.30-ig
Kovács Zsuzsanna
89.05.01-től
Köcse Erzsébet
86.10.14-ig
Kulin Imréné
87.02.08-ig
Kunszabó Ferenc
87.07.01-től főmunkatárs
Kuslits László
Kutasi Ildikó
87.12.10-től Surin Ildikó;
88.02.09-ig
Lányiné Hajdu Livia
Lorenz Eleonóra
Lőrinczné Juhász Márta
87.03.31-ig
Mazula Károlyné
Molnár Emese
86.03.31-ig
Murányi Mihályné
Nemere Zoltánné
Novák Józsefné
88.09.30-ig
Nyiri Béla
89.01.01-től
Orlai Erzsébet
89.04.01-től
Papp Andrásné
mb. csoportvezető
89.02.15-ig;
90.07.01-től szakalkalmazott IV.
Papp Zsuzsanna
Papp Zsuzsanna
89.05.19-től Jónásné Papp Zsuzsanna;
90.07.01-től szakalkalmazott IV.

Pataki Gáborné
Pálinkás Krisztina
86.09.15.-88.11.30.
Dr. Pásztor Rezsőné
Perlaki Horváth Lászlóné
Prepeliczay Györgyné
Radnóti György
86.05.12-ig
Rausch Gabriella
89.01.16-től
Rózsáné Kelemen Éva
88.07.01-től szakalkalmazott IV.
Sánta Mária
Sárosi Attila
Sefcsik Gyuláné csoportvezető
Dr. Szabados Györgyné
87. .02.01-től
Szalay Márta
Szaniszlóné Kardos Dorottya
88.09.01-től
Szita Gábor
Szóts Endréné
Türmer Ildikó
89.01.16-től
Varga Ilona
87.06.30-ig; 88.0515-től
Várszegi Róbert
88.04.15-ig
Várszegi Róbertné
Végh Katalin
90.03.01-től
Vizsolyi Gyuláné
ny. 87.12.30.
Waigand Orsolya
87.02.01-től; 89.11.30-ig
csoportvezető

Szakalkalmazott I.
Csajkovits Józsefné
Czékus László
Dénesné Katona Erzsébet
Dobszay Jánosné

Kókay Péterné
Szilágyi József csoportvezető
Tatai András csoportvezető
elhunytt 90.06.29.
Ürge György
87.03.01-től
Vén Tiborné

Ügyintéző IV.

Domonkos Miklós
88.04.01.-89.01.02.
Dr. Elekes Péter
89.02.01-től osztályvezető-helyettes
Gyulai Gergely
87.06.14-ig
Kabdebó Ferenc
88.01.01.-88.08.15.
Kunos Edit
87.10.15-től
Mihály Józsefné
ny. 89.12.20.
Nagy Béla
87.11.01.-88.01.31.
Váczai János
87.12.27-től

Ügyintéző III.

Balassa Jenőné
90.8.01-től csoportvezető
Bánfalviné Bogdán Adrienne
86.09.23-tól
Boór Zoltánné
88.06.14-ig
Farkas Adrienne
88.05.01-től
Fekete Lajosné
Geiger Gézőné
88.03.08-től
Járvás Andrásné
Kiss Ferenc
ny. 89.12.15.

Kovács Barna Istvánné
87.09.30-ig
Kulin Imréné
87.02.09-ig
Palkó Erzsébet
90.6.01-től
Pap Béláné
86.01.15-ig
Rákóczy Csabáné
87.12.19-ig
Reisenleitner Lajosné
Dr. Tölgyesi Józsefné
89.12.01-től
Urbán Zoltánné
87.01.15.-87.06.30.;
90.01.01-től
Zathureczky Viola
87.07.01.-87.11.30.

Ügyintéző II.

Ábrahám Antal
90.11.01-től
Batáriné Dömötör Judit
87.09.20-ig;
88.07.01-től KMK
Béres József
87.06.01.-87.07.13.
Bolgár Tamásné
Csomai Katalin
86.09.01.-88.10.15.
Detre Ildikó
88.09.17-től
Domonyi Zsuzsanna
89.09.15-től
Dr. Erényi Ivánné
Fankovich Józsefné
86.11.30-tól;
ny. 90.12.30.
Farkas Andorné
88.06.01.-89.02.15.
Farkas Andrásné
87.03.08-ig

Figuráné Varga Emese
89.07.18.–89.07.26.
Fritsch Éva
87.06.18.–90.03.14.
Gaál Sándor csoportvezető
88.09.01.–88.11.30.
Gadó Éva
87.04.01.–87.09.15.
Gigor Olga
89.05.01-től
Hajmássy Éva
86.04.30-ig
Harcos Katalin
Harsányiné Zlatics Veronika
87.10.01-től
Héher Józsefné
90.02.01-től
Heilauf Györgyné
Kocsis Éva
87.11.01.–88.09.18.
Kondor Anita Éva
87.09.01-től;
90.01.01-től ügyintéző III.
Lábár Gáborné
8 8.12.14-ig
Lenhardt Katalin
88.11.15-től
Majláth Antalné
89.04.01-től;
89.09.01-től mb. osztályvezető;
90.01.19.–90.05.01.
osztályvezető-helyettes
Marosvölgyi Zoltánné
Máté Irén
89.09.01-től
Mencsik Pál
ny. 88.09.30.
Mészáros Györgyné
ny. 88.04.30.
Molnár Gusztávné
90.06.01-től
Nagyné Egyed Katalin
86.10.01-ig

Patócs József csoportvezető
Petrovics Béláné
86.02.28-ig
Pintér Béláné
ny. 87.06.10.
Radic Lajos csoportvezető;
mb. osztályvezető-helyettes
Savanyó Rezsóné
Sárosi Sándor csoportvezető
ny. 87.10.13.
Schirilla Tamásné
Szalai László
86.02.01-től;
89.03.01-től csoportvezető
ügyintéző III.
Szederné Szepesi Ágnes
88.04.15-ig
Szeibert Józsefné
Török Andrásné
89.07.20-tól
Tóthné Székely Ágnes
Varga József
90.09.17-től

Ügyintéző I.

Mihálka Valérné
86.06.15-ig
Mohr Kálmán
87.08.01-től csoportvezető

Ügyviteli dolgozók II.

Ábrahám Gyöngyike
86.06.15-től szakalkalmazott II.
Balázné Sárvári Éva
86.07.01-től szakalkalmazott IV.
Balogh Lóránt
86.01.03-ig
Barnaföldi Gábor
88.03.01-től szakalkalmazott II.
csoportvezető

- Barsin József**
 87.04.14-ig; 88.11.04-től;
 ny. 90.04.08.
- Bartókné Mészáros Karolina**
 87.07.01-től szakalkalmazott II.
- Borsos Attila**
 87.07.01-től szakalkalmazott II.
- Büki Balázs**
 88.08.09.–89.04.30.
- Ertel Gézáné**
 88.07.01-től szakalkalmazott II.
- Farkas Erika**
 86.01.31-ig
- Fekete Attila**
 87.01.01.–88.08.23.
- Fröhlich Istvánné**
 89.09.15.–90.05.14.
- Futó Ágnes**
 86.03.07-ig
- Füzesséry Éva**
 87.08.31-ig
- Hajdu Lászlóné**
 89.05.01-től
- Hegyí Lászlóné**
 90.12.01-től szakalkalmazott II.
- Homor Ferencné**
 88.12.01.–89.08.15.
- Horváth István**
 86.05.31-ig;
 89.10.15-től szakalkalmazott II.
- Jakucs Gábor**
 88.12.01.–89.03.31.
- Karacs Imre**
 86.09.17-ig
- Kasza Irma**
 89.01.01-től
- Kállay Eörs**
 89.07.01-től
- Kecskés István**
 88.07.01-től
- Kemenesné Farkas Judit**
- Komár Júlia**
 86.04.30-ig
- Koós Balázs**
 89.07.01-től
- Kreml Mónika**
 88.09.01.–90.09.30.
- Maróti Orsolya**
 90.09.15.–90.10.31.
- Mészáros Ilona**
 88.09.01.–89.02.28
- Nagy Marcell**
 87.09.14-ig
- Nádor István**
 88.12.01-ig
- Neményi Zsuzsanna**
 90.12.15-től
- Pásztor Sára**
 89.09.01-től
- Perényi Károly**
 87.01.04-ig
- Pers Dóra**
 86.03.15-ig
- Perván Józsefné**
 89.11.03-től
- Pongóné Füzes Ilona**
 86.07.17-től
- Potyók Anikó**
 89.09.11-től
- Rankó Ágnes**
 88.07.01-től szakalkalmazott II.;
 88.10.14-ig
- Reicher Mónika**
 89.04.10-től;
 90.08.01-től szakalkalmazott II.;
 90.08.18-tól Bouquet Mónika
- Rétfalvi Erika**
 90.02.01-től
- Rozványi Dávid**
 88.12.01-től
- Sánta Lajos**
- Serfőző Zoltán**
 88.03.01.–90.11.30.
- Sobor Márta**
 86.10.01-től;
 87.12.23-től Hajdu Csabáné

- Szatmári Istvánné
89.08.16.–90.03.31.
- Szegvári Ágnes
87.07.01-től szakalkalmazott II.;
88.12.17-től Biacsiné Szegvári Ágnes
- Szegvári Eszter
89.09.15-től
- Dr. Szép Ivánné
88.10.01.–89.08.31.
- Sziebert Tamás
88.09.01-től
- Tercsi László
- Tóth László Kristóf
88.04.01.–90.07.30.
- Török ALbertné
87.06.15-től;
ny. 90.12.30.
- Ubornyák Katalin
90.08.16-tól
- Vágner Péterné
88.12.19-től
- Varga Haszonits Erzsébet
90.01.01.–90.04.16.
- Varga Istvánné
- Varga Péterné
89.11.01.–90.06.30.
- Veres Jánosné
88.02.03.–90.10.05.
- Ügyviteli dolgozók I.*
- Bojtos Tibor
- Borsos Attila
87.09.16.–90.01.31.
- Böszörményi Zoltán
86.11.30-ig
- Domonyi Katalin
90.09.17-től
- Füry Pál
88.09.01-től szakalkalmazott II.
- Glósz Andrásné
- Hajós Csabáné
86.09.08-ig
- Hanczik András
88.11.01-től
- Holczmüller József
elhunyt 86.04.29.
- Jónás Lászlóné
ny. 88.11.30.
- Kis Gábor
- Králik Károlyné
87.01.12-től;
ny. 89.10.10.
- Lávinger Mihály
86.04.30-ig
- Nagy Ferencné
ny. 86.04.30.
- Nagy Józsefné
86.02.01-től
- Papp Szilvia
88.12.01.–89.04.30.
- Petrás Györgyné
86.03.01.–88.01.31.
- Rásy Árpád
ny. 88.11.30.
- Rédl Ferencné
ny. 86.03.25.
- Rom Lajos
ny. 87.04.09.
- Dr. Sebőkné Chapó Gertrúd
- Sinkó Pálné
- Subicz Ferenc
86.02.15.–88.04.12.
- Tarcsai Gáborné
- Urbán Zoltánné
ny. 87.07.31.
- Vaczlavik Henriette
90.03.15-től
- Varga Ilona
86.09.01.–87.06.30;
90.07.03-tól
- Virág Istvánné
90.07.16-től
- Vrazsovits Valéria
88.05.01-től

Műhelyvezető

Bagóczkyné Száraz Erzsébet
88.02.29-ig
Erdőkürti Zsuzsanna
86.04.14-ig
Galambosi Gábor
Geröly Józsefné
Halmai Árpád
Ilcsik József
Kucska Lászlóné
Mantfeld Ferenc
90.01.31-ig
Mürschberger Ferencné
Németh Jánosné
Papp Árpádné
86.08.01-től
Pálmai József
Samkóné Patyi Julianna
88.01.01-től mb. osztályvezető;
89.02.01-től osztályvezető
Sasvári Géza
88.09.01-től
Sárkány István
88.01.01-től szakmunkás I.
Siklós Gyuláné
Seres Tibor
87.04.01-től;
89.11.01-től csoportvezető
szakalkalmazott III.
Stroh Tamásné
Tábori Györgyné

Szakmunkás I.

Balogh Attiláné
88.05.01-ig
Bartókné Hajdu Erzsébet
Benkócs László
Benkóczy Gábor
Czakó András
Dózsáné Vörösvári Hajnalka
88.07.15-ig
Drevenka András

Dunai Vilmos
90.04.01-től
Fazekas Gáborné
Fegyó Gábor
Fekete Tibor Dániel
Firnigel Pál
Fodor Eszter
86.07.15-ig
Gáspár Istvánné
88.05.31-ig;
88.12.01-től
Havasi Erika
89.03.20-tól
Horváth Gyöngyvér
89.01.15-ig
Horváth Miklósné
Kiss Gábor
Koczka Katalin
Kodej Lászlóné
86.01.21.-87.02.20.
Kovács Józsefné
Lukácsy Tibor
88.09.30-ig
Máté Tóth Péter
Miklós Tibor
Mikola József
Mirki Erzsébet
88.11.30-ig
Molnár Béla
ny. 86.08.31.
Molnár István
Móré Lajos
Morvai Gyula
88.10.10-től
Néninger Géza
87.06.15-től
Nyul Lászlóné
Oláh Ferenc
ny. 89.06.30.
Patz Béláné
88.04.01-től
Schertlin Péter
ny. 86.01.08.

Schmidt Gyula
ny. 86.01.08.
Szakál János
86.01.25-től
Szilágyi Zsuzsanna
87.12.15.–88.09.12.
Szücs Károlyné
Tóth Tiborné
Turi Bálintné
Üveges Gábor
90.10.14-ig
Viz Judit
87.01.14-ig
Werderitsné Kertész Zsuzsanna
Zibrányi József
87.10.04-ig

Szaktanácsok II.

Aczél Zoltán
88.07.01-től;
90.07.01-től szakalkalmazott II;
90.10.31-ig
Bakon Lilla
86.11.30-ig
Berkes Rita
87.02.18-ig
Csuzi Enikő
90.08.31-ig
Dvorniczky Zoltán
90.06.18-től
Gönczi Péter
90.07.01-től
Heim Sándor
89.12.15-ig
Kósa Erzsébet
86.10.01.–87.04.10.
Korber István
90.04.23-ig
Kun László
Lehmann Ágnes
89.03.01-től
Lente Zsuzsanna
86.03.10-től

Lénárt László
88.10.17-től
Matány Mónika
90.04.02-től
Skrobár Ildikó
88.04.27-től
Szigeti Norbert
89.04.01-től
Takács Ferenc
Takács György
87.03.01-től
Tóth Zsuzsanna
87.04.01-től
Tüske Emil
Vesztényi Balázs
90.09.15-től

Betanított munkások I.

Ambrózy Róbert
88.12.08.–89.06.30.
Bagi Dénes
87.03.17.–87.09.07.
Birgány Éva
86.05.31-ig
Bolyki László
86.07.01.–87.03.31.
Bor Istvánné
87.06.01.–88.11.04.
Busi Gábor
88.04.01-től
Dadányi Miklós
90.07.15-ig
Dusnoki Dóra
88.02.29-ig
Faltusz Jánosné
Fazekas Kálmán
87.06.15-ig
Forró Barnabás
87.12.01-től;
89.07.01-től ügyviteli dolgozó I;
90.08.16-ig
Földvári Györgyi
89.01.01-től

- Gerley Imre**
 89.08.01-től ügyviteli dolgozó II.;
 90.07.01-től szakalkalmazott II.
- Habos László**
 87.10.01-től
- Hoffmann Róbert**
 90.12.01-től
- Horváth Antal**
 86.04.29.–87.02.28.
- Huszák Marianna**
 86.10.01-től
- Jenei Marianna**
 87.04.01.–88.02.04.
- Kajkó Péter**
 87.04.01-től;
 89.08.01-től ügyviteli dolgozó II.;
 90.07.01-től szakalkalmazott II.
- Kassai Lajos**
 ny. 86.02.28.
- Kennedy Ausztinné**
 90.10.15-től
- Kolozsvári Gábor**
 90.08.10-től
- Korcsog Zoltán**
 89.01.01-től
- Kotány Péter**
 89.08.31-ig
- Kovács Éva**
 86.09.01.–87.06.14.
- Kozári Zsolt**
 87.04.01-től
- Lukács György**
 87.04.01-től
- Marosi Krisztina**
 90.09.01-től
- Mészáros Gábor**
 86.11.19.–88.10.12.
- Nagy Marcell**
 87.09.14-ig
- Nobilis Kornél**
 89.07.01-től szakalkalmazott IV.
- Pataki Gábor**
 87.04.01-től szakalkalmazott II.;
 88.07.01-től szakalkalmazott IV.
- Povázai László**
 86.07.01.–88.12.23.
- Püspöki Erika**
 86.04.04-ig
- Ravasz Levente**
 90.01.14-ig
- Ráczi Szilárdné**
 89.07.10-ig
- Rádler Attila**
 86.07.22-ig
- Rédl Ferencné**
 ny. 86.03.25-től
- Süveges Ernő**
 89.07.01-től
- Szabó József**
 87.01.06-ig
- Szabó Tiborné**
 89.07.03-tól
- Szabó Zoltán**
 86.05.11-ig
- Szendrei Miklósné**
- Szénási Pálné**
- Szick Károly**
 87.01.01-től
- Szuchánszky Istvánné**
- Tászler József**
 87.09.01-től
- Tóth József**
 87.04.01-től
- Udvardy Zoltán**
 87.07.01.–88.05.02.
- Uhrin Szilárd**
 89.10.01-től
- Vadász Györgyné**
 88.01.01-től szakmunkás I.;
 88.07.31-ig
- Varasdi Károly**
 88.12.20-ig
- Vári Zoltán**
 88.07.01-től szakalkalmazott II.;
 89.08.15-ig
- Vigh Jánosné**
- Wágner Andrea**
 87.07.01.–88.03.04.

Betanított munkás II.

Bari András
89.10.31-ig
Bari Andrásné
89.10.31-ig
Boga Judit
89.03.13-től
Boór Zoltán
86.11.01.–87.03.15.
Bor Istvánné
87.08.25-ig
Boros Józsefné
Busi Gábor
88.04.01-től
Csomor Barnabás
86.08.13.–88.02.29.
Csömöri Józsefné
87.10.01-től
Dömötör Istvánné
ny. 90.05.31-ig
Dsubák Lászlóné
Együd Istvánné
ny. 86.06.30.
Erdei Zoltán
88.07.14-ig
Farkas Attiláné
Fülöp Vilmosné
87.07.01-ig
Gacek Józsefné
Gazdag Istvánné
87.03.01-től
Guth János
87.03.12-ig
Hanich Emilné
Harazin Jánosné
Hegedűs Krisztina
87.04.01-től;
89.02.01-től ügyviteli II.;
90.07.10-től Kajkóné
Hegedűs Krisztina
Hegyí Andrásné

Heilauf Éva
87.07.09.–88.10.14.;
90.02.01-től
Hlavanda József
Horváth Sándorné
Jakucs Gábor
88.10.17.–89.03.31.
Józsa Istvánné
86.09.01-től
Juhász Emese
Kalocsai Istvánné
Kertész Józsefné
Király Józsefné
88.02.01-től
Korányi Tamás
87.03.31-ig
Kormos Pálné
ny. 89.12.15.
Kreiszl Jakabné
87.02.28-ig
Kromes Richárdné
90.01.01-től
Laki Mihályné
89.01.31-ig
Lénárt Katalin
90.01.16-től
Lénárt Pálné
Magyar Jánosné
89.01.01-től
Magyar Józsefné
87.10.01.–89.04.25.
Malya Ferencné
89.11.23.–90.12.31.
Molnár András
90.08.06-ig
Molnár László
87.11.01-től
Molnár András
90.08.06-ig
Molnár László
87.11.01-től
Mózes Andrásné

ifj. Németh Béla
86.04.03-ig
id. Németh Béla
89.10.16-ig
Németh Béláné
Németh Szilvia
87.10.05.–88.03.21.
Nyirő József
87.07.01-től
Pákozdi Antalné
Pelczéder Zoltánné
Polacsek Károly
87.05.15-től
Puskás Bertalanné
86.04.16-től
Rácz Jánosné
86.08.31-ig
Röhrig Géza
86.07.31-ig
Sinka Józsefné
ny. 90.03.31.
Szabados Gáborné
87.01.30-ig
Szabó Sándorné
ny. 89.12.20.
Szeffü Györgyné
Szerdai Tiborné
ny. 86.05.31.
Szücs Péterné
87.09.30-ig
Tóth Istvánné

Tóth Kornél
86.05.01-től;
87.05.01-től szakalkalmazott II.;
89.07.01-től szakalkalmazott IV.
Végh Jánosné
Zrinyi Miklós

Egyéb fizikai dolgozó

Birgány Éva
86.05.31-ig
Guth János
87.03.12-ig
Horváth Antal
88.02.02-ig
Kenessey Ferenc
Pelle Ferenc
86.08.14.–88.07.15.
Prokopovitsch Iván
86.11.16-ig

Gépkocsivezetők

Becsei Zoltán
88.06.01-től
Domonyi János
Rétháti János
Szabó József
Szabó József
87.01.07-ig
Szegeci Antal
86.06.17-től;
88.05.27-től betanított munkás I.

KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI ÉS MÓDSZERTANI KÖZPONT

Igazgató

Szente Ferenc
főigazgató-helyettes

Osztályvezető

Dr. Arató Antal
89.04.03-ig
Gerő Zsoltné
ny. 87.08.31-ig
Dr. Katsányi Sándor
ny. 86.09.30.
Krencseyné Györi Erzsébet
89.01.15-től főosztályvezető
helyettes
Dr. Skaliczki Józsefné

Osztályvezető-helyettes

Kovács Lászlóné
87.09.01-től osztályvezető
Dr. Nagy Attila
86.11.01-től osztályvezető

Főmunkatárs

Dr. Csapó Edit
86.11.01-től osztályvezető
Fejős László
89.06.12-től
Fodor András
Fogarassy Miklós
Gereben Ferenc
Lakatos András
Lencső László
87.08.01-től OSZK
Dr. Lőrincz Judit
Lukáts Ivánné
90.11.01-től osztályvezető
Dr. Nagy Lajos
Dr. Rónai Tamás
Szabó Ferenc

Szilágyi Tibor
Dr. Urbán László
Dr. Urosevics Daniló
a történelemtudományok kandidátusa
Varga Ildikó

Szakalkalmazott IV.

Bakó Dorotta
Bartók Györgyi
86.09.01-től
Bartos Gáborné
87.06.30-ig
Bárdosi Mária
88.08.15-ig
Benkő Zsuzsanna
Biegelbauer Pál
88.06.30-től OSZK
Bíró Ferenc
Boldizsár Ildikó
87.07.01-től
Dányi Éva
88.04.16-től Kaposváriné Dányi Éva
Éger Veronika
88.09.01-től OSZK
Fazokas Eszter
Feimer Ágnes
Halmai Szilvia
88.05.15-ig
Harmat Béla
Hegyközi Ilona
Hölgyesi Györgyi
Jávor Ferencné
Dr. Kenyéri Katalin
Dr. Kéri Tamásné
Kis Klára
Kolos Márta
88.02.14-ig
Korbulyné Marosán Ágnes
Kovács Katalin
Menczeleszné Varga Judit

Mezei Mária
Mezey László
87.11.01-től
Novák István
88.07.01-től főmunkatárs
Orbán Éva
Ortutayné Léces Melinda
88.06.30-ig
Pappné Farkas Klára
Pál Ilona
87.09.01-től
Pifkóné Rácz Ágnes
87.04.01-től főmunkatárs;
87.09.01-től
osztályvezető-helyettes
Szabó Gáborné
Törökné Jordán Katalin
90.11.01-től főmunkatárs

Szakalkalmazott

Batáriné Dömötör Judit
88.07.01-től
Gáspár Csaba
89.05.22-től
Hegyiné Szita Julianna

Honffyné Felhő Ágnes
Kovácsné Bajnok Tamara
90.08.01-től
Rákosi Márta
90.01.15-től

Ügyviteli dolgozók II.

Győri László
90.09.12-től
Jauernik Ferencné
89.07.01-től szakalkalmazott IV.

Ügyviteli dolgozó I.

Kovács Árpádné
ny. 86.12.22.

Műhelyvezető

Primusz Csabáné
89.04.16-ig

Betanított munkás I.

Bese Miklós
87.11.01-től, 88.07.01-től
szakalkalmazott II.

II.

AZ OSZK TÖRTÉNETÉBŐL ÉS MUNKÁJÁBÓL

Kísérletek a Könyvtár elhelyezésére a XIX. században

BERLÁSZ JENŐ

I. Az elhelyezés problémája a könyvtár különleges jogállása miatt

Művelődéstörténetünkben Széchényi Ferenc könyvtáralapítása két okból is korszakos jelentőségű aktus volt. Egyrészt — köztudomásúan — azért, mert ezáltal jött létre a rendeltetésszerűen magyar tárgyú és magyarországi vonatkozású, hazai és külföldi nyomdatermékeket és kéziratokat gyűjtő *Bibliotheca Hungarica*. De epochális fontosságú volt ez az alapítás azért is — s ez már kevésbé tudott dolog —, mert jogállására nézve, a maga idejében páratlan intézmény volt.

A cikkünk címében megadott téma szükségessé teszi, hogy ezzel a második megállapításunkkal bevezetőben foglalkozzunk.

Fel kell vetnünk a kérdést: miben állt a Széchényi Könyvtár különleges jogállása? Miben, mennyiben különbözött a kor többi hazai könyvtárától? Hogy e kérdésre világos választ adhassunk, rövid szemlét kell tartanunk a 18–19. század fordulóján az országban létezett könyvtárak jogi helyzetéről és rendeltetéséről.

E korabeli könyvtári kultúránkról¹ tudnunk kell, hogy az, ha a gyűjtemények számát és gazdagságát nézzük, viszonylag magas színvonalon állt. Hogyha azonban a közhasználatosság szempontjából vizsgáljuk a helyzetet, a kép egyáltalán nem mondható kedvezőnek. Igaz, hogy az országnak nem volt olyan része, amelyben több-kevesebb tudományos jellegű, gazdag téka ne létezett volna, ám ezek úgyszólván kivétel nélkül magánszemélyek, vagy zárt testületek birtokában voltak. Az előbbiek (zömmel főúri kastélykönyvtárak) magától értetődően egyáltalán nem, az utóbbiak (katolikus püspökségi, káptalani és kolostori gyűjtemények, illetve protestáns főiskolai tékák) pedig csak korlátozottan voltak a társadalom művelt rétegei számára hozzáférhetők.²

Ennek a két könyvtártípusnak a 18. század utolsó harmadában mégis kialakult néhány olyan különleges gyűjteménye, amely nem csupán belső családi, illetve korporatív használatra volt szánva, hanem kívülálló érdeklődők, rendszerint tudós literátorok kutatómunkájának támogatására is. Ilyen volt a szűkebb Magyarország területén Klimó György pécsi püspök, valamint Eszterházy Károly egri püspök újonnan létesített nagy könyvtára, Erdélyben pedig Batthyány Ignác gyulafehérvári

bibliofil gyűjteménye, az ún. Batthyaneum, és Teleki Sámuel udvari kancellár marosvásárhelyi híres tékája.³ Meg kell azonban jegyezni, hogy ezek a közhasználati rendeltetésű könyvtáralapítványok jogállásukat tekintve nem váltak köztulajdonná, hanem megmaradtak az alapító püskökök egyházmegyéjének, illetve a Teleki-családnak birtokában.

De hát létezett-e egyáltalán a 18. század végén, a 19. század elején kimondottan köztulajdoni jogállású könyvtár a két magyar hazában? Igen, létezett! Mária Terézia korában, pontosan 1777 után a közismert "*Ratio Educationis*" című uralkodói rendelet életre hívta ezt a könyvtártípust: az ún. *királyi tanintézet*i bibliotékákat. Ezeket a feloszlatott jezsuita intézmények gyűjtényeiből szervezték meg, és öt iskolavárosban állították fel: Budán, majd Pesten a *Királyi Egylet* könyvtárát, az ország négy kerületében, közelebről Nagyszombatban, Győrben, Kassán és Nagyváradon pedig az újonnan létesített *Királyi Akadémiák* (jogtudományi főiskolák) egy-egy könyvtárát. Jutott a *massa Jesuicából* egy királyi téka Erdélynek is, a Kolozsvárt ugyancsak Mária Terézia által alapított *Egylet*, később *Liceum* mellett.⁴

Ezek mai értelemben véve tulajdonképpen *állami intézmények* voltak. A "királyi" titulus ui. a feudális politikai-társadalmi rendszerben annyit jelentett, mint később a polgári átalakulás után az "állami" jelző. 1848, illetőleg 1867 előtt ti. az államot meghatározó tényező par excellence, a király volt. *A nemzet nem volt azonos az állammal.* A nemzetnek az államéletben csak egy területen, a törvényhozásban volt szerepe. A végrehajtó hatalom teljes egészében a királyt illette. Más szóval *a feudális állam nem volt nemzetállam, hanem dinasztikus állam.*⁵ A király rendelkezett az állam minden jövedelemforrásával is. A nemzetnek, vagy gyakoribb egykorú kifejezéssel az *országnak* saját vagyona, jövedelme nem volt. Így hát a nemzet — amelyet a feudális közjog értelmében tudvalevőleg csupán a kiváltságos társadalmi rétegek, az ún. rendek alkottak — érthetőleg arra sem volt képes, hogy a királyi jogkörön kívülálló életterületeken, a társadalmi-kulturális szférában saját intézményeket hívjon életre. *Ennélfogva a rendi nemzet* meg sem próbálkozott ilyesmivel. Hiába sürgette pl. a felvilágosodás évtizedeiben fokozatosan kibontakozó világ-polgári értelmiség egy tudós társaság életre hívását, a rendi országgyűlések képtelenek voltak erre.

Úgy vélem, ezeket az információkat szükséges volt előrebocsátani, hogy világosan érthetővé váljanak azok a problémák, nehézségek, amelyekkel Széchényi Ferenc könyvtáralapítása kapcsán a rendi nemzetnek szembe kellett néznie.

*

Amikor Széchényi elhatározta, hogy az általa összegyűjtött, a maga nemében úgyszólván egész Európában páratlanul álló, teljes egészében *hungarológiai*, vagyis "nemzeti" állományú bibliotékáját mint közgyűjteményt, közösségi tulajdonba bocsátja, aligha gondolt arra, hogy az elmúlt századoknak e kincset érő szellemi hagyatékát a *királyi államnak* engedje át, — ellenkezőleg, el volt szánva, hogy ezt

okvetlenül és kizárólag a magyar hazának, azaz nemzetek tulajdonává nyilvánítja. Így is tett. Alapító oklevelének bevezető részében erről a következőképpen nyilatkozott:

...Ezt a könyvtárt és kapcsolt részeit, "melyeket több év során sok fáradsággal, gonddal és jelentős kiadásokba merülve szereztem meg, a drága hazának, amelynek ölében mindezek összeszedésére alkalmat és módot találtam, ...édes hazámnak és a közösségnek hasznára és javára mindörökre és visszavonhatatlanul adományozom, átadom és átruházom..."⁶

S hogy minden esetleges félreértés, vagy félremagyarázás már eleve kizárás-sék, az oklevélben ismételten *Bibliotheca Nationalis* (Nemzeti Könyvtár), más szóval *Bibliotheca Regni* (az Ország Könyvtára) néven nevezte alapítványát, megkülönböztetve azt a *Bibliotheca Regiától* (a Királyi Egyetem Könyvtárától). Sőt, ezt a különbségtételt expressis verbis is kifejezésre juttatta, mondván: "Ezek a gyűjtemények (ti. a Nemzeti Könyvtaréi), amelyeket a hazának szentelek, azokkal, amelyek a Királyi Egyetem Könyvtárában ténylegesen léteznek, soha ne kevertessenek össze s ne egyesíttessenek..."⁷

Így határozott Széchényi, annak ellenére, hogy tartania kellett tőle, miszerint a rendi nemzet — amelynek efféle intézmény még sohasem volt gondjaira bízva — zavarba jön a rá háruló megőrzési, fenntartási és fejlesztési kötelezettségei iránt.⁸

II. Az első elhelyezés a pálos kolostóban 1803–1806

Amikor az alapítás híre szárnya kelt, a rendek nyilván zavarba is jöttek: nem tudták, mit fognak kezdeni a váratlanul jött, nagy ajándékkal. Hiszen az "ország-nak" semmi néven nevezendő középülete nem volt; az országgyűléseket is — akár Pozsonyban, akár Pesten — mindig valamely királyi épületben voltak kénytelenek tartani. Hol tudtak volna helyet adni ennek az első "nemzeti" kulturális intézménynek? S mint mondtuk, közjövödelmük sem volt a rendeknek. Jellemző erre, hogy amikor Napóleon francia seregei előzőnléssel fenyegették a hazát, nagy hirtelen, szinte pánikszerűen kellett az inszurrekció felszerelésére szükséges pénzalapot a vármegyei nemességtől összeszedni. Kilatástalannak látszott tehát a Könyvtár személyzetéről való gondoskodás is.

Szerencsére e legsúlyosabb gondokat Széchényi már előre levette a "nemzet" válláról. Hogy miképpen tette ezt? Meglepő ügyességgel és merészséggel! Annak ellenére, hogy bármiféle jogalap lett volna rá, megkísérelte, hogy a királytól kérjen otthont és személyzeti dotációt a Pesten felállítandó bibliotéka számára. Kísérlete sikerrel járt. Az uralkodó, nyilván politikai számításból a rendeket lekötelezendő, mindkét kérelmet teljesítette. Megengedte, hogy a Nemzeti Könyvtár valamelyik kincstári épületben kapjon helyet, sőt még azt is, hogy az intézet tervbe vett háromfőnyi személyzetének fizetése az Egyetemi alapból folyósíttassék.

Nagyszerű eredmény volt ez. Most már csak azt kellett tisztázni, melyik legyen az a kincstári épület, amelyben a Könyvtár méltóképpen elhelyezhető lesz.

Pest ekkoriban már viszonylag nagyváros volt. Falakkal körülvett, középkori magvát egész sor népes külső kerület (a Teréz-, József-, Lipót- és Ferencváros) gyűrűje vette körül, ám mindezek közül csak a Belváros jöhetett számba, ahol a polgári-nemesi értelmiség lakott, s ahol az Egyetem is állt. Másfelől csakis itt voltak találhatóak olyan kincstári épületek, amelyek közül választani lehetett, nevezetesen a II. József császár által feloszlatott szerzetesrendeknek csak részben kihasznált klostromai.

Széchenyi és az épületet kijelölni hivatott királyi hatóság, a Helytartótanács egyaránt a volt pálos rendnek (a mai Eötvös Loránd utcában levő, még napjainkban is fennálló) rendháza mellett foglalt állást. E választás ellen a királynak nem volt észrevétele, tehát jóváhagyta azt. Így sikerült a legalapvetőbb problémát — a rendi nemzet legcsekélyebb részvétele nélkül — magának a donátornak megoldani.⁹

Tudni kell azonban, hogy ez a kiutalás nem az egész klostromra szólt, hanem annak csupán a központjában levő, eredetileg is bibliotékának épült nagytermére. Ám e helyiség nemcsak tágasságánál fogva kínált a Nemzeti Könyvtár állományának jó elhelyezést, kedvező volt azért is, mert teljesen be volt rendezve: a falak mentén nemes fából művészi faragott, egész a mennyezetig érő szekrények álltak.¹⁰

Széchenyi úgyannira meg volt elégedve, hogy 1803 tavaszán, miután átadták neki a termet, annak mennyezetére egy Rivetti nevű, olasz származású festőművésszel pompás freskót készíttetett, centrális helyen az ország címerével, és ezzel a felirattal: *Bibliotheca Hungarica Széchenyiano-Regnicolaris*.¹¹

Egyidejűleg megtörtént a nemzeti gyűjteménynek — amely ekkor mintegy 5000 kötet könyvet, 700 kéziratot, 100 köteg metszetet, 40 mappa térképet és 2000 címerképet ölelt fel, — a kiscenki grófi kastélyból Pestre való felhozatala, majd gondos, szakszerű elrendezése és felállítása.¹²

A munkálatok befejeztével még ugyanezen év, 1803. december 10-én sor került a Nemzeti Könyvtárának ünnepélyes megnyitására is. A szinte felbecsülhetetlen értékű kultúrkincset a nemzet, az ország nevében József nádor vette át, akit alapító oklevelében Széchenyi a Bibliotéka védnökéül deklarált, s aki mint ilyen, ettől fogva főhatósága lett az intézetnek.¹³

A pest-budai literátor értelmiség — érthető módon — lelkesen üdvözölte és azonnal használatba vette ezt az első, nemzeti tulajdonba került, nemzeti állományú, nagyszerű bibliotékát. Rajta kívül még a fővárosi polgárság is — amely büszke volt erre, a falai között létesült, új kulturális intézményre — buzgón látogatta a számára "múzeumot" jelentő, látványos gyűjteményt.¹⁴

Pedig az intézet elhelyezése még korántsem volt kielégítő. A nagy díszterem kívül ui. sem különálló olvasótermet, sem hivatali szobákat, sem pedig személyzeti lakásokat nem utaltak ki számára. (A szolgálati lakások ebben a korban még Európa-szerte integráns részei voltak a közkönyvtárnak, mert a bentlakó személyzet

volt köteles a gyűjtemények biztonsági őrizetét ellátni.) Széchényi azonban úgy vélte, hogy a pálos kolostorban még bennlévő hivatalok kiköltöztetése után a Könyvtár meg fogja kapni a még hiányzó helyiségeket.¹⁵

E várt elrendeződésre azonban, sajnos, nem került sor. Ellenkezőleg, egy békében eltöltött év múltán, 1805-ben kettős veszéllyel fenyegető, súlyos válsághelyzet állt elő.

Az egyik veszélyt a kiújult francia-osztrák háború jelentette. Ez év őszén ti. a franciák elfoglalták Bécsset, s hazánkba készültek benyomulni. Félő volt, hogy Pest-Buda is hamarosan Bécs sorsára kerül, s ha ez bekövetkezik, sok más értékkel együtt esetleg a Nemzet Könyvtár is elpusztul. József nádor – Széchényivel egyetértve – elrendelte a legértékesebb gyűjteményrészeknek az ország egy távoli vidékére, Temesvárra, az ottani katonai erődítménybe való elszállítását. Ez hamarosan meg is történt.¹⁶

A másik fenyegető veszély az előbbinél nem kisebb riadalmat keltett. Híre járt ui., hogy a Könyvtárt nemrég elnyert otthonából a királyi állam kitelepíttetni készül. Az történt, hogy a katolikus egyházi főhatóság a pálos kolostort a maga egészében kiigényelte a szervezés alatt álló, központi papnevelde számára. Ez ellen az akció ellen József nádor is, Széchényi is teljes erővel felvette a harcot. Mindhiába. A király az egyházi érdeket előbbre valónak tartotta a világinál. Bécsből 1806 nyarán elrendelték a Nemzeti Könyvtár kiköltöztetését.

Az ország bizonyára keserűen vette tudomásul, hogy Könyvtárának az alapító által végbevitt elhelyezése – a néhány év előtt kieszközölt királyi kegy visszavonása miatt – érvénytelenné, semmissé vált. A páratlan értékű nemzeti gyűjtemény (a Temesvárról időközben visszahozott címéliekkel együtt) újra otthon nélkül maradt; nem lehetett tudni, meddig fog ládába csomagolva, használatlanul heverni.¹⁷

A feladat tehát ismét adva volt. De ezt most már nem Széchényinek, hanem a hivatalos védnöknek, a nádornak kellett megoldania.

III. A második elhelyezés az Egyetem épületében 1807-1817

József nádor csakugyan teljesen magára vállalta az ügyet, s nagy kötelességtudattal fogott hozzá a válságos helyzet elrendezéséhez.

Most derült ki, milyen bölcsen járt el az alapító, amikor a nádorra bízta a Nemzeti Könyvtár védnökségét. Bölcs volt ez az intézkedés nemcsak azért, mert a főherceg a királynak testvéröccse és Magyarországon mintegy helytartója volt; nem is csupán azért, mert ugyan ő viselte a feudális ország legmagasabb közjogi méltóságát, legfőbb exponense, előjárója volt a rendeknek, hanem azért is, mivel az ekkoriban még alig harmincéves ifjú ember mint Firenze szülötte, ugyanott magas kultúrkörnyezetben nevelkedett, s lelkes barátja volt minden tudománynak és

művészetnek. Végül elhivatott volt protektori szerepére a nádor azért is, mert megértette, s a maga részéről legmesszebbmenően pártolni kívánta Széchényi szándékát: a magyarság művelődési megújulásának ügyét.¹⁸

Mi több, ez a fejlett kulturális érzékkel rendelkező férfiú a nemzeti intézetnek nem csupán jelentőségét tudta fölmérni, hanem azonnal észrevette alapvető, nagy hiányosságát is. Rájött arra, hogy Széchényi alapítványának legfőbb baja a pénztelenség: hogy az intézet nem rendelkezik semmiféle pénzvagyonnal, pénzforrással. De az is nyilvánvalóvá vált előtte, hogy szükséges anyagi eszközökről nem másnak, mint magának a megajándékozott nemzetnek, az országnak kell gondoskodnia. Ha majd a nemzet — így vélekedett — csakugyan előteremti a szükséges pénzalapot, e jeles közgyűjteménynek nemcsak állományi fejlesztése, kezelési költségsszükséglete lesz biztosítva, hanem egy saját otthon, saját épület emelése is lehetővé válik számára: nem fog többé rászorulni valamely kincstári épületben, bizonytalan ideig tartó elhelyezésre.

S e felismerésnek a nádor kész volt gyakorlati konzekvenciáit is levonni. Elhatározta, hogy a nemzeti kultúrintézet ügyét az országgyűlés elé viszi, s politikai-társadalmi tekintélyével rábírja a rendeket, hogy Széchényi alapítványát formálisan, *de jure* is elfogadják, törvénybe iktassák, sőt ezen túlmenően hozzájáruljanak a Könyvtárnak egy olyan tágabb intézménnyé, *Nemzeti Múzeummá* fejlesztéséhez, amely a magyar múlt szellemi kincsein kívül a nemzeti történet tárgyi emlékeit, sőt természeti kincseinek mintagyűjteményét is fel fogja ölelni, — s végül, hogy e terv megvalósításának pénzügyi alátámasztását is magukra vállalják.

Mielőtt azonban erre az akcióra sor kerülhetett volna, a nádor még 1806/1807 fordulóján megoldotta a legsürgősebb, legalapvetőbb feladatot, a Könyvtár új elhelyezését, mégpedig — más lehetőség híján — egyelőre szintén a királyi kincstárra támaszkodva. Mint a Helytartótanács elnöke, hivatalból folyamodott az uralkodóhoz, hogy átmenetileg — amíg az általa tervbe vett, s Széchényi gyűjteményeit is magába foglaló Nemzeti Múzeumot az országgyűlés életre hívja — engedtessek meg a *Bibliotheca Regnicolaris*nak a pálos kolostor szomszédságban levő Kir. Egyetem háromemeletes, tágas épületébe való beköltöztetése.¹⁹

E nádori kezdeményezés sikerrel járt, s még 1807 elején birtokba lehetett venni a Könyvtár számára kiutalt épületrészt. Igaz, ez az új otthon nem volt olyan reprezentatív előkelő hely, mint a megelőző, nem volt művészien faragott faliszekrényekkel berendezett, freskóval ékesített díszterme, ámde sokkal bővebb tér állt rendelkezésére, mint amott. S ez igen lényeges tény volt. Közelebről nem tudjuk, hogy az egyetemi épületben melyik szinten, összesen hány és mekkora alapterületű helyiség jutott az intézetnek, de bizonyos, hogy az az adott helyzetben minden szükségletet kielégített. Itt nemcsak a gyűjteményeket sikerült kielégítően elhelyezni, hanem volt hely külön olvasóterem, több hivatalszoba és kellő számú szolgálati lakás számára is.²⁰

1807 tavaszán a Könyvtár már ismét nyitva állt az olvasók előtt. Berendezéséről József nádor valószínűleg az Egyetemi Alaptól nyert rendkívüli segélyből gondoskodott. A bútorzat olcsó fenyőfából készült, egyszerű asztalosmunka volt, s

mint ilyen, a szerénység, a szegénység látszatát keltette. Ennél azonban fontosabb volt, hogy a drága gyűjtemények megmenekültek az őket fenyegető romlástól, újra rendezett állapotba kerültek, s megfeleltek rendeltetésüknek.

Az új elhelyezéssel egyidejűleg a nádor elkészíttette az általa elgondolt *Nemzeti Múzeum* szervezeti és gyűjtőköri plánját, egyszersmind a felépítendő múzeum palota tervét is. Majd e két nyelven — magyarul és latinul — kinyomtatott elaborátumot megküldte az ország minden vármegyéjének és szabad kir. városának, felszólítva a rendeket, hogy ennek, a magyar kultúrát ország-világ előtt demonstrálni hivatott intézménynek megvalósítását anyagi áldozatkészségükkel lehetővé tegyék.²¹

Az 1807-ben összeült országgyűlés nemcsak megértette és helyeselte a nádor intencióját, hanem néhány fontos intézkedést is tett ennek érdekében. Először is becikkelyezte a törvénykönyvbe Széchényi könyvtár-ajándékának nemzeti tulajdonbavételét. Másodsor kimondta a nemesség és a szabad városok önkéntes felajánlásaiból egy múzeumi pénzalap létesítését. Végül pedig megbízta a nádort az intézet megszervezésének előkészítésével.²²

E határozatok nyomán alig egy év múlva már jelentős eredmények születtek. Ami a legfontosabb, a rendek magajánlásából és számos magánadományból jelentős pénzösszeg, több mint 200.000 bankóforint gyűlt össze a tervezett nemzeti kultúrintézet céljaira, vagyis adva volt immár az idáig teljesen nélkülözött pénzvagyon, az ún. *Múzeumi Alap*. Erre támaszkodva a rendek most már ünnepélyesen kinyilváníthatták elhatározásukat a *Nemzeti Könyvtárral* egyesítendő *Nemzeti Múzeum* létesítéséről: megalkották a művelődéstörténeti szempontból oly nevezetes 1808.8. törvénycíkket.²³

Ezek után nemcsak a muzeális emléktárgy összegyűjtéséhez és a táruk megszervezéséhez lehetett hozzáfogni, hanem egy nagyszabású múzeum palota megépítésére is gondolni lehetett. Ez annál realisabbnak tűnt, mert egy dúsgazdag mágánás, Grassalkovich Antal herceg Pest belvárosában nagyméretű telket ajándékozott e célra.²⁴

1809 tavaszán azonban váratlanul megisméltódott a négy év előtti háborús veszély: a francia seregek újból Magyarország határán álltak. József nádor megint csak indítatva érezte magát a Széchényi Könyvtár régi és ritka kincseit Pestről vidékre menekíteni. A kitelepítés helye ezúttal Nagyvárad volt.²⁵

A háború elmúltával, egy óvatos várakozásban eltöltött esztendő után sajnálatos módon egy második, talán még súlyosabb országos válság állt elő. A Habsburg-birodalom kormánya — roppant háborús eladósodása miatt — 1811. februárjában a dinasztia valamennyi országában 1/5 részére devalvált a forgalomban volt bankóforint értékét, ami a Múzeumi Alap vagyonát is (amely ekkorig már megháromszorozódott) minimálisra csökkentette. Így a palotaépítés bizonytalan időre elhalasztódott.²⁶

Pedig a társadalom által országszerte nagy lelkesedéssel összegyűjtött muzeális tárgyanyag immár annyira felhalmozódott, hogy a Könyvtár helyiségei — amelyeknek számát nem volt lehetséges növelni — ezt már hovatovább képtelenek vol-

tak befogadni. A zsúfoltság következtében más bajok is jelentkeztek. Félő volt, hogy az emeletek fagerendás szerkezetű termei a túlterhelés következtében összeomlanak. Fokozta a veszélyt az épületnek erősen rondgált tetőszerkezete is, amely egyrészt beázással, másrészt tűzveszéllyel fenyegetett. Ismét foglalkozni kellett tehát egy új, biztonságosabb és tágasabb elhelyezés kérdésével. Erre nézve több elképzelés is felmerült. Szó volt pl. arról, hogy az egész intézetet esetleg a szervita rend belvárosi, nagyrészt kihasználatlan egyemeletes épületében lehetne elhelyezni. Ez azonban jogi akadályok miatt nem volt keresztülvihető. Hasonlóképpen el kellett ejteni a többi elgondolásokat is.²⁷

Mínthogy pedig — mint mondtuk — saját épület emelésére az adott helyzetben gondolni sem lehetett, József nádor egy készen álló magánépület megvásárlására szánta el magát. 1813-ban adódott erre alkalom: a Batthyány-család egyik tagja eladásra kínálta az akkori ún. Országúton, a Kecskeméti kapuval átellenben állt, nagy kerttel körülvett, tágas egyemeletes villáját. A vételár nem volt magas, s így — a pár éve ajándékba kapott Grassalkovich-telek eladásából nyert összeg segítségével — az adásvételt le lehetett bonyolítani.²⁸

Megtörtént tehát a nagy esemény: *a Nemzeti Múzeum, s vele együtt a Nemzeti Könyvtár saját épület birtokába jutott.* Ezzel merőben új helyzet állt elő a ketős kultúrintézet számára: olyan elhelyezést nyert, amelyben a kir. kincstár többé nem háborgathatta, s amelyben az eddigieknél sokkal bővebb otthon adódott számára.

Mínthogy azonban a régi építésű villa nagyarányú, s — pénzsűke miatt — hosszasan elhúzódó renoválásra szorult, a múzeumi tárakat csak fokozatosan, több év során lehetett az újonnan szerzett épületbe átszállítani. A Nemzeti Könyvtár átköltöztetésére 1817 nyarán kerülhetett sor.²⁹

IV. A harmadik elhelyezés a Batthyány-villában 1817-1838

A Batthyány-villa — amelyhez még néhány kerti épület is tartozott — elég nagy volt ahhoz, hogy a két újonnan kialakult múzeumi tár (a régészeti és természeti tár) mellett a Széchényi Könyvtárnak is elegendő tért, és viszonylag ismét reprezentatív jellegű termeket biztosítson, — sőt az időközben hét főre szaporodott személyzetet is családostól befogadja.

Méreteire nézve — egy korabeli prospektus ismertetése alapján — a következő adatokkal szolgálhatunk. Az utca felé néző frontja 76 m, a kertre néző két oldalszárnya pedig 47-48 m hosszú volt. A rendelkezésünkre álló két alaprajz — számunkra érthetetlen módon — a földszinti traktusról teljesebb képet nyújt, mint az emeletiről. A Könyvtárt — első elgondolás szerint — úgy látszik, az emeleten akarták elhelyezni; erre vall a szóban forgó rajz. Utóbb azonban másként döntöttek. A bibliotéka a földszintnek azon a szárnyán nyert elhelyezést ahol a "Kunst- und Naturalien-Kabinette" felírás látható, mégpedig nyolc egymásba nyíló bolthaj-

tásos helyiségben. Részeit egy előtér, egy kb. 14 m hosszú díszterem és hat raktárszoba alkotta. Az előtér falain jeles tudósok és államférfiak arcképei függtek. Ugyanitt, a díszterem bejárata fölött foglalt helyet az alapítást hirdető Széchenyi-emléktábla. Magában a díszteremben pedig a király mellszobra és József nádor életnagyságú portréja volt látható. A hat raktárszoba a beköltözéskor még jórészt berendezetlen volt; bebútorozásuk csak fokozatosan ment végbe.³⁰

Húsz évig volt itt és így elhelyezve a Könyvtár, megfelelő lehetőséget nyújtva a pest-budai és a fővárosba időnként felránduló vidéki literátorok búvárkodására.

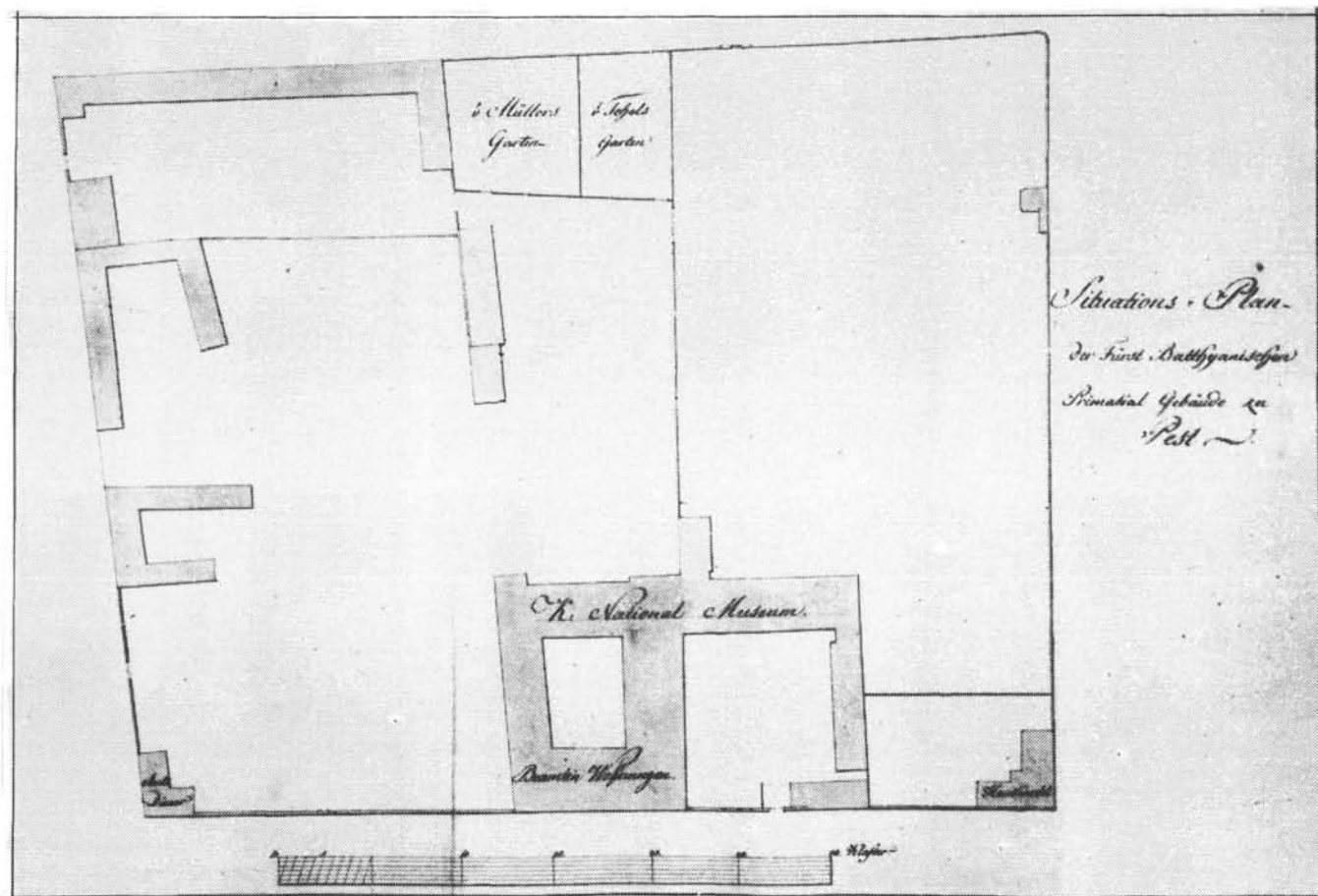
A folyamatos gyarapodás (az 1804 óta gyakorlatilag is fennálló kötelespéldány-szolgáltatás, de még inkább az ajándékozások és vásárlások) következtében azonban a hasznavehető tér idővel itt is egyre szűkebbé vált. *A harmincas években már ismét előállt az elhelyezési válság.* Amikor 1835-ben Illésházy István gróf több mint 6000 kötetre menő, régi családi tékáját ajándékolta az intézetnek, e gyarapodásnak a belső helyiségekben már nem jutott hely; ládába zárva a folyosókon kellett tárolni.³¹ 1836-ban pedig, amikor az országgyűlés által megvásárolt, több mint 20.000 nagyobb egységet (kódexeket, újkori kéziratokat és nyomtatott könyveket) felölelő, Jankovich-féle, nagyszerű tékát át kellett volna venni, befogadás szempontjából a Könyvtár teljes lehetetlenülés állapotába került.³²

Szerencsére, a francia háborúk veszélyének megszűnése után előállt, hosszú békeidőszakban a Habsburg-birodalom pénzügyi szempontból konszolidálódott, s hazánk is újra kedvező anyagi viszonyok közé került. Nem kevésbé kedvező változás volt az sem, hogy idehaza megindult a feudális társadalmi élet lassú, de folyamatos felszámolása: beköszöntött a reformkorszak. S az életkörülményeknek ez a korszakos jelentőségű átalakulása a kulturális életben is hirtelen fellendülést hozott. A polgárosodó közművelődési viszonyok meggyorsult fejlődése (a színházi élet fölélénkülése, s az időszakai sajtó kiterjedésének), nemkülönben az Akadémia és a Kisfaludy Társaság működése óta széles körben megindult tudományos, irodalmi tevékenység újra felfokozta a nemzeti köteleességtudatot, áldozatkészséget: ismét eleven érdeklődés támadt a Nemzeti Múzeum és Könyvtár intézménye iránt is.

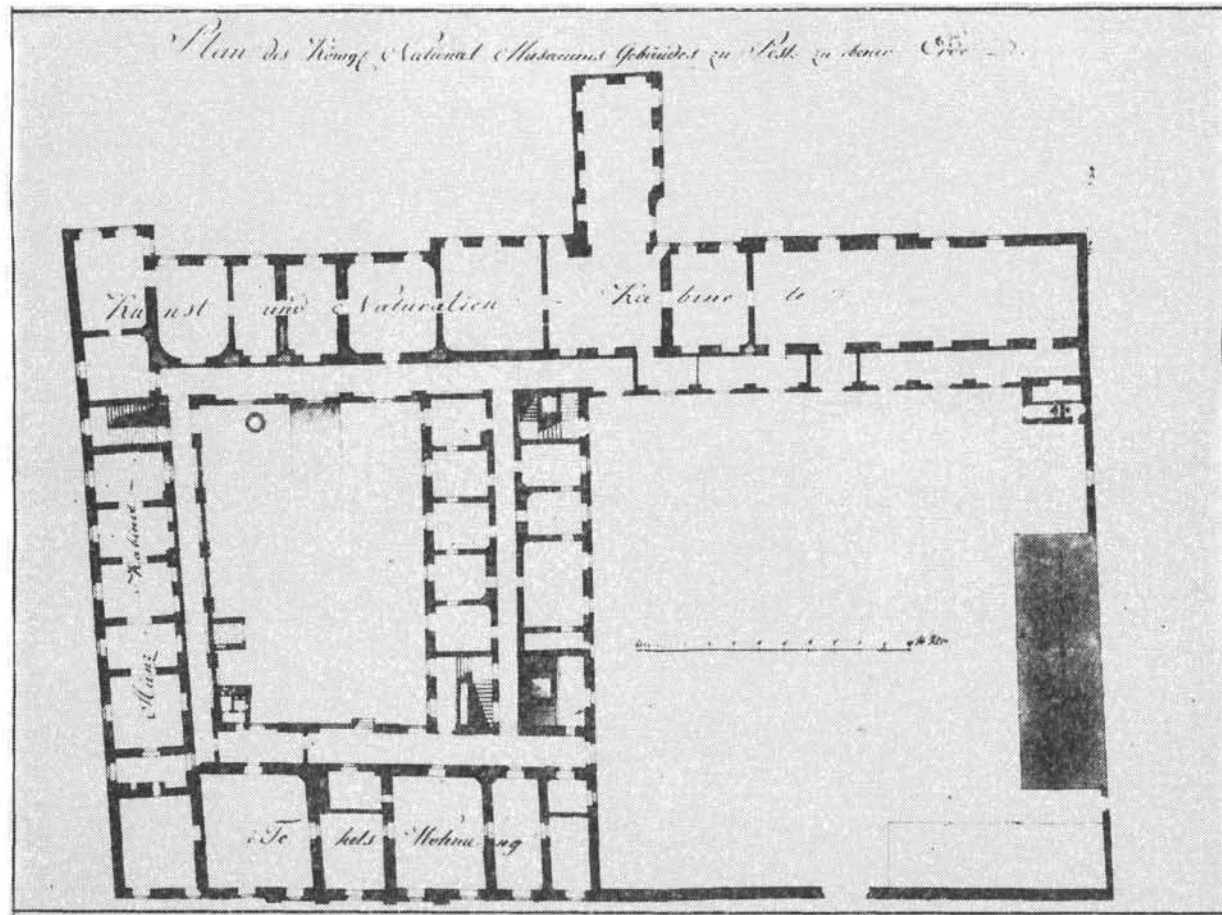
József nádor nem késett a kínálkozó lehetőségeket kihasználni. Úgy vélte, végre elérkezett az ideje egy, a magyar nemzet méltóságát kifejező, európai viszonylatban is kiemelkedő kultúrintézet felépítésére. Nem is csalódott. Az 1835/36. évi országgyűlés elé terjesztett múzeumépítési javaslatát a rendek készséggel elfogadták, s építkezési költségül – saját tárcájuk terhére – 500.000 ezüstforintot szavaztak meg.³³

E megajánlásra támaszkodva a nádor *Pollack Mihály országos hírtí építész-szel elkészítette a palota tervét, s már 1836/37 fordulóján elrendelte az építkezés megkezdését is.*³⁴

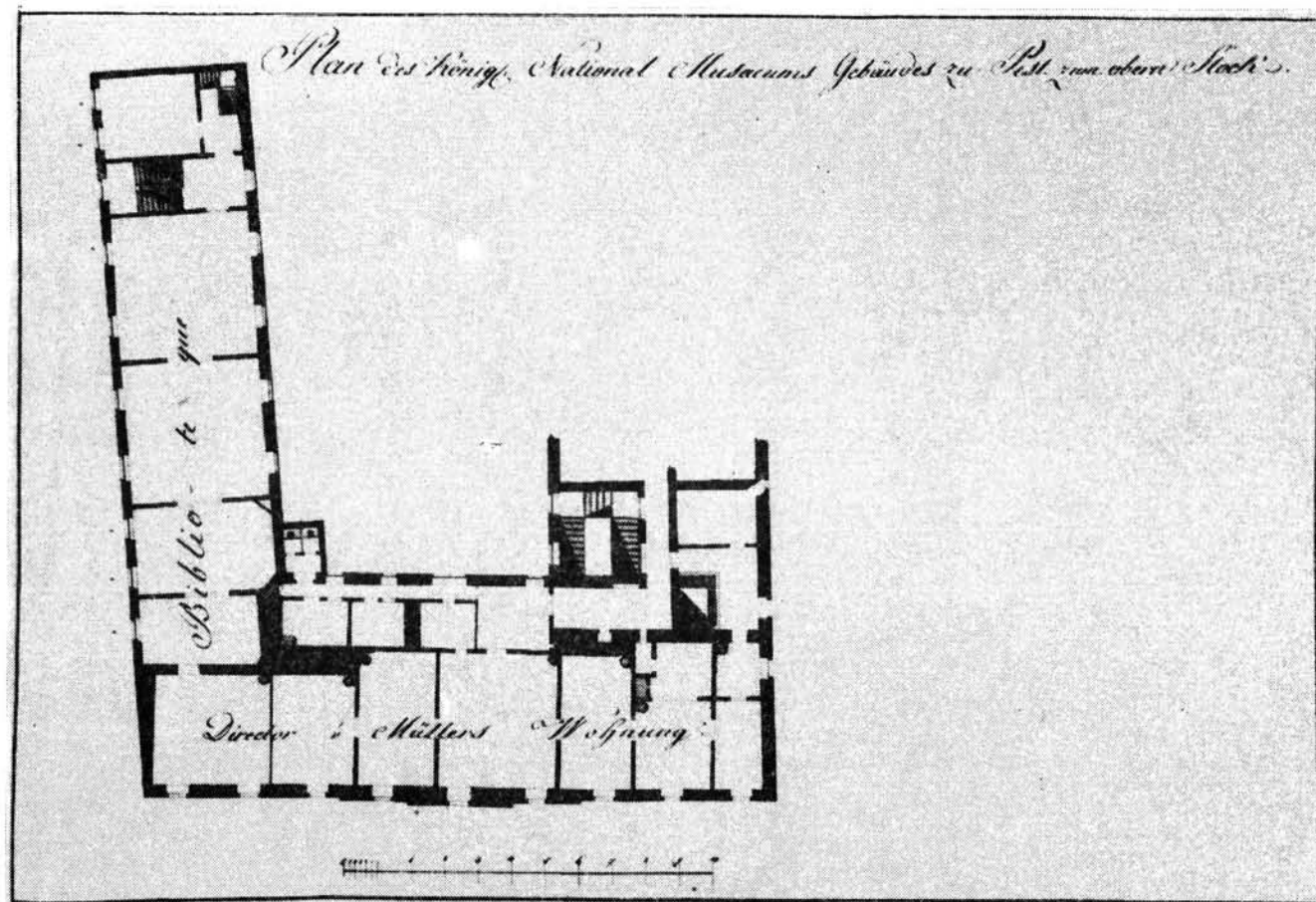
Az oly hosszú időn át kilátástalannak látszó terv ezzel mégis a megvalósulás stádiumába került.

A Batthyány-kert és -villa alaprajza

A Batthyány-villa földszintjének alaprajza

A Batthyány-villa emeletének alaprajza

V. A negyedik elhelyezés a Ludoviceum épületében
1838-1846

Az új palota felépítéséhez a múzeumkertben (a volt Batthyány-kertben) a régi épület további fennmaradása mellett is hozzá lehetett fogni. A régi villa ui. — mint mondtuk — a kertnek az Országút³⁵ felé eső szélén állt, az új épületet viszont a kert közepén kívánták fölemelni. A Könyvtár és a többi tár tehát zavartalanul továbbra is látogatható volt. Így tartott ez 1838. márciusáig. A palota fundamentuma elkészült már, amikor egy váratlan elemi katasztrófa zúdult rá Pest városára: a Dunának eddig még nem tapasztalt magasságú árvize. A parti gátakon áttört víz rohamosan a Széna térig (a mai Kálvin térig) hatolt, majd a térből kiágazó utakra, utcákra is beömlött. Nagy szerencse, hogy a múzeumkert egy-két méterrel magasabban feküdt, mint a környező területek, s így az a vízárból még egy ideig kiemelkedett. A személyzetnek tehát ideje maradt arra, hogy az épület földszintjén elhelyezett Nemzeti Könyvtár állományát hősies erőfeszítéssel az emeletre főlhordja. Az ország nagy kincse immár harmadszor menekült meg az őt fenyegető pusztulástól. Ám a földszintre való visszaköltöztetés többé nem volt lehetséges. Pollack építész megállapította, hogy a kertet is utóbb előntő víz a régi villaépület falait annyira alámosta, hogy számolni kellett annak összeomlásával. Szakértői véleménye parancsolóan szükségessé tette a házban levő valamennyi muzeális gyűjteménynek gyorsan lebonyolítandó kiköltöztetését.³⁶

A nehéz problémát ismét József nádor oldotta meg. Mivel az árvíz a Belváros egész területén megrongálta az épületeket, olyan helyet, középületet kellett a Múzeum és a Könyvtár elhelyezésére keresni, amelyet az ár nem ér el. Ilyenként csak egyetlen épület kínálkozott: a két évvel korábban elkészült, a külső Üllői úton álló katonatisztképző intézet, a Ludoviceum. Ezt az intézményt ekkoriban még nem adták át rendeltetésének, s ennél fogva üresen állt. Azaz, nem egészen üresen, mert a József- és Ferencváros árvízszúlytotta, hajléktalanná vált népe hatósági engedéllyel itt kapott menedékhelyet. Ám az épület oly hatalmas méretű oly tágas volt, hogy a Múzeum és a Könyvtár anyagát is könnyűszerrel befogadhatta. József nádornak csak egy szavába került, hogy a beköltöztetést végre lehessen hajtani. A Ludoviceum gondnoka az I. emeleten hét nagy termet utalt ki a nemzeti gyűjtemények számára; ezeket a nagyobb biztonság kedvéért az épület többi részétől fallal választották el.³⁷

Íme, így került immár negyedik elhelyezéséhez az Országos Széchényi Könyvtár. Ez a hely azonban, magától értetődően kényszerű szükségotthon volt: csupán arra szolgált, hogy a könyveket és tárgyi műemlékeket száraz, tiszta térben, zárt ajtók mögött lehessen az új palota fölépüléséig elhelyezni. Minthogy az intézet ekkori tisztviselői a Batthyány-villából már előbb kiszorultak, s magánlakásokban voltak kénytelenek lakni, a Ludoviceumba csak a segédszemélyzet költözött be. Így a gyűjteményekre való állandó felügyelet is rájuk hárult; de rájuk kívül a nádor még külön katonai őrség kirendeléséről is gondoskodott.

Az olvasó- és kutatóközönség ettől fogva nem férhetett hozzá a Könyvtárhoz. Az állomány csaknem teljes egészében ládákban, elcsomagolt állapotban maradt. Itt és így tárolták egyébként az árvíz által szintén megrongált és kiürített családi házból a Jankovich-gyűjtemények zömét is. A könyvszekrényekben, amelyeket a régi épületből szintén átszállítottak ide, csupán a belső és külső hivatalos használatához nélkülözhetetlen segéd- és kézikönyvek kerültek fölállításra. Tudományos kutatókat csak egészen kivételes esetben lehetett kiszolgálni, olyankor ti., ha ezt valamiféle különös érdek megkívánta, avagy ha valamely külföldi tudós engedélyt nyert a nádortól búvárkodásra.

Ebben a kényszerhelyzetben természetesen megszűnt a szabályszerű hivatalos könyvtári munka is: a tételenkénti leltározás éppúgy, mint a katalogizálás. Az őr csupán a szerzeményezési feladatokkal tudott törődni: a kötelezpéldányok és ajándékok átvételével, valamint a kínálkozó fontos vásárlások lebonyolításával.³⁸

S így tartott ez a helyzet egészen 1846 nyaráig, amikor a *Nemzeti Könyvtárnak az új múzeum palotába való beköltözése lehetővé vált.*

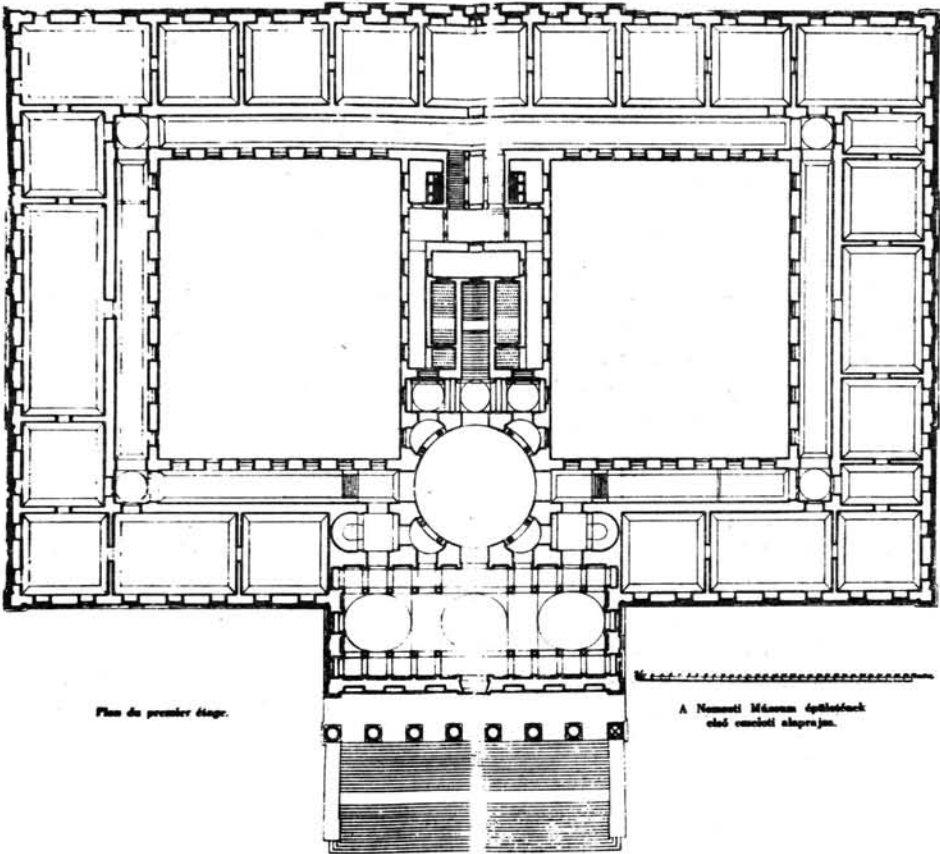
VI. Az 1846. évi "végső" elhelyezés a Nemzeti Múzeum palotájában

A mai Múzeum körúton felépült palotába a Könyvtár a mondott év június-július havában költözött be. Otthonát nem ötletszerűen, vagy önkényesen jelölték ki. Helyiségeinek elrendezését az építész — a könyvtárőr által előre megadott szempontok és kívánalmak szerint tervezte és építette meg. Így az átköltöztetést teljes céltudatossággal lehetett lebonyolítani.³⁹

A Könyvtár a palota I. emeletén ugyanazokat a termeket foglalta el, amelyekben 1984-ig volt elhelyezve, szám szerint 14-et. Akkor az épület homlokzati oszloposorától kiindulva, a nyugati, majd folytatólag az északi és keleti fronton a különböző rendeltetésű termek a következőképpen sorakoztak: I. oklevél- és címertár, II. kézirat-, térkép- és metszettár, III-IV. bizonytalan, V. nagyraktár, VI. könyvtárőri szoba és olvasói ruhatár, VII. olvasóterem, VIII-XIV. könyvraktárak.⁴⁰

Meg kell azonban jegyezni, hogy ez az impozáns méretű könyvtári traktus a beköltözéskor még legnagyobbbrészt berendezetlen volt. Vagyis: csak a szó szűkebb értelmében vett lokális elhelyezés történt meg, az állomány befejezett, teljes elhelyezése, fölállítása csaknem teljesen megoldatlan maradt. Egyelőre több részletben csupán az olvasóterem, a nagyraktár, a könyvtárőri szoba, a kézirtár, valamint az oklevél- és címertár kapta meg a szükséges bútorzatot. Ennélfogva tehát még csak az említett két különgyűjteményt lehetett az előre megtervezett módon elhelyezni.⁴¹

A szorosan vett könyvállományból egyelőre csak a Széchényi eredetű anyag kerülhetett felállításra a nagyraktárban. Minden más provenienciájú állományrész (így az Illésházy- és a Jankovich-gyűjtemény is) a keleti oldalon levő raktárak padozatán, halmokba rakva volt csak elhelyezhető.⁴² A további termek berendezését — költséghiány miatt — a legközelebbi években folyamatosan akarták elkészíttetni.⁴³

A múzeumépület első emeletének alaprajza

Ez a szándék azonban a közbejött nagy történelmi esemény, az 1848/49. évi szabadságharc miatt jóidőre meghiúsult.⁴⁴ Az önkényuralom időszakában az illetékes kormányzervek sokáig nem tudtak, s nem is nagyon akartak sort keríteni erre az olyannyira fontos feladatra. Hiába kérte a könyvtárőr 1850-ben az északnyugati szögletterem, továbbá az északi nagyraktár, valamint a keleti fronton legalább három raktárterem berendezését, nem történt semmi.⁴⁵ Némi remény ez iránt csak két év múlva kelt, amikor Ferenc József császár meglátogatta a Múzeum gyűjteményeit. Az uralkodó ugyanis a még fennálló nagy hiányosságok megszüntetésének céljára 80.000 forint államsegély kiutalását rendelte el.⁴⁶

Ebből az összegből azonban — minthogy a palotán még be nem fejezett építészeti teendők voltak — a Könyvtár céljaira csak kis töredék összeg jutott; ebből csupán egy terem berendezésére futotta.⁴⁷ Így 1845-ben — ha a régi bútorzatú nagyraktárt figyelmen kívül hagyjuk — még mindig 9 terem állt berendezetlenül. Három év múlva, a második császárlátogatás alkalmából újabb 50.000 forint államsegélyt nyert a Múzeum. De a Könyvtárnak ebből egyáltalán semmi sem jutott.⁴⁸

A berendezés ügyét a holtpontról társadalmi akció mozdította ki.⁴⁹ Az történt, hogy egy spontán alakult hölgybizottság kimondottan a Könyvtár bútorzása céljára 1859/60-ban országos gyűjtést rendezett, s a begyűlt 26.000 forintból egyrészt az északnyugati saroktermet rendeztette be az alapító gróf emlékezetének szentelt díszteremmé, másrészt közvetlen e terem szomszédságban levő helyiség számára készíttetett egyszerű bútorzatot. Amikor azonban ez a berendezés elkészült, az idő már az 1865. esztendőben járt.⁵⁰

Majdnem húsz év telt el a Múzeumpalotába való beköltözés óta és a Könyvtár rendelkezésére bocsátott térnek a fele, mégpedig éppen a legfontosabb része, amely a tulajdonképpeni törzsállományt volt hivatva befogadni, a VIII-XIV. számú hét terem, vagyis az egész keleti front továbbra is berendezetlenül állt.

A probléma megoldását újabb társadalmi gyűjtőakcióktól várni nemigen lehetett. E kilátástalan helyzetet a politikai életben 1867-ben bekövetkezett korszakos jelentőségű fordulat, Magyarország szuverénítésének helyreállítása szüntette meg. A közhatalom birtokába került új nemzeti kormány — a közóhajnak megfelelően — magára vállalta a Könyvtár teljes berendezésének gondját, a költségvetési keretből való finanszírozását. Ennek volt köszönhető, hogy az idáig hasznavehetetlen keleti teremsor bebútorozásra viszonylag rövid idő alatt, 1875-ig és vele párhuzamosan a teljes könyvállomány felállításra is került.

Ezzel az aktussal a Könyvtár elhelyezésének és használhatóvá tételének ügye háromnegyed évszázadig tartó kísérletezés után lezárult, a kortársak meggyőződése szerint véglegessé vált.

JEGYZETEK

1. Erre nézve l. Berlász Jenő: *Könyvtári kultúrának a XVIII. században*. In: *Irodalom és felvilágosodás Tanulmányok*. Szerk. Szauder József és Tarnai Ador. Bp. 1974. 283-332. l.
2. *A főúri kastélykönyvtárakról*. Uo. 311-324. l.
3. Uo. 321-332. l.
4. Uo. 302-311. l.
5. Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802-1867*. Bp. 1982. 109-111. l.
6. Az alapító oklevél eredeti latin szövegét és ennek magyar fordítását l. Berlász: *Az Országos Széchényi Könyvtár alapítólevele*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965-1966*. Bp. 1967. 182-192. l.
7. Uo. 189. l.
8. Minderről bővebben id. nagy monográfiámban: Berlász, A *Széchényi Könyvtár története*. 41-48. l.
9. Az elhelyezés ügyéről részletesen szól Kollányi Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára, I. k. (1802-1820)* Bp. 1905. 13., 65-68., 76., 85., l.
10. Berlász, A *Széchényi Könyvt. tört.* 65-68. l. — A terem hossza kb. 12 szélessége 6,5 magassága 10 m.
11. Uo. 65. l. és Kollányi, i. m. 87-88., 90. l.
12. Kollányi, i. m. 86-87. l.
13. Berlász, *A Széchényi Könyvt. tört.* 67. l. és Kollányi, i. m. 106. l.
14. Berlász, i. m. 45. l.
15. Uo. 67-68. l. — Kollányi, i. m. 68. l.
16. Berlász, i. m. 73. l. — Kollányi, i. m. 120-121. l.
17. Berlász, uo. 74-75. l. — Kollányi, i. m. 128., 130., 134-135. l.
18. Berlász, uo. 67. l.
19. Uo. 74-75. l. — Kollányi, i. m. 135. l.
20. Berlász, uo. — Kollányi, uo.
21. Berlász, uo. 75-82. l. — Kollányi, i. m. 156., 164-165. l.
22. Berlász, uo. 82-83. l. — Kollányi, i. m. 166-167. l.
23. Berlász, uo. 82-85., 88-90. l. — Kollányi, i. m. 170. l.
24. Berlász, uo. 85. l. — Kollányi, i. m. 170. l.
25. Berlász, uo. 88. l. — Kollányi, i. m. 190. l.
26. Berlász, uo. 92-93. l.
27. Kollányi, i. m. 232. l.
28. Berlász, uo. 100-101. l. Országútnak hívták akkor a mai Kiskörutat, közelebbről a Múzeum körutat
L. Schams, Franz: *Vollständige Beschreibung der königl. Freyen Stadt Pest in Ungarn*. Pest, 1821. 200-203. l.
29. Berlász, uo. 102-103. l. — Kollányi, i. m. 375. l.
30. Berlász, uo. 102-103. l. — Kollányi, i. m. 375-378. l.
31. Berlász, uo. 217., 237-242. l.
32. Uo. 213-216. l.
33. Uo. 216-217. l.
34. Uo. 220. l.
35. A mai Múzeum körút.
36. Berlász, uo. 219-222. l.
37. Uo. 222-224. l.
38. Uo. 224-225. l.
39. Uo. 265-268., 277-278. l. — Magáról a palotáról Lechner Jenő: *A Magyar Nemzeti Múzeum épülete*. 1836-1926. Bp. 1927.
40. Berlász, uo. 270. l.
41. Uo. 271. l.
42. Uo. 278. l.
43. Uo. 271. l.
44. *A forradalom és szabadságharc időszakáról*. Uo. 296-301. l.
45. Uo. 339-340. l.
46. Uo. 359. l.
47. Uo. 360. l.
48. Uo. 385. l.
49. Uo. 392. l.
50. Uo. 468. l.

VERSUCHE DER UNTERBRINGUNG DER BIBLIOTHEK IM XIX. JAHRHUNDERT

J. BERLÁSZ

1. Das Problem der Unterbringung

Ein ungarischer Magnat, Graf Ferenc Széchenyi verschenkte an die ungarische Nation seine aus 5000 Bänden Bücher, 700 Handschriften, 100 Stichen und 40 Landkartenmappen bestehende Hungarica-Sammlung, mit der Bestimmung, eine öffentliche, ständige Bibliothek, *Biblioteca Nationalis Hungarica*, zu gründen. Die Ausführung dieses Wunsches war aber bei weitem nicht problemlos. Ungarn war nämlich — wie alle osteuropäische Länder — ein in den Rahmen feudaler staatlichen und gesellschaftlichen Ordnung lebendes Land. Das bedeutete dass die Staatsmacht nicht von der Nation, sondern von dem Monarchen, dem König, ausgeübt wurde, die Staatseinkünfte gingen in die königliche Schatzkammer ein, die Nation hatte gar keine eigenen Einnahmequellen. Es war äusserst problematisch, ob die Nation — die in wesentlichen mit dem mittleren Adel identisch war — die grossartige Büchersammlung des Grafen Széchenyi als öffentliche Institution zu organisieren und zu erhalten insande sei. Der Stifter war natürlich der Situation im Bilde, und hat geschickt im voraus, vor der Übergabe des Geschenkes, für die grundsätzlichen Bedingungen der Entstehung der Institution Vorsorge getragen. Er verlangte und erhielt vom König, "Vater der Nation", ein Heim für die Bibliothek, und ständige Bezahlung der Administration, aus öffentlichen Mitteln.

2. Die erste Unterbringung der Bibliothek 1803-1806

In der Stadt Pest — heute Budapest — bieten sich als Unterkunft für die Nationalbibliothek mehrere Gebäude des königlichen Fiskus, die Ordenshäuser des von Kaiser Josef II. aufgelösten Mönchenstandes waren. Eines davon, das Pauliner Kloster, genauer ein Teil des Klosters, wurde laut Erlaubnis des Königs Franz I. der Bibliothek überlassen. Dieser Teil war der, für die Pauliner in der Mitte des 18. Jahrhunderts eingerichteter (noch heute bestehender) Bibliothekssaal: ein geräumiger, grosser Raum, mit Bücherschränken künstlerischer Ausführung. Diese Lösung kam als sehr günstig vor, denn man hatte mit der Einrichtung keine Sorgen. Sie hatte nur eine Lücke: es fehlen die zusätzlichen Räumlichkeiten, die als Wohnsitz des Kustos und der Hilfskräfte dienen könnten. Doch fand im Frühjahr des Jahres 1803 die Einräumung, die fachgemässe Bestandsaufstellung und schliesslich die festliche Eröffnung der Bibliothek statt. Gleich danach begann die Erschliessung der Bestände, und auch die Besuche seitens der Intelligenz der Hauptstadt haben angefangen. Auf diese Weise kam die Nation in Besitz eines grossen Teils der in den früheren Jahrhunderten entstandenen, gedruckten und handschriftlichen Hungarica-Bücherschätze.

Die ungestörte Benutzung der Bibliothek dauerte nicht lange, bloss anderthalb Jahre. Da geriet das Land zweimal nacheinander in grosse Gefahr. Im Jahre 1805 drohen die Truppen Napoleons, nach Eroberung von Wien, auch Ungarn zu besetzen. Es war zu befürchten, dass die Schätze und andere Schätze der Nationalbibliothek den Franzosen zur Beute fallen können. Diese Schätze wurden also sehr schnell aufs Land, in Wagen geladen, abtransportiert. Glücklicherweise kamen die Franzosen nicht nach Ungarn und diese Gefahr war vorüber. Im nächsten Jahr kamen andere Probleme. Die katholische Kirche beanspruchte und erhielt das Gebäude des Pauliner Klosters vom Kaiser für Priesterseminar. So musste für die Bibliothek ein neues Heim gesucht werden.

3. Die zweite Unterbringung 1807-1817

Das schwere Problem sollte jetzt nicht mehr vom Grafen Ferenc Széchenyi, sondern vom Palatin Erzherzog Josef, (Bruder von Kaiser Franz) gelöst werden, der aus Vertrauen des Gründers und der Nation zum Protektor der Bibliothek ernannt wurde. Alle mögliche Lösungen ermessend, schien als einfachste, Platz für die Bibliothek im benachbarten, dreistöckigen Gebäude der Universität zu finden. Die ausgewählten Räumlichkeiten konnten wiederum mit Bewilligung des Monarchen erworben werden, da auch die Universität eine königliche Institution war. Dieses zweite Heim, das aus mehreren Räumen bestand, entbehrte nicht nur Eleganz, sondern auch jegliche Einrichtung. Von Anfertigung verzierter Bücherschränke konnte keine Rede sein; von der ausserordentlichen Hilfe aus den Fonds der Universität reichte nur für ganz einfache, offene Bücherregale. Der einzige Vorteil der neuen Unterbringung war die Möglichkeit, Wohnungen für den Kustos und Personal zu sichern. Der Palatin Josef hielt diese Lösung nur für provisorisch, und war entschlossen, früher oder später ein würdiges, möglicherweise eigenes Heim für die Bibliothek zu finden. Auf die Gunst des Monarchen konnte man nicht mehr rechnen. Die Zeit wurde reif dazu, dass die Nation, das heisst der Adel für diese zu Hohem berufene Institution Sorge trage. In den nächsten Jahren wendete sich der Palatin an die Reichsversammlung. Im Jahre 1807 forderte er die Orden auf, sich durch einen besonderen Gesetzartikel zur Betreuung der Bibliothek zu verpflichten. Im Jahre 1808 schlug er auch vor, zu deklarieren, dass die Nationalbibliothek, zur Landessammlung der archäologischen und historischen Denkmäler und der Naturschätze, also zu einem Nationalmuseum zu erweitern sei. Für die neue Kulturinstitution soll ein extra Geldfonds gegründet werden, durch freiwillige Bietungen. Seine Vorschläge wurden inartikulierte. Es schien, dass die Bibliothek und das zustande kommende Museum ein eigenes Heim bekommen werden. Leider hatte das Land und die Bibliothek in den nächsten Jahren wieder Schwierigkeiten zu überstehen. Im Jahre 1809 standen die französischen Truppen an der ungarischen Grenze; die Schätze der Bibliothek mussten abermals im Lande sichergestellt werden. Infolge der Finanzkrise der Habsburger Monarchie im Jahre 1811 ist die grosse Summe des Bibliotheks- und Museumfonds durch eine wesentliche Devaluation wertlos geworden. Man war gezwungen, auf das Bauvorhaben des Palatins Josef zu verzichten. Im Jahre 1813 musste man sich mit dem Kauf einer alten, im 18. Jahrhundert gebauten, einstöckigen Villa eines Magnaten begnügen.

4. Die dritte Unterbringung 1817-1838

Die Bibliothek konnte aber nicht sogleich in sein neues Heim einziehen. Das verfallene, alte Gebäude musste erst renoviert und gleichzeitig neu eingerichtet werden. Mangels der dazu nötigen Deckungen musste man jahrelang warten, bis die nötige, von Mäzenen angebotene Summe zusammengebracht wurde. Die Hinüberführung der Buchbestände aus dem Gebäude der Universität konnte nur im Jahre 1817 verwirklicht werden. Der zur Verfügung stehende Raum war vorläufig den Forderungen angemessen: die Sammlungen konnten voneinander getrennt, systematisch aufgesellt werden. Die Wohnungsfrage des Personals wurde auch gelöst. Der Bestand, der von Jahr zu Jahr wuchs, zählte 1836 mehr als 30 000 Bände. Nach zwei Jahrzehnten hat die Bibliothek seine Rahmen ausgewachsen. Und da inzwischen auch die Sammlungen des Museums sich entwickelten, war die zur Verfügung stehende Fläche des Gebäudes auch für sie ungenügend. Da tauchte von neuem notwendigerweise der Gedanke der Erbauung eines neuen umfangreichen Museums- und Bibliothekspalastes auf. Zu dieser Zeit, zwei Jahrzehnte nach dem Ende der napoleonischen Kriege, nahm auch in Ungarn eine wirtschaftliche Prosperität seinen Anfang, und man konnte von den Orden und von der Nation erwarten, dass das für die Errichtung eines nationalen Kulturpalastes nötige Geld durch freiwillige Kontribution herbeigeschafft werde. So geschah es auch. Auf Aufforderung des Palatins wurde von der Reichsversammlung im Jahre 1832/36 für die Bauarbeiten eine alljährliche Summe von 50 000 Silberorints bewilligt. Man plante, dass das Museum und die Bibliothek bis ans Fertigwerden des Palastes in der Villa bleiben. Diese Vorstellungen wurden aber von einer unerwarteten Naturkatastrophe durchkreuzt. Im Frühjahr des Jahres 1838 verursachte die Hochflut der Donau, die den grössten Teil der Stadt Pest überschwemmte, sehr grosse Schaden. Das Gebäude des Museums und der Bibliothek wurde in solchem Masse beschädigt, dass die Sammlungen unverzüglich in die auf einem Hügel am Stadtrand liegenden, sogenannte Ludoviceum-Militärakademie hinübergetragen werden mussten.

5. Die vierte Unterbringung 1838-1846

Die Übersiedlung in das Ludoviceum wurde in aller Eile innerhalb einiger Tage abgewickelt. Die Einpackung in Reihe der Signaturen konnte bei den Büchern nicht durchgeführt werden. Die kamen unsystematisch in die Kisten, und was noch schlimmer war, diese Unordnung konnte auch nach der Übersiedlung nicht abgeschafft werden. Wegen Raummangel musste man auf die Aufstellung der Wandschränke verzichten, so hatte die Auspackung der Kisten auch keinen Sinn. Man musste sich mit den für den Kustos zugänglichen Hilfsbüchern begnügen. Gebrauch für Leser war ausgeschlossen, die Administrationsarbeiten beschränkten sich hauptsächlich auf die Inventaraufnahme der neuen Zugänge. Von hygienischen- und Sicherheitsstandpunkt aus betrachtet, war die Einräumung des Besandes befriedigend: die Einlagerung fand im Stockwerk, in rockenen Räumlichkeiten statt, die Beaufsichtigung wurde bei Tag durch das Personal der Bibliothek, bei Nacht durch Militärwache ausgerichtet. Diese Situation dauerte mehr als acht Jahre, bis Sommer 1846. Das neue Gebäude, für das Museum und die Bibliothek bestimmt, wurde erst in diesem Jahre fertig, und so konnte die Einräumung in dem als entgültiges Heim betrachteten Gebäude verwirklicht werden.

6. Die "endgültige" Unterbringung im Palast des Nationalmuseums im Jahre 1846

Der bis heute stehende Palast der Nationalbibliothek und des Nationalmuseums, ein zweistöckiges Gebäude von grosser Fläche, wurde mit sorgfältiger und fachgemässer Planung gebaut. Die Bibliothek fand in 14 geräumigen Sälen, auf dem ersten Stock, Platz. (Im Erdgeschoss befanden sich die Wohnungen der Wächter und des Hilfspersonals.) Jetzt war endlich die Möglichkeit gegeben, den in bedeutendem Masse angewachsenen, etwa 100 000 Bände umfassenden Bestand entsprechend zu unterbringen. Es war reichlich Platz auch für die separierte Unterbringung der sogenannten Sondersammlungen (Handschriften, Stiche, Landkarten). Leider konnten die sich bietenden Möglichkeiten nicht zweckmässig ausgenützt werden. Die neuen Räume waren nämlich grösstenteils nicht eingerichtet, und sie blieben jahrelang so, da das nötige Geld zur Verfertigung der Bücherschränke fehlte. Es wäre wieder die Hilfe der Reichsversammlung nötig gewesen. Seit dem Jahre 1849 gab es aber keine Reichsversammlung. Wie bekannt, endete die grosse bürgerliche Revolution von 1848/49 mit dem Sieg der Habsburger Dynastie. Ungarn verlor demzufolge ihre bisherige relative Unabhängigkeit und verfügte 18 Jahre hindurch über keine Selbstverwaltungsorgane. So konnte die Nationalbibliothek und das Nationalmuseum auf keine Unterstützung rechnen, obgleich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts, in der aus dem Feudalismus entwickelten, bürgerlichen Gesellschaftsordnung, die Bedürfnisse der immer zahlreicheren Intelligenz die Inangsetzung der Bibliothek förderten. Es gelang doch im Jahre 1865, aus gesellschaftlichen Spenden und aus der Gnadengabe des Kaisers Franz Josef, sieben Säle einzurichten, so dass die Bibliothek wenigstens eilweise den Lesern und den Forschern zur Verfügung stehen konnte. Die Komplette Einrichtung und die Gebrauchbarkeit des gesamten Bestandes wurde erst nach dem Jahre 1867 realisiert, nachdem Ungarn ihre politische Selbständigkeit innerhalb der Monarchie wiedergewann. Die Arbeiten wurden bis 1875 auf Staatskosten zu Ende gegangen.

Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezése 1867-1918

SOMKUTI GABRIELLA

Az elhelyezés és berendezés kérdései az 1880-as évekig

A kiegészítés után hivatalba lépett kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Eötvös József a rendelkezésre álló alig öt esztendő alatt lerakta az ország kulturális továbbfejlesztésének alapjait. Lázás sietséggel igyekezett behozni legalább azt a két évtizedet, amit a polgári fejlődésben egyébként is elmaradt magyar társadalom a 48-as forradalom bukása következtében elveszített. Bár Eötvös tevékenységének közép-pontjában a közoktatás állt, sokat tett az általános közművelődés, a tudományos élet és annak intézményrendszere érdekében. Ezen belül is különösen nagy figyelmet fordított a Magyar Nemzeti Múzeumra és a keretében működő Széchényi Könyvtárra. Ő tette az addig alapítvány jellegű intézményt az állami költségvetésbe való szerves beillesztéssel valóságosan is állami intézménnyé, biztosítva ezzel a korszerű fejlődéshez szükséges anyagi alapokat.¹ Személyes kezdeményezéséhez fűződik a Könyvtár müncheni szakrendszer szerinti feldolgozásának megindítása. Ennek pénzügyi fedezetére már az 1868. évi állami költségvetés 10 000 forintot irányzott elő: "A magyar nemzeti Múzeum könyvtárának kiegészítése, rendezése és felállítása céljából felszerelésére".² E nagyvonalú segítséget Eötvös a további években is biztosította: a könyvtárrendezési munkákra 1869-ben újra 10 000 forint állt rendelkezésre, 1870-től pedig a Nemzeti Múzeum teljes költségvetése (s ezzel együtt a könyvtáré is) már az állami költségvetés szerves részét képezte. (Rendes kiadásokra 1870-ben 67 757 forint, rendkívüliekre 43 400 forint. Mivel a Múzeumi Alap bevétele csak 26 690 forint volt, a különbséget az állami költségvetésből fedezték. Az állami dotáció 1871-ben még tovább emelkedett.)

E jelentős összegeket a könyvtár az állomány újrendszerű feldolgozására, a gyűjtemény felállítására, azaz használhatóvá tételére fordította. Ezekkel a munkákkal összefüggésben vált szükségessé a könyvtár még bebútorozatlan termeinek berendezése. E látszólag jelentéktelen ügyben is maga a miniszter írt a múzeum igazgatójának, Kubinyi Ágostonnak, s megküldte másolatban a közmunka és közlekedési miniszterhez intézett levelét a bebútorozás megrendeléséről és a munkálatok ütemezéséről.³ A müncheni szakrendszerű feldolgozással párhuzamosan a Könyvtár négy nagy terme kerül ekkor karzatos szekrényekkel való berendezésre.

Eötvös József arra is gondolt, hogy a Nemzeti Múzeum épületének reprezentatív jellegét művészi értékű díszítéssel tegye teljesebbé. Már 1867-ben elhatározta, hogy a múzeum főlépcsőházának falfestményekkel való díszítését Lotz Károlyra és Than Mórra bízta. A művészek 1869-ben kezdték el munkájukat, és 1875-ben fejezték be. A főlépcsőház művészi kiképzésének befejezése már Eötvös halála utáni időszakra esik: ekkor készültek el a stukkó-márvány díszítés, a márvány ballusztrád és végül 1880-ra a festett üvegablakok.⁴ Az épület fenntartására és korszerűsítésére az 1870/71-es években Eötvös az állami költségvetésből jelentős összegeket biztosított: ennek keretében létesült 11 157 forintos költséggel az épület vízvezetéke.⁵

Még Eötvös József elgondolása volt annak a bizottságnak kiküldése, amelynek feladata lett volna az országban létező könyvtárak és gyűjtemények érdekében szükséges legfontosabb teendők számbavétele. A bizottságot végül is Eötvös utóda, Pauler Tivadar küldte ki 1872-ben. A bizottság 1874-ben beadott jelentése többek között szükségesnek tartotta a Nemzeti Múzeum épületébe a modern vízfűtés bevezetését és az épület külső homlokzati díszítését. A vízfűtést 1875-ben 32 244 forintos költséggel be is vezették, a külső díszítésre azonban nem került sor.

A miniszter Eötvösnek méltó partnere volt a Magyar Nemzeti Múzeum 1969. március 4-én kinevezett új igazgatója, Pulszky Ferenc, a reformkori nagy nemzedék kiemelkedő képviselője. Negyedszázados igazgatása alatt vált a Nemzeti Múzeum mind gyűjteményei, mind a bennük folyó szaktudományos munka tekintetében európai színvonalú intézménnyé.⁶

1870-ben a Múzeum szervezetében nyolc osztály működik: 1. Éremtár, 2. Régiségtár, 3. Képtár, 4. Néprajzi tár, 5. Állat- és Növénytár, 6. Óslénytár, 7. Kézműtár, 8. Széchényi Könyvtár. A gyűjtőmunka intenzitásának fokozódása, a közakadozás növekedése azonban csakhamar oda vezetett, hogy az épület szűknek bizonyult ennyiféle gyűjtemény befogadására. A helyszűke először a múzeumi táraknál jelentkezett: egyre nehezebbé vált a gyűjtemények szakszerű kezelése és bemutatása. Előbb vagy utóbb el kellett következzék egyes gyűjteményeknek a múzeum épületéből való kényszerű kitelepítése. Ezt azonban megelőzte egy természetes folyamat: az addig egyetlen múzeumból egyes gyűjteményrészek kiválása, önálló szakmúzeumok létrejötte. Elsőnek vált ki 1873-ban a Kézműtár, s alapjává vált az 1878. évi XVII. törvénycikkkel létrehozott Iparművészeti Múzeumnak. A Képtár anyagából a régi képek

Pulszky Ferenc,
a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója
1869-1894 között

1876-ban az Országos Képtárba kerültek át. (Ez az intézkedés az 1872-ben kiküldött és már említett bizottság javaslatára történt.) Időközben a múzeum épülete újabb tatarozásra szorult: erre 1878-ban 58 000 forintot költöttek.

A 70-es évek közepe a Könyvtár életében is korszakváltást jelentett: a müncheni szakrendszerű feldolgozás 1875-ben befejeződött, s a könyvtár immár a kor színvonalán álló, korszerűen feldolgozott és rendezett állományával állt az olvasók rendelkezésére. Változás állt be a Könyvtár vezetésében is: közel 30 évi szolgálat után, 1875. március 3-án, 78. életévében nyugalomba vonult Mátray Gábor könyvtárőr. Az örökébe lépett fiatal történész, Fraknói Vilmos lendületes vezetése a könyvtári feldolgozó munkát, az aktív gyarapítási politikát – ezen belül is a hungarika hiánypótlást – és a Magyar Könyvszemle megindításával a tudományos feltáró munkát helyezte előtérbe. Működésének rövid öt éve alatt jelentéseiben még nincs szó helyhiányról, a Könyvtár fejlődése egyelőre még zavartalan. Az évi gyarapodás az 1878/79-i évben 3 995 kötet, 378 metszet és könyvnyomtatás, 686 kézirat és oklevél, valamint 3 nagy, darabszáma még nem ismert kéziratgyűjtemény volt. A 20 697 olvasó összesen 38 207 nyomtatványt, 8 496 kéziratot és oklevelet használt.⁷ A korszak jelentős eseménye, hogy 1876-ban kapta meg a Könyvtár örök letétként az első családi levéltárat, amelyet azután gyors egymásutánban még számos család adománya követett, s a későbbiekben a nyomászto helyhiány egyik fő okává vált.

1872 szeptemberétől a vallás- és közoktatásügyi tárcát Trefort Ágoston, Eötvös József régi barátja és 48-as küzdőtársa töltötte be. Művelődéspolitikájában az Eötvös által kijelölt úton haladt, az ő elgondolásait igyekezett valóra váltani. Tizenhat évi minisztersége alatt a magyar művelődésügy számos területén korszakos jelentőségű volt az előrehaladás. A Nemzeti Múzeum, s ezen belül a Könyvtár ügyét éppúgy pártfogolta, mint Eötvös, de az intézmény extenzív fejlesztésére az ő korszakában nem kerülhetett sor, a kulturális tárcát ebben az időben túlságosan megterhelték a pesti egyetemi építkezések.

A hetvenes évek végére a múzeumi gyűjtemények felszaporodása, amellyel sem az intézményi, sem a személyi ellátmány az ország ekkor már kedvezőtlen pénzügyi helyzete miatt lépést tartani nem tudott, különböző külső és belső feszültségek forrásává vált. 1880-ban a Nemzeti Múzeum ügyeinek kivizsgálására országos bizottságot küldtek ki. Az ekkor készült, ún. Radvánszky-jelentés a helyhiányt elsősorban a múzeum régészeti gyűjteményével kapcsolatban állapítja meg: "Első sorban érezhető a térhiány ... két-három év alatt teljes lehetetlenség lesz a tárgyak elhelyezése; és így vagy le kell mondanunk arról, hogy e nevezetes intézet gyarapodjék, vagy pedig új helyiségekről kell már most gondoskodni".⁸ Itt hangzik el először komoly formában az a javaslat, hogy az Ásvány- és Őslénytár, valamint a Növénytar nem a jelenlegi múzeum keretébe valók, hanem belőlük egy külön Természettudományi Múzeumot kell alakítani. Javasolják továbbá, hogy a múzeumi Képtár és az Országos Képtár anyaga egyesíttessék, ugyancsak egy különálló és célszerű épületben. A jelentés a Könyvtárral kapcsolatban felhívja a figyelmet az egyre jobban szaporodó és egyre több helyet igénylő családi levéltárakra, amelyeket a Könyvtár jelenlegi létszáma feldolgozni nem tud. Rámutat a berendezési hiányosságokra is, "a közönséges, festetlen deszkából

összetákolt, szüette állványok"-ra, melyek még két terem foglalnak el. Javaslat: "a könyvtárban két terem bútorozandó be, s azon két folyosó, ahol jelenleg a kettős példányok és hírlapok vannak ideiglenesen felállítva, s ahová a berendezés után a hírlapok helyzetnének el."⁹ Ezek együttes költségkihatása 12 000 forint.

A javaslatokból a két képtár egyesítése 14 év elmúltával valósult meg, akkor is csak egy újabb bizottság közbejöttével. A Szépművészeti Múzeum létesítését az 1894. évi VIII. törvénycikk mondta ki, s az újonnan emelt nagyszabású épület 1906-ban készült el. Ekkor szabadultak csak fel a nemzeti múzeumi Képtár helyiségei. A Természettudományi Múzeumra vonatkozó javaslat vissza-visszatérő gondolat és igény maradt egész korszakunk folyamán. A múzeum szorongató helyhiányát egyelőre a Könyvtár rovására enyhítették: 1881-ben a Könyvtár első emeleti helyiségeiből egyet a botanikai gyűjtemény számára vettek igénybe. A "szüette állványok" kicserélését még hosszú éveken át hiába kérte a könyvtár.

*A helyszűke a múlt század utolsó két évtizedében
már elsőrendű problémává vált*

Fraknói Vilmos lemondása következtében, 1879. októberétől Majláth Béla történész lett a Széchényi Könyvtár öre. Évi jelentéseiből plasztikusan rajzolódik ki a Könyvtár küzdelme az egyre gyarapodó gyűjtemény megfelelő elhelyezése érdekében. Az 1882/83-as jelentés még csak jelzi a jövő gondjait: "A könyvtár anyagának szaporodása pedig a hazai nyomdák szaporodásával oly öröndetes halad, hogy néhány év múlva a könyvtár helyiségeinek bővítése komoly intézkedés gondja leend."¹⁰ Rosszabb a helyzet a levéltárban, ahol "...a levéltári helyiség egyetlen terme már alig képes hely szűke és hiánya miatt a külön felállítandó családi archívumokat felvenni."¹¹ Nemsokára az a visszás helyzet alakulhat ki – írja Majláth –, hogy a Könyvtár kénytelen lesz a felajánlott családi levéltárakat visszautasítani. A Könyvtár régi dolgozótermét sikerült 1880-ban bebútorozni, helynyeres céljából kettős karzattal. Hiányzik azonban a két utolsó könyvtárterem bebútorozása és felszerelése, "... melyben még most is ott dísztelenkednek a festetlen, durva deszkákból összetákolt, rozoga állványok", melyek még abból az időből származnak, amikor először állították fel a könyveket a múzeumi épületben – hangzik az 1884/85-ös jelentés.¹² Négy évvel később még mindig ezt a panaszt halljuk, de most már nyomatékosan hangsúlyozva, hogy e termék állapota a könyvek elhelyezését gátolja: "...a két utolsó terem rozoga, szüette, festetlen könyvállványokkal van ellátva, oly módon, hogy sem a teret kellőleg kihasználni, sem a könyveket a szakcsoportok szaporodása miatt a saját maguk csoportjába beosztani nem lehet; s bár e ronda állványok léccel vannak egymáshoz erősítve, mégis minden percben attól kell tartani, hogy összeomlanak."¹³ Ha a Nemzeti Múzeumnak a 70-es években oly pazarul kiképzett főlépcsőházára gondolunk, ez az ellentmondás csak egy újabb, szerény bizonyítéka a millenniumi Magyarország valóban ellentmondásos fejlődésének.

Az 1886/87. évi jelentés a helyszükét mind a három anyagrészt: a nyomtatványok, a kéziratok, de főleg az oklevéltári anyag elhelyezésénél hangsúlyozza. Már csaknem lehetetlen a szakszerű kezelés, elrendezés, felállítás, s ennek következtében az anyag hozzáférhetetlen a kutató számára is. A nyomtatványoknál főleg a "historica hungarica" terme annyira zsúfolt, hogy már alig lehet az újabb műveket a megfelelő helyre sorolni. Fenyeget az a veszély, hogy "az anyag rohamos szaporodásával annak lajstromozása, felállítása szünetelni fog, s halmazban elzárva, elveszett, holt anyaggá válik..."¹⁴ Az újabban átvett két családi levéltár még most is ládáknak áll és hozzáférhetetlen. Figyelemre méltó, hogy ezekben az években végre gondoltak a Könyvtár értékeinek biztonságos őrzésére is. Mai szemmel nézve elképesztő állapotok uralkodhattak ekkor a Könyvtárban. Az 1883/84. évi jelentés javasolja, hogy a ritkább és drágább kéziratok, az értékesebb oklevelek és a Corvinoxek "eddig helyükről a könyvtár folyosójáról eltávolíttassanak, s a kéziratártermében oly üveggel és falapokkal ellátott zárt szekrényben helyeztessenek el, mint az a müncheni könyvtárban is van ... ezen ritkaságok mostani elhelyezése a célnak meg nem felel, a kiállított tárgyaknak épségét a tűző nap veszélyezteti, s végre azok megőrzési biztonsága is kétséges, kivált azért, mert az olvasó közönség mellettük halad el..."¹⁵ Az olvasók tehát a nyílt polcokra helyezett, pornak, tűző napnak kitett Corvinák között sétáltak el, s hogy ezekhez szabadon hozzá is nyúlhattak, tanúsítja a következő évi jelentés: "Szükséges volna ... a kéziratárban két üvegszekrény felállítása, hogy más külföldi könyvtárak berendezési módjára, legritkább kincseinket ... zárva, de mégis látható módon elhelyezhessük, s azokat a néző közönség ne érinthesse, mert kivált e lefolyt évben, az ezernyi látogatók által érintett minimált kéziratok a közvetlen tapintás által fölötte sokat szenvednek..."¹⁶ Az 1885/86-os jelentés újra sürgeti a Kéziratárban egy "Cimeliotheca" létrehozását, ahol a Könyvtár "írott, festett és nyomtatott cimeliái" lennének összegyűjtve, "s a közönségnek bizonyos meghatározott időben üveg és zár alatt közszemlére kitéve volnának"...Ezzel nemcsak ritkaságaink lennének megkímélve a közönség keze érintésétől", de hasznos lenne azért is, mert így a közönség meghatározott órákban láthatná e kincseket, és "nem járna hivatalos időkben a termeken keresztül, hol az ellenőrzés nehezebb, s nem zavarná az itt dolgozó tisztviselőket."¹⁷ E patriarchális állapotok tették lehetővé azokat a sajnálatos eseményeket, amelyeket Csonthosi-ügy néven szoktak emlegetni. A sors különös iróniája, hogy ezt a legutóbb idézett jelentést éppen Csonthosi János készítette, akit a néhány év múlva felfedezett könyvtári hiány nyomán kirobbant botrány ürügyén állásából elbocsátottak.¹⁸

Növelte a gondokat az "országos hírlap-könyvtárnak", későbbi néven Hírlaptárnak a Széchényi Könyvtár keretében való létrehozása. A Könyvtárban található hírlapok közül 1884-ben csak az 1848/49 éviak voltak zárt szekrényekben, a többiek köves folyosón, festetlen deszkaállványokon halmazódtak fel, kitéve pornak és napfénynek. Elhelyezése inkább csak elraktározásnak volt nevezhető, a közönség nem használhatta.¹⁹ Ilyen körülmények közé hozták az Egyetemi, az Akadémiai és a Nemzeti Casinói könyvtár hírlapjait, hogy a múzeumi példányokkal egyesítve, kialakuljon a magyarországi hírlapok egységes gyűjteménye. A Hírlaptár vezetője, Szinnyei

József 1884. júliusában látott munkához. Kezdetben a Könyvtár három zárt folyosója közül a két belsőt foglalta el a Hírlaptár. 1888/89-ben azonban a legbelső folyosót át kellett adnia a Levéltár részére. A terem átalakított, padozattal ellátott folyosórész pillanatnyilag enyhített a Levéltár elhelyezési gondjain, de lehetetlen helyzetbe hozta a Hírlaptárat, amelynek most egyetlen folyosón kellett összezsúfólnia. "A régi rozzant bútorzatból alkotott faállványok a folyosó hosszában közepesen két sorban felállítottak, s oda lehetőséghez képest a hírlapok elhelyeztettek."²⁰ A naponta érkező nagy tömegű hírlapok szétválogatására, rendezésére azonban hely már nem maradt, ezt a könyvtári iroda melletti nagy könyvtári teremben végezték, zavarva az ottani rendet. (E terem a később vasállványzattal ellátott, nagy könyvraktári terem, a várba való költözés előtt az ún. "A" raktár.) Ennek az áldatlan helyzetnek csak 1890-ben szakadt vége, amikor ezt a középső folyosót is teljesen átalakították, galériával és két lépcsőfeljáróval látták el, jelentősen megnövelve így a férőhelyet.

Mindez azonban csak ideig-óráig jelentett megoldást. 1891. szeptemberében Majláth elérkezettnek látta az időt, hogy rendes évi panaszain túlmenően, a Nemzeti Múzeum igazgatójához intézett évi jelentésében drámai módon tárja fel a helyzetet. "Hivatalos kötelességemnek tartom – írja Majláth – mindenek előtt feltárni méltóságod előtt azon, már-már legyőzhetetlen akadályokat, melyek a helyes és szakszerű administrationak, a könyvtár rendszeres elhelyezésének, a könnyű és gyors kezelésnek minden lépten-nyomon eleibe gördülnek: s rövid idő múltán oly zűrzavart idéznek elő, melyből a kibontakozás hovatovább annál nehezebb lesz. Ezen akadály a könyvtár helyiségének szűk volta..."²¹ A könyvtár anyagának rohamos szaporodása következtében a helyzet évről évre súlyosabb, s ma már a könyvtár mind a négy osztályán egyaránt érezhető.²² A könyveknél az egyes szakok hármas-négyes sorokban állnak, az újabb szerzemények már be nem oszthatók, az egyes szakok folytonossága megszakad, a duplumok elhelyezésére nincs külön hely. Az elmúlt évben berendezett Hírlaptár már majdnem teljesen megtelt. A Kézirattárban a legutóbbi évek szerzeményeinek már nem jut hely: "felhalmozva, besztatlanul a kéziratár asztalain hevernek".²³ A Levéltárban még néhány nagyobb családi levéltár letéteményezése után végleg betelik a hely. Állításai alátámasztására felsorolja: 1875-ben, a könyvtárrendezés befejezésekor a könyvek felállítására 11 teremmel rendelkeztek az épület első emeletén. 1876-1891 között, 15 év alatt, évi 3000-es átlag gyarapodással számolva, ez 45 000 kötet, – ezalatt a termék száma eggyel kevesebb lett! 1880-ban 6 családi levéltár volt letétbe helyezve, 1891-ben 24. Keletkezett egy teljesen új osztály, a Hírlaptár, amelynek közel 9000 kötelete, s a legrohamosabban fejlődő állománya van. Vannak gyűjteményrészek, amelyek hely hiányában egyáltalán nincsenek felállítva (iskolai értesítők, térképek, mintegy 40 000 kisnyomtatvány).

A jelen helyzetben minden rendszabály csak ideiglenes lehet, a Könyvtárnak nagyszámú újabb teremre van szüksége. Kéri az igazgatót, hasson oda a kormánynál, hogy a könyvtár érdekeit és az olvasóközönség igényeit tekintetbe vevő, olyan intézkedések szülessenek, amelyek a célszerű elhelyezést, a terjeszkedést lehetővé teszik.

Mindez nem maradt pusztába kiáltott szó. Már 1892. októberében arról szól a jelentés, hogy a könyvtár visszakapta a múzeumtól a Növénytár részére elfoglalt nagy termet, s azt három más teremmel együtt, az új rendszernek megfelelően (valószínűleg galériával) sikerül bebútoroztatni. Ugyanakkor 8 nagy terem "amerikai" padozatot kapott.²⁴ Az átalakítási munkákkal párhuzamosan, a könyvek nagy részét átrendezték, az eddigi zsúfoltságot sikerült megszüntetni, s van hely a gyarapodásra "hosszú évekre".

A könyvtár tehát pillanatnyilag fellelegzett, anyaintézménye, a múzeum azonban – az épület és az intézmény egészét tekintve – továbbra is súlyos gondokkal küzdött. 1888-ban újra országos bizottság vizsgálta a Nemzeti Múzeum ügyeit, de mikor a felhozott vádak nem igazolódtak, a vizsgáló bizottság a múzeum fejlesztését elősegítő bizottsággá alakult át, s 1894-ig működött. 1889-ben a Nemzeti Múzeum tehermentesítésére újra javasolták egy Művészettörténeti és egy Természettudományi Múzeum létesítését, önálló épületben. 1891-ben emlékiratukban azt ajánlották, hogy a Múzeumot a nemzet történelmi múzeumává szervezzék át, készítsék el az eredetileg is tervezett külső és belső díszítéseket, tegyék méltóvá az épületet egy nemzeti pantheonhoz.²⁵ A bizottság elképzeléseiben már ekkor egy olyan nemzeti múzeumi szervezet körvonalazódott, amely a nemzetközi osztályok (természeti táruk, Néprajzi tár), valamint a Képtár kitelepítése után csak a magyar művelődéstörténeti gyűjteményeket foglalta volna magába, azaz a Könyvtárat, a Régiségtárat és az 1884-ben alakult Történelmi Képcsarnokot.²⁶

A javaslatokból kevés valósult meg. Az épület díszítésére vonatkozó, nagyra törő tervekben semmi: 1891-ben az épületnek csak egy kisebb, 15 000 forintos tatarozására futotta. A múzeumi gyűjtemények kitelepítésének megkezdése azonban most már elkerülhetetlen volt: 1892-ben erre a sorsra jutott a Növénytár és a Néprajzi tár. Új középület nem lévén, bérházak lakásait bérelték ki számunkra.²⁷ Mint láttuk, a Könyvtár részére a Növénytár elköltözése jelentett csak térnyerést, illetve a korábban elvett helyiségét kaphatta vissza. Az 1884-ben alakult új gyűjtemény, a Történelmi Képcsarnok, amelynek anyagát részben a Könyvtár, részben a Múzeum más gyűjteményeiből válogatták össze, továbbra is máshol volt elhelyezve.²⁸

A század utolsó néhány éve a Széchényi Könyvtár életébe jelentős változásokat hozott. A Csontos-ügy kapcsán nemcsak a főszereplő Csontos János kéziratári vezetőnek, hanem 1893. január 26-án Majláth Bélának is távoznia kellett a könyvtár éléről. Az utódokra – az ideiglenesen megbízott Szinnyei József, majd 1894-től Fejérfataky Lászlóra – a könyvtári ügyvitel hiányosságainak feltárása, majd ezek lehető rendbehozatalának kevésbé hálás feladata hárult. Tárgykorunkba ebből most csak annyi tartozik, amennyiben ezek a változások a könyvtári elhelyezést, ill. berendezést érintették.

Az akkor uralkodó könyvtári állapotok és a változtatás irányát jól érzékelteti az az évnegyedes jelentés, amelyet 1894. január 8-án a Nemzeti Múzeum igazgatósági ülésén felolvastak, minden valószínűség szerint Fejérfataky László, az újonnan kinevezett igazgató-őr.²⁹ "A könyvtári ügymenet áttekinthetősége, és kivált azon abnormalis állapot megszüntetése érdekében, hogy a könyvtárat, jelesen a Hírlapkönyvtárat, kézirat- és levéltárat látogató és használó közönség ne menjen könyvek és gyűjtemények között végig; a könyvtárban nagyobb mérvű átalakításokra, áthelyezésekre lesz szükség. Ezeknek fő célja az lesz, hogy a tisztviselők és alkalmazottak lehetőleg egy teremben dolgozhassanak; ebből a teremből a gyűjtemények legnagyobb része másutt helyezendő el; a helyszüke miatt másutt el nem helyezhető rész zár alatt, hozzá nem férhető módon őrzendő. Ugyanezen teremben fognak elhelyeztetni a könyvtár három osztályának összes katalógusai, mutatói, lajstromai és hivatalos aktái; ez által el lesz kerülhető az, hogy pl. a levéltárat használó egyén kénytelen legyen 5-6 könyvtári termen végigmenni, hol gyakran igen becses tárgyak őriztetnek. Ezen átalakításoknak egyik célja lesz az is, hogy a Hírlapkönyvtár állapotán, mely óriási mérvű gyarapodása miatt immár tarthatatlan, legalább néhány esztendőre segítsünk."³⁰

Nem kevesebbről volt itt szó, mint a régi teremkönyvtári rendszer egy kényszerűségből továbbelő változatának megszüntetéséről. A nagy könyvvasó terem 1866-os megnyitása óta a könyvet használó közönség útját nem keresztezte sem gyűjtemény, sem könyvtárosi munkahely, – de a többi gyűjteményt használók szabadon közlekedtek mindazon termekben és belső folyosókon, ahol a könyvek, kéziratok, oklevelek, hírlapok voltak felállítva, s ahol a könyvtárosok is dolgoztak. Hogy ez a szabad ki-bejárás az állománynak s a könyvtári nyugodt munkamenetnek nem kedvezett, az nem szorul bővebb bizonyításra. Az átrendezés fő célja most az volt, hogy elkülönítsék az állománytól mind a könyvtárosokat, mind az olvasókat, és egy közös könyvtárosi dolgozószobában létrehozzák az olvasók számára is hozzáférhető katalógustermet. Radikális változás volt ez, nagy lépés egy modern rendszerű, hivatali típusú könyvtár felé, megszüntetése a régi, patriarchális formáknak.

E nagy átalakítási munkára 1896-ban került sor, amely a könyvállomány 120 szakjának megbolygatásával és csaknem teljes átrendezésével járt együtt. Az ún. nagy termet (a várba való költözés előtt ez volt a könyvek nagyobbik, vasállványozatos raktára, az ún. "A" raktár), mely addig csaknem teljes egészében könyvek elhelyezésére szolgált, a könyvtárosok adminisztrációs munkatermivé alakították át, ide összpontosították a könyvtár katalógusait, s elkülönítettek benne egy részt a kéziratár és levéltár kutatói valamint a "kiválóbb tudósok" számára, felszerelve azt egy gondosan összeválogatott kézikönyvtárral is. A korábban itt elhelyezett könyveket más termekbe helyezték át, és az itt maradókat illetéktelenek számára hozzáférhetlenné tették. A Hírlapkönyvtár használók részére az eddigi irodahelyiséget rendezték be olvasóteremnek, elhelyezve itt a leggyakrabban használt hírlapokat is. (A várba való költözés előtt ez volt az olvasószolgálat referens helyisége.)³¹

A latin kéziratok terme 1888-ban

A könyvtárnak e célszerű átrendezése könnyebbé tette a használatot és ellenőrzést, s ugyanakkor helynyeréssel is járt együtt. Amennyire az épület adottságai engedték, sikerült közelebb jutni egy korszerű könyvtár követelményeihez: létrehoztak egy külön hírlapolvasót, s ha nem is külön-külön helyiségben, de egy nagy közös teremben, egymástól valamelyest elkülönítve létezett már kutatóövezet, katalógusterem és feldolgozó övezet.

Két év múlva újabb térnyerésre nyílt lehetőség: az épület földszintjén egy megürült igazgató-őri lakást a Könyvtár kapott meg. Az öt helyiség közül hármat a letétbe helyezett családi levéltárak részére használtak fel, egyet délutáni és esti dolgozó helyiségnek rendeztek be, egy pedig a duplumok kezelésére szolgált. Mindaddig nem szóltunk arról, hogy a múzeum földszintjét a múzeum alkalmazottainak lakásai foglalták el. Bármennyire is szorított a helyhiány az első és második emeleten, eddig mégsem került sor e lakások igénybevételére. Ez házon belül nyilván kényes kérdés volt, mivel a lakásokban – leszámítva portást, szolgaszemélyzetet – a múzeum vezető tisztviselői laktak. Jellemző, hogy a fenti lakás igénybevételét (és az átalakításával járó költségeket) a miniszter külön indoklással vette fel az állami költségvetésbe.³² E lakások közcélra való felhasználása továbbra is csak "kihalásos" alapon történt.

Fejérpataky László igazgatósága más tekintetben is hozott változásokat. A történeti segédtudományok e kiváló tudósa a könyvtári munka szakszerűségének hangsúlyozása mellett természetesen a munka tudományos színvonalának emelését is fontosnak tartotta. Ugyanakkor a nemzeti könyvtár forrásértékű anyagának kiteljesítésén is fáradozott: a kötelempéldányokról szóló, 1897. évi XLI. törvény-cikk létrejöttében jelentős szerepe volt. Tárgyunkra ez annyiban tartozik, hogy a törvény életbelépése után a könyvtárba érkező kötelempéldányok mennyisége ugrásszerűen megnőtt. Míg 1896-ban kötelempéldányként 5113 mű és 3793 kinyomtatvány, összesen tehát 8906 db érkezett be a könyvtárba, ez a szám 1898-ban a 34 ezret is meghaladta!³³ Mindennek egyenes következménye lett, hogy az az egyensúlyi helyzet, ami a 90-es években a könyvtári anyag és annak elhelyezése között pillanatnyilag létrejönni látszott, már a századfordulóra tökéletesen felborult, s a helyszűke szorítóbb lett, mint valaha. S ekkor még csak a jelen hazai irodalmáról szoltunk, holott Fejérpataky törekvéseiben az állomány múltbeli hiányainak pótlása is szerepelt: "Nem az akarat és a képesség hiányán, hanem az anyagi eszközök elégtelen voltán múlik, hogy a könyvtár a műltra és a tudományosság általános érdekeire nézve még mindig távol áll attól a teljességtől, mely az egyetlen magyar nemzeti könyvtártól méltán elvárható."³⁴

Fejérpataky László,
a Széchényi Könyvtár igazgatójára
1894-1916, majd a Magyar Nemzeti
Múzeum igazgatója

A Könyvtárral szemben támasztott igények és a rendelkezésre álló eszközök elégtelensége közötti ellentmondás azonban nemcsak a férőhely vonatkozásában állt fenn. Nem volt elegendő a gyarapításra fordítható összeg sem, és kevésnek bizonyult az állomány kezelésére szolgáló személyzet is. 1881-ben 5, 1885-ben 7, 1895-ben 11 tisztviselő (könyvtáros) próbált úrrá lenni a század végén már a félmilliót is meghaladó állományi egységen.³⁵ Mindehhez járult a használat fokozódása is: 1894/95-ben 18 315 olvasó és kölcsönző fordult meg a könyvtárban, és 60 067 állományi egységet használt.³⁶

Egy jól működő és megfelelő színvonalú általános tudományos könyvtár iránti igényt egy nem-könyvtáros szerző, Jankovich Béla fogalmazta meg 1895-ben.³⁷ Alapos könyvtári ismereteiről tanúskodó Magyar Nemzeti Könyvtár c. művével azért kell

itt foglalkoznunk, mivel abban konkrét javaslatokat tett a Könyvtár elhelyezésével kapcsolatban is.³⁸ Budapest könyvtárainak helyzetét elemezve, Jankovich Béla arra a következtetésre jutott, hogy a Nemzeti Múzeum Könyvtárát kell – nemzeti jellegének megtartása mellett – a külföldi irodalmat is gyűjtő, általános tudományos könyvtárrá kifejleszteni. Ebben az esetben viszont a Könyvtárnak kellene az épület teljes I. emeletét elfoglalnia, amelyben most a Régiségtárral kénytelen osztozni. Utóbbi kapná meg a teljes II. emeletet. A természeti gyűjtemények kitelepítendőek, míg a Képtár és a főrendiház kitelepülése már eldöntött kérdés volt. A főrendiház ülésterme (a múzeum II. emeleti, ún. díszterme) alkalmas olvasóterem lenne a Könyvtár számára. A további fejlődést pedig a belső udvarok beépítése biztosítaná, miként az a British Museumban történt. Ily módon "könyvtárunk a múzeum épületében maradván, bátran szembenézhetne még a távol jövőnek is, miután ott helyszüke soha nem fogja fenyegetni, s egyúttal a város kellő központjában, minden oldalról, s minden időben könnyen hozzáférhető lenne a nagyközönségnek..."³⁹

E terv egyes elemei valóban kézenfekvő igazságok, mint láttuk, a szervezetet illetőleg hasonló elképzeléseket fogalmazott meg az 1888-ban kiküldött országos bizottság is. A múzeumi gyűjtemények megfelelő elhelyezése, a tisztán történeti profilú Nemzeti Múzeum létrehozása, s ezzel az intézmény további működésének és fejlődésének biztosítása lett legfőbb törekvése Szalay Imrének is, aki 1894. december 26-tól állt a Nemzeti Múzeum élén.

*Megoldási kísérletek a nemzeti múzeumi gyűjtemények
kedvezőbb elhelyezésére
a századfordulón és a század első évtizedében*

Szalay Imre közel negyedszázados minisztériumi működés után került a Nemzeti Múzeum igazgatói székébe. Mint VKM minisztériumi tanácsos és 1884 óta a múzeumi ügyek referense, joggal remélhette, hogy sikerül kiharcolnia a múzeumi gyűjtemények méltó elhelyezését. Szalay elődeinél jobban hangsúlyozta a könyvtárügy és a múzeumügy szerves egységét, a múzeumoknál is előtérbe állítva az ismeretközlő, ismeretterjesztő szerepet, a rendszeres gyűjtőmunka és a szaktudományos tevékenység mellett.⁴⁰ Az intézményen belüli tevékenységében is elődjénél több figyelmet szentelt a Könyvtárnak, s a helykérdésben folytatott küzdelmeiben érvei között mindig két gyűjtemény szerepelt kiemelten: a Könyvtár és a Régiségtár.

Szalay már a 90-es években magáévá tette azt a gondolatot, hogy a helykérdést csak új építkezés útján lehet véglegesen megoldani. Jóllehet a minisztérium 1899-ben kilátásba helyezte a természeti táruk részére a Műegyetem Múzeum körüli régi épületeit (mihelyt az új műegyetemi épületek elkészülnek), sőt a Sándor utcai országház épületét is odaigérte (ugyancsak az új Parlament elkészülte utánra),⁴¹ e tervek nem valósultak meg. Nemcsak azért, mert az említett épületek nem voltak, vagy óriási átalakítások árán lettek volna alkalmasak múzeumi célra, hanem mert a Múzeum körüli épületekre az Egyetem bölcsészkarja is igényt tartott. Szóba került a millenniumi ki-

állítás alkalmából emelt Vajdahunyad várának épülete, amelybe a Nemzeti Múzeum egy gyűjteményét, a fegyvertárat kívánták elhelyezni. Szalay azonban nem értett egyet a Régiségtár megcsonkításával, s nem tartotta biztonságosnak a városligeti tó környékét. Így lett az épület a Mezőgazdasági Múzeum otthona.

Foglalkoztak a Nemzeti Múzeum épületén belül való helynyerés, ill. építkezés gondolatával is. A már Jankovich Béla által javasolt megoldást – az udvarok könyvtári célú beépítését – el kellett vetni, mert az egyenlő lett volna az udvarra néző földszinti helyiségek levegőtől és világosságtól való elzárásával, s aggályok merültek fel a tervezett építmények tetőtér-világításával kapcsolatban is. Két másik javaslat a múzeum épületének toldás útján való bővítését ajánlotta. Az első változat az épületnek szárnyakkal

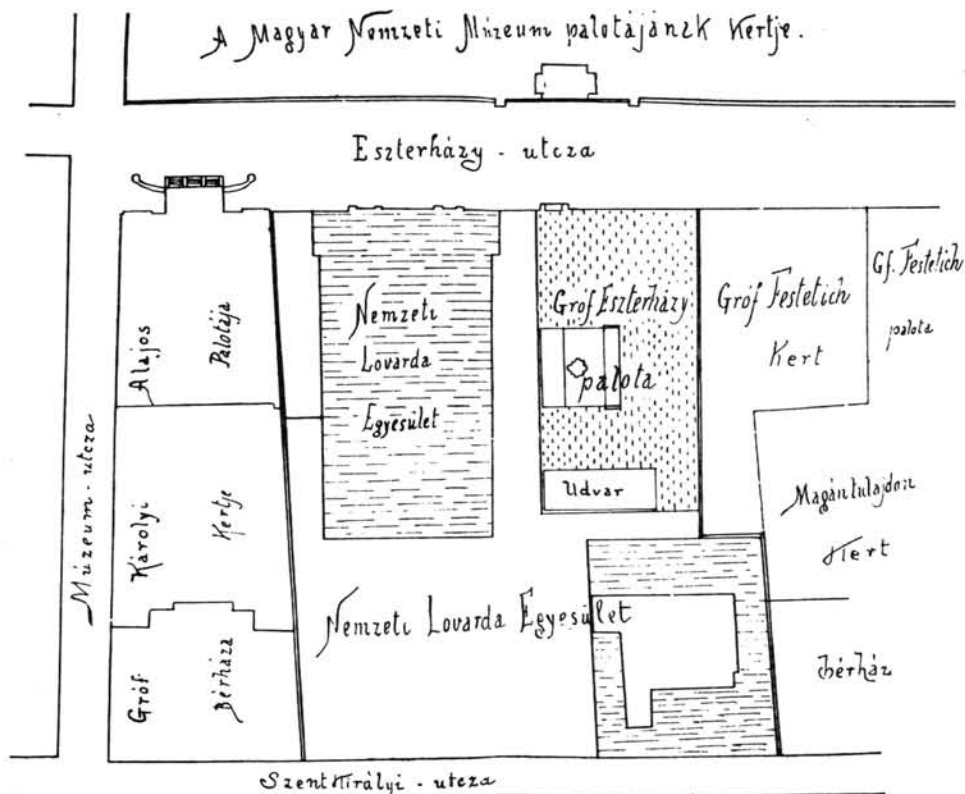
való kitoldásával, emeletenként 3-3 tágas termet eredményezett volna, köztük a Könyvtárnak egy nagy olvasótermet. A második változat már kizárólag a Könyvtár bővítése érdekében egy külön épületet emelt volna a Múzeum-kertben, olvasóterem és könyvtári feldolgozó helyiségek céljára. Az olvasóterem külön bejáratot kapott volna az Eszterházy utcáról (ma: Pollack Mihály tér), a múzeum épületével pedig egy emeleti áthidalás biztosította volna a kapcsolatot. Egyik változat sem jelentett volna olyan térnyerést, amely valamennyi múzeumi gyűjtemény szükségleteit kielégítette volna, ugyanakkor megbontotta volna az épület harmonikus egységét. Nem csoda, hogy mind a közvélemény, mind a szakértők a terv ellen fordultak. Elvetette a javaslatot a főváros középítő bizottsága 1907. december 7-i ülésén, és testületileg tiltakozott a Mérnök- és Építész-Egylet: "Nem tartjuk esztétikai szempontból lehetségesnek, hogy ... ma már valóban műemléket alkotó, egységes épülete szárnyakkal, vagy kisebbszerű toldalékokkal nagyszerű hatásában befolyásoltassék. Nem hisszük, hogy találkozzék magyar építőművész, aki ily föladatra vállalkoznék..."⁴²

Mindezen tervek elvetése ill. kivihetetlensége azt bizonyították, amit Szalay már régóta hangoztatott: "...ideiglenes és azért mégis sok pénzbe kerülő pótlásokkal az ügyet ma már megoldani nem lehet."⁴³ Ő gyökeres és végleges megoldást akart: egy második nemzeti múzeumi palota építését a természeti táruk részére, s ezzel elérni azt, hogy a Nemzeti Múzeum épületében csak a magyar művelődéstörténeti osztályok maradjanak. A Könyvtáron s az Érem- és Régiségtáron kívül ide tartozónak érezte a ket-
tő között összekötő kapcsot képező Magyar Történelmi Képcsarnokot is.⁴⁴

Szalay Imre, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója 1894–1916

Szalay nagy energiával munkálkodott célja elérésén. Évi jelentései állandóan felhívták a figyelmet az egyre elviselhetlenebb helyszükére, amely "a Magyar Nemzeti Múzeumnak immár chronikus bajává fejlődik."⁴⁵ Szemrehányást tett a kormánynak, hogy bár az általános pénzügyi helyzet bizonyos sorrendiség betartását követeli meg, "mégis kétségtelen, hogy amidőn az utolsó két évtized alatt az újabban létesült múzeumoknak egy egész sorozata terjedelmes palotákban nyert elhelyezést: az innen-onnan 100 éves Nemzeti Múzeum hazánk legrégebbi közművelődési intézete is évszázados fennállása alatt bekövetkezett nagy gazdagodása folytán s a múzeum tevékenységének tudományos alapokra fektetése következtében bőven rászolgált arra,

A Nemzeti Lovarda telke

hogy a tudomány és a látogató közönség követelményeinek megfelelő helybővítésre tegyen szert."⁴⁶ Szalay reménykedett abban, hogy a százéves évforduló ráirányítja a közvélemény figyelmét az intézményre, s legalábbis ígéretet kapnak a kormánytól az elhelyezési gondok megoldására. Csalódnia kellett: bár az építkezést már a napisajtó is elkerülhetetlennek ítélte, a kormány nem tett ez irányban semmit. Szalay nem titkolta elégedetlenségét: "Lehetetlennek tartjuk, hogy a magas kormány ezen kérdés

elől elzárkózzék, s legrégebb közművelődési intézetünknek továbbfejlődését megakassza, amidőn az azóta létesült újabb intézeteket s a vidéki múzeumokat oly bőkezűen látja el szebbnél szebb palotákkal.⁴⁷

Új épület emelésére már 1902-ben kedvező telekszerzési lehetőség kínálkozott: a Nemzeti Múzeum mögötti területen a Nemzeti Lovarda telkének és az azon álló Eszterházy-palotának megvétele.⁴⁸ A dráguló telekárak mellett ez a viszonylag jutányosan megszerezhető telek elég nagy lett volna egy szerényebb kivitelű második múzeum-palota építésére a természetrajzi osztályok részére. Felhasználható lett volna az Eszterházy-palota is.⁴⁹ Szalay Imre mindent elkövetett annak érdekében, hogy ezt a Múzeum tőszomszédságában lévő, igen értékes telket megszerezze a Múzeum részére. 1906-ban terjedelmes emlékiratban hívta fel újra a közvélemény és a kormány figyelmét a kétségtelen tényre: "A nemzeti múlt történeti és irodalmi emlékeinek őrzésére hivatott Magyar Nemzeti Múzeum, gyűjteményei elhelyezésének tekintetében úgyszólván provinciális színvonalon áll, minélfogva állami és művelődési fejlődésünkkel sértő diszharmóniát tüntet fel."⁵⁰

Meggyőző érveléssel mutatott rá, hogy a jelen állapotban a gyűjtemények fejlődésre képtelenül szoronganak egymás mellett, s nem fejthetik ki a magyar kulturális életben azt a hatásukat, amelyre hivatottak lennének. "Siessünk – írja Szalay –, nehogy a hazai tudományosságot helyrehozhatatlan kár érje, s a ma mulasztását holnap még aránytalanul nagyobb áldozatok árán kelljen megváltanunk."⁵¹

Ekkor mindössze annyit sikerült elérni, hogy az állami költségvetésbe a Magyar Nemzeti Múzeum épületének bővítésére beállítottak 2 millió koronát, amely 1908-tól négyévi részletben lett volna felhasználható. A Lovarda-telek megvételét azonban a minisztérium nem hagyta jóvá, s a városi körök azon nézete, hogy "a Nemzeti Múzeum új épületének a városrendezéssel kapcsolatban kell történnie..."⁵², a probléma megoldását a messzi jövőbe utalta. Szalay Imre keserűen írta: "A lovardatelekek tervének elejtésével legszebb reményeink foszlottak szét, állhatatos kitartással kell tehát újra kezdenünk a munkát, s reményünket csakis abba a körülménybe vethetjük, hogy idővel pénzügyi helyzetünk talán mégis megengedi, hogy módot találhassunk az alkalmas megoldásra..."⁵³

1909-ben egy olyan terv merült fel, hogy a Múzeum épületéből a könyvtárat telepítsék ki, s emeljenek számára egy új épületet a Parlament és a Margit híd közötti Duna-parti szakaszon. Ez a telek a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium rendelkezésére állt, s az építkezési költségeket – vagy azok egy részét – a már említett 2 millió korona fedezete volna. Szalay Imre azonban nem tartotta szerencsésnek a felkínált helyet, mivel szerinte "tudományos gyűjteményeknek s ezek közül elsősorban a könyvtáraknak lehetőleg központi fekvésűeknek s egyéb tudományos intézeteknek – mint amilyen pl. az Egyetem – közelében kell lenniük."⁵⁴ Elismerte ugyan, hogy a kényesítő körülmények hatására néha meg kell elégedni kisebb összegekkel megvalósítható, részleges intézkedésekkel, de kétségét is kifejezte, hogy a kiegészítő intézkedések nem kerülnek-e később jóval többbe, mint amennyibe egy végleges megoldás került volna, "s arányban állnak-e azzal az erkölcsi veszteséggel, mellyel a könyvtárnak a köz-

ponttól való kihelyezése jár.”⁵⁵ A kérdés megvizsgálására kiküldtek egy bizottságot, s ezzel a dolog abba is maradt. A későbbiekben már nem vetődött fel ilyen konkrét formában egy újabb építkezés lehetősége.

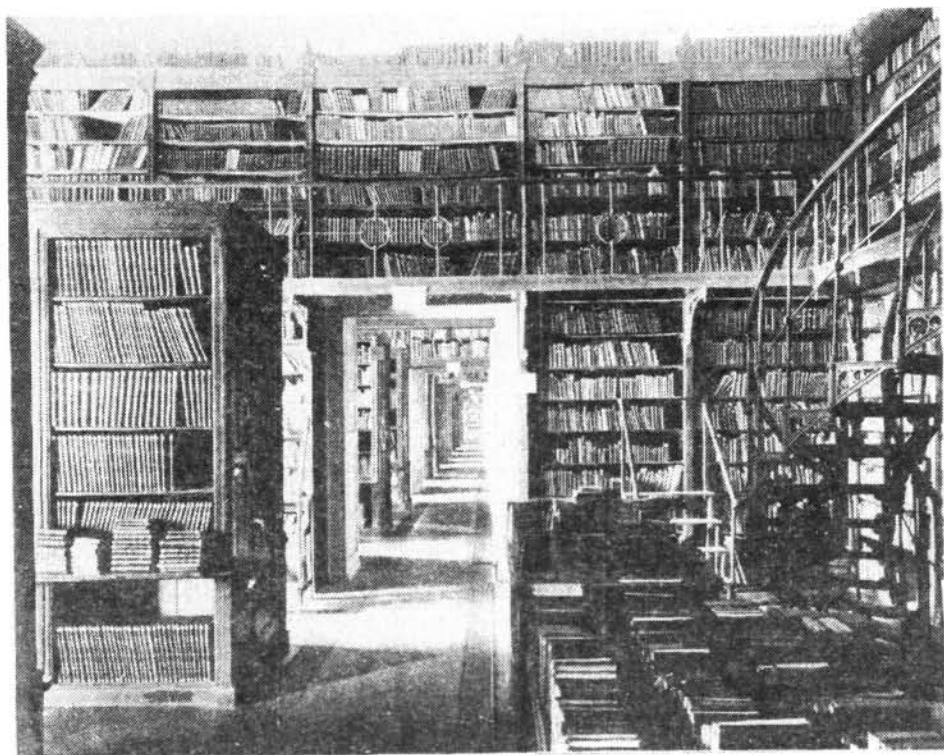
A következő évek jelentései egyre drámaibban festik le a Nemzeti Múzeum helyzetét. "A helykérdés a Magyar Nemzeti Múzeum részére létkérdéssé lett – írja Szalay Imre 1910-ben –, a helyzet ma az, hogy az épület túlzásfolttségával való küzdelem bénítólag hat minden munkára... Áll ez első sorban a könyvtárra, de a régiségtárra is..."⁵⁶ Megjósolja a "mérhetetlen erkölcsi kárral járó stagnáció"-t is, amelyért a felelősség nem a Múzeumot terheli. 1911-ben felcsillant újra a remény egy megfelelő és a múzeumhoz közel eső telek megszerzésére, de – mint már annyiszor – ez az elképzelés sem realizálódott. "Az oly gyakran fölpanaszolt túlzásfolttség káros hatása mindinkább érezhető – olvassuk az 1911. évi jelentésben. – Az anyag folytonos növekedésével szemben annak a nagyközönség s illetve a tudományos világ által való hozzáférhetősége mindinkább megnehezedik, s mindinkább szűkebb térre szorul, úgy hogy a Magyar Nemzeti Múzeum anyagát raktárszerűen kezelve őrzi meg egy jobb jövő számára. A legmostohább helyzetben van a múzeumnak legjobban látogatott két tára, ú.m. a könyvtár és a régiségtár."⁵⁷ 1912-ben is arról szól a jelentés, hogy a múzeumi építkezés céljára az állami költségvetésbe beállított összeg még mindig felhasználatlanul hever, mert sokféle gátló körülmény közrejátszása folytán alkalmas telket még nem sikerült szerezni. "A túlzásfoltstéggal való küzdelemben elveszített munkaerő és idő, a kénytelenségből elmulasztott gyűjtések és beszerzések később, még oly nagy pénzáldozatokkal sem lesznek pótolhatók! A Magyar Nemzeti Múzeum, mely nem titkolta sebeit, és kérő szavát folyton hangoztatta, éppen ezért a mondott körülményekből folyó veszteségeért való felelősséget – nem vállalhatja" – hangzanak Szalay Imre figyelmeztető szavai.⁵⁸

Közben egyes helyiségek mégiscsak felszabadultak a Múzeum részére: 1902-ben elköltözött a főrendiház, és 1906-ban a Képtár. Előbbi a gyűjtemények számára nem jelentett térnyerést: a dísztermet végre eredeti rendeltetése szerint előadások, felolvasások tartására használhatták. A Képtár helyiségein az Állattár és az Ásvány- és Őslénytár osztozott.⁵⁹ Felmerült ugyan annak a lehetősége, hogy a főrendiház kiürült terme a Könyvtárnak szolgáljon olvasótermül, ezt azonban a könyvektől való nagy távolsága és a szintkülönbség miatt nem tartották keresztülvihetőnek. (A könyvek az első emeleten voltak elhelyezve, ahonnan a második emeleti díszterem meglehetősen nehezen volt megközelíthető.)

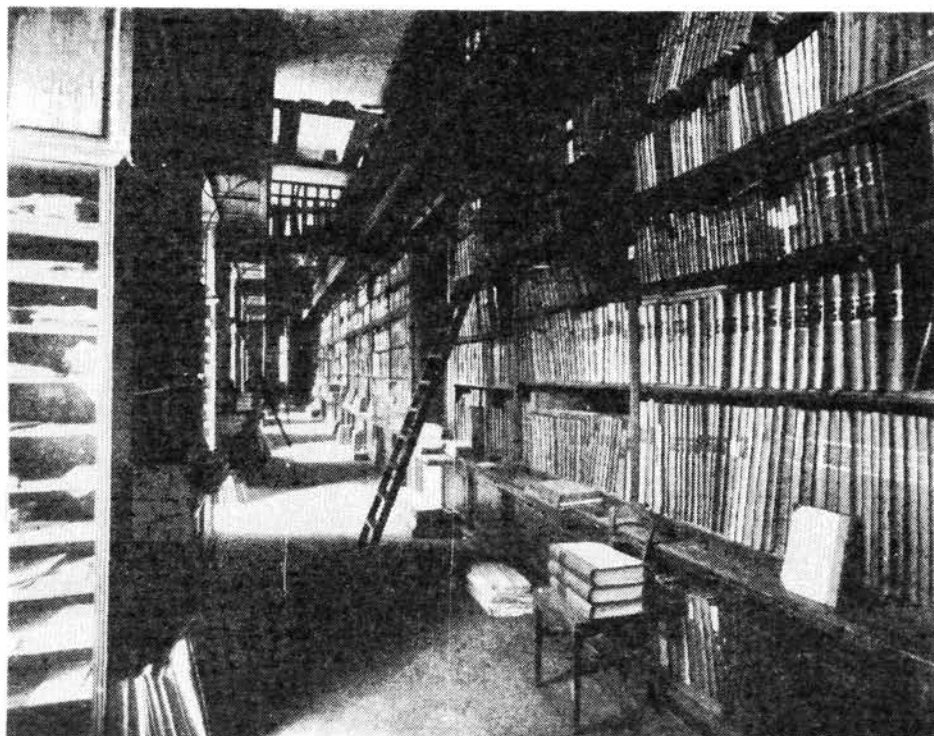
A könyvtár elhelyezési és berendezési gondjai a század elején

Az állomány egyre nagyobb mértékű gyarapodása és az olvasói igények növekedése a század első évtizedében egyre fokozódó feszültségek forrása lett. A helyszűke, a túlzásfolttség hihetetlenül megnehezítették a kiszolgálást és a használatot. További térnyerésre az épületen belül már nem nyílt mód, mindössze a földszinten sikerült 1901-ben két kisebb szobát és egy előszobát a kötelempéldányok kezelésére berendez-

ni.⁶⁰ A továbbiakban a meglévő teret igyekeztek minél jobban kihasználni: 1901-ben egy újabb folyosói rész beállványozásával a Hírlapkönyvtár, 1902-ben az elsőemeleti nagyteremben karzat építésével a könyvek elhelyezésének gondjain sikerült némileg enyhíteni. (A karzat 250 pfm. könyv elhelyezését biztosította.) 1907-ben a levéltári és kéziratári termek szekrényeire 25 910 korona költséggel karzatos emeletet építettek, amely szintén jelentékeny térnyeréssel járt. A szépen sikerült berendezéssel a termek esztétikailag is tetszetős, harmonikus összképet nyertek. A Hírlapkönyvtárban ijesztő módon jelentkező helyszűkén azonban 1919-ben csak úgy tudtak ideiglenesen segíteni, hogy a kevésbé használt, idegen nyelvű és a vidéki hírlapokat, valamint a központi napilapok másodpéldányait a Múzeum pincéjében helyezték el, raktárszerűen. A következő évben már a hírlaptári folyosó ablakainak felső fülkéibe kényszerültek polcokat elhelyezni – a világosság rovására –, hogy így 6-700 újabb kötet számára jusson hely. 1912-ben azonban már nem lehetett elhárítani az állomány kitelepítésének megkezdését. A Szentkirályi u. 7. sz. alatti házban béreltek ki földszinti és alagsori helyiségeket, s ide kerültek át a Hírlapkönyvtár és a Könyvtár másodpéldányai, valamint a külföldi és a ritkábban használt hazai hírlapok.

A könyvtár belső terme 1902-ben

A hírlap-könyvtár 1902-ben

1902-ben a Könyvtár a múzeumi épület első emeletén 18 termet és helyiséget, a földszinten 8 szobát birtokolt. Ebből a könyvek 10 termet és helyiséget, a kéziratok 2 termet, a hírlapok 3 helyiséget, az oklevelek és családi levéltárak 6 termet, ill. szobát foglaltak el, a kötelezpéldányok kezelésére 2 szoba szolgált. Ehhez járult a nagy olvasóterem, és külön helyiség a hírlapolvasóknak és kutatóknak.⁶¹ Ez a helyzet egészen korszakunk végéig nem változott, csak egy kétszobás földszinti lakás szabadult fel Szinyei Józsefnek 1913. augusztusában bekövetkezett halálával. Itt kisebb gyűjtemények nyertek elhelyezést (gyászjelentés- és metszetgyűjtemény).

Az állomány elhelyezésének problémáival egyenértékű volt az olvasók kiszolgálásának gondja.⁶² A század első évtizedében hihetetlenül megnőtt az olvasói igénybevétel, s bár 1904-ben meghosszabodott a nyitva tartási idő (az addigi 9-14 óra helyett 9-től 16 óráig), s valamivel nőtt az olvasói férőhelyek száma is (mintegy száz olvasót tudtak egyidejűleg leültetni), mindez nem bizonyult elegendőnek. "A hosszabbított nyitás által előidézett, fokozott mérvű használat azonban – hangzik a Könyvtár 1904. évi jelentése – egyre érezhetőbbé teszi a könyvtári helyiségeknek teljesen alkalmatlan és szűk voltát, ami meggyőző módon igazolja azt, hogy a Széchenyi orsz. könyvtár régóta kinőtt abból a keretből, melyet helyiségei tekintetében hatvan évvel ezelőtt reá szabtak. Átlagos számítással, különösen a téli hónapokban naponként ötven-hatvan

olvasó kénytelen órákig várni, míg az olvasóteremben és dolgozóhelyiségekben egy-egy hely megürül; a helyiségek szűk és túltömött volta, valamint a nagy forgalom csaknem lehetetlenné teszi a különben is csekély számú hivatalos személyzet felügyeletét. Ezek oly bajok, melyeknek gyökeres orvoslása elől, a magyar tudomány és közművelődés érdekeinek megcsorbulása nélkül kitérni immár nem lehet.”⁶³

A Széchenyi Könyvtárban 1905-ben (annak ellenére, hogy a Könyvtár revízió miatt két hónapig zárva volt) 44 714 látogató 206 400 állományi egységet használt. Ez azt jelenti, hogy tíz év alatt az olvasók száma több mint kétszeresére, a használt egységek száma több mint háromszorosára nőtt! A forgalomnak egy jelentős része természetesen már ekkor is a különgyűjteményekben bonyolódott le (Hírlapkönyvtár, Kézirattár, Levéltár).⁶⁴ Az 1906-os jelentés drámaian festi le a helyzetet: “Évről-évre hangosabban szólal meg a panasz a Széchenyi orsz. könyvtár helyiségeinek célszerűtlen, elégtelen és közkönyvtári szempontból alkalmatlan volta miatt. Kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a látogató közönség kifogásai könyvtárunk helyiségei ellen tel-

A nyomdai kötelezpéldányok irodája 1902-ben

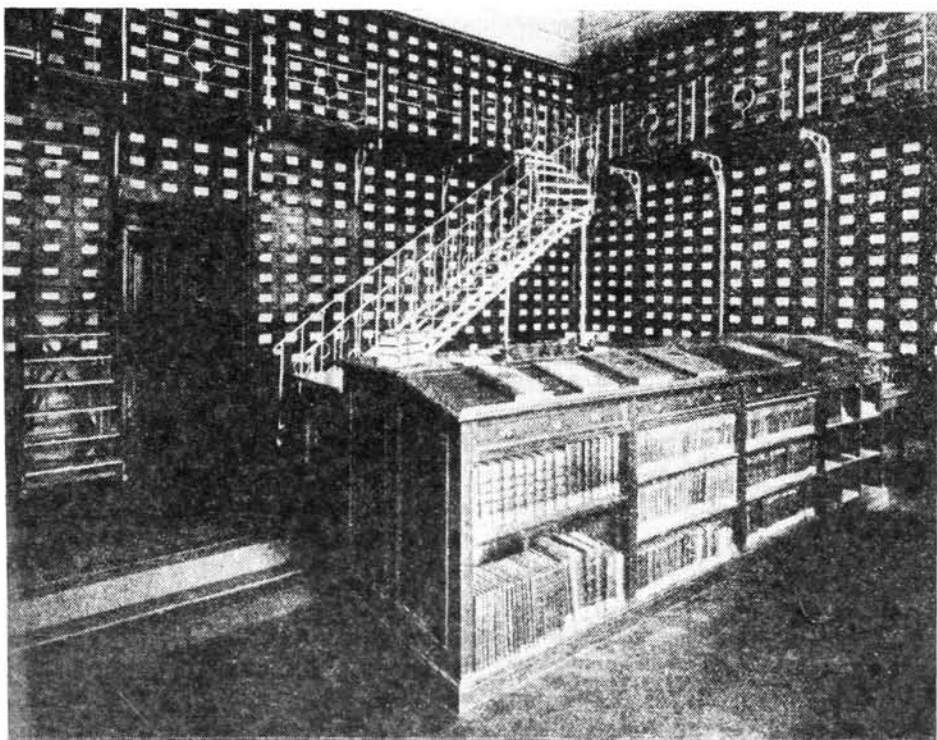
jesen jogosak. A könyvvállványokkal beépített, szűk és dísztelen bejáró folyosón szorongó látogatók, kiknek tömege gyakran órák hosszat várja az olvasóteremben egy-egy hely megüresedését, a ruhatár előtt a téli hónapokban naponként megújuló tolongás és küzdelem, a levegőtlen olvasóterem, melyben ember ember mellett szorong, s melynek rossz helyi viszonyai a könyvtáriakra nézve az ellenőrzést, az olvasó közönségre nézve pedig a nyugodt, zavartalan dolgozást lehetetlenné teszik, tudományos kutatások számára berendezett dolgozó szobák teljes hiánya méltán kihívják a kritikát a Széchenyi orsz. könyvtár ellen, s mindezen hiányosságok hangosan hirdetik, hogy hazai tudományosságunk és közművelődésünk egyik első tényezőjének, a Széchenyi orsz. könyvtárnak a XX. század elején milyennek nem volna szabad lenni.⁶⁵

Ezekkel a problémákkal azonban a Széchenyi Könyvtár nem állt egyedül. A század első évtizedében több fővárosi könyvtár került hasonló helyzetbe, a raktári befuladás veszélye még az újabban építettek is fenyegette. Az 1876-ban új épületbe költözött Egyetemi Könyvtár 1909-ben arról adott hírt, hogy a könyvvállványok elé majdnem minden teremben pótállványokat kellett állítani, miáltal a termek egészen sötétek lettek.⁶⁶ Az 1882-ben új épületet nyert Műegyetemi Könyvtár raktárai már 1904-ben nem tudták befogadni az új gyarapodást, s azok ládáiban, pincében hevertek.⁶⁷ Szabó Ervin 1910-től kétségbeesett jelentéseket írt a városi könyvtárban uralkodó lehetetlen állapotokról, amelyeknek egyetlen oka a zsúfoltság, a helyszűke volt.⁶⁸

Ilyen körülmények között a helyzet gyökeres megváltozását a Széchenyi Könyvtár alig remélhette. Hiába álmodozott a könyvtárvezetés "egy külön, a modern könyvtári technika vívmányai és könyvtári tapasztalatok, valamint a szükségletek igényei szerint berendezett új épület emelésé"-ről,⁶⁹ ennek megvalósítására csak felcsillanó remények voltak. Így például 1909-ben, amikor már ki volt jelölve az új, önálló könyvtárépület helye a már említett Duna-parti szakaszon, a Személynök, Balaton, Klotid utcák és a Rudolf rakpart által határolt területen. (Ma: Balassi Bálint, Pálffy György, Stollár Béla utcák és Széchenyi rakpart.) A miniszter az új könyvtár építési programjának elkészítésére utasítást is adott, s az ezzel kapcsolatos előmunkálatok meg is kezdődtek.

A magyar könyvtári szakembereknek ekkor már világos képük volt arról, milyennek is kell lennie egy modern könyvtári épületnek és berendezésnek, sőt voltak már hazai könyvtárépítési tapasztalatok is. A Magyar Könyvszemle a külföldi szakirodalom alapján már a 90-es évek elején erőteljesen propagálta a könyvek elhelyezésére az ún. magazin-, vagy raktárrendszert, azaz osztott fődémű, kis belmagasságú raktárlemeleket, a termek falánál végigfutó magas állványok, s ezek továbbfejlesztett változata, a karzatos (galériás) megoldások helyett.⁷⁰ Mint láttuk, a Széchenyi Könyvtárat az épület adottságai a 20. század elején még mindig a karzatok és galériák építésére kényszerítették, jöllehet a magazin-rendszer ekkor már Nyugat-Európában fél évszázados múltra tekintett vissza. Lényegében a hagyományos elveket valósította meg az 1902-ben elkészült Országház Könyvtára is a falak mentén futó, nyílt fapozcattal, középen pedig ezek elhúzható ajtókkal ellátott, szekrényes változatával.

A századfordulón és a század elején számos külföldi tanulmányúti beszámoló ismertette részletesen a Nyugat-Európában ez idő tájt emelt új könyvtáráépületeket és azok berendezéseit. Erdélyi Pál, a Széchényi Könyvtár munkatársa az angliai könyvtárakat tanulmányozta, Gyalui Farkas, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatóhelyettese a miniszter megbízásából tett hosszabb nyugat-európai tanulmányutat, s ezalatt hét ország 29 könyvtárát látogatta meg.⁷¹ Nem véletlen, hogy éppen kettőjük irányításával épült fel 1906-8-ban a kolozsvári Egyetemi Könyvtár, amely Magyarország első korszerű könyvtári épülete volt. Az épület funkcionális belső elrendezésével, vasbetonvázás raktáremeleteivel (bennük az Erdélyi Pál-féle szabadalom alapján gyártott fémállványokkal), folytonjáró könyvfelvonóival ekkor valóban az európai élvonalba tartozott.⁷² A Széchényi Könyvtár képviselőit hivatalból kiküldték az épület megtekintésére: Sebestyén Gyula lelkesülten, Bártfai Szabó László igen elismerően számolt be a kolozsvári épületről.⁷³ Ebben az időben a Könyvtár számos munkatársa járt külföldön: többek között maga Fejérpataky László is, aki előbb a strassburgi könyvtárat, 1908-ban pedig a berlini könyvtár építkezését látogatta meg.⁷⁴ A Múzeum igazgatója, Szalay Imre is behatóan foglalkozott könyvtárépítési és berendezési kérdésekkel, 1909-ben könyvet is jelentetett meg a témáról.⁷⁵ Művében még a két in-

A Levéltári osztály 1907-ben elkészült berendezése

tézménytípus: a könyvtár és a múzeum egységes épületben való elhelyezését ajánlotta, holott a tájékozottabb könyvtárosok ezt már meghaladottnak tekintették. Erdélyi Pál 1904-ben egy előadáson többek között ezt mondta: "Milyen hát a modern könyvtári épület? Első, hogy csak könyvtár legyen benne. Ne kössék össze más, múzeumi, vagy művészeti gyűjteménnyel."⁷⁶ Szabó Ervin pedig 1910-ben építészek előtt tartott előadásában már kritikusan szolt a német építészeti századvégi könyvtárépítési elveiről, s az angol-amerikai public library térkiképzését és berendezését mutatta be példaként.⁷⁷

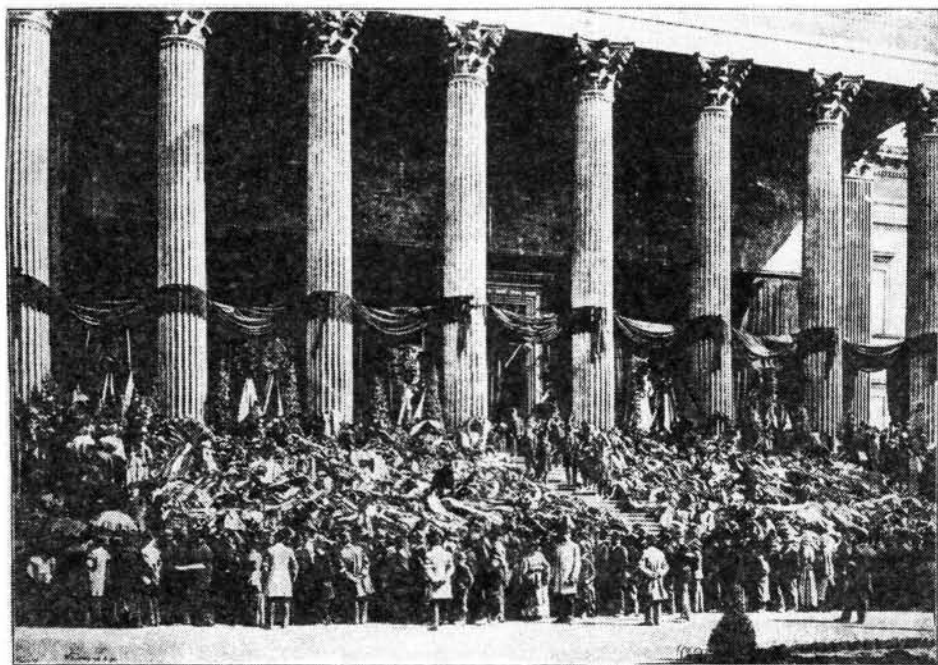
Elméleti felkészültségben, közvetlen tapasztalatokban tehát nem volt hiány. A kulturális kormányzat azonban a felsőoktatásnak, ezen belül is a mérnökképzésnek adott előnyt, s így 1908-ban a Múgyetemi Könyvtár építése indulhatott meg. A következő évben a könyvtár már el is foglalta új otthonát. Ezután már az első világháború kitöréséig nem került sor Magyarországon nagyobb szabású könyvtári építkezésre, s a Széchényi Könyvtár önálló épületének terve hosszú időre lekerült a napirendről.⁷⁸ Az 1911-es könyvtári jelentés rezignáltan foglalta össze a helyzetet: "A könyvtár helyiségeinek túlszűfoltságán és modern könyvtári célokra teljesen alkalmatlan voltán az elmúlt esztendő sem segített, sőt reményt sem nyújtott arra, hogy e bajokra a legközelebbi jövő orvoslást fog hozni. A helyiségek túltömöttsége elérte a legnagyobb fokot, s ezzel párhuzamosan haladt a könyvtár látogatottsága is. Sem a kutatóknak a tudományos bűvarlatokhoz, sem a tisztviselőknek a hivatalos munkához szükséges nyugalmat biztosítani a könyvtár célszerűtlen helyiségei miatt nem tudjuk, sem pedig nem tudunk kellőképp örködni a könyvtári rend és biztonság fölött. Ezt a sajnos állapotot a könyvtár jelentései évről-évre nyíltan föltárták, de sajnos minden eredmény nélkül."⁷⁹ Ugyanebben az évben a könyvtár 160 797 db évi szaporulatról és 39 592 látogatóról adott hírt, akik 170 193 db állományi egységet használtak. A nyomtatványi osztályon 1911-ben lefolytatott revízió 273 149 kötetet és kb. 210 000 kisnyomtatványt mutatott ki, s ehhez járult a Hírlaptár 32 255 évfolyama, a Kézirattár mintegy 43 200 egysége és a Levéltár 1 milliót is meghaladó darabszáma.⁸⁰ A könyvtár dolgozóinak létszáma az utolsó békeévben 40 fő volt.

Világháborús évek

A világháború kitörése még az eddig fennmaradt reményeket is szertefoszlatta. Megmaradásról volt már szó, nem fejlesztésről. A könyvtár forgalma felére csökkent, de kevesebb volt a háborús évek gyarapodása is. Lecksökkent a személyzet létszáma, lelassult a belső könyvtári munka üteme. 1916. március 4-én Szalay Imre nyugalomba vonult, utóda Fejérpataky László lett, aki mint múzeumi igazgató, továbbra is ellátta a könyvtár vezetését.

A Nemzeti Múzeum épülete már a háború előtt megérett egy teljes felújításra, és szükséges lett volna egy új, modern fűtőberendezés felszerelése. (Részleges tatarozás 1909-ben volt.) Erre azonban sem akkor, sem a háború alatt nem volt lehetőség. 1917-ben a hadianyagok fogytával a Múzeum épületének réztetőzetét és a villámhárítók rézvezetékét is be kellett szolgáltatni. A tetőt vaspléh lemezekkel, a villámhárító vezetékét sodronyhuzalokkal pótolták.⁸¹ Munkaerő és pénz hiányában a legszükségesebb karbantartó munkákat sem lehetett elvégezteni. A fűtőanyag hiánya miatt az épületet csak gyengén fűthették, időnként be is kellett zárni a kiállítótermetet és a Könyvtár olvasótermét.

A helyszűke tekintetében a helyzet csak tovább romlott. Szinnyei József volt lakását – ahol közben gyűjteményeket helyeztek el – 1914-ben ki kellett üríteni a polgárőrök részére. Később ez lett a háborús események elől menekített muzeális tárgyak raktára. Az 1913-ban elhunyt Hampel Józsefnek, az Érem- és Régiségtár vezetőjének lakása a Régiségtár helyszínikén enyhített valamit. Az ezzel kapcsolatos átrendezés alkalmával sikerült – egy ideiglenesen felhúzott fal lebontásával – Pollack eredeti elképzelése szerint a fő forgalmat újra a fölépcsőházba visszavezetni. (A múzeumlátogató közönség eddig ugyanazt a hátsó lépcsőházat használta, amely ezután már csak a Könyvtár megközelítésére szolgált.) A Múzeum épületéből a Szentkirályi utcába ki telepített hírlapok helyiségeit a forradalom idején lefoglalták és kiürítették, az állományt a Festetics-palota istállójában kellett elhelyezni. Az istálló nedvessége jelentékeny mértékben veszélyeztette az állomány épségét.

Kossuth Lajos temetése 1894. április 1-jén a Nemzeti Múzeum előcsarnokából

Összegzés

A dualizmus korának végét, a polgári forradalom előestéjét a Magyar Nemzeti Múzeum – s vele együtt a Széchényi Könyvtár – még a reformkor áldozatkészségéből emelt, klasszicista épületben érte meg, amely azonban már régen nem biztosította a benne elhelyezett intézmények zavartalan működését, még kevésbé fejlődését. A kor, amely az épületet emelte, még nem ismerhette azokat az igényeket, amelyeket a 20. század elején egy korszerű múzeumnak és egy korszerű könyvtárnak ki kellett volna elégítenie. Korszakunk végén működésre és fejlődésre képtelen, egymáshoz nem illő gyűjtemények szorongtak egy számukra alkalmatlan épületben. Ez az épület azonban ekkor már többet jelentett, mint pusztá falakat: őrző helye volt a nemzeti múlt emlékeinek, s ezáltal a nemzet tudatában szimbolikus jelentőségűvé vált. A kiegyezés korában szabadabban megnyilvánuló nemzeti érzés Pollack Mihály nagyszerű alkotását nemegyszer avatta a nemzet életében lezajló ünnepélyes aktusok színhelyévé. 1894-ben a Nemzeti Múzeum előcsarnokában ravatalozták fel Kossuth Lajost, a Múzeumkertben idézték fel a márciusi ifjak szellemét, s innen indult 1918-ban utolsó útjára Ady Endre.

A dualizmus kori kulturális kormányzatnak kétségkívül egyik nagy mulasztása volt, hogy éppen a nemzeti kultúra e két alapvető gyűjteményének – a magyar történelem tárgyi és írott emlékeinek – nem biztosította a fejlődéshez szükséges kereteket. A reformkorban megszerzett elsőség és előny a Széchényi Könyvtár szempontjából most mérhetetlen hátránnyá változott: a múzeumi épület szorító falai közül nem tudott a könyvtár még idejében kiszabadulni és korszerűen szervezett, modern könyvtárrá válni.

JEGYZETEK

1. Minderről részletesebben Farkas László: *A Nemzeti Múzeum "államosítása" Eötvös József miniszter-sége idején.* = Magyar Könyvszemle. 1971. 296-309. l. — Itt említjük meg Borsa Gedeonnak az egész korszakra vonatkozó rövid összefoglalását: *Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezésének története.* = Könyvtáros. 1960. 7. sz. 484-486. l.
2. Uo. 298. l.
3. 1869. márc. 4. VKM B/973 OSZK Irattár 1869/10.
4. Lechner Jenő: *A Magyar Nemzeti Múzeum épülete 1836-1926.* Bp. Kiad. a MNM Barátainak Egyesülete. 1927. — A festett üvegablakokat Lechner Jenő az 1920-as években végzett felújítási munkák során — mint az épületbelső neoklasszikus jellegéhez nem illőt — eltávolíttatta.
5. *A Magyar Nemzeti Múzeum. (1802-1895.)* Bp. Egyet. Ny. 1896 II. l.
6. Korek József: *A Magyar Nemzeti Múzeum története.* = *A Magyar Nemzeti Múzeum. Megjelent a múzeum alapításának 175. évfordulójára.* Szerk. Fülöp Ferenc. Bp. Corvina, 1977.
7. Fraknoi Vilmos: *Jelentés a M. N. Múzeum Könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1878/9-ben.* = Magyar Könyvszemle. 1879. 261-263. l. — A jelentés átmenő évről, 1878. júniustól 1879. júniusáig terjedő időszakról szól.
8. Radvánszky Béla: *A Nemzeti Múzeum ügyeinek megvizsgálására kiküldött országos bizottság jelentése.* = Magyar Könyvszemle. 1881. 43, 46. l.
9. Uo. 35. l.
10. Majláth Béla: *Jelentés a Nemzeti Múzeum Könyvtárának állapotáról 1882/3-ban.* = Magyar Könyvszemle. 1883. 341. l.
11. Majláth Béla: *Jelentés a N. Múzeum Könyvtárának állapotáról 1883/4-ben.* = Magyar Könyvszemle. 1884. 146. l.
12. Majláth Béla: *Jelentés a N. Múzeum Könyvtárának állapotáról 1884/5-ben.* = Magyar Könyvszemle. 1885. 172. l.
13. Majláth Béla: *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtáráról 1888/89-ben.* = Magyar Könyvszemle. 1889. 240. l.
14. Majláth Béla: *Jelentés a M. N. Múzeum Könyvtárának állapotáról 1886/87-ben.* = Magyar Könyvszemle. 1887. 202-203. l.
15. Az idézett 1883/84-es jelentés, 145. l.
16. Az id. 1884/85-ös jelentés, 172. l.
17. Majláth Béla: *Jelentés a M. N. Múzeum Könyvtárának állapotáról 1885/86-ban.* = Magyar Könyvszemle. 1886. 195. l.
18. Mint ismeretes, a Széchényi Könyvtárban 1892-ben számos értékes mű — kódexek, ősnymtatványok ritkaságok — hiányát fedezték fel, de ezek eltűnésében Csontos János vétlen volt. Vö. Pálvölgyi Endre: *A Csontos János elleni fegyelmi vizsgálat és annak politikai háttere* = *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei II* 1964, 163-192. l.
19. Kereszty István: *A Magyar Nemz. Múzeum Könyvtárának Hírlaposztálya.* = Magyar Könyvszemle. 1894, 235-249. l., továbbá az id. 1882/83-as jelentés.
20. Majláth Béla: *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtáráról 1888/89-ben* = Magyar Könyvszemle. 1889. 242. l.
21. Majláth Béla: *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtáráról 1890/91-ben* = Magyar Könyvszemle. 1891. 274. l.
22. *Nymtatványok osztálya, Kézirattár, Levéltár, Hírlapkönyvtár.* (Hírlaptárnak következetesen csak 1909-től nevezték.) E szervezetet módosította 1893-ban a vallás- és közoktatásügyi miniszter intézkedése éppen a Csontos-ügy kapcsán úgy, hogy egy szervezeti egység keretében vonta össze a Kézirattárat, a Levéltárat és az Ősnymtatványtárat. Vö. Farkas László: *Szervezeti, ügyrendi és olvasószolgálati szabályzatok a kiegyezéstől az első világháború végéig 1867-1918.* = *Az OSZK Évkönyve 1970/71.* Bp. 1973. 276. l.
23. *Az id. 1890/91-es jelentés, 275. l.*
24. *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtár az 1891/92. munkaévben.* (Kivonat Majláth Béla könyvtárór 1892-i jelentéséből) = Magyar Könyvszemle. 1892/93 323. l.
25. Lechner Jenő i. m. A részletesen kidolgozott tervből csak az Arany János-szobor felállítása valósult meg. E bizottság működésének volt eredménye a Múzeum első részletes szervezeti és szolgálati szabályzatának kidolgozása is, vö. Farkas László i. m.

26. Szalay Imre: *A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek méltó elhelyezése*. Bp. 1907.
27. A Növénytár a Széchenyi u. 1. sz. alatti házban kapott két lakást, a Néprajzi tár átmenetileg a budai várkerti bazár helyiségébe, majd a Csillag (ma Gönczy Pál) u. 15. sz. alatti házba került, ahol rövidesen már 27 helyiséggel rendelkezett.
28. A Történelmi Képcsarnok kezdetben a budai várkert bazárban, később az Akadémia épületében kapott otthont.
29. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1893. júliusában kiadott rendeletével a könyvtár ügyeit az általa kinevezendő igazgató-őrre bízta. A könyvtárat 3 osztályra osztotta: 1. Nyomtatványok osztálya, 2. Kézirat- és levéltári osztály, 3. Hírlapkönyvtár. — Mindegyiket egy-egy ór vezeti, az igazgató-őr ellenőrzése mellett.
30. Évnyegyedes jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának állapotáról 1893. okt. 1-től dec. 31-ig Felolvasatott a Magyar Nemzeti Múzeum 1894. január 8-iki igazgatósági ülésén. = Magyar Könyvszemle 1894. 69-70 l.
31. Évnyegyedes jelentés a Magyar Nemz. Múzeum Könyvtárának állapotáról 1896. január 1-től március 31-éig. = Magyar Könyvszemle. 1896. 180-185. l.
32. A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának költségvetése. = Magyar Könyvszemle. 1897. 108-109. l.
33. Magyar Könyvszemle. 1899. 4. l.
34. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1899. évi állapotáról. Bp. 1900. II. l.
35. A teljes létszám 1885-ben 7 könyvtáros, 4 rapidíjas és 4 szolgálta volt, 1895-ben 11 könyvtáros, 3 rapidíjas és 5 szolgálta.
36. A Magyar Nemzeti Múzeum. (1802-1895) Bp. 1896. A forgalom az egyes gyűjteménytárak között így oszlott meg (zárójelben a használt egységek száma): Nyomtatványi osztály, helyben olvasók és kölcsönzők együtt: 15 999 (32 943); Kézirattár: 309 (746); Levéltár: 123 (20 838); Hírlapkönyvtár: (1884 85540). Jellemző a statisztikai adatok bizonytalanságára, hogy ugyanerről az évről, a Hírlapkönyvtár forgalmáról Kereszty István egészen más adatokat közölt: 1383 (3763) Kereszty István i. m. — Erősen megkérdőjelezhető a Levéltárról közölt adat is: ennek értelmében minden kutató fejlenként 169 oklevelet használt. Bármennyire is intenzív kutatás folyt a családi levéltárakban, ez az adat valamilyen sommás elszámolásra utal. (A kiadott kötegből a kutató talán csak kettőt-hármat használt, de a statisztikában a teljes kiadott számot szerepeltették.)
37. Jankovich Béla (1865-1939) közgazdász, egyetemi tanár, képviselő, 1913-1917 között vallás- és közoktatásügyi miniszter.
38. Jankovich Béla: *Magyar Nemzeti Könyvtár*. Bp. 1895. Klny. *Magyar Könyvszemle*. 1895. I. sz.
39. Jankovich, i. m. 15. l.
40. "A múzeum, mai felfogás szerint — írja Szalay Imre — már nem ritkaságok s látványosságok halmaza, hanem tudománysszakok szerint beosztott és szemléltetve oktató, rendszeres gyűjtemény, amely ugyanazt a szolgálatot teszi, mint a könyvek az ismeretek terjesztésére..." A vidéki múzeumokról írja, hogy azok "rendeltesé első sorban annak a vidéknek, amelyre működési köre kiterjed, történelmi múltját és jelenét, természeti gazdaságát feltüntetni, s ez úton, nevezetesen pedig a vele kapcsolatos könyvtár segítségével, az általános közművelődést terjeszteni..." = Szalay Imre: *Tájékoztató múzeumok és könyvtárak építésre és berendezésére*. Bp. 1909. 2. l.
41. Ma Bródy Sándor u. 8., az Olasz Intézet székháza. A Múgyetem Múzeum körüli épületei alatt a mai ELTE-TTK épületei értendők.
42. Magyar Mérnök és Építész Egylet Heti Értesítő. 1907. Idézi Lechner Jenő, i.m. 55. l. - A terv pártolói között volt pl. Hampel József, az Érem- és Régiségtár vezetője, aki 1901-es londoni tapasztalatairól írva, beszámol arról, hogy a British Museum épületét keleti és nyugati oldalán megtoldották, anélkül, hogy a Smirke-féle főhomlokzaton változtattak volna. "Smirke Pollák kortárs volt, a British Museum egyidőben és ugyanazonos ízlésben épült a Magyar Nemzeti Múzeum palotájával. Az angolok leg-
alább is olyan reáttartóságok nemzeti épületeikre, mint mi magyarok, mégis átépítették és kibővítették, mikor a benne székelő intézetek fejlesztése igényelte, nem verték azokat békóba, mint tesszük mi azon tévhit miatt, hogy az épület szépségét megrontanók, hogyha hátsó oldalán kibővítendők. Sőt köz-tudomású, hogy már 1852-ben a British Museumnak az udvarát is beépítették, mert a közérdek úgy kívánta," és megcsinálták az udvarban a világ legpraktikusabb olvasótermét..." = Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1901. évi állapotáról. Bp. 1902. 107-108.l.
43. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1902. évi állapotáról*. Bp. 1903. 7. l.

44. A Magyar Nemzeti Múzeum szervezete 1902-ben: 1. Széchenyi Országos Könyvtár, 2. Érem- és Régiségvár, 3. Múzeumi Képtár, 4. Állattár, 5. Növényvár, 6. Ásvány- és Óslényvár, 7. Néprajzi osztály. = *A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Alapításának századik évfordulója alkalmából írták a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői.* Bp. 1902.
45. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1901. évi állapotáról.* Bp. 1902. 3. l.
46. Uo.
47. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1902. évi állapotáról.* Bp. 1903. 7. l.
48. Szalay Imre: A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek méltó elhelyezése. Bp. 1907. 20. l. — E telek — a rajta lévő Eszterházy-palota alapterületét is beszámítva — 11 000 m² nagyságú volt. Ma: Pollack Mihály téri épületek.
49. Későbbi elgondolás szerint visszahozható lett volna ide a Néprajzi tár is, amelyet 1906-ban a városligeti Iparcsarnokba telepítettek ki.
50. Szalay i. m. 3. l.
51. Uo. 23. l.
52. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1908. évi állapotáról.* Bp. 1909. 4. l.
53. Uo.
54. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról.* Bp. 1910. 3. l.
55. Uo. 4. l.
56. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1910. évi állapotáról.* Bp. 1911. 3. l.
57. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1911. évi állapotáról.* Bp. 1912. 3. l.
58. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1912. évi állapotáról.* Bp. 1913. 3. l.
59. Ebben a korszakban, 1905-ben kapott kedvezőbb elhelyezést az Akadémia épületében a Növényvár, és 1906-ban a városligeti Iparcsarnokban a Néprajzi tár.
60. E két szoba az Ornitológiai Központ kiköltözésével ürült meg. Vö. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1901. évi állapotáról.* Bp. 1902. 13. l.
61. A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Alapításának századik évfordulója alkalmából írták a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselői. Bp. 1902.
62. Ferenczyné Wendelin Lúcia: *Az Országos Széchényi Könyvtár olvasószolgálatának története 1802-1919.* = Az OSZK Évkönyve 1963-64. Bp. 1966. 210-234. l.
63. *Jelentés az MNM 1904. évi állapotáról.* Bp. 1905 = III. *A Széchényi orsz. könyvtár.* 11. l.
64. Részletesen (zárójelben a használt egységek száma): Nyomatványok osztálya: 39 701 fű (92 979), Hírlapkönyvtár: 4271 fű (9269), Kézirattár: 323 (8469), Levéltár: 419 (95683). Az adatok a teljes forgalmat tartalmazzák (helyben olvasás és kölcsönzés). = *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1905. évi állapotáról.* Bp. 1906. = III. *A Széchényi Országos Könyvtár* 12-31. l.
65. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1906. évi állapotáról.* Bp. 1907. = III. *A Széchényi Országos Könyvtár* 10. l.
66. Tóth András — Vértessy Miklós: *A budapesti Egyetemi Könyvtár története (1561-1944)* Bp. 1982. 294. l.
67. Móra László: *A Műegyetemi Könyvtár története 1848-1948.* Bp. 1971. 68. l.
68. Remete László: *A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár története.* Bp. 1966. 85-86. l.
69. Vö. 65. sz. jegyzet, 11. l.
70. Ferenczi Zoltán: *A könyvtárak berendezéséről.* = *Magyar Könyvszemle.* 1892/93. 365-368. l. (*A Handbuch der Architektur* c. mű levéltárak és könyvtárak építéséről szóló részét ismerteti.)
71. Gyalui Farkas: *Külföldi könyvtárakról* 1. köt. Kolozsvár, 1900.
72. Kéki Béla: *Egyetemi könyvtárak építése Magyarországon századunk első évtizedében.* = A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának évkönyvei I. Bp. 1967. 247-267. l.
73. Sebestyén Gyula tanulmányúti jelentését ld. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1907. évi állapotáról.* Bp. 1908. 149. l., Bártfai Szabó Lászlóét ld. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1909. évi állapotáról.* Bp. 1910. 138. l.
74. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1908. évi állapotáról.* Bp. 1909. 130. l.
75. Szalay Imre: *Tájékoztató múzeumok és könyvtárak építésére és berendezésére.* Bp. 1909.
76. Erdélyi Pál: *A modern könyvtár építése alapja* = *A Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége 1904.* október 29-én Temesvárt tartott közgyűlésének és október 30-án Versecen tartott ülésének jegyzőkönyvei. Bp. 1906. 22-38. l. Az idézet a 29. lapon.
77. Szabó Ervin: *A modern könyvtárépítés némeley elvéről, tekintettel a főváros terveire.* Eldadás 9 képpel Bp. 1911. Kiny. *Városi Szemle.* 1911.
78. A teljesség kedvéért említjük meg a zágrábi Egyetem Könyvtár 1911-13 között emelt új épületét, amelynél már felhasználták a kolozsvári és a műegyetemi könyvtárak építési tapasztalatait.
79. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1911. évi állapotáról.* Bp. = III. *Széchényi Országos Könyvtár* 14. l.
80. Uo. és *Magyar Minerva* 5. köt. 1912/13. Bp. 1915. 55-59. l.
81. *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1913-1923. évi állapotáról és működéséről.* Bp. 1926. 33. l.

DIE UNTERBRINGUNG DER SZÉCHÉNYI-NATIONALBIBLIOTHEK ZWISCHEN 1867-1918

G. SOMKUTI

Der historische Hintergrund dieser Periode ist der im Jahre 1867 zustandegekommene politische Ausgleich zwischen Ungarn und Österreich, die Gründung der Österreich-Ungarischen Monarchie. Dies ermöglichte für Ungarn einen raschen wirtschaftlichen Aufschwung, die Entwicklung der Kapitalisierung und des Bürgertums. Der wirtschaftliche Aufschwung hatte seine Auswirkung auch auf dem kulturellen Gebiet. Der Unterrichtsminister der neuen, im Jahre 1867 das Amt antretenden Regierung, József Eötvös, schenkte neben der Reorganisation des Unterrichtswesens besondere Aufmerksamkeit den Bibliotheken, unter ihnen der Széchényi Nationalbibliothek.

Die Bibliothek existierte in dieser Periode im Rahmen des Ungarischen Nationalmuseum als eine Abteilung desselben. Der Leiter (Direktor) der Bibliothek war dem Direktor des Museums untergeordnet. (Weitere Abteilungen des Museums waren im Jahre 1870: die Münzen- und Antiquitätensammlung, Ethnologische Sammlung, Kunstgewerbemuseum, Zoologische und Botanische Sammlung, Fossilien- und Gemädegalerie.) Die Bibliothek wurde bei den Oberbehörden durch den Direktor des Museums vertreten.

Die neue Regierung setzte sich zur ersten Aufgabe, das bis jetzt durch Stiftungen unterstützte Museum und die Bibliothek in eine aus dem Staatsbudget unterhaltene Institution umzuwandeln. Die extra für die Bibliothek gesicherten Summen ermöglichten die Rekatolisierung des ganzen Bestandes in einer zeitgemässen Form. (Als Muster diente das Fachsystem der Münchener Hof- und Staatsbibliothek.) Im Jahre 1875 stand schon eine modern organisierte Bibliothek den Lesern zur Verfügung, mit einem Lesesaal für 80 Personen. Während der vierjährigen Tätigkeit des neuen Direktors, des Historikers Vilmos Fraknói (1875-1879), nahm die Bibliothek eine schwingvolle Entwicklung: bedeutende Bestandsergänzungen und wissenschaftliche Erschliessung der Bestände wurden realisiert.

Die unglaublich raschen Bestandsergänzungen verursachten schon in den letzten zwei Jahrzehnten des Jahrhunderts ernste Einräumungsorgen. Die neuerlich aufgestellten Sammlungen der Bibliothek (seit 1876 das Archiv, seit 1884 die Zeitschriftenbibliothek) so wie die Zunahme der Pflichtexemplare, besonders nach der Erscheinung des neuen Gesetzes im Jahre 1897, konnte von den Magazinen nicht mehr aufgenommen werden. Zur fachgemässen Unterbringung der Bücher wurde die Einstellung immer neuerer Regale, später der Einbau von Galerien in den Depositen, notwendig. Diese Massnahmen konnten aber das fundamentale Problem nur zeitweilig lösen. Der Leiter der Bibliothek in dieser Periode (1879-1893), Béla Majláth richtete mehrere Eingaben an den damaligen Museumsdirektor, Ferenc Pulszky (an der Spitze des Museums von 1879-1894) über die schwere Lage der Bibliothek.

Als Unterkunft der Bibliothek diente seit 1846 das in klassizistischem Stil gebaute Gebäude, das gleichzeitig auch die Heimstätte des Nationalmuseums war. In dieser Zeitperiode wurden grosse Summen an Innenornamentierung des Gebäudes (Deckenfresken, Stuck-Marmor-Verzierung, bemalte Glasfenster) aufgewendet, aber die Zahl der Räumlichkeiten konnte natürlich nicht vermehrt werden. Die Bibliothek befand sich im ersten Stock in 18 Räumen und besass im Erdgeschoss Zimmer mit wechselnder Zahl, z.B. im Jahre 1902 acht Zimmer. Am Ende des Jahrhunderts zeigte sich auch im Nationalmuseum der katastrophale Raummangel und einige Sammlungen mussten zwangsläufig teilweise ausgesiedelt werden. In dieser wirklich schweren Lage hat der neue Direktor des Museums Imre Szalay (1894-1916) sich zum Ziele gesetzt, ein neues Gebäude zu errichten.

Nach seiner Vorstellung wäre der Bau eines neuen Museumspalastes notwendig gewesen für die Berberbergung der Naturhistorischen-Ethnographischen Sammlungen: in dem alten Gebäude wären nur die Antiquitätensammlung und die Bibliothek unterbracht. Er kämpfte fest mit den höheren Organen um ein geeignetes Grundstück und dann um entsprechende pekuniäre Deckung zu verschaffen und versuchte auch, das Gewissen der öffentlichen Meinung aufzurütteln. Auch der Plan der Erweiterung des vorhandenen Gebäudes durch neue Flügel tauchte auf.

Am Anfang des 20. Jahrhunderts waren die Zustände in der Bibliothek wirklich unerträglich: die Überfülltheit war so gross, dass die fachgemässe Tätigkeit der Leserdienst in der Bibliothek beinahe unmöglich geworden waren. Die Zahl der Leserplätze erwies sich als ungenügend: um den Wintermonaten mussten die Leser stundenlang auf einen freien Platz warten. (Im Jahre 1905 wurden von 44.000 Besuchern mehr als 200.000 bestandeinheiten benutzt.) Unter der Direktion von László Fejérpataky (1894-1916) konnte man trotz immer neuerer, innerer Umräumungen die Übersiedlung mancher bestandteile nicht mehr vermeiden. Dazu kam es im Jahre 1912 zum erstenmal.

Imre Szalay konnte sein Ziel nicht erreichen. Die Regierung hat zwar grosse Investitionen durchgeführt, vor allem die Universitäten (die Budapester Universitätsbibliothek, die Bibliothek der Technischen Hochschule, ferner die Universitätsbibliothek in Kolozsvár /Klausenburg/ und Zâgráb /Agram/ betreffend. Der Ausbruch des ersten Weltkrieges verhinderte aber die Lösung der Raummangelprobleme des Nationalmuseums und der Nationalbibliothek.

Am Ende dieser Periode befand sich das Ungarische Nationalmuseum – und darin die Széchényi Nationalbibliothek – in einem Baudenkmal, welches die Funktion und die Entwicklung der untergebrachten Sammlungen durchaus nicht mehr sichern konnte. Die Errichtung eines den zeitgemässen Ansprüchen geeigneten Bibliotheksgebäudes wurde jahrzehntelang von der Tagesordnung abgesetzt.

Az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezése 1919-1958

HARASZTHY GYULA

Az Országos Széchényi Könyvtár működését megalapításától kezdve végigkísérő és akadályozó helyhiány 1918 után még súlyosabbá vált: a veszített világháborút követő összeomlás pénzügyi csőddel is járt, az egyre fokozódó infláció minden kibontakozást megakadályozott.

A Tanácsköztársaság könyvtárügyének irányító személyiségei, Dienes László és Kóhalmi Béla azonban az adott nehéz helyzetben is foglalkoztak a Nemzeti Könyvtár elhelyezésének kérdésével, amelyet Dienes László a *Vörös Újság* 1919. május 29-i számában közölt nyilatkozatában "a legnehezebb problémának" nevezett. Azon véleményének adott kifejezést, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum épületét – amelyben a könyvtár mellett a későbbi Magyar Történelmi Múzeum, illetve Magyar Országos Természettudományi Múzeum néven egyesített több önálló intézmény (Régészeti Tár, Történelmi Tár stb.; Ásvány- és Őslénytár stb.) működött, teljes egészében a könyvtár rendelkezésére kellene bocsátani. Ezzel megerősítette a március végén született "Az országos könyvtárügyi rendezésének általános alapelvei" címet viselő dokumentum következő tételét: "A mai Nemzeti Múzeum épülete teljesen könyvtári célokra volna átengedendő, s a Nemzeti Múzeum Könyvtára nagy muzeális könyvtárrá volna kifejleszt-

MELICH JÁNOS (1872-1963)
szlavista, egyetemi tanár, az MTA tagja
1919 októberétől 1922 végéig
a könyvtár igazgatója

dő.”¹ A könyvtár elhelyezésére vonatkozó tervet azonban a történelem vihara elsodorta.

Nem járt jobban az a még 1909-ből származó elképzelés sem, hogy a Széchényi Könyvtár az V. kerületi dunai rakpart – Balaton utca-Személynök utca – Klo-tild utca által határolt területén kapjon új épületet. Ezt a lehetőséget Melich János könyvtárigazgató 1922-ben azzal utasította el, hogy a könyvtár elvitele a város központjából, az egyetemi épületek közeléből a “kultúra hátrányává” vált volna. Melich véleményét osztották az akkori vezető könyvtárosok (pl. Gulyás Pál, majd egy évvel később a könyvtár új igazgatója, Hóman Bálint is). De a közvélemény, sőt az olyan haladó szellemű folyóiratok, mint a *Huszadik Század* is csatlakoztak az “elutasítók” táborához. Az új épületet persze – anyagi okokból – amúgy sem lehetett volna felépíteni. A könyvtár számára így csak régi területe állt rendelkezésre. Első emeleti helyiségeinek padlózatát nemcsak a zsúfolt állványzatok, hanem a földön, asztalokon felhalmozott könyvrakások is megterhelték, sőt túlterhelték. A raktári helyzetet az is súlyosbította, hogy 1919-ben a Szentkirályi utcai bérhelyiségekből a Festetics-palota nedves istállóhelyiségeibe kellett átköltöztetni a Hírlaptár anyagának ott tárolt részét.² Nem tudunk az akkori Európa olyan nemzeti könyvtáráról, mely ilyen katasztrófálisnak mondható helyhiánnyal küszködött volna.

A szorult helyzetben nem maradt más hátra, mint a *belső* térnyerés lehetőségének kihasználása: az épületben levő szolgálati lakások megszerzése, s a könyvtár rendelkezésére való bocsátása. Ez az akció sok bürokratikus huzavonával járt (pl. a Krenner lakás kiürítésének ügye), de végül is eredményesen végződött.

Ennél jóval több sikerrel kecsegtetett az az 1922-ben a kultuszminiszter számára készített felterjesztés, amit a Nemzeti Múzeum főigazgatójának felkérésére Melich János dolgozott ki. Ebben Melich azt az álláspontját fejtette ki, mely szerint a Múzeum épületéből a természettudományi gyűjtemények osztályait máshová kell áttelepíteni, azért, hogy a felszabadult területen a Könyvtár és a Régiségtár terjeszkedhessék. Mégpedig úgy, hogy az épület egészének legalább felét az Országos Széchényi Könyvtár vehesse birtokába.

Melich felvetette a Múzeum udvarainak könyvtári célokra való felhasználásának már régebben is felmerült gondolatát, de mint az előző tervből, ebből sem valósulhatott meg semmi sem.

1923-ban Hóman Bálint kapott megbízást az Országos Széchényi Könyvtár vezetésére. Elődjéhez hasonlóan ő is mindent megtett a könyvtári helyhiány csökkentése érdekében. Már 1923 elején azzal a kéréssel fordult Sipőcz Jenőhöz, Budapest polgármesteréhez, hogy engedje át a Múzeum könyvtára számára a Sándor utcai (mai Bródy Sándor utcai) régi Országház épületét, vagy annak egy részét. A Festetics-palota istállóját előbb-utóbb ki kell üríteni, és akkor a Hírlaptár ott elhelyezett anyagát nem lesz hová vinni. Hóman kérését Sipőcz a leghatározottabban vissza-utasította, így ez a terv is meghiúsult.³

Az 1923/24-re szóló költségvetési előirányzat indoklásában⁴ – utalva a Festetics-féle istálló kiürítésére – leszögezi, hogy “a jövő költségvetési év során mulhatatlanul meg kell történnie az intézkedésnek új raktárhelyiség iránt. Ily raktárhe-

lyiséget kapnánk a megfelelő módon átalakítandó, tágas ablaknyílásokkal, belső lépcsőkkel és lifttel ellátott pinchelyiségben. Az új helyiség berendezésére szükséges állványok rendelkezésünkre állanak.”

Hómant 1923 végén a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává nevezték ki. Beiktatásakor elmondott beszédében részletesen foglalkozott az épület gondjaival, többek között a könyvtár és a veszélytetett állomány helyzetével. „...égető szükségünk van – jelentette ki Hóman – egy késő estig nyitva tartó, modern berendezésű könyvtári, s egy hírlapolvasó teremre, valamint alkalmas kutatószobákra, laboratóriumokra és műhelyekre...”⁵ Ugyanekkor került Nyireő István egyetemi könyvtárőr a Széchényi Könyvtárhoz. Őt Hóman az 1924-től Lukinich Imre igazgató vezetése alatt álló intézmény “átrendezési munkálatai”-nak szervezésével bízta meg.

Nyireő István volt az a jeles könyvtáros, aki a könyvtár egészének modernizálása keretében nemcsak elméleti, de gyakorlati szempontból is – a technikai részletkérdésekre is figyelve – igyekezett a Nemzeti Könyvtár elhelyezési problémáit megoldani. Úgy

vélte, hogy a már korábban megfogalmazott tervek megvalósítása révén – a természettudományi táruk kitelepítése az épületből, a Levéltári osztálynak az Országos Levéltárba történő áthelyezése – segíthetnek időlegesen a könyvtár súlyos helyzetén. A megnyugtató megoldást Nyireő számára is egy új, a Múzeumkert mögött felépített könyvtár jelentette volna. Ennek részletes terveit Hóman Bálint főigazgató, illetve Klebelsberg Kunó miniszter megbízására ki is dolgozta.

Klebelsberg ugyan eredetileg a Nemzeti Könyvtár és az egyetemi természettudományi karok számára a mai Petőfi-híd budai oldalán (a Lágymányos déli részén) kívánt ezen intézményeknek önálló, korszerű épületeket emeltetni, de később elfogadta Nyireő és Hóman álláspontját, mely szerint a Széchényi Könyvtár bővítésének, megfelelő elhelyezésének biztosítására a Múzeum kertje mögött fekvő épületek és telkek (Festetics-, Eszterházy-palota, Nemzeti Lovarda, Károlyi-palota) lennének a legalkalmasabbak.

HÓMAN BÁLINT (1885-1953)

Történész, egyetemi tanár, az MTA tagja
1923-ban a könyvtár igazgatója,
1924-től 1932 szeptemberéig
a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója,
október 1-től 1942 júliusáig
vallás- és közoktatásügyi miniszter,
egyben a Magyar Nemzeti Múzeum tanácsának
elnöke

1924 folyamán a VKM III. ügyosztálya vetette fel azt a gondolatot, hogy a Hírlaptár Festetics-palotában elhelyezett részét nem lehetne-e a Központi Zálogház Kinizsi utcai épületébe áttelepíteni. A könyvtár vezetősége alaposan megvizsgálva ezt a javaslatot, nem fogadhatta el, már csak azért sem, mert a Zálogház igazgatója közölte, hogy a szóban forgó raktárhelyiségre bármikor szükségük lehet.

E kudarcok után a "térnyerés" az épületen belül, ha lassan is, de Nyireő terveinek megfelelően mégis előrehaladt. Ennek legfontosabb állomása a Levéltári osztálynak az Országos Levéltár épületébe történt átköltözése volt. Ekkor az Országos Széchényi Könyvtár a földszinten – a már korábban átvett Krenner-féle lakással együtt⁷ – 320 m² alapterülettel, az első emeleten pedig egy teremmel és egy folyosóval gyarapodott. Amikor pedig az Állattár laboratóriumai kiköltöztek az épületből, a második emeleten négy terem és két folyosórész került a könyvtár birtokába. Ennek köszönhetően lehetett a Festetics-palota istállójában elhelyezett hírlaptári anyagnak a Nemzeti Múzeum épületébe való átszállítását megoldani, és az újságokat ideiglenesen a II. emeleten megürült helyiségekben tárolni.

Az átszervezési munkálatok során a könyvtári elhelyezés átrendezése is megtörtént. Ugyanekkor került sor a villanyvilágítás bevezetésére, a fűtőberendezés korszerűsítésére, ajtók, ablakok javítására. De a legfontosabb feladatot az elavult, korszerűtlen *raktárak modernizálása* jelentette. Nyireő István terveinek megfelelően két, összesen 400 m² alapterületű termet kellett a lehető leggazdaságosabb Schlick-Vajdarendszerű vasállványzattal berendezni, továbbá a nagy olvasótermet és az új hírlaptári folyosót megfelelő átalakítással beépíteni. A vasállványos raktárak nemcsak a helyhiányt enyhítették, hanem elősegítették a később kibontakozó könyvtári feldolgozó munkafolyamatok korszerűsítését is.

Az átszervezési munkákban a Nyomtatványosztály és a Hírlaptár átcsoportosítása mellett nagy feladatot jelentett az olvasóterem átalakítása. Ennek berendezését kicserélték, az olvasóhelyek számát növelték. A villanyvilágítás bevezetésével lehetővé vált volna – a régi célkitűzésnek megfelelően – a könyvtár esti órákig való

gróf KLEBELSBERG KUNÓ (1875-1932)
kultúrpolitikus, az MTA tagja
1922 közepétől 1931 közepéig
vállás- és közoktatásügyi miniszter

nyitva tartása is. A költségvetés elégtelensége, valamint a Történeti Múzeum aranykincseinek az olvasók mozgása miatti veszélyeztetettsége következtében erre mégsem kerülhetett sor.

A Todoreshku-Horváth Könyvtár – mely értékéhez nem méltó helyen szorogott – most a Széchényi-terem szomszédságában külön termet kapott. Az Apponyi Könyvtár a volt levéltári teremben és folyosón nyert elhelyezést.

A már említett átrendezés igen jelentős volt a könyvtár számára, hiszen alapterülete 2470 m²-ről 4705 m²-re emelkedett, de nem támasztotta alá Hóman Bálint optimizmusát arra vonatkozóan, hogy e területgyarapodás évtizedekre biztosítja a főépületben lévő gyűjtemények méltó elhelyezését és fejlődését. Az idő Nyireő Istvánt igazolta: "Sajnos, még mindig alig elérhető távolságban látszik tőlünk ennek legelső feltétele: az Országos Széchényi Könyvtár külön épülete, mely egyúttal a Nemzeti Könyvtár régóta óhajtott megvalósulását is közelebb hozhatná"

Az épületen belüli átszervezés első szakasza voltaképpen az olvasóterem megnyitásával, 1928 közepén zárult le. Nyireő István terveinek ezzel csak egy része valósult meg.⁸ A továbbiak realizálására a világgazdasági válság kibontakozása, a magyar gazdasági élet összeroppanása már nem adott lehetőséget. Fokozta a gondokat az OSZK eddigi egységének megbontása: új szervezeti keretébe a következő években csupán a Nyomtatványtár és a Kézirattár tartozott.

A pillanatnyi megkönnyebülést ismét a lehetetlenülés váltotta fel. Ennek fő oka nemcsak a folyton növekvő gyarapodásban rejtett (kötelempéldányok nagy száma!), hanem közrejátszott az a körülmény is, hogy a könyvtár más intézményektől több tízezernyi kötetet kapott. "Az egyre növekvő és most már eltagadhatatlanul katasztrófális helyhiány a könyvtár jövője szempontjából alig elviselhetően súlyos gondot jelent. Ha a legközelebbi jövőben nem jut Könyvtárunk újabb raktár céljaira felhasználható termekhez, vagy pedig nem kap egy, a mainál minden tekintetben jobban megfelelő, más épületben elhelyezést, 2-3 éven belül feltétlenül odajut, hogy feladatának hely hiányában képtelen lesz tovább megfelelni" – panaszkolta feljelentésében Jakubovich Emil igazgató.⁹

NYIREŐ ISTVÁN
könyvtáros, egyetemi magántanár
1923 augusztusától 1929 márciusáig
a könyvtár átszervezési munkáinak irányítója

Sikerült viszont az 1929 közepe óta önálló múzeumi osztállyá szervezett, Rédey Tivadar vezetése alatt álló Hírlaptárban a vaspolcok számát szaporítani. Ez pár évi gyarapodás elhelyezését tette lehetővé.

1933-ban merült fel az az ötlet, hogy a Nemzeti Könyvtárnak az akkori Fiumei úti (ma Mező Imre úti) OTI-palotatoronyban kellene helyet szorítani.¹⁰ Jakubovich helyes érveléssel bizonyította be, hogy e torony technikai, tűzvédelmi, biztonsági, de közlekedési szempontból is alkalmatlan könyvtári célra. Egyben leszögezte¹¹: "A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára oly nagy múlttal bíró intézmény és oly jelentős helyen áll a nemzeti közgyűjtemények sorában, hogy ez a két körülmény morálisan lehetetlené teszi elhelyezését máshová, mint egy nagy múltú, reprezentatív, régi épületbe, vagy pedig a város belterületén építendő, határozottan könyvtári célokra épült, és a Könyvtár jellegével már külsejében is összhangban levő épületbe."

1934 júliusában Fitz József, a pécsi Egyetemi Könyvtár kiváló igazgatója vette át a Hírlaptárral és Zeneműtárral kiegészített egységes Széchényi Könyvtár vezetését. Rögtön szembeke-rült a könyvtár legsúlyosabb gondjával, a raktári férőhely problémájával. Mivel

a Múzeum épületében már nem kaphatott terjeszkedésre helyet, Fitz is a Schlick-Vajda-rendszerű vasállványzatok további kiépítése mellett döntött, bebizonyítva e megoldás gazdaságos voltát. "A logikus fejlődés tehát az lesz, hogy a tíz évvel ezelőtt megkezdett vasállványozást fokozatosan folytatjuk... Fokozatos átalakítással 12-15 évre biztosítható volna a normális raktározás, de azután a könyvtárnak vagy a jelenlegi épületben kellene további raktárhelyiségeket kapnia, vagy más otthont kellene találnia" – fejtette ki véleményét Fitz József.¹²

Foglalkoztatta az olvasóterem esti nyitva tartásának kérdése is, melyet eddig – a már ismertetett okok miatt – nem lehetett megvalósítani. Fitz a múzeumi kincsek védelme és az esti nyitva tartás kívánalma közti ellentétet úgy gondolta feloldani, hogy az olvasótermet a Sándor utcai bejárat felett fekvő II. emeleti nagy, galériás teremben lehetne elhelyezni, melyben 200 olvasó számára tudna a könyvtár férőhelyet biztosítani. Ez az új olvasóterem közvetlen feljáratot nyerhetne egy, az első

JAKUBOVICH EMIL (1883–1935)
paleográfus, nyelvtörténész,
az MTA levelező tagja
1931-től 1933-ig a könyvtár igazgatója

udvaron a bejárat körül építendő és lifttel egybekötött lépcsőházból. Ennek költségei az építészek szerint kb. 60 000 pengőt tennének ki. Erre azonban nem volt meg a pénz.^{12a}

1935-ben Bierbauer Virgil építész azzal a kéréssel fordult a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumhoz, hogy a Közraktár utcai Elevátor épületében helyeztessék el az Országos Széchényi Könyvtár. Ő – tervpályázat mellőzése esetén – elkészítené az átalakítás tervét.¹³ Fitz József a tudományos centrumoktól való távol-sága miatt nem találta szerencsésnek ezt a gondolatot, de a férőhely hiányával küzdő intézmény érdekében a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa elé terjesztette a javaslatot – ami végül is nem realizálódott.

Ugyancsak 1935-ből származik Viski Károlynak, a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége előadójának (később az etnográfia egyetemi tanára) és Földes György építész mérnöknek Hóman Bálint miniszterhez intézett előterjesztése, mely a Nemzeti Múzeum udvarának felhasználásával kívánta volna az olvasóterem problémáját és a raktári helyhiány enyhítését átmenetileg megoldani.¹⁴

Viski Károly is úgy vélte, hogy a Múzeum épületében elhelyezett természettudományi gyűjtemények máshol való elhelyezése, illetve egy új épület segítene csak alapjában a könyvtár helyzetén. Miután e nehéz években ennek megvalósítására – mely "tudományosságunk legégetőbb feladata", valamely ideiglenes megoldásra kell jutni. Rámutatott Viski Károly arra is, hogy terve Pollack Mihály kitűnő alkotásának műemlék jellegét nem érinti, hiszen az épület határain belül akar helyet nyerni. Elképzelésének előnye lenne az is, hogy biztosítaná a könyvtár annyiszor hiányolt délutáni és esti nyitva tartását, s a Múzeum egyéb gyűjteményeitől teljesen elkülöníthető olvasótermi bejáratának kérdését.

Viski – szakmai részek kidolgozásához – Földes György építész segítségét vette igénybe, aki a Nemzeti Könyvtár iránti "tiszteletéből fakadó lelkesedéssel foglalkozott a technikai megoldás lehetőségeivel."

A terv szerint a pincében elhelyezendő olvasóterem és könyvraktári helyiség a Sándor, illetve a Múzeum utcai oldalról lenne megközelíthető. A Sándor utcai be-

FITZ JÓZSEF (1888-1964)
könyv- és nyomdásztörténész,
az irodalomtudományok kandidátusa
1934 júliusától 1945 május végéig
a könyvtár főigazgatója

járát kialakítása a kedvezőbb, már csak azért is, mert a postahivatal által használt földszinti helyiség egy részében helyezné el a lejárát célját szolgáló lépcsőzetet. Így meg lehetne tisztítani a kapu alját "azoktól az eredetileg oda nem tartozó toldalékoktól, amelyek avatatlanul hozzányúltak Pollack elgondolásához. "A szükséges mellékhelyiségek (ruhá-tár, vizes blokk stb.) elhelyezése is biztosítható lenne.

Az udvar kiásott területében kapna helyet a mintegy 200 főre tervezett olvasóterem, raktárhelyiség. Utóbbi területe jelentősen növelhető lenne a második udvar igénybevételével, ez egy folyosó segítségével összekapcsolható az egyéb könyvtári helyiségekkel.

A tervezők a világítás, szellőzés, fűtés, az udvarokon át történő szállítás, a csatornázás, a szigetelés stb. minden követelményét szem előtt tartották, megoldásukat korszerű technikai eszközökkel biztosítani tudták. Külön kiemelték, hogy lift útján a raktárakkal is gyors összeköttetést lehetne teremteni.

Viski Károly és Fülöp György 20 tételben foglalták össze javaslatuk előnyeit (köztük azt is, hogy a tervezett

építmény a könyvtár távozása után is értékes raktári, vagy kiállítási helyiségként szolgálna, maradandóan gyarapítva a Múzeum férőhelyét), három pontban hátrányait (az olvasóterem nem "representatív"; a pincékben létesítendő raktárak a szükséges falak miatt elaprózottak; télen a hó eltakarításáról gondoskodni kell).

Viskiék pontos költségszámításokat is végeztek: a két udvar kialakítása, beleértve a második udvar raktárrá való kiépítését is, összesen 232 930 pengőbe került volna.

Hogy anyagi okok, vagy a Múzeum aggodalmai, esetleg a közeljövőben megszerezhető valamelyik Eszterházy utcai palota reményében nem tárgyalták az illetékes fórumok ezt a jónak látszó tervet, ma nem tudjuk megállapítani. De az épületen belüli megoldás kidolgozása mindenesetre figyelemre méltónak látszik, még jóval későbbi szemszögből tekintve is.

1936-ban a főigazgató "nagy megkönnyebbüléssel" fogadta azt a hírt, hogy a kultuszminiszter egy új könyvtárépület emelésére megvásárolta a Nemzeti Lovardát, melynek lebontása után 4000-5000 m²-nyi alapterületen "stack"-rendszerű raktárkonstrukcióval, inkább magasba és mélybe, nem pedig horizontális irányba

VISKI KÁROLY (1883–1945) etnográfus, 1922-től 1935-ig a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi osztályának munkatársa, majd egyetemi tanár, az MTA levelező tagja

terjeszkedő épülettömbjével megfelelő lenne az Országos Széchényi Könyvtár elhelyezésére. Mivel a bontás és építkezés még több évet vesz igénybe, a beáramló anyag elhelyezése érdekében folytatni kell a vasállványzatú raktárak további kialakítását – javasolja a főigazgató. De felveti azt a gondolatot is, hogy a könyvtár kibérelhetne a Múzeum közelében egy 8-9 helyiségből álló, 5 szobás lakást is, ahol ritkábban használt gyűjtemények nyerhetnének elhelyezést. Így a főépületben maradó három nagy gyűjteménytár (Nyomtatványtár, Hírlaptár, Kézirattár) levegőhöz jutna, s nem lenne szükség egyes állományrészek elcsomagolására.¹⁵

De az 1939. év kedvezőbb lehetőséget kínált a könyvtár számára: a VKM megvásárolta a herceg Festetics-palotát, s elkészítette betelepítési tervét.¹⁶ A főigazgató fölvetette azt a kívánalmat, hogy a palota istálló részét modern állványzattal szükséges ellátni.

Az 1941-es év ismét nem várt változást hozott. A VKM 27. 991.sz. rendeletével úgy intézkedett, hogy a Festetics-palotát a Magyar Történettudományi Intézet számára veszi igénybe,¹⁷ s a könyvtár számára az előbbivel szomszédos Eszterházy-palotát utalja ki. Egyúttal utasította a gazdasági igazgatót, hogy külön hitelek rendelkezésre bocsátásával renováltassa a szóban forgó két épületet, s a Széchényi Könyvtár Eszterházy-palotába történő átköltöztetését bonyolítsa le. Erről így emlékezett meg Fitz József főigazgató:¹⁸ "...mai jelentésében már nem panaszkodással, hanem hálatelt megnyugvással számolok be a Könyvtár állapotáról. A szükséges költözködés 1941. szeptemberében történt meg. A Könyvtár céljaira 41 helyiség állt rendelkezésemre, 18 raktárszoba, 15 hivatali szoba, 2 kis olvasóterem, egy nagy kiállítási- és előadói terem, kétszobás alagsori kasírozó műhely. A főépületben maradt az Igazgatóság, Szerzeményosztály, a Nyomtatott Könyvek Tára, a Reference osztály, és a Hírlaptár magyar osztálya. Az Eszterházy-palotába került a Zeneműtár, a Térképtár, a Plakát- és Színlapgyűjtemény, a Gyászjelentés-gyűjtemény, az Iskolai Értesítő-gyűjtemény, a Magyar Asszonyok Könyvtára, a Hírlaptár külföldi osztálya, a Hitelesítési osztály, a Kiadványtár és a Sajtóarchívum." Ugyancsak az Eszterházy-palotában kapott helyet a muzeális jellegű Ady-emlékszoba is.¹⁹ "Helyszükségletünk hosszú időre biztosított" – írta le Fitz optimista véleményét.

De ezután a háborúnak már hazánkat is közvetlenül érintő időszaka következett, amikor az anyag védelmének, menekítésének megoldása került előtérbe.

Elérkezett 1944 vége, 1945 eleje, Budapest hadszíntérré vált. Ortutay Gyulától tudjuk, hogy egy német katonai alakulat megkísérelte elaknásítani a Múzeum egész épületét a legfelsőbb emelettől a pincéig. "Hogy a romok alá temetik egy nemzet kultúrájának legfőbb emlékeit..., nem volt lelkiismereti probléma számuk-

ra.²⁰ Az utolsó percben egy szovjet egység betört az épületbe, és megakadályozta a megsemmisítő akciót. Így menekült meg a Nemzeti Múzeum épülete a teljes pusztulástól.

Szerencsére az Eszterházy-palotában elhelyezett Zeneműtár és Térképtár kivételével a könyvtári dokumentumokat lényeges baj nem érte. Fitz főigazgató 1945. március 30-i jelentése szerint²¹ viszont a könyvtár bútorzata és felszerelése komoly károsodást szenvedett.

1946 folyamán az előző évben megkezdett rendezési munkák kötötték le az intézmény munkatársainak erejét. Ezt azonban megzavarta az a váratlan utasítás, melynek értelmében a volt Eszterházy-palotát néhány nap leforgása alatt át kellett adni a köztársasági elnök és hivatali apparátusa számára. Az onnan áthordott, nagy értékű anyagot a Nemzeti Múzeum dísztermében halmozták fel, így ez a kutatás számára hozzáférhetetlenné vált.²²

1947-ben már Tolnai Gábor volt a könyvtár főigazgatója. Mindent elkövetett annak érdekében, hogy a katasztrofális helyhiányon enyhítsen. 1947. március 31-én kelt költségvetési tervezetében egy emeleti kisebb raktárterem vasállványokkal való berendezésére tett javaslatot, hogy ott az Eszterházy-palotából átmenekített anyagot felállíthassák.²³

Tolnai nevéhez fűződik az Országos Széchényi Könyvtár 1947. május 30-án aláírt hároméves újjáépítési tervének kidolgozása. Ebben – a helyhiány megoldására – egy ideiglenes és egy távolabbi, végleges tervet körvonalazott.²⁴

Az Eszterházy-palota pótlásáról ugyan mind a köztársasági elnöki hivatal, mind a szovjet városparancsnokság gondoskodni kívánt – de egy kisebb befogadóképességű épület rendelkezésre bocsátásával. A hatóságok nyilvánvalóan a Múzeum utca 7. szám alatti Hadik ház bérbevételére gondoltak, amelyet a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetsége sajátított ki. Bár ez a helyfoglalás nem kapott törvényes jóváhagyást, kétévi huzavona után sem sikerült az épületet a könyvtár számára biztosítani.²⁵

TOLNAI GÁBOR (1910–1990)
irodalomtörténész, egyetemi tanár,
az MTA tagja
1946-tól 1948 végéig a könyvtár főigazgatója

Miután ez az épület amúgy sem elégítette volna ki az OSZK helyigényét, megszerzésével egyidőben más, ideiglenes elhelyezési lehetőséget is kellett keresni.

Tolnai a tervben utalt arra, hogy még a harmincas évek elején kiépült az Országos Magyar Természettudományi Múzeum céljaira – a Múzeum épület padlásának egy része. Most is megvalósíthatónak látszik a központi épület Eszterházy utcai padlásfrontjának raktár-, illetve kiállítási termekre való átépítése. E munkálatokat a két intézmény közösen végezhetné el, olyan formában, hogy az Eszterházy utcai rész teljes egészében a Természettudományi Múzeum birtokába jutna, a Múzeum pedig a második emeleten a könyvtár rendelkezésére bocsátana 600 m² alapú raktárterületet. A kilátásba helyezett pótépület és az Eszterházy utcai front kiképzése megoldaná a díszteremben felhalmozott anyag elhelyezésének kérdését.²⁶ A kötelempéldányok befogadására a könyvtár még faállványos raktárait vasállványossá szükséges átalakítani. Három év alatt – évenként 2-2 terem modernizálása révén – összesen 6 terem lehetne korszerűsíteni.

A távolabbi cél érdekében meg kell szerezni az új Nemzeti Könyvtár megépítéséhez szükséges telket: azt az Eszterházy utca 38-40. – Múzeum utca 4. szám alatti területet, amelyen az ostrom alatt kiégett egykori olasz követségi palota foglalt helyet. A könyvtár felépítésére csak később kerülhet ugyan sor, de a telek kiszájtítása már a hároméves terv időszakában "feltétlenül indokolt és szükséges".

Bár történtek szerény lépések Tolnai javaslatának megfontolása érdekében,²⁷ ezek nem lehettek biztatóak. Ezért Tolnai főigazgató más megoldással is próbálkozott. Egy felterjesztésében Molnár Erik népjóléti miniszterhez fordult, kérve tőle a megüresedés előtt álló, akkor a szovjet városparancsnokság által használt, a VKM tulajdonában lévő Múzeum u. 11. számú épületnek a Széchényi Könyvtár részére történő átadását. Mivel ez ügyben semmiféle intézkedés sem történt, Tolnai Molnár Erik utódjától, Olt Károlytól remélt segítséget, majd Varjas Béla főigazgatóhelyettes a fővárosi VIII. kerületi előljáróságot kereste meg a kedvező elintézés érdekében.²⁸

1948. augusztus végén az OSZK vezetősége a Magyar Dolgozók Pártja Tudományos Intézmények Szervezetéhez fordult, hogy a Múzeum utca 11. számú ház OSZK számára történő kiutalását támogassa.²⁹ Bár ennek megvalósítását a népjóléti miniszter kilátásba helyezte, az épületet végül mégsem a könyvtár kapta meg.

Utolsó próbálkozásként Varjas Béla azzal a kérelemmel kereste meg Ortutay Gyula minisztert, hogy a megüresedés előtt álló Reviczky utcai Bánffy-palotát szerezze meg a könyvtár számára.³⁰

Ezen akciók egyike sem járt sikerrel. Örvendetes volt viszont, hogy újabb vastermes raktár munkálatainak megkezdését tette lehetővé a VKM és az Iparügyi Minisztérium 1948-as rendelete.³¹

Közben ismét előtérbe került az Eszterházy utca 38-40. szám alatti Károlyi-palota megszerzésének lehetősége. A kultuszminiszter megbízásából Zsebők Zoltán miniszteri osztályfőnök közölte a Nemzeti Múzeum Tanácsával,³² hogy a szóban forgó ingatlanral kapcsolatos könyvtári tervet messzemenően támogatja. Az állam

azonban nincs abban a helyzetben, hogy az ingatlan valóságos árát megfizesse, ezért a tanács tárgyaljon közvetlenül a család ügyvédjével, és így próbáljon vele egy méltányosabb összegben megegyezni.

A tárgyalások eredményesek voltak: 1949 elején a Közalapítványi Ügyigazgatóság ui. visszatért a Károlyi-palota eladásának ügyére. A Károlyi-hitbizomány jogi képviselője, Géza Imre budapesti ügyvéd arról értesítette bizalmasan az Ügyigazgatóságot, hogy a palota a Nemzeti Múzeum rendelkezésére áll, amennyiben azt meg óhajtja vásárolni. A vételár 400 000 forint és némi járulékos költség lenne, de ebből egyelőre csak 100 000 forintot kellene kifizetni, a fennmaradó összeget részletfizetésben is ki lehet egyenlíteni.³³

Varjas Béla h. főigazgató a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsához intézett iratában³⁴ javasolta a Károlyi-palota megvételét, mert ezzel az egész Eszterházy utcai front a Múzeum tulajdonába kerülne; így megvalósulhatna az a régi terv, hogy a Széchényi Könyvtár új otthona ezen a területen épüljön fel.

Miután az Elnöki Hivatal főnökének 1949. február 26-án kelt irata szerint lemondanak a mellettük levő, volt Nemzeti Lovarda romépületéről, Varjas Béla kérte a Nemzeti Múzeum Tanácsát,³⁵ hogy a Múzeum újítsa fel igényét a Nemzeti Lovarda területére az új könyvtárépület jobb elhelyezése érdekében. Ennek nyers tervzetét a könyvtár az ötéves terv kidolgozásakor már elkészítette.

1949-ben az új alkotmány életre hívta a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsát, megszüntette az Elnöki Hivatalt, így tehát megüresedett az OSZK egykori – de most is tulajdonában levő Eszterházy utca 30. szám alatti – épülete. Ennek könyvtári szempontból való fontosságát, felhasználásának tervét ismertette az az Ortutay Gyula miniszterhez intézett irat, amit Kéki Béla mb. h. főigazgató, Dobrovits Aladár elnöki tanácsos és Csipka László gazdasági igazgató írt alá.³⁶

A betelepítésre azonban nem került sor, mert az épületben nemsokára a Magyar Rádió kapott helyet. Amint az egy későbbi dokumentumból kiderül, a könyvtár vezetői – a statikai vizsgálat eredményére támaszkodva – nem tartották a palota teherbíró képességét megfelelőnek. Taktikai szempontból ez az álláspont nem bizonyult helyesnek, mert amikor 1951-ben ezt az épületet, illetve lebontás utáni területét igényelték volna a könyvtár számára, a Magyar Rádiót már nem sikerült onnan kitelepíteni.

VARJAS BÉLA (1911-1985)
irodalomtörténész,
az irodalomtudományok doktora
1949-től 1956 végéig a könyvtár főigazgatója

Közben Varjas Béla megküldte Hág Imre miniszteri tanácsosnak az OSZK új épületére vonatkozó összefoglalását,³⁷ rámutatva arra is, hogy a könyvtár helyiségeit, ha azok felszabadulnának, a Magyar Történeti Múzeum igen jól fel tudná használni.

A Magyar Tudományos Tanácshoz intézett felterjesztésében pedig az új épületre vonatkozó elképzelés ismertetése mellett egy pótépületre való igényét is bejelentette,³⁸ továbbá azt is kérte, hogy az évi kb. 50.000 darabot kitevő gyarapodás elhelyezésére kétévenként egy-egy raktárteremnek vasszerkezetű állványzattal való átszerelését is tegyék lehetővé.³⁹

A pótépület céljára Varjas Béla a Bródy Sándor utca 16. számú házat jelölte meg, mert abban az OSZK – a Közületeket Elhelyező Bizottság jóvoltából – már kora nyáron kapott szobákat. Varjas természetesen az egész épület megszerzésére törekedett.

1949 júliusában a könyvtár – oly sok sikertelen kísérlet után – végre megkapta az igényelt Bródy Sándor utcai házat.⁴⁰ Októberig, az épület fokozatos kiürítését követően a Színháztörténeti Gyűjteményt, a Zeneműtárat és a Plakát- és Aprónyomtatványtárat sikerült is ide átköltöztetni. (Ezek anyaga – másokkal együtt – évekig a Múzeum dísztermében hevert, hozzáférhetetlenül.) De az öröm nem tartott sokáig, október második felében ui. elvették ezt a házat az OSZK-tól, és azt a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja rendelkezésére bocsátották. Helyette a könyvtár számára a Múzeum központi épületének fölszintjén adtak át 11 szobát. Ezek azonban csak munkahelyekként szolgálhattak, a táruk anyagát továbbra is a díszteremben kellett tárolni. A minisztérium azonban megígérte, hogy az elvett épület helyett sürgősen egy másikról gondoskodik.⁴¹ Varjas Béla főigazgató ezután ismét kénytelen volt a miniszter közvetlen segítségét kérni.⁴² A díszteremben összezsúfolt anyag elhelyezésére alternatív javaslatokat terjesztett elő. Az Eszterházy-palotába nem lenne érdemes visszaköltözni, mert ennek, illetve a Lovardának helyén lehet majd 1954-ben az új könyvtár építését megkezdeni, így onnan az anyagot egyébként is el kellene szállítani. Elvetette a Múzeum valamelyik belső udvara beépítésének lehetőségét is, már csak az épület műemlék jellege miatt is. Végigvizsgálva a közeli házakat, a Bródy Sándor utca 6. szám alatti megszerzését tartotta kívánatosnak.

Felterjesztése nyomán a minisztérium az OSZK illetékes képviselőivel együtt tanácskozást rendezett a lehetőségek újbóli felmérése érdekében. Az erről készült jegyzőkönyv⁴³ – fenntartásokkal bár – a volt Eszterházy-palota, illetve a Bródy Sándor utca 6. számú ház igénybevételét javasolta. A Puskin utca 28. számú épületet nem vették figyelembe, mert az "az öt éves terv utolsó évében ezen a helyen meginduló könyvtárépítés miatt" nem jelenthet megoldást.

A hozzáférhetetlen dísztermi gyűjtemények elhelyezésére – amelyek ott tovább már nem maradhattak – 1950 őszén három – a város különböző pontjain fekvő – üzemhelyiséget bérelt a könyvtár.⁴⁴ Ez természetesen még átmenetileg sem jelenthetett megoldást. Ugyanakkor a már 171-re felemelt olvasói hely sem bizonyult elegendőnek (1950-ben nyílt meg az új hírlapolvasó terem, és annyi év után végre

meg lehetett valósítani a vasraktárak villanyvilágításával és a múzeumi folyosók rácsokkal történt lezárásával a nyitva tartási idő meghosszabbítását is), ezért Varjas Béla most a Bródy Sándor utca 22. számú házból kiköltöző DIVSZ szervezet megüresedett helyiségeinek kiutalását kérte a minisztertől. További lépésként a lakók fokozatos kitelepítésére tett javaslatot, hogy ily módon ebben az épületben lehessen az eddig hozzáférhetetlen gyűjteményeket az olvasók használatára bocsátani.⁴⁵

Változások történtek ez időben a főépületben is, a Széchényi Könyvtár és az Országos Természettudományi Múzeum közti megállapodás értelmében.⁴⁶

1951 áprilisában a főigazgató feljegyzést készített az új könyvtár építése tárgyában. Ebben kifejtette, hogy az intézmény "fejlődésgátló elhelyezésén" csak egy új könyvtár építése segíthet. Ezt a kormányzat is támogatja, és az első ötéves terv 4. és 5. évére 22 millió forintot elő is irányzott erre a célra.⁴⁷

Az elvi döntés után felvetődött az a kérdés, hogy hol épüljön fel a könyvtár. Ezt a következő szempontok határozták meg:

- egyetemek és tudományos intézetek közelében,
- főútvonal közelében, de nem főútvonalon,
- négy oldalról szabad telken.

"Ez a szakmai követelmények minimuma" – szögezte le Varjas Béla. Mindezen kívánalmak alapján az új könyvtár számára a Puskin utca 30. szám alatti épületet tartotta a legmegfelelőbbnek. A telken emelkedő Lovardát már 1984-ben lebontották, és csak ez lehet a sorsa a rossz állapotban lévő, fagerendázatú, kevésbé teherbíró, volt köztársasági elnöki palotának is. Akkor az épületben a Rádió egy részlege működött, és a Magyar Rádió hivatal a közeljövőben nagyobb összeget készül a palota helyreállítására fordítani. Ez – a két év múlva esedékes lebontást figyelembe véve – feleslegesnek látszott.

Még ez évben elkészül az új épület előzetes költségvetési terve is. Ennek bevezető részében Varjas Béla utalt arra, hogy a könyvtár megépítése a kormányzat döntése értelmében a *második* ötéves tervre van előirányozva, "a tudományos és egyetemi tervek keresztülviteléhez azonban elengedhetetlenül szükséges, hogy a nemzeti könyvtár építése időben előbbre hozassék."⁴⁸

A tervek mellett a realitást a pótraktárak fenntartása jelentette, és az a szomorú közlés, mellyel a minisztérium az 1952-re könyvtári vasállványra kért összeget törölte.⁴⁹

1951 végével voltaképpen lezárul egy korszak a Nemzeti Könyvtár történetében.

Az 1952-es esztendő ui. már döntő változásokat hozott a magyar könyvtárügy, és ezen belül az Országos Széchényi Könyvtár történetében is.

Az 1951-ben kiadott 213. számú minisztertanácsi rendelet alapján a könyvtár 1952-ben rátért a kötelespéldányok két példányban való gyűjtésére. Az 1952. májusi 2043(13) sz. minisztertanácsi határozat pedig, megszüntetve az Országos Könyvtári Központot, feladatainak jelentős részét a Széchényi Könyvtárra ruházta át. Egyben kimondta, hogy a Nemzeti Könyvtárat a tudományos és tömegkönyvtárak legfőbb segítőjévé kell kifejleszteni. Feladatává tette a többi könyvtár módszertani és bibliográfiai munkájának segítségét is. 1952-ben már arra is lehetett számítani, hogy az ország különböző helyein tárolt, ún. "ömlesztett könyvanyagból" jelentős mennyiség (Varjas számítása szerint kb. 2 millió kötet) kerül a könyvtár állományába, ez munkáját és raktározási gondjait nagyban nehezíti.

A feladatok és a helyigény megnövekedtek tehát, de semmi sem történt a megfelelő elhelyezés biztosítása érdekében. Bár az Országos Könyvtári Központ Guszev utcai helyiségei a könyvtár birtokába jutottak, ezek még az eddigi "egyensúly" megőrzését sem tették lehetővé.

A könyvtár főigazgatója az új helyzetben ismételt felterjesztéssel fordult felteveseihez, és a régi érvek felsorakoztatása mellett részletesen ismertette az új feladatokat, majd kifejtette, hogy az intézmény csak egy új épületben végezheti el munkáját a megfelelő színvonalon.⁵⁰

Mindeddig egyértelmű volt, hogy a Széchényi Könyvtár a Nemzeti Múzeum mögött kapjon új épületet. Ebben a felterjesztésében azonban a főigazgató már a Lánchíd pesti hídfőjénél levő, részben parkos területet, központjában a volt Lloyd-palota helyével, és a Vigadó felé történő terjeszkedési lehetőséggel jelölte meg a jövődő könyvtárépület számára.

E rendkívül súlyos helyzetben a főigazgató újabb akciót volt kénytelen indítani a pótépület megszerzésére.⁵¹ A Tervhivatal elnökéhez, a miniszterhez és a Közületeket Elhelyező Bizottsághoz májusban intézett felterjesztésében a Puskin utca 26. szám alatti palotára adta be igényét. Ebben ugyan a Történettudományi Intézet dolgozott, de egy részét a könyvtár használta. Varjas Béla azzal érvelt, hogy egy tudományos intézet a város központjában bárhol működhet, az OSZK pótépülete ellenben csak a főépület mellett funkcionálhat. Éppen ezért felajánlotta az intézet számára – cserében a jelenlegi épületért – a könyvtár Guszev utcai helyiségeit. Ezeket akkor éppen bővítették, de lehetőség adódott még további terület megnyerésére is.

Próbálkozása eredménytelenségét az a kérelem bizonyítja, amellyel június végén ismét a Közületeket Elhelyező Bizottsághoz fordult.⁵² Ebben már az egyetlen igénybe vehető épületként a Bródy Sándor utca 6-os – 46 szobás – bérházat jelölte meg. Közölte, hogy a lakók lakásainak igénybevételével kapcsolatos kiadásokra a megfelelő fedezet rendelkezésre áll.

A helyzet kilátástalanságát az jelzi, hogy míg az új épület terveit készítették,⁵³ míg folyt a küzdelem a pótépületért, addig különféle szerény raktárhelyiségeket próbált az intézmény megszerezni.⁵⁴ 1952 végén a Múzeum épületi helyisé-

geken, a kis "raktárakon" kívül csak a Guszev utcai épület II. emelete és néhány földszinti szobája állt a könyvtár rendelkezésére. A Puskin utca 26. szám alatti épületben csak a Plakát- és Aprónyomtatványtár működött.

Miután 1953-ban szinte semmi sem változott, már-már a teljes csődött kellett bejelenteni. A helyhiány szinte elviselhetetlenné vált, a könyvtár 3 munkahelyen dolgozott, és anyagát 7 különböző raktárban tárolta. Új épület építésére, emelésére nincs remény – írta le a főigazgató a Népművelési Minisztérium Könyvtári osztályának tett előterjesztésében,⁵⁵ és mivel a következő év elején sor került az utolsó, raktári célra alkalmas helyiségnek vasállványokkal való berendezésére, már a kurrens anyag elhelyezésére sem lesz lehetőség. Ennél is nagyobb gondot okoz a különgyűjtemények anyagának, továbbá a muzeális példányoknak helyhez juttatása, mert az a rendelkezés, amely a Puskin utca 26. sz. alatt működő Történettudományi Intézetet a jelenlegi helyén meghagyja, nem ad módot arra sem, hogy ebben az épületben kapjon a könyvtár helyiségeket. Mindezek alapján Varjas arra kérte a minisztériumot, hogy elsősorban a Múzeum utca 17. számú házat – amelyben egy műegytemi diákszálló kapott helyet – bocsássa az OSZK rendelkezésére, vagy ha erre nincs mód, úgy a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya által igénybe vett Puskin utca 14. szám alatti ingatlanok kiutalását kérte. A minisztérium osztályainak tervbe vett budai összeköltöztetése folytán a két épület megüresedése erre lehetőséget teremt.

Hiába ostromolta a könyvtár számos felterjesztéssel felettes hatóságait, hiába győződött meg személyesen a helyzet lehetetlenüléséről a miniszter első helyettese és az illetékes főosztály vezetője, változtatásra nem került sor. Csak Dezsényi Béla, a Hírlaptár vezetője nyilatkozott elégedetten erről az esztendőről, amikor is az új, vasállványos raktárban sikerült a díszteremben összeömlesztve tárolt, majd üzlethelyiségből üzlethelyiségbe vándorolt hírlapokat felállítani.⁵⁶

Varjas Béla intézetvezető 1954 januárjában Darvas József minisztert kereste meg feljegyzésével.⁵⁷ Leírta, hogy a könyvtár az utóbbi évek folyamán olyan körülmények közé került, hogy "ma már a munkájához felelősséget vállalni azért, hogy milliós értékű nemzeti gyűjteményeink pusztulnak el, és váltak már hosszú idő óta a kutatás számára hozzáférhetetlenné." Az általános helyzetkép felvázolása után Varjas leszögezte, hogy új épület emelése nélkül a könyvtár problémáit nem lehet megoldani, annak elkészültéig viszont a szétszórta könyvtári részlegeket egy pótépületben kellene egyesíteni. Arra számítva, hogy az új Nemzeti Könyvtár 5-6 év múlva lesz beköltözhető, akkora épületre (épületekre) lenne szükség, amely befogadja a különböző üzlet- és raktárhelyiségekben pusztulásra ítélt, mintegy 8 ezer folyóméternyi anyagot, és a rendszeres gyarapodást is. A Múzeum közelében 5 olyan intézmény működik, melyet funkciója egyáltalán nem köt jelenlegi helyéhez.

Március 30-án a könyvtár eljuttatta ugyan a minisztériumba "az átdolgozott épülettervet,"⁵⁸ de a továbbiakban semmi nyoma annak, hogy ehhez bármi reményt is fűztek volna. Az évi jelentés csak a "beígért pótépület" kiutalásának elmaradását regisztrálta.

Jól érzékelteti a könyvtárban kialakult állapotot Waldapfel Eszter h. intézetvezetőnek Barabási Rezsőhöz, a Népművelési Minisztérium főosztályvezetőjéhez intézett előterjesztése,⁵⁹ amelyben – többek között – a következőket rögzítette: "...1946-ig a jelenlegi személyzetünk mintegy 1/4 részével és egészen szűkre szabott feladatokkal több helyiség állt rendelkezésünkre, mint ma, mivel a birtokunkban volt és elvett Bródy Sándor utcai és Puskin utcai paloták helyett mai napig nem kaptunk pótépületet. Feladataink pedig hatványozottabban megnövekedtek." A könyvtár munkahelyei ekkor 3 épületben, raktárai pedig már 20 helyen szóródtak szét. E lehetetlen helyzet gyökeres megoldása csak egy új épületben képzelhető el, de addig is szükség van egy 4 200 m² területet magában foglaló pótépületre. Ebből 1 000 m²-re halaszthatatlanul szüksége van az intézménynek. A könyvtár szétaprózott elhelyezése nem teszi kívánatossá azt, hogy még egy újabb épületben kapjon helyet, jobb lenne, ha valamelyik – már az OSZK birtokában levő épületben terjeszkedhetne. Erre a Guszev utcai házban – a Népkönyvtári Központ és a Könyvtáros iskola megszűnése folytán – lehetőség nyílik. Ott a Térkép-, Zenemű-, Plakát- és Aprónyomtatványtár, a Zárolt Kiadványok Tára, valamint a Mikrofilm-tár mellett még a Kiadványtár, a Gondnokság és az asztalosműhely is elhelyezhető lenne. Ezzel a megoldással a központi épületben is enyhülne a zsúfoltság.

Ha a minisztérium ezt a tervet nem is fogadta el, mégis megpróbált előbbrejutni a könyvtár elhelyezési problémáinak megoldásában. 1954 novemberében a minisztérium tervosztályának megbízottjával folytatott megbeszélést Waldapfel Eszter, és ezt követően egy ideiglenes, csak tárgyalási alapnak tekintendő tervezetet állított össze az "OSZK egyes gyűjteményeinek a Múzeum utca 17. (és Reviczky u. 6.) sz. épületekben való elhelyezéséről."⁶⁰

A Közületeket Elhelyező Bizottság 1955. április 14-én végre jó hírt közölt a Nemzeti Könyvtárral: az intézet beadványának megfelelően, az érdekeltekkel folytatott tárgyalás alapján a Puskin utca 26. szám alatti (ma Pollack Mihály tér 10.) és korábban az MTA Történettudományi Intézete által használt helyiségeket (34 szoba, 1043 m²) azonnali hatállyal kiutalta az Országos Széchényi Könyvtár részére.⁶¹

Ennek ellenében a könyvtár köteles a KÖZELBIZ rendelkezésére bocsátani három külső pinchelyiséget. Ezekon kívül az OSZK a Történeti Múzeum részére a központi épületben, az általa jelenleg elfoglalt helyiségekből – a könyvtár és a Múzeum Főosztály vezetője között létrejött megállapodás szerint – négyet át kell adjon.

Utóbbival kapcsolatban több iratot váltott az Országos Történeti Múzeum és az OSZK. A vitában Non György, a miniszter első helyettese is beleszólt. Végül is május 17-én létrejött a megegyezés a szobák ügyében.⁶²

Varjas Béla főigazgató tovább küzdött egy másik, szintén a központi épület közelében fekvő pótépületért. Ismételten felterjesztéssel ostromolta a Minisztérium Könyvtári Főosztályát,⁶³ vázolvva ez egyre növekvő gyarapodást, újabb olvasótermek és kutatószobák felállításának szükségességét, a Guszev utcai épületben levő különgyűjtemények, a Módszertani osztály és a Könyvtártudományi Szakkönyvtár

távoli elhelyezésének hátrányait, egész sor értékes gyűjteményrészleg felállításának lehetetlenségét. Az adott körülmények között nincs mód a könyvhigiéniai laboratórium, mikrofilmfelvevő készülék, stb. elhelyezésére sem. Munkahelyek (Kálmán utca, Beloianisz utca, Rokolya utca, Kiscelli út), további öt helyen pedig raktárak működnek szerte a városban.

Minderre való tekintettel, kérte a Múzeum utca 17. és Reviczky utca 6. számú épülettömbnek az Országos Széchényi Könyvtár részére történő kiutalását. Ez esetben a Guszev utcában össze lehetne vonni a Könyvelosztó szétszórt helyiségeit is.

A főigazgató évvégi jelentésében nagy hibának tartotta, hogy a fenti épülettömböt mégsem a Széchényi Könyvtárnak, hanem az Országos Műszaki Könyvtárnak adták át, holott ez utóbbi számára a Guszev utcai épület is megfelelt volna.⁶⁴

1956. február 29-én összdolgozói értekezletet tartott a könyvtár vezetősége az intézet legfontosabb problémáinak megvitatása érdekében. Ezek között szerepelt természetesen az épületek kérdése is.⁶⁵

A jegyzőkönyv szerint a könyvtár második ötéves tervének egyik legfontosabb feladata a katasztrófális helyhiány, illetőleg a nagy szétszakítottság megszüntetése. Ezért a következő években megfelelő pótépületet kell szerezni, az eddigi elvek értelmében a főépület közelében. Ugyancsak a második ötéves terv során szükséges sort keríteni a Puskin utcai palota (mai Pollack Mihály tér 10.) kibővítésére új melléképület felépítésével. Ide költözne át a Hírlaptár valamennyi munkahelyével, olvasótermével és raktárával. A főépületben így felszabaduló terület a könyvek raktározásának folyamatosságát néhány évre biztosítaná.

Varjas Béla főigazgató 1956. május 16-i keltezéssel újabb összefoglaló jelentést volt kénytelen készíteni a Nemzeti Könyvtár megfelelő elhelyezése tárgyában.⁶⁶ Erre az kényszerítette, hogy a népgazdaság fejlesztésének második ötéves tervéhez kiadott "irányelvek"-ből kimaradt az Országos Széchényi Könyvtár felépítése, holott az már az első ötéves terv előirányzatai között is szerepelt. Ez a könyvtárosok körében nagy elkeseredést okozott – írta a főigazgató. "A Nemzeti Könyvtár dolgozói és tudományos könyvtáraink vezetői együttesen és nyomatékosan fejezik ki azt a kívánságukat, hogy a második ötéves tervbe pártunk és kormányunk vezetői a Nemzeti Könyvtár megépítését pótlólag vegyék fel."

Varjas Béla, miután részletesen ismertette a könyvtári elhelyezés lehetetlenülését, az addigi sikertelen kísérletek "történetét", hivatkozva a Lenin Könyvtár és a bolgár Kolarov Könyvtár példájára, a dolgozó nép – elsősorban a tudományos kutatómunkával foglalkozók – érdekében ismételtén kérte, hogy "pártunk és kormányunk a Nemzeti Könyvtár építkezését mint elsőrendű kulturális érdeket, a második ötéves terv során biztosítsa."

1956-ban többször történik említés az "új épületről" – feltehetően pótépületről. Az augusztus 6-án tartott Igazgatótanácsi ülés jegyzőkönyvéből derül ki, hogy a Fő utca 41. számú épületről van szó, amelynek egyharmadát azonnal meg lehetne kapni, de ezt elfogadni csak akkor érdemes, ha idővel az egész épület a könyvtár birtokába kerülhet.⁶⁷ Persze ez az elképzelés sem valósult meg.

Viszont még ebben az évben sikerült a Múzeum utcai pótépületet – legalábbis annak egy részét – birtokba venni, és itt a Térképtár, továbbá a Plakát- és Aprónyomtatványtár – hosszú időn át szétszórt – anyagát rendezni, és a kutatók számára hozzáférhetővé tenni.⁶⁸

Az októberi harcok idején elsősorban a Puskin utcai épületben elhelyezett osztályok szenvedtek károkat: elsősorban a Zeneműtár, de a Mikrofilmtár és a Szerzeményi osztály is. Rongálódások mindhárom épületben és a külső munkahelyeken is keletkeztek.

Varjas főigazgató 1957. február 4-én⁶⁹ a Művelődésügyi Minisztérium Könyvtári Főosztályához fordult a könyvtári épület igénye tárgyában. Felsorakoztatva az ismert érveket, a helyhiány mellett hangsúlyozottan utalt a város 13 helyén dolgozó intézmény nehézségeire. Mivel tisztában volt azzal, hogy az adott körülmények között lehetetlen egy új épület tervét fölvetni, a Szabadság téren szabaddá vált Tözsdepalotára hívta fel az illetékesek figyelmét. Helyszíni tájékoztató alapján megállapította, hogy az épület megfelelne a Nemzeti Könyvtár céljainak. Ha az OSZK a palotát megkapná – érvelt – a különböző épületekben szétszórt osztályok szorosabban kapcsolódhatnának a könyvtár egészéhez. Arra kérte a minisztériumot, hogy – most már az utolsó percben – segítsen az OSZK nehézségein, és tegye lehetővé a Nemzeti Könyvtár számára a Tözsdepalota megszerzését.

Egyelőre ez úton folytatódtek a vizsgálódások. A Művelődésügyi Minisztérium felkérte az Országos Könyvtárügyi Tanács könyvtárépítési és berendezési szakbizottságát, hogy vizsgálja meg, vajon a volt Tözsdepalota alkalmas-e az OSZK teljes állományának, valamennyi tárának, osztályának és olvasótermeinek befogadására, megoldhatná-e ebben az épületben az ország nemzeti – és egyben legnagyobb – könyvtára kulturális feladatait?

A szakbizottság⁷⁰ (Kéki Béla, Sallai István, Tombor Tibor könyvtárosok és Vince Pál építész) bejárta és megvizsgálta az épület valamennyi helyiségét, s részletesen előadott szempontjaikat összegezve megállapította, hogy a Tözsdepalotát alkalmasnak tartja az OSZK "végleges befogadására."⁷¹

Waldapfel Eszter h. főigazgató fölterjesztette a szakvéleményt a Minisztérium Könyvtári osztályának és Mihályfy Ernő miniszterhelyettesnek. Egy hónappal később a h. főigazgató a Művelődésügyi Minisztérium illetékes főcsoportvezetőjét tájékoztatta az OSZK ismert súlyos helyzetéről. "Végző kétségbeeséssel kérjük a kérdés kedvező megoldását. A magunk részéről ... megfelelő más épületet a Tözsdepalotán kívül nem ismerünk."⁷²

Egy 1957. október 15-én – az OSZK szakmai felülvizsgálatát megvitató értekezleten Bélyey Pál – hivatkozva arra, hogy a Tözsdepalota épületét nem kaphatta meg a könyvtár, kérte a felülvizsgáló bizottságot, valamint a felsőbb szerveket, hogy az érvek és a tekintély súlyával, kezdjenek újabb akciót a Nemzeti Könyvtár méltó otthona érdekében.⁷³

Évek során – inkább ötletszerűen – a hely kijelölése tekintetében szóba került még a Tabán, majd a Közgazdaságtudományi Egyetem és a Petőfi híd közötti pesti Duna-part szakasza, a Kilián-laktanya és a volt Ludovika Akadémia épülete, majd

a Tözsdepalotára vonatkozó terv megíúsulása után a Villányi úti Margit Intézet (ma Kaffka Margit gimnázium), s az akkor még romos Vigadó épületének felhasználása.⁷⁴

A könyvtár a Villányi úti gimnázium átalakításának és bővítésének kérdésével behatóan foglalkozott. Természetesen ennek főépületét a könyvtár számára át kellett volna alakítani, mögötte pedig egy modern – 70 m hosszú, 20 m széles, hét-szintes raktár felépítésére gondoltak. Ha ez megtelne, ugyanilyen második raktár is emelhető lenne a telken. Az együttes költség (főépület és első raktár) 15 millió forintot tenne ki. Ezt a tervet Waldapfel Eszter a minisztérium Közművelődési Főosztályához (Bíró Vera) és Kállai Gyula miniszterhez juttatta el.⁷⁵ Szinte természetes, hogy ez a terv sem valósult meg.

1958-ban a pesti Vigadó épületének könyvtári célra való átépítésének gondolata is felmerült. Mint az erről az évről szóló könyvtári jelentés közölte, a Vigadóra vonatkozó elképzelés lekerült a napirendről.

Ennek az évnek a végén bukkant fel először a könyvtár Budavári Palota F szárnyában történő elhelyezésének lehetősége. Tárgyalások, konzultációk, ülések, szakértői vélemények egész sora után 1959-ben a Gazdasági Bizottság úgy döntött,⁷⁶ hogy a Nemzeti Könyvtár új otthonának a Várban kell megépülnie.

Mint azt az 1959. évi jelentés megállapította, a kivezető út perspektívája megnyílt ugyan a Nemzeti Könyvtár számára, de a súlyos helyhiány, az olvasók elhelyezésének gondja egyelőre nem oldódott meg.

JEGYZETEK

1. Kóhalmi Béla: A Magyar Tanácsköztársaság könyvtártügye. Bp. 1959. 59., 223. p. – Havasi Zoltán: 1919 és a Széchenyi Országos Könyvtár. = Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1978. Bp. 1980. 227-245. l.
2. A húszas évek elhelyezési problémáit, terveit több tanulmány dolgozta fel. Mivel ezek az írások részletesen taglalták a Széchenyi Könyvtár létének és működésének kérdéseit, leglényegesebb adataikat, megállapításait külön idézés nélkül használtuk fel. E munkák a következők: Nyireő István: A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárának átszervezési munkálatai. Bp. 1928. OSZK. 39 l. – Tombor Tibor: Az Országos Széchenyi Könyvtár elhelyezésével kapcsolatos tervek és munkálatok az első világháború után (1920-1929). = Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve 1967. Bp. 1969. 182-226. l. – Dezsényi Béla: Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchenyi Könyvtárban a Horthy-korszak elején. = Uo. 124-181. l. – Wittek Lászlóné: Az Országos Széchenyi Könyvtár reformtörekvései a húszas években. = Uo. 227-235. l. – V. Waldapfel Eszter: Az Országos Széchenyi Könyvtár a felszabadulás óta. = Uo. 1957. Bp. 1958. 7-75. l.
3. OSZK Irattár 188/1923.
4. OSZK Irattár 172/1923.
5. Hóman Bálint beszéde. Elmondotta a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává történt beiktatásakor. (1923. dec. 22.) Bp. 1924, MNM. 16 l. – Hóman úgy vélte, hogy a központi épületet kizárólag a Könyvtár és Régiségtár elhelyezésére kellene igénybe venni.
6. OSZK Irattár 509/1924.
7. Krenner István múzeumi osztályigazgató özvegyének szolgálati lakása.
8. Az átalakítási és helynyerési munkálatoknak nem vált előnyére, hogy Nyireő István könyvtárór 1929 első felében távozott az OSZK-ból, mert a miniszter a debreceni Egyetemi Könyvtár vezetésével bízta meg. Mint Zsinka Ferenc, az OSZK mb. igazgatója írta működéséről (Magyar Könyvszemle 1930. 312. l.), "egyike volt a könyvtár legképzettebb tisztviselőinek, akit széles körű könyvtártani ismeretei mellett a könyvtárügy fanatikus szeretete jellemez."
9. Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtári osztályainak állapotáról az 1931-1933. évben. = Magyar Könyvszemle. 1932/34. 89-166. l.
10. OSZK Irattár 33/1933 és 38/1933.
11. Akkor az igazgató még nem is sejtette, hogy a bauxit-betonból épült torony eleve "halálra" volt ítéelve.
12. Jelentés az Országos Széchenyi Könyvtár működéséről 1934. július 1-től 1935. december 31-ig.
- 12/a OSZK Irattár 173/1935.
13. OSZK Irattár 173/1935.
14. OSZK Irattár 512/1947. Az 1935-ben írt és eredetileg 59/1935 sz. alá iktatott terv, ismeretlen okból, az elől közölt évben és számon került iktatásra. Így csak az 1945 utáni irattári anyag átnézése során került kézbe.
15. Jelentés az Országos Széchenyi Könyvtár működéséről az 1936. évben.
16. Jelentés az Országos Széchenyi Könyvtár működéséről az 1936. évben.
17. OSZK Irattár 253/1941.
18. Jelentés az Országos Széchenyi Könyvtár működéséről az 1941. évben.
19. özv. Ady Lajosné adománya. 1942-ben Márfy Ödön festőművész is adományozott Ady-relikviákat a könyvtárnak.
20. Ortutay Gyula: A felszabadulás. = Kortárs 1975. l. sz. 128-129. l.
21. OSZK Irattár 17/1945.
22. Jelentés a Széchenyi Könyvtár 1946-ban kifejtett munkájáról. OSZK Irattár 402/1947.
23. OSZK Irattár 144/1947.
24. OSZK Irattár 185/1947.
25. VKM 201. 741/1948. 2. ü.o.
26. OSZK Irattár 185/1947 és 257/1947.
27. OSZK Irattár 256/1947.
28. OSZK Irattár 387/1948.
29. OSZK Irattár 369/1948.
30. OSZK Irattár 418/1948.
31. OSZK Irattár 399/1948.
32. VKM 84.634/1947. VI. ü.o
33. OSZK Irattár 17/1949.

34. OSZK Irattár 17/1949.
35. OSZK Irattár 113/1949. – A Nemzeti Lovardát az állam még 1936-ban megvette a könyvtár számára, így azt az intézmény saját tulajdonának tekintette. (L. OSZK Irattár 269/1949.) – Az új épületre vonatkozó tervezetet l. az Irattárban 22/1949. szám alatt.
36. "Pro memoria". OSZK Irattár 415/1949.
37. OSZK Irattár 176/1949.
38. OSZK Irattár 269/1949.
39. L. még az Irattárban a 349/1949. számon.
40. OSZK Irattár 314/1949.
41. Jelentés az Országos Széchényi Könyvtár 1950. évi működéséről. (1950. július 20-ig.)
42. OSZK Irattár 177/1950
43. OSZK Irattár 685/1950
44. OSZK Irattár 860/1950
45. OSZK Irattár 909/1950
46. OSZK Irattár 573/1950. és 797/1950
47. OSZK Irattár 219/1951
48. OSZK Irattár 638/1951. L. még 290/1952.
49. OSZK Irattár 258/1951. – Ezt a tilalmat szerencsére hamarosan feloldották.
50. OSZK Irattár 447/1952. L. még: Beruházási tervjavaslat. OSZK Irattár 515/1952.
51. OSZK Irattár 290/1952.
52. OSZK Irattár 444/1952.
53. OSZK Irattár 515/1952
54. Ezek az átmeneti üzlet-, műhely-, raktár-, sőt kocsmá helyiségek állandóan cserélődtek, ezért változásuk nyomán kísérése fölösleges és lehetetlen is.
55. OSZK Irattár 865-1821/1953.
56. Dezsényi Béla: Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára. (Fennállásának hetvenötödik évfordulója elé.) = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. Bp. 1958. 84-107. l.
57. OSZK Irattár 865-06-1/1954.
58. OSZK Irattár 865-07-1/1954
59. 1954. augusztus 27.
60. OSZK Irattár 865-07-3/1954
61. OSZK Irattár 410-13/1955
62. OSZK Irattár 865-07-5/1955
63. OSZK Irattár 865-07-11/1955
64. Jelentés ...1955.
65. OSZK Irattár 865-16/A-1/1956.66. OSZK Irattár 865-06-6/1956.
66. OSZK Irattár 865-06-6/1956.
67. OSZK Irattár 865-16/1956.
68. V. Waldapfel Eszter: Az Országos Széchényi Könyvtár a felszabadulás óta. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1957. Bp. 1958. 38. l.
69. OSZK Irattár 865-06-1/1957
70. A szakbizottság igen aktív volt feladatainak ellátásában. L. erre vonatkozóan a Könyvtárépítési Munkacsoportjának iratait, továbbá Tombor Tibor tanulmányait az OSZK Évkönyveinek kötetekben.
71. OSZK Irattár 865-06-5/1957
72. OSZK Irattár 565-06-6/1957
73. OSZK Irattár 565-16/ B-6/1957.
74. Farkas László – Havassy Pál – Tombor Tibor: A Nemzeti Könyvtár új épülete a Budavári palotában. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1961-1962. Bp. 1963. 39-107. l.
75. OSZK Irattár 865-0-7/1957. l.
76. GB határozat: 10327/1959. december 30. Bővebben l. a 74. számú jegyzetben idézett tanulmányt! Az új könyvtár építésének történetét l. Az Országos Széchényi Könyvtár épülete a Budavári Palotában c.kiadványban. Bp. OSZK. (Megjelenés alatt.)

GEBÄUDE- UND UNTERBRINGUNGSSORGEN IN DER SZÉCHÉNYI NATIONALBIBLIOTHEK ZWISCHEN 1918-1958

GY. HARASZTHY

Die Széchényi Nationalbibliothek – die ungarische Nationalbibliothek – kämpfte seit ihrer Gründung (1802) stets mit Raumangel. Mit der Zeit, als Jahre, Jahrzehnte vergingen, wurde die Depotlage immer schwieriger.

Dann kam der erste Weltkrieg und der danach folgende finanzielle Zusammenbruch, die forwährend zunehmende Inflation, so konnte man nichts machen, obwohl mehrere Konzeptionen vorhanden waren: Hervorragende Leiter des einheimischen Bibliothekswesens entwarfen während der Räterepublik, im Jahre 1919, weit vorwärtsweisende Pläne über eine würdige und den Funktionen der Bibliothek geeignete Unterbringung (László Dienes und Béla Kóhalmi). Diese Pläne wurden mit dem Zusammenbruch der Räterepublik von der Tagesordnung abgesetzt.

In den zwanziger Jahren wurde von den damaligen hervorragenden Leitern der Széchényi Nationalbibliothek (Professor János Melich, Bálint Hóman, Imre Lukinich, ferner Sachverständige-Mitarbeiter, wie z.B. István Nyireő) die Notwendigkeit eines den Zielen der Bibliothek geeigneten Gebäudes (oder Gebäudekomplexes) abermals hervorgehoben. Dieses Programm wurde auch von dem damaligen Kultusminister – Kunó Klebelsberg – weitgehend unterstützt aber leider ohne Erfolg. Aus Mangel an einem neuen Gebäude blieben für die erwähnten Leiter der Institution, ferner den ihre Arbeit fortsetzenden prominenten Generaldirektor, József Fitz, zwei zwangsmässige Lösungen möglich:

- Modernisierung der veralteten Magazine der im Gebäude des Ungarischen Nationalmuseums unterbrachten Széchényi Nationalbibliothek durch Verwendung von sogenannten "Schlick-Vajda-System" Eisengestellten, um das Einräumen der Bücher, Zeitschriften und Zeitungen zu verbessern.

- Anschaffung von Ersatzgebäuden im Stadtzentrum und von Zusatzmagazinen.

Die Realisierung dieser Aufgabe ging auch nicht leicht. Nach der Befreiung war die Nationalbibliothek – aufs neue aus finanziellen Gründen – gezwungen, auch weiterhin unter den alten Bedingungen zu arbeiten, dennoch ohne auf die Erwerbung eines zeitgemässen Gebäudes zu verzichten.

Im Hinblick darauf, dass die Institution anfangs der fünfziger Jahre neue Aufgaben erhielt, war man gezwungen, weitere Ersatzmagazine und Arbeitsplätze in den verschiedenen Stadtbezirken zu sichern.

Das alles hat wenig zur Lösung beigetragen, die Unterbringung der Bibliothek in ein selbständiges und geeignetes Gebäude wurde immer dringender.

Am Ende des Jahres 1959 wurde der Gedanke zum erstenmal aufgeworfen, dass die Nationalbibliothek in dem sogenannten F-Flügel des ehemaligen Burgpalastes auf dem Budaer Hügel unterbracht sein soll.

In demselben Jahr wurde die Entscheidung von der Wirtschaftskommission der Regierung und vom Ministerrat getroffen, dass die Széchényi Nationalbibliothek im Burgviertel Platz bekommen soll.

Az Országos Széchényi Könyvtár újjászervezése 1867-1875

*A müncheni szakrendszer bevezetése**

SOMKUTI GABRIELLA

Az 1867-es kiegyezés után színrelépő politikai-szellemi vezetőréteg a kulturális szféra meglévő intézményeinek fejlesztését, európai szintre hozatalát egyik sürgető feladatának érezte. Különösen vonatkozott ez a nemzeti érdekű intézményekre s ezek között is első helyen a Magyar Nemzeti Múzeumra és annak könyvtárára, a Széchényi Könyvtárra, akkori nevén a Múzeumi Könyvtárra. Az itt uralkodó állapotok mind a laikus, mind a tudós közvélemény előtt ismeretesekek voltak és számos, többségében indokolt panasz forrásául szolgáltak. Bár a könyvtár olvasótermét az előző évben, 1866-ban megnyitották az érdeklődők számára, az állomány jelentős része továbbra is feldolgozatlan és gyakorlatilag hozzáférhetetlen volt. A könyvtár újjászervezése és használhatóvá tétele az új kulturális kormányzat tovább már nem halasztható feladata volt.

A könyvtár állapota 1867 elején

A könyvtár állományának nagyságáról ebben az időben csak becsült adatok álltak rendelkezésre. Oka kézenfekvő volt: az állomány jelentős része még nem volt sem feldolgozva, sem megközelítő pontossággal számba véve. Ilyen felmérésre csak 1868 augusztus-szeptemberében került sor, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felszólítására.¹ Mátray Gábor könyvtárőr jelentése a könyvtár gyűjteményeiről az alábbi képet adta:

1. Oklevelek. – 5 514 db. Ebből feldolgozatlan 4 046
2. Kéziratok. – Több mint 13 000 db. feldolgozva. Az 1 191 db. újabb beszerzés feldolgozatlan.
3. Ősnyomtatványok és ritkaságok. – 934 kötet. Rendezve, de katalogizálatlan.
4. Hungarika-könyvtár, azaz a Széchényi-féle törzsgyűjtemény. 58 358 kötet. Feldolgozott, rendezett állapotban, betűrendi cédulakatalogussal és helyrajzi nyilvántartással.

* Készült az MTA-SOROS ALAPÍTVÁNY támogatásával

5. Segédkönyvtár, azaz a nem-hungarika könyvek gyűjteménye. Alapját a Széchényi Ferenc-féle soproni könyvtár képezte. 10 667 kötet, részben feldolgozott. (Betürendes cédulakatalógus volt, de hiányzott a helyrajzi katalógus.) 200 kötet még feldolgozatlan.
6. Egyéb, még fel nem dolgozott könyvek. 67 970 kötet. Ide tartoztak mindazok a magángyűjtemények, amelyek akár vétel, akár ajándékozás révén a könyvtár birtokába kerültek s egyelőre még megbontatlan egységekben együtt voltak. (Jankovich Miklós, Horvát István, Illésházy István, Sándor Móric, Kölcsey Ferenc és mások könyvtárai.)
7. Hírlapok. – 3 600 kötet. Ebből bekötött 1 600, kötetlen 2 000. Rendezett, de nem feldolgozott.
8. Térképek. – Több ezer db.
9. Fa-, réz- és acélmetszetek, könyvnyomatok és fényképek. Sok ezer db.
10. Családi címerek és pecsétnyomók.
11. Réztáblák.
12. Duplumok. – 1000 kötet.

A 8-12. pont alatti gyűjtemények ugyancsak feldolgozatlanok.

E felsorolásban Mátray nem ejtett szót azokról a kötelezpéldányokról, amelyeknek nagyrésze kötetlen állapotban, egymásra halmozottan hevert, gyakorlatilag hozzáférhetetlen volt. Erről az anyagról írta később, már Mátray Gábor halála után Barna Ferdinánd a következőket: "E nem törődés annyira ment, hogy a beérkezett köteles példányok a legtöbb esetben föl se bontottak, hanem a borítékra rendezesen ráíratott péld.: "Praesent. 1810 die 14 Aprilis" s azzal egyszerűen egymásra halmoztattak, e halmot én bontottam szét."² Azt már nem tette hozzá Barna Ferdinánd, hogy a könyvtár viszontagságai és mindig elégtelen személyi ellátottsága e "nem törődés"-nek némi magyarázatául szolgált. Nem említette Mátray a mintegy 20 000 darabra tehető kisnyomtatvány-gyűjteményt sem.

A könyvtár olvasótermét 1866. június 4-én nyitották meg a nagyközönség számára, bár szűkebbkörű kutatóforgalmat már korábban is elláttak. Az első félévben – kéthónapos szünet mellett, tehát összesen négy hónap alatt – 2 105 személyt fogadtak, ami (az ünnepnapokat leszámítva) kb. napi 20 fős átlagot jelent. Az 1867-es év helybenolvasói és kölcsönzői nem egészen 6000 főt tettek ki (5 962), ami kb. 22 fős napi átlagnak felel meg. Az 1868-as évről nincs adatunk, de Mátray Gábor már idézett jelentésében augusztusi napi 40-50 "olvasóvendégről" ír, amit azért fenntartással kell fogadnunk. Ugyanakkor a másik két budapesti nagykönyvtár közül az Egyetemi Könyvtár az 1868/69-es tanévben több mint 35 ezer, míg az Akadémiai Könyvtár 1869-ben 6 838 olvasót fogadott.³

A könyvtárban a napi kurrens feladatok ellátása mellett folyt az a feldolgozó munka, amelynek pontos menetét és módszerét még annak idején egy 1854/55-ös Helytartósági vizsgálóbizottság szabta meg s amelyről részletesen a későbbiekben még szólunk. E feldolgozó munkát gyakorlatilag csak ketten végezték: Mátray Gábor, a könyvtár őre – egyéb teendői mellett – és Barna Ferdinánd első segédőr. Su-

pala Ferenc másodsegédőr feladata az olvasóterem felügyelete volt, s fennmaradó idejében az oklevelek és őnyomatványok feldolgozásával foglalkozott. A könyvtártechnikai munkákat egy írnok, Péterffy Kálmán és két szolgálta látta el.

A könyvtár felszereltsége ebben az időben még sok kivánnivalót hagyott maga után, pl. a könyvek elhelyezésére szolgáló raktártermekből nyolc még berendezetlen volt. Mátray állandóan sürgette a bebútorozást, amelynek hiánya 1867-ben már a további feldolgozó munka gátjává vált: "...egy pár hét múlva a régiségosztályról ideiglenes használatul átengedett s a könyvtár nagy termében keresztbe állított szekrények is megtelve lesznek: mi bekövetkezvén a további lajstromozást vagy egészen félbe kell hagynunk vagy a könyvtár keleti oldalán levő termekben itt-ott található üres helyeken a padlóra leraknunk..." Kérte, hogy az üres termekbe "legáltalabb gyalult deszkákból készítsenek keresztbe beállítható polcokat" s egyelőre egy vagy két terem "rendes szekrényekkel s lajtorjákkal minél előbb bútoroztassék."⁴

Ami az állomány gyarapodását illeti, a helyzet itt sem volt megnyugtató. A gyarapítás legfőbb forrása, a kötelepéldányok beszolgáltatása erősen hiányos volt s az 1867-ben bekövetkezett kormányzati változás a helyzetet – ha átmentileg is – de tovább rontotta.⁵ Mátray Gábor június 19-én arról tájékoztatta felettesét, Kubinyi Ágostont, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóját, hogy eddig a cs. kir. rendőrhatalóságoknak volt kötelességük a nekik ellenőrzésre beküldött un. próbanyomatványokat negyedévenként a múzeumnak beküldeni s bár ennek nem minden rendőri hivatal tett eleget, mégis ezen az úton számtalan olyan nyomatványhoz jutott a könyvtár, melyeket sem a nyomdák, sem a szerzőktől nem kaptak meg. Most e rendőrhatalóságok megszűntével ez a forrás is kimerült s Mátray felsőbb intézkedést sürgetett, "nehogy az utókor is kénytelen legyen tapasztalni könyvtárainkban ama hiányt és veszteséget, melyet a lefolyt 18 év alatt elmaradt kötelezettségei példányok a tudománykedvelő honfiakkal jelenleg is oly sajnosan éreztetnek s melyeket teljesen kipótolni sem most, sem jövőre nem leszünk képesek."⁶ A vételi lehetőség még rosszabbul állt, ugyanis vásárlásra csak a Széchényi Lajos-féle alapítvány évi kamatai álltak rendelkezésre (420 Ft.), s ez az összeg távolról sem volt elegendő a külföldi hungarikumok és a szükséges segédkönyvek beszerzésére, a hazai hiánypótlást és az alkalmi vételi lehetőségeket már nem is említve. A könyvtár jelentősebb gyarapodását még mindig inkább az esetenkénti adományok és hagyatékok jelentették, mintsem egy tervszerű és tudatos állományépítés.

Megoldatlan volt a könyvtár, ill. a Magyar Nemzeti Múzeum – amelynek keretében a könyvtár működött – jogállása is. Az intézmény alapítványi jellege az önkényuralom, majd az enyhülés korában is változatlan maradt: az osztrák hatóságok előbb közvetlenül, majd a Budai helytartóságon, később a m. kir. Helytartótanácsan keresztül gyakorolták a főhatósági jogokat, de nem tették az intézményt "császárvá", azaz államivá s ennek megfelelően rendszeres állami dotációban sem részesítették. Az esetenként engedélyezett "rendkívüli segélyek" fedezték úgy-ahogy azokat a hiányokat, amelyekre az alapítványi tőke kamatai már nem voltak elégségesek. Számíthatott az intézmény a társadalom ádozatkétségére is. Pl. a Széchényi

nyi-terem berendezése a magyar nők országos gyűjtést szervező akiciójának volt köszönhető. Igaz, hogy ezt más oldalról felesleges fényűzésnek ítélték. A Fővárosi Lapok 1864-ben Xántus Jánost idézte: "Nem lett volna-é jó a hölgyeket is figyelmeztetni, hogy a könyvtár egyetlen egy terméknek 13 000 Ft-ba kerülő szükségte- len felcicomázása helyett szükségesebbet létesítsenek. Most megvan a cifra bútor, a könyvtár még rendezve sincs."⁷

Végül komoly aggodalomra adhatott okot a könyvtár személyzeti helyzete. Mátray Gábor, a könyvtár öre (vezetője) ekkor már hetven éves volt s bár kétségkí- vül kiválóan ismerte az állományt, amelyet 1837-től még Horvát István, a könyvtár akkori vezetője mellett, majd 1846-tól, mint Horvát István utóda, egy szolga segít- ségével egymaga gondozott, erői már nem álltak – nem állhattak – arányban a rá háruló feladatokkal. Mátray érdemi segítséget maga mellé csak 1855-től kapott (ezt is csak ideiglenesen és másodnaponként), míg végül 1860-ban betöltötték a se- gédőri állást (Barna Ferdinánddal) s 1865-ben kapott a könyvtár egy irtóki státust is. A második segédőr csak 1866-ban állt munkába, mikor az olvasótermet megnyi- tották. Ilyen személyzeti ellátottsággal, egy mintegy 160–170 ezer egységnyi gyűj- teménnyel számolva, minden elismerésre méltó volt Mátray Gábor teljesítménye, hiszen a kéziratgyűjteményt teljes egészében, a Széchényi-féle könyvgyűjtemény- nek pedig több mint a felét ő maga dolgozta fel, ellátva mindenkor a napi teendő- ket. A könyvtár nagyságrendjével – tekintetbe véve a fel nem dolgozott állomány- részeket – még az 1867-es létszám sem volt arányban. Méltánytalanul alacsony volt a személyzet fizetése is és 1868-as feljegyzésében Mátray Gábor ezt szövé- tette: "...fizetessenek [a könyvtárosok] tudományos műveltségű egyénhez méltólag; mert p.o. egy mostani segédőrnek évdíja (600 pengőfr.) annyira sem elég, hogy na- ponként illő vacsorát ehessék, nem hogy még családos ember lehessen: pedig Múze- umunknál még az a kilátása sincs, hogy egy pár év után magasabb évdíjra juthas- son, vagy hogy érdemeihez méltó nyugdíj nyerhessen."⁸

A Múzeum igazgatója – Mátray Gábor közvetlen felettese – Kubinyi Ágoston volt, aki a könyvtárat illető kérdésekben teljesen Mátrayra hagyatkozott. Kubinyi nem volt szaktudós, hanem természettudományi érdeklődésű, de a humán művelt- ségben is jártas autodidakta, aki becsülettel megállta helyét a szabadságharcot kö- vető nehéz évtizedekben. A Múzeum érdekében elkötelezett hazafi módjára agitált, szervezett, az intézmény részére adományokat gyűjtött, pénzforrásokat hajtott fel, beadványokat, felterjesztéseket szerkesztett. Pénzszerezés céljából még terménykiál- lításokat, hangversenyeket is rendezett a Múzeum épületében. Megtette, amit az adott helyzetben megtehetett, de nyilvánvaló volt, hogy az újabb idők szaktudomá- nyi igényeket támasztó követelményeinek már nem felelhetett meg. Kubinyi ekkor már 68 éves s vezetői erélytelenségét, hozzá nem értését a sajtóban, elsősorban a Fővárosi Lapokban évek óta nyíltan támadták, távozását várták. "Általában nem feldozgatások kellenének itt [t.i. a Nemzeti Múzeumban], hanem gyökeres javítá- sok. ...az intézet élén oly férfiú, kiben – a szakértelmen kívül – sok legyen az erély és a munkakedv" – írta a Fővárosi Lapok már 1865-ben.⁹

Ami a "gyökeres javításokat" illeti, a cikkirónak kétségkívül igaza volt. A Magyar Nemzeti Múzeum, de elsősorban annak könyvtára, megérett a változásra, a teljes megújításra.

Az új főhatóság

Az 1867-ben hivatalba lépett kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Eötvös József határozott programmal látott neki feladata teljesítésének. Mint politikusnak, meggyőződése volt, hogy az ország polgári-liberális átalakítása csak akkor lehet sikeres, ha a nép nagy tömegei élni is tudnak a polgári jogokkal. De tudta azt is, hogy a jogok gyakorlásához egy bizonyos műveltségi szint elengedhetetlen. Ezért tette művelődéspolitikai programjának alapjává, hogy a tanulást, a művelődést mindenki számára hozzáférhetővé kell tenni s az ehhez való feltételek megteremtése az állam kötelessége. Ezért foglalkoztatta elsősorban a nevelés- és iskolaügy, s e cél érdekében fejlesztette a művelődési intézményeket, közöttük a könyvtárakat.¹⁰ "Magyarország jövőjének kérdése kultúra kérdése" – vallotta Eötvös, aki világosan látta az ország gazdasági, társadalmi és kulturális elmaradottságát s tudta, hogy ennek felszámolása, a Nyugat-Európához való felzárkózás a nemzet létkérdése.

Eötvös jól ismerte a Nemzeti Múzeumban, különösen annak könyvtárában uralkodó állapotokat. Mind a napisajtó, mind az ország tudományos közvéleménye számára érthetetlen volt az a tény, hogy a múzeumi könyvtár gazdag állománya hosszú időn át hozzáférhetetlen volt s nagy része az maradt az olvasóterem 1866-os megnyitása után is. Támadták személy szerint Mátrayt, akinek vezetése alatt az állomány feldolgozása "roppant cunctatori lassúsággal" folyik.¹¹ A könyvtárakkal szembeni társadalmi igény és bírálat világos megfogalmazását adta

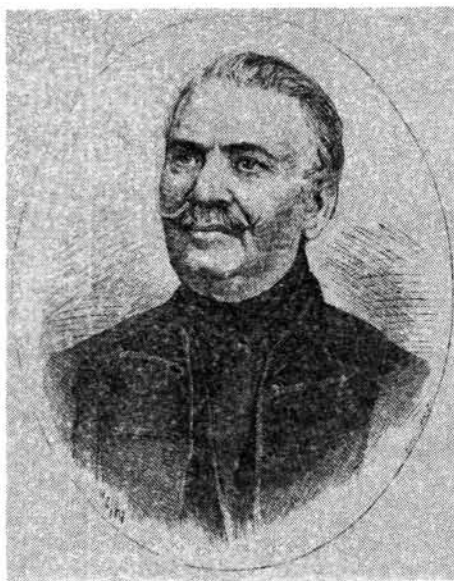
egy korabeli hírlapi cikk: "A közművelődés előmozdításának hatalmas tényezője gyanánt kellene szolgálniok a nyilvános könyvtáraknak, s Európa többi nagyobb városaiban valóban szolgálnak is. Egyedül hazánk fővárosa képez három nyilvános könyvtárával e tekintetben kivételt. Három könyvtár fölött rendelkezünk ugyan, de egyikben sincs sok köszönet; mindhárom ugyanis vagy rendezetlen, vagy hozzáfér-

Eötvös József (1813–1871)

hetetlen. Az egyetem könyvtára még legtöbb jó szót érdemel. ...A múzeumi és akadémiai könyvtárral már több bajunk van. Nem is említve a rendetlenséget ...csak a közönség szolgálatára lévő hivatalnokok eljárása elleni kifogásokat regisztráljuk...” – írja a névtelen cikkíró a Pesti Naplóban az akadémiai könyvtárban vele megessett ügy kapcsán.¹²

Eötvös József számos konkrét intézkedése segítette elő, hogy a nemzet könyvtára behozhassa a lemaradást és európai színvonalú, korszerűen szervezett intézményként fejthesse ki működését. Első intézkedései az állomány rendszeres gyarapodását kívánták biztosítani. 1867-ben három körrendeletet is kibocsátott a kötelepéldány-szolgáltatás ügyében, visszaállítva jogaiba az 1848-as sajtótörvényt, amely kötelepéldányt biztosított a Múzeum Könyvtára számára. A törvényhatóságokat egyidejűleg felszólította a nyomdák fokozott ellenőrzésére. Az 1868-as állami költségvetésben 10 000 forintot irányzott elő a "Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának kiegészítése, rendezése és felállítása" céljára. 1870-re elérte, hogy a Nemzeti Múzeum pénzügyileg és jogállásában egyaránt az állami költségvetésben szerepelt, mint az állam által fenntartott művelődési intézmény.¹³ Rendszeressé tette az állománygyarapításra és az állományvédelemre fordítható pénzügyi ellátást, jelentős összegű rendkívüli támogatást biztosított a feldolgozó munka elindítására és a raktártermek bebútorozására.¹⁴ Ezzel együtt szigorította az ellenőrzést is: a Múzeum és főleg a Könyvtár fölötti minisztériumi felügyelet határozottabb és közvetlenebb lett. Bátor kézzel nyúlt a személyi kérdések-

Mátray Gábor (1797–1875)

hez is: Mátray Gábor félreállítása, Barna Ferdinánd megbízása, majd Kubinyi 1869. évi nyugdíjazása elkerülhetetlen lépések voltak, mégha személyi érzékenységek megbántása árán jöttek is létre. Pulszky Ferencnek, a reformkori nagy nemzedék egyik utolsó tagjának a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójává történő kinevezésével olyan embert állított erre a posztra, akinek szakszerű vezetése alatt az intézmény valóban európai színvonalra emelkedett.

Eötvös Józsefnek a könyvtárral kapcsolatos intézkedései közül kétségkívül az volt a legnagyobb hatású, amely az állományfeltárás új alapokra helyezésével az egységes gyűjtemény létrejöttét lehetővé tette s az ehhez szükséges munkálatokhoz a megfelelő pénzügyi és személyi feltételeket biztosította. A következőkben ezt a folyamatot kívánjuk részleteiben is megvizsgálni.

Egy könyvtár használhatósága mindenkor egyenes arányban állt annak rendezettségével. Vizsgált korunkban a rendezettség még mindig elsősorban maguknak a könyveknek megfelelő szempontok szerinti elrendezését jelentette. Ennek megvalósítására, azaz a Széchényi Könyvtár állományának szakrendi csoportosítására már az alapítással egyidőben sor került. Közismert, hogy az eredeti Széchényi-féle gyűjteményt feltáró nyomtatott katalógusok¹⁵ szakrendi része a bécsi udvari könyvtár igazgatója, J.M. Denis által kidolgozott szakrendszeren alapult. Eddig azonban nálunk nem figyeltek fel arra, hogy Denisnek ez az első ízben 1774-ben közzétett rendszere nem volt eredeti alkotás: hét főcsoportja pontosan megegyezik Gabriel Naudé-nak, Richelieu és Mazarin biborosok könyvtárosának 1627-ben közzétett szakbeosztásával. Naudé annak idején az egyetemi fakultásoknak megfelelően – teológiai, orvosi, jogi és filozófiai – építette föl a könyvek tárgyi csoportosítását megszabó hét főosztályát: 1. hit-tudomány, 2. orvostudomány, 3. jog-tudomány, 4–7. történelem, filozófia, matematika, filológia; e négy utóbbi tartozott a filozófiai fakultáshoz, beleértve a természettudományok valamennyi területét.¹⁶ A Széchényi Könyvtár eredeti szakrendszere tehát még a középkori egyetem fakultások szerinti tudományfelosztását követte. A sorrend azonban mind Denisnél, mind Széchényinél másként alakult. Ráadásul Denis elkövette azt a hibát, hogy szakbeosztása fölé egy tetszetős bibliai idézetet választott: "A bölcsesség házat épített magának s hét oszlopot vágott ki." (Salamon példabeszédei 9.1.) Már könyvtártani kézikönyve

Barna Ferdinánd (1825–1895)

ujabb kiadásában, 1795-ben tiltakoznia kellett gunyolóinak azon vádjá ellen, hogy rendszerét egy bibliai idézetre alapozta. Az idézet csak utólag jutott eszébe – védekezett Denis – és mottó gyanánt használta. El kell fogadnunk érvelését, hiszen mint láttuk, az alapok az egyetemi fakultáció, ill. Naudé rendszerén nyugszanak. Az utókor azonban nem mérlegelt: a Széchényi könyvtári eredeti szakrendszert kritizálva még Barna Ferdinánd is komolyan vette ezt a bibliai idézetet. Barna a *Magyar Könyvszemlé* ben 1876-ban közzétett tanulmányában a 7 főcsoportot szintén a bölcsesség salamoni 7 oszlopából eredeztette.¹⁷ Míg azonban Barna ezt még kész volt valamiféle "magasabb elv"-ként elfogadni, a későbbiekben Denis rendszerét már nyíltan tudománytalannak bélyegezték. A főcsoportok sorrendjét Denis eredeti módon alakította ki: a főosztályokba tartozó osztályok utolsó tagja – tárgyánál fog-

va – mindig átmenetet képez, mintegy összekötő kapocsként szolgál a következő főosztály tárgyához. Így a tudományok összessége mintegy önmagába visszatérő, zárt kört alkot, ami megfelel egy statikus, idealista világképnek. Később Denist ezért is számos bírálat érte. Barna Ferdinánd szerint is "...itt sok az önkény mind a kiindulás-, mind az egész rendszer megállapításában..."¹⁸ Ebben van igazság, de ma már észre kell vennünk az átmenetet képező, azaz ide is, oda is tartozó osztályok (szakcsoportok) felismerésében az interdiszciplináris szakok kialakításának egyik eredeti és korai példáját. A Széchényi-katalógusok szakbeosztása azonban azzal, hogy a főcsoportok Denis által meghatározott sorrendjét megváltoztatta, erről a tetszetős rendezési elvről eleve lemondott. Nem is lehetett másképp: a Széchényi-féle gyűjtemény nem a tudományok egyetemességét tartalmazó könyvtár, hanem egy speciális szempontú hungarika-könyvtár volt. Így a teológia elsőbbségének megtartása mellett másodikként a történelem, majd a jogtudomány szerepelt, ezt követte az orvostudomány, a filozófia, a matematika és a filológia. E hét főosztályból álló és 32 osztályra tagozódó szakrendszer a 18. század könyvtári-bibliográfiai osztályozási gyakorlatának és fejlettségi szintjének megfelelő volt. A nyomtatott katalógusban kétségkívül biztosította a tárgyszerinti tájékozódást, de mivel az egyes címek tételszámozása elmaradt, sem leltári, sem helyrajzi katalógusként nem volt használható. A könyvtár első felállítása nem is eszerint történt meg. Miller Jakab Ferdinánd, az első könyvtárőr helyesen ismerte fel, hogy a tudományok teljességét átfogó Denis-féle szakbeosztás még megváltoztatott sorrendjével sem alkalmas a speciális összetételű hungarika könyvtár anyagának csoportosítására. Ennek megfelelően Miller a könyvek felállításánál a hungarika meghatározás szempontjait alkalmazta. (I. Magyarországra vonatkozó idegen nyelvű művek; II. Magyar nyelvű művek; III. Hazai szerzők nem Magyarországra vonatkozó és nem magyar nyelvű művei; IV. Magyar vonatkozásokat is tartalmazó külföldi segédkönyvek; V. Rajzos dokumentumok: térkép, kép, cimer. VI. Irott dokumentumok: kézirat, oklevél.¹⁹ Így a nyomtatott katalógusok szakbeosztása és az állomány felállítása közötti kapcsolat e rendezéssel véglegesen megszűnt.

A következő évtizedek fejlődése olyan nagytömegű és más természetű anyag könyvtárba áramlását eredményezte, hogy az eredeti Széchényi-féle törzsanyag az állománynak már csak kisebb hányadát képezte. Ugyanakkor a könyvtár többszöri költöztetése, az állomány hosszú időn keresztül beládázott, majd újra kicsomagolt volta teljes összekeveredést eredményezett. A megkezdett nyilvántartásokat sem sikerült folytatni, a könyvtárba került nagyobb adományok, ill. vételek (Széchényi Ferenc második könyvadománya, a nem-hungarika anyagot tartalmazó, segédkönyvtárnak nevezett soproni téka, a Kéler Gottfried-, Illésházy István-, Jankovich Miklós- és Horvát István-féle könyvtárak) általában nem rendelkeztek megfelelő külön jegyzékekkel. 1846/47-ben, a könyvtárnak a Nemzeti Múzeum új épületébe való beköltözése után indulhatott meg csak az állomány rendezése, számbavétele.

Nyilvánvaló volt, hogy az 1803-as Miller-féle csoportosítást már nem lehetett alkalmazni. Az ekkor mintegy 130 000 kötetre becsült állomány végleges felállítási rendjének eldöntése előtt külföldön tájékozódtak: Mátray Gábor javaslatára meg-

hozatták a bécsi és a bajor (müncheni) udvari könyvtárak, valamint a prágai egyetemi könyvtár felállítási, katalógizálási és használati szabályzatát. Közülük az egységes szakrend szerint rendezett müncheni könyvtár volt egyértelműen az akkori tudományos igényeknek megfelelően alakított gyűjtemény. A prágai rendszer már kevésbé részletező volt, inkább csak a fő szakcsoportok szerint differenciált; míg a bécsi, elvetve a szaktudományi felállítást, a könyvek elhelyezésénél egyszerű folyószámos rendszert alkalmazott. A *patriotica* irodalmat értelemszerűen csak az első kettő különítette el: a Bavaria, ill. a Bohemia szakot, sőt Prágában elkülönítetten kezeltek egy nagyobb könyvtár-alapítványt is. (A Kinsky grófok híres magánkönyvtárát.) Nem véletlen tehát, hogy Mátray Gábor a müncheni szakrendszert fordította le magyarra. De az a tény, hogy a Múzeumban felhalmozott könyvtomeget Mátray végül is az összetartozó gyűjtemények (fondok) szerint válogatta szét és rendezte, bizonyos értelemben meghatározó volt a későbbi feldolgozásra. Mátray a müncheni szakcsoportok szerinti szétválogatást csak a Széchényi-gyűjteményen belül alkalmazta másodlagos rendezési elvként, míg a többi gyűjtemény elrendezésénél nem törekedett szakszerinti csoportosításra: megelégedett egyelőre egy nagyjából méret szerinti elrendezéssel. E rendezési szisztémára Mátray Gábort nem csak hagyománytisztelete, hanem bizonyos jogi megkötöttségek is készítették. Fennállt ugyanis a Széchényi-féle nemzeti gyűjtemény és a soproni gyűjteményből szervezendő segédkönyvtár különartásának kötelezettsége, nemkülönben a Jankovich-gyűjtemény előírt megkülönböztetett kezelése. Berlász Jenő véleménye szerint is "Mátray számára tehát tulajdonképpen nem is volt adva egy egységes nagy könyvtár kialakításának lehetősége."²⁰ A bécsi folyószámos rendszerrel viszont lehetséges volt az egyes különálló gyűjtemények egymás után történő feldolgozása, egy megszakítatlan számsorba való rendezése. A kérdést végül is a felsőbbség döntötte el: 1854/55-ben egy helytartósági vizsgálóbizottság foglalkozott a Nemzeti Múzeum ügyeivel. A felkért könyvtári szakértő Ernst Birk, a bécsi udvari könyvtár munkatársa volt, aki – miután megállapította, hogy a könyvtárnak "sem megbízható összesített leltára, sem hasznavehető szerzői és tárgyi katalógusa nincsen"²¹ – előírta az állomány, a kéziratok és a könyvek feldolgozásának azonnali megkezdését. Az előbbire egy, az utóbbira három évet irányzott elő, a bécsi folyószámos rendszert alapul véve. Ez a határidő még akkor is abszurd, ha Birk viszonylag egyszerű feldolgozási módra tett javaslatot, lemondva egyelőre az anyag szaktudományos igényű feltárásáról. A munkához szükséges létszám biztosítása elmaradt: Mátraynak mindössze másodnaponként volt egy segítője és egy előkészítő munkát végző segédereje. Gyakorlatilag tehát csaknem egyedül birkózott a feladattal, végezte a kurrens munkákat és nagy önfegyelmel viselte el az újabb és újabb jelentéstételre való felszólításokat a Helytartósági osztály részéről. A munkamenetet illetőleg sem egyezett meg Mátray elgondolása a bizottság által előírtakkal. Ő előbb be akarta volna fejezni az egyes könyvgyűjtemények felállítását és rendezését, részben szakcsoportosítását, (ennek előfeltétele természetesen a raktártermek bebútorozása volt), ezután előbb a kéziratok és ritkaságok feldolgozását végezte volna el, majd – a kötetlen könyvanyag bekötetésével párhuzamosan – a nemzeti könyv-

gyűjtemény, tehát a hungarika-anyag katalogizálására került volna sor, végül a segédkönyvtárra, azaz a nem-hungarika könyvekre, és a többi, különálló nagyobb fondra. A duplumok kiszűrése és elkülönítése után lehetett volna megnyitni az olvasótermet. Mindehhez megfelelő személyzetet (két adjunktust, két írnot és két szolgát) kért, s ebben az esetben két és fél év alatt vállalta volna a könyvtár teljes anyagának felállítását és katalogizálását. (Ez leltározást és egy betűrendes cédulakatalógus létrehozását jelentette volna, a szakkatalógus készítését e munkálatok befejezése utánra halasztva.)

Ennek az ésszerű munkamenetnek azonban ellentmondott az a felsőbb utasítás, hogy a feldolgozást azonnal meg kellett kezdeni, a kéziratokat és a könyveket párhuzamosan kellett feldolgozni. A munkához szükséges feltételek biztosítása viszont elmaradt: nem volt létszámfejlesztés és nem történt meg az üres raktártermek bebútorozása sem.

A feldolgozó munka 1855. május elsején meg is indult. (Barna Ferdinánd később tévesen írta, hogy az csak 1859-ben kezdődött.)²² Először a Széchényi-féle törzsgyűjteménnyel foglalkoztak, amely már ekkor nagyjából szakcsoportosítva volt. A könyveket ugrószám, négy méret szerinti folyószámmal látták el, ez egyszerre volt helyrajzi és leltári szám. Sajnálatos módon Mátray ezenkívül római számmal jelölte a szekrényt is, nem tudva elszakadni a régi típusú, helyhez kötött raktári rendtől. Ezzel lemondott a szakrendi felállítás azon előnyéről, amely a könyv raktári helyét csak relative, a többi könyvhöz való viszonyában rögzítette, nem abszolút módon, egy bizonyos helyhez kötve. A címleírások cédulaformában készültek, raktári jelzetül a folyószám, a formátum (2°, 4°, 8°, 16°), a szekrény száma és a fond megjelölése (pl. Széchényi) szolgált. Jelölték a címleíráson a szakjelzetet is, a müncheni szakrendszer szerint, a majdani szakkatalógus céljára. (Ez is bécsi mintára történt.) A valamennyi gyűjteményen következetesen végigvitt folyószámú rendszer végső soron azt eredményezte volna, hogy a sorrendben egymás után következő állományrészek együtt maradnak. Ez szerencsés lett volna a sokféle magángyűjteményből összetevődő Széchényi könyvtárban – a későbbi rendezési munkálatoknál azonban ez a szempont, a proveniencia elve, már fel sem merült. A betűrendes katalóguson kívül Mátrayék készítettek kötetes inventáriumot, azaz a felállításnak megfelelő leltárt, amely egyben helyrajzi katalógus is volt. Bár ezt Birk nem írta elő, Mátray Gábor mégis szükségesnek ítélte, mivel szerinte csak ennek segítségével ellenőrizhető megbízhatóan az állomány, állapítható meg egyszerűen a kötetszám, valamint a következő leltári (helyrajzi) szám. Barna Ferdinánd erről később lekicsinylőleg nyilatkozott, feleslegesnek ítélte, holott *ebben* a rendszerű feldolgozásban megvolt az értelme és a maga szerepe is.

A bevezetőben már láttuk, meddig jutott el ez a rendszerű feldolgozás: a munkálatok megkezdése után 12 évvel még mindig feldolgozatlan volt mintegy 70 000 kötet.

A müncheni szakrendszer

A müncheni szakrendszer, mint már említettük, a negyvenes évek végén vált ismertté a Széchényi Könyvtárban. A müncheni Hof- und Staatsbibliothek, mely kezdetben szoros összeköttetésben volt a bajor Tudományos Akadémiával, a század első felében vált a német nyelvterület vezető tudományos könyvtárává. Azzá tette anyagának gazdagsága s az a mód, ahogyan állományát hozzáférhetővé tette. A századelőn a könyvtár állománya nagymértékben felduzzadt: a szekularizált szerzetesrendek könyvtárainak és a mannheimi udvari könyvtárnak a münchenibe való beolvasztása kikényszerítette a nagytömegű és rendezetlen könyvállomány feldolgozásához vezető gyors és célszerű módszerek kidolgozását. Jellemző az akkori könyvtári viszonyokra, hogy ez csak harmadszori nekifutásra sikerült. Az első vállalkozást a hozzá nem értő személyzet teljes káoszba fullasztotta, a második csődjét éppen a maximalista igényesség okozta s a munka vezetőjét, a tudós J.W. Hamburgert az emberfeletti erőfeszítés elmeogyógyintézetbe juttatta. Ekkor az ex-szerzetes Martin Schrettinger, aki 1806 óta dolgozott a könyvtárban, új javaslattal állt elő. A könyvek csoportosítására kidolgozott egy 12 főosztályból és ezen belül 500 szakból álló szakrendszert, amely nem követett tudományosztályozási alapelveket. Ehelyett inkább arra törekedett, hogy rendszere hűen tükrözze a tudomány korabeli fejlettségét s annak művekben megjelenő formáit. "A részletekben menő szisztematizálás fantáziaképet elvetni, egyenlő a valódi könyvtártudomány megalapozásával" vallotta rendszeréről Schrettinger.²³ Egy könyvtárosokból és egyetemi tanárokból álló szakértő bizottság a szakrendszer vizsgálata során a szakok számát 200-ra, majd 181-re csökkentette és az egyes szakok latin elnevezésének rövidítéseiből kialakította a szakjelzeteket. Egy-egy szakon belül méret, azon belül betűrendi besorolás érvényesült. Sajnos nem fogadták meg Schrettinger tanácsát, hogy a későbbiekben az új beszerzéseket az egyes szakok végére helyezték, hanem az un. "beékelés", a betűrend megfelelő helyére való besorolást alkalmazták. Mindenütt, ahol a müncheni rendszert következetesen keresztülvitték, így a Széchényi Könyvtárban is, ez lett a müncheni szakrendszer legsebezhetőbb pontja, a későbbi bírálatok jogosan elsőrendű célpontja. A negyedíves lapokra készült címléírásokból állt össze a betűrendes katalógus és készült egy kötetalakú heyráji katalógus is, rövidített címléírásokkal. A nagy munka 1814–18 között folyt és Schrettinger 1819-ben már hozzáfoghatott a szakrendi katalógus (Schlagwortkatalog) készítéséhez. 1851-ben bekövetkezett haláláig nem jutott el a munka befejezéséig, amit 1856-ban le is állítottak.

A müncheni szakrendszer csakhamar közismertté vált az egész német nyelvterületen, követői is szép számmal akadtak. Nagyjából a század első felére, az 50-es, 60-as évek végéig tehető az az időszak, amikor az európai könyvtárak nagytömegű és kellően nem rendezett állományukban igyekeznek rendet teremteni s a rendszerező-feltáró munka mindenütt a középpontba kerül. A tudományos élet fellendülése a könyvtárak írott és nyomtatott forrásainak hozzáférhetőségét egyre sürgetőbben igényli: ekkor válnak a tudományos munka szervezetében nélkülözhetetlen

taggá a könyvtárak. Ebben az időben kezd igazán hatni a mintaszerűen szervezett göttingeni egyetemi könyvtár példája is. Göttingenben már az 1780-as években megvalósították az állomány és a katalógusok szerves kapcsolatát, a teljes állománynak többféle katalógusban való tükröztetését, az egyetem és könyvtára szoros tudományos együttműködését. Európa-szerte nagy katalógus-készítési vállalkozások indulnak: a bécsi udvari könyvtárban a már említett Ernst Birk erélyes vezetése alatt készül a betűrendes katalógus, Münchenben a könyvek feldolgozása után 23 évi munkával létrehozzák a kéziratok katalógusát, amelyet később, 1858 és 1881 között nyomtatásban is kiadtak. A szakkatalógus-készítés terén a berlini Királyi Könyvtár (Königliche Bibliothek zu Berlin) teljesítménye vált ki általános elismerést; igaz, az 1845-ben elkezdett katalógust csak 1881-re sikerült befejezniük. Egymás után jelennek meg a könyvek osztályozását segítő szakrendszerek, melyeket egyrészt a gyakorlatiasság, másrészt az egyre finomabb részletezés jellemez. E.A. Schleiermacher 1852-ben közzétett szakrendszere már 25 főosztály 8 838 szakcsoportját sorolta fel.²⁴ A raktárakban a könyvek szakcsoportok szerinti felállítását továbbra is megtartják, sőt dogmaként tisztelik. Az előző századok örökségét, a régi típusú, helyhez kötött (szekrényhez, polchoz kötött) raktári rendet most a szakrendi elhelyezés szekrénytől, polctól nem függő rendje váltja fel. Ez a rendszer viszont az újabb gyarapodásoknak a megfelelő szakcsoportokba való beosztása révén a könyvek állandó átcsoportosítását, a raktárak szinte folyamatos mozgatását eredményezi. A korszak végén már jelentkeznek a befulladás jelei: Münchenben a helyrajzi napló köteteit újra kell írni, mivel a sok "beékelés" miatt használhatatlanokká váltak. Ennek ellenére a könyvtár igazgatója még 1871-ben is ezt a módszert ajánlotta a karlsruhei könyvtárnak. A korszak ismertebb német könyvtártani kézikönyvei is a szakrendi felállítást teszik a raktározás csaknem kizárólagos rendező elvévé, ezt tekintik szakszerűnek, tudományosnak, alkalmazását több-százézeres nagyságrendű könyvtárakban is ajánlják.²⁵ Igen ritka a mechanikus (egyszerű folyószám) raktározás: e tekintetben Bécs szinte kivételt képez. Van azonban egy szakmunka, amelyre a mechanikus raktározási rend hívei hivatkozhatnak, A.Ch. Kayser-nek 1790-ben (!) megjelent műve. Ebben a szerző nyíltan kimodta: a könyvek tudománysszakok szerinti felállítása csaknem megvalósíthatatlan, de nem is szükséges. Mindegy, hogy a könyv hol áll a raktárban: a tárgyszerinti eligazodást egy jó szakkatalógussal kell biztosítani.²⁶ E kézenfekvő felismerésre a német könyvtárak többsége csak igen hosszú idő után jutott el. Voltak azonban példák egy közbenső megoldásra is: ennek hívei a szakon belüli rendezés elvéül nem fogadták el a merev müncheni rendszert, amely szigorúan ragaszkodott a szak, méret, szoros betűrend hármas rendjéhez, hanem egy rugalmasabb, a betűrend helyett csupán a beérkezés sorrendjét figyelembevevő rendszert részesítettek előnyben.

A fejlődésnek ebből a perspektívájából nézve, a Széchényi Könyvtár lemaradása szembeütő. A könyvtár azokban az években, amikor Nyugat-Európában a nagytömegű és különböző részekből összeálló, rendezetlen könyvtári állományok feldolgozása volt napirenden, nem kapta meg azokat a személyi és tárgyi feltétele-

ket, amelyekkel a feldolgozó munkát sikerre vihette volna. E munkát akkor kellett (lehetett) a befejezés reményével újjászervezni és újrakezdeni, amikor tőlünk nyugatabbra ez a korszak már lezárulóban volt. A lépéstartás igénye viszont idejében jelentkezett: bizonyosság erre, hogy Mátray Gábor 1848/49-ben nagy munkával magyarra fordította a müncheni könyvtár szakrendszerét.

Ez a fordítás három példányban maradt fenn: egyik Mátray saját kézírása, itt-ott javítással, utólagos ceruzás bejegyzésekkel, bővítésekkel, amelyeket a másik két másolati példány, mely idegen kéz írása, átvett.²⁷ A kézirat először röviden ismerteti a könyvtári gyűjtemény fő részeit. Ez a szokásos, formai szempontok szerinti gyűjtemény-csoportosítás (kéziratok, oklevelek, ősnymtatványok, ritkaságok, metszetek, duplumok, stb.), de figyelemreméltó a könyvek két fő csoportja: "Nemzeti Könyvtár (ha ilyen felállítandó) és Segédkönyvtár, vagyis általános egyetemes könyvtár". Ez már nem a müncheni minta fordítása, hanem a Széchényi Könyvtár adottságaira való utalás. Bizonyíték egyúttal arra is, hogy Mátray a könyvtár felállítása tekintetében e kettősségben gondolkodott: hungarika, azaz nemzeti könyvtár és egyetemes könyvtár. Ez a gondolat végigvonul az egész kézíraton, Mátray mindenütt kitér arra az eshetőségre, ha a magyar anyag külön állíttatnék fel, tehát nem az egyes tudományszakok szerint szétszórta. Pl. a III. Historia (történettudomány) főszak 10. szakja a Numismatica antiqua (régii éremtan), ennek E pontja az eltűnt népeké: hunoké, longobárdoké, stb. Mátray itt azonnal hozzát teszi: "Ha a magyar nemzeti könyvtárban a magyar osztály külön állíttatik, a Hunok, Avarok s Magyarok érmei együtt állanak. "Ugyanitt a kiemelt "Bavarica" szaknál megmagyarázza: "A müncheni könyvtárban a bajorországi minden tudományos munkákból, egy külön egyetemes könyvtár, Bavarica cím alatt, állíttatott fel, azért ez osztály, a XII. főosztály után, helyesebben tétethetett volna. – Mivel azonban a történeti szak kitünőbb, a bajor országaik ide helyeztetnek." Utána külön jegyzetben közli elgondolásait: "A magyar nemzeti könyvtár is, miként a Bavarica, hasonlóan rendezhető volna, kivált, ha a nagy egyetemes vagy segédkönyvtártól külön választatik." A bajor vonatkozású műveket viszont Magyarországon nincs értelme külön kezelni: "Nálunk Magyarországon a bajor országi tárgyak szintén mint a többiek az illető alosztályokba tétetnek s ide csak a földirat, történet és közjog állíttatik." (A Bajorország története szakba.) A müncheni szakbeosztás Magyarország történetét – a fennálló politikai viszonyoknak, az 1810. évi állapotoknak megfelelően – Ausztria történetének szakjába sorolta. Mátray azonban hozzát teszi: "N.B. A magyar földirat, államtan, történet, közjog ... ide jövend külön alosztályba." Tehát az adott rendszeren belül elkülönítve és nem beleolvastva – és természetesen csak abban az esetben, ha nem kerülne felállításra egy külön hungarika szak, a "Bavarica" szak mintájára. Ezért mélyen igazságtalannak kell tartanunk Gulyás Pál kritikáját, aki elmarasztalta Mátrayt, amiért a magyar történelmet "nyugodtan beleérti ő is az 'Ausztria története' c. szakba" s teszi ezt akkor "amikor a magyarság élet-halál harcát vívta nemzeti létéért!" – célzó Gulyás a szabadságharcra, hiszen Mátray fordítása ebből az időből származik.²⁸ Valóban érthetetlen, hogy a máskor oly pontos Gulyás Pál nem veszi észre Mátray világosan kitesztő s a fordításhoz

fűzött jegyzetekben többszörösen is megmagyarázott koncepcióját a "szolgai fordítás" (Gulyás kifejezése) ellenére: az elkülönített nemzeti, azaz hungarika-szak eszméjét, amelyet azután a Barna Ferdinánd-féle átdolgozás átvesz és a könyvtár-rendezés során meg is valósít. Pedig olvasható Mátray megjegyzése az irodalom szakjában is. (VIII. Aesthetica.) "Magyarok – ha külön magyar nemzeti könyvtár állítatik, ebbe tételnek, a magyar költők és szónokok osztályába." Ami a "szolgai fordítást" illeti, Mátray Gábor valóban magát a müncheni szakrendszert egy az egyben fordította le (néhány jelentéktelen és apró módosítást kivéve, amelyeket Gulyás pontosan idéz), de nem alkalmazta a magyar viszonyokra. Ezzel szemben mindenütt jegyzetben utalt a magyar viszonyokra való alkalmazás lehetséges módjára. Gulyás Pál kritikája mindezt nem vette figyelembe.

A kézirat megadja a könyvek felállításának általános szabályait, egyes szakoknál kitér arra, hogy pontosan mit kell oda sorolni és a szakon belül a felállításnak milyen különleges szabályai érvényesek. Címleírási szabályzattal és a szakbeosztást megkönnyítő betűrendes tárgymutatóval zárul a kézirat. Figyelemreméltó, hogy az OSZK Irattárában lévő másolati példányon felfedezhetjük azokat a ceruzás javításokat, amelyeket Barna Ferdinánd eszközölt a müncheni szakrendszeren, pl. a nyelvészet szakjában.

A müncheni rendszerrel legközelebb 1863-ban találkozunk, amikor Barna Ferdinánd egy hosszú fogalmazványban fejtette ki véleményét. Alkalmat erre egy helytartótanácsi leirat adott, amelynek értelmében a főhatóság a könyvtári feldolgozó munkát szolgálaton kívüli hivatalnokok közreműködésével kívánta meggyorsítani. Mátray és Barna külön-külön írt elutasító véleményt, meggyőző érvekkel támasztva alá, hogy "a könyvtárak rendezése egy külön tudomány, melyet szorgalmas olvasás és hosszas gyakorlás által lehet csak magunknak megszerezni."²⁹ A könyvtárosokkal szembeni szigorú követelményrendszer megfogalmazásán túl Barna Ferdinánd kitért a rendezési munkálatok gyökeres reformjára is. Ő már ekkor a folyó munkálatok leállítását és a müncheni szakrendszer szerinti feldolgozásra való áttérést javasolta. A dolog érdekessége, hogy feliratát Mátray Gábor nevében fogalmazta meg, remélve, hogy Mátray azzal egyetért s így az vátozatlan formában továbbítható Kubinyinak, ill. a főhatóságnak. Barna itt úgy állítja be, mintha Mátray Gábor már kezdettől, azaz 1849-től a müncheni rendszer mellett kötelezte volna el magát: "... legjobban kellett azt tudnom, hogy a könyvtár rendezés más elvek szerint nem történhetik, mint azok szerint, amelyek ... az én befolyásom és ajánlatom folytán elfogadott s általam ... legcélszerűbbnek talált rendezési tervben letéve vagynak, – vagyis a müncheni kir. udvari könyvtár rendezési terve és szakosztályzati szabályzata szerint."³⁰ A továbbiakban – végig Mátray nevében – leírja, hogy a "szakosztály szerinti rendezést" meg is kezdte, de a munka menetét később utasításra meg kellett változtatnia, mivel a "Helytartósági osztály inkább az évnegyedenként kimutatható számoknak, semmint egy bár lassanként, de annál biztosabban haladó munkának adva hitelt, a könyvtári feldolgozás haladéktalan megindítását megrendelte, holott a dolog természeténél fogva az osztályozásnak a feldolgozást szükségképp meg kell előznie. ... nem volt mást mit tennem, mint jobb

tudomásom ellenére is a jó sikerrel megindított osztályozást abba hagynom s egy a rendezési tervvel merőben ellenkező rendszer szerint járnok el. "E leírás meg is felel a tényeknek, ámde az a vélekedés, hogy a jelenleg folyó rendezést "én magam se tekintetem soha másnak mint ideiglenesnek, melyet szerencsésebb körülmények között újjá önteni elmulthatatlan szükségesnek tartottam folyvást", már nyilván meghökkentette Mátrayt. Hiszen azt a feldolgozó munkát, amit végzett, semmiképp sem gondolhatta Mátray ideiglenesnek, "újjáönteni" valónak, neki csak a munka menetét illetőleg voltak annakidején más elképzelései. Barna azonban tovább ment és kijelentette, hogy a könyvtárba felveendő új személyzet feladatai közül "A legelső az eddig alkalmazott ideiglenes rendszer félretételével (kiemelés tőlem) a m.n. Széchényi országos könyvtárban létező összes könyvbeli készletnek fő- és alosztályonként osztályozása..." s itt a hangsúly az "összes"-en van. Más szóval: az eddig különálló gyűjtemények egybeolvasztásával lehet csak a szakosztályozáshoz hozzákezdeni. A különálló gyűjteményekben – de legalábbis "nemzeti könyvtár"-ban és "segéd-könyvtárban"-ban – gondolkodó Mátray ezzel már végképp nem érthetett egyet. Megírta saját felterjesztését (amelyben természetesen szót sem ejtett a müncheni rendszerről) és Barna Ferdinánd munkájára ráírta "Barna úr véleménye". Ez nyilván Kubinyihoz még eljutott, további sorsa azonban az irattár lett. Tervei megvalósításához Barna Ferdinándnak még öt évet várnia kellett.

A korszerű állományfeltárás napirendre kerül

Kubinyi Ágoston a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1868. aug. 2-án kelt leiratát azzal adta át Mátray Gábornak, hogy "erre való véleményét 5-6 nap alatt nekem beadni ne terheltelessék."³¹ A minisztérium ugyanis – hivatkozva az állami költségvetésbe a könyvtár-rendezés céljára felvett 10 000 forintra – sürgős javaslatokat kért az összeg legcélszerűbb felhasználására. Ugyanakkor számszerű jelentést kért a könyvtári feldolgozás első félévi eredményeiről, s választ várt arra is, hogy "hány kötetre rugnak azon könyvek, melyek akár a könyvtári személyzet elégtelensége, hanyagsága, avagy más okoknál fogva maiglan sincsenek lajsrtomozva s szakszerűleg fölállítva. ...Elváratik az Igazgatóságtól, hogy ezen bajok gyökeres orvoslására szükséges intézkedéseket körülményesen előterjeszteni szíveskedendik." Az aláíró Hegedűs Candid Lajos osztálytanácsos volt, a minisztériumban a kulturális célú alapítványok, a közművelődési intézmények és a műemlékügy felelőse.

Mátray Gábort mindenekelőtt a félévi teljesítmények számonkérése lepte meg, hivatkozik is rá válaszában, hogy a számszerűségek följegyzését egy múzeumi ülésen eltörölték. (Az egyes múzeumi tárak vezetői az igazgató elnökletével havonta ülészttek.) Ennek ellenére többheti munkával elvégezték a teljes felmérést, mind az addig elkészült feldolgozó munkáról, mind a folyó év megközelítő pontosságú teljesítményeiről. (Ezeket az adatokat ismertettük az állományról és a feldolgozottság fokáról az első fejezetben.) Annak bizonyítására, hogy "a könyvtári hivatal-személyzet általán nem teszi kezeit ölbe", Mátray részletesen leírta mind saját, mind

beosztottainak feladatait, munkakörét, panaszkodott a személyzet elégtelenségére, a gyakori hiányzásokra, a váratlan és rendkívüli feladatokra, minek következtében a feldolgozás befejezésének határidejét nem lehet, de nem is célszerű meghatározni.

A továbbiakban Mátray kijelölte az elvégzendő feladatokat és azok sorrendjét: 1. a rendelkezésre álló pénzt mindenekelőtt az üres termek bebútorozására kell fordítani, hogy az állomány szakszerűen felállítható legyen; 2. amíg ez elkészül, segéd-erőket máris fel lehet venni (segédőrt, írnot, szolgát) egyéb állományrészek feldolgozására és a számos írásbeli (másolási) feladat elvégzésére. 3. a könyvek felállítása után olyan munkaerők felvétele szükséges, akik a könyvek szakszerű feldolgozását elvégezni képesek. "Ez volna az összeírás logikai rendje, – írja Mátray – és csak ily módon felelhetnénk meg mielőbb a köztársaságnak. E logikai rendnek nem követése okozta eddig is a hátramaradást. E rendet mellőzte mind a 10 év előtt kiküldött cs. kir. helytartósági, mind a 3 év előtti országos bizottmány, s nekünk, mint hű és engedelmes tisztviselőknak sok írás és értesítésünk dacára, s meggyőződésünk ellen kelle a Lectoriumot fölnyitni mielőtt az egész könyvtár tökélyesen rendezve volt; továbbá az összeírást siettetni úgy, amint lehetett, nem pedig úgy, miként kellett volna;" Mátray tehát a felülről jött s kétségkívül nem mindig szakszerű utasításokat teszi részben felelőssé azért, hogy a könyvtár állományának feldolgozása nem a kívánt mértékben haladt előre. "Innen következtek az elégedetlenségnek nyilvános hírlapokban nyilatkozatai – folytatta Mátray – s ennek folytán felsőbb helyeken is a gyanú, mintha mi hivatalnokok volnánk mindennek okai." Ehhez mindjárt hozzátehetjük: a szükséges tárgyi (pl. bebútorozás) és személyi (létszámkérdés) feltételek hiánya is oka volt a könyvtárban kialakult helyzetnek. Ezután Mátray világosan leszögezte véleményét a könyvtárrendezés gyakorlati megvalósításáról: "mi a szakszerű fölállítás kérdését illeti, ... az eddig történt fölállítás és lajstromozás [címléírás, katalógizálás] a 10 év előtt Múzeumunk ügyében működött cs. kir. helytartósági bizottmány beegyezése (sic) s illetőleg rendelete folytán történt; következőleg most már így is kell folytatni; mert a könyveknek szakok szerinti fölosztása 3-szor annyi helyet, 3-szor annyi időt s fáradságot igényel, mint a mostani rendszer; s tekintvén annak a gyűjtemény használhatóvá tételét a közönségre nézve, majd csak semmi nyomatékkaal nem bír, sőt mostani helyiségünk csekély terjedtségét is fontolóra vévén, nemcsak nem ajánlható, hanem nem is alkalmazható, ha akarjuk, hogy az összeírás és lajstromozás minél hamarabb bevégezve legyen." Mátray tehát a raktári rendben a már eddig is alkalmazott bécsi folyószám rendszeret tartotta továbbra is követendőnek s a mellette felhozott érvei meggyőzően bizonyítják a rendszer előnyeit a szakrendi felállítással szemben. A szak szerinti tájékozódást Mátray – csakúgy mint a már idézett Kayser – szakkatalógussal kívánta biztosítani. "Azonban igen kívánatos volna – folytatja előterjesztését – hogy egy 3-ik, vagyis szakszerinti lajstrom [katalógus] is készíttetnék; mi azonban csak a könyvtári tisztviselők szaporodtával lesz könnyen eszközölhető, habár sok időbe s több esztendei munkába kerülend is." Mátray elgondolása tehát egy numerus kurrens szerint rendezett raktár és egy szakszerinti tájékozódást biztosító jó

szakkatalógus volt. Ennél célszerűbbet és modernebbet a 20. század sem fedezett fel – a korszellem azonban nem ennek a praktikus és egyszerű megoldásnak kedvezett. A németországi könyvtárak tudományos rendszerezést kedvelő, azt egyedül üdvözítőnek tartó szemlélete olyan erős hatással volt a hazai fejlődésre is, hogy a Mátray által képviselt, utóbb "primitívnek" és "megalkuvónak" nevezett rendszer választása már szóba sem kerülhetett.

Mátray idézett felterjesztése még számos gyakorlati javaslatot tartalmazott, így pl. a kötelespéldány-beszolgáltatás ellenőrzésére, a hírlapok beköttetésére, a minisztérium által előírt és terhes könyvtári adminisztráció csökkentésére, a felveendő könyvtári személyzettel szembeni követelményekre, sőt a Múzeumnak a minisztériummal szembeni nagyobb önállóságára vonatkozóan is. Végül kifejezésre juttatta, hogy a könyvtárat látogató olvasók és vendégek állítása szerint "Budapestten egy könyvtár sincs oly célszerűen rendezve és használhatóvá téve, mint jelenleg múzeumunk könyvtára" – ami ugyan eléggé viszonylagos értékelés, hiszen korabeli panaszok egyaránt bőven voltak – nem is ok nélkül – a főváros mindhárom könyvtárával szemben.

Mátray jelentése szeptember 20-án kelt (az előírt 5–6 nappól tehát közel két hónap lett), míg Kubinyi a felterjesztést csak szeptember 30-án küldte el. A minisztérium válaszára nem kellett sokáig várni: Eötvös József miniszter okt. 21-i leiratában közölte Kubinyi igazgatóval, hogy a könyvtár még rendezetlen részének "végleges rendezése és lajstromozása el nem halasztható szükségévé válván", megbizta Barna Ferdinánd segédőrt a munkálatok vezetésével s egyidejűleg kiküldi őt Münchenbe, a bajor királyi könyvtárba, ahol feladata lesz "a kérdéses könyvtárban egy hónapig működni, annak berendezése és ügymenetéről magának alapos tudomást szerezni, mely alapján a múzeumi könyvtár végleges rendezését sikerrel eszközölhesse."³²

A körülmények ismeretében nem volt meglepő, hogy Mátray válaszával a minisztérium nem volt elégedett. Eötvösnek egy későbbi leveléből tudjuk, hogy 1868 nyarán a könyvtárat egyik tanácsosával – ez minden bizonnyal Hegedűs Candid Lajos volt – megvizsgáltatta.³³ Hegedűs nyilván megismerkedett Barna Ferdinánd elgondolásaival s elkötelezettségével a müncheni szakrendszer mellett. Mivel éppen ez a könyvtár volt az, amelyet Eötvös József is jól ismert – emigrációs éveit Münchenben töltötte, irodalmi munkásságának fontos segítője volt a bajor udvari könyvtár gazdag állománya – kézenfekvő volt, hogy a Széchényi Könyvtár újjászervezése a müncheni könyvtár példájára történjék. Mátray Gábort, aki ezzel messzemenően nem értett egyet, félre kellett állítani. Nyugdíjazására nyilván azért nem gondoltak, mivel a könyvtárat jól ismerő Mátraynak kellett a kurrens ügyeket tovább vinnie annak érdekében, hogy Barna Ferdinándot minden egyéb kötelezettség alól felmentve, teljesen a feldolgozó munka vezetésére lehessen állítani.

A könyvtár újjászervezésének legfontosabb kérdése, t.i. az, hogy milyen rendszer szerint történjék az állomány felállítása és szakcsoportosítása, Barna Ferdinánd müncheni kiküldetésével gyakorlatilag már eldőlt. Hátra volt még annak eldöntése, hogy a feldolgozás során vajjon egységes könyvtár szülessék-e, vagy

megmaradjon az egyes gyűjtemények különállása, továbbá, ki legyen-e hangsúlyozva a nemzeti jelleg, ami a hungarika-anyag elkülönítését jelentette volna. Míg az első kérdésre a válasz nem lehetett kétséges – a német példák is az egyes különálló gyűjtemények egységes könyvtárrá való szervezését sugallták – a második kérdés megválaszolása már korántsem volt ilyen egyértelmű. Jellemző, hogy ugyanezen kérdések merültek fel nem sokkal előbb az Akadémiai Könyvtár újjárendezésénél is. Az a szakértői bizottság, amelynek Mátray Gábor is tagja volt, 1863-ban az Akadémia vezető testületének hosszas megfontolás után azt javasolta, hogy a különálló részekből az újjárendezés során egységes állományt hozzanak létre.³⁴ A Teleki-féle alapítványi törzsanyagot csak lebélyegzéssel kívánták az állomány többi részétől megkülönböztetni. A hungarikumok elkülönítésének felmerülő gondolatát végülis elvetették, arra hivatkozva, hogy ez a Nemzeti Múzeum Könyvtárának a feladata. A könyvek felállításánál a szakrendi csoportosítás mellett döntöttek, de egy helyi kidolgozású, viszonylag egyszerű felépítésű és jelzetalkotási rendszert vezettek be. A hungarikumok elkülönítésének gondolata tehát még az Akadémiai Könyvtárban is felmerült, érthető, hogy a Nemzeti Múzeum Könyvtára esetében ez a kérdés még nagyobb fontossággal bírt. Végül meg kellett határozni magának az egész feldolgozási folyamatnak munkarendjét, szervezetét, biztosítani kellett a szükséges személyi és tárgyi feltételeket s dönteni arról, hogy a munkálatok ideje alatt a nyilvános szolgálatot fenntartsák-e és milyen mértékben.

Eötvös József intézkedései

Eötvös József miniszternek 1868. dec. 18-án kelt leirata az előzőkben körvonalazott valamennyi kérdésre pontos választ adott. Ritka eset, hogy egy ország kulturális ügyeiért felelős minisztere ilyen részletességű utasítással lássa el az ország első könyvtáraként számontartott nemzeti könyvtárát. Eötvös József mély felelősségérzetéről tanuskodnak ezek a sorok: "Államsegély nyújtatván egyenesen a múzeumi könyvtár rendezésére és felállítására, kötelességemnek tartom a rendezés és felállítás műtéte és előhaladása felett ezentúl szigorúan és lehetőleg közvetlenül öröködni, hogy egyrészt az illetők magukat szorgalomra és kitarásra ösztönöztetve érezzék, másrészt pedig a gondjaimra bizott országos intézetnek e téren fejlődéséről mindenkor számot adhassak."³⁵ E célból miniszteri biztost küld ki Villecz Kamill miniszter titkár személyében, akinek feladata a rendezési munkák és a munkát végzők közvetlen felügyelete, a minisztériumnak való rendszeres jelentéstétel; ezen kívül tartozik a könyvtár egyéb részein folyó munkát is tanulmányozni és észrevételeit véleményes jelentésben közölni. A rendezési munkálatok felelős vezetője Barna Ferdinánd, aki erre az időre kikerül a múzeum igazgatósága és Mátray Gábor könyvtárőr fegyelmi jogköréből és csak a miniszteri biztosnak tartozik számadással, akinek szó- és írásbeli utasításai reá nézve kötelezőek. Barna Ferdinándot a rendezési munka időtartamára évi 300 forint fizetési pótlék illeti meg. Supa-

la Ferenc másodsegédőr négyhavi időtartamra Barna mellett nyert beosztást, hogy a feldolgozás menetét megtanulva, őt szükség esetén helyettesíthesse. Az egyik könyvtári szolga ugyancsak Barna Ferdinánd irányítása alá került.

A munkakörök felosztása Eötvös rendelkezése értelmében így alakult: Barna Ferdinánd foglalkozik a könyvek rendezésével és feldolgozásával, ezen kívül felügyelete alá tartozik a folyóiratok és hírlapok gyűjtése, az olvasóterembe való kiadása. Vezetése alatt tíz napidíjas fog dolgozni. Barna Ferdinánd köteles a könyvtár-rendezési munkálatokról naplót vezetni s abban minden utasítást, megállapodást, módszertani tapasztalatot, a teljesítések adatait és a díjnokok (napidíjasok) minősítését írásban rögzíteni, Mátray Gábor munkakörébe tartoznak az oklevelek, kéziratok, ősnymtatványok, ritkaságok, a könyvtári kurrens munkák (az új beszerzések adminisztrációja, a kötetésre való előkészítés), valamint az olvasóterem felügyelete.

A könyvtár rendezését először a még fel nem dolgozott gyűjteményekkel kellett kezdeni, ennek befejezéséig az olvasóterem tovább működhetett. Amikor a már feldolgozott rész, tehát a Széchényi-féle törzsanyag újra való feldolgozása következett, ennek időtartamára az olvasóterem zárva tartása volt tervbevéve. Újra megnyitni az olvasótermet akkor kellett, amikor már legalább egy tudományszak teljes feldolgozása befejeződött.

A feldolgozás pontos munkamenetét a miniszteri leirat az alábbiak szerint rögzítette:

1. A könyvek címléírása, a müncheni könyvtárban előírtak szerint. A rendsző megválasztása ugyancsak az ott bevett szabályoknak megfelelően. A negyedíves, rovatolt "címlapok" egyes rovatainak pontos kitöltésére nézve Barna Ferdinánd és Villecz Kamill együttesen készítsen részletes utasítást a személyzet részére. "Ezen utasítást csak a kiküldött biztos előleges beleegyezésével lehet megtoldani, megcsonkítani, vagy bármi részben módosítani."

Az utasítás mellékletében megtalálható "címlap" (mai kifejezéssel: címfelvétel) előírt rovatai: I. Rendszó (a szerző neve vagy a mű címének első szava); II. Szignatúra, a könyv raktári jelzete. A főosztály római számmal, a szak betűjegye, mely az illető szak latin elnevezésének rövidítése, a könyv száma, arab számmal. (Ennek részletezését ld. a 2. pontban.) III. Kolligátumok soronkövetkezési száma; egyébként üres. IV. Kolligátumok esetében az első mű szignatúrája. Kétes szakú könyveknél utalás egy másik szakra, melybe a mű szám nélkül kerül. V. Formátum (ívrét megjelölése 2°, 4°, 8°) VI. A mű címe. VII. Impresszum adatok (Hely, év, kiadó, ennek hiányában nyomda.) VIII-IX. Többkötetes művek, ill. gyűjteményes munkák egyes kötetének részletezése. X. Egykötetes műveknél a terjedelem (lapszám). XI. A mű nyelve. XII. Beszerzés módja, provenientia. XIII. Kötés leírása. (Már itt megjegyezzük, hogy az itt leirtaktól több tekintetben – de nem lényegileg – eltérő az, amit Barna Ferdinánd 1876-ban a Magyar Könyvszemlében közölt. Nyilvánvaló, hogy a feldolgozás során a gyakorlat módosította az eredeti szabályzatot.)

A kész címlapokat (címléírásokat) és könyveket ideiglenes sorszámmal kellett ellátni (1000-ig terjedő, majd betűkkel megkülönböztetett számsorok), a könyvek ebben a sorrendben kerülnek a polcokra; a címlapokat viszont már szakok szerint, ezen belül betűrendben kellett tartani.

2. A könyvek osztályozása a müncheni szakrendszer szerint, azaz "viszonya-inkhoz képest célszerűnek talált megszorításával" a 12 főosztályt megtartva, de csak 111 alszakra osztva történik. Az osztályozási terv a leirat mellékletében található. (A szakrendszer részletes ismertetését ld. a következő fejezetben.)

Az alszakok csökkentése (összevonása) miatt a müncheni előírások nem használhatók, ezért Barna Ferdinánd és Villecz Kamill dolgozzák ki a részletes osztályozási tervet, az egyes alszakokba való tárgyak leírásával. Erre is ugyanaz vonatkozik, mint a címléírasi szabályzatra: megváltoztatnia sem Barna Ferdinándnak, sem utódjának nem szabad a miniszteri biztos, ill. a minisztérium engedélye nélkül.

A leirat ezután felsorolja azokat az un. általános gyűjteményeket, amelyek a könyvek tudományszakok szerint rendezett állományában különleges kezelésben részesülnek.

"Classicusok." – Ezen a görög-római klasszikus szerzők értendők, besorolási helyük a II. Philologia főosztály 4. Lingua graeca és 5. Lingua latina szakja.

"Hungaricák". – Erről alább részletesen szólunk.

"Duplák". – Ezek kiszűrésére részletes utasításokat tartalmaz a leirat. Osztályozás nélkül, ideiglenes számsorrendben külön kezelendők, elidegenítés esetén címlapjukat meg kell semmisíteni.

"Removendák" – "A removendák kiválasztásánál jó tapintat szükségeltetik, tekintetbe veendő az időviszonyok." Feldolgozásuk ugyanúgy történik, mint a többi könyvéké, a katalógusban szerepelniük kell, de maguk a könyvek "külön zár alatt tartandók már az ideiglenes felállítás alatt is." Sajnos ennél többet nem tudunk meg arról, hogy mit tekintettek ekkor "zárolt" anyagnak, de az a kitétel, hogy az "időviszonyok"-at tekintetbe kell venni, valószínűleg a kiegyezés teremtette új történelmi-politikai helyzetre utal. (A szabadságharcra vonatkozó irodalom, valamint az emigráció irodalma e korszakban nyeri vissza legitimitását.)

"Eroticák" – Ezeket sem leltározni, sem feldolgozni nem kellett, folyószámmal ellátva azonnal "külön zár és őrizet alá vétetnek."

A hungaricák elkülönítésének alapelveire és gyakorlati megvalósítására külön részletes tájékoztató melléklet szolgált. Eötvös ezt így indokolta: "A Hungaricakat illetőleg... részletes utasítást találtam kiadandónak, hogy a Hungaricak alszakába tartozó könyvek meghatározásánál önkény vagy személy ne uralkodhassék, és a Hungaricak szűkebb alpra szorítva a tudományszakok szerinti felállítást ne gátolhassák, de nagy terjedelmű külön könyvtárra se nőhessék ki magukat." Ebből világosan kitétszik: 1. a hungarika-meghatározásnál az önkényes megítélést Eötvös eleve ki akarta zárni; 2. nem volt szándékában a hungarika-anyagból egy külön könyvtárat létrehozni a könyvtáron belül, éppen ellenkezőleg: a hungarika-fogalmat szűkebb alpra – lényegében a történelemre – szorítva, a tudományszakok rendjébe besorolva kívánta a magyar vonatkozású anyagot kiemelten elhelyezni.

E gondolat – mint a müncheni szakrendszer 1848-as Mátray-féle fordításának ismertetésénél már jeleztük – nem volt eredeti: pontos megfelelője volt annak a módnak, ahogyan a müncheni könyvtárban a bajor vonatkozású műveket, a *Bavaricat* kiemelték. Az eötvösi leirat hungarikákra vonatkozó melléklete, mely minden bizonnyal Barna Ferdinánd javaslata alapján készült, esetleg egészen az ő munkája volt, meglepő egyezéseket mutat Mátray fordításával ill. az abban közölt jegyzetekkel.

Mátray

“A müncheni könyvtárban a bajorországi minden tudományos munkákból egy külön egyetemes könyvtár, *Bavarica* cím alatt, állítatott fel, azért ez osztály, a XII. főosztály után, helyesebben tétethetett volna. – Mivel azonban a történeti szak kitünőbb, a bajor országok ide helyeztetek.”

Eötvösi leirat:

“A *Hungaricak* külön általános könyvtárat képeznek, amiért ezen osztály a XII. főosztály végére is helyesen tétethetnék, tekintve azonban, hogy ezen gyűjteményben legkiválóbb a történelmi szak, a *Hungaricak* a *Historia* ezen szaka alá soroztattak.”

Ennek értelmében tehát az elkülönített *Hungarica*-könyvtár tulajdonképpen a *Historia* (Történettudomány) főosztályának egy szakcsoportjává válik s mint látni fogjuk, tárgyában erősen leszűkítve, négy osztályra tagozódik.

A *Bavarica*, ill. a *Hungarica*-meghatározásban továbbra is sok az egyezés az eredeti müncheni szöveggel, bár természetesen a magyar viszonyokra való alkalmazás jelei is megmutatkoznak. Még a közelmúltban is sok vitára alkalmat adó, majd éppen a Széchényi Könyvtár munkatársai által kidolgozott *hungarica*-meghatározás ismeretében³⁶ sem lesz talán haszontalan a nemzeti könyvtár első *hungarica*-meghatározásának részletes ismertetése.

“Idetartoznak:

1. Az irodalom, történet és jogtudomány, amennyiben Magyarországot Erdéllyel, Horvát, Tót és Dalmátországot érdeklik;

2. Minden irat, mely Magyarországot érdeklő valamely tárgy felett történelmi, jogi, vagy irodalmi szempontból értekezik, nem szükséges azonban, hogy a munka szerzője szent István koronájának alattvalója legyen;

3. A *Hungaricak* 4 osztályra szakadnak, és pedig *Hungaria historica*, – *ecclesiastica*, – *litteraria*, – *juridica*...” Ez a meghatározás is a bajor eredeti mintájára készült, a 3. pontban említett négy osztály is azonos, természetesen azzal a különbséggel, hogy a *Hungaria* helyett ott *Bavaria* állt. A Széchényi Könyvtárban e négyhez később még egy ötödiket csatoltak: a magyarországi gyászbeszédét. (*Hungaricae orationes funebres*.) Az osztályok rövidítései: Hung. h. – Hung. e. – Hung. 1. – Hung. j. – Hung. o.f.

Az utasítás szerint "Magyarország alatt értendő mindenkor Erdély, Horvát, Tót és Dalmátország is", vagyis az országhatárok megszábta területi elv érvényesült, azaz a Magyar Szent Korona valamennyi országa, ideértve a középkorban hozzánk tartozó Dalmáciát is. Azok a művek, amelyek nem kizárólag Magyarországra vonatkoznak, hanem kiterjednek az egész ausztriai birodalomra, csak abban az esetben tekinthetők hungarikáknak, ha erre a könyv címlapja is utal.

Mindebből világosan kitűnik, hogy a hungarikákat valóban igen szűken értelmezték: tulajdonképpen csak a történeti és jogi vonatkozású művekre. A Hung. h. Magyarország történetét, a Hung.e. Magyarország egyháztörténetét, a Hung.j. a magyarországi jogtudományt, a Hung.l. a tudomány, az irodalom és a művészetek hazai történetét, valamint ezek intézményeinek magyarországi történetét jelentette. Sem a magyar szépirodalom, de még a magyar nyelvészet sem tartozott a kiemelt hungarika-szakokba, mindkettő a maga tudományágjába került, bár külön alszakba. Az Aesthetica egyik alszaka volt a "Poetae et Oratores hungarici", P.O. hung. jelzettel, vagyis a magyar szépirodalom; a Philologia egyik alszaka a "Linguae hung. et affines" L. hung. jelzettel, vagyis a magyar és rokonnyelvű népek nyelvésze. Nem ismerték el a szerzői hungarikum fogalmát sem: "...nem szükségképp Hungaricum mindaz, amit magyar szerző írt; így például nyelvészeti dolgozatok kivétel nélkül a II. főosztályba (Philologia) tartoznak, habár magyar szerző által íratlak, sőt ha a magyar nyelvre vonatkoznak is." Ezt megerősíti a következő magyarázat: "Kivétel alá esnek némely tárgyak, melyek célszerűbben állíthatatnak fel illető szakukban, p.o. politikai hírlapok, magyar nyelvészet, magyar szépirodalom; stb. *mivelhogy oly túltengést ideznének elő a Hungaricákban, hogy a tudomány szakok szerinti felállítás illusoriussá válhatnék, mert a Hungaricák voltaképpen tudomány szakot nem képeznek.*" (Kiemelés tőlem) Itt érhetjük tetten azt az ellentmondást, amit egy egyetemcs gyűjtőkörű könyvtárra kidolgozott szakrendszernek egy speciálisan nemzeti gyűjteményre való alkalmazása eleve magában hordott: ha következetesen alkalmazzák, szétfeszíti a szakrendszer kereteit s a csoportosítás aránytalanú válik, ha a patriotika fogalmát szűkítik le, nem jön létre az egységes nemzeti gyűjtemény. Itt az utóbbi módot választották, az egység megteremtését a később elkészítendő szakkatalógusra bízva: "Rendszeres catalogus készítésénél azonban, mely műtét a Hungaricákon fog megkezdetni, 'magyar' és 'Magyarország' alatt fog felvétethetni mindaz, ami a tudomány szakok szerinti feállításnál maga szakába soroztatott." Más kérdés, hogy ennek a szakkatalógusnak elkészítésére soha nem került sor.

A hungarikák kezelésére vonatkozó melléklet a továbbiakban részletesen felsorolja, hogy milyen tárgyú műveket kell az egyes "Hungarica" osztályokba sorolni. (Csak érdekességként jegyezzük fel, hogy a Hung. I. osztályának 9. pontja: A Magyar Nemzeti Múzeum ügyei.)

3. A könyvek *szakrepertóriumba* való bevezetése és a polcon való végleges felállítása jelentették a feldolgozó munka befejező fázisát. Az eddig ideiglenes sorsorba rendezett könyveket most kellett szakok szerint szétválogatni. Ez a művelet a

már eleve szakrendbe állított címleírások segítségével történhetett. A szakrendi felállítás értelmében a könyvek először főosztály, ezen belül a megfelelő tudományszak (alszak), ezen belül 3 féle méret (ív-, negyed- és nyolcadrét) szerint, majd a méreten belül betűrendben kellett a polcokra kerüljenek. Az így felállított állomány rendjének megfelelően rendezték a kész címleírásokat is, s ezeket rövidítve írták be a szakrepertóriumokba. Mivel minden szakon belül 3 méret volt, a 111 szakhoz 333 kötet szakrepertóriumra volt szükség, így a repertóriumok pontosan tükrözték a raktári állományt, végeredményben helyrajzi katalógusként szolgáltak. (A gyakorlatban azonban nem nyitottak valamennyi mérethez külön kötetet: a legtöbb szaknál – kivéve a legnagyobbakat – egy köteten belül szerepelt, helykihagyással, mindhárom méret.) Az egyes tételeket beszámozták, mind a repertóriumban, mind a könyvön, így alakult ki a könyv végleges raktári jelzete. Ekkor az ideiglenes beszámozást megszüntették. Az utasítás pontosan megszabta a raktári jelzet elhelyezését a könyvön, valamint a könyv lebélyegzésének módját is. A későbbi szerzeményekre számítva, mind a raktári polcokon, mind a szakrepertóriumban üres helyeket kellett hagyni, maga a beszámozás is kihagyásokkal történt. Az új szerzemények beékelését úgy végezték, hogy az új könyv részére először a kihagyott sorszámokat használták fel, majd ezek betelte után az újonnan érkezett mű a közvetlenül felette álló régi tétel sorszámát kapta meg és megkülönböztetésül egy betűt kellett hozzá írni "exponensként". (A betűt úgy kellett kiválasztani, hogy a később érkezők az eredeti tételhez viszonyított megfelelő közelségű betűt kaphassák.)

Eötvös természetesen gondolt "tudományos igényeknek megfelelő rendszeres (reál) Catalog készítés"-re is, megvalósítását azonban későbbre halasztotta, amikor már a könyvtári személyzet felkészültsége ilyen fontos és nehéz feladat elvégzését is lehetővé teszi. Mindenesetre Eötvös realitásérzékét dicséri, hogy nem volt szándékában a szakkatalógus készítését kezdőapidíjasokra bízni.

Eötvös a továbbiakban úgy rendelkezett, hogy a különgyűjteményekkel, melyek ekkor önálló főosztályokat képeztek (pl. metszetek, könyvmatok, fényképek, családi címerek, stb.) addig nem kell foglalkozni, amíg a minisztérium ezekre nézve is részletes utasítást ki nem ad. Az addig különálló térképgyűjteményt viszont a földrajzi szakkal együtt a történettudomány főosztályába kellett bedolgozni.

Eötvös intézkedett arról, hogy a könyvtár különlegesen értékes és ritka darabjait a jövőben külön szekrényben, üveg alatt kell tartani, hogy a közönség azokat láthassa. A feldolgozás során előkerülő értékes és ritka darabokat is külön kellett válogatni, "Rariora" jelzettel ellátni, zár és őrizet alatt tartani.

Befejezésül Eötvös szigorú rendelkezést adott ki a könyvtárhasználat tudományos jellegének megőrzéséről. A már sokak által idézett intelm elősorban Mátray Gábornak szólt, nyilván nem ok nélkül: "Erélyétől és rendszeretétől elvárom, hogy az olvasdát mulató helyé (időtöltés helyévé) alásülyedni nem engedendi, és azok megrendeléseinek foganatosítását állhatatosan megtagadandja, kik az olvasdában az időt csupán mulattató olvasmányok, képes könyvek s effélék forgatásával tölteni kívánják."

Az eötvösi leirat összesen 6 mellékletre hivatkozott, ezek közül 5 található ma is az irat mellett: 1. rövid címléírasi utasítás, kinagyított rovatolt "címlapon"; 2. a müncheni szakbeosztás sémája, már nyomtatott formában; 3. utasítás a hungarikák osztályozására; 4. utasítás a könyvek bekötésére, a müncheni könyvtár kötetési szabályzata szerint; 5. példák a címléírásra (rég, Mátray Gábor-féle címléivétel és ugyanazon mű müncheni felvétele). Hiányzik a hatodik, amely a szakrepertórium készítésére adott mintát.

Annak bizonyosságául, hogy Eötvös József mennyire személyes felelősségének – nyugodtan leírhatjuk: szívügyének – érezte a Nemzeti Múzeum Könyvtárának új-járendezését, az a levél szolgál, amelyet 1869. jan. 31-én intézett Széchényi Pálhoz, Széchényi Ferenc utolsó életben lévő fiához. Széchényi Pál (1789–1871), mint az alapító fia és a Széchényi család szeniora, gyakorolta az alapítványhoz fűződő jogokat, amelyek ezidőszerint a könyvtár őrének, egy irnokának és egy szolgájának személyére teendő javaslatból álltak. (A kinevezés már a miniszter jogköréhez tartozott.) Ebben a levélben Eötvös kifejtette álláspontját a könyvtárral kapcsolatban: "Köztudomású, sőt a napisajtó által több ízben szőnyegre hozott tény, hogy a m. nemzeti múzeumban létező országos könyvtár ... jelen állapotában nem hozhatja azon gyümölcsöt, melyet a nemzet a legválogatottabb szellemi kincseket magában rejtő, s idő folytán a nemzet költségén is tetemesen gyarapított ily nagyszerű adománytól méltán elvárható".³⁷ A könyvtárban a feldolgozó munka igen lassan halad, mivel "1. a rendelkezésre álló munka és pénzerő a feladat terhével és terjedelmességével helyes arányban nem áll, 2. mert a könyvek felállításának műtétét sajátképeni rendezési eszme nem lengi át, maga a felállítás pedig nagyon gyarló vezérelvek alapján vétetett folyamatban." A továbbiakban Eötvös részletesen ismerteti intézkedéseit, bizonyítva egyúttal azt is, hogy azok a Széchényi Ferenc által kiállított alapító levéllel ellentétben nem állnak. Utal azonban arra, hogy a Széchényi-féle nyomtatott katalógusokban követett szakrend felett eljárt az idő, azóta a könyvtár is jelentősen gyarapodott, "az irodalom egészen új ágai keletkeztek, a könyvtár tudomány lényeges változáson ment keresztül, s a magyar irodalom akkoron még alig sejtett fejlődést nyert; mi által a könyvtárnak kor- és szakszerű rendezése immár elodázhatlan kívánalommmá vált." Annak érdekében, hogy "a tervezett rendezés a lehető legjobb sikerrel eszközöltessék, legcélszerűbbnek találtam azt, valamely már tetteleg érvényben álló és megpróbált rendszer szerint eszközöltetni." E szavak újra csak azt bizonyítják, hogy Eötvös választása tudatosan esett a müncheni könyvtár szakrendszerére, mely könyvtárat világhírűnek és "a jelen kor könyvészeti igényeinek megfelelően rendezett"-nek nevez a levélben. A továbbiakban az is kiderül, hogy Eötvös a Széchényi Könyvtárban alkalmazott rendszert mintául szánta az ország többi könyvtárainak rendezéséhez. A Münchenbe kiküldöttek "az ott divó rendszert a Széchényi-országos könyvtárba átültethessék, s azt oly karba helyezhessék, hogy hazánk többi rendezetlen könyvgyűjteményei felállításánál mintául szolgáljon. ..." – írja levelében.³⁸

Az egyes munkafázisok részletes ismertetése után Eötvös kifejtette, hogy a "rendezés több évet veendő igénybe, mely idő azonban parányinak bizonyuland be

az elérendő eredménnyel, és azon idővesztéssel szemben, melyet a nemzetnek, és a tudományosságnak eddig eltűrniök kellett. Elvégre is tényné váland a 66 éves pangásnak véget szakító rendezési eszme, s az idétlen halmazból szerves testté átalakított s úgy szólván új életre ébresztett Széchényi országos könyvtár fennem hirdetendi nagylelkű alapítója, és nemzetségének dicsőségét.” Levelét tájékoztatásul s azon szándékkal küldte el, hogy a benne foglaltaknak a Széchényi család irattárában is nyoma legyen – fejeződik be Eötvösnek Széchényi Pálhoz intézett levele.

A müncheni szakrendszer helyi átdolgozása

Az eredeti müncheni szakrendszer a tudományok összességét 12 főosztályba s ezen belül 182 szakba sorolta. A főosztályok az alábbiak voltak:

I. Encyclopaedia	VII. Philosophia
II. Philologia	VIII. Aesthetica
III. Historia	IX. Politica
IV. Mathematica	X. Medicina
V. Physica	XI. Jurisprudentia
VI. Anthropologia	XII. Theologia

Egy-egy főosztályon belül a szakok száma meglehetősen egyenlőtlenül oszlott meg: a legkevesebb volt a 3, a legtöbb a 41. A leginkább kidolgozott főosztály a Historia és a Theologia voltak, az elsőben 41, az utóbbiban 38 szak volt. A 19. század eleji viszonyokat tükrözi, hogy a 182 szakból mindössze 14 jutott a természettudományokra, két főosztály: a Mathematica és a Physica között megosztva. Tulajdonképpen idesorolhatjuk még az orvostudományok főosztályát is. (Medicina), mely 8 szakból állt. Meglehetősen részletesen volt még kidolgozva a Philologia főosztálya (18 szakkal), amely a nyelvészetén kívül a görög-római klasszikusokat is magában foglalta, valamint a jogtudomány (Jurisprudentia), mely 16 szakra oszlott. Ezek az arányok megfelelnek a tudományok korabeli fejlettségi szintjének, más könyvtári szakrendszerek sem juttattak ekkor nagyobb teret a természettudományoknak.³⁹

Barna Ferdinánd feladata a szakok számának csökkentése volt, ezt összevonásokkal érte el. Magától értetődik, hogy azokban a főosztályokban csökkentett erőteljesebben, amelyek a legtöbb szakkal rendelkeztek, így a teológia szakjainak száma 21-el, a történettudományé 18-al, a jogtudományé 10-el lett kevesebb. Barna Ferdinánd összevonásai logikusak, értelemszerűen alkalmazkodnak a magyar viszonyokhoz, ill. a Széchényi Könyvtárban meglévő állományhoz. Néhány példa a történettudomány területéről: a Genealogia és a Heraldica szakot közös szakba vonta össze, a Chronica szakot megszüntette és anyagát a megfelelő történeti szakokba osztotta. Franciaországnak négy helyett egy szakot biztosított, hasonlóképpen

egyetlen szakot Németországnak; Belgium, Spanyolország, Portugália, Svájc és a Skandináv országok történetét összevonva H. rel. (Historia reliquarum gentium Europaeum) azaz A többi európai népek története c. szakba. A történettudomány a hungarika szakok bevezetésével bővült a minisztérium már ismertett szabályzatának megfelelően. A nyelvtudomány (Philologia) volt az egyetlen főosztály, ahol Barna nem összevont, hanem jelentősen átdolgozott, sőt bővített. Barna Ferdinánd kiváló nyelvész volt s ez meglátszik itteni módosításain is: Gulyás Pál szavaival élve "a módosítások a rendszer határozott előnyére váltak."⁴⁰ Barna pl. a müncheni summás *Linguae asiaticae* (ázsiai nyelvek) csoportjából 4 szakot képzett: 1. árja nyelvek; 2. magyar és rokon nyelvek; 3. török-tatár nyelvek; 4. turáni nyelvek. A "többi nyelvek" (*Linguae reliquae*) csoportjából külön szakba emelte a szláv nyelveket, míg a klasszikus auktorok csoportjában a különálló "héber szerzőket" a "keleti szerzők" csoportjába olvasztotta. Az *Aesthetica* szakjában az egyes nyelvek szépirodalmi alkotásait tartalmazó alosztályok között természetesen képzett egy külön alosztályt a magyar irodalmi alkotások számára (*Poetae et oratores hungarici*, P.O. hung. jelzettel), kiemelve azt a *Poetae et oratores reliqui*, az egyéb nyelvek irodalmából.

Kevésbé szerencsések Barna Ferdinánd beavatkozásai a természettudományi szakokban: az amugyis szűkrezabott *Mathematicánál* úgy sikerült a szakok számát felére csökkentenie, hogy a csillagászatnak szánt 3 szakot megszüntetve, az egészet a *Mathematica universalis*-ba osztotta. A *Physica* szakjában az összevonások következtében pl. egy csoportba került a vegytan az alkimiával.

A Barna Ferdinánd-féle átdolgozást, – a Magyar Könyvszemlében 1876-ban közzétettnek megfelelően – a mellékelt táblázat szemlélteti. Ez a változat, amelynek alapján végülis a könyvtár rendezése történt, nem mindenben egyezik az Eötvös-féle leirat mellékleteként megőrzött, nyomtatott szakbeosztással. Ez utóbbiban pl. a *Philologia* szak még a münchenivel való egyezéseket mutatja, Barna Ferdinánd tehát később, menetközben dolgozta át a nyelvészeti szakot.

A müncheni szakrendszer tartalmi ismertetését – annak leírását, hogy milyen tárgyú művek kerültek az egyes főosztályokba, ill. szakokba – részletesen közölte Gulyás Pál már többször hivatkozott művében. Egy rövidített ismertetést azonban itt is szükségesnek tartunk, mivel az egyes szakok tartalma, mai szemmel nézve, nem mindig magától értetődő.

I. *Encyclopaedia*. – Idekerültek az irodalomtörténet, a tudományos intézmények és tanintézetek története, könyv- és könyvtártörténet, irodalmi folyóiratok, általános enciklopédiák és lexikonok, akadémiai és tudományos társaságok iratai, több tudományszakot érintő gyűjteményes művek. (A müncheni rendezés idejében ide kerültek a vegyes tartalmú periodikumok is, ezeket később kivették a könyvek közül az irodalmi folyóiratokkal együtt.)

II. *Philologia*. – Nyelvtudomány. Görög, római, keleti és héber klasszikus szerzők művei. Paleográfia.

III. Historia. – A történettudományon kívül a földrajz is, a térképgyűjteménnyel együtt. Életrajzok. E tudományok alszakjait képezték a hungarika-szakok.

IV. Mathematica. – A matematika és geometria mellett ezek alkalmazott területei is (csillagászat, geodézia, optika, statikai és dinamikai gépek, stb.) Építészet. (De: antik műemlékek a történettudományba, újabkoriak a művészetekhez, a magyarok a Hung. hist. szakba, a hadi építészet a Politica főosztály hadügyi szakjába. E példa egyben szemlélteti a szakbesorolás s ennek megfelelően a visszakeresés bonyolultságát is.)

V. Physica. – A fizikán kívül a kémia az alkímiával, a természetrajz (növénytan, állattan, ásványtan), mezőgazdaság, ipar, bányászat, kereskedelem.

VI. Anthropologia. – A tulajdonképpeni antropológián kívül a néprajz, a pedagógia, a sport és a játék. (Idekerültek a civil társadalom szerveződési formái, pl. az egyesületek, a nőkérdés, de az általános kiállítási katalógusok is.)

VII. Philosophia. – Filozófia, pszichológia, etika.

VIII. Aesthetica. – Esztétika, szépirodalom, képzőművészet (építészet és könyvművészet kivételével), színművészet, zene.

IX. Politica. – Politika, közigazdaság, szociológia, közrendészet, hadügy.

X. Medicina. – Orvostudomány, gyógyszerészet, állatorvoslás.

XI. Jurisprudentia. – Jogtudomány. (A magyarországi jogtudomány kivételével.)

XII. Theologia. – Vallás. (A magyarországi teológia és egyháztörténet kivételével.)

Míndezt részletesen kifejtve és magyarázva tartalmazza az a korabeli, bekötött kézirat, amely három példányban maradt fenn s a teljes feldolgozási folyamat gyakorlati munkaeszközéül szolgált. Elkészítésére még Eötvös leirata adta az utasítást.⁴¹ A müncheni osztályozási terven kívül címléírasi szabályzatot, a könyvek felállításának szabályzatát és a az egyes szakok "betűjegy-szerinti alfabetaikus átnézeté"-t tartalmazza. (Pl.: Acad. I.6. – azaz a tudományos akadémiák kiadványai az I. főosztály 6. szakjába kerülnek.)

A könyvet egyértelműen meghatározó raktári jelzet – müncheni mintára – jelölte a főosztályt (római számmal), következett az illető szak latin elnevezésének rövidítése, pl. Lingua latina: L. lat., Mathematica universalis: Math. u., Jus criminale: Crim. Ehhez járult az ivrét megjelölése, majd arab számmal a könyvnek a betűrendben elfoglalt helye szerinti sorszáma. (Pl. V. Phys. 8° 1076 d ... A. Humboldt Kosmos c. művét jelölte.) E jelzet (szignatura) rákerült mind a könyvre (ráragasztott címkével), mind a címléírást tartalmazó, negyedíves nagyságú rovatolt u.n. "címlap"-ra.

A három kézirat közül az alappéldányban van a legtöbb utólagos javítás, betoldás, itt-ott szövege is bővebb. Itt is találjuk a Philologia szakban annak nyomát, ahogyan a nyelvész Barna Ferdinánd a nyelvtudományi szakokat a münchenitől eltérően átdolgozta. Menetközbeni bejegyzések, változtatások a két másolati pél-

dányban is található. A szakosztályok részletezésénél felhasználták Mátray fordítását, de az egyezések ellenére Barna Ferdinánd szövege logikusabb, összefogottabb, magyarázó jegyzetet is többet ad.

Említésreméltó még az az itt található "Átnézet", amely a könyvtár különböző gyűjteményeinek korabeli felosztását adja, meghatározva az egységesített könyvtár új arculatát.⁴² Eszerint a könyvtár két fő részre oszlott:

I. A tudományszakok 12 főosztályára

II. Különleges általános könyvtárakra (különgyűjteményekre)

Ide tartoztak:

1. a klasszikusok (görög, római és keleti szerzők)

2. a Hungaricák

E két általános könyvgyűjtemény azonban a fenti 12 főosztály közé, a megfelelő főosztályba került: a klasszikusok a Philologia, a hungaricák a Historia alá

3. Manuscripta et autographa (kéziratok)

4. Diplomata (oklevelek)

5. Incunabula cum anno, sine anno (ősnymtatványok évvel, ill. év nélkül)

6. Xylographa (fametszetek)

Impressa membranacea (hártya-nyomtatványok)

Calcographa (réznyomatok)

Rariora (ritkaságok)

Remota (zárt anyag)

Erotica

Cimelia (drágaságok)

Sinica (kínai nyomtatványok)

7. Dupla

A periodikumok ebben a felsorolásban még nem képeztek külön gyűjteményt, a kor szokásának megfelelően mint vegyes tartalmú kiadványok a tudományszakok I. főosztályába, az általános művek közé kerültek (I. Encyclopaedia.) A politikai tartalmú hírlapok helye a III. Hist. főosztályban az Ephemerides politicae szakban volt.

A feldolgozó munka menete

A feldolgozó munka menetét Barna Ferdinánd leírta a Magyar Könyvszemlében megjelent cikkében. Feltűnő, hogy az egyes munkafázisok nem egyeznek pontosan az előtői leiratban foglaltakkal. Barnának ugyanis menet közben egy lényegesen egyszerűbb eljárást dolgoztak ki: nem látták el ideiglenes számsorral a könyveket, hanem a kész "címlapokat" (a címleírásokat tartalmazó címfelvételeket

– a továbbiakban ezeket a mai szaknyelvnek megfelelő kifejezéseket használjuk), mind a fő-, mellék- és utaló-lapokat betették a könyvekbe, amelyek a polcra már szakok, ezen belül méret szerint osztályozva kerültek. Amikor a teljes állomány "címlapozása" (címfelvétele) elkészült, megkezdődhetett a három méreten belül (ívrét, negyed-, ill.nyolcadrét) a betűrendezés, és ennek megfelelően a végleges beszámolás. (A beszámolásnál egy szakon belül mindhárom méretnél újra kezdődött a betűrend, a beszámolás ellenben helykihagyással történt.) Csak ezután vált el a címfelvétel és a könyv, s kezdődött meg ugyanebben a sorrendben a címleírások alapján a szakrepertóriumokba való bevezetés. Ilymódon Barnaéknak sikerült kiküszöbölniök az ideiglenes beszámolás műveletét, ami egyébként is csak egy kiegészítő munkamozzanat lett volna. Mindez Barna Ferdinánd kitünő gyakorlati érzékét, a könyvtári munkában való jártasságát bizonyítja. A szakrepertóriumokba rövidített címleírások kerültek (szerző, rövid cím, kiadás helye és éve, kötetszám) s minden mű után több helyet üresen hagytak a később érkező gyarapodás számára. Az előrenyomatott, rovatolt lapok oldalanként kéthasábosan 16-16 mű felvételére adtak lehetőséget. Az idők során – kb. az 1920-as évek elejéig – egyes lapokon betelt valamennyi rovat, máshol bőven maradt még üres hely. A kötetek első lapján (lapjain) feltüntették a főosztályba tartozó szakokat, a tárgyi besorolást sok helyen magyarázó jegyzetekkel is megkönnyítve. Az eredeti szakrepertóriumok 132 kötete ma is megvan a Széchényi Könyvtárban s munkaeszközüül szolgál mind a mai napig.^{42/a} A munka befejező részét a címfelvételek (fő-, mellék- és utaló-napok) egységes betűrendbe való rendezése s ezzel a könyvtár betűrendes alapkatalógusának létrehozása jelentette. A negyedív nagyságú címfelvételeket vastag, könyvalakú tokokban helyezték el. Ezek állványokra rendezve egy teli könyvespolc benyomását keltették. A tokok gerincén kis pajzsokon jelölték a betűrend-től -igjét. Több mint egy fél évszázadon keresztül ez volt a Széchényi Könyvtárban a katalógus kizárólagos formája, s korlátozott használata még ezután is sokáig fennmaradt. (A tokok számáról csak 1884-es adatunk van: ekkor 650 tokban fért el a betűrendes katalógus.)

A feldolgozó munka 1869 januárjában indult Barna Ferdinánd vezetése alatt. Az első három évben 10 napidijas, un. "díjnok" állt rendelkezésre, akiknek a könyvtárrendezés szabályzatából vizsgát kellett tenniök. A napidijasok elsősorban a pesti egyetem bölcsészettudományi kara hallgatóinak soraiból kerültek ki és 1 forint napidijat kaptak. Közülük hárman lettek később a könyvtár kinevezett dolgozói: Eötvös Lajos, Tipray Tivadar és Major Lajos.⁴³ A többiek közül Bassó Ármin az Országgyűlési Könyvtár első könyvtárnoka lett, Likaveczi János az Akadémiai, Páldy Lajos az Egyetemi könyvtárnál nyert alkalmazást.⁴⁴ Barna Ferdinánd keze alól tehát egész könyvtáros nemzedék került ki, akik továbbvitték a Széchényi Könyvtárban alkalmazott rendezési elveket és az ott elsajátított munkamódszereket. De más pályákon is kitűntek az egykori napidijasok: Simonyi Zsigmond pesti egyetemi tanár, Évva Lajos a Népszínház igazgatója, Zsilinszky Endre a szarvasi főgimnázium igazgatója, Boynychich Iván a zágrábi múzeum régészeti osztályának lett munkatársa.⁴⁵ 1872-től csökkent a napidijasok száma, 1873-ban már csak öten voltak s valószínűleg ennyi, vagy még kevesebb volt számuk a következő két

12, 298.
Or. Spec.

Schröck (= Samhegyi) Ferenc:
Egyetemes világtörténet. 1-3. kötet. III. k.
Kiadás. Pest 1862-1864. in 8.º Volumina 3.

(Művei)
Uda etiam sub: Samhegyi.

Dr. Kovács

Régi címfelvétel

évben. A másodsegédőr Supala Ferenc⁴⁶ eredetileg négy hónapig működött volna közre a rendezési munkálatoknál, a minisztérium azonban többször meghosszabbította megbízását, amely végülis két évig tartott, 1869 áprilistól 1871 áprilisáig. A könyvtár-rendezéshez volt még beosztva a két könyvtári szolga közül az egyik s 1870 januártól részmunkaidőben a másik is. A szolgák közül külön is meg kell emlékeznünk Mosonyi Antalról, aki húsz évig állt a Könyvtár szolgálatában s különösen nagy érdemei voltak a könyvtárrendezési munkálatokban. A *Magyar Könyvszemle* nekrológja 1889-ben így emlékezett meg róla: "Nyílt, gyakorlati esze hamar kiismerte magát a müncheni rendszer titkaiban. A rendezés alatt a könyvtár minden könyve az ő kezén ment keresztül, ő emelte ki a rendezetlen tömegből a lajstromozandó könyveket és ő állította fel ismét a lajstromozottakat a szekrényekben. Hasonlóképpen a kettős példányokat is ő helyezte el a kiselejtezettek közé. Ezen művelet által sok könyvnek a címét megjegyezte magának, s 20 évi szolgálatában a rendezésnél szerzett ismereteit annyira gyarapította, hogy ezekkel és a könyvtár technikában szerzett tapasztalásával a könyvtárnak és a közönségnek igen hasznos szolgálatokat tett. Ügyessége és könyvtárnoki temperamentuma közmondásossá vált. Ő a könyvtári gépezetben egy alárendelt, de fontos kerék volt, ..." ^{46/a} Mátray Gábor rendelkezésére csak egy segéderő, a kiségitő szolgából 1869-ben írnokká előléptetett Décsy István könyvkötő állt. ⁴⁷ Ő sem sokáig, 1871-től már sokat betegeskedett s augusztusban elhunyt. Utóda az 1871. nov. 20-án kinevezett Tipray Tivadar lett, aki tehetséges és szorgalmas könyvtárosnak bizonyult. ⁴⁸ Érthető, hogy Mátray Gábor 1870. jan. 3-i feljegyzésében így panaszkodott: "...megfosztva látom magamat a segéderőktől s mind az olvasda teendői, mind más munkák végzése kétszeresen súlyosodott rám." ⁴⁹ 1869-ben munkaerő hiányában a könyvek szokásos évi portalanítása is elmaradt – írja jelentésében. Egy magánlevélben 1871-ben igen keserűen írt, mentegelve magát késői válaszáért: "Azon mostoha és nyomasztó körülmények, melyek közel három év óta múzeumi hivatalomat folyvást tartólag terhelik, okozzák azt. [T.i. a késedelmet.] Hiszen e hónap elsejétől kezdve éppen magamra vagyok hagyva. Szolgámnak hadi gyakorlatokra kellett berukkolni; írnokom [Décsy István] a múlt hónapban meghalt; egyik segédem fél év előtt visszaadatott ugyan [Supala Ferenc], de most ez is hatheti szabadságra ment el; így tehát a könyvtár körül folytonosan teendő sok munkát magamnak kell ismét, úgy mint lehet, végezni. Ez jelenlegi állása a Széchenyi országos könyvtár első és fő őrének. Képzelheti Ön, mily kedves állomás az ilyen." A jövőben sem fog tudni hamarabb írni, mivel "...sok mindenféle teendőm annyira terhel, miszerint csak az éji órák közül ragadhatom el egyiket vagy másikat mellékes irományok s levelezések végzésére." ⁵⁰ A két korábbi napidíjas kinevezése – Tiprayé ugyanezen év novemberében, Major Lajosé 1872 május 16-tól – némileg enyhített a helyzeten.

A Nemzeti Múzeum vezetésében 1869 tavaszán következett be a változás: Kubinyi Ágoston nyugdíjazását követően március 4-től Eötvös József miniszter Pulszky Ferencet nevezte ki az intézet igazgatójává. Ezzel végetértek a négy éve folyó hírlapi támadások és az utódot illető találgatások, akik között – Xantus János,

Rómer Flóris, Henszlmann Imre, Ürményi József mellett – maga Pulszky is szerepelt már 1865-ben.⁵¹ Pulszky Ferencsel (1814–1897) a reformkori nagy nemzedék egyik utolsó tagja jutott végre méltó pozícióba. Az ő széleskörű műveltsége, európai horizontú tájékozottsága, lendületes aktivitása garanciát jelentettek arra, hogy a Nemzeti Múzeum kikerül eddigi kisszerűségéből s a patriarchális viszonyokat egy korszerűen fejlesztett tudományos intézet váltja fel.

A minisztérium részéről Eötvös József folyamatosan figyelemmel kísérte a könyvtárban folyó munkát: "E rendezés – írja a *Magyar Könyvszemle* 1889-ben – Eötvös Józsefnek nagyon szíven fektött, ki a rendezési munkálatok haladásáról többször személyesen győződött meg."⁵² Korai halála – 1871. február 2-án – megakadályozta, hogy a munka befejezését megérhesse.

A könyvtárrendezési munkálatokban Villecz Kamill mint kirendelt miniszteri biztos működött közre. A rendezés negyedik évében azonban hivataláról leköszönt s ezután a minisztérium a felügyeleti teendők ellátásával is Barna Ferdinándot bízta meg, aki ezt két évig végezte. Villecz Kamill működéséről nincsen adatunk, szerepe nyilvánvalóan adminisztratív jellegű volt. Annál inkább meg kell emlékeznünk Hegedüs Candid Lajos miniszteri osztálytanácsosról, aki a könyvtár-rendezés ügyének érdemi irányítója volt s akiről Barna Ferdinánd azt írta, hogy a Nemzeti Múzeumban a reformok "az ő erélyes közreműködésével, nem kis akadályok leküzdése után" kezdődtek meg és "ügyszólván szemelattára s közvetlen befolyásával" hajtottak végre.⁵³ Pulszky Ferencnek róla írt nekrológja plasztikusan festi le ezt a sokoldalú férfit, akihez hasonlók – írja Pulszky – az előző nemzedékben "nem voltak ritkák s anélkül, hogy őket szakembereknek nevezhetnők, általános művelődésük következtében képesek voltak a legkülönbözőbb szakokban sikerrel működni."⁵⁴ Hegedüs Candid Lajos kiváló teljesítményt nyújtott mind Eötvös, mind Trefort minisztersége alatt, s bár "a világ az érdemet a miniszternek tulajdonítja – írja Pulszky – kinek minden esetre legnagyobb érdeme, ha sikerül neki magát ily férfiakkal körülvenni, kik képesek eszméit felfogni s részletesen kidolgozni." A korszak kulturális életében –elsősorban a közgyűjtemények fejlesztése és a műemlékvédelem területén – Hegedüs munkássága valóban meghatározó jellegű volt. Ő "vette szívére a Nemzeti Múzeum és galleria ügyét" – folytatja Pulszky-s "mulatságnak tekintette, ha a Nemzeti Múzeum s könyvtár ügyeivel foglalkozhatott, gyakran látogatta meg ezen intézeteket s melegen érdeklődött kifejtésük iránt; de el is búsult, ha az azokra szánt s a költségvetésjavaslatba előirányzott nem nagy összegeket a pénzügyi miniszteriumban oly férfiak törölgették, kiknek művészetről, tudományról s annak befolyásáról az életre s a nemzet művelődésére semmi fogalmuk sincs, csupán takarékosági szempontból a logika ellenére is törölgették és redukáltatták, de azért mégis időről-időre történt némi haladás..." Pulszky végül felvillantja a magánosan, család nélkül élő férfi képét, aki esténként otthonában bibliofil szenvedélyének, bibliográfiai kedvteléseinek áldoz s még a késő esti órákban is az általa felügyelt művelődési intézmények munkatársait fogadja hivatalos ügyekben. Hegedüs Candid Lajos kétségkívül hivatásának és munkájának megszáll-

lottja volt s annál is inkább illő megemlékeznünk róla, mivel a nagyformátumú vezető mögötti második ember, a részletek kidolgozója és hűséges végrehajtója személyét az utókor rendszerint említetlenül szokta hagyni.

A munka érdemi része azonban s egyben felelőssége is Barna Ferdinándra hárult. Hazai viszonylatban ő volt ekkor az egyik legképzettebb könyvtáros, aki a rábízott hatalmas feladatot pontosan és lelkiismeretesen hajtotta végre. Segítette e munkában széleskörű nyelvtudása is: Barna Ferdinánd valamennyi fontosabb európai nyelvet ismerte s mint nyelvésznek, speciális szakterülete volt a finnugor népek nyelve, ősvallása, egész néprajza. Több volt ő, mint egyszerű könyvtáros: tudós nyelvész volt s tehetsége, tudása képesítették volna arra, hogy a kor legelső tudósai között foglaljon helyet. Rendkívüli szerénysége, a kortársak szerint "naiv félenksége" azonban komoly akadályai voltak egy sikeres tudós pályának. A Széchényi Könyvtárnak mindenesetre szerencséje volt, hogy ez a nagytudású, szerény ember megmaradt a könyvtár falai között s tudományos dolgozatain és Kalevala fordításán kívül minden energiáját a könyvtárrendezésnek szentelte.⁵⁵

Barna Ferdinánd emberileg nem volt könnyű helyzetben: végülis volt főnöke háttárbe szorításával, mégis vele egy fedél alatt s bizonyos kapcsolódási pontokon együttműködve kellett a nagy munkát szerveznie és irányítania. Mindez nem mehetett végbe surlódások nélkül s emberileg nagyon is érthető Mátray sértődött magatartása, időnkénti kifakadása. Jellemző erre az az eset, amikor a minisztérium 1869 májusában Eötvös Lajos felvételét ajánlotta a könyvtárba az olvasóterem körüli teendők ellátására Mátray Gábor mellé.⁵⁶ Eötvös Lajos kérvényét Pulszky utasítására Mátray véleményezte, aki szokatlanul éles hangon tiltakozott az olyan látszatsegítség ellen, aki bizonyosan "csak immel-ámmal" fog dolgozni s majd "csak akkor jövend a hivatalba, mikor neki tetszeni fog, vagy iskolai s katonai teendői engedik." (Eötvös Lajos ekkor még teológiai tanulmányokat folytatott s önkéntes katona is volt.) Mindenesetre nagy merészség (és talán végső elkeseredés) kellett ahhoz, hogy valaki a miniszter rokonának állást kérő levelére így reagáljon. Felpanaszolja Mátray, hogy nincs beavatva a minisztérium számdékaiba a könyvtár jövőbeli viszonyait illetőleg, de miután legújabbán arról értesítették, "hogy könyvtárunknak már általam rendezett nagyobb része is ujólag lajstromozandó, s ekkor az olvasda is bezárandó lesz – nem csak célszerűtlennek látom eddigi munkáim teljes kiterjedtségében további folytatását, hanem egy új hivatalnoknak betanítását, a régi rendszer ismerete és kezelésébe vezetését is fölöslegesnek tartom." Ebben a "nem normális állapotban" véleménye szerint Eötvös Lajost sokkal célszerűbb lenne az új rendszerű feldolgozási munkáknál alkalmazni, vonja le a végső következtést Mátray.⁵⁷ Így is lett – Eötvös Lajost Barna Ferdinánd mellé osztották be.

Az elmondottak világosan érzékeltetik azt a munkahelyi légkört, amelyben Mátray Gábornak és Barna Ferdinándnak dolgoznia kellett. Kettejük közül mégis Barna Ferdinánd volt kedvezőbb helyzetben, hiszen maga mögött tudhatta a minisztérium és a Múzeum új igazgatója, Pulszky Ferenc támogatását és bizalmát,

Schroch Jereux	III H un. Stam.		8°
	Egyetemes világtörténet 3 kött.	Poxsony 1862- 1863.	Kilian.
	1 ^o kötet 0 köt. Harmadik javított kiadás. ¹⁸⁶³ 272 l. 2 ^o kötet. Középkor. Harmadik javított kiadás. 1864. 185 l. 3 ^o kötet. Új. Kor. Második javított kiadás. 1863. 1 l. vel 260 és 1 l.		
ma gyar.	Poxsony sz. Kir. város polgár mestere. hiva sala.	Poxsony	Kilian.

Müncheni szakrendszerű új címfelvételek

<p>Somhegyi Jenő</p>	<p>III</p>	<p>St. un.</p>	
	<p>Egyetemes világtörténet</p>		
	<p>V. ö. Schöck Jenő</p>		

Utaló cédula a müncheni szakrendszer új címfelvétnél

míg Mátray már csatát veszve folytatta utóvédharcait. Ennek ellenére az utolsó percig is becsületesen szolgálta az intézményt, a számára életfeltételt jelentő könyvtárat.

A feldolgozás számszerű részeredményeiről az első időszakban pontosan tájékoztatott a hazai sajtó. A közvélemény felfokozott várakozása érthető volt: korábban a könyvtár rendezetlensége, az állomány feldolgozatlansága rengeteg panaszra adott okot s most végre az új vezetés a nagyarányú könyvtár-rendezés munkálatairól adhatott végre híradást. Elsőként a *Pesti Napló* közölte március 11-én, hogy január 9-től február végéig "2 883 mű lajstromoztatott és a főnálló 112 tudományos szakban osztályoztatott." A *Fővárosi Lapok* május 13-án jelenti, hogy április végéig már 10 193 művet lajstromoztak.⁵⁸ Júniusban 3 663, augusztusban 3 525, szeptemberben 4 881, októberben 4778 művet dolgoztak fel s december végéig a feldolgozott művek száma 38 348-ra emelkedett. Havi 24 munkanappal számolva ez kb. napi 133 mű katalogizálását és osztályozását jelenti. A bizakodó jelentések a *Fővárosi Lapok*ban 1870-ben is folytatódtak. Június 11-én megírják, hogy "A múzeum Széchényi-könyvtára már majd egészen lajstromozva van (májusban 3 390 művet osztályoztak), s most már csak a legújabb szerzeményű néhány száz könyvet kell pótlólag fölvenni."⁵⁹ A jelentések ezután elmaradnak s négy (!) évvel később, a *Fővárosi Lapok* 1874. évi, október 7-i számában ezt olvassuk: "Pulszky Ferenc...ígéri, hogy a könyvtár lajstromozása hamarosan befejeződik..."

A munka tehát a közölt nagyszerű eredmények után hirtelen lefékeződött, legalábbis ez derül ki a nyilvánossággal közölt adatokból. A dolog azonban nem volt ilyen egyszerű. A jelentésekkel ellentétben 1870 közepére még nem a teljes állománnyal, hanem csak az 1869 előtt még fel nem dolgozott könyvekkel készültek el (Illésházy-, Horvát-, Jankovich-féle könyvtárak és más kisebb gyűjtemények). A minisztérium ekkor adott ki utasítást a Mátray Gábor által már egyszer feldolgozott állomány (a Széchényi-féle hungarika-könyvtár és a segéd-könyvtár), valamint az addig felhalmozódott új szerzemények munkába vételére és az olvasóterem bezárására.⁶⁰ Alig egy hét múlva azonban a főhatóság kénytelen volt rendelkezését visszavonni, mivel kiderült, hogy az addig elkészült rész feldolgozása sincs tulajdonképpen befejezve. Megtörtént ugyanis a "lajstromozás" (címléírás, osztályozás), de a szakrepertóriumok készítése elmaradt. Az újabb utasítás értelmében tehát most a szakrepertóriumok elkészítésének kellett nekilátni s a régibb rendezésű részhez csak ennek elvégzése után lehetett hozzáfogni.⁶¹ A szakrepertóriumok kb. 1871. márciusára készültek el.⁶² Újabb egy év múlva jelentette Barna Ferdinánd, hogy 1872. áprilisig a feldolgozott művek száma 49 174, a kötetszám 78 452. Felhívta ugyanakkor a figyelmet arra a munkatöbbletre, amit a különböző eredetű magánkönyvtárak egyesítése során előkerült duplum-példányok nagy száma okozott. Véleménye szerint a többpéldányok száma elérheti a teljes készlet egyharmadát is. Ez az oka, hogy "az itteni könyvtárrendezésnél a másodpéldányok fölvétele és világosságban tartása csaknem oly fontosságúra nőtte ki magát, mint maga az alapkönyvtár rendezés végrehajtása."⁶³ Későbbi jelentésekből tudjuk, hogy a többpéldányok száma végül 18 414 kötet lett.

1872 közepén már csak a kb. 10 000 kötetes segédkönyvtár várt az újrendszerű feldolgozásra, de hátra volt még a folyóiratok és hírlapok, valamint a különgyűjtemények teljes anyaga. Az 1873-as év végén a minisztériumnak felterjesztett, az előző másfél év időszakára vonatkozó könyvtári jelentésből csak Mátray Gábor terjedelmes jelentését ismerjük, aki hivatkozik arra, hogy Barna Ferdinánd a könyvtárrendezésről külön jelentést fog adni, ez azonban már nincs az irat mellett.⁶⁴ Így csak Fraknói Vilmosnak, Mátray Gábor utódának 1874/76-os összefoglaló jelentéséből ismerjük a rendezés utolsó két évének eseményeit.⁶⁵ Ezek szerint a tulajdonképpeni feldolgozó munka 1874. július végén fejeződött be, az utolsónak hagyott teológia szakkal. Ezután a duplumok rendezésével, összeírásával foglalkoztak 1875. novemberéig, majd az 1873. augusztusa óta felgyűlt mintegy 16 000 db. újabb szaporulat feldolgozásához fogtak. E munka még 1876-ban is tartott. Mivel a könyvtárrendezés első szakaszában a kisnyomtatványokat egyszerűen félretették, 1875/76-ban sor került ezek rendezésére is, egyelőre időrendben. A könyvek tekintetében – írja Fraknói 1876. júliusában – hátra van még a szakrepertóriumok revíziója. E művelet jelentette gyakorlatilag a nagy munka befejező aktusát, Barna Ferdinánd szavai szerint is "minden könyvtárrendezés koronáját ... mely a rendezés befejeztével mindenhol végrehajtható..."⁶⁶

A Széchényi Könyvtár teljes könyvvállománya korszerű feldolgozásának befejezését tehát kb. az 1876-os év végére tehetjük. Ekkorra valamennyi kötet a müncheni szakrendszer szerint csoportosítva állt a raktárakban. Barna Ferdinánd és munkatársai keze nyomán olyan rendezett, a többes példányokat kiszűrt, egységes könyvgyűjtemény jött létre, amelyben az előre meghatározott elveket és a kidolgozott utasításokat pontosan és következetesen végrehajtották s a létrehozott nyilvántartások: a betűrendes katalógus és a helyrajzi elhelyezést tükröző szakrepertóriumok pontosan megfeleltek a raktári állománynak. A könyvek hozzáférhetővé, a könyvtár végre használhatóvá vált. A munka elismeréséül a minisztérium Barna Ferdinándot 1875. nyarán címzetes őrré nevezte ki.

Mint minden nagyszabású munkánál, itt is voltak azonban lemaradások, átmeneti megoldások, amelyek az elvégzett munka egységét ugyan lényegében nem zavarták, utólag mégis korrigálásra szorultak. Így pl. csak az 1878/79-es könyvtári jelentésből értesülünk arról, hogy a cédula-katalógusba az eredeti Széchényi-gyűjteményhez tarozó könyveknek a régi címfelvételeit osztották be és most ezeknek a régi felvételeknek "az új rendezési tervnek és a mai könyvtártani igényeknek megfelelő átdolgozása folyamatban van."⁶⁷ E meglepő közlés azt jelenti, hogy a Széchényi-féle törzsanyagnak a Mátray Gábor által készített címléírásait osztották be a katalógusba, gyakorlatilag nem végezve el a bejelentett újra való feldolgozást. Miután Mátray annakidején a címfelvételeken a müncheni szakjelzetet is jelölte, a cédulák minden további nélkül felhasználhatók voltak. A Széchényi-féle törzsanyagnak új, igényesebb címfelvételezésére tehát csak évekkel a nagy rendezés befejezése után került sor.

A rendezési munkálatok miatt a könyvtár a szokásos évi szeptemberi zárvatartásokon kívül csak 10 hónapig volt zárva: 1872. július 20-tól 1873. április végéig s ugyanezen évben a szeptemberi szünetet egy hónappal még megtoldták. A korlátozott kiszolgálást egyes tudósok részére még a zárvatartás idején is fenntartották. Ez nyilván nem jelentette, nem is jelenthette azt, hogy a nyitvatartás alatt a teljes állomány mindig hozzáférhető volt. Azt szolgálták ki, amit éppen lehetett. S hogy ez nem mindig volt problémamentes, arra bizonyosság Mátraynak egy levele 1873-ból Szász Károly református püspökhöz, aki könyveket kért kölcsön: "...levelére örömezt válaszoltam volna azonnal, ha kikeresni tudták volna az óhajtott munkákat azon jó urak, kik a múzeumi könyvtárnak újabb lajstromozását már 5-ik éve folytatják, de még mai napig sem végzék be, s miután az általam rendezve volt nagy részt is összehányták, s a chaoszból kibontakozni nem tudnak, csak a következőket valának képesek mind eddig kezemhez szolgáltatni..." Végül azt ajánlja, hogy a többi könyvért, mivel azokat "a föndicsért lajstromozók semmi módon sem tudják megtalálni", forduljon Szász Károly az Akadémiai Könyvtárhoz.⁶⁸ E levél akkor is fényt vet a könyvtári viszonyokra, ha leszámítjuk Mátray Gábor pozitívának éppen nem mondható viszonyulását a könyvtárrendezési munkálatokhoz. Az olvasók kiszolgálása egyébként nem kis terhet jelentett: a napi átlagforgalom 1870-ben kb. 42 fő, de a következő évben már 71 volt. A rákövetkező két évben – a zárvatartás miatt – ez erősen lecsökkent s utána is csak lassan emelkedett: 1874-ben 42-re, majd 1875-ben 52-re.⁶⁹

A könyvtár nyolc nagy raktári terme még a kiegyezés évében sem volt bebútorozva. Az ittlévő könyvek részben ideiglenesen összetakolt állványokon, részben a földön heverték. Mátray minden jelentésében kitért erre a lehetetlen állapotra, mindannyiszor sikertelenül. A minisztérium most erről is intézkedett: Eötvös József 1869-ben maga írt levelet a Közmunka és közlekedési miniszternek a múzeumi termek bebútorozása ügyében.⁷⁰ A munka el is kezdődött, nem túl gyorsan, mert 1872-ben még mindig négy terem állt berendezés nélkül.

A könyvtárrendezési munkálatok összességükben, a személyi és dologi kiadásokat együttvéve, jelentékenyen megterhelték a kulturális tárca költségvetését. Az elvégzett számítások szerint a müncheni rendszerre való áttéréssel kapcsolatos nagy könyvtárrendezés 1868/69-ben 20 000 Ft. "rendes", a későbbiekben 36 800 Ft. "rendkívüli" és 1100 "átmeneti" államsegélyben részesült. Ez az 57 900 Ft. tekintélyes összeg volt, megfelelt a könyvtár gyarapítására a minisztériumtól kapott évi dotáció nyolcszorosának.⁷¹

Eredmények és hiányosságok: a kortársak és az utókor bírálata

A korábban sokféle gyűjteményből álló Széchényi Könyvtár 1876-tól már mint egységes állományú, a müncheni szakrendszer szerint példás következetességgel feldolgozott könyvtár állt a használók rendelkezésére. E teljesítmény értékét mérlegre téve három kérdésre kell választ adnunk:

1. az újjárendezés megfelelt-e a kor színvonalán álló könyvtártani elveknek és gyakorlatnak, vagyis könyvtári szempontból korszerű volt-e?

2. a müncheni szakrendszer megfelelt-e a kor támasztotta szaktudományi igényeknek és a mindennapos könyvtári használat gyakorlati szükségletének?

3. a müncheni szakrendszer megfelelt-e a könyvtár jellegének és sajátosságainak?

Az első kérdésre igennel kell válaszolnunk. A kor elfogadott könyvtári mintaképe a szakok szerint rendezett, állományában egységesített és meghatározott nyilvántartásokkal: betű-, szak-, ill. helyrajzi katalógussal rendelkező könyvtár volt. A rendezés után ilyen könyvtárrá vált a Széchényi Könyvtár is. Raktári rendje egy egyetemes érvényű szakrendszert követett, amelyben megpróbáltak – meghatározott keretek között – a hungarika-szempontra is figyelemmel lenni. A jelzeteles rendje megszabadult a helyhez (szekrényhez, polchoz) való kötöttségtől: a szakjelzeteknek a mérettel és betűrenddel kombinált változata az abszolút helymeghatározás helyett a kötetek egymáshoz viszonyított helymeghatározásán alapult. Az egységes és cédulaformájú, tokokban elhelyezett betűrendes katalógust a kötetformájú szakreperitóriumok sorozata egészítette ki.

Hasonló utat jártak be és hasonló eredményre jutottak a többi hazai nagykönyvtárak is, jóllehet a magyar fejlődés a nyugat-európai mintákat bizonyos megkésettiséggel követte. Mire az új módszerek nálunk – elsősorban a vezető fővárosi könyvtárakban – meghonosodtak, addigra Nyugat-Európában a könyvtári módszerek tovább fejlődtek, finomodtak s jelentkezett a szakrendi felállítás válsága is.

A nagyobb hazai könyvtárak közül egyedül a Széchényi Könyvtár fogadott el rendezési elvül külföldi mintát, ennek megfelelően a megvalósult szakrendszer is itt volt a leginkább átgondolt és a legrészletezőbb. Az Akadémiai, az Egyetemi, a Műszaki Egyetemi, valamint később a kolozsvári Egyetemi könyvtárak valamennyien saját szakrendszert dolgoztak ki, természetesen nem mellőzve a külföldi példák tanulságait sem. Logikai felépítésük, részletezettségük – az egy kolozsvári Egyetemi könyvtárat kivéve – elmaradt a müncheni szakrendszer mögött. Határozott előnyük volt viszont, hogy gyakorlati szempontokat követtek és a helyi sajátosságokból indultak ki. Általában a gyakorlatias szempont és a dogmákkal szembeni kritikus magatartás volt jellemző hazai könyvtárainkra, amint ezt Fraknói Vilmos meg is fogalmazta: "...a könyvtártan szabályainak érvényessége csakis a tapasztalás által igazolt célszerűségükön alapszik; következésképpen az azoktól való eltérés meg van engedve, sőt azt az okosság parancsolja, ha speciális viszonyok között nem mutatkoznak célszerűeknek."⁷²

A müncheni szakrendszert korszerűségi szempontból mérlegre téve nem szabad figyelmen kívül hagyunk, hogy a rendszert még a 19. század elején dolgozták ki. Mire ez és a hozzá hasonló típusú szakrendszerek Magyarországon mintává váltak és meghonosodtak, már küszöbön állt az a korszakváltás, amely a természettudományok előretörésével és specializálódásával túlnötte a régi szakrendszerek kereteit. E gyorstempójú fejlődést azonban a könyvtárak csak igen lassan követték

s e lassúság korántsem volt magyar sajátosság. A tudomány fejlődése tehát vizsgált korunkban meghaladta már a müncheni szakrendszert, de még alkalmas volt a 19. század – s az azt megelőző korok – irodalmi termésének könyvtári osztályozására.

Komoly tehertétele volt a müncheni szakrendszernek a könyvek felállításánál alkalmazott módszere. A szakon belüli három méret figyelembevételével történő raktározás helyesnek bizonyult, de már a méreten belüli szoros betűrend betartása – figyelembevételével az újabb gyarapodást – az idők folyamán beláthatatlan bonyodalmakat okozott. A "beékelés" módszer beonyolult jelzetekhez, a könyvek állandó tologatásához, a szakrepertóriumok javítgatásához, s végső soron tévedésekhez, helyenként zürzavarhoz vezetett. Ezt már a kortársak is jól látták. Még be sem fejeződött a könyvtár újjárendezése, mikor a bibliográfus Szabó Károly 1873-ban így nyilatkozott: "...a múzeum könyvtárát ... régibb rendeletre nehézkes modorban rendezték..."⁷³ Az Egyetemi Könyvtárban pedig 1876-ban – bár nagy vita után – de elfogadták Szinnyei József álláspontját, aki a könyveknek a szakon belüli sima beszámozását javasolta a betűrendes besorolás megkívánta helykihagyásos, "beékelés" módszerrel szemben. (A "beékelés" rendszert "ugrószerű" vagy "szökőszámos" rendszernek is nevezték, miután megszakítatlan számsor helyett helykihagyást követett, szemben a megszakítatlan, mai nevén folyószámos rendszerrel, régies néven "futó" számozással.) Szinnyei gyakorlatias, helyes javaslatait még Fraknói Vilmos, a Széchényi Könyvtár vezetője is ellenezte: "...az újabb könyvtár-tudomány egyhangulag a szökőszámok mellett nyilatkozik" – fejtette ki, végül ő is elfogadta Szinnyei javaslatát: "...a teoriának meg kell hajolni a gyakorlati élet igényei előtt."⁷⁴ Szinnyei József néhány évvel később részletesen is kifejtette elveit, élénk színekkel ecsetelve a Széchényi Könyvtárban is alkalmazott "beékelés" rendszer hátrányait.⁷⁵

Figyelemreméltó, hogy sem Fraknói Vilmos, sem főnöke, Pulszky Ferenc, a Nemzeti Múzeum igazgatója nem voltak a müncheni szakrendszer lelkes hívei. Számukra e rendszer már adottság volt, nem választás kérdése, így nem is titkolták egyetnemértésüket. Elsősorban a rendszer maximalizmusával nem értettek egyet. Fraknói maga ismertette a *Magyar Könyvszemle* ben az Egyetemi Könyvtár szakrendszerét azzal a megjegyzéssel, hogy az más könyvtárak rendezésénél is felhasználható, "valószínűleg nagyobb sikerrel, mint a müncheni, melyet a Nemzeti Múzeum könyvtárának rendezésénél fogadtak el."⁷⁶ Pulszky Ferenc pedig, mint az Egyetemi Könyvtár újjászervezésénél közreműködő szakértők egyike, egyenesen úgy nyilatkozott, hogy "el kell térni a modern tudomány színvonalán álló katalógus készítésétől, olyantól, aminőt a Múzeum Könyvtára roppant költséggel, megfelelő haszon nélkül készített ... A célnak tökéletesen megfelel az olyan katalógus, aminőt az antikváriumok készítenek, midőn nagyobb könyvtárakat adnak el, ilyen két díj-nok segítségével 2-3 év alatt elkészíthet a tisztviselő személyzet."⁷⁷

E vélemények helyességét az idő nem igazolta. Az Egyetemi Könyvtár 47 szakja kisebb könyvtárban még talán elfogadható lett volna, de egy nagyobb könyvtár állományánál már kiderült tökéletes hasznavethetlensége. Egy-egy szak-

ba átlag 4000 mű cédulája került, s ez a szak szerinti tájékozódást illuzórikussá tette. Hasonlóképpen kudarc volt az egyszerűsített címleírások Pulszky által javasolt modellje, - ezeket a cédulákat később újra át kellett dolgozni.

A Széchényi Könyvtárban ezzel szemben a címleírások tudományos igényvel, a lehető legnagyobb részletességgel, az akkor legszigorúbbnak ismert németországi előírásoknak megfelelően készültek. Ennek következtében hosszú időn keresztül meg is feleltek mind a könyvtári, mind a bibliográfiai igényeknek. A betűrendes katalógus tehát a szerző- és cím-szerinti tájékozódást jól szolgálta s ezzel tulajdonképpen már pozitív értelmű választ adtunk részben a második kérdésre is. Nem volt ilyen egyértelmű azonban a szakszerinti tájékozódás kérdése.

A müncheni szakrendszerű felállítás és az ezt pontosan tükröző kötetes szak-repertóriumok (szakcímterek) a tárgyszerinti tájékozódást lehetővé tették ugyan, de meglehetősen nehézkesen. Minden alszakra (kezdetben 111, később 112, majd 120) külön kötet/ek szolgált/ak, amelyekben a szerzők betűrendje háromszor kezdődött újra, a könyv mérete (formátuma) szerint (2°, 4°, 8°). Mindhárom formátum valamennyi betűjét fel kellett tehát lapozni ahhoz, hogy egy bizonyos tárgyra vonatkozó valamennyi művet meg lehessen találni. A könyvtár centenáriuma megjelent összefoglaló műben Kollányi Ferenc, a Nyomatványi osztály vezetője 1902-ben pontos kritikáját adta a rendszernek: "Előnye, hogy mindig tudhatjuk, kik dolgoztak bizonyos tudományterületeken; hátránya az pedig, hogy nem nyerünk felvilágosítást egy helyen az iránt, milyen munkák jelentek meg ugyanazon tudományterületen, ugyanarra a tárgyra vonatkozólag."⁷⁸ Mindez a nehézség részben abból adódott, hogy a szakcímtereknek a kötetek raktári elhelyezését kellett pontosan tükröznie, s így a méret, mint idegen, formai elem ékelődött a tartalmi megkülönböztetést szolgáló ismérvek közé. Szemléleti változásnak kellett bekövetkeznie ahhoz, hogy a szakkatalógus el tudjon szakadni a művek szakrendi felállításának raktári rendjétől, ne akarjon kicsiben könyv-raktárat utánózni, hanem önálló és öntörvényű rendszert alkosson. E változás jól nyomonkövethető a Magyar Könyvszemle idevágó cikkeiben. Hellebrant Árpád, az Akadémiai Könyvtár alkönyvtárnoka 1893-ban leszögezte: "...erős meggyőződésem, hogy a rendszert a katalógusban kell feltüntetni és keresztülvinni"⁷⁹, vagyis nem a könyvek raktári felállításánál. Sebestyén Gyula, a Széchényi Könyvtár fiatal munkatársa már nem a könyvtáros, hanem a kutató tudós kritikáját fogalmazta meg 1895-ben, külföldi tapasztalatai alapján "...a kutató mindig szakok szerint keres. E célra most a szaporulat beékelésére alkalmatlan kötetes szak-katalógusokat készítenek, de ez a könyvtári szolgálatban nehezen kezelhető és a romlástól is nehezen óvható."⁸⁰ Ferenczi Zoltán, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár igazgatója ugyancsak hosszabb külföldi tanulmányútjának tapasztalatait összegezve mond kemény bírálatot 1894-ben a szakrendi felállítás "szökőszámos" rendszeréről és levonja a tanulságot: "...nem a könyvek felállítási módjának, hanem a jól rendezett és részletezett katalógusoknak kell tájékozást adniuk."⁸¹ Ugyanebben az évben Schönherr Gyula, a Széchényi Könyvtár Levéltári osztályának vezetője a berlini udvari könyvtár szakrendszerét ismertetve kimondja: "...a szakfelosztás oly alakja, amelynek a könyvek egyszerűen

alak és alfabet szerint vannak a repertóriumokba beiktatva, a mai könyvtári igényeket többé nem elégíti ki, s minden modern színvonalon álló könyvtár arra törekszik, hogy tárgyi katalógusokat adjon kutatói kezébe. Hogy e katalógusok mily rendszer szerint készülnek, az már másodrangú kérdés, minden könyvtárnak megvan a maga rendszere, ...a fődolog az, hogy e rendszer a legapróbb részletekben is következetesen legyen érvényesítve.”⁸² Közel negyedszázadot lapoztunk előre a hazai könyvtártani szakirodalomban, hogy a szak szerinti tájékozódást sokkal részletesebben biztosító, modern tárgyi katalógus előképével találkozunk. Igaztalan volna e szemléletet és felismerést a Széchényi Könyvtár 1869-ben indított újjászervezésétől számonkérni, ha nem szerepelt volna már az eötvösi tervezetben is – sőt Mátray Gábor elképzeléseiben is – az a szakkatalógus, amely a raktározási rend kötöttségeitől megszabadulva, részletező és többszemponútú besorolást tett volna lehetővé. E szakkatalógus elkészítésével vált volna valóra az eötvösi koncepció – nem a tervezők hibája, hogy egy ilyenfajta szakkatalógus megszületésére még további hatvan évet kellett várni. Az idézett szerzők mindenestre meggyőzően bizonyítják, hogy milyen gyorsan vált elavulttá a tárgyi tájékozódást és tájékoztatást a szakrepertóriumokba való egyszerű bevezetéssel megoldani kívánó könyvtári feldolgozás, amely minden további tárgyi csoportosítást mellőzött. Ennek ellenére még nagyon sokáig ez a nyilvántartás szolgált a tárgy szerinti kutatás kizárólagos munkaeszközéül a Széchényi Könyvtárban és minden nehézsége, elnagyoltsága ellenére a hazai pályán még a jobbak között tarthatjuk számon. A szakkutató igényesebb elvárásainak azonban már a 19. század végén nem felelhetett meg: a 120 alszak túl kevés volt ahhoz, hogy egy szűkebb téma szakirodalmát elkülöníthessék. Schönherr Gyula nagy elismeréssel írt a berlini könyvtár szakrendszeréről, de ott a csoportosítás nem állt meg az egyes alszakoknál, hanem azon belül újabb és újabb alcsoportokat alkottak. Ez már minden igényt kielégítő, modern tárgyi katalógus volt, igaz, még mindig szakrepertórium és nem cédulakatalógus formájában.

A harmadik kérdés megválaszolása az egyetemes könyvtár-hungarika könyvtár problémaköréhez vezet. E tárgyban az első kemény kritika annak a Szász Károlynak részéről hangzott el, akit éppen Eötvös József bizott meg 1869-ben a három budapesti nagykönyvtár, a Nemzeti Múzeumi, az Egyetemi és az Akadémiai Könyvtár vizsgálatával. Szász Károly hangot adott annak a meggyőződésének, hogy a speciálisan hungarika jellegű múzeumi könyvtárat hiba volt egy egyetemes jellegű könyvtár mintájára rendezni. "A múzeumi könyvtár – írja Szász Károly – mint magyar könyvtár, megbecsülhetetlen értékű nemzeti kincs. Mint egyetemes (uni-versalis) tudományos könyvtár igen szerény, tökélytelen, távol a teljességtől...hungarika jellegét róla letörölni, hogy egyetemes könyvtárrá erőszakoltassék, a legszerencsétlenebb eszme ... egyetemes s aránylag teljes könyvtárakat lehet egymás mintájára rendezni.: de miképp lehetne egy ilyennek mintájára egy olyant, melyben amannak osztályaiból, al- s ismét alosztályaiból a legtöbbnek, vagy mindenestre igen soknak egy darab tulajdonképpeni képviselője sincs az egész könyvtárban?"⁸³ Szász Károly szerint e rendezés révén a múzeumi könyvtár jellegéből folyó rendszert mellőzik: az, aminek fő rendezési elvül kellene szolgálnia s aminek minden

mást alá kellene rendelni – ti. a hungarika – a müncheni rendszerben egy alosztály lesz és semmi több. A müncheni szakbeosztás "bavarica" szakjával a "hungarica" semmiképp sem egyenrangú: míg az előbbi csak egy kis része a németnek, az utóbbi maga az egész, semmi nagyobbak nem része. Ennek megfelelően Szász Károly az egész müncheni rendszer félretételét javasolta már 1871-ben. Az addig elvégzett munka címleírásait egy helyes rendszer szolgálatában is fel lehet használni, írta, hiszen a könyvek végleges felállítása még nem történt meg, "csak a téves rendszer állandóvá ne erőszakoltassék."⁸⁴

Szász Károly ezt a véleményét csak Eötvös halála után hozta nyilvánosságra a Pesti Naplóban, majd önállóan is megjelentette. Érveiben van igazság s ha ezt elfogadnánk, a harmadik kérdésre határozott "nem"-el kellene válaszolnunk. A rendezés után valóban nem jött létre az a tartalmában egységes, tiszta hungarika-könyvtár, ahogyan azt Széchényi Ferenc meghagyta s ahogyan az még a kiegyezés korában sokak elképzelésében élt. A szakosztályok rendszere lényegében vegyesen tartalmazta a hungarika és a nem-hungarika anyagot, kivéve a már ismertetett hungarika szakokat. Ez utóbbiak kiterjedését azonban erősen korlátozták, lényegében a történeti vonatkozású művekre szűkítve – éppen azért, hogy a könyvtáron belül ne jöjjön létre egy második könyvtár a hungarikákból, hanem érvényesüljön az egységes szakrend.

Attól azonban, amitől Szász Károly félt – hogy t.i. egy gyarló egyetemes könyvtár fog létrejönni egy nemzeti könyvgyűjtemény helyén s a nemzeti jelleg fel fog oldódni egy idegen tömegben – tulajdonképpen nem kellett félni a Széchényi Könyvtárat. Sem a rendezést követő években, sem azóta nem került a könyvtárba olyan mennyiségű gyűjtőkör-idegen anyag, amely a könyvtár nemzeti karakterét megváltoztatta volna. Az eötvösi koncepcióban szerepelt ugyan eredetileg egy nagy, egyetemes gyűjtőkörű könyvtár létrehozása, de a hazai realitások hamar ráébresztették ennek megvalósíthatatlanságára. A három budapesti nagykönyvtár – a Széchényi, az Egyetemi és az Akadémiai – adott volta, ezek részbeni párhuzamossága, de nagyobbbrészt való különbözősége az egyetemes könyvtár eszméjének feladását s helyette a három könyvtár koordinált együttműködését, egymást kölcsönösen kiegészítő gyarapítását tették indokolttá. Eötvös végül ezt az álláspontot fogadta el, nem utolsósorban Szász Károly vizsgálódásaira és jelentésére támaszkodva.⁸⁵ Így a Széchényi Könyvtárat sem "fenyegette" az a veszély, hogy egyetemes tudományos könyvtárrá fejlesztik, bár kétségekívül történtek erre kezdeményezések. Ez azonban csak átmeneti jelenség volt s a Széchényi Könyvtár vezetői később nem szüntek meg hangsúlyozni, hogy a könyvtár fő feladata a hungarikumok gyűjtése s a vételi politika is elsősorban a hungarika-hiánypótlásra irányult. A nem-hungarika anyag beszerzése általában a későbbiekben sem lépte túl azokat a kereteket, amelyeket egy humán jellegű nagykönyvtárnak a nemzetközi tudományossággal való lépéstartás igénye még indokoltta tett. A magyar tudományos élet előhaladtával viszont fokozatosan magyar művekkel töltődtek fel azok a tudományszakok is, amelyekbe a rendezés időszakában talán alig jutott egy-egy idegennyelvű munka.

A Széchényi Könyvtár tehát gyakorlatilag mindig megőrizte hungarika jellegét s ezen nem változtatott az alkalmazott egyetemes érvényű szakrend. Amit viszont nem sikerült megőriznie, az az egyes könyvtári állagok, az egykor szervesen összefüggő magángyűjtemények különállása volt. A müncheni szakrendszer szerinti rendezés éppúgy szétszórta az egyes szakosztályokba a Széchényi-féle törzsanyagot, mint a később bekerült nagy magángyűjteményeket, többek között a Horvát-, a Jankovich- és az Illésházy-tékát. Mindez nagy kárára volt a későbbi könyvtár- és művelődéstörténeti kutatásoknak. Annál is inkább sajnálatosnak kell ezt tartanunk, mivel a Mátray Gábor ajánlotta bécsi folyószámos rendszerrel adva volt az egyes állományrészek együtt-tartásának lehetősége. A provenientia szempontú rendezés azonban – Mátrayt kivéve – mások elképzelésében fel sem merült. Az egységes, szakrendben rendezett állomány létrehozásának kiválalma látszott a korban az egyetlen ésszerű megoldásnak s az előbbi rendezési elvet maradinak, tudománytalannak ítélték. A nemzeti hagyományokra oly szívesen hivatkozó korszak közszelleme itt nem érvényesült: nem érezték kegyeletlen megoldásnak sem Széchényi, sem Kölcsey könyvtárának az állomány egészében való feloldását, ill. szét-szórását.

A müncheni szakrendezésnél a hungarika szempontot egy vonatkozásban valóban sérelem érte: az 1711. előtt megjelent régi magyar könyveket sem kezelték elkülönítve, hanem beosztották a megfelelő tudományszakokba. Fraknói Vilmos ezen hivatalba lépése után azonnal változtatott: 1876. júliusában kelt jelentése már arról számolt be, hogy a régi magyar könyvek kiválogatása és szoros időrendbe sorolása a 16. század végéig megtörtént és 1711-ig folyamatban van. E különálló gyűjtemény létrehozásával, írja Fraknói "annál szembetűnőbbek lesznek a hézagok, melyeknek betöltésére kiváló gond fog fordíttatni."⁸⁶ Amikor 1879-ben A Magyar Könyvszemlében 55 ún. RMK-t ismertettek, ezt a következő bevezető szavak kísérték: "Könyvtárunk régi magyar nyomtatványai, melyek előbb az egyes tudományszakokban szét voltak szórva, most chronologiai sorrendben össze vannak állítva; ...Ellenben mikor Szabó Károly kutatott könyvtárunkban, hónapok munkáját igényelte volna azoknak teljes föl kutatása. Így történt, hogy egy részök kikerülte fi-gyelmét."⁸⁷

Elhibázott koncepció volt-e hát a müncheni szakrendszer bevezetése, amely nem felelt meg a könyvtár sajátosságainak, vagy pedig a könyvtárrendezés olyan kikerülhetetlen lépcsőfoka volt, amely az adott kor szemléletéből fakadt s ha később zsákutcának is bizonyult, egy hosszabb korszakon keresztül mégis bizonyította használhatóságát? El kell fogadnunk, hogy az adott helyzetben az akkor korszerűnek tartott és általánosan bevett szakrendi feldolgozás melletti döntés indokolt és az újjárendezés viszonylag gyors befejezését tekintve eredményes is volt. Igaz, hogy a Mátray Gábor ajánlotta bécsi folyószámos raktári rendszer egyszerűbb, kezelhetőbb és főként gazdaságosabb raktári viszonyokat teremtett volna, megőrizve a történetileg kialakult gyűjtemények egységét, de az állomány tartalmi felmérésére csak egy később készíthető szakkatalógus adott volna lehetőséget. Ennek létrehozására pedig sem akkor, sem belátható időn belül nem volt sem elegendő idő,

sem megfelelő személyzet. A rendezetlen állományban rövid idő alatt rendet kellett teremteni s ennek megvalósítására egy korabeli, már bevált és létező rendszer átvétele bizonyult a legcélravezetőbbnek. A könyvtár használható és működőképes lett a müncheni szakrendszerrel s bár nem egészen testére szabott volt ez a ruha, állománya idővel kitöltötte az eleinte hézagos szakokat is. Minden nemzeti nyelvű irodalom ugyanis előbb-utóbb létrehozza a tudományok egyetemességét a maga nyelvén is s ekkor már könyvtári rendszerezése nem kell különbözzék egy univerzális könyvtár rendezési elveitől. Míg Schönherr Gyula 1894-ben még a berlini udvari könyvtár saját kidolgozású szakrendszerét csodálta meg, a Széchényi Könyvtár egy másik fiatal munkatársa, Esztegár László 1896-ban a Magyar Könyvszemlében már az előző évi brüsszeli nemzetközi bibliográfiai konferenciáról számolt be, ahol a decimális rendszert ismertették.⁸⁸ Ezután még négy évtizednek kellett eltelnie, amíg a Széchényi Könyvtár a müncheni szakrendszert egy másik egyetemes rendszerrel, az Egyetemes Tizedes Osztályozással cserélte fel.⁸⁹ E rendszer bevezetésénél már fel sem merült, hogy annak alkalmazása a könyvtár hungarika jellegét "letörölné", vagy akárcsak megkérdőjelezné.

A müncheni szakrendszer hatása a hazai könyvtárrendezési mozgalmakra

A Nemzeti Múzeum Könyvtárának rendezését a hazai értelmiségi rétegek élénk figyelemmel kísérték. Mozgósító hatással volt a rendezetlen állományú gyűjtemények kezelőire is. A példa nyomán számos fővárosi és vidéki könyvtáros határozta el a gondjaira bízott gyűjtemény újjárendezését, nyilvántartásainak korszerűsítését. E folyamatot Barna Ferdinánd minden lehetséges eszközzel támogatta: könyvtárosi utánpótlást nevelt a keze alatt dolgozó napidíjasokból, a Széchényi Könyvtár rendezési tervét számos intézmények kikölcsonözte, a budapesti Nemzeti Casino könyvtárának rendbehozatalát ő maga vállalta el. A *Magyar Könyvszemlében* megjelenő cikkeiben részletes leírást adott a Széchényi Könyvtár újjárendezéséről, lekötölte a müncheni szakrendszert és összefoglalta a legfontosabb címléírasi szabályokat. Határozott törekvése volt a hazai címléírasi gyakorlat egységesítése. "Nem akarom azt mondani, hogy a címlapoknak rovatokkal való ellátása mulhatatlanul szükséges – írja a Széchényi Könyvtárban használt rovatolt címlapokról – de azt igenis mondom, hogy a leírás szabályai ugyanazok."⁹⁰ "Hazai könyvtáraink rendezése" c. cikkében felhívta a figyelmet a kisebb könyvtárakat fenyegető széthullásra s ennek megakadályozása érdekében felszólított mindenkit: "Mentsük meg tehát azt, ami még megmenthető, ez főleg s legelső sorban a rendezés által eszközölhető."⁹¹ E cikkében felsorolta azokat a könyvtárakat, amelyek rendezésénél felhasználták a Széchényi Könyvtár tapasztalatait, vagy legalábbis a müncheni szakrendszer részletes leírását kikölcsonözték. (Budapesti Nemzeti Casino könyvtára, Országgyűlési Könyvtár, a váci és a győri püspöki könyvtárak, a pannonhalmi apátsági és a kalocsai érseki könyvtárak, a budapesti szervita kolostor, a budapesti és debreceni református kollégium, ill. főiskola könyvtárai, a fiumei gimnázium és

a losonci reáliskola könyvtárai.) E felsorolás nem hosszú, az országban lévő könyvtárak, könyvgyűjtemények számához viszonyítva mindenesetre elenyésző. Tömeghatásról tehát nem beszélhetünk, mégis az akkori viszonyokhoz képest valamiféle elmozdulást jelez. A Széchényi Könyvtár példájának bizonyára volt olyan hatása is, melyet a fennmaradt források nem dokumentálnak. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagynunk két körülményt: 1. a müncheni szakrendszer egy nagykönyvtár modelljére kidolgozott rendszer volt (bár Barna Ferdinánd említett cikkében adott gyakorlati tanácsokat kisebb gyűjtemények részére is); 2. a rendszer természetéből adódó bonyolultság sokakat visszariaszthatott annak gyakorlati alkalmazásától. Ez utóbbi tényrt Barna Ferdinánd igyekezett megcáfolni s szavaiból arra következtethetünk, hogy ellenzők bőven akadtak: "Azok, akik a múzeumi könyvtárrendezést akár szántszándékos rosszakarat, akár be nem tudható érthetlenség folytán nyert értesülés következtében – a jó ég tudja, minő nehézkes rendszernek tartják, ez ismertetésből meggyőződhetnek, hogy ez a legegyszerűbb valami, amire nem egy józan eszű ember magától is rá jöhet."⁹² Barna Ferdinándnak tehát küzdenie kellett, hogy a meggyőződése szerinti helyes könyvtárrendezési elveket és gyakorlatot másokkal is elfogadtassa. Láttuk, hogy a müncheni rendszerrel Barna saját főnökei – Fraknoi és Pulszky – is elégedetlenek voltak. Nem volt igazuk, szemléletükben ugyanis az a fajta "nagyvonaluság" érvényesült, amely a könyvtárosi precizitást hajlamos felesleges fontoskodásnak és kicsinyeskedésnek minősíteni. Tudós vezetők és gyakorlati könyvtárosok olyan divergenciájának lehetünk itt tanui, amelyre a könyvtártörténet – egészen a precizitást eleve kikényszerítő számítógépes technika koráig – számos példát szolgáltatott.

Barna Ferdinándnak kétségkívül elévülhetetlen érdeme, hogy a Széchényi Könyvtár újjárendezését egy, a kor színvonalán álló szakrendszerre alapozva megvalósította. "E rendszer ma is, 15 évi gyakorlat után, jónak és célszerűnek bizonyult, s a könyvtár használhatóságának egyik nagyfontosságú tényezője," – írja Barna Ferdinánd nyugalmabvonulásakor a névtelen méltató (valószínűleg Csontos János) a Magyar Könyvszemlében.⁹³

Összegzés

A Széchényi-féle törzssanyagból és a sok kisebb-nagyobb, rendezetlen gyűjteményből álló könyvtár a müncheni szakrendszerben történő feldolgozás révén vált egységes állományú, korszerűtlen feltárt és használható gyűjteménnyé. Ez a folyamat, a szervezett gyűjteménnyé válás az állomány tartalmi felmérését is lehetővé tette, ezen az alapon indulhatott el a nemzeti könyvkincs értékeinek feltárása, a hiányok feltérképezése és pótlólagos beszerzése. Tulajdonképpen csak ettől az időponttól kezdve kapcsolódhatott be a nemzet könyvtára a hazai tudományos élet vérkeringésébe, csak ekkor válhatott – olvasói, kutatói és nem utolsó sorban a könyvtár saját munkatársai révén – a nemzeti tudományok központi szellemi műhelyévé.

A könyvtár újjászervezésének lehetőségét Eötvös József teremtette meg, ő szabta meg annak irányát, az ő határozott intézkedései nyomán indult meg a munka. A részletek kidolgozásában Hegedüs Candid Lajos, a munka végrehajtásában Barna Ferdinánd szerzett elévülhetetlen érdemeket. A Nemzeti Múzeum Könyvtárának, a mai Széchényi Könyvtár történetének egyik mozgalmas időszakát felidézve, tisztelettel adózunk mindhármuk emlékének, nem feledve Eötvös József szavait: "A Nemzeti Múzeum ügye nemcsak a tudóst érdekli; benne nemzeti becsületünk ügye forog fenn."⁹⁴

A MÜNCHENI SZAKRENDSZER BARNÁ FERDINÁND ÁTDOLGOZÁSÁBAN

I. Encyclopaedia

1. Historia litterariaH. lit.	6. Academica..... Acad.
2. Notitia librorumN. libr.	7. Scripta periodica..... Per.
3. CatalogiCat.	8. Opera unius auctoris
collecta..... Opp.
4. Ephemerides litterariaeEph. lit.	9. VariaVar.
5. EncyclopaediaEnc.	

II. Philologia

1. linguae generatimL. gen.	9. Linguae Germanicae.....L. germ.
2. PolyglottaPolygl.	10. Lingua Slavica et Letticae..... L. Slav.
3. Linguae Hungarica et
affines.....L. hung.	11. Linguae AriacaeL. ar.
4. Linguae Turco-TataricaeL. turc.	12. Linguae SemiticaeL. sem.
5. Linguae Turanicae reliquae.L. tur.	13. Linguae reliquaeL. rel.
6. Lingua GraecaL. gr.	14. Auct. Graeci profaniA. gr.
7. Lingua LatinaL. lat.	15. Auct. Latini profaniA. lat.
8. Linguae Latinae filiaeL. lat. f.	16. Auct. orientales et hebraiciA. or.
	17. GraphicaGraph.

III. Historia

1. Geographia universalis et
miscellanea..... Geo.	14. Hungaria a) historicaHung. h.
2. ItinerariaIt.	b) ecclesiastica..... Hung. e.
3. Chronologia..... Chrlg.	c) litterariaHung. l.
4. Heraldica et genealogiaHer.	d) juridica..... Hung. j.
5. Antiquitates et Archeologia..... Ant.	15. Historia Galliae..... Gall.
6. NumismaticaNum.	16. Historia Britanniae..... Britt.
7. Historia universalisH. un.	17. Historia Russiae..... Russ.
8. Ephemerides politicaeEph. pol.	18. Historia reliquarum gentium
EuropaeumH. rel.
9. Historia antiquaH. ant.	19. Historia extra Europaea.H. EE.
10. Historia intercalarisH. int.	20. Res JudaicaeJud.
11. Historia Europaea recens,Eur.	21. BiographiaeBiogr.
12. Historia GermaniaeGerm.	22. Historia miscellaneaH. misc.
13. Historia AustriaeAustr.	23. Historia Turciae..... Turc.

IV. Mathematica

1. Mathematica universalisMath. u.	3. Mathem. applicata.m..... Math. a.
2. Mathem. particularisMath. p.	4. Architectura civilis
et hydraulica..... Arch.

V. Physica

1. Physica generalis, specialis
et miscellanea	Phys.	5. Phytologia.....	Phyt.
2. Chemia et alchymia	Chem.	6. Lithologia	Lith.
3. Historia naturalis
generatim	H. nat.	7. Oeconomia.....	Oec.
4. Zoologia	Zool.	8. Technologia	Techn.
		9. Metallurgia.....	Metall.
		10. Mercatura	Merc.

VI. Anthropologia

1. Anthropologia et historia
generis humani.....	Anthr.	3. Artes lusoriae
et gymnasticae	Gymn.
2. Paedagogia	Paed.		

VII. Philosophia

1. Philosophia universalis	Phil.	3. Philosophia practica	Ph. pr.
2. Philos. speculativa et
elementaris	Ph. sp.		

VIII. Aesthetica

1. Litterae elegantiores
generatim	L. eleg. g.	7. Poetae et oratores
Germanici.....	P.O. germ.
2. Poetae et oratores
Latini	P.O. lat.	8. Poetae et oratores
Hungarici	P.O. hung.
3. Poetae et oratores
Italici.....	P.O. it.	9. Poetae et oratores
reliqui.....	P.O. rel.
4. Poetae et oratores Hispanici
et Lusitani	P.O. hisp.	10. Epistolographia.....	Epist.
5. Poetae et oratores
Gallici	P.O. gall.	11. Litterae elengatiores
miscellanea.....	L. eleg. m.
6. Poetae et oratores
Anglici	P.O. ang.	12. Artes elegantiores.	Art.
		13. Musica.....	Mus.

IX. Politica

1. Politica generalis	Pol. g.	3. Politica civilis	Pol. c.
2. Disciplina cameralis	Cam.	4. Res militares	Mil.

X. Medicina

1. Medicina generalis	Med. g.	5. Materia medica et
pharmaceutica.....	Mat. med.
2. Anatomia et physiologia	Anat.	6. Medicina forensis	Med. for.
3. Pathologia et therapia.....	Path.	7. Ars veterinaria	A. vet.
4. Chirurgia	Chir.	8. Ars obstetricia	A. obst.

XI. Jurisprudentia

1. Jurisprudentia, sive juris
isagoge, juris opera
collectaJur. is.	3. Jus RomanumJ. rom.
2. Jus publicum
EuropaeumJ. publ. E.	4. Jus privatumJ. priv.
	5. Jurisprudentia practicaJ. pr.
	6. Jus criminale.....Crim.

XII. Theologia

1. Theologia universalisTh. u.	10 Pastoralis et homileticaPast.
2. BibliaBibl.	11 Catechetica.....Catech.
3. Biblica historiaB. hist.	12. Orationes funebresOr. fun.
4. Patres Graeci et LatiniPatr.	13. Historia ecclesiasticaH. eccl.
5. Exegetica.....Exeg.	14. Vitae sanctorumV.S.S.
6. DogmaticaDogm.	15. ConciliaConc.
7. PolemicaPolem.	16. Jus canonicumJ. can.
8. Moralis et asceticaMor.	17. Opiniones singularesOp. S.
9. Liturgia.....Lit.	

JEGYZETEK

- VKM 10.560 sz. 1868. aug. 2. Hegedüs Candid Lajos miniszteriumi osztálytanácsos aláírásával. OSZK Irattár (a továbbiakban OSZKI) 18/1868. – Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Bp. 1981. 472–473. l. Mátray Gábor jelentése az irattárban ugyanazon sz. alatt. (Keretített számot vagy hozzátvetőleges adatot csak ott adtunk, ahol az eredetiben is ez állt.)
- Barna Ferdinánd: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának rendezéséről.* = *Magyar Könyvszemle.* 1876. 128. l.
- Tóth András: *Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1849–1876.* Kny. Tanulmányok Budapest múltjából. XII. köt. Bp. 1958. 464. l. – Fráter Jánosné: *Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből. (1865–1875)* Bp. 1965. 22. l.
- Mátray Gábor feljegyzése Kubinyi Ágostonnak, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójának. 1867. szept. 24. OSZKI 33/1867
- Az 1852-es sajtórendtartás értelmében csak az Egyetemi Könyvtár részesült kötelespéldányban. A Széchényi Könyvtárat egy 1854-es intézkedés azzal kárpótolta, hogy folyamatosan megkapta a rendőrhatalmasoktól az oda beszolgáltatott és az ellenőrzés után már feleslegessé vált nyomtatványokat. Néhány nyomda azonban önkéntesen továbbra is küldött kötelespéldányokat és számos szerző is hazafias kötelességének érezte művének a Nemzeti Múzeumba való beküldését.
- OSZKI 26/1867
- Fővárosi Lapok. 1864. 1015. l.
- OSZKI 18/1868. Az említett 600 Ft. a másodsegédőr, Supala Ferenc fizetésére vonatkozott. Barna Ferdinánd fizetése magasabb, 1863-ban 860 Ft. volt. Mátray nem említette a lakbér-pótlékot, ami segédőrnél további évi 120 Ft.-ot jelentett. Az Egyetemi Könyvtárban 1867-ben az I. ór 945 Ft.-ot és szállást, a c. II. ór 735 forintot kapott. Vö. Tóth András, i.m. 479. l. Az Akadémiai Könyvtár fizetéseivel nehéz az összehasonlítás, mivel itt olyan tudós könyvtárosok dolgoztak, mint Budenz József, Rómer Flóris, akik idejüknek csak egy részét töltötték könyvtári munkával s az évi 500, ill. 300 Ft. ennek megfelelően alakult. Vö. Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai 1831–1949.* Bp. 1987. 60–61. l.

9. *Fővárosi Lapok*. 1865. 57. sz. márc. 10. 223. l.
10. Béneyi József: *Eötvös József művelődéspolitikája és a magyar könyvtárugy*. = *Kovács Máté emlékkönyv* Bp. 1983. 72–83. l. – Somkuti Gabriella: *Eötvös József és a nemzeti könyvtár*. = *Könyvtáros*. 1988. 10. sz. 614–619. I. II. sz. 678–686. l.
11. *Hétfői Lap*. 1868. Közölte a *Könyvtáros*, 1962. 4. sz. 216.l.
12. Pesti Napló. Esti kiadás. 1869. 50. sz. márc. 3. 2.1.
13. Farkas László: *A Nemzeti Múzeum "államosítása" Eötvös József minisztersége idején*. = *Magyar Könyvszemle*. 1971. 296–309. l.
14. Bövebben ld. Szabadné Szegő Judit: *A könyvtárugy állami támogatása a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetései tükrében 1867–1918*. = *Az OSZK Évkönyve 1978*. Bp. 1980. 123–173. l.
15. *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi. Pars I–II. Sopron, 1799. – Index. Pest, 1800. – Supplementum I. Pozsony, 1803. – Index. Pozsony, 1803. – Supplementum II. Sopron, 1807. – Index. Pest. 1807.*
16. Erre és a következőkre nézve ld. Gulyás Pál: *A bibliográfia kézikönyve*. 1.köt. Bp. 1941. – Babiczky Béla: *Bevezetés a könyvtári osztályozás elméletébe és gyakorlatába*. Bp. 1978. és uő: *A tudományosztályozás és a könyvtári-bibliográfiai osztályozás összefüggésének jellege*. = *Kovács Máté emlékkönyv*. Bp. 1983. 53–71. l.
17. Barna Ferdinánd i.m.
18. Uo. 128. l.
19. Berlász, i.m. 65–66. l. – Kollányi Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára 1802–1902*. I. Bp. 1927. 88–89. l. 106–107. l.
20. Berlász, i.m. 290. l.
21. Berlász, i.m. 369. l.
22. Barna, i.m. 128. l.
23. Hessel, Alfred: *A könyvtárak története*. Bp. 1959, 104–105. l. – A németországi könyvtárak történetére ld. *Handbuch der Bibliothekswissenschaften*. 2. Aufl. 3.Bd. *Geschichte der Bibliotheken*. 2. Hälfte. Wiesbaden, 1957. – Schrettinger a maga rendszerét 1829-ben tette közzé *Versuch eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft* c. művében.
24. Schleiermacher, E.A.: *Bibliographische System der gesamten Wissenschaftslehre*. Braunschweig, 1852.
25. Schleiermacher már idézett művén kívül ld. még M. Schrettinger: *Versuch eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft*. Bd. 1–2. München, 1808–1829. és uő: *Handbuch der Bibliothek-Wissenschaft*. Wien, 1834. – Petzholdt, J.: *Katechismus der Bibliothekenlehre*. Leipzig, 1856. – Seizinger, J.G.: *Theorie und Praxis der Bibliothekswissenschaft*. Dresden, 1863.
26. Kayser, A. Ch.: *Über die Manipulation bei der Einrichtung einer Bibliothek ...* Bayreuth, 1790. 10. l.
27. Könyvtár felállítása s összeírásának szabályai a müncheni kir. udvari s álladalmi könyvtár terve szerint. Írta s módosította Mátray Gábor Széchényi-országos könyvtári ór a magyar nemzeti Museum-ban. Pesten 1848–1849. OSZK Kézirattár Fol. Hung. 1935. Autográf. – A másik példány jelzete Fol. Hung. 1923, a harmadik példány az OSZK Irattárában található. – A Münchenből küldött kézirat: Plan u. Classificationen Normativ der k. Hof- u. Staatsbibliothek München. OSZK Kézirattár Fol. Germ. 1307. Ennek rendszerét röviden közli Gulyás, i.m. 392–394. l.
28. Gulyás, i.m. 398. l.
29. OSZK Irattár 14/1863. Az idézet Mátraytól való. Vö. még Berlász, i.m. 460. l.
30. Uo. Barna Ferdinánd fogalmazványából. A további idézetek is innen valók.
31. OSZKI 18/1868. A további idézetek is innen.
32. VKM 17. 115/1868 sz. OSZKI 27/1868
33. Eötvös József levele gr. Széchényi Pálhoz, 1869. jan. 31. *Magyar Országos Levéltár (MOL)*, A Széchényi-család levéltára. P szekció, 623. I. köt. 13. sz. 96. csomó, 162. sz.
34. Fráter Jánosné: *Részletek az Akadémiai* i.m. 3-5. l.
35. VKM 21.205/1868 sz. OSZKI 3/1869
36. Havasi Zoltán: *Kulturánk írott és nyomtatott emlékeinek kutatása*. = *Magyar Könyvszemle 1979*. 4. sz. 347–368. l.
37. Ld. a 33. sz. jegyzetet.
38. Tudomásunk szerint egyetlen más forrás sem említi, csak Eötvösnek ez a levele, hogy a müncheni tanulmányutrá Barna Ferdinándon kívül a minisztériumnak egy munkatársa is kiutazott: "E célból a vezetésem alatti minisztérium és a magy. nemz. múzeum személyzetéből egy-egy egyént küldtem ki Münchenbe ..." – írja Eötvös. E kiküldött feltehetőleg Vилlecz Kamill volt.

39. A müncheni szakrendszert közli Gulyás i.m. 392–394. l. Ugyanitt a Barna-féle átdolgozást 398–411. l. Megjegyezzük, hogy ez utóbbi nem teljesen azonos a Barna által 1876-ban közölt szakbeosztással (*Magyar Könyvszemle* 1876. 129–132. l.) Az eltérés nem sok, de lényegi annyiból, hogy Gulyás a későbbi változtatásokat is beledolgozta, amelyek az 1869/75-ös rendezésnél még nem szerepeltek. Így pl. a történettudományban (Hist.) a térképek (Mapp.) Gulyásnál külön szak, hasonlóképpen a magyarországi gyászbeszéd (Hung. o.f.) és a Balkán félsziget története (Balc.), ez utóbbit a Turc. szak helyett vették fel. Gulyás az esztétikában a Musica szakot kettéválasztva vette fel (Mus. theoretica, Mus. practica) és elhagyta a periodikumok két szakját (I. Encyclopaedia – Scripta periodica és III. Historia – EpheMERIDES politici), amelyek a Hirlaptár létrejöttével, 1884-ben, különügyteménnyé szerveződtek. Nem lényegi különbség, hogy a Hungarika-szakot Barna egy szám alatt vette fel, betűjellel megkülönböztetve, míg Gulyás ezeket külön-külön számozta be. Így szerepel Barnánál 117, Gulyásnál 121 szak. Mi a Barna Ferdinánd által közölt szakbeosztást tárgyaljuk, mivel ez volt a korabeli.
40. Gulyás, i.m. 411.l.
41. A Széchényi-országos Könyvtár osztályozási tervének részletezése. Bekötött kézirat. OSZKI. – A három példány közül az egyik tekinthető alappéldánynak, a másik kettő ennek másolata. Bizonyítják ezt egyes változtatások, kihuzások, amelyek csak az alappéldányban szerepelnek javításokként, a másik két példány már ezek tekintetbe vételével íródott. Így pl. a Chronica szak esetében, mely az alappéldány szerint "a rendezés 5ik havában töröltetett..." Szövegvariánsok, több kéz írásának nyoma az egyes példányokban felfedezhetők.
42. E felosztás megtalálható az Eötvös-féle leirat mellékletében, a nyomtatott szakbeosztás táblázatában is.
- 42/a A szakrepertóriumokban ma piros számmal vannak jelölve a rekatalógizálás után adott új raktári jelzetek. Mintegy 145 000 kötet még ma is rekatalógizálatlan, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy ennek az állománynak raktári (helyrajzi) katalógusaként ma is e szakrepertóriumok, betűrendes katalógusául a müncheni típusú eredeti címfelvételek szolgálnak. Raktári rendjük is természetesen a müncheni szakrendszerű felállítást követi. – A szakrepertóriumok 133. kötete a Balcanica-szak, ezt azonban csak e század elején állították fel.
43. Eötvös Lajos (1848–1872.márc. 6.) Az újságíró, politikus Eötvös Károly (1842–1916) öccse. Jogi és teológiai tanulmányokat folytat, könyvtárosi gyakorlatot szerez a Ráday könyvtárban, – 1869. júl. 1. a MNM Könyvtárban számfelveti irtóki állást kap, napidíjas minőségben. 1870. államsegéllyel a bécsi egyetemen tanul tovább, hogy könyvtárossá képezze ki magát. 1871. szept. 22. könyvtári segéd, 1872. márc. 6. elhunyt 24 évesen. Irodalomtörténeti és könyvészeti tárgyú cikkei jelentek meg. – Tipray Tivadar (1845 ? – 1880. dec. 11.) Történeti és irodalomtörténeti egyetemi tanulmányai után a MNM Könyvtárban 1869-től napidíjas; 1871. nov. könyvtári segéd; 1875. márc. 8. a nyugdíjazott Mátray helyettesítésére ideiglenes megbízást kap; 1875. máj. 6. segédőr. Tehetséges és igen szorgalmas könyvtáros és bibliográfus, a *Magyar Könyvszemle* irodalmi rovatának szerkesztője. Vö. *Magyar Könyvszemle*, 1880. 372–376. l. – Major Lajos (1836–1898. jún. 4.) Korábban napidíjas, majd 1872. máj. 16. könyvtári segéd, 1882. május 18. segédőr. A Magyar Történelmi Társulat tagja, cikke a *Magyar Könyvszemle*ben.
44. Bassó Ármin (1834–1884. nov. 9.) egyetemi tanulmányai után 1871-től napidíjas a MNM Könyvtárban; 1874. jan. 1-től a Képviselőház első könyvtárnoka. Kivalóan képzett szakember, az Országgyűlési Könyvtárat szakszerűen rendezte és fejlesztette. Vö. Jónás Károly: *Az Országgyűlési Könyvtár megalapítása és első könyvtárnoka.* = *Könyvtáros.* 1982. l.sz. 39–41. l. – Likaveczi János csak igen rövid időt töltött az Akadémiai Könyvtárban, vö. Fráter Jánosné: *A Magyar Tudományos Akadémia könyvtárosai...* i.m. 113–114. l. – Pády Lajos (1826–1890. dec. 17.) Mint ügyvéd, 43 éves korában lett a MNM Könyvtárának napidíjasa 1869-ben. Nyolc évig dolgozott itt. 1876. szept. 11. napidíjas az Egyetemi Könyvtárban, ahol haláláig dolgozott, 1887. aug. 25-től mint negyedik könyvtári tiszt. Szorgalmas, pedáns könyvtáros. Vö. Dümmerth Dezső: *Kishivatalnokok az Egyetemi Könyvtár szolgálatában.* = *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei.* II. 1964. Bp. 135–159. l.
45. Vö. *Magyar Könyvszemle*, 1879. 112.l. és 1889. 363–364. l.
46. Supala Ferenc (? – 1875. márc. 26.) Jogász. 1866. márc. 15-től könyvtári segédőr. Eredeti munkaköre az ósnyomtatványok és az oklevelek feldolgozása és az olvasóterem felügyelete volt. Cikkei jelentek meg a Századokban.
- 46/a *Magyar Könyvszemle*, 1889. 367–368. l.
47. Décsy István (? – 1871. aug. 26.) könyvkötő. 1866. jún. 9-től mint kisegítő szolga volt alkalmazva. Feladata az olvasótermi kiszolgálás, takarítás és kézbesítés volt, szabad idejében külön díjazásért könyvkötői munkát végzett. 1869. márc. 1-től olvasdai irtók.

48. Ld. a 43. sz. jegyzetet.
49. OSZKI 1/1870
50. Mátray Gábor levele Gózon Imre ref. tanítónak. 1871. szept. 12. OSZKI 51/1871
51. "Pulszkynek kilátása van, miként a magyar nemzeti múzeum igazgatója leend." = *Fővárosi Lapok* 1865. 292. sz. dec. 21. 1159. l. "Még lehet, hogy a társulati elnök [Kisfaludy Társaság] csakugyan Pulszky Ferenc lesz, kit pedig inkább a pangó múzeum élére kellene emelni." = *Fővárosi Lapok* 1866. 264. sz. nov. 18. 1083. l.
52. Magyar Könyvszemle, 1889. 362. l. Barna Ferdinánd nyugalomba vonulásakor írt visszaemlékezés, a feltételezett szerző Csontos János.
53. Barna Ferdinánd: *Hazai könyvtáraink rendezéséről.* = *Magyar Könyvszemle.* 1883. 70. l. – Hegedüs Candid Lajos (1831–1883), jogi író, MTA lev. tagja. Hivatali pályáját 1851-ben a pesti bíróságon kezdte, majd Bécsben az Igazságügyi minisztériumban, később a magyar kancellárián működött. 1867-től a VKM osztálytanácsosa.
54. Pulszky Ferenc: *Hegedüs Kandid* (helyesen: *Candid*) *Lajos emlékezete.* = *Magyar Könyvszemle* 1883. 84–86. l. A további idézetek is innen.
55. Bereczky László: Barna Ferdinánd. (1825–1895). = *Könyvtáros.* 1957. 5. sz. 343–344. l. – -y -s: Barna Ferdinánd 1825–1895. = *Vasárnapi Újság.* 1895. 30. sz. júl. 28. 494–495. l. és ld. még az 52. sz. jegyzetet.
56. Eötvös József leirata, 1869. máj. 12. OSZKI 19/1869
57. OSZKI ad 19/1869
58. *Pesti Napló. Esti kiadás.* 1869. márc. 11. 2. l. Különlélek rovatában. – *Fővárosi Lapok.* 1869. 108. sz. máj. 13. 431. l.
59. *Fővárosi Lapok.* 1870. 125. sz. jún. 11. 537. l. A többi közlés helye: 1869. 158. sz. júl. 14. 631. l. – 236. sz. okt. 15. 943. l. – 253. sz. nov. 5. 1011. l. – 292. sz. dec. 22. 1182. l. – 1870. 78. sz. ápr. 14. 331. l. – *Pesti Napló. Esti kiadás.* 1869. márc. 23 – ápr. 16 – máj. 12. jún. 10. – Reggeli kiadás: júl. 14. – szept. 11. – okt. 15. – A sajtó átnézéséért itt mondok köszönetet Horváthné Szőnyi Évának és Juhászné Márton Rózsának.
60. VKM 10.012/1870. máj. 25. OSZKI 26/1870
61. VKM 7648/1870. jún. 3. OSZKI ad 26/1870
62. VKM 2534/1871. febr. 2. OSZKI 14/1871
63. OSZKI 24/1872
64. VKM 31.457/1873. nov. 16. OSZKI 116/1873
65. Jelentés a M.N. Múzeum Könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–6-ban. = *Magyar Könyvszemle* 1876. l. sz. 221–228. l. – Fraknói Vilmos (1843–1924. nov. 20.) történetíró, kanonok, c. püspök, az MTA tagja. 1875. ápr. 2. – 1879. nov. 1. között a MNM Könyvtárának vezetője, 1876–1879. között a *Magyar Könyvszemle* szerkesztője, 1897–1915. a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője. Vö. Galambos Ferenc: *Fraknói Vilmos.* 1843–1924. = *Könyvtáros.* 1977. 10. sz. 617–619. l. Somkuti Gabriella: *Fraknói Vilmos a Széchenyi Könyvtár élén.* = *Könyvtáros.* 1991. 8. sz. 481–487. l. uő: 150 éve született Fraknói Vilmos. = *Eseménynaptár.* 1993. 1. sz. 35–37. l.
66. Barna Ferdinánd: *Hazai könyvtáraink rendezéséről.* = *Magyar Könyvszemle.* 1883. 74. l.
67. Jelentés a M. N. Múzeum Könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1878/9-ben. = *Magyar Könyvszemle.* 1879. 261. l.
68. Mátray Gábor levele Szász Károlyhoz. Pest, 1873. márc. 18. OSZK Kézirattár, Levelestár.
69. Ferenczyné Wendelin Lidia: *Az Országos Széchenyi Könyvtár olvasószolgálatának története* 1802–1919. = *Az OSZK Évkönyve 1963–64.* Bp. 1966. 210–234. l. – Az itt közölt adatokat évi 278 napos nyitvatartásra számítottuk. Mátray Gábor egy 1871-es feljegyzésében napi 80–90 látogatót jelez, ami a forgalmasabb napokra reális érték.
70. Eötvös a levél másolatát elküldte a könyvtárnak. OSZKI 6/1869
71. 1871–1886 között a gyarapításra szánt évi dotáció 7500 Ft. volt. Vö. Szabadné Szegő Judit i.m. 134. és 155. l.
72. Fraknói Vilmos: *Horvát Árpád röpirata.* = *Magyar Könyvszemle.* 1876. 278. l.
73. *Fővárosi Lapok.* 1873. 274. sz. okt. 26. 1073. l.
74. Vértessy Miklós: *Szinnyei József és Horváth Árpád.* = *Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei. I.* 1962. Bp. 1962. 101. l. – Ld. még Szinnyei József: *Észrevételek könyvtárrendezés tervvázlatára.* = *Magyar Könyvszemle.* 1879. 305–313. l.
75. Ld. a 74. sz. jegyzetet.
76. Fraknói, i.m. 278. l.

77. Tóth András – Vétesy Miklós: *A Budapesti Egyetemi Könyvtár története. (1561–1944)* Bp. 1982. 280 l.
78. Kollányi Ferenc: *A nyomtatványok osztálya. = A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene.* Bp. 1902. 19.
79. Hellebrant Árpád: Kudora Károly: *Könyvtáratan.* Bp. 1893. (Ismertetés) = *Magyar Könyvszemle.* 1892/93. 348. l.
80. Sebestyén Gyula: A katalóguskészítés kérdéséhez. = *Magyar Könyvszemle.* 1895. 24. l.
81. Ferenczi Zoltán: Modern könyvtárak szervezéséről. = *Magyar Könyvszemle.* 1894. 234. l.
82. Schönherr Gyula: A berlini udvari könyvtár szakrendszere. = *Magyar Könyvszemle.* 1894. 58. l.
83. Szász Károly: *Közkönyvtáraink s az egy országos könyvtár.* Pest, 1871. 35. l.
84. Uo. 37. l.
85. Bényei József, i.m.
86. Jelentés a M.N. Múzeum Könyvtárának állapotáról és gyarapodásáról 1874–6-ban. = *Magyar Könyvszemle.* 1876. 222. l.
87. Adalékok Szabó Károly "Régi Magyar Könyvtár-ához" a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárából. = *Magyar Könyvszemle.* 1879. 20. l.
88. Esztegar László: Az egyetemes repertórium. = *Magyar Könyvszemle.* 1896. 341–350. l. – Ld. még: Móra László: Aki a tizedes osztályozást elsőnek ismertette hazánkban. = *Könyvtáros.* 1979. 8. sz. 471. l. – Galambos Ferenc: *Esztegar László. 1870–1905.* = *Könyvtáros.* 1979. 4. sz. 233–234. l.
89. Csapódi Csaba: *A tizedesrendszer bevezetése a Széchényi Könyvtárban.* = *Az OSZK évkönyve 1967.* Bp. 1969. 278–282. l.
90. Barna Ferdinánd: *A Magyar Nemzeti Múzeum ...* 181. l.
91. Barna Ferdinánd: *Hazai könyvtáraink ...* 72. l.
92. Barna Ferdinánd: *A Magyar Nemzeti Múzeum ...* 132. l.
93. Barna Ferdinánd. = *Magyar Könyvszemle.* 1889. 362. l.
94. Eötvös József: *Kultúra és nevelés.* Bp. 1976. 163. l.

DIE NEUORGANISATION DER SZÉCHÉNYI-NATIONALBIBLIOTHEK 1867–1875 DIE EINFÜHRUNG DES MÜNCHINER FACHSYSTEMS

GABRIELLA SOMKUTI

Die 1802 gegründete ungarische Nationalbibliothek entstand aus der Privatsammlung des Stifters Graf Ferenc Széchényi. Diese bestand aus ungarischen Werken sowie solchen mit ungarischem Bezug und wurde später durch eine thematisch universale Buchschenkung Ferenc Széchényis ergänzt. Die in den Besitz der Nation übergegangene Bibliothek wurde in das ein paar Jahre später, 1808, gegründete Ungarische Nationalmuseum eingegliedert. Bis 1867 war der Bibliotheksbestand auf über 180 000 Einheiten angewachsen, davon waren ungefähr 130 000 Bücher. Die Sammlung wurde nicht in erster Linie durch die nur sporalisch zugestellten Pflichtexemplare, sondern überwiegend durch Werke aus wertvollen Privatsammlungen, Nachlässen und durch Schenkungen erweitert. Das schier unüberwindbare Hindernis beim planmäßigen Ausbau des Bestandes und der Gestaltung einer modernen Bibliotheksstruktur war die eigentlich gänzlich fehlende finanzielle Absicherung. Die nationale Bibliothek des seiner staatlichen Eigenständigkeit beraubten Ungarns wurde aus spärlichen Stiftungsgeldern finanziert. Damit kann erklärt werden, wie die infolge des Ausgleiches 1867 aus der Taufe gehobene k.u.k.-Monarchie eine ungarische nationale Bibliothek erben konnte, deren Material überwiegend nicht aufgearbeitet, also unzugänglich war und deren Personal nicht einmal das Mindestmaß erreichte; in der Bibliothek wurden nämlich bis 1860 ein einziger Bibliothekar und ein Diener beschäftigt. Die Unterbringung der Bibliothek im Gebäude des 1846 erbauten Ungarischen Nationalmuseums entsprach dem Zweck, nur fehlte in den meisten Bibliothekssälen die Einrichtung, die Bücher lagen auf dem Boden.

Unter dem Druck der wissenschaftliche Öffentlichkeit begang das Kultusressort mit der Neugliederung und Nutzung der Bibliothek. Die Arbeiten leitete der als Schriftsteller, Politologe und Staatsmann gleichermaßen begnadete Bildungsminister József Eötvös (1813–1871). Er schuf die materiellen und personellen Bedingungen für die Neuorganisation und disponierte, daß die Bücher nach dem Vorbild der

Fachordnung der Königlichen Hof- und Staatsbibliothek, München, systematisiert werden. Um das zu bewerkstelligen, wurden ein Mitarbeiter der Bibliothek und einer des Ministeriums zur Studienreise nach München entsandt. Dem Minister selbst war die Münchner Bibliothek bestens bekannt, weil er dort in den Jahren der Emigration um 1850 oft gearbeitet hatte. In der Studie wird das bis dahin in der Széchényi Bibliothek angewandte Aufarbeitungssystem und die Fachordnung im Kontext der europäischen Bibliotheksordnungen detailliert behandelt. Es wird darauf hingewiesen, da in schier allen grossen wissenschaftlichen Bibliotheken die Notwendigkeit, Sammlungen aus unterschiedlichen Beständen auf der Grundlage wissenschaftlicher Prinzipien zu einer Einheit zu strukturieren, in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts erkannt und auf die Tagesordnung gesetzt wurde. Aus schon genannten Gründen konnte sich die Széchényi Bibliothek diese Aufgabe erst später vornehmen. Zwecks Information und Orientierung hatte sich die Bibliothek allerdings noch 1848 die Statuten der Königlichen Hof- und Staatsbibliothek, München, der Kaiserlichen Hofbibliothek, Wien und der Prager Universitätsbibliothek zustellen lassen und diese auch ins Ungarische übersetzt. Einzelne Teile dieser Regelungen waren bei der Arbeit schon genutzt, verwendet worden.

Der gesamte Bibliotheksbestand wurde 1869–1876 unter der Leitung des hervorragenden Linguisten und Bibliothekars Ferdinánd Barna (1825–1895) nach dem Münchner System aufgearbeitet. Im Ergebnis wurde die nach Fachkriterien geordnete einheitliche Sammlung im Lagerraum untergebracht. Diese Ordnung widerspiegelt sich im als Band angelegten Repertorium und dem alphabetischen, auch den strengsten Titelbeschreibungsgeboten gerechten Zettelkatalog. Das Münchner Fachsystem wurde allerdings nicht mechanisch übertragen. Die Zahl der Fachbereiche wurde den lokalen Anforderungen entsprechend gesenkt; um das Hungarika-Profil der Bibliothek zu betonen, wurden die spezifischen Hungarika-Fachbereiche, in erster Linie hinsichtlich der historischen Werke festgelegt. Auch dabei war das "Bavarica"-Fachgebiet der Münchner Bibliothek richtungsweisend.

Abschließend mißt der Verfasser die Restrukturierung der Bibliothek an den Ansprüchen der Zeit. Er stellt fest, da der nach Fachbereichen geordnete Bestand dem allgemein gebilligten Bild einer Bibliothek entsprach, die Neuorganisation den Prinzipien und der Praxis der Bibliothekskunde der Zeit gerecht wurde. Es wird aber auch darauf aufmerksam gemacht, da im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts auch schon die Signale der Krise dieser Ordnung nach Fachbereichen beobachtet werden konnten. Dazu trug noch bei, daß zu Beginn des 19. Jahrhunderts erarbeitete Münchner System den Ansprüchen der fachwissenschaftlichen Information kaum noch gerecht werden konnte. Negativ schlug zu Buche, daß diese Ordnung verhältnismäßig viel Platz benötigte und das Signaturwerk zu kompliziert war. Nicht beachtet worden war ausserdem das Prinzip der Provenienz. So konnten die alten grossen Privatsammlungen nicht als Einheit erhalten bleiben, weil das nur in einem nach Numerus currens eingerichteten Lager möglich gewesen wäre. Letztendlich war nicht beachtet worden, dass die Münchner Bibliothek eine den Bezug ihrer Materialien universal angelegte Sammlung war, während sich die Széchényi Bibliothek in erster Linie auf Materialien mit nationalem Charakter konzentrierte und die Werke universalen Wertes einen geringeren Anteil darstellten.

Trotzdem darf die Neustrukturierung der Bibliothek positiv beurteilt werden, weil ein unordentlicher grosser Buchbestand binnen verhältnismässig kurzer Zeit zu einer nach fachlichen Kriterien geordneten, brauchbaren Sammlung zusammengefügt wurde. Damit hatte die Széchényi Bibliothek ihren Rückstand aufgearbeitet und war zu einer modern strukturierten Institution europäischen Standards geworden.

Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának története (1802–1946)

PATAY PÁLNÉ

Állománytörténet

Noha a Térképtár egyike az OSZK későn – csak 1939-ben – önállósult külön-gyűjteményeinek, magja már kezdettől fogva a Könyvtár állagának részét képezte. Széchényi Ferenc ugyanis az adományozó nyilatkozatában a könyvek stb. mellett külön is megemlékezett a "földrajzi mappák"-ról (Mappae geographicae), mint amiket a hazájának ajándékozni óhajtott. Így tehát a Tár állományának igazi története alapjában véve nem 1939-cel, hanem már magával a Könyvtár alapításával kezdődik. Ahhoz tehát, hogy a Tár létesítésének tényét, működését kiértékelhessük, gyűjteményének kialakulását és sorsát felvázolhassuk, ismertetésünket a térképállomány fejlődésének bemutatásával kell kezdenünk.

Széchényi Ferenc térképgyűjteménye a maga idejében igen jelentős mennyiséget számlált. Hogy hány darabból, vagy műből állt, sajnos nem tudjuk, és már nem is fogjuk tudni pontosan megmondani. Amikor 1803 tavaszán Miller Ferdinánd, a Könyvtár első igazgatója Nagycenken átvette az adományozott anyagot, 40 "téka" földabroszt regisztrált.¹ Utólag tékánként átlagban 100-at számolva, 4.000 darabra szokták az anyag mennyiségét becsülni.² (Meg kell jegyeznünk, hogy a tékánkénti 100 darabot inkább csak felső határnak fogadhatjuk el.) A jelenlegi állomány ilyen céllal történt áttekintése során 1.412 mű "Ex Bibl. Com. F. Széchényi" feliratú pecséttel ellátott térképet és 121 atlaszt vettünk számba, amelyek között több az ún. kolligátum (pl. egy területre vonatkozó, különböző szerzőktől és különböző időkből származó térképek, vagy csatlakozó térképlapok utólagosan összekötött gyűjteménye). Meg kell azonban jegyeznünk, hogy bizonyára nem egy olyan darabja is van a gyűjteményünknek, amelyen az eredeti pecsét restaurálás, vásznazás következtében már nem lelhető fel. Mindezt figyelembe is véve, nem hihető, hogy a Széchényi által 1803-ban adományozott térképek száma elérte volna a 4.000 művet, vagy akár darabot.

Széchényi Ferenc térképgyűjteményét nagyra becsülte. Igazolja ezt már az is, hogy a Könyvtárnak 1803. december 10-én történt megnyitása alkalmával személyesen mutatta be Somogy vármegye térképét, amelyet ő készíttetett.³ De, hogy mi-

lyen jelentőséget tulajdonított a "földabrosz"-gyűjteményének, az is bizonyítja, hogy amikor – még az adományozást megelőzően – Tibolth Mihállyal feldolgoztatta a gyűjteményét, a térképek katalógusát a kéziratokéval, a képekéval és a metszetekekéval együtt a kiadásra tervezett 2. kötetbe szánta.⁴ Sajnos a térképek katalógusa – a legnagyobb sajnálatunkra – sohasem jelent meg nyomtatásban.⁵

De ez nem is Széchényin múlt. Ő mindvégig figyelemmel kísérte a térképgyűjtemény sorsát. Nehezményezte például, hogy 1805-ben, amikor a Könyvtár értékeit Napóleon ausztriai hadműveleteinek hatására Temesvárra menekítették, Miller a földabroszokat nem vitte magával. Pedig történetesen ez előmozdította a katalógus előkészítését. A Pesten maradt anyagot ugyanis Miller azzal bízta Gruber Károlyra, hogy azt katalogizálja. Gruber a lajstromozással december 29-ére el is készült, és a katalógust január 19-én be is mutatta Széchényinek, aki azt várakozáson felül sikerültnek találta.⁶

Sajnos a térképek katalógusa – annak ellenére, hogy elkészültét Miller 1808-ban ismét jelentette,⁷ – mégsem került nyomdába. Lehet, hogy ebben közrejátszott az újabb, 1809. évi napóleoni háború is, amikor megint vidékre, ezúttal Nagyváradra menekítették a Könyvtár értékeit,⁸ de nem zárható ki az sem, hogy Miller maga sem tekintette szíviügyének a katalógus kiadását. Nem úgy, mint Széchényi, aki 1810-ben is a katalógus elkészítésére buzdította Millert, noha sajnálattal kellett tudomásul vennie, hogy ennek kiadására egyelőre nem kerülhet sor, mivel a kézirat-katalógus összes kötete csak pár év múlva lesz kinyomtatva. Mégis változatlanul buzdította Millert a munka elvégzésére.⁹ Ő viszont a sürgetésre a térképgyűjtemény szegényes voltára hivatkozott.¹⁰ Hiába utalt a gróf az adományozó nyilatkozatában tett ígéretére, hiába kérte a kéziratok katalógusának megjelenését követően a metszetek és földabroszok kötetének mielőbbi elkészítését,¹¹ Miller még 1813-ban is csak tervezetet készített.¹² De még 1816-ban sem történt e tárgyban előrelépés, csak annyi, hogy Miller személyes megbeszélés végett leutazott Széchényihez Sopronba, ill. Bécsbe.¹³ Bár 1820-ban arról tett említést, hogy a katalógust már nyomják Sopronban,¹⁴ amikor Széchényi december 13-án bekövetkezett halálát a legidősebb fia, Lajos a nádornak jelentette, ez ügyben csak annyit ígért, hogy a katalógust a család költségén ki fogják adni.¹⁵

Idővel – az 1819. január 15-én kelt alapítólevellel – Széchényi a soproni könyvtárát is a nemzetnek ajándékozta. Ehhez is tartoztak térképek – méghozzá lajstromozottan. A lajstromot – sajnos – ugyancsak nélkülözzük, de Tibolth szerint ez az állomány is ritkaságszámba menő gyűjtemény volt.¹⁶ Bizonyára ebből származnak az "Ex Bibl. Com. F. Széchényi" pecséttel ellátott, de 1803 után készült térképek.

A megállapíthatóan Széchényi Ferenc két adományából származó 1.412 mű az alábbiak szerint oszlik meg:

A kéziratos térképek száma 212. Általában XVIII. századiak, legtöbbjük az 1770–1790-es évekből való; 36 kivételével magyarországi, vagy az országgal szomszédos területet ábrázolnak. Legnagyobb számban hadtörténeti vonatkozásúak; főként a török határ menti területtel és várakkal kapcsolatosak. Ezeket nagyság-

rendben a vízügyi vonatkozásúak (pl. Mura, Dráva) követik (29 db), de találunk kifejezetten topográfiai jellegűeket is. Jelentősebb még négy, a sószállító útvonalak 1760., 1773., 1785. és 1800. évi forgalmát feltüntető tematikus térkép. De ide soroltak be egy, a Magas-Tátra panorámájáról 1719-ben készült tusrajzot is.

A külföldi területeket ábrázoló térképek közül ki kell emelni H. Gerritsznek az Atlanti-óceán keleti és délnyugati, valamint az Indiai-óceán partvidékét feltüntető portolán térképét, továbbá a Bécs térségében végzett Duna-szabályozási munkákról az 1769–1791. években H. Schitzenau és S. Herbert által készített, 18 lapból álló sorozatot.

A nyomtatott térképek csoportjában 1.198 mű található. Közülük csak 94 magyar vonatkozású. Legnagyobb számban a megyék térképei vannak jelen (26 db); ezek zöme nem sokkal Széchényi adományát megelőzően készült. De fellelhető közöttük az egész országról, ill. Erdélyről a nyugat-európai officinákban a XVII–XVIII. század folyamán, valamint Bécsben nyomtatottak is. Kilenc térkép a Bánátot ábrázolja; legtöbbször az 1780-as évek végén készült – bizonyára az akkor zajló török háborúra való tekintettel.

A Magyarországon kívüli területeket bemutató 1.104 nyomtatott térkép tehát mind a tematikáját, mind az ábrázolt területet illetően igen sokrétű. Gyűjtésükben semmilyen szempont sem játszhatott közre. Széchényi ezeket ügynökök útján szerezte be; ők pedig mindent vásároltak, ami a könyvpiacra kapható volt. Az anyagnak mintegy kétharmada topográfiai jellegű (734 db), földrészek, országok, ország-részek, tartományok stb. térképei. Egyes országok (pl. Anglia, Hollandia, Svédország) közigazgatási egységeiről egész sorozatokat találunk. De még világtérkép is fellelhető a gyűjteményben. Viszonylag sok a várostérkép. Mellettük jelentős számban találhatók hadtörténeti vonatkozásúak (113 db); közöttük nagyobb arányban a hétéves háború (1756–1763) eseményeit ábrázolók. Minthogy ezen anyag szinte kizárólag nyugat-európai kiadású (mindössze hatot adtak ki Pesten), érthetően nagy a hajózási tematikájúak száma (91, közöttük 1 portolán). A készítésük idejét illetően kevés az 1680 előtti térkép (mintegy 6%). Az 1680-as években kiadottak nagyobb arányát egy, Anglia grófságait ábrázoló sorozat magyarázza. Egyébként az anyag zöme az 1730–1780-as évekből való; az 1790-es évekből – érdekes módon – már kevés található. Szerzőik között a legjelesebb európai kartográfusok szerepelnek, mint J. Janssonius, C. Dankerts, J.B. Nolin (XVII. század), P. Schenk, M. Seutter, G. Sanson, G. Bodenehr, T. Lotter, G. Delisle (XVIII. század) stb.

Egy falitérképről és 121 atlaszról tudjuk még, hogy Széchényi gyűjteményéből származik. Meglepő, hogy a XVII. századi külföldi nagy mesterek közül csak A. Orteliusnak egy 1609. évi és J. Janssoniusnak egy 1651. évi atlasza szerepel az anyagban. Megtaláljuk azonban G. Mercatornak két Ptolemaios kiadását 1578-ból és 1605-ből, valamint a Peutinger-tábla 1598. évi ismertetését. Az anyag zömét képező XVIII. századiak csoportjában is fellelhetők világatlaszok, de ezek inkább egyes országokat ismertetnek (pl. J.B. d'Anville – Kína 1737., Michel-Desnos – Franciaország 1765., P. Santini – Velence 1789.). Több hajózási atlaszt is találunk között-

tük. Magyarországi atlasz 16 db van (pl. Tomka-Szászky, Görög, Budai Ésaías művei), de legjelentősebb M. Coronelli 1690. évi atlasza, amely hazánk térképét is tartalmazza. Ebben az állományrészben szerepel még 27 kolligátum is; egyes országokról különböző szerzők által, különböző időkben készített térképek utólagosan összekötött gyűjteménye.

Érdemes még megemlíteni azt a több részből álló kéziratos atlaszt, amely az Oravicabánya környéki ércbányák 1771. évi állapotát tünteti fel.

A kezdeti években a térképállomány csak kis mértékben gyarapodott. Az 1807. évben például csupán egyetlen földabroszt tüntettek fel a növedéknaplóban.¹⁷ Miller írt ugyan egy felterjesztést a gyarapodás érdekében, kérve, hogy a köteles példányok beszolgáltatását terjesszék ki a nyomtatott térképekre is, de a Helytartótanácsnál ez nem talált visszhangra.¹⁸ A térképek tárolása terén sem történt előrelépés: még 1811-ben is változatlanul 40 tékában őrizték azokat.¹⁹

Miután a térképeket a könyvekkel együtt kezelték, sorsuk alakulását a XIX. század folyamán nehezen tudjuk nyomon követni. Ami azonban az állomány gyarapodását illeti, az az 1830-as években mind mennyiségi, mind minőségi tekintetben különösen jelentős volt. A Könyvtár ekkor ugyanis két olyan gazdag magánkönyvtár birtokába jutott, amelyhez az akkori viszonyok között igen jelentősnek nevezhető térképgyűjtemény is tartozott.

Az egyik gróf Illésházy István dubnici "nem megvetendő belső értékű" könyvtára volt, amelyet a magyar irodalmi és tudományos élet mecénásaként ismert főúr az 1835. június 22-én kelt, József nádorhoz intézett levelében a Nemzeti Múzeumnak ajándékként ajánlott fel, sőt, még ugyanezen év szeptemberében át is adott. A levélben a könyvek és kéziratok mellett megemlítésre került, mint "nem kisebb becű" gyűjtemény, a térképek csoportja is.²⁰ Minthogy a dubnici könyvtárról Illésházy még 1806–1807-ben Buczászky Györggyel részletes katalógust készített (amelyet az újabb szerzeményekkel 1832-ig folyamatosan kiegészítettek), e térképekről pontos ismereteink vannak. A katalógus "Chartae geographica", azaz "G" osztálya tartalmazza a térképeket, szám szerint 208 művet, amelyek közül 112 volt magyar, 96 pedig külföldi vonatkozású. Utóbbiak között nagyobb arányban atlaszok találhatóak, és nem önálló lapok.²¹ Atlaszok azonban a "Philologica", azaz "F" osztály földrajzi alosztályát képező könyvek között is voltak, mint pl. G. Mercator 1606. évi "Atlas sive Cosmographicae meditationes ..." ²² c. munkája. A térképanyag – néhány XIX. századi kivételével – kizárólag XVIII. századi és zömében még Illésházy István atyjának, Jánosnak gyűjtéséből származott (az ő idejében készült katalógusban 85 magyar és 81 külföldi vonatkozású szerepel).²³ A Magyarországot ábrázoló lapokon (J.Ch. Müller, Homann, Bruggen, Korabinszky, Lotter, Lipszky) kívül a Balkán félszigetet, az 1716–1717 és 1788. évi török háború színhelyeit, az Illésházy birtokok vidékeit, Illésházy uradalmakat szemléltető, valamint vízügyi térképeket találunk.

A dubnici könyvtár átvételét követően egy év sem telt el, amikor is a neves gyűjtő, Jankovich Miklós gazdag könyv- és régiséggyűjteményének megvásárlásával újabb értékes és jelentős térképanyag birtokába jutott a Könyvtár. A hosszú ideig

elhúzódó tárgyalások után végre 1836. június 17-én és 23-án átvett anyagban – amint azt Fejér Györgynek még 1817-ben megjelent ismertetéséből tudjuk – több száza rúgott a térképek száma, amelyek zömét ugyan XVIII. századi és újabb lapok alkották, azonban voltak közöttük egészen korai, a XV–XVI. századból származó kartográfiai alkotások is.²⁴

Sajnos, Jankovich későbbi gyűjtéséből származó anyaga egészének megvásárlására – pénzhiány miatt – nem kerülhetett sor. Az 1852. június 22-én megtartott árverésen a Nemzeti Múzeum által megszerzett anyagban azonban volt értékes kartográfiai mű is, mégpedig Philippus Apianus "Bayrische Landt-Taflen ..." című, 1568. évi, 24 csatlakozó lapból álló atlasza, amely 2 ezüst forinton vétetett meg, és amelyet ma is a Tár becses darabjai között tartanak nyilván.²⁵

Jankovich Miklós második gyűjteménye egészének megvételére azért nem volt a Nemzeti Múzeumnak kellő anyagi fedezete, mert egy fél évvel korábban, 1851-ben szerezte meg az 1846. június 13-án elhunyt Horvát Istvánnak, a pesti egyetem különleges nyelvészeti nézetei miatt közismertté lett professzorának országszerte híres magánkönyvtárát. Ez a vétel ugyancsak hozzájárult a térképállomány további jelentős gyarapodásához. Az anyagban az elhunyt tudós fiának, Horvát Árpádnak összeállítása szerint több, mint 300, jobbára XVIII. századi eredetű "földabrosz" is helyet foglalt.²⁶ De volt abban "három ég- és föld golyó" is,²⁷ amely végeredményben szintén a térképgyűjtemény gyűjtési körébe tartozó tárgy, és az ilyenek között a legkorábbi szerzeménynek tekinthető.

E nagyobb tételektől eltekintve, a XIX. század derekán csak kisebb vásárlások történtek. Így Széchényi Ferenc legidősebb fia, Lajos által 1827-ben létesített 10.000 forintos alapítvány évi 400 forintot kitevő kamata terhére 1853-ban többek között 4 Magyarországi, ill. Pest-Buda térképet vettek meg.²⁸ Kapott a könyvtár ajándékokat is. Így pl. 1848. december 7-én a Honvédelmi Bizottmány a Nemzeti Múzeumnak adta át Magyarországnak Ignatz Müller által 1769-ben készített, nagyméretű térképét, amely addig a Helytartótanács gyűléstermének falát díszítette.²⁹

A Könyvtár birtokába ezúton jutott térképek közül néhány darab neves személytől származott. Így a jelenlegi állományunk egy-egy darabja Kossuth Lajos, Görgey Artúr és Türr István tulajdonában volt, hat pedig Deák Ferencében. De gyarapította négy térképpel a kiváló rézmetsző és térképkészítő, Karacs Ferencnek leánya, Teréz is a térképgyűjteményt. A múlt század neves csillagászatól, Nagy Károlytól (1797–1869) pedig egy éggömb mellett egy saját szerkesztésű földgömb származik.

A gyarapodás azonban mindezek ellenére lassan folyt.

A múlt század végén, közelebről 1895-ben viszont egy igen értékes, nagyobb ajándék gyarapította a térképállományt. Ugyanis az Olaszországban, a lombardiai Pelioban született, pozsonyi mérnök és kőbányatulajdonos, Grazioso Enea Lanfrancioni (1850–1895) halálát követően a tervszerűen fejlesztett, 4.769 kötetes könyvtárával együttlé³⁰ 12 kéziratos, 167 nyomtatott térképből és 38 atlaszból álló anyag birtokába jutott a Széchényi Könyvtár. Ezek között legbecsesebb a Magyar-

országot ábrázoló térképek 105 darabból álló sorozata, amelyben szinte minden jeles európai XVI–XVIII. századi kartográfus (Münster, Lazius, Sambucus, Bry, Zenoi, Coronelli, Wit, Sanson, Delisle, Homann, Ottens stb.) műve megtalálható. A magyar kartográfusok közül Mikoviny Sámuel (1700–1750) hat megyei térképe érdemel említést. A kollekcióhoz több, a Dunát és mellékfolyóit ábrázoló lap is tartozik (ezekből kettőt saját maga szerkesztett). Az atlaszok között is fellelhető a XVI–XVII. század, az atlaszkészítés virágkora számos mesterének (Ortelius, Mercator, Blaeu, Janssonius, Du Val, Coronelli stb.) terméke, nem kevésbé a magyaroké is (Hevenesi, Korabinszky, Görög, Gönczy).

Az első világháborút megelőző másfél évtizedben nem gyarapodott nagyobb mértékben a térképállomány. Az 1920-as években azonban úgy látszik, a gyűjtemény fejlesztésének kérdése élénken foglalkoztatta a Könyvtár vezetőségét, elsősorban a gyűjtés profiljának kiszélesítése irányában. Ennek érdekében Lukinich Imre, a Könyvtár igazgatója 1924. március 24-én kelt, 193/1924 számú felterjesztésében azzal a kéréssel fordult Korányi Frigyes pénzügyminiszterhez, rendelje el, hogy az Állami Földmérési Térképtár állományából "az állami földmérések összes sokszorosított térképeinek és oleátáinak másolatai és másnemű sokszorosítványai, még pedig úgy azok, amelyek Csonka-Magyarországról, mint azok, amelyek a megszállott területekről készültek – legalább egy példányban, azok pedig, amelyekből nagyobb mennyiség van raktáron, két példányban – a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtára térképgyűjteménye számára megküldessenek". Kérését a térképekben rejlő értékekre, mint a helynév-, településtörténet- és egyéb tudományos kutatás számára nélkülözhetetlen adatokra hivatkozott.³¹

A Hóman Bálint múzeumi főigazgató által május 6-án 302/1924 szám alatt továbbított felterjesztésre a Pénzügyminisztérium 79.344/1924 XIII/b alatt 1925. január 2-án válaszolt. A tudományos értékekre való tekintettel utasította az Állami Földmérési Térképtárat, "hogy az új felmérés által érvénytelenné vált régi eredeti térképeket, valamint az esetleg több példányban rendelkezésre álló könyvomas térképek egy-egy példányát ... kiszolgáltathassa". De intézkedett arra nézve is, hogy "az újonnan készítendő térképmásolatokból egy-egy példány a Könyvtár részére díjmentesen kiadassék". Mivel a kataszteri térképek csakis tudományos célra voltak felhasználhatók, azokat a fenti utasítás értelmében záradékkal látták el.³²

A Múzeum főigazgatósága 1925. október 12-én kelt 463/1925 szám alatti előterjesztésében a kataszteri térképek átadására irányuló, megismételt kérését az ún. "elcsatolt területekre" eső, azaz a trianoni határokon kívül fekvő községek (települések) térképeire vonatkozóan is kibővítette. Ez utóbbit ugyan a Pénzügyminisztérium a meglehetősen késéssel, csak 1927. július 6-án kelt 141.133/1926 XII.b szám alatt megadott válaszában "előre nem látható eshetőségekre való tekintettel" nem tartotta teljesíthetőnek, de a többi kataszteri térkép egy-egy példányának átadásáról ismét biztosította a Főigazgatóságot.³³

A M. kir. Állami Földmérési Térképtár egyébként a térképek átadását még 1926-ban megkezdte,³⁴ előbb az 1921 előtt készült anyagot adta át, majd folyama-

tosan a továbbiakat, beleértve az új felmérések alapján újonnan készülteket is. Erről számos átadási jegyzék tanúskodik. Az 1945-ig így begyűjtött anyag a mai nyomtatott kataszteri térképállománynak 30–40%-ára becsülhető.³⁵

A Földmérési Térképtártól átvett "régi földmérési térképek" azonban nem maradtak a Széchényi Könyvtárban, hanem átadták azokat a "Néprajzi Tárnak" (Néprajzi Múzeumnak), amely akkor még ugyancsak a Nemzeti Múzeum szervezetébe tartozott. Erre való hivatkozással és utalva arra, hogy ez az anyag nem tartozik a Könyvtár profiljába, javasolta Lukinich könyvtári igazgató Hóman Bálint múzeumi főigazgatónak, hogy a Pénzügyminisztérium által 1928-ban megküldött "1-2 kocsi-rakományt" kitevő térképek is kerüljenek a Néprajzi Tárhoz.³⁶ Hasonlóképpen, amikor 1929-ben a Pénzügyminisztérium arról értesítette a Széchényi Könyvtárt, hogy a Földmérési Térképtárnak a M. kir. Állami Nyomdában lévő kb. 26.000 darab autografált térképe kiselejtezésére kerül sor, a Néprajzi Tárból Györfly Istvánt küldték ki az anyag megtekintésére, az esetleges átvétel céljából.³⁷ E térképek további sorsáról nincs tudomásunk. Néhány év múlva azonban a Néprajzi Tárból elhelyezett kataszteri térképeket – helyhiányra való tekintettel – átszállították a Könyvtárnak akkor még meglévő Levéltári osztályába, ahol azokat elraktározták – jelentette 1934-ben a Könyvtár akkori igazgatója, Jakubovich Emil.³⁸

Talán szintén a helyszűke késztethette a Könyvtárat arra is, hogy azon – fentebb említett – elgondolásával ellentétben, aminek megfelelően a térképeket két-két példányban kívánta megőrizni (ami egyébként a mai gyakorlatunkkal megegyezik), idővel a duplumoktól meg óhajtott válni. Ezen az alapon például 1929-ben 103 térképet adott át az Önálló Közgazdaságtudományi Kar Teleki Pál vezette Gazdaságföldrajzi Tanszékének.³⁹ Majd a M. kir. Állami Térképészeti Intézettel is megállapodott csereviszony kialakítására, amelynek értelmében az átadott duplumok értékének megfelelően az a Széchényi Könyvtárnak műszaki, grafikai munkákat végez.⁴⁰ Duplumok átadásával kapcsolatos adatunk azonban még jóval későbbi időből is van. A Dunántúli Tudományos Intézetnek Fitz József igazgató 1943-ban ígért hazai tárgyú duplum-térképeket, elszállításukra azonban 1946-ig nem került sor.⁴¹

A térképállomány gyarapodását illetően az 1930-as évek közepéig az irattárban csak mutatóban találunk néhány adatot. Bizonyára futottak be a Könyvtárba kötelezpéldányként térképek, hiszen az 1897. évi XLI. törvénycikk kiegészítéséről szóló 1922. évi XX. törvénycikk 1.§-a akként intézkedett, hogy minden nyomdatermék egy-egy példánya – így a térképeké is – a Magyar Nemzeti Múzeumnak (amelynek kebelébe tartozott akkor az Országos Széchényi Könyvtár) ingyen beszo­lgáltassék.⁴² Ezért kissé meglepőnek tűnik, hogy a Könyvtár 1924., valamint 1928. évi jelentése egyedül adomány útján bekerült, 208, ill. 156 térképről tesz említést, kötelezpéldány beszo­lgáltatás alapján történő gyarapodásról pedig nem szól.⁴³ (A többi évről szóló jelentés térképekről egyáltalában nem emlékezik meg.) Az adományok között jelentősebb volt Pálóczi Edgáré, aki az édesapja 1869–1914 között tett európai utazásai során összegyűjtött térképeit "2 papandeklis 52x15 cm méretű ládikában" a Könyvtárnak adta át.⁴⁴ Jöttek azonban adományok külföldről

is. Kairóból pl. Youssouf Kamal herceg 1927-tel kezdődően folyamatosan megküldte az általa szerkesztett, csak 100 példányban kinyomtatott és könyvárusi forgalomba nem került, tehát bibliográfiai ritkaságnak tekinthető "Monumenta Cartographica Africae et Aegypti" c. munkájának 12 kötetét.⁴⁵ Brnóból Maxim Sobicek igazgató pedig 10 magyarországi vonatkozású művel (pl. Karacs, Korabinszky, Lidl, Homann, Ignatz Müller stb. munkáival) gyarapította a gyűjteményünket.⁴⁶

Az, hogy 1935-ben "Aprónyomtatványtár és térképgyűjtemény" néven külön-gyűjtemény létesült, előre vetette már egy jövődöbeli önálló szervezeti egység, a Térképtár kialakulását. Ezt jelzi pl. az is, hogy 1934-től az évi jelentések már részletesen beszámolnak a térképek gyarapodásáról is (lásd a kimutatást⁴⁷).

Az 1940-es években bekövetkezett állománygyarapodással kapcsolatban két olyan tételt érdemes megemlítenünk, amelyek arról tanúskodnak, hogy a Könyvtár vezetősége a térképgyűjtemény sorsát nem hagyta figyelmen kívül. 1941-ben Fitz József igazgató arra kérte a M. kir. Központi Statisztikai Hivatal elnökét, Dobrovits Sándort, hogy 7, általuk kiadott – addig kötelepéldányként feltehetőleg be nem szolgáltatott – térkép egy-egy példányát engedjék át a Térképtárnak – ami meg is történt.⁴⁸ 1942-ben meg Szalay Béla, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosa a "visszafoglalt területek" iskoláiban összegyűjtött régi térképeket ajánlotta fel.⁴⁹

Az állomány 1941-ben hozzávetőleges becslés szerint a következőkből tevődött volna össze.⁵⁰

6.650	térképlap
145.000	kataszteri térkép
150	régi kéziratós térkép
62	falitérkép
250	atlasz
5	földgömb

Budapest ostromát 1944–1945 telén a Térképtár anyaga viszonylag szerencsésen vészelté át. A Tár eredeti helyiségeiben, "az Eszterházy-palotában aránylag kevés pusztult el, annál több azonban a főépületben, a gazdasági hivatali helyiségekben, ahova az értékesebb anyagot helyeztük el, kb. 50–60 atlasz" – írja Fitz főigazgató az 1945. március 12-én kelt, a háborús károkról beszámoló, előzetes jelentésében.⁵¹ Az anyagnak a beázás veszélyének kitett helyiségekből biztonságos helyre történt, gyors áttelepítése a további pusztulását akadályozta meg.

Szervezeti keretek

A térképeket – legalábbis a nyomtatottakat – attól kezdve, hogy 1876-ban a nyomtatványok és a kéziratok naplózása különvált,⁵² az előbbieket között tartották

nyilván. (A kézzel rajzolt térképek hovatartozására vonatkozóan ez időkből nem rendelkezünk adatokkal.) Nem áll azonban módunkban megállapítani, hogy a térképeket speciális jellegük és formátumuk miatt nem tárolták-e már korábban is némileg elkülönítve.

Egy önálló Térképtár felállításának gondolata csak az első világháború idején merült fel, amit talán a térképek iránti, a hadiesemények által felkeltett nagyobb fokú érdeklődés válthatott ki. Lehetséges, hogy már ezt célozta a Garda Samu által végrehajtott összegyűjtésük, és rendezetten, külön történő elhelyezésük, amelyet "lankadatlan buzgalommal, elsőrendű szakértelemmel végzett".⁵³

1918 óta tehát – elsősorban Garda Samu e munkájának eredményeképpen – ha szervezetenként nem is, de gyakorlatilag kialakult a térképek különgyűjteménye, amely a létrejöttének idején a Könyvtáron belül rangos helyet foglalt el. Bizonyosága ennek az, hogy 1925-ben úgy ítélték, miszerint "könyvtári anyagunk e csoportja a legmintaszerűbbek egyike".⁵⁴

Bármi is hívta fel a Könyvtár vezetőségének figyelmét a térképekben rejlő tudományos értékekre, be kellett látnia, hogy bár a Könyvtár alapításakor "igen gazdag és magyar szempontból becses térkép- és földabroszgyűjtemény birtokába jutott", mégis a "könyvanyagának későbbi rohamos gyarapodásával, ... sokágú gyakorlati céljainak előtérbe nyomulásával, részben pedig a kellő munkaerő híján is a ... későbbi évtizedekben a térképanyag muzeális kezelése, gondozása és továbbfejlesztése nem történhetett és folyhatott olyan mértékben, amint azt ... a tudományos és gyakorlati érdekek megkívánták volna". Ezért Melich János, a Könyvtár igazgatója javaslatot tett "a könyvtár kebelén belül egy önálló alosztály" szervezésére, vagyis az önálló Térképtár felállítására. Felettesének, Fejérpataky Lászlónak, a Magyar Nemzeti Múzeum akkori megbízott igazgatójának tett, 1918. április 27-én kelt, terjedelmes felterjesztésében részletesen foglalkozott a térképgyűjtemény – különösen a katonai térképek terén – mutatkozó hiányosságaival, hivatkozott azokra a "tudományos szempontok"-ra, "amelyeknek ápolása könyvtárunknak hivatászerűleg köteles feladata".

"Az Országos Széchényi Könyvtár feladata ugyanis" – írja –, "hogy minden, a legtagabb értelemben vett magyar nyomtatvány és kézirat lehető teljes egybegyűjtésére törekedjék, a legrégebb időktől kezdve. Ha ezt a feladatot a kéziratok, vagy nyomtatott térképekre (sőt földgömbökre, esetleg domborművekre, lemezekre és dúcokra) is kiterjeszteni óhajtjuk, amit szerintünk kétségbe vonni nem lehet, mert arra egész sereg, elsősorban történeti irányban kutató tudománynak szüksége van, azt látjuk, hogy e téren széles körű feladat, tehát hatalmas munkaprogram vár megvalósításra."

A felterjesztés adott is munkaprogramot. Ez elsősorban is a hiányok pótlását tűzte ki feladatul. A Könyvtár számára megszerzendők lennének a hazánkat érintő, külföldi (bécsi, müncheni, karlsruhei stb.) könyvtárakban őrzött, de nálunk hiányzó "történeti becsű térképanyagnak" fényképmásolatai. Ezekhez "a magyarországi gyűjtemények, elsősorban felette becses régi városi topográfiai anyaggal, birtok és határtérképekkel járulhatnának hozzá". Az "újabb korú" térképanyagot illetően

gondolt Melich Magyarországról külföldön megjelent "forgalmi, gazdasági, politikai, néprajzi" térképekre és atlaszokra, nem kevésbé a hazai, "az egyes minisztériumok hatásköre alá tartozó hivatalok és intézmények (vasút, hajózás, posta, erdészet, bányászat, kultúrmérnökségek, tudományos intézetek, háromszögélő hivatalok, kataszteri térképtárak stb.), törvényhatóságok, kisebb városok, sőt községek tulajdonában" lévőkre. Utóbbiból is mindenekelőtt a "tagosítás előtti, ma már jórészt kiselejtezett" anyagra.

Melich az újonnan létesítendő alosztály vezetését Bátky Zsigmond (1874–1939) igazgatóórra kívánta bízni, aki "a földrajzban s különösen a hazai térképek terén elismert szaktekintély". Mellette "egyelőre egy munkaerőre volna szükség", valamint az alosztály elhelyezésére ugyancsak "egyelőre két kisebb szoba".⁵⁵ Az új tisztviselői állás megszervezését egyébként már korábbi, az 1918. január 12-i keletű, az 1918–1919. évi költségeloirányzatnak tervezetében is javasolta.⁵⁶

Melich fentebb említett felterjesztésének visszhangját nem ismerjük. Bármilyen volt a fogadtatása, az óhaja nem valósult meg. A kérdés napirendről való levételének bizonyára az összeomlás, a világháború elvesztését követő forradalmi események, majd az egyre súlyosbodó gazdasági viszonyok voltak az okai. A meglévő térképállomány szakszerű gondozását azonban a vezetőség a Könyvtár feladatai között nyilvántartotta. A Könyvtár évi jelentései ugyanis többször utaltak arra, hogy Garda Samu a térképanyag feldolgozásával foglalkozik.⁵⁷

A térképek sorsát illetően 1935-ben következett be lényeges változás, mégpedig az új főigazgató, Fitz József által végrehajtott átszervezés során. Fitz eredetileg még úgy vélekedett, hogy "nem szabad a könyvtár állományába venni olyan gyűjteményanyagot, amely bibliográfiaiilag le nem írható", és "a metszet-, térkép- stb. gyűjtemények a könyvtárak keretében elégtelenül fejlődhetnek." A térképek tehát csak akkor tartozhatnának könyvtári anyaghoz, ha azok a könyv részei, amelyek nélkül az csonka lenne.⁵⁸ Mégis az átszervezés során – a fenti álláspontját megváltoztatva – a térképeket kivonta a Nyomtatványtár hatásköréből, és egy újonnan felállított "Aprónyomtatványtár és Térképgyűjtemény" elnevezésű különgyűjteménybe sorolta, amelybe ezenkívül iskolai értesítők, gyászjelentések, plakát és egyes aprónyomtatványok tartoztak.⁵⁹ A Nyomtatványtár 1935-ben készült szervezeti szabályzattervezete értelmében azonban csak "mindaz az egy, vagy néhány leveles nyomtatvány, mely nem raktározható el a könyvek elraktározásának rendes módja szerint, hanem különleges megőrzési módot kíván" tekintendő aprónyomtatványnak. Így a "könyvanyagot adó térképek", ellentétben az "egylapos" térképekkel – irracionális módon – továbbra is a Nyomtatványtárban maradtak.⁶⁰

Az Aprónyomtatványtár és Térképgyűjtemény vezetésére Pánity Vukoszáva kapott megbízást, de a térképanyag kezelését Garda Samu mint nyugalmazott főkönyvtáros, önkéntes, díjtalan szolgálat keretében látta el.⁶¹

Hogy az újabb átszervezés, vagyis a Térképtárnak, mint már teljesen önálló különgyűjteménynek a felállítása mikor következett be pontosan, nem áll módunkban megállapítani. Az irattárban erre vonatkozó aktát nem találtunk. Általában úgy szokták említeni, hogy arra 1939-ben került sor.⁶² Mindenesetre az "aprónyomatvány osztály gyűjtési köreit" megállapító, Pánity Vukoszava által 1939. március 20-án kelt jegyzék a térképeket az osztályba tartozó I. gyűjteménycsoportként sorolja fel.⁶³ De a Könyvtár 1939. évi működéséről szóló jelentése is a "térképgyűjteményről" az Aprónyomatványtárat tárgyaló fejezetben tesz említést, azaz, hogy azt Garda Samu, nyugalmazott főkönyvtáros díjazás nélkül rendezte, anyagát feldolgozta.⁶⁴ E jelentésben szó sincs arról, hogy az év folyamán az Aprónyomatványtár és a Térképtár különvált volna. A jelentés alapján tehát úgy tűnik, hogy ez az év végéig nem következett be. Ezzel szemben az 1940. évi jelentés már – VII. sorszám alatt – mint önálló gyűjteményt tárgyalja a Térképtárat, amelyet megbízásból Garda Samu ny. főkönyvtárnok vezet.⁶⁵ Hogy mikortól kezdve, arról itt sem történik említés, ezért ez azt sugallja, mintha a Tár már az év kezdetén is önálló lett volna.

Az 1940-es években tehát a Térképtár mint önálló szervezeti egység – különgyűjtemény – működött. 1945 tavaszán viszont az ostrom következményeinek felszámolásából adódóan olyan intézkedésekre került sor, amelyek a Térképtárat is érintették. Így szükségessé vált az Esterházy palotában elhelyezett osztályok egységes irányítása, amivel "osztályvezetői (helyesebben főosztályvezetői) hatáskörrel" Fitz főigazgató az 1945. március 19-i keletű intézkedésével Györke József alkönyvtáros, elnöki tanácsost (a Könyvtár későbbi főigazgatóját) bízta meg. A megbízólevélből nem derül ki, hogy ezzel a Térképtár önálló osztályként megszűnt-e működni – legalábbis átmenetileg – vagy sem.⁶⁶ Az Aprónyomatványtárral történt ideiglenes összevonására enged viszont következtetni az, hogy Posonyi Erzsébet, aki addig a titkárságon dolgozott, még 1945-ben megbízást kapott az Aprónyomatványtár, Térkép- és Plakátgyűjtemény⁶⁷ (más adat szerint Térképtár és Aprónyomatványtár⁶⁸) vezetésére, sőt, 1946. áprilisában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól osztályvezetői kinevezést is nyert.⁶⁹

Elhelyezés

A térképgyűjtemény sorsa, elhelyezése szempontjából sajnos, az általunk vizsgált időszakban elég mostoha, sőt mondhatni hányatott volt. Hogy hol és hogyan tárolták a térképeket az első világháborút megelőzően, nem tudjuk. Azt sem, hogy a Garda Samu által végrehajtott rendezést követően, vagyis az 1920-as években milyen elhelyezést nyertek? Az 1935. évi átszervezés során azonban a különgyűjtemények anyagának tárolási problémái is felmerültek. A helyszűke miatt azonban a vezetőség ezek megoldására csakis a raktárak korszerűsítése révén látott lehetőséget. Úgy vélték, hogy az ennek során "felszabaduló termekből ... egy-egy a

Zeneműtár, az Apró Nyomtatvány- és térképgyűjtemény elhelyezésére ... tartatnék fel.”⁷⁰ Erre azonban nem került sor, és 1936-ig az utóbbi osztály az épület földszintjén működött.⁷¹

Ekkor, amidőn a katalogizálás új módszerére való áttérés következtében a hivatali helyiségek új beosztása vált szükségessé, az Aprónyomtatványtár munkahelyeit az emeleti V. és VI. számú raktártermek ablakfülkéibe szorították be.⁷² A térképgyűjtemény szekrényei pedig – amelyekbe mintegy 30.000 darab volt bezsúfolva – a raktár állványai között álltak, és akadályozták a közlekedést. De a térképállománynak mintegy fele (12 m³ à 2.500 db) még így is elcsomagolt állapotban maradt.⁷³ Ezért Fitz főigazgató arra is gondolt, hogy a Múzeum közelében egy ötszobás lakás lenne bérlendő, amibe “a ritkán használt gyűjteményeket, mint ... a térképek”-et lehetne ideiglenesen elhelyezni.⁷⁴

Az egyre fokozódó férőhelyhiány terén jelentős fordulat következett be 1939-ben azzal, hogy a magyar kormány az év júliusában megvette a Festetics palotát (Esterházy utca 26. – ma: Pollack Mihály tér 10.). A festési és javítási munkák befejeztével, még a nyár folyamán ide költöztették át a különgyűjtemények egy részét, így a térképgyűjteményt is, amelyet a földszinten 3 szobában helyeztek el.⁷⁵

A Festetics palota azonban mindössze két évig maradt az időközben önállósult Térképtár otthona, minthogy azt az újonnan felállított Teleki Intézet számára kellett átadni. Helyébe az Esterházy palota (Esterházy utca 30. – ma: Pollack Mihály tér 8.) I. emeletén kapott 4 tágas, utcai helyiséget a Tár. Ugyanitt a Zeneműtárral és a “Plakáttárral” közös olvasóterme is volt. Az átköltözés 1941. szeptemberében történt meg.⁷⁶ Még ebben az évben az épület alagsorában konzerválás céljára kasírozó részleget is felállítottak,⁷⁷ amely azonban fűtési problémák miatt csak a melegebb hónapokban működhetett.⁷⁸ Így is végzett 1942-ben munkát a Térképtár számára.⁷⁹ Folyt azonban könyvkötő munka is a Tár részére: 1942-ben 109 kötés, 1943-ban (az Aprónyomtatványtárral együtt) 164 kötés, 1944-ben viszont kötés, dobozkészítés és javítás összesen 212 db, végül a háború után, 1946-ban 4 db.⁸⁰

Az Esterházy palotát az ostrom idején, január első napjaiban jelentős károsodás érte. Bombatalálat következtében beomlott a közös olvasóterem, és a Térképtár helyiségei is sérülést szenvedtek. Mivel számolni kellett azok további, beázás folytán bekövetkező károsodásával,⁸¹ a helyreállítást célzó intézkedések keretében Fitz főigazgató a Beszerzési csoport által elfoglalt alagsori szobák egyikét a Térképtár rendelkezésére kívánta bocsátani a veszélyeztetett anyagának sürgős, ideiglenes elhelyezésére.⁸²

A palotát azonban a Köztársaság Elnöksége vette igénybe, ezért az ott lévő gyűjteményeket ismét át kellett költöztetni. Az összecsomagoláshoz 1946. február 11-én fogtak hozzá.⁸³ A Térképtárat a Múzeum főépületének II. emeleti dísztermében helyezték el, ahol 4 évig tengődött bezsúfolt állapotban.⁸⁴

Feltárás

Amikor a Széchényi Könyvtár 1869 és 1875 között áttért a "müncheni" rendszerű feldolgozásra, nem figyeltek az anyag provenienciájára. Ennek következtében a nagyobb gyűjteményekből származó térképanyag szétszóródott, és ma már teljes pontossággal nem is lehet az eredetileg azonos származású gyűjteményeket rekonstruálni. Ez alól Lanfranconi Enea Magyarországot ábrázoló térképei képeznek kivételt, amennyiben azok a megfelelő katalógusban (TM = térképek, magyarországiak) ma is folyamatos sorozatban foglalnak helyet.

Sajnos az adatok igen szűkszavúak arra vonatkozólag, mit is jelentett a feltárás szolgálatában az a "rendezés", amit Garda Samu az első világháború idején,⁸⁵ illetve a "térképkezelés", amit az 1920-as években végzett.⁸⁶ Akárcsak a "feldolgozás", aminek az elvégzésére Glaser Lajost is alkalmazni óhajtották.⁸⁷ Mindenesetre 1935 előtt is volt cédulakatalógus,⁸⁸ azonban a cédulák sokszorozása, bár 1935-ben már beszerezték az adréma gépet, még 1938-ban sem indult meg az Aprónyomtatványtár számára.⁸⁹

Noha a Könyvtár már 1936-ban a katalogizálás új módszerére tért át,⁹⁰ a térképgyűjteményt illetően még 1939-ben is a "müncheni rendszer feldolgozási utasításai" voltak érvényben.⁹¹ A Térképtár önállósulásával azonban új térképcímleírési szabályzat született, amelyet Nagy Júlia 1941-ben állított össze.⁹²

A térképkatalogizálás ügye azonban Fitz igazgatót is foglalkoztatta; e téma problematikájának megvitatására 1942 őszén a saját elnöklete alatt értekezletet hívott össze. Ezen a térképtudomány akkori legjelesebb művelői: Borbély Andor, Irmédi-Molnár László, Garda Samu és Glaser Lajos ismertették a véleményüket és elképzeléseiket. Ezeket a Magyar Könyvszemlében közzé is tették. Mindannyian pozitívan értékelték Nagy Júliának az 1936–1940. évkör térkép-bibliográfiáját; különösen Irmédi-Molnár, aki egyben igen elismerő recenziót írt róla.⁹³

Az állomány katalogizálásának teljesítményét illetően az adatok ellentmondásosnak látszanak. Az 1940. évi jelentés szerint Garda Samu már kiadásra készítette elő és revideálta a térképek gyűjteményének teljes katalógusát.⁹⁴ Ezzel szemben az 1941. évi jelentés még mindig csak ennek előkészítéséről és a "régi katalógus" 36 dobozának revideálásáról emlékezik meg, bár közli, hogy létezik egy 6 kötetes topográfiai katalógus, és 1936-tal kezdődően rendelkezésre áll a gyarapodási kartonkatalógus.⁹⁵ A "régi katalógus" 38 dobozra terjedő revíziójáról egyébként az 1942. évi jelentés is szól, és ebből azt is megtudjuk, hogy az 1880. és 1942. közötti magyar nyelvű nyomtatott kataszteri térképekről is készült – 2.196 cédulán – helynév és vármegyék szerinti katalógus.⁹⁶ Találunk viszont arra is utalást, hogy Garda Samu a nyomtatásra szánt "(könyv alakú) szakkatalógus" elkészítését a háborúig önhibáján kívül nem tudta befejezni.⁹⁷

Természetes, hogy a háborús évek nem tették lehetővé a katalogizálás folytatását, sőt erre még 1946-ban sem volt lehetőség. Viszont ekkor újra megindult a "régi nagy katalógus", valamint a nyomtatott kataszteri térképek rendezése, úgyszintén a még feldolgozásra váró, német kéziratos kataszteri térképeké.⁹⁸

Tudományos feltárás

A térképanyag tudományos feltárása terén sok eredményről nem számolhatunk be. Igaz, hogy a Térképtár önállósulása után ilyen jellegű munka azonnal megindult és már az első év (1940) végével jelenthették, hogy Nagy Júlia a "Magyar Könyvészet" számára elkészítette az 1936–1940. évi ciklusban Magyarországon megjelent térképek bibliográfiáját, amely 1.628 címet foglal magában.⁹⁹ Ez a magyar kartográfiai kutatás számára igen becses mű 1942-ben napvilágot is látott.¹⁰⁰ Ennek recenziójában Irmédi-Molnár László kiemelte, hogy Nagy Júlia az öt esztendő anyagát igen nagy körültekintéssel hordta össze. Nemcsak az önálló műveket sorolta fel benne, hanem azokat is, amelyek könyvekben, sőt folyóiratokban jelentek meg. Elismerőleg nyilatkozott az anyag ügyes csoportosításáról is, amely könnyű kezelhetőséget biztosít.¹⁰¹

Igencsak sajnálhatjuk, hogy e munka folytatására nem került sor. 1942-ben ugyan megindult az 1911–1920. és 1921–1935. évi ciklusokra kiterjedően is az anyaggyűjtés,¹⁰² de ez a háborús események közbejötté miatt abba is maradt. Kivételt egyedül az 1941. évi anyag feltárása képezett.¹⁰³

Használat

Bármennyire is jelentős adatokat rejtenek magukban a legkülönfélébb tudományos kutatások számára a térképek, a Széchényi Könyvtár gazdag anyagát a kutatók az általunk vizsgált időszakban vajmi kevéssé vették igénybe. Helyben történő használatáról a Tár önállósodásáig nem rendelkezünk adatokkal. Kölcsönzésekről is csak elvétve az 1920-as évekből. Így 1923-ban atlaszokat bocsátottak a grazi Egyetem könyvtárának rendelkezésére,¹⁰⁴ 1925-ben pedig térképeket a berlini Magyar Intézet részére.¹⁰⁵ Külföldi kapcsolatokról tanúskodik az is, hogy 1927-ben két, az 1793. évi dettingeni csatát ábrázoló, birtokunkban lévő térképről adott a Könyvtár tájékoztatást Gustav Stadelmannak.¹⁰⁶

A csekély forgalmat az is magyarázza, hogy a Térképtár léte még az önállósulása után is alig volt ismeretes a kutatók előtt, olvasóterme is csak 1941-ben nyílt meg az Esterházy palotában (az is a Zeneműtárral közösen).¹⁰⁷ Számadatok is csak két évből, 1941 és 1942-ből állnak rendelkezésünkre a használatról: 30, ill. 18 fő tanulmányozta a gyűjtemény anyagát. Utóbbiak közül "öten fényképeket is rendeltek".¹⁰⁸ 1943-ban viszont megszűnt a kutatószolgálat, minthogy a légiveszély miatt "a legbecesebb térképek hozzáférhetetlenné váltak", mivel faburkolattal ellátott, leforrasztott horganylemez ládákban biztonságba helyezték el azokat.¹⁰⁹

A Térképtárnak a vizsgált időszakban önálló kiállítása nem volt. Azonban a M. kir. Honvéd Térképészeti Intézet kérésére Fitz József főigazgató az 1939. december 1-én kelt levelében hozzájárult ahhoz, hogy a fennállásának 20. évfordulója alkal-

mából a Festetics palotában kiállítást rendezzenek. A megnyitás napjául 1939. december 21-et jelölte meg, azzal, hogy a kiállítás keretében nyitnák meg a Térképtárat is a közönség számára.¹¹⁰

Mindezeket áttekintve, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy bár a Széchényi Könyvtár már a megalapítása, de még inkább a múlt század közepe óta igen becses és nemzetközi viszonylatban is jelentős térképállomány birtokában volt, a számára mostoha körülmények (előbb szervezetlen volta, majd elhelyezési problémák, folytonos költözések, végül a háborús események és azok következményei) miatt nem tudta betölteni azt az ismeretterjesztő és tudományos adatszolgáltató feladatot, amire az ország kulturális és tudományos élete terén hivatva lett volna.

A Térképtár munkatársai

Az önállósult Térképtárban, ill. azt megelőzően az Aprónyomtatványtár és Térképgyűjtemény nevű osztályban 1946-ig bezárólag a Könyvtár alábbi dolgozói teljesítettek (részben vezetői beosztásban) szolgálatot:

Dr. Garda Samu. 1865-ben született Nagyenyeden. A budapesti egyetemen szerzett tanári diplomát. Előbb a nagyenyedi Református Gimnáziumban, majd a székesfehérvári Főreáliskolában volt a magyar nyelv és irodalom tanára.¹¹¹ 1911 végén e minőségben a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárába rendelték be szolgálatra.¹¹² Az első világháború idején rendezte a térképanyagot.¹¹³ 1922-ben, az Országos Magyar Gyűjteményegyetem felállításakor átminősítették főkönyvtárnoknak, és kinevezték a Nyomtatványi osztály és Könyvtárhasználat osztályvezető-helyettesévé, egyben a könyvkötészet vezetőjévé.¹¹⁴ Ezt követően is a térképanyagot kezelte.¹¹⁵ 1925-ben nyugdíjba vonult,¹¹⁶ de mint önkéntes munkaeö, díjtalanul végezte a térképgyűjtemény feldolgozását.¹¹⁷ 1935-ben az Aprónyomtatványtár és Térképgyűjtemény elnevezéssel felállított osztály keretében a térképanyag kezelője.¹¹⁸ Az 1939-ben (vagy 1940-ben) önállósult Térképtár első vezetője, amit mint nyugalmazott főkönyvtáros, megbízás alapján, de tiszteletdíj nélkül látott el. Kiadás céljából elkészítette 1940-ben a térképállomány teljes katalógusát,¹¹⁹ majd sajtó alá rendezte 1941-ben a külföldet ábrázoló térképeket,¹²⁰ és az első (könyv alakú) szakkatalógus készítésén fáradozott, amely azonban nem lett készen.¹²¹ Meghalt 1945 tavaszán.¹²²

Dr. Pánity Vukoszáva. 1919-ben nevezték ki múzeumi segédörként az Országos Széchényi Könyvtárhoz.¹²³ Munkaköre a világháborús anyag ("res militari"), valamint a proletárgyűjtemény kezelésére terjedt ki, de a plakátanyaggal is foglalkozott. Az Aprónyomtatványtár 1935-ben bekövetkezett felállításakor annak vezetője lett, így egészen 1939-ig (vagy 1940-ig) azaz a Térképtár önállósításáig a térképgyűjtemény is a felügyelete alá tartozott.¹²⁴

Dr. Nagy Júlia. Mint főiskolai képesítésű gyakornokot, 1940. szeptember 1-vel helyezték át a Szegedi Egyetemi Könyvtárból az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárába.¹²⁵ A háborút követően Győrke, majd Posonyi (lásd alább) irányítá-

sa mellett gyakorlatilag ő vezette a Térképtárat, amelynek később, 1950-től az 1958-ban bekövetkezett nyugdíjaztatásáig vezetője is lett. Jelentős munkássága volt az általunk vizsgált időszakban az 1936–1940. évkörben, valamint 1941-ben megjelent magyar térképek bibliográfiájának összeállítása.¹²⁶

Nemes Erzsébet Klára (1917–). Mint okleveles középiskolai tanár, 1941. október 1-vel próbaszolgálatosként állt munkába a Térképtárban.¹²⁷ Az Országos Széchényi Könyvtárhoz 1944. március 6-án kapott állami gimnáziumi helyettes tanári besorolással végleges alkalmazást.¹²⁸ Később, Nagy Júlia nyugdíjba vonulása (1958) után megbízás alapján vezette a Térképtárat 1973. április 30-ig.

Dr. Györke József. Fitz József főigazgató 1945. március 19-i kelettel megbízta a háborút követő reorganizáció érdekében történő egységes irányítás végett az Esterházy palotában elhelyezett gyűjtemények – így többek között a Térképtár – vezetésével.¹²⁹ Ezt a munkakörét feltehetőleg a főigazgatói megbízásáig (1945. június 7.) látta el.

Dr. Posonyi Erzsébet. 1945-ben Györke József főigazgatói megbízatását követően az "Aprónyomtatványtár, térkép- és plakátgyűjtemény" vezetésével bízták meg.¹³⁰ 1946. áprilisában e feladat ellátásához a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól kinevezést is kapott.¹³¹ Ezt a munkakört valószínűleg 1950-ig látta el.

Major Jenő. Földrajz-történelem szakos bölcsészeti abszolutóriummal rendelkezőn 1945. november 5-i kelettel Györke József főigazgató tiszteletdíjasként alkalmazta a Térképtárban.¹³² Nem sokáig működött itt, mert Keresztury Dezső miniszter még 1946. június 14-én berendelte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba.¹³³

A fentiekén kívül *Dr. Kulik Emil* és *László Gyula* 1933-ban önkéntes munkakerőként *Garda Samu* mellett közreműködött a térképgyűjtemény rendezési és feldolgozási munkálataiban.¹³⁴

Végül meg kell még említenünk két személyt, akiknek a neve szerepel az irattári dokumentumokban a térképgyűjteménnyel, ill. a Térképtárral kapcsolatban, de működésükről bővebb adatokkal nem rendelkezünk.

Glaser Lajos. 1934. május 1-i hatállyal kinevezést kapott az Országos Széchényi Könyvtárhoz a térképanyag feldolgozása érdekében. Korábban közgazdasági egyetemi fizetéstelen tanársegéd volt.¹³⁵ Hogy valóban foglalkozott-e a térképekkel és ha igen, meddig, nem tudjuk megállapítani.

Dr. Herepey Árpád. Az 1945-ben végrehajtott igazolási eljárás során az Országos Széchényi Könyvtár alkalmazottairól összeállított névsorban szerepel, mint a Térképtárba beosztott (volt kolozsvári) könyvtárigazgató.¹³⁶ Itteni működéséről más adattal nem rendelkezünk.

Kimutatás a térképállomány gyarapodásáról

	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946
Kötelesspéldány		145	397	632	637	1054	95	808	3464	1301	191	3	67
Vétel		—	—	85	1	4	1	3	13	3	—	—	—
Adomány		711	—	3	—	5	692	29	72	41	13	72	17
Csere		—	—	1	1	—	—	—	1	—	—	8	—
Összesen	141	856	397	721	639	1063	788	840	3550	1345	204	83	84

JEGYZETEK

1. Kollányi Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára 1802–1902*. Bp. 1905. 86. l. – A térképállományra, gyarapodásának alakulására alapvető és értékelő adatokkal szolgál még Berlász Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. (Bp. 1981. 555 l.) c. műve.
2. Nagy Júlia: *Az Országos Széchényi Könyvtár Térképtárának állománya és működése*. = *Földrajzi Értesítő*. 5. évf. 1956, 249. l.
3. Kollányi, i.m. 106. l.
4. Kollányi, i.m. 52. l.
5. *Elenchus mapparum exterarum, non Hungaricarum Bibliothecae Széchényianae 1803*. (171. Quart.Lat.) Széchényi Ferenc nem magyarországi vonatkozású térképeinek katalógusa (bizonyára Tibolth Mihály állította össze). Ebben 1806 mű térkép és 6 atlasz került felsorolásra, amelyből azonban 49 mű térképet és 6 atlaszt töröltek, mert ezeket a magyar térképek közé tették át.
6. Kollányi, i.m. 123–125. l.
7. Kollányi, i.m. 179. l.
8. Kollányi, i.m. 185. l.
9. Kollányi, i.m. 199. l.
10. Kollányi, i.m. 202. l.
11. Kollányi, i.m. 204. l.
12. Kollányi, i.m. 318. l.
13. Kollányi, i.m. 366. l.
14. Kollányi, i.m. 437. l.
15. Kollányi, i.m. 461. l.
16. Kollányi, i.m. 417. l.
17. Kollányi, i.m. 138. l.
18. Kollányi, i.m. 272. l.
19. Kollányi, i.m. 238. l.
20. Berlász Jenő: *Az Illésházy könyvtár. Fejezet az Országos Széchényi Könyvtár állománytörténetéből*. = *Az OSZK Évkönyve*. 1967. Bp. 1969. 57–58, 60. l.
21. Berlász, i.m. 62–65, 82–85. l. – utóbbi helyen Berlász részletesen is jellemzi az anyagot.
22. Berlász, i.m. 74. l.
23. Berlász, i.m. 84. l.
24. Berlász Jenő: *Jankovich Miklós könyvtári gyűjteményének kialakulása és sorsa*. = *Az OSZK Évkönyve*. 1970–1971. Bp. 1973. 132–133. l.
25. Berlász, *Jankovich Miklós ...* 167. l.
26. Berlász Jenő: *Horvát István könyvtárának megszerzése a Nemzeti Könyvtár számára*. = *Az OSZK Évkönyve*. 1963–1964. Bp. 1966. 258. l.
27. Berlász, *Horvát István ...* 258. l. – A három ég-, ill. földgömböt ma már nem tudjuk azonosítani.
28. Somkuti Gabriella: *A Széchényi Könyvtár gyarapodása 1848–1856*. = *Az OSZK Évkönyve*. 1967. Bp. 1969. 11. l.
29. Somkuti, i.m. 109. l.
30. Gulyás Pál: *Fejérpataky László*. = *Magyar Könyvszemle*. 1923. 8. l.
31. OSZK Irattár. 193/1924
32. A záradék szövege: "A sokszorosítás, vagy másolat alakjában való érvényesítés joga a m.kir. pénzügyminisztériumnak fenntartva."
33. OSZK Irattár. 393/1927
34. OSZK Irattár. 236/1926
35. A kataszteri térképek a Térképtárnak ma is igen jelentős, különösen helynév és településtörténeti kutatás számára jól használható csoportját képezik (3.099 községről összesen 68.116 egység). Gyűjtésüket azonban a Könyvtár 1971-ben beszüntette, minthogy azok a Földhivatalokban is fellelhetők.
36. OSZK Irattár. 251/1928
37. OSZK Irattár. 655/1929
38. OSZK Irattár. 48/1934
39. OSZK Irattár. 314/1929
40. OSZK Irattár. 489b/1929

41. OSZK Irattár. 248/1946
42. Magyar Könyvszemle. 1922. 222–223. l.
43. Lukinich Imre: *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának 1924. évi állapotáról.* = *Magyar Könyvszemle.* 1925. 165. l., ill. Uő., *Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának 1928. évi állapotáról.* = *Magyar Könyvszemle.* 1922. 110. l.
44. OSZK Irattár. 475/1928
45. OSZK Irattár. 67/1929, stb.
46. OSZK Irattár. 500/1931
47. A kötelezpéldányok számának 1937-től bekövetkezett erőteljes emelkedését bizonyára a világpolitikai helyzet alakulása, majd a háború idézhette elő, míg az 1944-ben beállott nagyfokú visszaesését az akkori hadihelyzet magyarázza. – Elképzelhető, hogy az 1940. évi gyarapodás esetében a kötelezpéldányok és az adományozottak számát felcserélték.
48. OSZK Irattár. 296/1941
49. OSZK Irattár. 168/1942
50. *Jelentés az OSZK 1941. évi működéséről* (a továbbiakban l.: Jelentés...). – Sajnos az itt közölt számok egyáltalában nem megbízhatóak, hiszen egyedül Széchényi Ferenc adományából 213 kéziratos térképpel rendelkezünk ma is.
51. OSZK Irattár. 9/1945
52. Somkuti, i.m. 10. l.
53. Ezért a "lelkes és odaadó" munkájáért utóbb, 1919. novemberében Melich János, a Könyvtár akkori igazgatója, meleg szavakkal mondott neki írásban köszönetet. – OSZK Irattár. 292/1919
54. *Magyar Könyvszemle.* 1925. 192. l.
55. OSZK Irattár. 190/1918
56. OSZK Irattár. 27/1918
57. OSZK Irattár. 155/1933, stb.
58. Haraszthy Gyula: *Az OSZK fejlesztésének irányelvei Fitz József főigazgatósága idején (1934–1945).* = *Az OSZK Évkönyve.* 1982–83. Bp. 1984. 125. l.
59. OSZK Irattár. 122/1939
60. Németh Mária: *Aprónyomatványok az Országos Széchényi Könyvtárban (1918–1944).* = *Az OSZK Évkönyve.* 1984–85. Bp. 1992. 209–210., 225. l. – OSZK Irattár. 294/1935
61. *Jelentés ... 1934–35.* 9. l.
62. Nagy, i.m. 249. l.
63. OSZK Irattár. 122/1939
64. *Jelentés ... 1940.* 5. l.
65. *Jelentés ... 1940.* 11. l.
66. OSZK Irattár. 14/1945 – A Györke hatáskörébe tartozó gyűjtemények között szerepelnek a Zeneműtár és a Térképtár mellett a "Színlap és Plakátgyűjtemény, Gyászjelentés-gyűjtemény, Iskolai értesítőgyűjtemény" stb., mint egyenrangú egységek. Ez talán azt jelenti, hogy szervezetiileg összevonták őket a közös osztályvezető alá.
67. *Jelentés ... 1945.* 12. l.
68. OSZK Irattár. 254/1945
69. *Jelentés ... 1946.* 2. l.
70. *Jelentés ... 1934–35.* 3. l.
71. Németh, i.m. 228. l.
72. OSZK Irattár. 61/1936
73. *Jelentés ... 1936.* 2–3. l.
74. *Jelentés ... 1936.* 5. l.
75. *Jelentés ... 1939.* 1., 5. l.
76. Nagy, i.m. 249. l. – *Jelentés ... 1941.* 2. l.
77. *Jelentés ... 1941.* 20. l.
78. Németh, i.m. 230. l.
79. "Restauráltatott 21 db a Muzeális és Térképtárak részére." – *Jelentés ... 1942.* 7. l.
(Megjegyezhetjük, hogy térképek kasírozására már 1935-től is nyílt szerény lehetőség. = Németh, i.m. 230. l.)
80. *Jelentés ... 1942.* 7. l.; 1943. 5. l.; 1944. 2. l.; 1946. 17. l.

81. OSZK Irattár. 9/1945
82. OSZK Irattár. 14/1945
83. *Jelentés ... 1946.* 1. l.
84. Nagy, i.m. 249. l.
85. OSZK Irattár. 292/1919
86. OSZK Irattár. 1923. évi havi jelentések
87. OSZK Irattár. 155/1933, 60/1934
88. Az 1941. és 1942. évi jelentés is megemlékezik a dobozokban őrzött "régí cédulakatalógus"-ról.
89. *Jelentés ... 1937.* 8. l.; 1938. 6. l.
90. OSZK Irattár. 61/1936
91. OSZK Irattár. 122/1939
92. *Jelentés ... 1941.* 20. l. – Nagy Júlia az elkészülés idejét 1940-ben jelöli meg, lásd Nagy, i.m. 254. l.
93. *Magyar Könyvszemle.* 1942. 399–409. l.
94. *Jelentés ... 1940.* 11. l.
95. *Jelentés ... 1941.* 20. l.
96. *Jelentés ... 1942.* 9. l.
97. Nagy, i.m. 250. l.
98. *Jelentés ... 1946.* 14. l.
99. *Jelentés ... 1940.* 11. l.; 1941. 20. l.
100. Nagy Júlia: *Térképek. 1936–40.* Bp. 1942. OSZK. XVI., 204. l. (Az 1936–40. évkör magyar könyvésze.)
101. *Magyar Könyvszemle.* 1942. 399–409. l.
102. *Jelentés ... 1942.* 9. l.
103. Nagy Júlia: *A Magyarországon megjelent térképek jegyzéke. = Magyar Könyvészet 1941.* Bp. 1944. OSZK. 859–880. l. (Magyarország évi könyvésze 6.)
104. OSZK Irattár. 319/1923
105. OSZK Irattár. 490/1925
106. OSZK Irattár. 475/1927
107. Nagy, *Az Országos ...* 249. l.
108. *Jelentés ... 1941.* 20. l.; 1942. 9. l.
109. *Jelentés ... 1943.* 1. l.
110. OSZK Irattár. 904/1939
111. Szinyei József: *Magyar írók élete és munkái. III.* Bp. 1894. 1018. l.
112. *Magyar Könyvszemle.* 1925. 192. l.
113. OSZK Irattár. 292/1919
114. Dezsényi Béla: *Szervezet, ügyvitel és igazgatás az Országos Széchényi Könyvtárban a Horthy-korszak elején.* = *Az OSZK Évkönyve 1967.* Bp. 1969. 137. l.
115. OSZK Irattár. Havi jelentések, 1923
116. *Magyar Könyvszemle.* 1925. 192. l.
117. OSZK Irattár. 155/1933
118. *Jelentés ... 1934–35.* 9. l.; 1936. 6. l.; 1937. 8. l.; 1938. 6. l.; 1939. 5. l.
119. *Jelentés ... 1940.* 11. l.
120. *Jelentés ... 1941.* 20. l.
121. Nagy, *Az Országos ...* 250. l.
122. Fallenbüchl Zoltán szíves szóbeli közlése.
123. *Magyar Könyvszemle.* 1920–21. 135–136. l. – 1921-ben múzeumórré léptették elő. *Magyar Könyvszemle 1922.* 134. l. – A későbbi jelentések könyvtárnokként említik.
124. *Jelentés ... 1934–35.* 9. l.
125. OSZK Irattár. 181/1940 – 1941-ben könyvtári gyakornokká, majd még ugyanezen év december 30-ával könyvtári segédórré nevezték ki. Az ostromot követően – mint budai lakos – nem tudott Pestre, a Könyvtárba átjárni, így a Fitz főigazgató és az Országos Levéltár főigazgatója, Jánossy Dénes közötti megállapodás értelmében átmenetileg az utóbbi munkahelyen teljesített szolgálatot. – *Jelentés ... 1941.* 20. l.; OSZK Irattár. 58/1942, 32/1945
126. Lásd a 100. és 103. jegyzetet.

127. OSZK Irattár. 269/1941 – Főiskolai képesítésű gyakornokká a Minisztérium ekkor nem tudta kinevezni, de az 1942/43 költségvetési évre a Horthy Miklós ösztöndíjalapból 800 pengő ösztöndíjban részesült, és mint önkéntes munkaerő szolgált tovább. – OSZK Irattár. 269/1941, 238/1942
128. OSZK Irattár. 75/1944 – A háború után az igazolásának elhúzódása miatt a szolgálatban való meghagyását illetően problémái támadtak, és azzal kapcsolatban még 1946 nyarán sem történt intézkedés. Ezért Varjas Béla könyvtárigazgató támogatásával a Független Kisgazda és Polgári Párt Országos Központjához fordult segítségért. Az ügy végül is kedvező elintézését nyert. – OSZK Irattár. 209/1946, 315/1946
129. OSZK Irattár. 14/1945
130. *Jelentés ... 1945. 12. 1.*
131. *Jelentés ... 1946. 2. 1.*
132. OSZK Irattár. 306/1945, 317/1945, 104/1946
133. OSZK Irattár. 237/1946
134. OSZK Irattár. 2/1933
135. OSZK Irattár. 60/1934, 68/1934
136. OSZK Irattár. 254/1945

**DIE GESCHICHTE DER KARTENSAMMLUNG DER UNGARISCHEN
SZÉCHÉNYI-NATIONALBIBLIOTHEK
(1802–1946)**

K. PATAY

Obzwar die Kartensammlung eine jener Sondersammlungen der Nationalbibliothek ist, die erst spät – nämlich 1939 – selbständig wurde, war ihr Grundstock Bestandteil der vom Stifter der Bibliothek Graf Ferenc Széchényi 1802 zur Verfügung gestellten reichen Sammlung. Die Sammlung konnte Mitte des 19. Jahrhunderts durch den Erwerb von drei Privatbibliotheken substantiell erweitert werden. Diese drei Sammlungen verfügten auch über beachtliche kartographische Bestände. Davon abgesehen – obzwar die Zustellung des Pflichtexemplars auch für Karten galt – wurde die Sammlung bis zum Ersten Weltkrieg – eine 1895 gekaufte Privatsammlung ausgenommen – nur sehr langsam erweitert. Um 1920 befaßte sich die Bibliotheksleitung allerdings mit dem Ausbau und der Profilerweiterung der Kartensammlung, in erster Linie durch den Erwerb von Katasterkarten. Eine entscheidende Veränderung wurde 1935 vollzogen, als die bis dahin in der Drucksammlung aufbewahrten Karten mit Kleindrucken in einer Sondersammlung untergebracht wurden. Letztendlich wurde 1939 die eigenständige Sammlung kartographischen Materials, die Kartensammlung, geschaffen. Zum Glück wurde der Bestand während des Zweiten Weltkrieges nur unwesentlich beschädigt.

Trotz obiger positiver organisatorischer Maßnahmen konnte die Sammlung wegen der schwierigen Unterbringung, infolge mehrfachen Umzuges, bedingt vom Krieg und dessen Folgen ihrer Bestimmung kaum gerecht werden. Erschwert wurde die Benutzung des Materials auch durch den Fakt, daß die Bibliothek im zweiten Drittel des 19. Jahrhunderts zur Materialaufarbeitung nach "Münchner" System übergang und kein gesonderter Kartenkatalog angefertigt wurde. Nur 1941, nachdem die Kartensammlung selbständig geworden ist, kam eine Titelordnung zustande. Dadurch konnte mit der wissenschaftlichen Aufarbeitung begonnen werden, die doch wegen des Krieges unterbrochen wurde. Aus Mangel an dieser war früher den Forschern das Material der Sammlung unbekannt, später aber gelangte sie wegen des Krieges unter Verschluss. So konnte die Kartensammlung – trotz des vom Anfang an auch international beträchtlichen Kartenbestandes – ihre populär- und fachwissenschaftliche Datenlieferungsaufgabe nicht durchführen, auf dem sie im kulturellen und wissenschaftlichen Leben des Landes berufen hätte sein sollen.

III.

KÖNYVTÖRTÉNETI ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

Habsburg-királyválasztás egy ősnyomtatvány tükrében

ADALÉKOK A SAJTÓ- ÉS PROPAGANDATÖRTÉNETHEZ

ZICHY MIHÁLY

A mai értelemben vett tömegtájékoztatás kezdetéről szól ez a munka. A nyomtatás feltalálása – többek között – politikai hatalom kezébe is eszközt adott. Az itt közreadott, Mainzból szöveg harmadszor jelenik meg nyomtatásban, és első ízben magyarul. (Az első kettő: maga az eredeti, ill. egy huszadik századi facsimile, melyről ez a másolat is készült.) Témája I. Miksa (a későbbi császár) királlyá választása Frankfurt városában 1486. február 16-án. Tartalmazza a választáson megjelent valamennyi fontosabb személy listáját (méltóságuk megnevezésével együtt), és a szertartás leírását. Folytatásként közli a császár néhány nappal később ugyanott elhunyt nővérének gyászszertartását és a később szintén ugyanott elhalálozott Albert brandenburgi örgróf gyászszertartását és a holttest hajóra tételét, amely hazavitte őt.

Jelen fordítás két szempontból figyelemreméltó. Egyrészt a sajtó- és nyomdatörténet számára jelent dokumentumot, hiszen az ehhez hasonló írások széles közönségigényt elégítettek ki, nyilvánvaló propagandisztikus céllal egybekötve. Másrészt a leírás nyomán rekonstruálni lehet egy későközépkori királyválasztást, mely az apa – III. Frigyes – legnagyobb politikai bravúrja volt.

A csatolt két metszet más-más helyről származik, témájuk azonban épp ez a királyválasztás.

A kísérő szöveg és a dokumentum fordítása egyaránt jegyzetekkel ellátott.

*

A ma emberének nem kell külön bemutatni a tömegtájékoztatási eszközöket és ezek jelentőségét. Ezek mára valóságos hatalmasságokká nőtték ki magukat; ill. a tényleges politikai hatalom (rendszere válogatja, hogyan és mennyire) nagy súlyt fektet arra, hogy befolyása alatt tartsa őket. Nem vitás ugyanis, hogy a TV, rádió, sajtó – napjainkban ez egyre jobban kiviláglik – a tömegek informálásával (és monopóliumhelyzetüknél fogva, sokszor: félreinformálásával) azok hangulatát irányítva politikai mérkőzéseket dönthet el. Mindössze abban tévedünk, hogy ezt az egész

mechanizmust a huszadik század privilégiumának gondoljuk. Ha nem is ezzel a döbbenetes hatalommal, de mindenképpen hangulatformáló erővel már a nyomtatott sajtó kezdetétől fogva kiadott röplapok is bírtak.¹

Az egyik legelső szuverén uralkodó Európában, aki a sajtóban rejlő lehetőséget felfedezte, I. Miksa volt (uralk. 1486–1519). Uralkodásának szinte valamennyi fontosabb mozzanatánál ott találhatjuk a tetteit – vagy szándékait – népszerűsítő röplakat. Természetesen ezek nem mind egy jól átgondolt propaganda-hadjárat termékei, bár a propagandisztikus elemek meglehetősen súlyal bírnak bennük. A korabeli újság szerepét is betöltvén, széles közönségigényt elégítettek ki. Így például amikor Miksa Mátyás halála után írásban is bejelentette trónigényét a magyar rendeknél, indokait (vagyis trónigényének megalapozott voltát) sajtó útján is terjesztette.²

Az alább közölt hasonmás és annak fordítása Miksa megválasztásáról (tehát nem a koronázásáról) szól, amely 1486. február 16-án történt Frankfurtban. Frigyes és Miksa már 1484 óta módszeresen dolgoztak ennek érdekében.³ A család hatalmának növelésére irányuló természetzerű törekvéseken túl mindkettőjüket saját szempontjai is vezették. Frigyes számára egyedül Miksa jöhetett szóba elfogadható utódként; az osztrák tartományok – a család hatalmának alapjai – ui. súlyosan veszélyeztetve voltak egyrészt Hunyadi Mátyás, másrészt a török betörések által. A választás sikere esetén remélhető volt kézzelfogható segítség a Birodalomtól ezek megtartásához. Miksa számára pedig kézenfekvőnek tűnt, hogy a korona birtokában könnyebben védi meg tartományait a francia támadástól.

A terv sikeres kivitelezésében az alábbi tényezők játszottak szerepet. Idegen – külföldről jött – személy megválasztása sem a rendeknek, s a választófejedelmeknek nem állt érdekükben. A Habsburg család nem bírt akkora befolyással Németországban, hogy Miksa trónra kerülése a választófejedelmek hatalmát komolyan veszélyeztette volna. Szempont volt az is, hogy ezzel a választással elkerülhetik a birodalom védelmére a Habsburgoknak adandó nagyobb pénzáldozatokat. (A Habsburgdiplomácia ilyen irányú érvei nem tévesztették el kívánt hatásukat.) A trieri és a szász választót rokoni kötelék fűzte a családhoz; az ellenpárt pedig nem volt képes esélyes ellenjelöltet állítani. Frigyes és Miksa bő kézzel osztogatták az ígéreteket és az adományokat. (Erről a fordításban is lesz szó.)

A diplomáciai akció 1484 elején vette kezdetét. Egy évvel később a választók összegyűltek Frankfurtban, de akkor még nem született meg a kívánt eredmény. Ekkor még létezett az ellentábor (élén Albrecht Achilles brandenburgi választóval), a rajnai és mainzi választófejedelmek pedig még ingadoztak. A fenti tényezők hatására – és ideszámíthatjuk Bécs magyar kézre kerülését is – a dolog érlelődni kezdett. A brandenburgi egyedül maradt, az ellenpárt felőrlődött. Apa és fia 1485 december 22-én Aachenben teljes egyetértésre jutott a hatalommegosztás részleteit illetően. Ekkorra már sikerült megnyerni a trieri, a rajnai, a szász és a mainzi választókat; január folyamán a kölni érseket is. A cseh király választófejedelmi méltóságát viselő Ulászlót mellőzték.⁴

A választás fejében tett ígéreteket és adományokat részben ismerjük. Így pl. Berthold mainzi érsek régi adósságainak elengedésére, kancelláriai jogainak és kiváltságainak megerősítésére kapott ígéretet. Hermann kölni érsek védelmi ígéretet kapott több város – pl. Köln – polgárságával szemben, és Miksa lemondott a most már őáltala gyakorolt burgundiai gyámságról is. A pfalzi választó regáliákat kapott és az elzászi helytartóságot. Végül – súlyos betegen – a brandenburgi is beadta a derekát. Szó volt arról, hogy leányát, Dorotheát Miksa feleségül veszi; a házasságból később nem lett semmi. A mainzi és a pfalzi választó Miksa megválasztása előtt két nappal kapta meg a regáliákat. A választás napját még decemberben kitűzték, de – rendkívül sokatmondóan – még nem nevezték annak. Talán akkor még nem voltak biztosak a dolgukban, talán a meglapetés is szerepet játszott terveikben. Esetleg mindkettő. Az utolsó pillanatig akadtak sikertelen magyar és francia diplomáciai manőverek. A választás kimenetelét azonban – amely egyébiránt Frigyes fényes politikai és diplomáciai sikere volt – nem veszélyeztették sem a fenti próbálkozások, sem pedig a kétségtelenül meglévő formai hibák. Így pl. a pápai követ nem ért oda idejében, és a pápai jóváhagyás 1488 február 4-i keltezésű. A cseh királyt – mint láttuk – mellőzték (erre Habsburg Rudolfnál már volt példa). Az öreg császár még élt; a környéken katonai erő volt jelen. Mátyás és Ulászló természetesen tiltakozott a pápánál és egyéb fejedelmi udvaroknál, kevés sikerrel. A birodalom belül elfogadták a választást. A királyi cím nem bírt tényleges politikai hatalommal, nemkülönben a Habsburg-háztól sem kellett a választóknak tartani.⁵

A császár és fia Frankfurtban találkozott január végén. Ettől kezdve gyűltek lassan az ide hivatalosak. A népes kíséretet és minden egybegyűltet fényes ünnepekkel igyekeztek jó hangulatban tartani. (Ez Miksa számára kisebbfajta pénzügyi csődöt jelentett.) Maga a választás február 16-án zajlott le a frankfurti Szt. Bertalan plébániatemplomban. (Erről szól az itt következő beszámoló.) A választók esküjében nem volt benne az adományokról való lemondás – nem nehéz kitalálni, miért. A választás teljes egyhangúsággal történt és Frigyes számára teljes sikert hozott. A német trónon ekkor vette kezdetét a folyamatos Habsburg-örökösödés.

A birodalmi gyűlések összehívása jó alkalmat szolgáltatott röpiratok kinyomtatására. Ezeknek a beszámolóknak a szerzői többnyire ceremóniamesterek voltak, akik – tisztükből következően – részletekbe menő információkkal rendelkeztek a jelenlévőkről, azok rangjáról, a protokoll szerint elfoglalt helyükről stb. Nem esik szó azonban a tárgyalásokról, a gyűlések lényegéről és azok kimeneteléről. Tekintettel azonban a személyek és státusok pontos felsorolására, jog, diplomácia – és művelődéstörténeti szempontból nem elhanyagolható források.

Az itt magyarra átültetett beszámoló – a betűtípus tanúsága szerint – Peter Schöffler mainzi műhelyében készült. Schöffler a mainzi érsek-választófejedelemmel állt kapcsolatban, és Gutenberg tanítványa volt.

Érdekessége az ún. keskeny folio, amelyet eredetileg adórajstromok és egyéb listák céljaira használtak. Ez a hosszú és keskeny szedőtükör Schöffler számára kíváloan alkalmas volt a megjelentek felsorolására; művének nagy részét ez teszi ki.⁶

Hasonlóan társainak többségéhez – melyek egyébként nagy formagazdagságot mutatnak – fametszet nincs benne. (Jó okkal; a metszetekkel díszítettek ugyanis a levéltárakban sokkal kelendőbbnek bizonyultak.)

A választási ceremónia leglátványosabb aktusáról, az oltárra ültetésről készült fametszetek más nyomtatványokból, Magdeburgból és Stuttgartból származnak.

A magdeburgi metszet (1. ábra) az oltáron ülve mutatja Miskát koronával, országmával és jogarral. Az oltár talapzatának egy császári sassal díszített címerpajzs támaszkodik. Az újonnan megválasztott király jobbján a három egyházi, balján a három világi választófejedelem. Előttük Frigyes császár, fején a császári koronával.

Ugyanezt a pillanatot örökíti meg a stuttgarti metszet is, de jóval mozgalmassabban (2. ábra). A király jobbján áll a császár, a választófejedelemek kétoldalt. Az előtérben egyháziak éneklik a Te Deumot, amelyre egyikük olvasópálcával mutat. Alul a württembergi követség tagjaként Johann Reuchlin (5r 35. sorban Hans Reychlin-ként), aki az aacheni koronázáson is részt vett.⁷

JEGYZETEK

1. Hunyadi Mátyás király is a sajtót használta fel, hogy politikáját a német rendek előtt népszerűsítse. Erre legalkalmasabbnak ő is a röplapokat tartotta. A nyomtatott szó hatalmával azonban Frigyes is tisztában volt; Strassburg városához írt, 1485 október 30-án kelt levelében megtiltja a magyar király röpiratának terjesztését és újbóli kinyomtatását. (Nincs új a Nap alatt!) V.ö. Fraknoi Vilmos: *Mátyás király törekvései a császári trónra*. In.: *Értekezések a történelmi tanulmányok köréből*. XXIII. kötet. Szerk Pauer Imre és Fejérpataky László. MTA 1915
2. Miksa magyarországi szereplésével kapcsolatban: Firnhaber, Friedrich: *Beiträge zur Geschichte Ungarns unter der Regierung der Könige Wladislaus II. und Ludwig II.* Wien, 1849. – Valamint: Hermann Wiesflecker: *Kaiser Maximilian I.* 01- Oldenbourg Verlag, München 1971 I-IV. kötet. – Miksa trónigénye az 1463-as soproni békén nyugodott.
3. Erről a témáról részletesen ld. H. Wiesflecker fenti művét.
4. Fraknoi Vilmos fenti művében szó van egy Mátyás és Ulászló közötti 1479-es egyezségről, amelynek értelmében a cseh királyi címmel járó választófejedelemi méltóságot Ulászló viseli.
5. Ludpold von Bebenburg *De iuribus regni et imperii* c. művében azt írja, hogy a császári cím a német királyt illeti, független a pápai jóváhagyástól. Felmerül a kérdés, hogy ennek értelmében 1486-1493 között két császára volt Németországnak. Ebből is látszik, hogy a római királyi ill. a német császári cím mennyire kiüresedett.
6. A szövegtűkör eredeti mérete 250x75 mm. A keskeny folio megtartása mellett – nyomdai okokból – a hasábok méretét és tördelését megváltoztattuk.
7. A nyomtatványról ld.: Otto Schottenloher: *Drei Frühdrucke zur Reichsgeschichte*. Leipzig, 1938

**Erwählung Maximilian
Zum Römischen König zu Frankfurt a.M.
16. februar 1486**

Mainz: Peter Schöffler

I. ábra: I. Miksa római királyként 1486
(Magdeburg, Simon Koch)
(Eredeti képméret: 211 : 152 mm)

In diesem buchlin findet man
beschreiben die fursten-grauen
und fr̄hen. die uff dem dage
mit dem alldurchluchigkē
furkē und hern. Keyser Fre-
derichē dem dritten. zu der er-
welung des durchluchigen
furkē Maximilians Erzher-
zog zu osterreich der keyserli-
chen maiestat sone. zu einem
Romischen konig. erscheinen
sint. ʒ.

Dar zu wie der romische key-
ser in seiner keyserlichen ma-
iestat myt den kurfursten. vñ
anderen fursten Graue und
herren nach ordenūg. in der
kirchē so man die hoe messe
lange gestandē Und wie sie
den Romischē konig uff den
Altar sacztē. Und us; der kir-
chen dar nach In der ordi-
nant; gangen sint ʒ.

Ebben a könyvecskében leírva találhatóak azok a fejedelmek, grófok és bárók, akik azon a napon a legfelségesebb fejedellemmel és úrral, III. Frigyes császárral a fenséges fejedelmeknek, Miksának, Ausztria főhercegének, a császári felségfiának római királlyá történő megválasztására megjelentek.
etc.

Megtalálható továbbá, hogy a római császár az ő császári fenségében a választófejedelmekkel, valamint más fejedelmekkel, grófokkal és urakkal a templomban hogyan állt az egész nagymise alatt a szertartásrend szerint, valamint hogyan ültették a római királyt az oltárra, és hogyan mentek ki a templomból rend szerint. etc.

In dem iar da man zalt nach Crist geburt dusent vierhundert vnd .lxxxvij.

Vff sane Sebastiane gefanster tag zijt
Ist erschienen der aller durchluch-
tster großmechtigster furst vnd her/
ber Frederich Römischer Keyser der drit-
czu Ungern Dalmacien Croacien Ko-
nig-herzog czu Osterreich etc. In eyger
ner person vnd mit yem behabte disse
nachgeschriben fursten vnd hern.

In anfang

Sye Keyserlich maiestat.
Der hochwirdigster furst vnd her/ber
Bertolt Erzbischoff czu Mentz vnd
Kurfurst.
Der hochwirdigster furst vnd her/ber
Herman Erzbischoff czu Colen vnd
Kurfurst.
Der hochwirdigster furst vnd her/ber
Johann Erzbischoff czu Trier vnd
Kurfurst.
Der hochgebom furst vñ her/ber Phi-
lipa herzog in Bayern vñ pfaltzgraue
by Rhyne Kurfurst.
Der hochgebom furst vñ her/ber Ernst
herzog vñ sachsen Kurfurst.
Der hochgebom furst vnd her/ber Al-
brecht Marckgraue zu Brandenburg
Kurfurst.
Der hochgebom furst vnd her/ber Ma-
ximilian Erzhertzog zu osterreich Bür-
gundien vnd zu Brabant etc.
Herzog Albrecht vñ sachsen
Herzog Frederich vñ sachsen.
Herzog Hans von sachsen.
Herzog heynrich von Brunswig.
Herzog Hans von Bayern Graue zu
spanheim. bruder.
Herzog Ruprecht von Bayern syne
Herzog Caspar von Bayern Graue
zu seldenz.
Herzog Karolin von Sellen.
Langgraue wilhelm. Langgraff heyn-
richs sone zu Marckburg
Langgraue wilhelm; Langgraue luy-
wigo sone zu Cassel.
Marckgraue Cristoffel von Baden.
Marckgraue Albrecht von Baden.

Abban az évben, amelyben ezernégy-
százat és nyolcvanhatot számolnak
Krisztus születése után.

Szent Sebestyén ünnepére eső na-
pon/1/ megjelent a felséges és
nagyhatalmú fejedelem és úr, III.
Frigyes római császár, Magyaror-
szág, Dalmácia, Horvátország ki-
rálya/2/, Ausztria hercege etc.
saját személyében az itt leírt fe-
jedelmekkel és urakkal.

LEGELSŐÜL

A császári Felség
A főtisztelendő fejedelem és úr,
Bertold mainzi érsek és választó-
fejedelem
A főtisztelendő fejedelem és úr,
Hermann kölni érsek és választó-
fejedelem
A főtisztelendő fejedelem és úr,
János tireri érsek és választó-
fejedelem
A méltóságos fejedelem és úr, Fü-
löp bajor herceg és rajnai palo-
tagróf, választófejedelem
A méltóságos fejedelem és úr, Er-
nő szász herceg és választófeje-
delem
A méltóságos fejedelem és úr,
Albert brandenburgi örgróf és
választófejedelem
A méltóságos fejedelem és úr,
Miksa, Ausztria, Burgundia és
Brabant főhercege etc.
Albert szász herceg
Frigyes szász herceg
Henrik szász herceg
Henrik braunschweigi herceg
Hans bajor herceg, sponheimi
gróf
Ruprecht bajor herceg, az ő test-
vére
Gáspár bajor herceg, veldenzi
gróf
Károly gellerni herceg
Vilmos tartománygróf, Henrik mar-
burgi tartománygróf fia
Vilmos tartománygróf, Lajos kas-
seli tartománygróf fia
Kristóf badeni örgróf
Albert badeni örgróf

Marckgrauē Frederich von Baden
 Apt von solda gefürst.
Bischoff von augspurg.
Der bischoff von bamberg.
bischoff von Cammerich.
bischoff von Syckrich.
Der bischoff von woums.
Der bischoff von Spire.
Der bischoff von Lystetten.
Der bischoff von Trist.
Der bischoff von Meyssen.

Unser allergnedigster vnd durchsuch-
 rigster her der Römische Keyser hat mit
 syner Keyserliche maiestat gehabt disse
 nachfolgende fürsten Graue vñ her-
 ren hoch gebornen fürsten marckgrau-
 ue Albrecht von Baden.
 Graue Hug von werdenberg.
 Der Apt von milck.
 Der Apt von admünde.
 Herr Sygemont von bappenheym
 erbmarschalck.
 Sygemont broschenck fryherr.
 Her bertlyn von starenberg.
 Her Frederich von starenberg.
 Her Caspar von rogenheiff.
 Her Martin von Lyringen.
 Her hans von wolffsteyn.
 Der von wolcksteyn.
 Der her von zurgendoiff.
 Her Sygemont nyd derhoer.
 Her hans von zeltingen.
 Der her von berneck.
 Der her von Wersperg.

Mentz

Der hochwürdigster fürst vnd herr her
 bertolt Erzbischoff zu Mentz des heyl-
 ligen römischen richs Erzkantzler in
 germania vnd kurfürst hat mit yem
 bracht disse Grauen vnd herren.
 Der Apt von solda gefürst.
 Graue Jorg von hennenberck Comptre
 Graue Ort von hennenberg gefürst.
 Graue herman von hennenberg.
 Graue hans von wertheym.
 Graue Asmus von wertheym.
 Graue Sygemont von ghycken.
 Graue Philips von Nassauwe.

Frigyes badeni örgróf
 A hercegi rangra emelt fuldai
 apát
 Az augsburgi püspök
 A bambergi püspök
 A kammerichi püspök
 A siebeneichi püspök
 A wormsi püspök
 A speyeri püspök
 Az eisstetteni püspök
 A treisi püspök
 A meisseneni püspök

A mi legkegyelmesebb és felséges
 urunkkal a római császár Ó
 császári felségével a követ-
 kező fejedelmek, grófok és urak
 voltak.
 A méltóságos fejedelem, Albert
 badeni örgróf
 Hugo werdenbergi gróf
 A melki apát
 Az admonti apát
 Zsigmond pappenheimi úr, örö-
 kös marsall
 Broschenck Zsigmond báró
 Bertlin starhembergi úr
 Frigyes stubenbergi úr
 Gaspár roggendorfi úr
 Márton eizingeni úr
 Hans wolfsteini úr
 Wolkenstein ura
 Zutzenforf ura
 Zsigmond niedertori úr
 Hans zeltingeni úr
 A bernecki úr
 A mersbergi úr

MAINZ

A főtisztelendő fejedelem és
 úr, Bertold mainzi érsek, a
 Szent Római Birodalom főkancel-
 lárja Germániában és választó-
 fejedelem a következő grófokat
 és urakat hozta magával.
 A hercegi rangra emelt fuldai
 apát
 Jorg hennebergi gróf/3/
 A hercegi rangra emelt Ottó
 hennebergi gróf
 Hermann hennebergi gróf
 Hans wertheimi gróf
 Asmus wertheimi gróf
 Zsigmond gleicheni gróf
 Fülöp nassauai gróf

Der Ludwig von Isenberg-graue zu
zu Budinggen.
Johan von Isenberg graue zu
Philips von Isenker graue zu Bidinggen
Der Ludwig son von Isenberg gen
Graue Philips von reneck der alt.
Graue Kernhart von Raneck
graue Philips vō Raneck

Vff sant Valentins dag Ist der gnade
hochwirdigster furst vñ herr her Der
colt Erzbischoff zu Wency vnd furst
furst gnedlichen belehnt von der key
serlichen maichsat myt syner gnaden
eygene gezeuge furkōmen vñ gemuet

Collen

Der hochwirdigste furst vnd herr her
Herman Erzbischoff zu Collen des
heiligen Romischen richs Erzkentzer
In pralia vnd kurfurst hat myt yem
gehabt disse grauen vnd herrn.
Langgraue wilhelm langgraue Ado
wigs sone zu Cassel.
Langgraue wilhelm langgraue heyn
richs sone zu Warburg.
Graue Gerhart Kyngraue.
Graue wilhelm von Luwennar.
Graue Gumprecht von Luwennar.
Graue kreyrich von Tassauwe herr
zu Bristeyn.
Graue Philips von funberg.
Graue Philips von Solms.
Graue henrich von waldeck.
Der graue zu Salm her zu rifferscheit
Vincentius graue zu Noisse.
Friedrich fryherr zu zomeruff.
wilhelm fryherr von Rauenbergo

Triere

Der hochwirdigste furst vnd herr her
Johan Erzbischoff zu Trier des heyl
ligen Romischen richs Erzkantler in
gallia vñ kurfurst hat mit yem brache
disse grauen vnd herrn.
Der hochgeborn furst Marekgraue
Friedrich von Baden. mingsberg
Graue Bernhart von Solms herr zu
Graue Emch zu Lyningen vnd zu
Dasburg her zu Appermont.
Graue Friedrich syn sone.
Graue Segebot syn sone.

Lajos, eisenbergi úr, büdin-
geni gróf
/eisenbergi/ János, büdingeni gróf
/eisenbergi/ Fülöp, büdingeni gróf,
eisenbergi Lajos úr fia
id. rinecki Fülöp gróf
rinecki Reinhard gróf
rinecki Fülöp gróf

Szent Valentin napján/4/ a fent-
nevezett főtisztelendő fejedelem
és úr, Bertold mainzi érsek és vá-
lasztófejedelem számára a császári
felség által kegyesen kíséret ada-
tott /5/.

KÖLN

A főtisztelendő fejedelem és úr,
Hermann kölni érsek, a Szent Ró-
mai Birodalom főkancellárja Itá-
liában és választófejedelem a kö-
vetkező grófokkal és urakkal volt.

Vilmos tartománygróf, Lajos kasseli
tartománygróf fia
Vilmos tartománygróf, Henrik mar-
burgi tartománygróf fia
Gerhard gróf/6/
Vilmos neuenahri gróf
Gumprecht neuenahri gróf
Henrik Nassau gróf, Brilstein ura
Fülöp virnbergi gróf
Fülöp solmsi gróf
Henrik waldecki gróf
a salmi gróf, Reiferschein ura
Vincent moorse-i gróf
Frigyes sommerau báró
Vilmos rennenbergi báró

TRIER

A főtisztelendő fejedelem és úr,
János trieri érsek, a Szent Római
Birodalom főkancellárja Galliában
és választófejedelem a következő
grófokat és urakat hozta magával.
A méltóságos fejedelem, Frigyes
badeni örgróf
Bernhard solmsi gróf, Münzenberg
ura
Emch leiningeni és dasburgi gróf,
Appermont ura
fia, Frigyes gróf
fia, Segebot gróf

Graue Johan von Nassau vnd zu
Dyck-

Symon wecker graue von zwerndru-
cken her zu bitsch vñ zu lichtenberg.

Johan von Seyne graue zu wigens-
steyn her zu hovenburg.

Dyckerich graue zu Wanderscheide
her zu Sleyden berg.

Frederich graue zu wiede her zu Jhen-
Johan Junggraue zu Wanderscheide

graue zu blancheneym.

Bernhart Junggraue zu Liningen.

Jacob wildgraue zum Dune vnd zu
Kupurg. Ringraue zum Steyn Jung
graue zu Salm.

Wunrich von dune her zu falckenstein
vnd zum obersteyn burg.

wilhelm her zu Runcel vnd zu Jhen-
Johan Junggraue zu wiede her zu
Jhenberg.

Philipp Jungher zu obersteyn vnd
zu falckenstein.

Dietrich burggraue zu Keneck her
zu broich vnd zu Tommenberg.

Cuno her zu wünnenberg vñ zu bilstein

Pfaltzgraue

Der durchlichstgste furst vnd her her
Philipp kriegsog zu beyern pfaltzgraue

in Rhine vnd des heiligen Rom-
schen richs Erzeruchsch vnd kurfurst-
hat mit yem bracht disse fursten graue
vnd kern.

Den hochgebornen fursten Caspar her-
zog von beyern graue zu fildanz.

Den bischoff von wormß.

Den bischoff von Spire.

Den durchleuchtigsten
her Ludwig von beyern.

Graue Johan Ringraue zu Steyn.

Graue Ort von Solms.

Graue Michel von wertheym.

Graue henrich von bitsch.

Graue Philips von hanauere.

Graue Gerhart von Seyne.

Graue hamman von Liningen.

Graue wicker von Liningen.

Graue hug von monfort der Junge.

Graue hans von monfort.

Graue krafft von hohlenloch.

Graue Conradt von Thubingen.

Graue vñ Nassau her zu bylsteyn.

János nassau és dietzi gróf
Simon Wecker zweibrückeni gróf,

Bitsch és Lichtenberg ura
Johann von Seyne wittgensteini

gróf, Hohenburg ura
Dietrich mahnerscheidi gróf,

Schleiden ura
Frigyes wiedi gróf, Eisenberg

ura
János, a mahnerscheidi gróf-
ság örököse, blankenheimi gróf /7/

Bernhart, a leiningeni grófság
örököse /8/

Jakab, dauni és kirchburgi wild-
graf /9/, Stein ringraf-ja /10/,
a salmi grófság örököse /11/

dauni Henrik, Falkenstein és
Oberstein ura

Vilmos, runckeleni és eisenburgi úr
János, a wiedi grófság örököse /12/,

Eisenberg ura
Fülöp, Oberstein és Falkenstein

örököse /13/

Dietrich, reinecki burggraf /14/,
Brotch és Tannenbergr ura

Kuno, Wünnenberg és Bilstein ura

PALOTAGRÓF

A főméltóságú fejedelem, Fülöp úr,
bajor herceg, rajnai palotagróf,

a Szent Római Birodalom főasztal-
noka és választófejedelem a követke-
ző fejedelmeket, grófokat és ura-
kat hozta magával.

A méltóságos fejedelem, Gáspár
bajor herceg és veldenzi gróf

A wormsi püspök

A speyeri püspök

A Német Lovagrend nagymestere
Lajos, bajor úr

János gróf, steini ringraf /15/

Ottó solmsi gróf

Mihály wertheimi gróf

Henrik Bitsch-i gróf

Fülöp hennegau gróf

Gerhardt saini gróf

Hamman leiningeni gróf

Wicker leiningeni gróf

Hugo, az ifjabbik montforti gróf

Hans montforti gróf

Krafft hohlenlohei gróf
Konrad tübingeni gróf
A nassau gróf, Bilstein ura

Graue wolffgang von fuffenberg
 - anhart graue von westenburg.
 Cunc graue zu westenburg.
 Graue Bernhart der alt vō Eberstein
 Graue Bernhart der iug vō eberstein.
 Graue Henrich von Lupff.
 Der Johan turegrauē.
 Der Melchior vom obernsteyn
 Der Emch vom oberstein. kirch.
 Jodan von hohenfels her czu Ruperh.
 Schenck Crisioffel von Lymphurg.
 Schenck Frederick von Lymphurg.
 Schenck Asinus von Erpad.
 Der kaus von swartzenburg.
 Der her von sonnenburg.
 Vff sant Valentins dag ist der obges
 mant durchluchtigste furst Herzog phi
 lipps von Beyerz pfaltzgraue ꝛc. vnd
 kurfurst gnediglichē beklent vō vns
 hern allergnedigsten hern dem Roms
 chen kaiser mit eynem kostlichem gezu
 ge vff der danc reuenden. Vnd gleich
 sa mit dem selben gezuge ist auch bes
 klent worden der Bischoff vō wounh

Sachsen

Der durchluchtigste furst vnd herr her
 Ernst Herzog zu Sachsen des heiligen
 Romschen richs Erzmarschalck vnd
 kurfurst hat nye yem bracht disse fur
 sten grauen vnd hern.
 Den hochgebornen fursten Herzog Frei
 rich synen sone.
 Herzog Hanssen synen sone.
 Graue Karle von gleichen.
 Graue Hans von Hohnstein.
 Graue Hans von weidenburg.
 Eyn graue von warnburg.
 Bruno her zu querfurt der Junge.
 Zwen Neussen von Plawen hern czu
 gretz vnd Crauchfeldt.

Brandenburg.

Der hochgeborn furst vnd herr her Al
 brecht Marchgraue zu Brandenburg.
 Des heiligen Romschen richs Erzkame
 rer vnd kurfurst hat mit yem bracht
 disse grauen vnd hern.
 Graue Jost von hohenzorn.
 Graue Frederick von zorn.
 Graue ytel Fritz von zorn.
 Graue Frederick von Castell.
 Graue Jorg von Castell
 Der Michel her zu swartzburg.
 Der Sigemont von swartzburg.

Wolfgang furstenbergi gróf
 Bernhardt westenburgi gróf
 Kuno westenburgi gróf
 Bernhardt ebersteini gróf,
 az idősebbik
 Bernhardt ebersteini gróf,
 az ifjabbik
 Henrik lupffi gróf
 János úr /16/
 Melchior obernsteyni úr
 Emch obernsteyni úr
 János hohenfelsi úr, Riperßkirch-
 ura
 limburgi Schenck Kristóf
 limburgi Schenck Frigyes
 ehrenbachi Schenck Asinus
 Hans, schwarzenburgi úr
 A sonnenburgi úr
 Szent Valentin napján /d. a
 4. sz. jegyzetel/ a fentnevezett
 főméltóságú fejedelem, Fülöp ba
 jor herceg, palotagróf etc. szá
 mára legkegyelmesebb urunk, a ró
 mai császár által kegyesen egy e
 lötte nyargaló pompás kíséret a
 datott /177. Ugyanott saját kí
 sérettel ajándékozott meg a
 wormsi püspök is.

SZASZORSZÁG

A főméltóságú fejedelem és úr,
 Ernst szász herceg, a Szent Ró
 mai Birodalom főmarsallja, vá
 lasztófejedelem a következő fe
 jedelmeket, grófokat és urakat
 hozta magával.

A méltóságos fejedelem, Frigyes,
 az ő fia

Hans herceg, az ő fia
 Károly gleicheni gróf
 Hans hohensteini gróf
 werdenburgi Braue Hans/17a/
 Egy warnburgi gróf
 Bruno, querfurti úr, az ifjabbik
 Két plaueni orosz (?), Graetz és
 Kranichfeld urai

BRANDENBURG

A méltóságos fejedelem és úr,
 Albert brandenburgi örgróf, a
 Szent Római Birodalom főkamarása
 és választófejedelem a következő
 grófokat és urakat hozta magával.

Jost zollerni gróf
 Frigyes zollerni gróf
 Ytel Fritz zollerni gróf
 Frigyes kasteli gróf
 Jorg kasteli gróf
 Mihály úr, Schwarzburg ura
 Zsigmond, schwarzburgi úr

Philips der alt her zu Wunsberg des
 heiligen römischen richs erbtämmer.
 Cristoffel her zu Lymburg des heilige
 Römischen richs erbtämmer.

maximilianus

Der durchlauchtigste furst Maximilianus
 Herzog zu Osterreich Burgundien
 von Römischer König hat mit
 dem bracht diese grauen vnd Herrn.
 Graue Cristoffel von Baden.
 Der bischoff von Camerich.
 Der bischoff von Sybenich.
 Hertzog Carolus von Celleren.
 Graue Adolph vñ Nassauwe marschalck.
 Graue Frederich von Henzom.
 Graue Frederich von Birsich.
 Graue Waltrabe von Birsich.
 Der graue von Bentheim.
 Graue Carolus von Croy vnd graue
 zu Schymay.
 Her Ludwig von Emery.
 Her Martin
 Her wolfgang von Polheim.
 Her Bernhart
 Her Sit von wolckenstein.
 Her Jorg von wolckenstein.
 Her Cornelius von Bergen. ^{stein.}
 Her Frederich von Egmond vñ Juel.
 Hug von Audo eyn her vñ Anthon.
 Ein her von Lanney.
 Karolus her zu Lalayn.
 Her Hans von Leuan.
 Her Philips bastart von Burgundie.
 Her Gerhart von Pussi.
 Graue Gerlach von Isenbeg.
 Wyn her von Brabenzon.
 Her Arnolt vñ trazenis her zu Army.
 Der her von Gerß.
 Wyn her von Battenburg.
 Her Waltrabe von Brederade.
 Her Ludwig von Baenst.
 Dietrich her zu Fosse.
 Florentius her zu Iselsteyn.
 Don Ladron von Portegak.
 Der her von Erckentiel.
 Der her von Liechtenstein.
 Der her von Trap.
 Philip her her vñ arresses Hoffmeyster.
 Her Daniel von herzel.

Az idősebbik Winsberg Fülöp
 úr, a Szent Római Birodalom
 örökös kamarása
 Kristóf, Limburg ura, a Szent
 Római Birodalom örökös pohár-
 noka

MIKSA

A felséges fejedelem, Miksa,
 Ausztria, Burgundia etc. fő-
 hercege, immár római király, a
 következő grófokat és urakat
 hozta magával.
 Kristóf badeni örgróf
 A kammerichi püspök
 A siebeneichi püspök
 Károly gelderni herceg
 Adolf Nassaui gróf, marsall
 Frigyes zollerni gróf
 Frigyes bitschi gróf
 Walrabe bitschi gróf
 A bentheimi gróf
 Károly croyi gróf, Schymay grófja
 Lajos emmerichi gróf
 Márton
 Wolfgang } poulheimi urak
 Bernhart
 Vit wolkensteini úr
 Jorg wolkensteini úr
 Kornéliusz bergeni úr
 egmondi és eiselsteini Frigyes
 úr
 mihlai Hugo; egy andeli úr /18/
 Egy leinai úr
 Károly, Lalayn ura
 Hans, lanai úr
 Fülöp úr, burgundiai fattyú /19/
 Gerhard, pussti úr
 Gerlach, eisenbergi úr
 Egy brabenzoni úr
 trausnitz Arnold, Army ura
 A giethi úr
 Egy battenburgi úr
 breideradei Walrade úr
 baenitzi Lajos úr
 Dietrich, Fuse ura
 Florentius, Eiselstein ura
 Don Ladron, Portugáliából /20/
 Az erckedntieli úr
 A lichtensteini úr
 A trapi úr
 arressesi Fülöp úr, udvarmester /21/
 erkelenzi Dániel úr

Der hochwürdig her vnd furst Albertus bischoff von Straßburg ist kommen zu schiff vnd mit yem bracht disse hern.

Hertzog Ruprecht von beyern Sen-
ger des hohen stifts zu Aug-
Graue heinrich von Hennenberg.
Graue heinrich von werdenberg.

Der hochwürdig herr her hans bischoff
czu green. Administrator des bistums
zu Saltzburg hat mit yem bracht dis-
hern vnd finden.

Her Jacob von Hauvesperg.
Her Wolfgang von Alaym.
Her Wazp von hohenselot.
Her Ernst von Graben.
Her Jorg von Kam.
Her Thibolt von stemmg.
Der Apt von Agram.

Der Bischoff von Bamberg hat myt
yem bracht disse hern.
Bertholt graue von Hennenberg.
Graue Ernst von Konstein.

Item der bischoff von Eystett myt syt
ner Kutterchafft.

Hertzog Albrecht von Meyssen hat
mit yem bracht disse grauen vñ hern.
Der Erwudigsten hern her Hansen
bischoff zu Meyssen.
Graue Henrich von Stalburg.
Graue Adam bichlingen.
Bruno herr zu querfurt der alte.

Hertzog heinrich von Brunschwig hat
myt yem bracht disse hern.
Graue Philips von Waldeck.
Der graue von gonstouff.
Vff sant valentins dag ist der genant
hertzog heinrich gnediglichen kēlehent
worden von vnserm aller gnedigsten
hern dem keyser.
Hertzog Hans von beyern graue zu
Spunheim.
Hertzog Ruprecht von beyern syne
bruder myt yem.

A főtisztelendő úr és fejedelem,
Albert sträßburgi püspök hajón ér-
kezett és a következő urakat hozta
magával.

Ruprecht bajor herceg, a mainzi
székeskáptalan énekese
Henrik hennebergi gróf
Henrik werdenbergi gróf

A főtisztelendő úr, Hans greeni
püspök, a salzburgi püspökség ad-
minisztrátora, a következő urakat
és bárókat hozta magával.

Jakab hohenbergi úr
Wolfgang ahami úr
Marx hohensfeldi úr
Ernst grabeni úr
Jorg raimi úr
Tibold steiningi úr
A zágrábi apát

A bambergi püspök az alábbi ura-
kat hozta magával.

Bertold hennebergi gróf
Ernst hohnsteini gróf

Hasonlóképpen az eissteteni püs-
pök is lovagi kíséretével

Albert meisseni herceg a követ-
kező grófokat és urakat hozta magával.

A tiszteletreméltó Hansen meisseni
püspök úr
Henrik stalbergi gróf
Ádám beichlingeni gróf
Bruno, querfurti úr, az idősebbik

Henrik braunschweigi herceg a kö-
vetkező urakat hozta magával.

Fülöp waldecki gróf
A giesdorfi gróf

Szent Valentin napján a fentneve-
zett Henrik herceg kegyesen kí-
sérettel ajándékozott meg leg-
kegyelmesebb urunk, a császár által.
Hans bajor herceg, sponheimi gróf
és fivére, Ruprecht bajor herceg vele
együtt /22/.

Geschichte reihe von andern furten

Eyn vorschafft geschicht vō dem koniginige von Franckrich nemlich.
Den bischoff von Seldyn.

Eyn vorschafft geschicht von dem koniginige von Engellant.

Herzog Sygemonts von Osterreich reihe.
Der bischoff von Augspurg. Sind ist da gestorben dem got gemacht.
Her Ulrich von frembsberg.
Her Joig von Absberg.

Des herzogen von Lottingen reihe geschicht.
Philips graue zu Liningen der durch bestes.
Graue Niclas von Sarwerden.
Graue Emch der Junge vō Liningen

Herzog Joigen von Beyern reihe geschicht.
Herzog Sygemont Leyminger.
Dud eynen doctor.

Herzog Albrechts von Böhmen reihe.
Eyn doctor genant Burcheymer.
Sist ist pauelsdorffer.

Des herzogen von Oeylantz reihe vnd diener.
Doctor Andreas schenck myt andern yem zu gegeben.

Des grauen von wittenbergs reihe.
Eynen kantzler ist doctor in beyden rechten vnd probst zu stuelarten.
Her Bernart vō sachsenheym Ritter.
Doctor Hans reychlyn.

Graue Oswalt von Dierstein ist kommen zu Schiff myt xx personen.

Graue Ernst von Mansfelds reihe.
Ist kommen myt acht pferden.

MÁS FEJEDELMEK ÁLTAL KÜLDÖTT KÖVETEK /23/

Egy követ jött a francia királytól, mégpedig a verduni püspök.

Egy küldött jött az angol királytól.

Zsigmond ausztriai herceg küldöttsége.
Az augsburgi püspök, aki ott Isten kegyelmében elhunyt.
Ulrik freimibergi úr
Jorg absbergi úr

A lotheringiai herceg által küldött követség.
Fülöp leiningeni gróf .. /24/
Miklós saarwerdeni gróf
Emch leiningeni gróf, az ifjabbik

Jorgen bajor herceg küldöttsége.
Leyminger Zsigmond úr
és egy doktor

Albert müncheni herceg küldöttsége.
Egy Bircckheymer nevű doktor
pauelsdorffi Szigfrid

A milánói herceg követei és szolgái.
András doktor, pohárnok, számára alárendeltekkel együtt

A württembergi gróf küldöttsége.
Mindkét jogban doktor kancellárja, aki a tartomány felügyelője is

Hermann sachsenheimi lovag úr
Hans Reychlyn doktor

Oswald thiersteini gróf hajón érkezett húsz emberrel.

Ernst mansfeldi gróf küldöttsége nyolc lóval érkezett.

Der Stede Botshafft.

Des Kats frunde von Nurenberg haben herberg bestandē vff .xiiij. pferde mit namen Gabriel nutzē vñ der stramer cyna.

Des Kats frund von Colten synt zu schiff kommen mit .xxj. personen.

Des Kats frund vō Straußburg synt zu schiff komen myt .xiiij. personen mit namen zwou Ritter vñ her Peter schott Ammeyster.

Des Kats frund von Elm mit namē der Lgungē hat herberg bestanden vff funff pferde.

Des Kats frunde von Turlingen ein Burgermeyster myt .iiij. pferden.

Des Kats frund von schwebische hall

Des Kats frunde von Metz synt zu schiff kommen myt .xx. personen myt namen hern Andries gotz Ritter vñ eynen doctor.

Der Kats frunde von Hagenauwe. Synt zu schiff kommen mit .iiij. personen.

Des Kats frunde von Ache synt zu schiff kommen myt .vi. personen.

Des Kats frunde von Meyßburg haben herberge entfangen vff .x. pferde.

Des Kats frunde von Wolbusen vñ doungen mit namen eyn meister der heiligen schrifft myt .iiij. pferden.

Des Kats frunde von Antwerpen synt zu schiff kommen myt .xx. personen myt namen eyn Ritter vñ eyn doctor.

Der Stadt schreiber von Beberach vñ schwaben von des kats wegen mit .iiij. pferden.

Des Kats frunde vō Lutzelburg synt zu schiff kommē myt .xxxiij. personen mit namē eyn Grauc .iiij. Ritter vñ der Stadt haubtman.

Des Kats frund von Koblenz wesel vñ Boparten haben .xiiij. personen synt zu Schiff kommen.

A VÁROSOK KÖVETSÉGE

Nürnberg tiszteletreméltó tanácsáé 13 lóra tartott szállást. Név szerint Gabriel Nutzēl és egy intéző.

Köln tiszteletreméltó tanácsáé hajón érkezett 16 emberrel.

Straßburg tiszteletreméltó tanácsáé hajón érkezett 13 emberrel. Nevezetesen két lovag és Peter Scott, a céhek előjárója.

Ulm tiszteletreméltó tanácsáé 5 lóra tartott fenn szállást. Név szerint Eginger is.

Neulingen tiszteletreméltó tanácsáé egy polgármester 4 lóval.

Schweibischenhall tiszteletreméltó tanácsáé ..125/

Metz város tiszteletreméltó tanácsáé hajón érkezett 15 emberrel. Név szerint Andreas Gotz lovag úr és egy doktor.

Hagenau tiszteletreméltó tanácsáé hajón érkezett 3 emberrel.

Aachen város tiszteletreméltó tanácsáé hajón érkezett 6 személlyel.

Meldburg város tiszteletreméltó tanácsáé 9 lóra fogadott szállást.

A Thüringia-beli Mühlhausen tiszteletreméltó tanácsáé 3 lóval érkezett. Velük jött egy szentírás – doktor is.

Antwerpen város tiszteletreméltó tanácsáé hajón érkezett 15 személlyel, köztük egy lovag és egy doktor.

A svábföldi Bieberbach város jegyzője a tanács által 2 lóval.

Leutzelburg tiszteletreméltó tanácsáé hajón érkezett 32 emberrel. Köztük egy gróf, 4 lovag és a város polgármestere. /26/

Koblenz, Wesel és Boppard város tiszteletreméltó tanácsáé 12 személlyel hajón érkezett.

Diß ist die ordnung wie vnser aller
gnedigster her der Römische keiser mit
samt den kurfürsten vñ fürsten beyde
geistlich vñ weltlich zu der konig-
lichen eruelung des durchlauchtigen
vñ hochgebornen fürsten Maximilian
ans syner keiserlichen maiestat liebster
sone Krtzherzoge zu Osterreich Burgun-
drien zugegangen vñ gehalten ist

Itz zu dem ingang in die pfarrkirchen
sant Bartholomeus Do ist für gegan-
gen eyn mercklich groß czall. Vnter
Welch vñ der fürsten rede vñ dar-
nach die wolgebomen grauen vñ Fri-
ben auch eyn groß menge

Item dar nach die heraulce vñ perce-
fand myt yren wapenrocken

Item die hochwirdigen hochgebornē
fürsten beyde geistlich vñ weltlich

Zum ersten der bischoff vñ woznß der
bischoff vñ Spier. vñ der durschnister
Dar nach die jungen fürsten von badē
herzog hans von sachsen. herzog
Frederich von sachsen herzog Ern-
sten sone. herzog Caspar von Bey-
ern. herzog Ruprecht vñ herzog
hans von Bayern vñ herzog Kar-
le von Gellen.

Item byß syß Albrecht marckgrauē
vñ Brandenburg zu für dragen vñ
eyn stule in die kirchen.

Itz herzog albrecht vñ meychffen vñ
Marckgrauē Albrecht vñ badē wortē
geordent in stat des marschalcks vñ
hoffmeysters platz rume vñ ordnungē
zu schaffen vor dem folke vñ die fürste
vñ der herren rede ygliche nach ord-
nungē in syne stadt zu stellen.

Itz gingen die fürsten zu der kirchen
in yren kostparliche gulden vñ syden-
stucken. doch nvt in der ordnung als
sye us der kirchen gingen.

Zu erste ging Philips pfaltzgrauē by
Kin. vñ kurfürst vñ die recht ban. vñ
neben yem Maximilian Krtzherzog
zu Osterreich vñ Burgundien z.

Itz dar nach der Krtzbischoff vñ triere
kurfürst. Darnach ging herzog ernst
vñ sachsche kurfürst vñ drug das bldß
swert der keiserliche maiestat für als
eyn Krtzmarschalck.

Annak rendje, hogy a mi legke-
gyelmesebb urunk, a római csá-
szár a választófejedelmekkel,
az egyházi és világi fejedel-
mekkel együtt hogyan ment el a
felséges és főméltóságú feje-
delemnek, Miksának ő császári
felsége igen kedves fiának,
Ausztria és Burgundia főherce-
gének etc. királlyá választásá-
ra, és hogyan tartották azt meg.

Akkor feltűnően nagyszámú lovag,
nemes és a fejedelmi követ a
Szent Bertalan plébániatemplom
bejáratához ment, utánuk a
méltóságos grófoknak és bárók-
nak szintén igen nagy száma.
Utánuk heroldok és címerhordozók
címeres gúnyájukban.

Majd a főtisztelendő és méltó-
ságos egyházi és világi feje-
delmek.

Elsőként a wormsi püspök, a
speyeri püspök és a Német Lo-
vagrend nagymestere.

Azután az ifjabbik badeni fe-
jedelmek. Hans szász herceg,
Frigyes szász herceg, Ernst
herceg fia. Gáspár bajor her-
ceg. Ruprecht és Hans bajor
hercegek, valamint Károly gel-
lerni herceg. Albert branden-
burgi örgróf egy székben vi-
tette magát a templomba. /27/
Albert meissenai herceg és Al-
bert badeni örgróf a marsall
és az udvarmester szerepében
helyet és rendet csináltak a
nép előtt, hogy a fejedelmeket
és urakat a rend szerinti he-
lyükre állítsák. A fejedelmek
pazar ékszerekkel és selyen-
ruháikban mentek a templomba.

Ugyanebben a rendben jöttek
kifelé is. Elsőnek ment Fülöp
rajnai palotagróf és választó-
fejedelem, jobb kéz felől. Mel-
lette Miksa, Ausztria és Bur-
gundia etc. főhercege. Ezután
következett a trieri érsek, vá-
lasztófejedelem. Utána ment
Ernst szász herceg és választó-
fejedelem, és vitte a meztelen
kardot a császári felség előtt,
mint főmarsallja.

Dar nach ging vnser allergnedigster her der Römische Keyser vnd neben yem zu der rechten hant der Erzbischoff von Mentz kurfurst. Zu der lynckten hant der Erzbischoff von Colten kurfurst. Also gyng man in die kirchē biß in den chöre.

Item der keiserlichen maiestat gingen nach der bischoff von Bamberg Der bischoff von Aispurg der bischoff von Eystetten. Graue hug von werdenberg mit vielen andern grauc vñ hern. Item als man vñ der liberyen ging vnd die messe anfang. Do ging für der Erzkertzog Maximilianus vñ Ostereich hat syner Erzkertzogs huld vñ syner gnaden künde. Dar nach der Erzbischoff vñ Trier. Dar nach der pfaltz graue. Dar nach hertzog Ernst von sachsen. Dar nach der Erzbischoff vñ Mentz vñ der Erzbischoff vñ Colten neben yem vnd furten yem in syn stadt wie der nach volget.

Item stund vnser gnedigster her der keiser vñ syten neben dem altar do man die epistel leset In dieser ordenunge.

Item syn keiserlich maiestat zu erst eyner stoffeln hoher dan dre andern kurfursten. Dar nach zu der rechten hant der hochwirdigste Beroldus Erzbischoff zu Mentz kurfurst. Dar nach der hochgebom furst Philips hertzog von Beysern pfaltzgraue etc. vnd kurfurst vnd hielt den apfel.

Dar nach der hoch gebom furst Maximilian Erzkertzog zu Osterreich etc.

Item zu der lynckten syten stundt der hochwirdigste furst der Erzbischoff vñ Colten. Dar nach der hochgebom furst hertzog Ernst von sachsen kurfurst.

Dar nach der hochgebom furst albrecht marchgraue vñ Brändenburg kurfurst.

Item vor dem marschalek stundt Philips her zu winzburg vñ hielt die zepter

Item gegen vnserm allergnedigstem hern dem keiser vber mittē ym chöre der Erzbischoff vñ Trier kurfurst in syner ordenunge. Item vñ der selben syten wortē gestellet die geistlichen fursten.

Der bischoff von Bamberg

Der bischoff von worms.

Der bischoff von Eystetten.

Ezután jött a mi legkegyelmesebb urunk, a római császár. Mellette jobb kéz felől a mainzi érsek, választófejedelem; bal kéz felől a kölni érsek, választófejedelem. Így mentek a templomba a kórusig. /28/ A császári felség mögött ment a bambergi püspök; az augsburgi püspök; az eisstetteni püspök; Werdenberg Hugo sok más gróffal és úrral. Így tehát kimentek a sekrestyéből /29/ és a mise elkezdődött. Elöl ment Miksa ausztriai főherceg, főhercegi kalapja kegyelmes fején volt. Utána a trieri érsek, majd a palota-gróf, Ernst szász herceg, a mainzi és a kölni érsek egy más mellett, és úgy vezették őket a helyükre, ahogyan itt következik.

Kegyes urunkat, a császárt az oltárnak arra az oldalára vezették, ahol a szentleckét felolvassák. Ebben a rendben. O császári felségét egy lépcsőfokkal följebb /helyezték el/, majd utána a többi választófejedelmeket. Jobb kéz felől tisztelendő Bertold mainzi érsek, választófejedelem. A méltóságos fejedelem, Fülöp bajor herceg palotagróf etc. és választófejedelem; és tartotta az almát. Utána következett a méltóságos fejedelem, Miksa Ausztria etc. főhercege. Ugyanígy bal-kéz felől álltak a főtisztelendő fejedelem, a kölni érsek. Utána a méltóságos fejedelem, Ernst szász herceg, választófejedelem. A méltóságos fejedelem, Albert brandenburgi örgróf, választófejedelem. A marsall előtt állt weinsbergi Fülöp úr, és tartotta a jogart. Legkegyelmesebb urunkkal, a császárral szemben a kórus közepén a trieri érsek, választófejedelem, a rend szerint. A maguk oldalára voltak állítva /30/ továbbá az egyházi fejedelmek: a bambergi püspök a wormszi püspök az eisstetteni püspök

Der bischoff von Spire.
 Der bischoff von Meyßen.
 Der dursch meyster.
 Der Apr von solda.
 Der dumdechen von Menz.
 Item gegen dem bischoff von Bains
 berg vber stunden. Der bischoff von
 Verdyn. Der bischoff von Camerich.
 Item der wibschoff des bislums zu
 Menz sang die bot. messe mit synen ca
 pellanen von dem heilge geist.
 Itē der Erzbischoff von Triere drug
 der keyserlichen maestar das euangeli
 um buch das er das kost vñ das pacem
 Item vff der syren do man das euange
 lium leser stunden disse fursten.
 Item hertzog Albrecht von sachsen.
 Itē hertzog Caspar von Bayern Gra
 ue zu seldenz.
 hertzog henrich von Brünfhwig.
 hertzog Frederich von sachsen.
 Marckgraue Albrecht von baden.
 Marckgraue Cristoffel von Baden.
 hertzog hans von Bayern Graue zu
 Spandeym.
 hertzog hans von sachsen.
 Wilhelm Lantgraue vñ hessen czu
 Cassel.
 Wilhelm Lantgraue von hessen gras
 ue vñ Katzenellenbogen vñ vñ zygbar
Der fursten Botschafft.
 Item hertzog Sigemonts botschafft
 von Osterreich.
 hertzog Albrechts von Bayern czu
 monchen botschafft.
 Marckgraue hans von Brandens
 burgs botschafft.
 Der Bischoff von Lini.
 hertzog Jorgen vñ Bayern botschafft
 Item des hertzogen von Lothringen
 botschafft.
 Item der hertzog von gellern stunde
 binder dem hertzogen von Osterreich.
 Frederich marckgraue vñ bad. stunde
 binder dem Erzbischoff von Triere.
 Item do die keyserlich maestade czu
 opfer ging do ging vor yem der Erz
 bischoff von triere bis an den altar.

A speyeri püspök
 A meissen püspök
 A Német Lovagrend nagymestere
 A fuldai apát
 A mainzi káptalan dékánja
 A bambergi püspökkel átellen
 ben álltak továbbá: a verduni
 püspök; a kammerichi püspök. A
 mainzi püspökség segédpüspöke
 énekelte a nagymisést kaplán
 jaival együtt a Szentlélekről.
 A trieri érsek tartotta az
 evangéliumos könyvet a csá
 szári felségnek, hogy az meg
 csókolja és békecsókot vált
 son vele. Azon az oldalon, a
 hol az evangéliumot olvassák,
 álltak a következő fejedelmek:
 Albert szász herceg
 Gáspár bajor herceg, vel
 denzi gróf
 Henrik braunschweigi herceg
 Frigyes szász herceg
 Albert badeni örgróf
 Kristóf badeni örgróf
 Hans bajor herceg, pan
 heimi gróf
 Hans szász herceg
 Vilmos hessen-kasseli tar
 tománygróf
 Vilmos hesseni tartománygróf,
 katzenellenbogeni és ziegen
 haini gróf

A FEJEDELMEK KÖVETEI

Zsigmond ausztriai herceg kül
 döttsége
 A müncheni Bajorország hercegé
 nek, Albertnek küldöttsége /31/
 Hansen brandenburgi örgróf kül
 döttsége
 Linne püspöke
 Jorgen bajor herceg küldött
 sége
 A lotharingiai herceg küldött
 sége
 A gellerni herceg az osztrák
 herceg mögött állt.
 Frigyes badeni örgróf a trieri
 érsek mögött állt.
 Amikor a császári felség ada
 kozni ment, előtte ment a tri
 eri érsek az oltárig.

Item der Erzbischoff von Mentz vñ
der Erzbischoff von Colen sinten
vñsem allernedigste hern den Romschen
keyser zu dem altar. Vnd gync
vñ nach hertzog Philips pfaltzgraff
vñ kurfurst. Hertzog Ernst von sach
sen kurfurst. Marckgrau Albrecht vñ
Brandenburg kurfurst. Dar nach der
hoch geboirn furst Maximilianus ertz
hertzog zu Osterreich Burgundien. 7c.

Item vñher aller genedigster her der
Ron sche keyser op. 7c zum ersten dar
nach der Erzbischoff von Tiere. Dar
nach der Erzbischoff von Mentz wie
obsteet.

Item als man das Sanctus an hube
zu syngen. Do nam Schenck Cristoffel
von Lempurg dem Romschen keyser
die keyserliche krone abe.

Item her Philips von Schmick cyn
erbdich, es vñ luchenmeyster des hei
ligen Romschen richs hielt den apfel
der keyserlichen maiestat vñ des pfaltz
grauen wegen.

Item her Sigemont von Bapensheim
Erbsmarschalck des heiligen Romsche
richs hielt das swert nydder gesturzet
die spitz zu der erden vñ des hertzoge
von sachsen wegen.

Item Schenck Philips her von win
spurg hielt den zepter als cyn Erblar
meier von des marckgrauen wegen.

Item als der priester das heilige sacra
ment genossen hatte. Jarzt man dem key
ser syn keyserliche krone widder vff syn
heubt. Vnd der hochgeboirn furst her
tzog Ernst nam das swert widder in
syn hant vñ hielt das zu berge wie er
für vergliche getan hatte. So hielt der
pfaltzgrau den gulden apfel als cyn
Erzdruchies des Romschen richs.

Item nach der messe wart gesungen. vñ
in sancte spus. vñ gingen die sechs
kurfursten an den altar vñ swozen zu
samen eynen eyde vff das euangelium
Dar nach gync vñher allernedigster
her der keyser myt den sechs kurfursten
in syner ordenunge in die kuber zu rathe
vñ waren vollendichen dar in by
eynander cyn stunde lang, oder me

A mainzi érsek és a kölni ér
sek vezették legkegyelmesebb
urunkat a római császárt az
oltárhoz. Mögötte mentek Fül
löp herceg palotagróf és vá
lasztófejedelem, Ernst szász
herceg, választófejedelem, Al
bert brandenburgi örgróf, vá
lasztófejedelem. Utána a mélt
óságos fejedelem, Miksa Auszt
ria, Burgundia etc. főhercege.
Legkegyelmesebb urunk a csá
szár áldozott elsőnek. Utána
a trieri érsek, a mainzi ér
sek, ahogy fentebb áll. Ami
kor a Sanctust elkezdtek é
nekelni, Limburgi Schneck
Kristóf a római császár fejé
ről levette a császári koro
nát.

Selmick Fülöp úr, a Szent
Római Birodalom örökös asz
talnoka és szakácmestere
tartotta az almát a palota
gróf révén. /32/

bobenheimi Zsigmond úr, a
Szent Római Birodalom örö
kös marsallja tartotta a kar
dot, hegyével a föld felé
fordítva; a szász herceg ré
vén. weinsbergi Schenck Fülöp
tartotta a jogart, mint örö
kös kamarás; az örgróf révén.
Amint a pap részesült a szent
ségben, újra a császár fejére
tették császári koronáját.

És a méltóságos fejedelem,
Ernst herceg újra kezébe vet
te a kardot és hegyével fel
felé tartotta, ahogyan előbb
tette. Így tartotta a palota
gróf is az arany országalmát,
mint a római birodalom fő
asztalnoka. A mise után a Veni
Sanctét énekeltek. A hat vá
lasztófejedelem az oltárhoz
ment és mindnyájan esküt tet
tek az evangéliumra. Ezután
legkegyelmesebb urunk, a csá
szár a hat választófejedelem
mel együtt ugyanebben a rend
ben a sekrestyébe vonult ta
nácskozni. Ott maradtak egy
mással egy óra hosszat, vagy
még többet.

Dar nach so rieß man den andern fürsten wie sye in der ordnung stunden vñ auch vieln graue wie her nach stete auch zwen notarien das sye solten zu ersten geczugnis geben so das die kurfürsten eintrechtlich vñ mercklicher vrsachen den allerdurchluchtigsten fürst Maximilian Erzhertzog zu Osterreich vñ Burgundien ꝛc. zu eynem Römischen konig gekorn haben. Zu dem andern mal das vñser allergrädigster der keyser das bewilliget hat. Zu dritte das der egnant Maximilian Erzhertzog solliche an sych genömen hat.

Item wart geschickt vñ dem Rade der kurfürsten vñ der libery. Der Erzbischoff von Colen kurfürst. der psaltz graue kurfürst. vñ hertzog Ernst von sachsen kurfürst. zu dem gnanten hoch gebornen fürsten Maximilian Erzhertzog ꝛc. yem zu sagen wie er gekorn sy zu eynem Römischen konig vñ grynge yem zu eynem sñen der psaltz graue zu der andern hertzog Ernst. vñ der Erzbischoff von Colen gung yem für. Sñ fürten also den gnanten Maximilian Erzhertzog zu vñsern gedigsten hern dem Römischen keyser vñ zu den andern kurfürsten fürsten vñ hern in die libery.

Dar nach brachten die kurfürsten sammentliche yem vñ der libery vor den altar. Do ging yem der Erzbischoff vñ Wentz vñ der rechten syten. Sñ der Erzbischoff von Colen vñ der linkē syten. Der keyser vñ der Erzbischoff von Trier vñ die andern kurfürsten gungen yem nach.

Do las der wischbischoff vor dem altar vber yem vñ eyn buch etliche collecten. vñ besprehet yem myt wiserwasser. vñ also hoch man yem vñ syner rock der wart dem glockener alv von alter her komen ist. vñ wart myt koniglichem kleide beclaydet vñ eyn groh gethone von aller fürsten trönetern die alle sampt vñ dem leitener vor dem chore stunden. vñ eyns males myt allen trompren vñ claretten ansingen zu tröneten. Do satz man yem vñ den altar vñ da hub man an zu syngē vñ vñ der oracht zu spielen den lobsang. Te Deum laudamus. Do stunden die geystlichen kurfürsten also neben yem.

Ezután úgy hívtak be más fejedelmeket, ahogyan a szertartásrend szerint álltak, valamint sok grófort, ahogyan itt majd következik és két jegyzőt, akiknek tanuskodniuk kellett először is arról, hogy a választófejedelmek egyetértettek a nyilvánvaló okokban, hogy a legfelségesebb fejedelmet, Miksai, Ausztria, Burgundia etc. főhercegét római királlyá koronázzák. Másodszer arról, hogy legkegyelmesebb urunk, a császár az engedélyt magadta. Harmadszor, hogy fentnevezett Miksa főherceg a maga részéről ezt elfogadta.

Ezután a választófejedelmek sekrestye-beli tanácsából kiküldetett a kölni érsek, választófejedelem, a palotagróf-választófejedelem és Ernst szász herceg, választófejedelem a fentnevezett méltóságos fejedelemhez, Miksa főherceghez etc., hogy mondják neki: római királlyá választották. Egyik oldalán a palotagróf ment, a másikon Ernst herceg és a kölni érsek ment előtte. Így vezették tehát a fentnevezett Miksa főherceget kegyes urunkhoz a római császárhoz, és a többi választófejedelemhez, fejedelemhez és úrhoz a sekrestyébe. Ezután a választófejedelmek együttesen az oltár elé vitték. Jobbján ment a mainzi érsek, balján a kölni érsek. A császár, a trieri érsek és a többi választófejedelem mögöttük ment. A segédpüspök ott az oltár előtt néhány kollektát olvasott föl egy könyvből, és meghintette őt szenteltvízzel. Levették felsőruháját és a harangozónak adták át, aki az oltárhoz jött. Királyi ruhába öltöztették. Az összes fejedelem, akik mindnyájan együtt álltak a kórus előtti felolvasóhelyen, nagyhangon éltette. Egyszerre megfújták az összes trombitát és clarettet. /33/ Az oltárra ültették, majd énekelni és orgonán játszani kezdték a Te Deumot. Mellette álltak tehát az egyházi választófejedelmek:

2. abra: I. Miksa római királyként 1486
(Stuttgart, Drucker der Wahl)
(Eredeti képméret: 200:137 mm)

Der Erzbischoff von Mentz vffeyner
sien vñ der Erzbischoff vñ Colen uff
der andern sien. Der Erzbischoff vñ
Trier gegen yem vber. Unser allergne
digster her der Keyser stunde mit sampe
den warulichen kurfursten neben dem
altar in eym siule.

Item do derte des Erzbischoffs von
mentz kantzler docto: pfeffer eyn redde
vñ besale das man solte durch beyle
vnser gnedigsten hern des keyser vñ
der kurfursten den konig für eynen konig
haben vñ nennen.

So diß alles vollenbracht was. Do
gynge man in disse o. demige wie man
in der kirchen gestanden was Nemlich
vnser gnedigster her der keyser in siner
kaiserlichen korparchen kronen capp
vñ cleydung. Vñ die kurfursten in
siner gefurchten kurfurstliche c. arnung
so sych zu der erwehlung eyns Römisch
koniges geboret. vñ der kirchen mit vn
serm aller gnedigsten hern dem keyser
vñ vnserm gnedigsten hern dem röm
schen konig.

Item neben vnserm gnedigsten hern
dem keyser ist gangen der aller durch
luchtigste furst Maximilian Römisch
er konig vñ der hyncken sien vñ der
erzbischoff von Colen vñ neben
der keyser vñ der rechten sien der Erz
bischoff von mentz. Vñ nehest vor
der keyser gynge die drey weltlichen kur
fursten. Der psaltzgrawe zu der rechten
hant vñ drug den apfel. Vñ nehest
dan gynge hertzog Ernst von sachsen
kurfurst in der mitte vñ drug das bloß
sweert. Vñ neben dem drug man march
graß Albrecht vñ Brandenburg kur
furst vñ sines stult vñ dan septer vor
der keyserlichen maiestat. Vñ vor den
drien gynge der Erzbischoff vñ trier. vñ
vor den gynge hertzog Albrecht vñ sachs
sen. vñ hertzog henrich vñ brunswig.
Vor den hertzog hans von beyern. vñ
Friedrich hertzog ernst son vñ sachsen
Vor den hertzog caspar vñ Bayern gra
ue zu selckentz. hertzog hansen hert: o J
erst son. Vor dan alle ander furste gra
uen vñ hern in der ordinatz diß in des
keyser hoff. Also was die erwehlung ge
schewen vñ sonerstag nach Inuocavit.
Anno. MCCCXVI. Deo gratias.

a mainzi érsek az egyik olda
lon, a kölni érsek a másik ol
dalon. A trieri érsek vele
szemben. Legkegyelmesebb urunk,
a császár a világi választó
fejedelmekkel együtt az ol
tár mellett egy-egy székben
ült.

Ezekután a mainzi érsek kan
cellárja, doktor Pfeffer be
szédel mondott, és kihirdette,
hogy kegyes urunk, a császár
és a választófejedelmek pa
rancsára a királyt királynak
kell elismerni és nevezni.
Igy végeztetett el minden.

Abban a rendben mentek, ami
lyenben a templomban álltak.
Nevezetesen: kegyes urunk, a
császár pompás császári ko
ronájával, palástjában és ru
háztáival. Valamint a választó
fejedelmek pazar választó
fejedelmi díszükben mentek
ki a templomból legkegyelme
sebb urunkkal, a császárral
és kegyes urunkkal, a római
királlyal, úgy ahogy egy ró
mai király választásához fel
öltöztek.

Kegyес urunk, a császár mel
lett ment a legfelségesebb
fejedelem, Miksa római király
baloldalt, valamint a kölni
érsek. A császár mellett
jobbaldalt a mainzi érsek.
Közvetlenül a császár előtt
a három világi választó
fejedelem. A palotagróf jobb
kéz felől, és vitte az al
mát. Mellette Ernst szász
herceg, választófejedelem kö
zépen, és vitte a meztelen
kardot. Mellette vitték szé
ken Albert brandenburgi ör
gróf választófejedelmet és
a jogart a császári felség
előtt. Hármuk előtt ment a
trieri érsek. Előtte ment
Albert szász herceg; Henrik
braunschweigi herceg; Hans
bajor herceg; Frigyes,
szászországi Ernst herceg fia; e
lőtte Gáspár bajor herceg,
Veldenzi gróf; Hansen her
ceg, Ernst herceg fia. Mind
nyájuk előtt a többi fejedelmek,
grófok és urak a szer
tartásrendnek megfelelően a
császár palotájáig. Ime, ho
gyan történt a választás in
vocavit utáni csüörtökön.
/34/ Anno LXXXVI Deo gratias.

Off sonntag Reminiscere gync vnser
 aller gnedigster her der keyser mit den
 kurfürsten vnd andern fürsten in dye
 pfartzrechen zu sant Bartholomeus
 vnd lies da eyn heilich schone begengs
 nyß ihun siner swester vnd beyder für
 sten von sachsen hertzog Ernst des
 kurfürste vñ hertzog Albrechts liebe
 muter die in der yit verschide was der
 got genader. Snd standt vnser aller
 gnedigster her keyser mit den fürsten in
 der kirchen in solicher ordenung.

Off der rechten sijden des choirs stundt
 vnser allergnedigster her der Römisch
 keiser. Dar nach vnser gnedigster her
 der Römische konig Maximilianus.
 Dar nach der Erzbischoff vñ Mentz.
 Der Erzbischoff von Colten. Der
 Pfaltzgraue. Hertzog Ernst von sachs
 sen. Der graue von Sorn vñ duma
 dechant vñ Straßburg. Hertzog Al
 brecht von sachsen. Hertzog Caspar vñ
 Beyem. Marchgraue Cristoffel von
 Baden. Hertzog Ruprecht vñ Beien
 Probst zu vnser liebe frauwe zu mentz
 vñ Senger des hohen stifts zu mentz.
 Wilhelm lantgraue zu hessen. Der
 bischoff von worms. Der bischoff von
 Spire. Der Erzbischoff von Trier
 stundt in syne stule mit in dem choirs
 gegen dem keyser in syner ordenunge.
 Vnd wie die fürsten in der ordenunge
 stunden also gungen sye auch zu opfer
 nach eynander.

Do solich begengniß gerhan was da
 gync vnser allergnedigster her der keiser
 wider der heyme in syner hoff vnd gync
 neben yem vnser aller gnedigster herr
 der Römische konig. Der Erzbischoff
 von Mentz vnd der Erzbischoff von
 Colten.

Te neben hertzog Ernst von sachsen
 kurfürste gync der pfaltzgraue vñ
 graue vñ dorn dumdechant zu straiß
 burg vñ fürsten yem zwischen yem beyde
 Te neben hertzog Albrecht vñ sachsen
 gync hertzog Caspar vñ Beien graff
 zu feldentz vñ marchgraue Cristoffel
 von Baden vnd fürsten yem zwischen
 yem beyden. Dar nach ander fürsten
 grauen vnd hem vñ gungen also in

Reminiscere vasárnapján /35/
 legkegyelmesebb urunk, a császár
 a választófejedelmekkel és a többi fejedelmekkel együtt
 a Szent Bertalan plébániatemplomba ment, és ott egy gyönyörű
 szép gyászszertartást tartatott az ő nővéérért. Mindkét szászországi fejedelemnek, Ernst herceg, választófejedelemnek és Albert hercegnek édesanyja volt az, aki ekkor elhalálozott. Az Úr legyen irgalmas hozzá etc. Legkegyelmesebb urunk, a császár a fejedelmekkel együtt a következő rendben állt a templomban. A kórus /36/ jobb oldalán állt legkegyelmesebb urunk, a római császár, valamint kegyes urunk Miksa római király. A mainzi érsek. A kölni érsek. A palota-gróf. Ernst szász herceg. A zolleni gróf. Egy káptalani dékán Straßburgból. Albert szász herceg. Gáspár bajor herceg. Kristóf badeni örgróf. Ruprecht bajor herceg. A mainzi Miasszonyunk templom prépostja és a mainzi székeskáptalan énekesé, Vilmos hesseni tartománygróf. A wormsi püspök. A speyeri püspök. A trieri érsek a kórus közepén állt stólájában, a császárral szemben a szertartásrend szerint. Es ahogyan álltak a szertartásrend szerint a fejedelmek, úgy járultak egymás után a szentáldozáshoz is.

Igy zajlott le ott a gyászszertartás, utána legkegyelmesebb urunk a császár újra visszatért palotájába. Mellette ment legkegyelmesebb urunk a római király, a mainzi érsek és a kölni érsek.

Ernst szász herceg, választófejedelem mellett ment a palota-gróf, egy zolleni gróf és a strauburgi káptalan dékánja. Ott magát (ti. a szász herceget) a kettő között vezették. Ugyanúgy Albert szász herceg mellett ment Gáspár bajor herceg, veldenzi gróf és Kristóf badeni örgróf. Ott magát a kettő között vezették. Utánuk a többi fejedelem, gróf és úr,

der ordnung bis in des keyser Hoff
do schreyden sye sich

Vff Samsttag nach dem sonntag Leta
re lyche sich der hochgeborn furst Al
brecht marcgraue von Brandenburg
vff syner ketzger vff synem stule nach
syner gewonheit dragen in das predi
ger closter. Vnd desselben dages vmb
die vierde vnder nach myrtage starp er
seliglichen in dem selben closter dem
got genade.

Vff den sonntag Judica. ließ man yem
eyn herlich loblich gegenuß thun zu
den predigern vñ stunde syn lychnam
vff der baren vnd dar vber lag gedeckt
eyn gross kostlich swartz seyden fluelen
stuel. vnd dar vff eyn wiss syden curtz
gemacht. vñ dar necken brant. xxxv.
bergen vngewertlich.

Also quam vnser aller gnedigster her
der Romische keyser. vnd der Romische
konig Maximilian mit sampt den an
dern kurfürsten. fürst. grauen vñ herin
in die kyrchen vnd begyngen yen last
herlich. vnd stunden in yrer ordnung
also her nach volget.

Vff der rechten syten des choies stunde
zum eisten die keiserliche maiestat vnd
da yem der Romische konig maximilian.
Dar nach der Erzbischoff von
mentz kurfürst. Der Erzbischoff von
Collen kurfürst. Dar nach der psaltz
graue kurfürst. Vnd dar nach hertzog
Ernst von sachsen kurfürst. Dar nach
Der bischoff von Bamberg. Nach dem
hertzog Albrecht vñ sachsen Dar nach
der bischoff vñ Eystetten. Der bischoff
vñ Straßburg. Der bischoff vñ Spire
Der bischoff vñ meissen. hertzog Ru
precht vñ beyern dumber vñ Senger
des hohen Stiffes czu mentz. Dar nach
marcgraue Frederich von baden pro
thonotarius etc. Der bischoff vñ worms
Der durckmeyer.

Der Erzbischoff vñ Triere kurfürst
stunde in synem stule mytten in dem
choire gegen dem keyser in syner ord
nung.

Vff der lyncken syten des choies stunde
Der Erzbischoff von Gran admini

és a szertartásrend szerint
mentek a császár palotájáig,
ott szétváltak.

Letare vasárnapja utáni szom
baton /37/ a méltóságos feje
delem Albert brandenburgi ör
gróf szokása szerint szállá
sáról székében a domonkosok
kolostorába vitette magát.
Ugyanezen a napon délután
négy óra körül békében el
hunyt ugyanebben a kolostor
ban. Az Ur legyen hozzá ir
galmas.

Judica vasárnapján /38/ fényes
gyászszertartást rendeztek
neki a domonkosoknál. Holttes
te ravatalon fekiúdt, nagy pom
pás fekete selyemmel volt le
takarva, arra pedig fehér se
lyemből egy kereszt ráhímezve.
Melleste szüntelenül 36 gyer
tya égett. Jött tehát
legkegyelmesebb urunk, a római
császár és Miksa római király
tehát a többi választófeje
delemmel, fejedelemmel, grófok
kal és urakkal együtt a temp
lomba pompával gyászünnepet
tartani, és ebben a rendben
álltak, ahogy itt következik.
A kórus jobb oldalán /39/ állt
először is a császári felség,
és mellette Miksa római király.
A mainzi érsek, választófeje
delem, a kölni érsek, választó
fejedelem. A palotagróf, vá
lasztófejedelem. Majd Ernst
szász herceg, választófejede
lem. A bambergi püspök. Albert
szász herceg. Az eisstetteni
püspök. A sträßburgi püspök.
A speyeri püspök. A meissen
i püspök. Ruprecht bajor herceg,
a mainzi székeskáptalan kano
nokja és énekese. Frigyes ba
deni örgróf, protonotarius etc.
A wormsí püspök. A Német Lo
vagrend nagymestere. A trieri
érsek, választófejedelem szé
kében ült a kórus közepén a
császárral szemben, az őt meg
illető helyen. A kórus bal
oldalán álltak: az esztergomi
érsek, Salzburg adminisztrá
tora etc. /40/

Krator zu Saltzburg. Marchgrauē
Cristoffel von baden. Hertzog Fredes
rich von sachsen hertzog Ernst sone
Hertzog Caspar von beyern grane zu
feldenz Marchgrauē abbrecht vñ badē
Hertzog Hans von sachsen hertzog
Ernst sone. Wilhelm lauegrauē zu
hessen zu Cassel.

Dar nach Hertzog Syegemonts bou
schafft von Osterreich nur andern gesch
chten bousschafft der fursten.

Vnd also in dieser ordnung wie sye
stonden gingen sye zu altar zu opfer
zwey male.

Do die messe vñ was wart der march
grauē seliger also mit der baren oder
leychen bedeckt mit dem swartzen sūdē
stuel durch ertlich grauen vñ dēin ge
tragē us der kirche bis in daz schiff dar
in man yēn hērn in syn hant fure solt.

Vnd gynge der baren oder lēch für
die drey orden Barfüßer Frauen brü
der vñ hant vor der baren gynge die
prediger hērn vñ hatte peglicher eyn
groiß wechsen kertz in syner hant vñ
do by worden getragen durch dē ge
nanten marchgrauē dycer wechsen
suecken oder thoutzen wol vñ die .xv.
oder mee vngewerlich.

Itē nach der baren vñ procession volz
get vnser aller gnedigster herr Keyser
vñ vnser gnedigster herr der Römisch
Konig vñ alle ander kurfursten furste
Bischoff Grauen vñ hērn wie sye zu
der begengniß waren gewest bis an
das schiff vñ vom schiff widder in der
selben ordnung bis in des keisers hoff
vñ herberge alle zu fuß. Do schyden
sye sych. Got der almechtige sy yem ge
nedig vñ barmhertzig.

Kristóf badeni örgróf; Frigyes
szász herceg, Ernst herceg
fia; Gáspár bajor herceg, vel
denzi gróf; Albert badeni
örgróf; Hans szász herceg,
Ernst herceg fia; Vilmos hessen
kasseli tartománygróf.

Továbbá Zsigmond ausztriai
herceg követsége a többi fe
jedelmek által küldött követ
séggel együtt. Ebben a rend
ben tehát, ahogy álltak, mentek
az oltárhoz másodszor is ada
kozni.

A megboldogult örgrófért mon
dott miséről néhány gróf és
nemes vitte ki a ravatalt a
fekete selyemmel letakart
holttesttel együtt a temp
lomból a hajóig, amelynek
haza kellett vinnie őt.

A ravatal és a holttest előtt
a következő három rend ment:
a női és férfi sarutlanok, köz
vetlenül a ravatal előtt pe
dig a domonkosok. Mindegyikük
egy nagy viaszgyertyát tartott
a kezében. A fentnevezett ör
gróf szolgálói 40 viaszfáklyát
vittek mellette, vagy még
többet. A ravatal és a halotti
menet után következett legke
gyelmesebb urunk, a császár, ke
gyes urunk, a római király és az
összes többi választófejede
lem, fejedelem, püspök, gróf
és úr, ahogy a gyászszertar
táson voltak egészen a hajó
ig, és a hajótól újra a szer
tartásrend szerint a császár
palotájáig és szállásáig,
mindnyájan gyalog. Ott szét
váltak. A mindenható Isten
irgalmazzon neki, és legyen
könyörületes hozzá.

JEGYZETEK A FORDÍTÁSHOZ

1. január 20.
2. A Hunyadi Mátyás és III. Frigyes közötti 1463-as soproni béke értelmében Frigyes viselhette a magyar királyi címet is.
3. az eredeti szövegben a "Compter" szó is szerepel – esetleg a francia "comte" – gróf, vagy comte – grófi rangot adó földbirtok megfelelője
4. február 14-én
5. az eredeti szöveg itt a "belehnen" igét használja, ami hűbéradományt, vagy valamilyen tisztséggel való felruházást jelent. Wiesflecker művében olvasható, hogy ezen a napon a császár regáliákat adományozott Mainznak és Kurpfalznak, miáltal a választásban való részesedésük lehetővé vált. W. forrása ebben a tárgyban: Jonssen Johannes Frankfurts Reichkorrespondenz II. 434. ff. Freiburg im Breisgau 1872. Tekintettek azonban arra, hogy a szöveg a választási szertartásra korlátozódik, másik értelmezési lehetőségként a császár által a megnevezettek számára – ideiglenes jelleggel – adatott kíséret kínálkozik.
6. itt még a "Ringraf" titulus is szerepel
7. az eredeti szövegben "Junggraf zu Manderscheid" szerepel
8. ld. a 7. sz. jegyzetet
9. a "Wildgraf" cím Nahegau-i régi úri nemzetséget illette meg a XV. sz.-ban kihalt férfiágon. Címét a rajnai gróf örökölte. Az itt szereplő Jakob alkalmasint a Nahegau-i nemzetség utolsó férfitagja volt.
10. ld. a 6. sz. jegyzetet
11. ld. a 7. sz. jegyzetet
12. ld. a 7. sz. jegyzetet
13. a szövegben "Jungherr" szerepel
14. "burggraf": király vagy püspöki városokban kb. az ispánnak megfelelő tisztség ("várnagy"), később általános hivatalai cím lett belőle
15. ld. a 6. sz. jegyzetet
16. neve mellett itt még a "ruwegraf" cím is szerepel
17. ld. a 5. jegyzetet
- 17a valószínűleg sajtóhiba "Graue Hans von werdenburg" – azaz Hans werdenburgi gróf – helyett
18. mivel egy sorban van vele, nem világos, hogy új ember, vagy Melo-i Hugora vonatkozik
19. nem éppen hízélgő titulus!
20. az eddigi fordítási logika szerint "portugáliai"-t kellett volna írnom, ezt a megoldást azonban itt jobbnak érzem
21. a szövegben "loet her" szerepel
22. a két utóbbi személy neve a braunschweigi herceg csoportjában található, de az ajándékozás említése után. Mivel minden önállóan érkező személy kíséretével együtt jól elkülönítve, sorkihagyással található a szövegben, minden valószínűség szerint Henrik b-i herceg kíséretében voltak, igaz, vele azonos hercegi rangban. (Hacsak nem tételezzük fel, hogy a nyomda ördöge játszott közre: elhagyták a sorközt, hogy a következő oldalt más témával kezdhessék.) Amennyiben tehát Henrik herceg kíséretében voltak, a Ruprecht neve utáni "myt yem" azt jelenti, hogy az ajándékozás rájuk is vonatkozott; alighanem azért került nevük az ajándékozás említése után.
23. a "geschickte rethe"-t "többi küldöttség"-nek fordítottam
24. a szövegben a folytatás "...der dutschbelles" – titulusa hasonlít a Német Lovagrend nagymesteréhez
25. a szövegben csak ennyi van
26. a "haubtman" – Hauptmann szót jobb híján polgármesternek fordítottam.
27. ekkor már súlyos beteg volt
28. a kórus abban az időben nem a mai értelemben vett része a templomnak, hanem a főoltár körüli rész
29. "uß der liberyen" – a szöveg legproblematisabb kifejezése. Az akkori templomok könyveit egy külön helyiségben tartották, ahogy ma is – ez kb. megfelel a mai sekrestyének. Nyilvánvalóan a szűk-körű választáshoz méretei megfelelték. Wiesflecker nem fordítja mai kifejezésre, helyette a jegyzetben Felix Priebatsch művét felhasználva (Die polit. Korrespondenz des Markgrafen Albrecht Achilles III. Leipzig (1894–98), Ludwig von Eyb-re hivatkozva "Sakristei"-t emlit, Wiesfl. i.m. 191. 475. p.

30. a korabeli olvasó számára talán magától értetődő volt, hogy ez melyik oldal (t. i. a leckeoldal v. az evangéliumi oldal-e)
31. "Beyern czu monchen" – a müncheni Bajorország. Albert ellenezte Miksa megválasztását, ezért nem jelent meg személyesen. Igényei voltak továbbá Ausztriára is.
32. a három világi választó helyettesítését a szöveg a "wegen" szóval és genitívussal fejezi ki. Így is lehetne fordítani: helyett, képében stb.
33. a szövegben "claretten" áll, ami a klarinéthez hasonlóan hangzik, de valószínűtlen, hogy erről volna szó.
34. un. introitus szerinti datálás. Invocavit vasárnapja 1486-ban február 12-én volt, Miksát tehát február 16-án csütörtöki napon választották királlyá.
35. introitus szerinti datálás; reminiscere vasárnapja = nagyböjt 2. vasárnapja. 1486-ban ez február 19-ére esett
36. ld. a 28. jegyzetet
37. introitus szerinti datálás; letare = nagyböjt 4. vasárnapja, az utánavaló szombat 1486. március 11.
38. introitus szerinti datálás; nagyböjt 5. vasárnapja, 1486. március 12.
39. a kórusról ld. a 28. jegyzetet
40. Beckensloer Jánost Mátyás király emelte az esztergomi érseki székre Vitéz János halála után. III. Frigyes ígéretére – miszerint salzburgi érsekké fogja megtenni, – sok kincsekkel hűtlenül elhagyta Magyarországot. Úgy látszik, kár volt törtétnie, mert csak az adminisztrátorságig vitte. V.ö. Marczali: Nagy Képes Világtörténet IV. kötet 340. oldal

**HABSBURG-KÖNIGSWAHL IM SPIEGEL EINES WIEGENDRUCKES.
/BEITRAG ZUR PRESSE- UND POLITIKGESCHICHTE/**

M. ZICHY

Diese Studie befaßt sich mit den Anfängen der Massenkommunikation im heutigen Wortsinn. Die Erfindung des Druckes gab u.a. auch der politischen Macht ein Mittel in die Hand. Der hier veröffentlichte Text aus Mainz erscheint zum drittenmal gedruckt und zum erstenmal in Ungarisch. /Die ersten beiden Drucke sind das Original bzw. eine Faksimileausgabe aus dem 20. Jahrhundert/ Thema des Schriftstückes ist die Wahl Maximilians I. /des späteren Kaisers/ zum König am 16. Februar 1486 in Frankfurt. Alle wichtigeren Personen, die an der Wahl teilnahmen, sind aufgezählt /mit Rangangabe/, die Zeremonie beschrieben. Als Fortsetzung werden die Trauerfeierlichkeiten für die ein paar Tage nach der Königswahl ebendort verstorbene ältere Schwester Maximilians sowie für den ebenfalls in Frankfurt verstorbenen Markgrafen von Brandenburg Albert, die Einschiffung Alberts zwecks letzter Heimfahrt beschrieben.

Vorliegende Übersetzung ist von zwei Standpunkten aus beachtenswert. Einerseits ist sie ein Dokument für die Presse- und Typographieggeschichte, schließlich wurde mit ähnlichen Schriften ein breites Publikumsinteresse befriedigt. Andererseits kann anhand der Beschreibung eine Königswahl im Spätmittelalter rekonstruiert werden, die die größte politische Bravour des Vaters, Friedrich III. war.

Die beigefügten beiden Stiche stammen von anderswo, ihr Thema ist aber genau diese Königswahl. Der Begleittext und die Übersetzung des Dokumentes sind mit Notizen versehen.

Bibliográfiai adalékok az esztergomi breviárium Mohács előtt nyomtatott kiadásairól

BORSA GEDEON

Ezelőtt három évtizeddel egy korábról ismeretlen *Breviarium Strigoniense* ismertetése során igyekeztem összefoglalni a mű különböző kiadásaira vonatkozó akkori ismereteket.¹ Az azóta eltelt időben egyrészt kiegészítő, másrészt teljesen új adatok kerültek elő. Az alábbiakban ezek összesítésére történik kísérlet.

I.

A hivatkozott összefoglalóban a korábról ismeretlen, Velencében 1486 tájt készült kiadást az OSZK példánya alapján² írtam le, amelynek eleje és vége egyaránt erősen hiányos. Ezt követően 1964-ben³ került meghatározásra ugyanennek a kiadásnak egy másik példánya szintén az OSZK gyűjteményéből⁴, amit azután az országos ősnymtatvány-katalógus regisztrált.⁵ Itt a biztonságosan továbbra sem kikövetkeztethető terjedelem "///26-333/// ff." megjelölést kapott, jóllehet, az általam leírt első példányban a 26. (d2) és a 335. (N7) számozású levelek közötti rész található. A később azonosított kötetben az első a 42. (f2), az utolsó pedig a 456. (EE⁶) levélszámot viseli, vagyis a hiány az elején még nagyobb, de a végén a másikkal szemben jóval kevésbé csonka.

A második példány a Todoreshku-gyűjteményből került elő, ahol az évszám nélküli, 16. századi breviárium töredékeként nyert leírást az RMK.III. kiadványok között.⁶ A nagyfokú bizonytalanság, hogy még a breviárium esztergomi származása sem kapott a Todoreshku-katalógusban megjelölést, arra vezethető vissza, hogy azok a szövegrészek, amelyek élén a "Breviarium Strigoniense" megjelölés olvasható,⁷ hiányoznak belőle. A kötet így előbb az OSZK RMK.III. gyűjteménye 16. századi részébe nyert besorolást,⁸ majd innen került át – miután ősnymtatvány volta beigazolódott – előbb a RMK.III.11a, ill. az Inc. 1332, végül pedig – amikor a publikált és meghatározott másik példánnyal az azonosítása megtörtént, – a mai Inc. 1308b jelzetre.

A Todoreshku-példány – a nyomtatott katalógus tanúsága szerint^{8a} – korábban fűzve volt, mára azonban sima, modern, egészében bőrből készült, új köntöst

kapott.⁹ Ennek során azonban a "de sanctis" rész elején¹⁰ a levelek sorrendje felborult. A hiányok pontos megállapítása ezért nem is bizonyult könnyű feladatnak. Eltekintve több levél kisebb-nagyobb fokú sérültségétől, a 42. és 456. számozású levelek közöttől hiányzik a 44., 51., 62–72., 74–95., 110., 111., 130., 134–148., 220–239., 247bis–252., 305.¹¹ Néhány további levél olyan mértékben sérült, hogy a szöveg egy része is hiányzik belőle.¹²

Megvizsgálva a Todoreshku-féle példányt, annak segítségével a korábbi bibliográfiai leírás¹³ több helyen is megigazítható, ill. kiegészíthető.

[5.] *Proprium de sanctis.*

192 Bl. Sign: A⁸-Z⁸ AA⁸ Gez: 233–424 (mit Fehlern)

...

Endet 424 aßZ.32.: mortua est. Tu. autē // rot: Finis. // 424b leer

[6.] *Commune sanctorum.*

32? Bl. Sign: BB⁸-EE^{8?} Gez: 427–458?

Bl. lat Z.1. Sign: BB u. Blz. 427, rot: Incipit minus cōmune de san/ctis 5 pmo in vigilia vni⁹ apl'i//... Bricht ab Bl.456bß Z.37: //atoz. rot: Aii. schwarz: Oēs electi dei nr̄i mēo-//

A fentiekből kiviláglik tehát, hogy ebből a másodikként azonosított példányból immár teljessé vált a "de sanctis" rész, a "Commune sanctorum"-ból harminc levél maradt fenn. Összevetve más kiadásokkal megállapítható, hogy a végén megszakadó szöveg hiányzó része már egyetlen további levélre (EE7) is ráfért. Így lehetséges, hogy az ugyancsak hiányzó EE8 levél már talán üres is volt, és így szennylevélként szolgálhatott a kötet végén. A most ismertetett, kiegészítő részek lényegében megerősítették azokat a terjedelemlre vonatkozó következtetéseket, amelyek az akkor még egyetlen ismert, végén erősen hiányos példány alapján megtehetőek voltak.¹⁴

A kiadvány tehát feltehetően az EE8 levélen végződött, amely a 458. levélszámot viselte. Hozzáadva ehhez a "de tempore" és a "de sanctis" részek között is-

Confirmatorū. Regem magnū ad orientem dñm. Venite erulitem? p̄. Venite. An. Seruite dño. Psalmus. i. Eatus vir q̄ nō abijt cōsulto impiorū: et in via pctōz nō stetit: et in cathedra pestilētie nō seduit. Sed in lege dñi volūtas eius: et in lege eius meditabitur die ac nocte. Et erit tāq̄ lignū qd̄ plantatū ē secus decursus aq̄z qd̄ fructū suū dabit in tpe suo. Et foliū ei nō defluet: et olī quecūq̄ faciet prosperabunt. Nō sic impy nō sic: sed tāq̄ puluis que p̄uat vent̄ a facie terre. I deo nō resurgūt impy in iudicio: neq̄ pctōres in cōsulto iustoz. Qū nouit dñs viā iustoz: et iter ipioz. Qū penbit. Psal. u. Uare fremuerūt gētes: et populi meditati sūt in anīa. Astiterunt reges terre et p̄ncipes cōuenerūt i vni: aduersus dñm et aduersus t̄pm ei. Ur̄ipa: m̄ vincula cordi: et p̄. Qui habitat i celis irridebit eos: et dñs s̄ffannabit eos. Tūc loquet ad eos ira sua: et i furore suo turbabit eos. Ego asit cōstitutus sum rex ab eo super syon montē sanctū ei: p̄dicatis p̄. Oēs dixit ad me filii eius: ego hodie genui te. Postula a me et dabo tibi gentes hereditatē tuā: et possessionē tuā terminos terre. Reges eos i virga ferrea et tanq̄ vas sigilli confringēs eos. Et nūc reges intelligite: erudimī q̄ iudicatis terrā. Seruite dño i timore: et exultate ei cum timore. Apprehendite discipulī neq̄ i uascat oīs: et peccatis de via iusta. Cum exarsent in bacui ira eius: beati oēs q̄ confidūt in eo. Omne qd̄ p̄. Multiplicati sunt q̄ tribuliet me: m̄ta insurgūt aduersū me. I uult dicit aie mee: nō est salus ip̄i in deo eius. Tu autē domine

métlődő hat, továbbá a levélszámozott részek előttre kikövetkeztethető két füzet 16 levélét,¹⁵ az esztergomi breviárium ennek a kiadásának összerjedelme 480 levélre, azaz 60 ívre tehető. Ebből a korábban ismeretett példányban 315, a Todoreszku-félében pedig 341 levél maradt meg, vagyis az egésznek 65,6, ill. 71 százaléka.¹⁶

A "de sanctis" rész kezdődő levélszámozása a kelletténél hattal kisebb az előző "de tempore" rész végéhez viszonyítva. A Todoreszku-féle kötet egyik korai használóját nyilván zavarhatta ez a hiba, és ezért kézírással azt az A-N füzetekben a helyes, magasabb levélszámozásra javította.¹⁷ A breviárium részei közötti levélszámozás illeszkedésével a "de sanctis" és a "commune sanctorum" között is gond van, de az előzővel ellentétes előjelű: a 424. (AA8) után ugyanis a 427. (BB1) következik.

Úgy tűnik, hogy itt viszont alábecsülték az előző rész várható terjedelmét, és ezért kezdték el – talán még annak befejezése előtt – a következő rész szedését a kelletténél kettővel magasabb levélszámozással. A breviárium egyes részei között, valamint a "de sanctis" rész "C"-ívén mutakozó zavaron kívül a levelek sorszámozásában máshol is érzékelhetők hibák, amelyek azonban nem befolyásolták a számrendet.¹⁸

A Todoreszku-féle példányban különböző kéztől több, a megjelenést követő évtizedekből származó bejegyzés található, amelyek a breviárium használatát voltak hivatottak segíteni.¹⁹ Eloszlásuk meglehetősen egyenetlen: különösen a kötet elején – kb. a "de tempore"-rész derekáig – olvashatók ilyenek nagyobb számban. Egy viszonylag későbbi kéz a lapok jelentős részében a "de sanctis" részhez élőfejet írt. Ennek helye igazodott a már korábban nem kevés lap tetejére írt szöveghez: ha az előbbi hosszabb, úgy az utóbbi szinte rálapul a nyomtatott szöveg tetejére,²⁰ vagy akár hely hiányában le is maradt az írott élőfej.²¹ Abból a körülményből, hogy a különböző, kézzel írt bejegyzések tetejét nem ritkán levágták,²² arra lehet következtetni, hogy a Todoreszku-gyűjteményben egykor kötetlenül őrzött pél-

ne clarioris gaudio fac vt ure. Per dñm nrm iesuz.

Oeus qui es **Oratio**
tuoz gloria sacerdotum. p̄sta q̄sumus: vt ania famuli tui. **H.** sacerdot: in tuozū fulgeat luce factozū. **Per dñm nrm.** **Oratio.**

Miserere que sumus **Oratio.**
dñe animabus omniū benefactorū nostrorū defunctorū: et p̄ beneficis que nobis largiti sūt in terra p̄mia eterna p̄sequantur in celis. **Oratio.**

Oeus venie largito: **Oratio.**
et hūanc salutē amatoz q̄sumus inensā demētiam tuā: vt nostre congregatois patres matres. fratres. sorores. p̄pinq̄os. et om̄s benefactoros nostros qui ex hoc seculo transierūt beata maria semp̄ virgine intercedente cum om̄ibus factis tuis: ad p̄petue beatitudinis consortiū peruenire concedas. **Oratio.**

Fidelis deas omniū **Oratio.**
conditor: et redēptor animabus: famuloz famularumq̄ tuarū: remissione

cunctorū tribue peccatorū vt indulgentiā quam tēnē per optauerūt p̄s suppli- canonibus consequant: p̄ te iesu xp̄e factoz: mundi **Qui viuis et regnas. Añ.**

Adhaec p̄positus paradisi. Quem honorificat quos angeloz. V. Stent. **Oratio.**

Oeus qui miro ordina angelozū ministraria hominūq̄ dispēsas: cōcede p̄picius. vt a quibus tibi ministrantibus in celo semp̄ assistit abbas i te: rā vita nra munit. **Per dominū nostrum.**

Explicit vigilie mortuoz

2. ábra

dányt már ezt megelőzőleg is legalább egyszer átkötötték, vagyis az eredetit is beleszámítva, a mai új köntöse immár legalább a harmadik, hiszen az ilyen, naponta forgatott könyvet, mint a breviáriumot, kötetlenül aligha használták.

A lengyelországi gyűjteményekben őrzött ősnymotványok katalógusa még két levélpárnyi töredékről is tudósított ebből a breviáriumkiadásból a krakkói Jagello Egyetem Könyvtárából.²³

II.

A gyulafehérvári Batthyányaneum könyvtár a XVI-21 jelzet alatt őriz egy elején és végén egyaránt csonka, nyolcadrét alakú kötetet, amely a *Breviarium Strigoniense*t tartalmazza.²⁴ A levélszámozás és élőfej nélkül készült nyomtatvány nem volt azonosítható egyetlen, korábbi ismert kiadással sem. Az erdélyi püspöki gyűjtemény ősnymotványainak katalógusa nem említi ezt a kötetet.²⁵ Talán ennek tudható be, hogy az OSZK nyilvántartásaiban évszám nélküli, 16. századi, ismeretlen kiadásként nyert regisztrálást.²⁶

A kötetben ma három rész található: I. Psalterium, II. Proprium de tempore és III. Proprium de sanctis. E legutóbbinak végén a szöveg megszakad. A II. rész élén olvasható, hogy esztergomi breviáriumról van szó. A nyomda és az előállítás idejének meghatározási kísérlete során meglepőnek tűnt, hogy az I. rész betűi méretben és részben formában eltérőek a másik kettőben láthatóktól. Amíg az első részben a sorok száma laponként 32, addig a kötet további részeiben ugyanez 37, mert a betűöntvények magassága húsz soronként az előbbiben 84, a többiben 72 mm. A sorok száma, ill. azok magassága pontosan azonos arányú (1:16), így a tükörméret²⁷ az egész kiadványban egységes.

Incipit breuiarij fm cho
ru alme ecclesie Strigonicij.

Dñica pma in aductu dñi.
Sabbato pcedenti ad vs. añ.
Diebus anteq
nos audiam?
et ore pphetar
rum. qm ipe est
qui venturus e
st quis vni ga flo
ruu de radice yse. habebis imper
ni regni sup omnia regna mudi.
Ps. Inductus. An. Dominu
saluator e nost. expectamus. qui
dat salutem corpori nro. et pñmet
in nobis claritate sua. [v]i. Et al
tabo. An. Habet angelus locu
cutis e mane dices. aue gra ple
na dñs tecu. bñdicta tu me mult
eres. et benedictus fructus ven
tris tui. Ps. Lauda a. 3. An. Maria
dunt pura qualis e ista
salutato. q. p. turbata e aia mea
et q. paritura sũ regē. qui clausu
virginitatis mee nõ violat. Ps.
Laudate dominu qm. An.
An. dicit angelus. spũs sanctus sup
ueniet in te. et virtus altissimi ob
umbrabit tibi. deo q. et q. nate
tur ex te sanctu vocabit vere al
tissimi filius dei. Ps. Lauda
Abicrusalem. Cap.

Fratres. Scietes q. ho
ra est in nos s. iomno surge
re: nunc eñ. ppio: est nra sal
q. cu credidimus. Deo gras

R. Ecce dies veniut dicit dñs. q
suscitabo dauid gemen iustu. et
regnabit rex et sapiens rex et faciet
iudiciu et iusticia in terra. Et hoc
est nome qd vocabit eu dñs ius
tus noster. V. In dieb? illis sal
uabit iuda. et isrl habitabit con
fidenter. Et hoc. Hymn?

Quando alme frateru
eterna lux credentiu: xpe re
dempto: oim: et uadi: pecces
supplici. Qui: dolens inte
ritu mo: tis perire seculu: sal
uasti mundu languidu: do
nans reus remediũ. Uerges
te mudi velpe: vn spõs de
thalamo: gressus honestis
sima: virginis mis clausula
Qui: for: potene genu cur
uant oia: cele: ia terrestria:
fatent nutu te: dñs. Occa
sum sol custodiens luna pal
lor: rennis: candor: in astris
relicus: ceros obseruat limi
tes. Te: deprecamur aye ven
ture iudex seculi: pferua nos
in tempe hostis a telo pñdi.

Laus hono: virtus glori
a deo pñ et filio: sancto simul
padito: in sempiterna secula
Amen. V. Ko:ate celi desup: r.
Ad mag: an. Ecce nome: dñi
venu de longinq: et claritas eius
replet orbē terraru. Ora
ta qñs: dñe potēna
tua et veni: vt ab immenub?
per: o: nro: p: ualys: te ma: ca

3. ábra

Ez a törekvés arra látszott utalni, hogy az egész kötetet mégis ugyanabban a műhelyben állították elő. A 15. században nyomtatott breviáriumok pontos katalógusa már megjelent a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*ban (GW), így némi keresgélés után rá lehetett találni egy kiadványon belül laponként pontosan e két sorszámmú analógiára: *Breviarium Havelbergense* 1492-ből²⁸ és *Breviarium Cracoviense* 1498-ból.²⁹ Mindkettő Georg Stuchs nürnbergi műhelyében készült, annak a szakirodalomban 12., 13. és 14. számokkal jelzett típusaival.

Szemügyre véve a gyulafehérvári kötet mikrofilmjét, a nyomtatvány előállításához felhasznált tipográfiai anyag az alábbiak szerint volt azonosítható. A korai breviáriumok szövegét általában nem csupán két különböző színnel (piros és fekete), de két különböző méretű betűvel is nyomtatták. A "de tempore" és a "de sanctis" részben a nagyobbik az említett officína 13,³⁰ míg a kisebbik annak 14. típusa. A zoltárokat tartalmazó első részben a nagyobbik betűk Stuchs 12. sorozatából valók,³¹ ugyanitt a kisebbik betűk pedig már említett 13.-ból. Ez utóbbi egy kiadványon belül tehát két különböző betűtípusra öntve fordul elő: a zoltároknál a kisebbik típusként 84 mm, a kötet további részében a nagyobbik betűként 72 mm méretben húsz soronként.³² Az említett szövegtípusokon kívül ugyancsak öntött, a szövegkezdésre szolgáló, keret nélküli kiemelő betűk – úgynevezett lombardok – is találhatóak a breviáriumban három különböző méretben. A kicsiny egy, a közepes két, a nagy négy szövegsorban fér el: méretük 4, 8, ill. 16 mm. Ezek is mind ismeretesek Stuchs nürnbergi műhelyéből.³³ Mindent összefoglalva, a most vizsgált csonka esztergomi breviárium kétségtelenül Stuchs nyomdájában készült.

A nürnbergi nyomdász 1484-től szinte folyamatosan állított elő breviáriumokat a különböző egyházmegegyék számára. A 15. századból eddig nem kevesebb, mint 17 kiadása volt ismeretes, amelyek közül időrendben a legkorábbi éppen a fólió formátumban készült esztergomi.³⁴ Nyolcadrét alakban csak a kilencvenes években nyomott Stuchs breviáriumot. A most ismertetésre kerülő kiadásban alkalmazott betűtípusok közül a 12. 1492–1498, a 13. 1490–1499 és a 14. 1490–1499 között látható ezekben. A 14. típus használata a 16. századból már egyáltalában nem ismeretes,³⁵ így a datáláshoz az 1492–1498 közötti időkör vehető számításba a gyulafehérvári kötet esetében.

Mindez jól egybevág a nürnbergi tipográfus már említett két másik breviáriumával, amelyet pontosan ugyanezzel a nyomdai anyaggal állított elő 1492-ben, ill. 1498-ban. A nyomtatás időpontjának eldöntéséhez figyelembe vehető a budai kiadókknak az a gyakorlata, amelynek során nemegyszer párhuzamosan rendelték meg

lo: erit rima: qñ prima abies
runt. Deo. R. Deo q habitat.
In domo tua dñe. 6. In secunda se:
culozu laudabunt te. 6. Domus
mea. R. De mus orationis. Ad
lebas vel pas an. 7. Iota me
dño redda; in atria domus dei
nostr. Ps. I. redidi ppct. An
In domum dñi letites ibimus.
Ps. Letatus sum in his. An
Nisi tu domine ser uabis uo in
ranum uigilant oculi ni. Ps.
Nisi dominus. An. In cõspe
ctu angelozu; psallam tibi deus
meus. Ps. Confitebor. An.
Quoni imp cõstituit fema poz
itarum tuaru. Ps. Lauda hies
mfalem. Capitulu. In dieb
ñis: Udi ciuitatem. R. O q
merendus est. 1. Dymn. 7. Urbs
beata trinitas. 6. Domum tu
am domine. Ad magt an. Fas
chee festinus descendit. quia hor
die in domo tua e poret me mor
nere. at ille festina se descendit. z
suscepit illum gau leo in domus
suas; alleluia. hodie huc domus
salua a deo facta est alleluia.
Quano et iupa. Completio
rum similiter.

'Expliat prima pars breuiar
ri de tempore.

4. ábra

külföldi tipográfusoknál az esztergomi misekönyvet és breviáriumot. Így történt ez pl. 1511-ben, amikor Joannes Paep, budai könyvkereskedő Velencében Nicolaus de Francofordiával,³⁶ vagy 1513-ban, amikor Urbanus Kaym ugyancsak Velencében Petrus Liechtenstein-nél³⁷ szinte egyidejűleg készítette el az első hazai főegyház-megye e két legfontosabb kiadványát. Ennek alapján feltételezhető, hogy a most meghatározott breviáriumot 1498-ban nyomtatta Nürnbergben Stuchs, mert pontosan ebben az esztendőben készítette az esztergomi misekönyvet³⁸ is Theobald Fe-ger, budai könyvkereskedő megrendelésére. Aligha alaptalan ezek után tehát annak feltételezése, hogy a Gyulafehérvárról őrzött breviáriumkiadást is ugyanez a kiadó jelentette meg.³⁹

Ebben az esztergomi breviáriumban a ma meglevő első rész a $8^8 h^{12}$ kollációval tükrözethető füzetekből áll, összesen 68 számozatlan levélen. Itt a zsoltárokat követően a "Vigilia mortuorum" rész is megtalálható.⁴⁰ Joggal feltételezhető, hogy eredetileg ezt megelőzően még nyolc levél terjedelemben, tehát egyívnyi füzetben a kalendárium rész állhatott, amely ma hiányzik. Bizonytalan, hogy vajon volt-e, és ha igen, akkor a kötet elején, vagy a legvégén a mutatókat tartalmazó "Tabulae"-rész. A gyulafehérvári kötet egykori használója kézírással beszámozta a leveleket azok rektójának jobb felső sarkában: az első részben 1–68. számokkal.

A második, Proprium de tempore rész kollációja: $a^8 - v^8 x^{12}$, azaz összesen 172 számozatlan levél. A kézírásos levélszámozás folytatódik 69-től, de miután kettőt (τ_4 és s_5) ennek során tévedésből átlapozott, e rész végén nem a várható 240, hanem helyette a 238. sorszám olvasható. A harmadik rész, a Proprium de sanctis részből az $A^8 - L^8 M_1 - 3$ rész maradt meg összesen 91 levélen, amelyet azután a 239–329. sorszámozással látott el 241–331. helyett. A M_3 levéllel a szöveg S. Tiburtius ünnepénél⁴¹ szakad meg, amely az esztergomi breviáriumban e rész terjedelmének kb. 57. százaléka táján helyezkedik el. Ebből kiszámítható, hogy ennek a

In nomine dñi. Incipit scđps
breviarj scđ de festivitatis
De sancto siluestro ad v. v.
Sancti siluestri confessor. P. A.
Laudate pueri dō. cum alns
Cap. Plures facti sūt. R. Ju-
na de dñi dñs Hymnus. Itē
cōfessō. 6. Amant cū dñs. Ad
magt aī. In hō rē. Quere in
col. Oro.
A q̄s ops de
us: vt beat si
nelltri cōfē-
sōis tui atq̄
pontifis ve-
neranda solennitas et deu-
otionē nobis angeat et salutē.
Per. Completoria de natiuitate
dñi. Hystoria de cor. In
milla p̄ano Quia per incar-
nati. cum suo cotantes. Pro-
pter octaua natiuitatis. L. v.
S. Sanctus siluester cum ef-
fer infantulus a vidua
matre sua iusta noietradit
et anno p̄bitero: canus et
vita et mores imitatus: sum-
mi apices ip̄ane religionis
attigit. Factus aut iuuenis:
hospitalitate tota animi dili-
gentia exhibebat: qua no de-
iunc terrene sed bone volū-
tatis thesauri adimplebant.
Cantaq̄: ei gratia deo. L. v.
Dedit vt no solum a ip̄anis
sed et a ab ethnis nimio di-
ligere affectu. Anselmo na

q; etatis sue anno a sancto
melchade vrbis: rome ep̄o:
dyaconus factus. no multo
post: ois ppl̄s ip̄iano: in vr-
be p̄biteri cu sibi expositū
fieri. Lu autem. Lecto. iq.
Sancto igit siluestro p̄bitero
ordinato: tanta ei gratia
am dñs contulit: vt nullus est
qui non illi et affectu dilige-
ret: et veri dei esse famulū ac
clamaret. Erat autē aspectu
angelicus: sermone nūdus:
ope sancti: corp̄e integer: in-
genio optimus: consilio ma-
gnus: fide catholicus: spe pa-
tētissimus: caritate diffusus.
Sancto itaq̄: mel. L. iij.
biade ep̄o migrate ad dñm
ab omni ppl̄o siluester eligi-
tur: ita vt nullus inueniret: q̄
non eius electione acclama-
ret. Sanctus vō siluester et
ns sue circulatione opponēs
quanti se excusabat indignū:
tantū dignus ab oibus cla-
mabat. Quid multa his et
huiusmodi assertioib? po-
pulo: artatus: auctore deo
leuaf vrbis rome ep̄s. L. v.
4 p̄p̄inqua antevite eius
termino: euocauit oēs sacer-
dotes et leuitas om̄q; cleri
bñdntq; eos: et osculans sin-
gulos taliter allocutus ē. In
me filij charissimi etas: p̄p̄e-
lit: ad transitū. Comendo vō

5. ábra

résznek összerjedelme 160 levél lehetett, ami pontosan húsz füzetet jelent, egyenként egy-egy íven, azaz nyolc levélen. A Proprium de sanctis rész így kikövetkeztethető kollációja tehát: A⁸-V⁸.

Teljességgel hiányzik a kiadvány végéről a Commune sanctorum rész, amelynek terjedelme – más kiadások alapján – 36–40 levélre becsülhető. A gyulafehérvári példányból elől hiányzó kb. nyolc levéllel együtt tehát a breviárium összerjedelme mintegy 440 levélre becsülhető, amelyből mára 331 maradt fenn, azaz az egész nyomtatvány 75%-a. megerősíteni látszik ezt a következtetést az I4a (306a) lap alján olvasható, kézírásos bejegyzés, amely a kötetben belül a 426. levélre utal.

Az esztergomi breviáriumnak ez az eddig ismeretlen ősnymtatvány-kiadása – a GW által követett gyakorlatnak megfelelően – az alábbi:

Breviarium Strigoniense. [Nürnberg: Georg Stuchs für Theobald Feger? in Buda 1498?] 8°

2 Sp. 32 + 37 Z. Typen: 12:84G, 13:84G, 14:72G. Init: d, i, k. Schwarz und rot gedruckt.

Psalterium.

68 Bl. Sign: a⁸-g⁸h¹²

a₁a ld. 1. ábra.

h₁₂b ld. 2. ábra.

Proprium de tempore.

172 Bl. Sign: a⁸-v⁸x¹².

a₁a ld. 3. ábra.

x₁₂b ld. 4. ábra.

Proprium de sanctis.

160? Bl. Sign: A⁸-V⁸?

A₁a ld. 5. ábra.

Bei M3b bricht ab.

Alba Iulia Bathyan (XVI-21 (def.))⁴²

Néhány levél olyan mértékig megviselten maradt fenn Gyulafehérvárott, hogy a szöveg is többé-kevésbé hiányos.⁴³ A helyenként meglehetősen egyszerűen javított kötet egyes lapjainak megerősítése át nem látszó papírdarabkával történt, amelyek a szövegnek kisebb részeit eltakarják.⁴⁴ A kötet állapota különben is elnyűtt. Egyes részei – mindenekelőtt a levelek közepe táján – vízfoltoktól elszíneződtek.⁴⁵

A Budapesten őrzött mikrofilm nem tartalmaz felvételt a kötésről. Az bizonyos, hogy ez nem lehet eredeti, mert több helyen is⁴⁶ a lapszéli kézírásos bejegyzést a későbbi könyvkötő megvágta. Az ilyen szöveges beírások⁴⁷ mellett még sok a kötetben belüli lapszámra történő hivatkozás, amelyek sűrűsége azonban meglehetősen egyenetlen. Néhány tollpróbán kívül még a kötet elején álló zsoltárok verseit számozta be egy régi kéz, méghozzá többször is újra kezdve.

Még egy további kézírásos bejegyzéssorozat tűnik fel: négy egymást követő levél rektójának alján ugyanaz a nagybetű található, de mindegyik rajzos formája szemmel láthatóan különbözni kíván a másiktól. Az ábécé kétszer halad végig így

négy levelenként, csupán az elején és a végén tapasztalható némi rendellenesség. A második "Z"-t négy helyett nem kevesebbszer, mint kilencszer írták le,⁴⁸ majd ez a fajta bejegyzés megszűnik. Az elején a kézírással 1. számmal jelölt levél alján a "B" betű olvasható, amit ráadásul csak két további társa követ. Ebből arra lehet következtetni, hogy előtte öt levél jelölésére került sor, amelyek közül négy az "A" és egy a "B" megjelölést kapta. De ahogy a vége rendellenes, úgy nem zárható ki, hogy a mai kötet elejéről sem csak öt levél hiányzik, hiszen a kalendáriumnak ennél bizonyosan nagyobb helyigénye volt. Nem világos, hogy ez a négyszeres betűkkel történő jelölés mire is szolgált, mert az nem igazodik sem a nyomtatvány füzetbeosztásához, sem annak szövegéhez.

III.

Szinte valószínűtlennek tűnt az az ajánlat, amelyet 1980-ban a bécsi Gilhofer-cég tett az Országos Széchényi Könyvtárnak, amikor is vételre kínálta az esztergomi breviárium egy korábról teljességgel ismeretlen kiadásának tökéletesen ép példányát. A könyvtár – a növedéki napló tanúsága szerint – nem kis anyagi áldozattal (hat számjegyű forintösszegért) meg is vásárolta a budai Joannes Paep kiadó által 1502-ben megjelentetett kiadást.^{48a} A két kötetből álló munkát külföldön igen alaposan ismertette Soltész Zoltánné.⁴⁹ Így a németül napvilágot látott cikknek csupán a lényegét kell összefoglalni e helyen a hazai szakirodalom számára.

A kiadványon fel nem tüntetett nyomdászt Soltészné – a felhasznált nyomdai anyag alapján – Joannes Emericus, velencei tipográfus személyében határozta meg. Ez minden tekintetben pontosan egybevágh az esztergomi misekönyvnek ezzel párhuzamosan ugyancsak 1502-ben és szintén Paep által ugyanennél a nyomdásznál készített kiadásával.⁵⁰ Ez azért is fontos, mert a most előkerült breviárium keltezése – 1502. április 4. – egyértelmű, viszont a misekönyvé⁵¹ problematikus, mert az mind 1500. III. 31., mind 1502. IV. 1-jeként értelmezhető. Az 1502. évi breviárium napvilágra kerülése az 1502. évi datálás mellett szól.

A nyolcadrét két hasámban piros/fekete nyomással készített kiadás terjedelmének sommás leírása: (8), LXVIII, CLXXVI (4) CLXXVII–CCCLX (recte 352), (40) lev. = []⁸, a⁸–h⁸, a⁸–y⁸, +⁴, A⁸–Y⁸, aa⁸–ee⁸ lev.⁵²

Miután Soltészné leírása szinte minden részletre kiterjed, így csupán néhány – nem túlságosan fontos – kiegészítést lehet tenni. A legérdekesebbnek a példány eredeti kötése tűnik. Ez ugyanis – az általános gyakorlattól eltérően – nem bőrrel borított fatáblák közé, hanem egyszerű, vastagabb kartonba fogja a kiadványt két darabban. Feltehető, hogy ez az igénytelenebb és így szükségyszerűen olcsóbb megoldás akkoriban használatos lehetett ugyan, de az ilyen példányok szinte kivétel nélkül elpusztultak, vagy utóbb más anyagba kötötték be. Mindkét gerincen öt-öt helyen fűzték fel a köteteket, amelyek közül a középső hármat vékony bőrcsíkokra erősítették, amelyekkel azután átszúrták a kartonból készült kötést, ezzel erősítve

abba a könyvtestet. A ma is szinte vadonatújnak tűnő köteteknek metszésére alul a "STRIGON. DE TEMPORE" (1. köt.), ill. a "STRIGON. DE SCTIS" (2. köt.) szöveget írták tintával, amíg a kötés gerincén erősen elfakult (16. századi?) ugyancsak tintával készült felirat olvasható: "Breviarium Eccl. Strigon. de tempore", ill. "Breviarium Eccl. Strigon. de sanctis".

Ezeket felül még egész sor ceruzás bejegyzés olvasható mindkét kötet első táblájának belsejében, a szemben fekvő szennylevél rektóján, valamint a gerincen. Ez utóbbi mindössze az "I 1504" és a "II 1505" szövegből áll. Arra lehet gondolni, hogy ez talán valamilyen könyvtári, vagy pontosabban antikváriusi rend sorszámozása. A belülré írt feljegyzések között ugyanis számos, az antikváriusok által kizárólag belső használatra szánt, betűkkel rejtjelezett ár látható. Ugyanitt francia nyelven olvashatók a breviárium legfontosabb adatai a 19–20. század fordulóján használt kézírással. E körülménynek azonban nem kell feltétlenül a francia nyelvterületre utalnia, hiszen száz évvel ezelőtt a nemzetközi nyelv nem csupán a diplomáciában, de a jelentősebb antikváriusoknál is – mindenekelőtt Olaszországban – a francia volt. Mindebből – természetesen csupán nagy óvatossággal – esetleg arra lehet gondolni, hogy ez a két kötet, amely a használatnak semmiféle jelét sem mutatja, talán a velencei nyomdásznál visszamaradt támpéldány lehetett.

Megemlítendő, hogy az 1502. évi esztergomi breviárium élén látható Paep-féle kiadói jelvény már korábról is ismeretes volt: ugyanez a fametszet található az 1502. évi és már említett esztergomi misekönyv címlapján is.⁵³ Pontosítást igényel még a breviárium leírásában a 6. rész második fele, amely a "Tabulae psalmodum" megjelölést kapta.⁵⁴ Ez azonban a zoltároknak a kötet végén álló mutatója elejének bevezető címe, de ezt követően megtalálható ott még az énekek és himnuszok jegyzéke is, továbbá a két főrész ("de tempore" és "de sanctis") minden részlete.⁵⁵ Tehát itt inkább az általánosabban fogalmazható "Tabulae" rész található.

In primo nocturno.

In nomine sancte et individue trinitatis patris et filii et spiritus sancti Amen. **C**apitulum ordo psalterii ad diurnale secundum morem et consuetudinem loci ecclesie Strigoniensis ordinatum. **In. j. noct. vij. Servite dño. ps. lxxv.**

Eatus vir qui non abiit in pulvis impiorum: et in pulvis peccatorum non stetit: et in cathedra peccatorum non sedit. **E**t in lege dñi voluntas eius: et in lege eius meditabitur die ac nocte.

Et terribiliter lignum quod plantatum est secus decursum aquarum: quod fructum suum dabit in tempore suo. **E**t folium eius non defluet: et omnia quecumque faciet prosperabunt. **N**ō sic impius: non sic: sed tanquam pulvis quem projicit ventus a facie terre. **I**n deo non resurgit impius in iudicio: neque peccatores in conspectu iustorum. **Qui novit dño**

6. ábra

A breviárium rövidített válfaja, amely csak a nap közben elmondandó szövegrészeket tartalmazza, a "diurnale" (breviarium diurnum). Az éjjeli órákra előírt hosszú részek elhagyásával a terjedelem jelentősen csökkent. Ez a körülmény lehetővé tette, hogy formátuma is kicsiny legyen. Nyomatott formában a zsebben is kényelmesen elférő 16° volt a legkedveltebb. Itáliában a diurnálék már a 15. század hetvenes éveinek végétől jelentek meg ilyen alakban,⁵⁶ majd egy évtizeddel későbbtől már Németországban is.⁵⁷ A század végére már kialakultnak minősíthető ez a rét a diurnálé-kiadásoknál.

A napi használatra szánt breviáriumok korai kiadásai, ill. példányai túlnyomó részben elpusztultak, így az ezekre vonatkozó bibliográfiai ismeretek is nagyon korlátozottak. A kisebb terjedelmű és ugyancsak naponként használt diurnálé kiadások közül még ennél is kevesebb maradt fenn. A 15. századból ismert 418 breviárium-kiadással⁵⁸ szemben diurnáléból ennek csak egytizedéről⁵⁹ lehet tudni. Ezek után nem lehet csodálkozni, hogy eddig egyetlen hazai diurnálé-kiadás sem volt ismeretes, jóllehet egyedül az esztergomi breviáriumnak Mohács előttről immár tucatnyi kiadását tartja számon a szakirodalom.

A régi nyomtatott breviáriumok bibliográfiája adott hírt arról, hogy a boroszlói Egyetemi Könyvtár egy impresszum nélküli *Diurnale Strigoniense* t őriz a 16. századból.⁶⁰ Kezdeményezésre sikerült az OSZK-nak még 1967-ben mikrofilmet kapnia⁶¹ Wroclawból,⁶² amelyet az OSZK RMK.III. nyilvántartása év nélküli, 16. századi kiadásként vett számba.⁶³

Az unikum elején és végén egyaránt hiányos, így egyetlen impresszumadat sem olvasható ki belőle. A kötet beosztása a következő:

7. ábra

I. Praeparatio sacerdotis ad missam. (+A2a+A6a) – Kalendarium.

(+A6b+C2a) – Tabulae. (+C2b+C6a)

(22) lev. = +A⁸ +B⁸ +C⁶, 27–28 sorban + élőfej.

Hiányzik az +A₁ levél, amely feltehetően a címlapot viselte, valamint a vele egykor összefüggött +A₈ levél. A ma meglevő első lapról reprodukció: ld. 6. ábra.

II. Psalterium. (1a–73a) – Officia defunctorum. (73a–80a)

80 lev. = a⁸-k⁸, 23 sorban + élőfej.

III. Proprium de tempore. (81a–220a)

81–220. lev. = l⁸-z⁸ 5⁸ 7⁸ 8⁸, A⁸ B₁₋₄

IV. Proprium de sanctis. (221a–336a)

221–336. lev. = A₅₋₈ B⁸-Q⁸. Hiányzik a 318. levél.

221a ld. 7. ábra.

V. Commune sanctorum. (337a–395a)

337–395. lev. = R⁸-Z⁸ Aa₁₋₃

337a ld. 8. ábra.

VI. Officia annexa. (396a–424b+?)

396–424.+? lev. = Aa₄₋₈ Bb⁸-Dd⁸+? Hiányzik a 418. levél. Megszakad a 424. levéllel.

A 16° formátumú kiadványt piros és fekete festékkel állították elő. Az első részt valamivel kisebb betűkből szedték, így a sorok száma (27–28) több, mint a kötet további részében (23). Néhány levél (pl. a 9.) enyhén sérült. A 167. levél (X7) közel egynegyede hiányzik, de a könyvben egy másik, ép példány is található ebből a levélből. A zoltároktól kezdve a levélszámozás töretlenül halad végig az egész kötetben, akár csak a füzetjelzés.⁶⁴

A könyvben többször is kézírásos hivatkozás olvasható a 425. levélre (pl. Cc3b).

A 424. levél végén az "absolutio excommunicati" szövege szakad meg a boroszlói példányban, amelyre a diurnálé elején található mutató (+C6a), mint a 425.

8. ábra

levélszámra hivatkozik a 424. helyett. Ezt követően ott még a "Versiculi quibus in horis de sanctis loco responsorum utendum est" olvasható a 425. levélszámmal. Joggal feltételezhető, hogy a nyomtatvány végéről ma csupán egyetlen (néhány /4-6-8/ levélből álló) füzet hiányzik.

A boroszlói példány 16. századi vaknyomással díszített bőrkötésben maradt fenn, amelyet fatáblákra húztak. Úgy tűnik, hogy már ennek a kötésnek elkészülte előtt is sűrűn forgathatták ezt a könyvet, mert a ma meglevő első levél (+A₂) erős használati nyomokat visel magán, míg a vele szemben álló és a kötéskor befűzött két szennylevél – akárcsak a kötet végén – vakítóan tiszta. Ugyanerre a feltételezésre utal az is, hogy a kiadványban a kevés bejegyzés közül némelyiket (pl. 182b alján) a könyvkötő megvágta.

A kötet egykori tulajdonosairól csupán néhány bejegyzés nyújt – sajnos meglehetősen korlátozott – tájékoztatást. A mai első levél rektójának tetején olvasható: "Ex libris Hieronimi de Blümelij Anno 29". Az évszám a kézírás alapján 1529-re egészíthető ki. A kalendárium szeptember 5–10 közötti részéhez (+B_{6b}) fia 1551-ben történt születését jegyezte be latin nyelven a büszke apa. Ezekon felül csupán kevés, a diurnále használatát elősegítő, 16. századi, kézírással végzett bejegyzés olvasható a lapszéleken.

A kötet nyomdai előállítására rendkívül jól felszerelt műhelyről tanúskodik. A piros/fekete festékkel készített kiadvány egyes fejezetei szövegkezdeteivel szemben álló lapokon reneszánsz stílusban készült, azonos fametszetes keretben mindig más és más fametszet látható.⁶⁵ Ezen felül a kis kötetet tucatszámra díszítik álló téglalap alakú, kisebb fametszetek, amelyekhez a helyet a szövegben tíz sor részben kihagyásával biztosították a nyomdában. Különösen a "de sanctis" részben látható sok ilyen, az azon a napon tisztelt szentet ábrázoló kép.

A kötet egyik használójára utal az a körülmény, hogy valaki ezeket a képeket a könyv elejétől a 222. levélig egytől egyig tintával átmázolta, hogy az alakok ne legyenek kivehetőek. Ez alighanem azt jelenti, hogy a kötet protestáns használója,

Ed mats. in. j. noc.

C Orditur diurnale: Scdm ritum et consue-
tudinem Iudici et celeberrimi Capituli
Ecclesie Sagrabien. in laude individue
& sancte Trinitatis: patris: & filij: & spiritus sancti.
Ime. tamiam castigatissimum: & nouiter
impressum: additis capitulorum quotus
psal. numeris: Antiphoniarumq; que
olim no fuer: nec hactenus visa. p. 1.

Latus vir qui non
abisti in istis temporibus:
& in via peccatorum non ste-
tit: et in cathedra
pestilentie non fedit.
Et in lege domini
voluntas eius: & in
lege eius meditabitur
die ac nocte. Et
erit tanquam lignum quod
plantatum est secus decursus aquarum: quod
fructus suus dabit in tempore suo. Et fructus
lium eius non defluet: & omnia quecumque
faciet prosperabuntur. Non sicut iugum
non sic: sed tanquam pulvis quem proiecitur.

9. ábra

akit zavartak a szentek ábrázolásai, igyekezett ezeket a képeket az imádságszövegek közül eltüntetni. Fáradozása során azonban nem bizonyult kitartónak, mert a képek többsége, amely éppen a kiadvány második felében kapott helyet, már nem jutott erre a szomorú sorsra.

Némi gondot okozott a kötet csonkasága miatt hiányzó impresszumadatok kiegészítése. Az említett, 1529. évi possesszor-bejegyzés kijelölte azt az időpontot, amelyik előtt kellett készülnie. A fejlett tipográfiai jelleg, az élőfej és a nyomtatott levélszámozás ellentmondott a 15. századi gyakorlatnak, így a 16. század első negyede jöhetett számításba. A nyomdai sajátosságok az akkori idők legnagyobb tipográfiai központjára, Velencére utaltak. Itt készült különben is a Mohács előtti évtizedekben a hazai liturgikus könyvek túlnyomó része. A műhely pontos azonosítása azonban számos kísérlet ellenére is sokáig eredménytelennek bizonyult. Végül a zágrábi egyházmegye részére 1525-ben a velencei Peter Liechtenstein által készített és bibliográfiailag eddig ugyancsak ismeretlen diurnále nyújtotta a megoldást. A nyomdai kivétel, a könyvdíszek mind pontosan azonosak a két diurnáléban. Az előállítás időpontja is egymáshoz igen közelinek tűnik, mert a fametszetek állapotában sehol sem lehet egyértelmű elváltozást tapasztalni. A sérült dúcok is pontosan azonos hiányt mutatnak.⁶⁶

Az esztergomi diurnálé rövid bibliográfiai leírása a következő: *Diurnale Strigoniense*. [Venetiis 1525? Liechtenstein.] [22] 424+? lev. – 16°.

V.

A fentiek után az elején és végén hiányos esztergomi diurnálé impresszumadatainak kiegészítéséhez nagy segítséget nyújtó zágrábi diurnálé ismertetése is szükségesnek látszik, hiszen erről sem tudott eddig a szakirodalom. A pannonhalmi könyvtárban⁶⁷ őrzik ennek egyetlen, teljes példányát.⁶⁸

A kötet tartalma a következő:

I. Praeparatio sacerdotis ad missam. (A2a–A7a) – Kalendarium. (A7b–C5a) – Tabulae. (C5a–C6a)

(22) lev. = A⁸B⁸C⁶, 28–29 sorban + élőfej.

II. Psalterium. (1a–72a)

72 lev. = a⁸-i⁸, 23 sorban + élőfej.

1a ld. 9. ábra.

III. Officia. (73a–112a)

73–112. lev. = k⁸-o⁸.

IV. Proprium de tempore. (113a–254a)

113–254. lev. = p⁸-z⁸ 5⁸ Q⁸ z⁸, A⁸-E⁸F⁸1–6.

V. Proprium de sanctis. (255a–380a)

255–380. lev. = F7–8 G⁸-X⁸ Y⁸1–4.

VI. Commune sanctorum. (381a–456b)

381–456. lev. = Y5–8 Z⁸, Aa⁸-Hh⁸ Ii¹⁰.

A 16° alakú és piros/fekete színekkel előállított nyomtatvány a lapenkénti sorszámaival, előfejével és levélszámolásával az esztergomi diurnáléval küllemében rendkívüli hasonlatosságokat mutat, beosztásában és szövegében azonban attól sok tekintetben mégis jelentősen eltér. Így például a "de sanctis" rész az esztergomi karácsonnyal, míg a zágrábi adventtel kezdődik. A zágrábiban a húsvéti ünnepkör változásait az 1526–1550 közötti években tartalmazó táblázat (C3b–C4a) az esztergomi-ből hiányzik. Az officiumok Zágrábban a zsolttárok és a "de tempore" rész között, míg Esztergomban a kötet legvégén található. Az eltérések mellett azonban több azonosság is észlelhető a szöveg nem kanonikus részeiben: pl. a kalendáriumban olvasható nyolc-nyolc soros, latin nyelvű hónapversek.

Bibliográfiai szempontból igen fontos, hogy Pannónhalmán a kiadvány tökéletesen ép példánya maradt fenn. A címlapon (ld. 10. ábra) olvasható a címen (Diurnale // Zagrabieñ.) és a teljes impresszumon (Venetijs in Edibus Pe//tri Liechtenstein. 1525.) kívül még további néhány értékes adat. A cím alatt látható az Erdődiek kis fametszetes címere az S.E. betűkkel, továbbá Georgius Frigidinus Simon püspökhöz címzett distichonja. Az említett két betű feloldása problémamentes: Erdődi Simon, aki 1519. III. 23-tól 1543. VI. 2-án bekövetkezett haláláig volt zágrábi püspök.⁶⁹ Ő Bakócz Tamás primás Miklós nevű öccsének volt a fia.⁷⁰

A címevel fonákján Simon püspöknek szóló hosszabb ajánlás olvasható, ahol is "Georgius Frigidinus, juris utriusque candidatus, archidiaconus Wrboucz et canonicus Zagrabienensis" immár részletesebben megjelöli magát, ráadásul elmondja azt is, hogy ő volt az, aki a korábban megromlott szövegű zágrábi diurnálét sajtó alá rendezte. Pontosan ugyanezt mondják a kötet zárósorai is (ld. 11. ábra), amelyek tudtul adják továbbá, hogy Frigidinus nem csupán gondozta a diurnálé szövegét, de az ő költségén látott napvilágot is ez a kiadvány. Sőt, még a címerét ábrázoló kis fametszet is került ide, mintegy ellenpontjaként a címlapon álló püspökének. A címer oldaldnézetben ábrázol egy fejet, amely teli arccal szeptet fűj. Felette a G.H.

Diurnale Zagrabieñ.

10. ábra

betűk olvashatóak. A Georgius G. betűje gondnélküli, de a Frigidinus helyett álló H. betű feloldása már problematikus. Vajon ez valami hideggel, vagy hűvössel, illetve még inkább ennek horvát megfelelőivel (hladan, hladovit) összetett családnevet takar, amelynek fordítása a Frigidinus és a címer szélfúvása is erre utal? A kötet utolsó soraiban a korrektor, Joannes Marinus distichonja olvasható, amelyet Frigidinushoz intézett.

A zágrábi diurnále kötése anyagát illetően azonos az esztergomival: fatábláit bőrrel vonták be, és azt vaknyomással díszítették. Ezek az elemek azonban a két kötetten nem azonosak, így nem lehet kiadói kötésre gondolni. Az előlálló két szennylevéltre két és fél lap terjedelmű, latin himnuszt írt be egy 16. századi kéz. A hátsó tábla belsejébe pedig háromszakaszos, Szűz Máriához intézett, kézírásos vers került. A pannonhalmi kötet címlapján a püspöki címer mellett és alatta a "Con(ven)tus Sopronien(sis) // 1662" bejegyzés olvasható, tehát ekkor a soproni jezsuiták könyvtárában őrizték.

A kötet rövid bibliográfiai leírása: *Diurnale Zagradiense*. Venetiis 1525 Liechtenstein. [22] 456 lev. – 16°

Recomendatio anime

gem. Deinde. Kyriel. xpel. kyriel. Postea.
 P. m. t. Erue. R. Sed libera. v. Regem.
 R. Et lux p. v. A porta ferri. R. Erue da. v.
 Regesat. S. Amé. v. Die ex. R. Dies vo.
Tibi dñe comendam animam tuam
 famuli tui. N. vt defunctus sclo ti
 bi uiuat: z q p fragilitatez humane puer
 latiois pccā pmissit tu uenia misericordisti
 me pietatis abiterge. Ver ppz. Amé.
 In preconitū et Gham ietu et ante hanc
 hoc emēdatissimū diurnale: erpūctū et
 nouo. Cura: diligentia: ac Impensis
 notati Venerabilis dñi Georgij Frigidini
 Archidiaconi z Canonici Zagradiensis.

**Joannis Marini in Correcto
 ris Commendationem.**

**Frigidine: tuae quantū diuina fatetur.
 Res abere opibus; q sua compta facis.**

11. ábra

VI.

A középkori Magyarország részére messze a legtöbb liturgikus könyv a kiemelkedő fontosságú esztergomi főegyházmegye számára készült. A Breviarium Strigoniense Mohács előtti kiadásainak száma a fentiekben történt ismertetések után immár túlhaladta a tucatot. Más hazai egyházmegyék számára is állítottak elő ilyen jellegű kiadványokat külföldön: pl. Pécsnek *"Missale Quinqueecclesiense"*-t,⁷¹ Egernek *"Ordinarius Agriensis"*-t.⁷² Mégis a zágrábi püspökség részére készült – Esztergomot követően – a legtöbb kiadvány. Az 1511. évi miscskönyv mellett,⁷³ amelyet ugyanaz a Liechtenstein nyomdász készített Velencében, mint aki a most

ismertetett zágrábi diurnálét, a *Breviarium Zagradiense* két kiadása ismeretes. Előbb 1484-ben Velencében Ratdolt,⁷⁴ majd 1505-ben ugyancsak a lagúnák városában a neves Giunta nyomtatta.⁷⁵

Ez utóbbi kiadványból a pesti ferenceseknél őrzött, elején hiányos példány ismeretes.⁷⁶ Pedig már Knauz Nándor⁷⁷ beszámolt arról, hogy a Barberini-féle római könyvjegyzék 1681-ben tudósított erről a kiadványról.⁷⁸ Ez a nevezetes gyűjtemény azután a vatikáni könyvtárba került. És valóban, ott ma is őrzik a zágrábi breviáriumnak ezt a példányát.⁷⁹ Az erről teljes terjedelmében az OSZK részére készítettett mikrofilm összevethető volt a pesti ferencesek példányával, melynek alapján kiderült, hogy mindkét kötet hiányos.

A ferencesek példányában rögtön az elején nem található a címlével, és az első füzetnek ezzel összefüggő, nyolcadik levele, majd a teljes "Accessus altaris" rész.⁸⁰ A következő, -jelű füzetből csak az első hét levél van meg, míg a nyolcadik ebből hiányzik, valamint a teljes következő, 3⁸ füzet. A számozott fő részből is több levelet hiába keres az ember.⁸¹ Fontos viszont az a körülmény, hogy a kötet végén a zágrábi breviárium kolofonja a teljes impresszummal megvan: Velence 1505 Giunta.

Ezzel szemben pontosan fordított a helyzet a vatikáni példányban: ott a breviáriumnak a fentiekben felsorolt valamennyi levele megtalálható, viszont csonka a kötet végén az 510, teljesen hiányzik pedig az 511. és az 512. levél a zárósorokkal. Miután a hazai szakirodalomban a leírás a pesti példány alapján történt, különösen

12. ábra

fontos a címlevél. Ennek fonákján méltatás olvasható Joannes Paep, budai könyvkereskedőről, aki a zágrábi kanonokok kérésének eleget téve, nyomtatásban adta közre számukra a breviáriumot. A címlap tetején a "Breviarium Zagrabieñ." szövegsor áll, alatta a lap egészét betölti az a fametszet, amelynek alján a "Joānis pap // librarij Budeñ." szedett szöveg olvasható. E szavak között a budai kiadó máshonnan is ismert, kereszttel díszített monogramja áll. A fametszet felső négyötödén a "S.Stephanus rex" feliratú, glóriát viselő, első magyar király csaknem teljes alakos képe látható koronával, országalmával és joggal (ld. 12. ábra).

E kiadói jelvény eddig a magyar szakirodalomban ismeretlen volt, Itáliában azonban már korábban rátaláltak erre, és ismertették is. Az első leírása és reprodukciója Lamberto Donatitól származik.⁸² Ezt vette azután át Giuseppina Zappella.⁸³ A budai kiadók jelvényei közül eddig csupán a nagybányai származású Stefan Heckel által használtakon volt látható az első magyar király.⁸⁴ Ezek közül az egyik,⁸⁵ amely 1512-ből ismeretes, nagy vonásaiban tükörképe a most bemutatott Paep-féle metszetnek.

Azonban a római példányban nem kizárólag a címlevél érdemel figyelmet, de a feltűnően sok kéziratos bejegyzés is, amely több kéztől származik. A kötet folyamatos használata jól leolvasható a kalendáriumból, ahol 1523. és 1618. évek közöttől számos évszám áll. A bejegyzések és a másfél tucatnyi levélre rúgó kiegészítő kézirat mind a breviárium használatát voltak hivatva – természetesen latin nyelven – segíteni. 1601-ből zágrábi kanonokok nevét is őrzi a kötet a címlevél fonákján. Egyedül a kalendáriumba a 12 hónap nevét írta be horvát és magyar nyelven egy 16. századi kéz a lapok tetejére.

A pesti és a római példány tehát egymást szerencsésen kiegészítve, immár teljes terjedelmében lehetővé teszi az 1505. évi zágrábi breviárium megismerését.

JEGYZETEK

1. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958.* Bp. 1959. 229–237.
2. Jelzete: Inc. 1308.
3. *Gutenberg Jahrbuch* 1982. 220.
4. Jelzete: Inc. 1308b.
5. *Catalogus incunabulorum quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur.* (CIH) Budapestini 1970. 827. sz. b. példány.
6. Akantisz Viktor: *Dr. Todoreszku Gyula és neje, Horváth Aranka Régi Magyar Könyvtára.* Bp. 1922. 56. l. – A könyv első lapjára ceruzával írt "1319." szám feltehetően e gyűjtemény leltári száma.
7. Az 51a és 223a lapon.
8. RMK.III.965a jelzet alatt.
- 8a. Lásd 6. jegyzet.
9. Ugyanerre a kedvező sorsa jutott az elsőként publikált kötet (Inc.1308.), amelyet – a régi részek megőrzésével – 1959-ben Magyarai Lászlóné kötött be.
10. Az A–Q füzetekben.
11. Itt jegyezhető meg, hogy a 441. és 442. levél között található egy másik kiadásból származó, bár ugyanazokkal a betűkkel előállított breviáriumból származó levél, amely a 42. levélszámot viseli. Ezen a sorok száma laponként 36, amíg az esztergomi breviáriumban 37 sor található.
12. Kb. 5% hiány: 116, 181, 385; mintegy 30% hiány: 73. levél.
13. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958.* Bp. 1959. 232.l.
14. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958.* Bp. 1959. 233–234.l.
15. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958.* Bp. 1959. 232–233.l.
16. Az országos ősnymtatványkatalógusban az előbbi teljességét "O" (CIH 827a), az utóbbiét "Ø" jellel látták el (CIH 827b). A bevezető (XIII.) útmutatása szerint az "O" azt jelöli, ha az eredeti leveleknek legalább kétharmada megvan, míg a "Ø" akkor áll, ha azoknak több, mint a fele hiányzik. Alighanem a bevezető említett eligazításába is hiba csúszott, hiszen a hiányok harmadik kategóriája, a "fragm." használatára akkor került sor, ha az összterjedelemnek nem a fele, hanem még egyharmada sem maradt fenn.
17. A "C" és "D" füzetekben, ahol a levélszámozás átmenetileg további nyolccal lemaradt, a kézirásos javítás ezt is kiigazította.
18. Pl. r₁ = 131. helyett 113, ff₁ = 227. helyett 127, A₄ = 236. helyett 326, K₇ = 311. helyett 511 AA₅ = 421. helyett 423, AA₇ = 423. helyett 425.
19. Közülük három a lap alján táblázatos formájú: 58b, 100a és 198a lapokon.
20. Pl. T_{2b} = 378b.
21. Pl. T_{1b}-T_{2a} = 377b–378a.
22. Pl. 113a = o_{7a}, 171b = y_{1b}.
23. *Incunabula quae in bibliothecis Poloniae asservantur.* Wratislaviae, Varsaviae, Cracoviae 1970. 1288.sz. – M₂₊₇ és M₃₊₆.
24. Mikrofilmje az OSZK FM2/3693 jelzet alatt található.
25. Kulcsár Petrus: *Catalogus incunabulorum bibliothecae Batthyányanae.* Szeged 1965.
26. Jelzete RMK.III.986a volt.
27. A mikrofillmen az eredeti méret nem nyert ugyan feltüntetést, de a tükör mérete azért kikövetkeztethető: 131–134 x 83–85 mm.
28. GW 5355.
29. GW 5331.
30. Vö. *Veröffentlichungen der Gesellschaft für Typenkunde des 15. Jahrhunderts* (VGT) 1221. tábla.
31. Vö. VGT 1220. tábla.
32. E betűtípusnak ezt a sajátos kettős szerepét a szakirodalom már korábbról ismerte: *Catalogue of books printed in the XVth century, now in the British Museum.* P.II. London 1912. 467. Ottani megjelölése 72^A.
33. Szakirodalmi jelölésük: 4 mm = k, 8 mm = i és 16 mm = d. Haebler, Konrad: *Typenrepertorium der Wiegendrucke.* Abt.V. Halle a.S. 1924. 48. – Reprodukció: i = VGT 1220, 1534, 1535. tábla; d = VGT 1534, 1535, 2034. tábla. A breviárium fő részeinek élén álló és hat sorra terjedő iniciálé számára üresen hagyott részt a fennmaradt példányban kézzel rajzolt betűkkel töltötték ki.
34. GW 5469 = RMK.III.9.

35. Proctor, Robert: *An index to the early printed books in the British Museum*. Part. II. Section I. London 1903. 95.
36. RMK.III.174. és 175.
37. RMK.III.184. és 185.
38. RMK.III.44.
39. E gondolatsor mentén elvben még számításba vehető lenne az 1490. esztendő is, amikor Stuchs ugyancsak kinyomtatta az esztergomi misekönyvet (RMK.III.22.), de a gyulafehérvári breviárium első részében látható 12. betűtípusának ilyen korai használata datált kiadványból eddig nem ismeretes.
40. 64b–68b lapokon.
41. Augusztus 11.
42. A részletes szövegleírás helyett a részeket kezdő és befejező lapokról inkább reprodukció áll itt 1–5. ábra.
43. A kézírásos levélszámozás szerint a 195.-nek majd a fele, a 224.-nek kb. öt és a 132.-nek mintegy két százaléka nincs meg ma.
44. Pl. a 106. és 124. lapok között több helyen is.
45. Különösen a 67–109. levelek között.
46. Pl. a 71b lapon felül.
47. Pl. a 62b, 63a, 276a lapokon.
48. A 174–181. levél.
- 48a Valójában a könyvtár a vételár kétharmadéért erre a célra kedvező módon megszerzett csereketet adott, csupán az ügyletet formailag bonyolító Kultúra Kükereskedelmi Vállalat számlájának virtuális végösszege lett hat számjegyű.
49. *Gutenberg Jahrbuch* 1982. 220–224.1.
50. RMK.III.58.
51. "MCCCCC.II.kal.Aprilis".
52. A második kötetben a levélszámozásba a nyolclevélnyi hibás többlet a 337–344. leveleket tartalmazó "X"-füzet után keletkezett, amikor az "Y"-füzet a 345. helyett a 353. levélszámozással kezdődik. Hozzájárulhatott ehhez az a körülmény, hogy az "X"-füzet páros leveleinek számozása következetesen hibás: 338., 340., 342. és 344. helyett 322., 324., 326. és 328. Ráadásul a 328. római szám 2–5. betűi tótágast állva szinte olvashatatlanná tették a levélszámot.
53. Végh Gyula: *Régi magyar könyvkiadó- és nyomdászjelvények. I. Budai könyvtárak jelvényei 1488–1525*. Budapest 1923. 171. 9.sz.
54. *Gutenberg Jahrbuch* 1982. 223.1.
55. A "Commune sanctorum" részei itt nem szerepelnek.
56. 1479 = GW 8494.
57. 1488 = GW 8548.
58. GW 5101–5518.
59. 42 kiadás = GW 8525–8566.
60. Bohatta, Hans: *Bibliographie der Breviere. 1501–1850*. Leipzig 1937. 2753.sz.
61. Jelzete: FM2/3113.
62. Ottani jelzete: Egyetemi Könyvtár 457.812.
63. RMK.III.968/b.
64. A nyomtatott levélszámozás helyenként hibás: pl. 53. helyett 54., 166. helyett 167., 231. helyett 131. áll.
65. Pl. 220b, 288b, 314b, 336b.
66. Így mindkét diurnálé első számozott levelével szemközti lapján azonos fametszetes keretben ugyanaz a hárfázó Dávid király ábrázolás látható a zsolttárok előtt, ahol is a feliratos szalag szegélye felül középen mindkét könyvben pontosan egyformán hiányos.
67. Jelzete: 121.J.5. – Récsey Viktor: *Ősnyomtatványok és régi magyar könyvek a pannonhalmi könyvtárban*. Budapest 1904. c. kötetben e mű leírása nem szerepel.
68. Mikrofilmje az OSZK-ban a FM2/2024 jelzet alatt található. A könyvtár nyilvántartásában pedig a RMK.III.265a szám alatt szerepel.
69. *Hierarchia catholica medi et recentioris aevi*. Vol.III. Monasterii 1923. 338.
70. Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel*. III. Pest 1858. 61. l.
71. RMK.III.52.
72. RMK.III.197.

73. RMK.III.176.
 74. GW 5517 – RMK.III.8.
 75. RMK.III.133.
 76. *Magyar Könyvszemle*. 1883. 217–218.l.
 77. Knauz, Ferdinandus: *Libri missales ac breviaria ecclesiae Ungaricae ad receptionem usque ritus Romani*. Strigoniæ 1870. 17.sz. 83.l.
 78. *Index bibliothecae, qua Franciscus Barberinus...reddidit*. I. Romae 1681. 178.l.
 79. Jelzete: Barberini C.I.33. – Másolata: OSZK RMK.III.133. jelzet alatt.
 80. E két füzet kollációja: v⁸ R⁸.
 81. 1., 33–40., 73., 84–85., 97., 153., 161., 224., 235., 281–290., 295–297., 422–423., 488–489. Ezenfelül a 32. és 61. levél némileg sérült. – A példány első ismertetése csupán a 295–297. és 422–423. levelek hiányáról tudósított. Vö. *Magyar Könyvszemle*. 1883. 218.l.
 82. *Accademia e Biblioteche d'Italia* 25. (1957.) 249–250.l.
 83. *Le marche dei tipografi e degli editori italiani del Cinquecento*. Milano 1986. I. 360. CCXXXII.sz.
 84. Végh i.m. = 53. jegyzet 18. és 19.sz.
 85. Végh i.m. = 53. jegyzet 18.sz.

BIBLIOGRAPHISCHE ANGABEN ÜBER DIE GEDRUCKTE AUSGABEN DES ESZTERGOMER BREVIERS IN DER ZEIT VOR MOHÁCS

G. BORSA

Schon in der 1958er Ausgabe dieses Jahrbuches faßte der Autor die bibliographischen Angaben über die vor 1526 gedruckten Ausgaben des Graner Breviers, d.h. des Breviers der führenden ungarischen Erzdiözese, zusammen. Nun können weitere Einzelheiten veröffentlicht werden.

1. Von der schon behandelten, um 1486 in Venedig erstellten Ausgabe sind in der Zwischenzeit, ebenfalls in der Ungarischen Nationalbibliothek Széchenyi ein weiteres, das vorausgegangene teilweise ergänzende Exemplar entdeckt worden.

2. In der Bibliothek des Bistums Siebenbürgen wird eine am Anfang und Ende gleichermaßen unvollständige Ausgabe aufbewahrt, die der typographischen Ausstattung nach in den 90er Jahren des 15. Jahrhunderts in der Nürnberger Werkstatt Stuchs hergestellt wurde. Dieser Wiegendruck war bisher vollkommen unbekannt.

3. Von der 1502 vom Venediger Drucker Emericus für den Ofner Verleger Joannes Paep gedruckten und früher vollkommen unbekanntes Ausgabe erwarb die Nationalbibliothek Széchenyi ein absolut intaktes, nicht benütztes Exemplar, das ursprünglich vielleicht ein Belegexemplar der venezianischen Druckerei war.

4. Das Diurnale ist die gekürzte Fassung des Breviers. Bislang war keine einzige für den ungarischen Gebrauch bestimmte gedruckte Ausgabe bekannt. Das Diurnale Strigoniense, dem die ersten und letzten Seiten fehlen, also ein Exemplar ohne Impressum, wird in der Universitätsbibliothek von Wrocław (Breslau) aufbewahrt. Es wurde um 1525 in der Druckerei Liechtenstein in der Lagunenstadt hergestellt.

5. Bei der Bestimmung der oben erwähnten Ausgabe diente das aus dem typographisch identischen Material hergestellte Agramer Diurnale als wertvolles Vergleichsobjekt, das der Fachliteratur ebenfalls unbekannt war. Von dieser Ausgabe mit Impressum wird ein vollständiges Exemplar in der Bibliothek der Benediktinerabtei von Pannonhalma aufbewahrt.

6. Ebenfalls neu für die ungarische Fachliteratur ist das Holzschnittzeichen mit der Darstellung des ungarischen Königs Stephan des Heiligen auf dem Titelblatt des Agramer Breviers gedruckt 1505 in der Venediger Druckerei Giunta für den Ofner Verleger Paep. Aus dem bisher bekannten ungarischen Exemplar fehlt genau dies Zeichen, blieb aber an dem im Vatikan befindlichen Exemplar erhalten.

A kassai nyomda 1610–1622 közötti munkássága

FARKAS ÁGNES – V. ECSEDY JUDIT

A 16. század végi és 17. századi történeti fejlődésben jelentős szerepet játszott Kassa, mint Magyarország egyik legjelentősebb városa, Felső-Magyarország központja. Minthogy valamivel kívül esett a hódoltsági területen, a török uralom miatt hanyatlásnak indult Buda és a Bécshez túlságosan közel eső Pozsony és Sopron helyett a kereskedelem egyik fontos irányítója. A város a 16–17. században kezében tartotta a Lengyelországgal folytatott kereskedést és a belföldi kereskedelem számottevő részét. Fontos kapcsolatai voltak Béccsel, a környező és távolabbi magyarországi mezővárosokkal és a szőlőtermelő vidékekkel. Kassa városi fejlődése a török által közvetlenül fenyegetett városokéhoz képest kiegyenlítettebb képet mutatott. Politikai téren különös jelentőségre Bethlen Gábor hadjárata során tett szert; az ő legfontosabb felső-magyarországi támasza mindvégig Kassa maradt.

A város kulturális élete a felső-magyarországi többi szabad városéhoz hasonlóan alakult, bár magyar lakossága ezeknél számottevőbb volt. Erre az időszakra már erős polgárosodás jellemző, sőt, a jómódú polgár új típusával találkozunk, a nemességszerző polgárával. Erre Kassa történetéből számos példát hozhatunk, akár a nemessé lett Kalmár, Szegedy, Almácssal, vagy éppen a Kassa kulturális életében jelentős szerepet betöltő Johannes Bocatiust.

Kassán az első nyomdaalapítás Johann Fischer nevéhez fűződik. Átmenetileg működött már a városban sajtó a 16. században: Huszár Gál Énekeskönyvét mint az első kassai nyomtatványt¹ tartjuk számon. Kassa azonban Huszár Gál számára csak rövid állomás volt (1560-ban), innen a körülmények arra kényszerítették, hogy sajtójával együtt Debrecenbe távozzék.

Valószínűleg Krakkó – a külföldi városok közül – és a hazaiak közül Bártfa élégítette ki a város nyomtatással kapcsolatos szükségleteit, ezért, bár a várost élénk szellemi élet jellemezte, és könyvkereskedője is volt már az 1580-as években,² állandó könyvnyomda 1610-ig nem működött. Bártfának már 1577 óta volt könyvnyomtatója David Gutgesell személyében, aki néhány évig 1597 és 1599 között a másik bártfai nyomdással, Jakob Klöss-szel párhuzamosan, de külön műhelyben dolgozott. Klöss valószínűleg jóval fiatalabb volt Gutgesellnél, aki 1599-ben meghalt. Kemény Lajos kassai levéltári adatok alapján úgy tudta,³ hogy Gutgesell és Klöss rokonságban álltak

egymással. Valószínűleg erre vezethető vissza, hogy a szakírók e két bártfai műhelyt egynek, egymás folytatásának szokták tekinteni, mintha Gutgesell műhelyét – halála után – Klöss a sajátjával egyesítette volna.⁴ Ha kettejük rokonságát nem is, de a két műhely azonosságát cáfolnunk kell.

Valószínű, hogy Klöss a vizsolyi műhelyben dolgozott, mielőtt Bártfán önállósult volna. Amikor 1610-ben a felső-magyarországi öt szabad királyi város a tárnokjog kinyomtatását határozta el, e munkával Klössöt bízták meg, aki a nyomtatást el is végezte.⁵ Ebben az évben, talán éppen ezzel a megbízatással kapcsolatban a kassai tanács át akarta hívni Klössöt Kassára, aki kapott is a kedvező alkalmon, de az áttelepülés mégsem történt meg. Klöss még Bártfáról írt Kassa tanácsának, hogy százforintnyi kölcsönnel segítse meg, de a kassai tanács csupán ötvenet volt hajlandó megadni. Ezért Klöss valószínűleg nem látta biztonságosnak Bártfát otthagyni, ahol már vagy 13 éve dolgozott. Maga helyett – betegségére hivatkozva – vejét, Johann Fischer könyvnyomtatót ajánlotta, Elizabeth nevű lányának férjét.⁶

Fischer már 1610. április 9-én Kassán adott ki nyugtatványt a kölcsönvett 50 forintról, és ugyanazon év december 2-án a tanácsnak bemutatta sajtója első darabját, az első kassai kalendáriumot,⁷ amely azután a kassai kalendáriumok sorát megnyitotta. Fischer egyúttal arra kérte a tanácsot, hogy úgy, mint Debrecenben eddig is szokásos volt, számítsák őt is az egyházi személyek közé. A közterhek viselése alól részben fel is oldották, és ajándékkul a naptárakért 2 forintot és négy köböl gabonát kapott, majd 1612-ben használatra házat is adtak át neki.⁸ Naptárjai a következő években is rendszeresen megjelentek, ahogy erről a tanács jegyzőkönyvében november végén, december elején kelt bejegyzések és a fennmaradt naptárak tanúskodnak.⁹

Fischer és a tanács kapcsolatáról a naptárakon kívül 1613-ból van adatunk, amikor a "Confessio christianae doctrinae" c. munkát 200 példányban 12 forinton kinyomatta vele a város.¹⁰ Bár műhelye magánvállalkozás volt, a tanács pénzben és természetben támogatta a város nyomdászát. Az 1613. évre szóló naptár prognosztikon részében olvasható Fischer ajánlása Kassa tanácsának: "Az Király Szabad városának Cassanak Nemes, bölcs, eszes, böcsületes Tanácsának és az böcsületes kösségnek mint jó akaró Patrónusnak és urainak örvendetes, csendes, egészséges és idvösséges Új Esztendőt és békességes megmaradást kíván Istentül, mindenkori kész szolgálatját ajánván Fischer Iános ottvaló Könyvnyomtató."¹¹

Bocatus egyik alkalmi versgyűjteményében, amely ugyancsak Fischernél látott napvilágot, a János keresztnévűekhez írt versek közt találunk egyet, amelyet Johann Fischerhez írt:

Peritus & Industrius V. Dn. Ioan. Fischer,
Typographus Cossov. [!]
Sunt duo, quae, Fischere, tibi de corde peropto,
Intimo, ut heic valeas, seraqué plura feras.
Hoc, illudque, darem, se me penes ista potestas,
Pro libitu fingit nos DEUS omne suo.
Non expres fidei est, Dominus quodcunque recipit,
Haid nisi pollicitis spebus & implet homo.¹²

Fischer beteges ember lehetett, mert már 1612. április 1-jén keltezett előszavában¹³ arról panaszkodott, hogy többet foglalkozik a patikaszerekkel, mint a típusokkal és az ívekkel. Fischer 1614-ben halt meg, halálának pontosabb idejét nem tudjuk, de az biztos, hogy Fischerné 1614. március 20-án már özvegy volt. Ezen a napon ugyanis "könyvkötőné alias nyomtatóné kéri az becsületes tanácsot, hogy ki ne üzzék a házból; ígéri, hogy legényt fog tartani."¹⁴ Kérését teljesítették, mivel Fabritius, a város tekintélyes lutheránus lelkésze is támogatta, de lelkére kötötték, hogy tartson megfelelő legényt.¹⁵ A legény, akiről szó van, Fischerné későbbi férje, Johann Fest lehetett, aki Fischerhez hasonlóan egyúttal könyvkötő is volt. Fest a jelek szerint előbb pénzen szerette volna magához váltani a nyomdát, erre mutat a városi jegyzőkönyv 1614. június 19-én kelt bejegyzése, amely szerint "könyvkötő kér valami 200 forint subsidiumot". De a városnak erre nem volt pénze, ezért megfenyegette a könyvkötőt, hogy meghívja helyére a debreceni tipográfust, aki ugyanis ajánlotta magát.¹⁶

Kérdéses, hogy Bocatius: Matthiados carmina¹⁷ című munkáját még Fischer nyomtatta-e? Fazakas József szerint még igen,¹⁸ bár meglehet, hogy az impresszum "Ex Officina Typographica Iohannis Fischeri" megjelölése már arra utal, hogy a nyomdász meghalt, de új mester még nincs.

Az 1615. évre szóló kassai kalendáriumot¹⁹ mindenesetre már utóda, Johann Fest nyomtatta, minden bizonnyal szokás szerint 1614. év vége felé. Fischer nevét legutoljára a kassai római katolikus plébánián őrzött anyakönyvnek bejegyzése őrizte meg:²⁰ Fischer özvegyét 1615. január 7-én Johann Fest könyvnyomtató vette feleségül, és így tulajdonába került a könyvnyomtató műhely. A munka folyamatossága érdekében a mester halála után az özvegy a legidősebb segédet szokta választani, aki azután a nyomda vezetője lett. Fest valószínűleg már korábban is a műhelyben dolgozott.

Johann Fest 1617-ben műhelyével az ún. lőcsei házba költözött, amely akkor városi tulajdon volt, s vendégfogadóul szolgált. A nyomdász az utcai rész egyik földszinti bolthelyiségében rendezte be műhelyét.²¹

Fest is évről évre megjelentette a kassai naptárat a szokásos 16° formában, bár a városi jegyzőkönyv egy 1618. december 13-ról szóló bejegyzése arra utal, mintha ebben az évben a szokásos mellett – hogy az is megjelent, tény, mert maradt fenn példány – új formával, negyedrétt alakkkal is kísérletezett, és a tanácsnak bemutatta. Ebből a negyedrétt, 1619-re szóló naptárból nem ismerünk példányt.²² Fest egészen működése utolsó előtti évéig kiadta a kassai kalendáriumot, az 1622. évre szóló²³ felől azonban nem lehetünk bizonyosak, hogy ő, vagy a már ekkor Kassán tartózkodó, de Festtől külön műhelyben dolgozó Müller adta-e ki? Mert míg az 1621. évre szóló naptárnál a tanács jegyzőkönyvében a nyomdász név szerint meg van említve: "1620. 10. Decembris. Joannes Fest more solito ajándékozza az nemes tanácsot az új Kalendariumokkal",²⁴ addig az 1622. évre szóló naptárnál a nyomdász neve hiányzik a jegyzőkönyvből: "Az könyvnyomtató more solito dono offert prognosticon anni futuri 1622."²⁵ Sajnos, ebből a kalendáriumból nem maradt fenn példány.

Nemcsak a kassai városi tanácstól, hanem a Szepesi Kamara pénztárától is kapott Johann Fest nyomtatásért pénzt. 1620. július 8-án "Johann Festh valamely könyv ki-

nyomtatására” az erdélyi fejedelem költségére 8 forintot kap a Szepesi Kamarától:²⁶ hogy melyik lehetett ez a nyomtatvány, nem tudjuk. Ugyanő már március 18-án a “mostani pozsonyi országyűlés határozatainak kinyomtatásáért”²⁷ 50 forintot kapott, augusztus 18-án pedig Dávid Zsoltárainak nyomtatásáért ugyancsak a fejedelem költségére 26 forintot.²⁸

Mint már arról szó volt, 1621-től a városban dolgozott Bethlen Gábor fejedelmi nyomdásza, Nikolaus Müller is. Két évig tehát, 1621–1622-ben a városnak két nyomdásza volt. Egy 1623-as kassai impresszummal megjelent műben utalás olvasható a kassai nyomdászra: “Az nyomtatómester is háza népivel pestisben meghalt ... nem is végezte el, egynéhány arcus héával vagon.”²⁹ Ezt Kemény Lajos és az ő nyomán Gulyás Pál is úgy értelmezte, hogy az előszóban név szerint nem említett nyomdász, aki házanépével együtt pestisben meghalt, Nikolaus Müller volt.³⁰ Kemény Lajos és Gulyás Pál is abból indultak ugyanis ki, hogy a valószínűleg az 1622. esztendő folyamán már korábban meghalt Fest utódja Müller volt, aki azután Fest halála után felszerelését átvette és városi nyomdászként tovább működött egy ideig, majd hamarosan a pestis áldozata lett – feltételezésük szerint. De Müller csak 1621 tavaszán érkezett Kassára, a szerző pedig azt írta, hogy “negyedik esztendőbe fordult, hogy Cassán kezdtem vala nyomtatattani, harmadfél száz forintot is fizettem kölcsön kérvén jó akaróimtól, kivel ez óráig is adós vagyok.” Így tehát nem Müller lehetett az a mester, aki házanépével együtt pestisben meghalt, hanem – amint azt már Ján Čaplovič is valószínűnek tartotta³¹ – sokkal inkább Johann Fest, aki már 1614 óta a városban működött. Fest és Müller két különböző műhelyben, párhuzamosan dolgozott Kassán az 1621–1622. években.³²

Fest tehát 1622-ben pestis áldozata lett családjával együtt. Utódja azonban – Gulyás Pál feltételezésével szemben³³ – nem Nikolaus Müller lett, aki Bethlen Gábor nyomdászáként Kassáról Gyulafehérvárra követte a fejedelmet,³⁴ hanem Daniel Schultz, aki – akárcsak Fischer – bártfai származású volt, és 1623-ban kezdte meg kassai tevékenységét. Kassát megelőzően Lőcsén dolgozott, számításai itt nyilván nem váltak be, és a jobban jövedelmező kassai helyet választotta.³⁵ Személye biztosítékot jelentett arra, hogy a megindult kassai nyomdászat a továbbiakban folyamatossá válik. Valóban Schultz, majd özvegye megszakítás nélkül folytatta a Fischer és Fest által megkezdett munkát, és részük volt abban, hogy a kassai nyomdászat 1610-től napjainkig közel folyamatosnak mondható.

Amikor Johann Fischer megalapította Kassán az első, városi támogatást élvező nyomtatóműhelyt, Felső-Magyarországon legközelebb Bártfán működött sajtó, amelynek múltja az 1570-es évekig nyúlt vissza. Már nem működött a vizsolyi és még nem a lőcsei nyomda. Látni fogjuk azonban, hogy e nyomdák működését, felszerelését milyen szoros szálak fűzik egymáshoz.

A Fischer által alapított nyomda a kisebbek közé tartozott. Eltérően a 16. századi nyomdaalapítások többségétől, az alapító nem egyházi személy volt és nem állt valamely főúri család pártfogása alatt sem, hanem megélhetéséhez a városi polgárság kulturális igényére kívánt támaszkodni, és ehhez remélhette a város támogatását.

A Fischer-Fest műhely teljesítményéről megállapíthatjuk, hogy működésének 13 éve alatt (1610–1622 között) 56 nyomtatványról maradt fenn adat, ezekben a nyomtatott ívek száma 321,6 ív. A kiadványok túlnyomó része alkalmi kiadvány vagy naptár lévén, így az átlagos terjedelem meglehetősen rövid: 5,7 ív. Azt tapasztaljuk, hogy az a néhány, 10 ív terjedelmet meghaladó mű, amely a Fischer-Fest sajtót elhagyta, egy kivételével³⁶ mind Fest működésének idejére, méghozzá az 1620–1622 közötti évekre esik. Az ilyen nagyobb vállalkozások a nyomda stabilizálódását jelentik. (Összehasonlításként megemlíthetjük, hogy ugyanebben az időszakban – 1610–1622 között – a bártfai Klöss műhely 20 művet adott ki, 223,8 ív terjedelemben, ami azt jelenti, hogy a művek átlagos terjedelme kétszerese volt a Fischer-Fest nyomdáénak: 11,6 ív. Szinte pontosan ugyanannyi, mint a Festet követő Daniel Schultz nyomdájáé, ahol 1623 és 1639 között 32 művet adtak ki, 353,3 ív terjedelemben.³⁷ Ez – Klösséhez hasonlóan – 11,0 ív átlagos terjedelmet jelent.)

A Fischer-Fest műhely példányszámaira utaló adatunk mindössze egy van: Stöckel Confessioját, amelyet pedig szélesebb körű terjesztésre szántak, a városi tanács jegyzőkönyvének tanúsága szerint 200 példányban nyomtatták.³⁸ Kiadványaik közül a naptárak bizonyára ennél nagyobb példányszámban készültek, míg az alkalmi nyomtatványok ennél kevesebben. A Fischer-Fest műhely kiadványai esetében rendkívül alacsony a fennmaradt példányok száma: átlagban 2,6 példány. Az 56 kiadott műből 22 csak 1–1 példányban maradt ránk, négy másik pedig töredékeiben. Hét mű példány szerint nem is ismert napjainkban, illetve kiadásukat egykorú forrás alapján feltételezhetjük. Kiugróan legtöbb példány Elias Lani több, mint 15 ív terjedelmű evangélikus vitairatából³⁹ maradt fenn (11), utána pedig a Bethlen Gábor által összehívott pozsonyi országgyűlés artikulusokból (9).⁴⁰ Az említett, Stöckel-féle hitvallásból, amelyről tudjuk, hogy 200 példányban készült, négy példány maradt ránk.

A nyomda kiadványainak műfaji megoszlása a következő:

Naptár	13
Alkalmi kiadvány	12
Egyházszerkezési, protestáns vallási vitairat	8
Prédikációs, imádságoskönyv	7
Népszerű, világi irodalom, iskoladráma	6
Államigazgatási kiadvány és politikai röpirat	5
Útleírás, történeti mű	5
Összesen	56 mű

A kiadványok nyelvi megoszlása azt mutatja, hogy a magyar nyelvű kiadványok száma alig kevesebb, mint a latin nyelvűeké: magyar nyelvű 24, latin nyelvű 27, német nyelvű három, német–magyar–szlovák nyelvű egy, soknyelvű egy.

A nyomda működésének ideje alatt minden évben megjelent a magyar nyelvű kalendárium, sőt az 1616. évre szóló német nyelvű is fennmaradt. Úgy tűnik azonban, hogy ez utóbbi nem jelent meg rendszeresen, évről évre.⁴¹ A magyar nyelvű kalendáriumokhoz hasonlóan, ez a német is 16° formátumban jelent meg. A nyomda számára a kalendáriumok kiadása biztos jövedelmet jelentett, kiadásukat a tanács is szívesen vette és támogatta. Bizonyos tekintélyt is szerzett a városnak, ha saját kalendáriuma volt. (A naptárak kiadását egyébként Fest utóda, Daniel Schultz is követte.) Fest éppúgy, mint előde, Fischer, az általa kibocsátott naptárt minden esetben Kassa város tanácsának és polgárainak ajánlotta.

Hasonlóan jövedelmező munkát jelentett a korabeli nyomdászok számára az alkalmi kiadványok megjelentetése. A Fischer-Fest műhelyt különösen sok ilyen jellegű nyomtatvány hagyta el: gyászversek, üdvözlő versek születésre, népnapokra, esküvőkre, beiktatásra. Minthogy ezek kinyomtatására konkrét megbízást kapott, ezek megjelentetése nem jelentett kockázatot a korabeli nyomdász számára. Az alkalmi költemények szerzői közül Johannes Bocatius emelkedik ki különösen: műveinek legnagyobb része éppen a Fischer-Fest nyomdában, kisebb részben a kassai Müller-műhelyben és Bártfán készült.

Bocatius Kassán iskolamesterként, majd magisterként működött. Előkelő tanítványai, házassága és költeményei révén sok támogatóra tett szert. Ezek között a pártfogók között fejedelmi személyek (Báthory Zsigmond, Miksa főherceg), főrangúak (Forgách család, Darholz Kristóf, Homonnai Drugeth György), gazdag és tekintélyes polgári családok s személyek egyaránt voltak. Bocatius Miksa főhercegtől már korábban megkapta a kitüntető "császári koszorús költő" címet.⁴² Bocatius Bethlen feltétlen hívévé vált, sőt, Bethlen udvari történetírójaként működött (ezzel magyarázható, hogy Bethlen kassai tartózkodása idején Bocatius történeti műve a fejedelmi nyomdásznál, Müllernél jelent meg).⁴³

Érdekes az a két alkalmi versgyűjtemény, amelyet Bocatius a György, illetve János nevűek számára állított össze.⁴⁴ A verssel köszöntött személyek között számos prominens kassai, ill. felső-magyarországi kortárs személyiséget találunk; 37 tízoros verset tartalmaz a György, és 66 hatsorosat a János nevűek számára összeállított kötet.

Kiadástörténeti érdekesség az a Bocatius által névtelenül megjelentetett "Hornus cometa" c. röplap,⁴⁵ amely egy üstökös megjelenését adta tudtul. A plakát alakú nyomtatvány háromhasábosan, három nyelven (magyar, latin, német), fent egy üstökös rajzával jelent meg. Az ártalmatlannak látszó munkát politikai röpiratként értelmezték, és Dóczy András felső-magyarországi főkapitány kezdeményezésére a kassai tanács elkobzásra és megsemmisítésre ítélte.

A tanács indoklásában az is szerepelt, hogy a szerző előzőleg nem mutatta be munkáját a városi tanácsnak. A tanács 1618. december 17-i ülése kimondta, hogy az iromány sok olyasmit tartalmaz, amit őfelsége gyalázásnak vehet, és egész Kassa vá-

rosára megharagudhat érte. 1619. március 14-én Fest a közgyűléstől a tőle összes példányaiban elkobzott üstökösleírás visszaadását kérte, hogy hetivásáron árulhassa. A kérést elutasították, minthogy a főkapitány kívánságára történt az elkobzás. Egy példánya szerencsés véletlen folytán maradt meg Lócse levéltárában, a többit, úgy látszik, valóban megsemmisítették.⁴⁶

A Fest nyomda kiadványait értékelve szólnunk kell arról is, hogy itt jelent meg 1620-ban az első, Magyarországon nyomtatott, magyar nyelvű útleírás.⁴⁷ A mű szerzője Szepesi Csombor Márton, kassai iskolamester, aki bejárta Európát, és élvezetes, szemléletes módon osztja meg tapasztalatait az olvasóval. Művében 1616 és 1618 közötti külföldi vándorlásának élményeit örökítette meg, előszava szerint azzal a céllal, hogy olvasóinak látókörét kiszélesítse. Művét különösen érdekessé teszi, hogy magyar viszonyokra való hivatkozással mondja el tapasztalatait. Szepesi Csombor hosszabb időt töltött Angliában is, amint útleírásából megtudjuk. Egy másik kassai református lelkész, Szepesi Korocz György, korábban Bocskai István kassai írnoka, valószínűleg ugyancsak járt Angliában, bár I. Jakab angol király művét, a *Basilion dóront* latinból fordította magyarra.⁴⁸

1620-ban a Fest nyomdában megjelent Kecskeméti C. János: "Catholicus reformatus"⁴⁹ című fordítása, amely William Perkins nagyhatású angol protestáns szerzőnek művét magyarította, valószínűleg szintén latin eredetiből. Perkins hatását a katolikus Bellarminéhoz szokták mérni. Kecskeméti C. János 1620. június elsején kelt ajánlását Bethlen Istvánnak és a felséges Bethlen Gábornak ajánlotta. A fordítás ugyan itt is latin változathoz történt, a fentiekkel talán mégis sikerült érzékeltetni, hogy a 17. század elején Magyarország túlnyomóan protestáns részeiben, vagyis Erdélyben és Felső-Magyarországon új kultúr szemlélet fejlődött ki a megváltozott európai helyzet következményeként. Az új irány képviselői a német-angol-németalföldi reformációhoz, annak is puritán irányzatához közeledtek. Ez az irányzat Kassán hamar gyökeret eresztett, amiben valószínűleg része volt Kassa sokféle kereskedelmi és kulturális hatást befogadó polgárosult szellemének. Ugyanitt, a Fischer-Fest nyomdában jelent meg egyébként az első, Magyarországon nyomtatott, angol nyelvű szöveg, az ugyancsak Bocatius által – bár név nélkül – összeállított 25 nyelvű *Miatyánk* kiadásban,⁵⁰ amelyet az angol irodalom szempontjából már Gál István méltatott.⁵¹

Egy-egy érdekes kiadvány emlékét villantják fel azok a címek, amelyekből napjainkra csak töredékek maradtak fenn. A közelmúltban előkerült, kötéstáblából kiáztatott töredékek közül jelentőségében kiemelkedik Ilosvai Selymes Péter *Toldi* jának első, példányból ismert kiadása,⁵² amely a korábban elsőnek hitt löcseit⁵³ kilenc évvel megelőzi. Csaknem épen maradt latin nyelvű címlapja is a teljes impresszummal. Valószínűleg ugyanabban az évben (1620) került ki a sajtó alól a másik három töredék is: két másik széphistória-töredék: Leucippe és Clitophon, illetve Illyefalvi István Iephta tragédiájának töredéke, valamint egy diétáról, egészséges életmódról szóló mű részlete.⁵⁴

A nyomda tevékenysége szemléltetést megelégnéül 1619-től kezdődően Fest haláláig. Ebben az időszakban, Bethlen Gábor hadjáratának megindulásával összefüggésben Bocatius mellett Alvinci Péter személyisége a legmeghatározóbb nemcsak

Kassa életében, hanem a kassai nyomda kiadványait tekintve is. Kassa vezető papjaként eredetileg a református hitet követte, de Kassán középhelyet foglalt el a két protestáns felekezet között: arra törekedett, hogy a lutheránus és református tanokat összeegyeztesse. Alvinci David Pareus híveként a hazai irenizmus legkiemelkedőbb alakja, Bethlen Gábor bizalmasa: Bethlen türelmes egyházzpolitikájához Alvinci felfogása állt a legközelebb. Ő írta – névtelenül – a Bethlen háborúival kapcsolatos politikai röpiratok közül az elsőt és legnagyobb hatásút, a kétnyelvű "Querela Hungariae – Magyarország panasz" címűt.^{54a} A röpiratot valószínűleg Bethlen 1619. szeptember 20-i kassai bevonulását követően nyomtatták, Pázmány Péter részéről a válasz erre⁵⁵ még ugyanebben az évben megjelent. Az 1620-as évben egymást követték a kassai nyomdában a református politikai vitairatok. Az elsőt név nélkül írta Alvinci,⁵⁶ majd a Balásfi Tamástól érkező válasz után nevét felfedve írta a másodikat.⁵⁷ Ugyanakkor Fest a jezsuita Vásárhelyi Gergely művének kinyomtatását is folyamatosan végezte.⁵⁸

Bethlen pozsonyi országgyűlésének artikulusait⁵⁹ hely és nyomdász feltüntetése nélkül, de a betűanyag alapján minden kétséget kizáróan Fest nyomtatta Kassán; ezt a tényt egyébként korabeli feljegyzések is megerősítik.⁶⁰

A Fischer-Fest nyomda felszerelését rekonstruálva megállapítható, hogy Fischernek indulásakor öt szövegtípusa (ebből egy fraktur és egy görög, a többi antikva), kilenc meglehetősen hiányos kiemelő típusa, három iniciálésorozata, tizenötféle nyomdai cifrája és kilenc könyvdísz volt. Utóda, Fest munkálkodása idején némi gyarapodás következett be, így a nyomda teljes felszerelését hat szövegtípus, kilenc kiemelőtípus, négy iniciálésorozat, huszonháromféle nyomdai cifra, tíz dísz és négy illusztráció alkotta.

A Fischer nyomda alapjait, amint azt a szakirodalom korábban is megállapította, az az anyag vetette meg, amelyet Johann Fischer apósától, a bártfai Klössstől kapott. Az azonban korábban nem volt ismeretes, hogy pontosan milyen anyagot kapott Fischer apósától. Nem voltak ugyanis egységes állásponton a kérdéssel foglalkozó szakírók a két bártfai műhely, a Gutgesell és a Klöss nyomda kapcsolatát illetően, és kevéssé volt tisztázva a Mantskovit-féle vizsolyi nyomda és a Klöss nyomda kapcsolata is.

Kemény Lajos⁶¹ nyomán feltételezték, hogy Klöss Gutgesell nyomdafelszereléséből is részesülve alapított Bártfán nyomdát.⁶² Gulyás Pál is elfogadta ezt a nézetet, Fitz József szerint viszont Klöss a vizsolyi Mantskovit nyomda megszűnését követően, sőt, még egy ideig azzal párhuzamosan a vizsolyi anyagból alapította nyomdáját.⁶³ Gulyás Pál szerint feltevését, hogy Fischer apósától, Klössstől kapta a felszerelést, az a tény támasztja alá, hogy Fischer "könyvdíszjeinek némelyike régi ismerősünk a Bornemisza-Mantskovit és Gutgesell-féle sajtók termékeiből."⁶⁴ Ez a megállapítás nagy vonalaiban igaz is, csak hogy Fischernél nem találkozhatunk a Mantskovit műhelyből származó díszekkel és nyomdai cifrákkal – hiszen ezek Klössnél maradtak Bártfán – annál inkább a Bornemisza-Mantskovit műhely betűivel.

A szóban forgó nyomdafelszerelések összehasonlító vizsgálata azóta kimutatta, hogy Klöss teljesen a Gutgesellétől és Mantskovitétől független, saját készlettel és

díszekkel kezdett nyomtatni, betűiben semmi hasonlóságot nem lehet felfedezni Gutgesellével.⁶⁵ A tipográfiai anyag összehasonlítása cáfolta azt a korábbi véleményt, amely szerint Klöss Gutgesell készletével dolgozott volna tovább. A nyomdai készlet mást mutat: Gutgesell háromféle, jellegzetes metszésű antikva szövegtípusára halála után egyetlen hazai műhelyben sem sikerült ráakadni, holott mindhárom igen jó állapotban volt még. Más a helyzet Gutgesell díszével, amelyek több, mint egy évtizednyi lappangás után valóban felbukkantak, ha nem is Klöss nyomtatványain, de szükségképpen az ő közvetítésével – Johann Fischernél. Lehetséges, hogy Klöss magához váltotta Gutgesell díszait, talán már Fischer számára vette meg a Gutgesell-felszerelésből mindazt, amit most mint Gutgeselltől származó díszanyagot, rekonstruálni lehet. Azok a díszek ugyanis, amelyekkel Fischer és utóda, Fest nyomtatványait díszítette, kettő kivételével (a tízből) mind Gutgesell felszereléséből valók.⁶⁶ Ha átmenetileg Klösshöz kerültek is, ő ezeket soha nem használta. Gutgesell betűinek eltűnésére az is lehetséges magyarázat, hogy a betűanyagot be lehetett önteni, az értékes ólomanyagot nyersanyagként – betűöntés céljára – el lehetett adni.

A Fischer-Fest nyomda tíz könyvdíszéből tehát nyolc Gutgeselltől származik, és ugyancsak tőle származik a nyomdai cífráknál huszonhárom közül öt darab⁶⁷ és a négy közül háromféle méretű, sávozott iniciálésorozat.⁶⁸

Ugyancsak megállapítható, hogy az a betűkészlet, amelyet Fischer használt, Klöss betűanyagából származik: Fischer Klöss öt szövegtípusából és négy kiemelő sorozatából kapott egy-egy részt, de úgy, hogy ugyanezekből a típusokból Bártfán Klössnek továbbra is maradt.⁶⁹ E kilenc sorozatból öt Mantskovit vizsolyi műhelyéből származott át Klösshöz – kilenc év lappangás után – 1608 táján.⁷⁰ Nem helytálló viszont Gulyás Pálnak az a megállapítása, amely szerint a vizsolyi díszek kerültek Klöss közvetítésével vejéhez Kassára.⁷¹ Jobban megvizsgálva ilyenet egyetlenegy sem találni, bár kétségtelen, hogy pl. Fischer VII. és VIII. dísze valóban megvolt – Vizsolyból – Klössnek is, de ezek továbbra is nála maradtak Bártfán. Itt csak hasonlóságokról lehet szó, nem azonosságról, akárcsak a sávozott iniciálék esetében, amelyekhez hasonló (bár kissé eltérő rajzú), szintén volt Klössnek és még több más korabeli nyomdásznak is. E díszek, iniciálék és nyomdai cifrák egyaránt öntvények, klisék voltak, szemben az illusztrációk között regisztrált, egyedileg metszett fadúcokkal. Éppen ezért a készletvándorlás kérdését igen óvatosan és körültekintően kell mérlegelni!

A Fischer-Fest nyomda teljes anyagát tekintve, sem Klössstől, sem Gutgeselltől nem ismert az az iniciálé, amelyből csak egy betűvel találkozunk.⁷² Ismeretlen eredetű a nyomdai cifrák nagyobbik része és az a Festnél feltűnő kurzív típus, amely 1617-től van használatban, bár már ekkor sem lehetett új. Ugyancsak ismeretlen eredetű Fest 1622-ben használt, eléggé kopott, vadászó Dianát ábrázoló fejléce, az oroszlános magyar címer és két naptárkép az illusztrációk közül.⁷³

Ugyanakkor, amint már utaltunk rá, Gutgesellnek nem teljes díszítőanyaga került Fischerhez. A Bártfa város vademberek őrizte címerét ábrázoló dúcnak⁷⁴ nyoma veszett, és egy, a nyomdai cífráknál jóval nagyobb Aldus-levelnek szintén. Cifrái egyébként mind Fischerhez kerültek.

Ezzel a részben Gutgeselltől, részben Klösstől származó és kis részében ismeretlen eredetű anyaggal dolgozott 1610 éa 1614 között Johann Fischer, majd halála után Johann Fest 1614 és 1622 között. A fent leírtakon kívül egy üstököst⁷⁵ ábrázoló illusztráció s öt címer díszítette még Fischer, ill. Fest kiadványait. Míg a címerek közül az oroszlános magyar címer minden bizonnyal a nyomda tulajdona volt,⁷⁶ addig a másik négy családi címer lévén,⁷⁷ a korabeli gyakorlat szerint a megrendelő család tulajdonát képező, fametszetes dúc volt, amelyet csak kölcsönadtak a nyomdásznak (két Thurzó, egy Marussy és egy Bocatius-címer). Tehát pl. Bocatius címere esetében sem készletvándorlásról van szó, amikor hol Nikolaus Müller, hol Johann Fest, hol a Schultz műhely nyomtatványain jelenik meg ugyanaz a metszet.⁷⁸

Amikor Fest 1622-ben utód nélkül egész házanépével együtt pestisben meghalt, munkáját Kassán a Lőcséről áttelepülő Daniel Schultz folytatta, a korábbi, Lőcséről már ismert nyomdafelszerelésével. A Fest-féle műhely anyaga ekkor egy időre eltűnt: 1623-ban és 1624-ben nincs nyoma, hogy e felszerelés darabjai használatban lettek volna. Valószínű, hogy a pestises háznál szokásos fertőtlenítő eljárás kívánta meg, hogy az anyag egy ideig használaton kívül maradjon. Úgy látszik, ez alól a korlátozás alól a nyomdai felszerelés 1625-ben szabadult fel, amikortól ismét pontosan nyomon követhető Fest felszerelésének sorsa.

A nyomdafelszerelés két nagyobb részre osztva, részben a kassai utódhoz, Schultzhoz került, részben a nyomdáját ekkortájt alapító Lorenz Brewer lőcsei könyvkötő és könyvkereskedő. Mindkettőjükénél 1625-ben tűnnek fel a Fest nyomda maradványai. Schultzhoz került a Fischer-Fest nyomda díszei közül öt darab,⁷⁹ míg a betűk közül semmi sem.

Nagyobb rész került Brewerhez: négy dísz, három iniciálésorozat, öt szövegtípus – vagyis a szövegbetűkből a görög kivételével mind.⁸⁰ Nincs nyoma a továbbiakban, – vagy megsemmisült, vagy túlságosan rossz állapotban volt – a fraktur kiemelőknek, a görög szövegtípusnak, az antikva kiemelőknek, az egyetlen betűből álló, negyedik iniciálésorozatnak, a IV. könyvdísznek és a két naptárképnek.

A nyomdafelszerelés vándorlását áttekintő táblázatban ugyan nincs feltüntetve, de az illusztrációk közül a 8. számú, Magyarország oroszlános címere⁸¹ ugyancsak Lőcsére került, és még évtizedekig díszítette a híres lőcsei kalendáriumok címlapját. A nyomdai cifráknak kb. fele szintén Lőcsére került.⁸² Az illusztrációk közül az üstökös képe egyedül, alkalmi jellege miatt természetesen nem bukkant fel többé.

A Fischer-Fest nyomda működése a 17. századi Kassa különösen mozgalmas éveire esik. Kiadványai közül nem egynek kiemelkedő kultúrtörténeti, történeti értéke van. A kiadványok nyomdai színvonala közepes, nem egységes, ami nem meglepő, hiszen maga a felszerelés is több forrásból származott, és már használt volt. Jelentőségét abban kell látnunk, hogy ez a műhely – amely egyébként a 17. század első hazai nyomdaalapítása volt – teremtette meg Kassán a nyomdászat folyamatosságát.

KIADVÁNYOK JEGYZÉKE

Johann Fischer nyomtatványai:

1610

1. RMNy 997

Kalendarium ... 1611-re – Prognosztikon

Cassan 1610 Fischer $A^8-D^8=[32]$ fol. - 16⁰

Sztripszky I 1866/73

OSZK /tör./

2. RMNy 996

Apologia pro synodo Solnensi

Cassoviae MDCX, Fischer $A-C D^2 = [2]+26$ pag. - 4⁰

Szabó, RMK II 334

MTAK, OSZK /foto/

1611

3. RMNy 1014

Bocatus redivivus.

(Cassoviae 1611) [Fischer.] (a),A-G+?=[16]+112[+?] pag. - 8⁰

Sztripszky II 2697/245; Čaplovič 455

MTAK, OSZK /foto/

4. RMNy 1015

Fabricius, Georgius: Georgi Fabrici Secundi Falcoberga-Silesii poeatae...

Cassoviae (1611) Fischer)(, A-I=[8]+72pag. - 4⁰

Szabó, RMK II 339

OSZK

5. RMNy 1016

Galeotto Marzio: Salomon Hungaricus vel de Matthiae Corvini

Cassoviae MDCXI Fischerus (a)⁸-(b)⁸, A-G=[32]+104+[8] pag. - 8⁰

Szabó, RMK II 340

OSZK

6. RMNy 1017

Kalendarium... 1612-re – Prognosztikon

Cassan [1611] Fischer $A^8-D^8=[32]$ fol. - 16⁰

Sztripszky I 1867/74

OSZK /cs./, EK

7. RMNy 1018
 Kürti István [transl.]: Az elő Istenhez való aieitatos imatsagokat...
 Cassan MDCXI Fischer (a)-(b), A-Z, Aa-zz^(8 et 4); Aaa²=[24]+547+[8]
 pag. - 12⁰
 Szabó, RMK I 429
 OSZK /cs/, Bp. Ráday
8. RMNy 1019
 Mátyás II.: Diploma regium in qua causae exeditionis contra Bathoreum.
 Cassoviae 1611 Fischer
 Sztripszky II 2702/250
 pld.: -

1612

9. RMNy 1032
 Bocatius, Joannes: Militia S. Georgii
 Cassoviae (1612) [Fischer] A⁸B⁴=[12]fol. - 8⁰
 Szabó, RMK II 346
 OSZK
10. RMNy 1033
 Bocatius, Joannes: Militia vel ordo S. Ioannis
 Cassoviae (1612 Fischer) A⁸-B⁸=[16]fol. 8⁰
 Wolfenbüttel, OSZK /foto/
11. RMNy 1034
 Kalendarium...1613-ra - Prognosztikon
 Cassan [1612] Fischer A⁸B⁸+?=[24+?]fol. - 16⁰
 Sztripszky I 1871/78 és I 1872/79
 OSZK /tör./
12. RMNy 1035
 [Láni, Elias:] Malleus peniculi papistici adversus apologiam Solnensis synodi...
 Cassoviae MDCXII Fischer A-P Q²=[2]+122 pag. - 4⁰
 Szabó, RMK II 347
 OSZK, stb.
13. RMNy 1035 A
 Qvi qvae vult, dicit, quae non vult, audiet
 [Kassa 1612 Fischer] A⁴+?=[4+?]fol.-4⁰
 Sztripszky II 2701/249
 OSZK

1613

14. RMNy 1051

Kalendárium, 1614-re – Prognosztikon

Cassan [1613] Fischer $A^8 [B^8 C^8] D^8 = [32]$ fol. - 16^0

Sztripszky I 1874/81

OSZK /cs/

15. RMNy 1052

Marussy András: Faustus, felix et fortunatus.

Cassoviae MDCXIII [Fischer] $A^6 = [6]$ fol. - 4^0

Szabó, RMK II 354

EK

16. RMNy 1053

[Stöckel, Leonhard:] Confessio Christianae doctrinae – Bekantnus christlicher

Lehr – Az öt szabad városoknak... vallás tétele

Cassoviae MDCXIII Fischer $A^4 - C^4, A^4 B^4 = [20]$ fol. - 4^0

Szabó, RMK I 440, Szabó, RMK II 352+353

OSZK

17. RMNy 1054

Thury Farkas Pál: Idea christianorum Hungarorum in et sub Turcismo.

Cassoviae (1613) Fischerus $A^8 = [8]$ fol. - 8^0

Szabó, RMK II 355

MTAK, OSZK /foto/

1614

18. RMNy 1064

Alvinci Péter: Tükör.

Kassa? 1614 Fischer?

Szabó, RMK I 453

pld.: –

19. RMNy 1065

Lelki orvosság

Kassa? 1614 Fischer?

Szabó, RMK I 452

pld.: –

20. RMNy 1067

[Bocatus, Joannes:] Oratio dominica polyglottos

Cassoviae MDCXIV Fischer $A^8 = [8]$ fol. - 8^0

Szabó, RMK II 357

MTAK, OSZK /foto/

21. RMNy 1068
 Bocatius, Joannes: Psalmi CIII. Benedic anima mea Dominum
 (Cassoviae) 1614 Fischer $A^8B^4=[12]$ fol. - 8^0
 Szabó, RMK II 356
 OSZK /foto/
22. RMNy 1066
 Bocatius, Joannes: Matthiados carmina heroica
 Cassoviae (1614) "ex officina typographica Fischeri"
 OSZK Évk 1960:179 $A-E=[40]$ fol. - 8^0
 OSZK

Johar Pest nyomtatványai:

1614

23. RMNy 1069
 Kalendárium... 1615-re - Prognosztikon
 Kassán [1614] Festus $A^8+?=[8-?]$ fol. - 16^0
 Sztripszky I 1877/84
 pld.: -

1615

24. RMNy 1087
 Parentalia anniversaria in mortem... L. Feia
 Cassoviae MDCXV Festus $A^4B^4C^2=[10]$ fol. - 4^0
 Szabó, RMK II 362
 MTAK, OSZK /foto/
25. RMNy 1085
 Kalendárium... 1616-ra - Prognosztikon
 Cassan 1615 Fesztus $A^8[B^8-D^8?]=[32?]$ fol. - 16^0
 MTAK /tör./, OSZK /foto/
26. RMNy 1086
 [Kalender und Prognosticon auf ... 1616?
 Kaschau 1615 Festus] $[A^8B^8]C^8[D^8?]=[32?]$ fol. - 16^0
 MTAK /tör./, OSZK /foto/

1616

27. RMNy 1110

Bellaria poetica. Convivo nuptiali...S. Spilenberg...

(Cassoviae 1616,) Festus $A^4 = [4]$ fol. - 4^0

Szabó, RMK II 365

OSZK

28. RMNy 1111

Kalendárium és prognosztikon, 1617-re

Kassa 1616, Festus - 16^0

pld.: -

29. RMNy 1112

Lackner, Christoph: Cura regia seu consultatio paterna

Cassoviae MDCXVI Festus $A-Y Z^1 = [8]+169+[1]$ pag. - 4^0

Szabó, RMK II 367

OSZK

1617

30. RMNy 1134

Kalendárium...1618-ra - Prognosztikon

Cassan [1617] Festus $A^8-D^8 = [32]$ fol. - 16^0

Szabó, RMK I 481

OSZK /cs./

1618

31. RMNy 1155

Belleny Zsigmond [transl.]: Hieronymus. Sz. Hieronymus Szavanarolanak
...elmékedesi

Cassan 1618 Festus $(), (), A-Q R^{7+1} = [15]$ fol. - 8^0

Szabó, RMK I 480

OSZK /cs./

32. RMNy 1156

Bocadius, Joannes: Anser nuptialis, ecloga

Cassoviae MDCXVIII Festus $A^4 = [4]$ fol. - 4^0

Szabó, RMK II 379

OSZK, EK

33. RMNy 1157

[Bocadius, Joannes:] Hornus cometa 1618

Cassoviae 1618 Festus $[1]$ fol. - 425x345 mm

Szabó, RMK II 381

Levoča Arch, MTAK /foto/

34. RMNy 1158
 Genethliaca in natalem puelli... Rakoci
 [Cassoviae] 1618 [Festus] $A^4B^4=[8]$ fol. - 4^0
 Szabó, RMK II 380
 MTAK, OSZK /foto/
35. RMNy 1160
 Marussy András: Poema illustrissimo... Petro Pázmány
 Cassoviae 1618 Festus [1]fol. - 376x250 mm. - 2^0
 Szabó, RMK II 382
 Esztergom Dioec. /cs./, OSZK /foto/
36. RMNy 1159
 Kalendárium...1619-re - Prognosztikon
 Cassan [1618] Festus $A^8B^8+?=[16+?]$ fol. - 16^0
 Sztripszky I 1886/93
 Wolfenbüttel /tör./, OSZK /foto/

1619

37. RMNy 1179
 [Alvinci Péter:] Querela Hungariae - Magyarország panasza
 [Kassa 1619 Festus] $A-E+F^{3+1}=[23]$ fol. - 4^0
 Szabó, RMK I 507, II 387
 OSZK
38. RMNy 1180
 [Innocentius papa III:] (De contemptu mundi et de miseria hominis)
 [Cassoviae] (1619) [Festus] ()7, A-L=[14]+175+[1]pag. - 8^0
 OSZK Évk 1967:336
 Gyöngyös, /cs/, OSZK /foto/
39. RMNy 1181
 Kalendárium... 1620-ra - Prognosztikon
 [Cassan 1619 Festus] $[A^8B^8]C^8+?=[24+?]$ fol. - 16^0
 Wolfenbüttel /tör./, OSZK /foto/

1620

40. RMNy 1207
 [Alvinci Péter:] Machiavellizatio qua unitorum animos Iesvaster
 [Cassoviae](1620) [Festus] $[]^8=[8]$ fol. - 4^0
 BMGC 182:344
 London BL, OSZK /foto/

41. RMNy 1208
 Alvinci Péter: Resultatio plagarum castigationis
 Cassoviae MDCXX Festus A-D=[16]fol. - 4⁰
 Szabó, RMK II 400
 Bp. Ráday, OSZK, /foto/
42. RMNy 1209
 Articuli dominorum...in diaeta eorum Posooniensi
 [Cassoviae] (1620) [Festus] A¹⁴=[14]fol. - 2⁰³
 Szabó, RMK II 406; OSZK Évk 1968-69, 306, 314.
 OSZK, stb.
43. RMNy 1210
 Cserkő Mihály [transl.]: Három praedicationok az idvözült Elias Lani...
 praedicationi közül
 Cassan 1620 Festus (:)⁴, A⁸-K⁸ L⁵+?=[89+?]fol. - 8⁰
 Sztripszky I 1889/96
 Kezmarok Ev., MTAK /foto/
44. RMNy 1211
 De diaeta in specie
 [Kassa 1620? Festus] [A-E]F+?=[7]+89+? pag. +8⁰
 MKSz 1970:381.
 OSZK /tör./
45. RMNy 1212
 Illyefalvi István: Iephta, sive tragoedia Iephte
 [Kassa 1620?Festus] [A⁴B⁴C⁴+?]=[12+?]fol.-4⁰
 MKSz 1970:381
 OSZK /tör./
46. RMNy 1213
 Ilosvai [Selymes] Péter: Az híres neves Toldi Miklósnak
 jeles cselekedetiről – Insignia dvuella...
 Cassoviae 1620 Festus [A⁴B⁴]=[8]fol - 4⁰
 MKSz 1970:381-384
 OSZK /tör./
47. RMNy 1214A
 Kecskeméti C. János [transl.]: Catholicus reformatus...
 [Kassa] 1620 [Festus] (:), A-Z, Aa-Dd Ee⁴=[16]+415+[25]pag. - 8⁰
 Szabó, RMK I 499
 OSZK, stb.
48. RMNy 1216
 Milotai Nyilas István: Sz. Davidnak huzadik soltárának...
 Cassan 1620 Festus (?) (:), A-O P²=[66]fol.-4⁰
 Szabó, RMK I 501; OSZK Évk 1968/69. 306, 314
 MTAK, OSZK / foto/

49. RMNy 1219

Szepsi Csombor Márton: Europica varietas avagy tengeren való budososaban...
Cassan 1620 Festus $(^8, A^{12} - Q^{12}R^{11} + ? = [16] + 404[\text{recte}403] + [3+?])\text{pag.} - 12^0$
Szabó, RMK I 500
OSZK, stb.

50. RMNy 1220

Türck, Sebastian: Regula vitae, daß ist Regel des Lebens
Caschau MDCXX Fest $A^4E^4F^2, []^1 - [2] + 42\text{pag.} + 1\text{tab.} - 4^0$
MKSz 1963:345
Levoča Arch., MTAK /foto/

51. RMNy 1214

Kalendárium...1621-re - Prognosztikon
[Kassa 1620 Festus] $[A^8B^8]C^8[D^8]E^8 - [32]\text{fol.} - 16^0$
Sztripszky I 1892/99
OSZK /tör./

52. RMNy 1215

Leucippe és Clitophon széphistóriája
[Kassa cr. 1620 Festus] $? + A^4 + ? = [4+?]\text{fol.} - 4^0$
Sztripszky I 2174/380
OSZK /tör./

1621

53. RMNy 1248

Türck, Sebastian: Requies Abrahæ, daß ist eine... Leichpredigt.
Caschaw MDCXXI Fest $A-H = [2] + 62\text{ pag.} - 4^0$
MKSz 1963:345
Levoča Arch., MTAK /foto/

54. RMNy 1246

Kalendárium...1622-re - Prognosztikon
Kassa 1621 Fest?
MKSz 1889:231, MKSZ 1911:155
pld.: -

55. RMNy 1265

Redmeczi T. János: Az felseges Bethlen Gabornak...jotetemenyerül...
könyvetske

Cassan 1622 Festus) (, A⁴-H⁴I³+?=[8]+70[+?] pag. - 4⁰

Szabó, RMK I 523

Tirgu Mureş, OSZK /foto/

56. RMNy 1289

Vásárhelyi Gergely: Világ kezdetitől fogva iosagos és gonosz czelekedeteknek
példáinak summái

Cassan [-Kolozsvár 1622 -] 1623 [Festus-typ. Heltai]

[], A-Z, a-z, aa-zz, aaa-zzz, () = [8]+706 [recte 736] +[8] pag. - 4⁰

Szabó, RMK I 528

OSZK

NYOMDAI ANYAG LEÍRÁSA

A betűtípusok megkülönböztetésére A /antikva/, K /kurziv/, F /fraktur/, G /görög/ betűt és a húsz sornyi szöveg miliméterben megadott méretét adjuk a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően. A nagybetű előtt az illető típus sorszáma áll, amelynek sorrendjében a *Nyomdai anyag leírásában* megtalálható.

Más nyomdák felszerelésére /bártfai, lőcsei, stb./ az alábbi összeállítások alapján hivatkoztam: a detrekői, galgóci, vizsolyi nyomda anyagánál:

V. Ecsedy Judit: A Bornemisza-Mantskovit nyomda története. Bp. 1990.

a bártfai Klöss-nyomda felszerelésére:

Farkas Ágnes kéziratban lévő gyűjtése

a kassai Schultz-nyomda anyagánál:

Galli Katalin – Pavercsik Ilona: Fejezetek a kassai könyvnyomtatás történetéből = OSZK Évk. 1981. 315-348. 1.

a lőcsei Brewer-nyomda anyagánál:

Pavercsik Ilona: A lőcsei Brewer-nyomda a XVII-XVIII. században. II. rész = OSZK Évk. 1980. 439-452.

a kassai Müller-nyomda anyagánál:

V. Ecsedy Judit: A gyulafehérvári fejedelmi nyomda első korszaka = OSZK Évk. 1974-1975. 396-421. 1.

Betűk

1A 84 antikva szövegtípus. Használata:

Vizsoly (Mantskovit) ld. ott a

12A 78 típust 1590-1598

Bártfa (Klöss) a teljes típust használja,
majd egy részét Fischernek adja, a
többi nála marad

1597-1636

Kassa (Fischer)

1611-1614

(Fest)

1615-1622

Lőcse (Brewer) ld. ott az 5A 83 szöveg-
típust

1625-1632

Reprodukció: III. tábla fent

2A 72 antikva szövegtípus. Használata:

Galgóc (Mantskovit) ld. ott a 22A 73 típust 1588

Vizsoly (Mantskovit) ld. ott a 22A 73 típust 1590-1593

Bártfa (Klöss), a típus egy részét

Fischernek adja, a többi nála marad 1608-1630

Kassa (Fischer)	1611–1614
(Fest)	1615–1622
Lócse (Brewer) ld. ott a 6A 69 típust	1625–1632
Reprodukció: III. tábla lent	
3A 114 antikva szövegtípus. Használata:	
Bártfa (Klöss), a típus egy részét	
Fischernek adja, a többi nála marad	1597–1636
Kassa (Fischer)	1611–1614
(Fest)	1615–1622
Lócse (Brewer) ld. ott a 4A 114 típust	1625–1632
Reprodukció: II. tábla lent	
4A 7,5 mm kiemelő típus. Használata:	
Bártfa (Klöss), a betűk egy részét	
Fischernek adja, a többi nála marad	1597–1632
Kassa (Fischer)	1611–1614
(Fest)	1615–1622
Reprodukció: I. tábla közepen	
5A 5,5 mm kiemelő típus. Használata:	
Galgóc (Mantskovit) ld. ott a 21A 5,5 mm típust	
1588	
Vizsoly (Mantskovit) ld. ott a 21A 5,5 mm	
kiemelő típust	1590–1599
Bártfa (Klöss), a betűk egy részét	
Fischernek adja, a többi nála marad	1608–1632
Kassa (Fischer)	1611–1614
(Fest)	1615–1622
Reprodukció: II. tábla legfelül	
6A 8,5 mm kiemelő típus. Használata:	
Detrekő (Bornemisza–Mantskovit) ld.	
ott a 10A 8,5 mm kiemelő típust	1579–1584
Galgóc (Mantskovit) ld. ott a 10A 8,5 mm	
kiemelő típust	1585–1588
Vizsoly (Mantskovit) ld. ott	
a 10A 8,5 mm kiemelő típust	1590–1598
Bártfa (Klöss), a betűk egy részét	
Fischernek adja, a többi nála marad	1609–1632
Kassa (Fischer)	1611–1612[1614]
(Fest)	1616–1622
Reprodukció: I. tábla közepen	

7A 12,2 mm kiemelő típus. Használata:	
Kassa (Fischer)	1613-1614
(Fest)	1615-1620
Reprodukción: I. tábla fent	
8A 15,0 mm kiemelő típus. Használata:	
Kassa (Fischer) csak "E" betű	1613
(Fest)	-
Reprodukción: I. tábla legfelül	
9K 86 kurzív szövegtípus. Használata:	
Kassa (Fischer)	-
(Fest)	1617-1622
Löcse (Brewer) ld. ott a 7K 85 típust	1625-1635
Reprodukción: IV. tábla lent	
10F 85 fraktur szövegtípus. Használata:	
Bártfa (Klöss) a típus egy részét	
Fischernek adja, a többi nála marad	1616-1632
Kassa (Fischer)	1611-1613
(Fest)	1616-1622
Löcse (Brewer) ld. ott a 15F85 típust	1626-1684
Reprodukción: IV. tábla fent	
11G 85 görög szövegtípus. Használata:	
Bártfa (Klöss), a betűk egy részét	
Fischernek adja, a többi nála marad	1597-1632
Kassa (Fischer)	1612-1614
(Fest)	1616-1620
Reprodukción: IV. tábla közén	
12F 4,0 mm fraktur kiemelő típus. Használata:	
Kassa (Fischer) csak néhány betű	1613
(Fest)	-
Reprodukción: IV. tábla közén	
13F 7,0 mm fraktur kiemelő típus. Használata:	
Kassa (Fischer) csak D betű	1613
(Fest)	-
Reprodukción: IV. tábla közén	

14A 6,0 mm kiemelő típus. Használata:
Kassa (Fischer) 1611-1613
(Fest) -
Reprodukció: I. tábla lent

15A 6,5 mm kiemelő típus. Használata:
Detrekő (Bornemisza-Mantskovit) ld. ott
a 9A 6,5 mm kiemelő típust 1579-1584
Galgóc (Mantskovit) ld. ott a 9A 6,5 mm
kiemelő típust 1585-1588
Vizsoly (Mantskovit) ld. ott a 9A 6,5 mm
kiemelő típust 1590-1598
Bártfa (Klöss) a teljes betűsorozat nála
marad, csak a számjegyeket adja Fischernek 1609-1632
Kassa (Fischer) csak a számjegyek 1610-1614
(Fest) csak a számjegyek 1615-1622
Reprodukció: II. tábla fent

Iniciálék

a sorozat 17x17 mm-es sávozott, keret nélküli. Használata:
Bártfa (Gutgesell) 1577-1599
Kassa (Fischer) 1611-1613
(Fest) 1615-1622
Lócse (Brewer) ld. ott az "a" sorozatot 1625-1729
Reprodukció: V. tábla

b sorozat 25x26 mm-es sávozott, keret nélküli. Használata:
Bártfa (Gutgesell) 1577-1599
Kassa (Fischer) 1611-1613
(Fest) 1615-1622
Lócse (Brewer) ld. ott az "f" sorozatot 1627-1707
Reprodukció: VI. tábla fent

c sorozat 21x22 mm-es sávozott, keret nélküli. Használata:
Bártfa (Gutgesell) 1577-1599
Kassa (Fischer) 1612
(Fest) 1616-1620
Lócse (Brewer) ld. ott a "b" sorozatot 1627-1707
Reprodukció: VII. tábla fent

d sorozat 13x13 mm-es, keret nélküli, finom vonalakkal
díszített iniciálé, csak "P" betű

Kassa (Fischer)

(Fest)

-
1618

Reprodukció: VI. tábla lent

Nyomdai cifrák

A	5x4,7 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611
	(B tükörcépe)	(Fest)	1615-1622
B	5x4,7 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611
	(A tükörcépe)	(Fest)	1615-1622
C	5,5x4,8 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611
	(D tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
D	5,5x4,8 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611
	(C tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
E	5,5x5,5 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1614
	(F tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
F	5,5x5,5 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1614
	(E tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
G	6x5,3 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1614
	(H tükörcépe)	(Fest)	1618-1622
H	6x5,3 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1614
	(G tükörcépe)	(Fest)	1618-1622
I	5,6x5,8 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1613
	(J tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
J	5,6x5,8 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1613
	(I tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
K	5,5x5,7 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1613
	(L tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
L	5,5x5,7 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1613
	(K tükörcépe)	(Fest)	1615-1620
M	3,5x7 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1612-1613
	(Fest)		1615-1622
N	3,5x2,2 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1611-1614
	(Fest)		1618-1622
O	4,3x6,2 mm	Használata: Kassa (Fischer)	1614
	(Fest)		1615-1622
P	7x4 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
	(Fest)		1618-1622
Q	4,2x3 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
	(Fest)		1620-1622

R	5x5,8 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
		(Fest)	1618-1622
S	3,8x9 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
		(Fest)	1620
T	4x4 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
		(Fest)	1620
U	5,7x5,5 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
		(Fest)	1620-1622
V	1,5x4 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
		(Fest)	1620
W	5x8 mm	Használata: Kassa (Fischer)	-
		(Fest)	1620-1622

Reprodukció: V., VII. és XI. tábla

Könyvdíszek

I. Indadíszes, szőlőfürtös fejléc, közepén volutás fejjel.

Mérete: 16x68 mm

Használata: Bártfa (Gutgesell)	-1595-1599-
Kassa (Fischer)	1611-1614
(Fest)	1615-1622
Lőcse (Brewer) ld. ott a XII. dísz	1625-1684

Reprodukció: VIII. tábla fent

II. Sávozott, stilizált levelekből összeállított záródísz.

Mérete: 35x38 mm

Használata: Bártfa (Gutgesell)	-1597-
Kassa (Fischer)	1611-1612
(Fest)	1620
Kassa (Schultz) ld. ott a XV. dísz	1625-1634, 1659-1677

Reprodukció: VIII. tábla közepén

III. Stilizált levelekből összeállított, arabeszkes záródísz.

Mérete: 42x57 mm

Használata: Bártfa (Gutgesell)	-1596-1599-
Kassa (Fischer)	1612-1613
(Fest)	1615-1620
Lőcse (Brewer) ld. ott a XI. dísz	1630-1663

Reprodukció: VIII. tábla közepén fent

- IV. Arabeszkés záródísz.
 Mérete: 35x31 mm
 Használata: Kassa (Fischer) 1613
 (Fest) -
 Reprodukció: VIII. tábla középén lent
- V. Szív alakú, arabeszkés záródísz.
 Mérete: 34x39 mm
 Használata: Bártfa (Gutgesell) 1595-1598
 Kassa (Fischer) 1611
 (Fest) 1616-1622
 Kassa (Schultz) ld. ott a XIII. dísz 1625-1634, 1659-1668
 Reprodukció: VIII. tábla középén lent
- VI. Arabeszkés, négyzet alakú záródísz.
 Mérete: 47x47 mm
 Használata: Bártfa (Gutgesell) -1595-
 Kassa (Fischer) 1611-1612
 (Fest) 1620
 Kassa (Schultz) ld. ott a IX. dísz 1625-1634, 1659-1671
 Reprodukció: VIII. tábla lent
- VII. Arabeszkés záródísz.
 Mérete: 36x40 mm
 Használata: Bártfa (Gutgesell) 1578-1599
 Kassa (Fischer) 1611-1614
 (Fest) 1616-1620
 Lócse (Brewer) ld. ott a XIV. dísz 1629-1655
 Reprodukció: IX. tábla középén fent
- VIII. Háromszög alakú, arabeszkés záródísz.
 Mérete: 32x42 mm
 Használata: Bártfa (Gutgesell) 1597
 Kassa (Fischer) -
 (Fest) 1615-1620
 Kassa (Schultz) ld. ott a XII. dísz 1625-1634, 1659
 Reprodukció: IX. tábla középén lent

IX. Hat, párosával szembeforduló, madárfejhez hasonlító dísz.

Mérete: 20x20 mm

Használata: Bártfa (Gutgesell)	-1598-
Kassa (Fischer)	1611-1613
(Fest)	1618
Lócse (Brewer) ld. ott az V. dísz	1625-1667

Reprodukció: IX. tábla lent

X. Keretezett fejléc, vadászó Diána.

Mérete: 21x87 mm

Használata: Kassa (Fischer)	-
(Fest)	1622
Kassa (Schultz) ld. ott a XIV. dísz	1626

Reprodukció: XI. tábla fent

Illusztrációk

1. ill. "Halak" naptárkép.

Mérete: 19x25 mm (sérült)

Használata: Kassa (Fischer)	-
(Fest)	1616

Reprodukció: IX. tábla fent

2. ill. "Oroszlán" naptárkép.

Mérete: 18x59 mm

Használata: Kassa (Fischer)	-
(Fest)	1617

Reprodukció: IX. tábla legalul

3. ill. Üstökös fametszetes rajza.

Mérete: 90x35 mm

Használata: Kassa (Fischer)	-
(Fest)	1618

Reprodukció: IX. tábla középen (kicsinyítve)

4. ill. Thurzó György nádor fametszetes címere.

Mérete: 32x30 mm

Használata: Kassa (Fischer)	1612
(Fest)	-

Reprodukció: X. tábla fent

5. ill. Johannes Bocatius fametszetes címere.
 Mérete: 84x66 mm
 Használata: Kassa (Fischer) 1611
 (Fest) -
 Kassa (Müller) ld. ott a IX. dísz 1621
 Kassa (Schultz) 1625
 Reprodukció: X. tábla fent
6. ill. Marussy András fametszetes címere.
 Mérete: 82x53 mm
 Használata: Kassa (Fischer) 1613
 (Fest) 1618
 Reprodukció: X. tábla lent
7. ill. A Thurzó-család szepesi ágának fametszetes grófi címere.
 Mérete: 57x51 mm
 Használata: Kassa (Fischer) -
 (Fest) 1618
 Reprodukció: X. tábla lent
8. ill. Magyarország oroszlános, fametszetes címere.
 Mérete: 44x57 mm
 Használata: Kassa (Fischer) -
 (Fest) 1619
 Lócse (Brewer) ld. ott az 1. ill. 1625-1708
 Reprodukció: XI. tábla középen

Áttekintés a nyomdafelszerelés vándorlásáról

		Vizsoly / Mantskovit	Bártfa / Klöss	Bártfa / Gutgesell	Kassa / Fischer-Fest	Kassa / Müller	Kassa / Schultz	Lócse / Brewer
B e t ű k	1 A	+	+		+			+
	2 A	+	+		+			+
	3 A	+	+		+			+
	4 A		+		+			
	5 A	+	+		+			
	6 A	+	+		+			
	7 A				+			
	8 A				+			
	9 K				+			+
	10 F		+		+			+
	11 G		+		+			
	12 F				+			
	13 F				+			
	14 A				+			
	15 A	+	+		+			
Iniciálék	a			+	+			+
	b			+	+			+
	c			+	+			+
	d				+			
D í s z e k	I			+	+			+
	II			+	+		+	
	III			+	+			+
	IV				+			
	V			+	+		+	
	VI			+	+		+	
	VII			+	+			+
	VIII			+	+		+	
	IX			+	+			+
	X				+		+	

JEGYZETEK

1. RMNy 160; Magyar Könyvszemle 1975. 481.
2. A könyvkereskedő Johannes Gallen, akinek működéséről 1581–1583 között van adatunk, ld. Kemény Lajos: *Kassa XVII. századbeli könyvnyomtatói*. = Magyar Könyvszemle 1889. 228–229. i.
3. *Kassai könyvnyomtatók életrajzához*. Magyar Könyvszemle. 1902. 535–536. l.
4. Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 230. – Soltesz Zoltánné: *A XVI. századi bártfai nyomtatványok könyvdíszei*. Magyar Könyvszemle 1956. 230–244. l.
5. Kemény Lajos: *Kassa XVII. századbeli...* 228–235. l. (A tanács jegyzőkönyvének 1610. július 23-i bejegyzése.)
6. Kemény Lajos: *Kassa város levéltárából*. = Tört. Tár 1889. 200. l.
7. RMNy 996 (A városi tanács jegyzőkönyvének 1610. december 2-i bejegyzése: "Johannes Fischer typographus offert primitias artis suae, hic apud nos inchoata calendaria sat.")
8. Kemény Lajos: *Kassa XVII. századbeli...* 230. l. (Idézi a városi tanács jegyzőkönyvének 1612. május 17-i bejegyzését: "Johannes Fischer typographus petit sibi concedi ad habitandum domum Pauli Tischler in foro. Concidetur, sit diligens in labore et munde asservet domum, sine praesentio domini iudicis nihil eadificet.")
9. RMNy 1017, RMNy 1034, RMNy 1051, RMNy 1069, RMNy 1085, RMNy 1134, RMNy 1159, RMNy 1181, RMNy 1214
10. RMNy 1053. Kemény Lajos: *Kassa XVII. századbeli...* 230. l. (Idézi a városi tanács 1613. július 29-i bejegyzését: "Az könyvnyomtató nyomtatta Articulus fidei numero 200 és kér tüle fl. 15., dentur fl. 12.")
11. RMNy 1034
12. RMNy 1033, B5b–B6a (52. vers)
13. RMNy 1035-höz írt előszavában.
14. Gulyás Pál: *A könyv sorsa Magyarországon*. II. Bp. 1961. 113. l.
15. MKSz 1905. 83. l.
16. Kemény Lajos: *Adalékok a kassai könyvmásolók, könyvkereskedők és könyvnyomtatók történetéhez*. = Magyar Könyvszemle 1910. 191. l.
17. RMNy 1066
18. Fazakas József: *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára I–III. kötetéhez*. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1960. Bp. 1962. 179–180. l.
19. RMNy 1069
20. Kemény Lajos: *Kassai könyvnyomtatók...* Magyar Könyvszemle 1902. 535–536. l. (Idézi az 1615. január 7-i anyakönyvi bejegyzést: "Eodem die Johannes Fest buchdrucker nimbt zur Eh fraw Elizabeth des Hans Fischer buchdruckers allhier seelig hinterlassene wittib.")
21. Kemény Lajos: *A kassai könyvsajtó történetéhez*. = Magyar Könyvszemle 1905. 83. l.
22. Kemény Lajos: *Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához*. = Magyar Könyvszemle. 1895. 337. l. (Idézi a városi tanács jegyzőkönyvének bejegyzését: "Typographus Joannes Fest fastes ad instantiam plurimorum nobilium in nova forma, in quarto excudisse se dicit et inclytae huic civitati dedicatos offerendo, operae huius et impensarum in eam factorum recompensationem aliquam petit. Decisitur, quod pro compensatione operae eius dari debeant 3 cubuli frumenti et 3 florenos.") – RMNy 1159
23. RMNy 1246; Ján Čaplovič bibliográfiájában (Bibliografia tlačí v ydaných na Slovensku do roku 1700. Diel 1. Martin 1972. c. 498. l.) feltételesen a Müller-kiadványokhoz sorolta, de minthogy 1621/22 telén még Fest is javában dolgozott, így feltételezhető, hogy a korábbi naptárakhoz hasonlóan, ezt is Fest nyomtatta.
24. RMNy 1214; Kemény Lajos: *Pótlások Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárak I. kötetéhez*. = Magyar Könyvszemle 1911. 154–155. l.
25. RMNy 1246
26. Fallenbüchl Zoltán: *A Magyar Kamara és a könyvek*. = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1968/1969. Bp. 1971. 306. l., 314. l. (Talán Alvinci: Machiavellisatio c. röpiratának kinyomtatásáért?)
27. RMNy 1209
28. RMNy 1216
29. RMNy 1289, előszó.

30. Kemény Lajos: *Kassa XVII. századbeli...* 231. és Gulyás Pál: *A könyv sorsa...* II. 1541.
31. Čaplovič, Ján: *Bibliografia...* c. 4981.
32. V. Ecsedy Judit: *Nyomdatörténeti érdekességek Vásárhelyi Gergely utolsó művében.* = Magyar Könyvszemle 1983. 272–2761.
33. Gulyás Pál: *A könyv sorsa...* II. 115–1161.
34. Ecsedy Judit: *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda eredete.* Magyar Könyvszemle 1975. 9–241.
35. Galli Katalin – Pavercsik Ilona: *Fejezetek a kassai könyvnyomtatás történetéből.* = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1981. Bp. 1983. 309–3521.
36. RMNy 1035
37. Galli Katalin – Pavercsik Ilona i.m. 3131.
38. Magyar Könyvszemle 1889. 2301.
39. RMNy 1035
40. RMNy 1209
41. RMNy 1086
41. Ld. Csonka Ferenc tanulmányát Bocatius János: *"Öt év börtönben"* c. művéhez. Bp. 1985. 2061.
43. RMNy 1245
44. RMNy 1032 és RMNy 1033
45. RMNy 1157
46. Kemény Lajos: *Horus Cometa.* = Magyar Könyvszemle 1892. 3801. és Hajnóczy Iván: *Bocatius János műve: Horus Cometa, 1618.* Magyar Könyvszemle 1941. 186–1891.
47. RMNy 1219
48. RMNy 1038 (A németországi Oppenheimben készült, tehát nem Fest-nyomatvány!)
49. RMNy 1214A
50. RMNy 1067
51. Az első Magyarországon nyomtatott, angol nyelvű szöveg = Magyar Könyvszemle 1969. 149–1511.
52. RMNy 1213
53. RMNy 1435
54. RMNy 1212, RMNy 1215, RMNy 1211. – ld. a töredékekről Csanda Sándor: *Ismeretlen régi kassai magyar nyelvű nyomtatványok.* = Magyar Könyvszemle 1970. 381–3871.
- 54a RMNy 1179
55. RMNy 1202
56. RMNy 1207
57. RMNy 1208
58. RMNy 1289
59. RMNy 1209
60. Fallenbüchl Zoltán i.m. 306., 3141.
61. Kemény Lajos: *Kassa XVII. századbeli...* 2301.
62. Gulyás Pál: *A könyvnyomtatás...* 2301. és Soltész Zoltánné i.m. 230–2441.
63. Gulyás, uo. és Fitz József: *A magyarországi nyomdászati, könyvkiadás és könyvkereskedelelem története.* Bp. 1967. 2511.
64. Gulyás Pál: *A könyv sorsa...* II. 1121. Az általa említett élesmetszésű, kerek antikvák éppen a Klösstől kapott típusok egyike.
65. Farkas Ágnes összeállítása a bártfai Klöss nyomda felszereléséről (Kéziratban) – V. Ecsedy Judit: *A Bornemisza–Mantskovit nyomda története.* Bp. 1990. 33–341.
66. A Gutgeselltól származó könyvdíszek a Fischer-Fest nyomda I–III., és V–IX. díszei.
67. A, B, C, D és U jelű nyomdai cifrák.
68. Az a, b és c iniciálésorozat.
69. A Klösstől származó 9 betűtípus: 1A 84, 2A 72, 3A 114, 10F 85, 11G 85 szöveg- és a 4A, 5A, 15A kiemelő típus.
70. Ebből az alábbi öt származott eredetileg Mantskovittól: 1A 84, 2A 72 szöveg- és az 5A, 6A, 15A kiemelőtípus.
71. Gulyás Pál: *A könyv sorsa...* II. 1121.
72. A d sorozatból csak egy P iniciálé ismert.
73. A 9K86 kurzív típus, a X. könyvdísz és az 1., 2., 8. illusztráció.
74. Soltész Zoltánné: *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században.* Bp. 1961. LIX. t. 91.
75. 3. illusztráció

76. 8. illusztráció
 77. A 4., 5., 6. és 7. illusztráció
 78. Bocatius címerét (5. ill.) a kassai Müller nyomdász 1621-ben, az ugyancsak kassai Schultz 1625-ben használta.
 79. Galli Katalin – Pavercsik Ilona i.m. csak négyet azonosított. Hozzá kell azonban számítanunk ötödikként a Fischer-Fest műhely VI. díszét is, amelyhez hasonló volt ugyan – kissé durvább metszésben – korábban is Schultznak még Lőcsén, de 1625-ben a Fischer-Fest dísz birtokába jutva, a továbbiakban előszeretettel ezt használta.
 80. Pavercsik Ilona: *A lőcsei Brewer-nyomda a XVII–XVIII. században*. II. rész. = Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1980. Bp. 1982. 439–452l.
 81. A 8. ill. Erre már Fazakas József is felfigyelt (*Pótlások...* = Magyar Könyvszemle 1967. 336l.), és közölte Pavercsik Ilona is, i.m. 439–452l.
 82. Pavercsik Ilona uo. 9-féle közös nyomdai cífrát azonosított.

THE ACTIVITY OF THE PRINTING OFFICE IN KASSA DURING THE YEARS 1610–1622

Á. FARKAS – J. V. ECSEDY

Regular printing activity began in Kassa (Košice, Slovakia) in 1610 when Johann Fischer settled in this Upper Hungarian town. While the cultural life of the town was encouraged by its flourishing trade and commerce, the importance of the town was further increased by the political movements of Gábor Bethlen. Therefore, it was not by chance that from 1610 on – until our days – there has always been a typography working in Kassa (Košice).

The authors have collected and confronted the contributions written during the past hundred years on printing in Kassa; mostly publications of archive materials. They give a complete list of the publications of the printing office and also give the reconstruction of the printing equipment in reproductions. Although the activity of Fischer (and his successor Johann Fest) cover but 13 years, this printing office is connected with so many ties to other Upper Hungarian typographies that it was worth while giving the antecedents and afterlife of the reconstructed printing equipments (type faces, initial letters, ornaments, etc.).

As the reconstruction of printing types and ornaments prove, the origins of the Kassa (Košice) printing office derive partly from the typographical material of Vizsoly and partly from the two printing offices in Bártfa (Bardejov, Slovakia). Similarly, the reconstructions show that parts of the material used in Kassa by the printers Fischer and Fest were later acquired by the Brewer family being printers in Lőcse (Levoca, Slovakia).

E

8A

ACDEHIMN

7A

O P Q R

A C E G H I M N P S

6A

A B C C D E F G H I K L M

4A

M N O O[˘] O[˘] P Q R S T

V X Y Z =

DIÆ

14A

I. tábla

A Fischer-Fest nyomda kiemelő típusai

8A, 7A, 6A, 4A, 14A

A B C D E F G H I K L L M N O Ö P
5A Q R S T V X Y Z.,

15A 0 1 2 3 4 6 7 8 9.

A Æ B C D E F G H I K L M N O P Q Q R
S T V W X Y Z A B C D E G H I L M N O P Q R T
v x z a á à ã ä å æ b c d e é è ë ê Û Ü Æ G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z
3A Æ G H I J K L M N O P Q R S T U V W X Y Z & ¶ 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9., : ; (

ékesítik az Egyházi űolgálatot, és jó lelki esmér-
tel meg tartathatnak. Az mineműek, bizonyos
innepek, eneknek, űent írásnak olvasási, és az Vr
vaczorájának ki űolgáltatása mellé adatot imatfá-
gok. Ismét, az Egyházi űolgáknak kiválképen
való ruhazatt yok, és tőb sokak: az mellyeket no-
ha bűnnékül el hagyhatnak, az igazán és jól ren-
deltetet Ecclésiákban, mindazon által, mivel hogy

II. tábla

A Fischer-Fest nyomda kiemelő típusai /5A, 15A/ és legnagyobb fokozatú
antikva szövegtípusa /3A/

A Æ B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V W X Z a á ä

ä å æ b c d e é ê ë ì í î ï j k l m n ñ o ó ô õ

ö œ p q r s ſ ſ ſ ſ ſ t u û ü v w y x z Æ & 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9

• ; : > ! - () * † ‡ § ¨ © ª « » ¼ ½ ¾

⌘ ⌙ ⌚ ⌛ ⌜ ⌝ ⌞ ⌟ ⌠ ⌡ ⌢ ⌣ ⌤ ⌥ ⌦ ⌧ ⌨ 〈 〉 ⌫ ⌬ ⌭ ⌮ ⌯ ⌰ ⌱ ⌲ ⌳ ⌴ ⌵ ⌶ ⌷ ⌸ ⌹ ⌺ ⌻ ⌼ ⌽ ⌾ ⌿

初 頁 1A

Az tisztátalan személynél hagyatott gyermekeknek is bűnözők és jó gondviseledek vagyon. Az Zuchthausrol (az deakok nevezik Domg disciplinaris) így érez. Mivel hogy minden helyeken de főképpen ók és zöndök találnak affele el veremedet fak, kik anyóknak, anyóknak ha a voekal semmit nem gondolvan minden féle gonos czelekederekre ugyan

A B C D E F G H I K L M N O P R S T V W X Z A C D E G H I K L M

N O S T U V X a ä æ b c d e é é f g h i k l m n o ó ô õ p q r s ſ ſ t u û

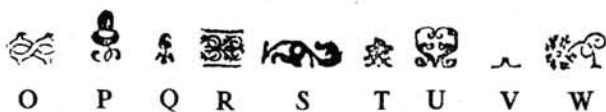
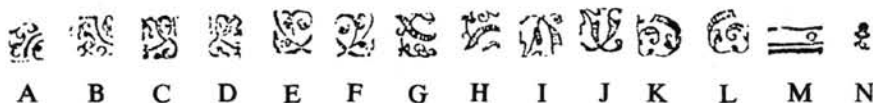
v y z Æ & 1 2 3 4 5 6 7 8 9 . ? : 2A

S Okképen foltak régen az Poetak
Az arany gyapiat bűp eneklesekben.
Colchis bűgerben helyet ók aillatuan,
Hirefiteni;
Ily draga kénczért draga nyereségért
Acsonnak fia mene faradozua,

III. tábla
A Fischer-Fest nyomda két kisebb fokozatú antikva szövegtípusa
1A, 2A

a

V. tábla

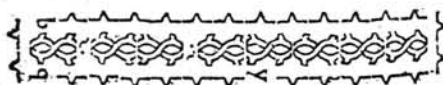
A nyomda "a" iniciálésorozata és nyomdai cifrái:

A B C D E F G H I J K L M N O P R S T T V W

d

VI. tábla
A nyomda "b" és "d" iniciálésorozata

VII. tábla

A nyomda "c" iniciálesorozata és nyomdai cifrákból összeállított díszei

I

II

III

IV

V

VI

VIII. tábla
A nyomda könyvdíszei:
I, II, III, IV, V, VI.

1. ill.

VII

VIII

IX

3. ill.

2. ill.

IX. tábla

Könyvdíszek és illusztrációk: 1.ill., 2.ill., 3.ill., VII., VIII., IX. dísz

4. ill.

5. ill.

6. ill.

7. ill.

X. tábla
A nyomda kiadványait díszítő családi címerek:
4. ill., 5. ill., 6. ill., 7. ill.

X

8. ill.

XI. tábla

Könyvdísz és oroszlános magyar címer Johann Fest működése idejéből:

X., 8. ill.

Magyar nyelvű lóorvosló és lótenyésztő szakkönyvek a XVIII. században

FRIEDRICH ILDIKÓ

A mezőgazdaság helyzete és a kor agrárirodalma

Parlagon heverő földek ölelték körül az elnéptelenedett településeket, leromlott és megfogyatkozott az állatállomány, elvadultak a szőlők, kipusztították az erdőségeket. A török hódoltság ezt hagyta örökségként a túlélőkre. "A másfélszázados török rabságból felszabadult magyar föld valósággal kínálgatta pihent erőit az újjászülető magyar gazdasági életnek."¹

Mindenekelőtt dolgos kezekre volt szükség — a betelepítések és a peremvidék nemzetiségi lakosságának beáramlása volt hivatott megoldani e kérdést. Az új telepések munkájuk könnyítésére adókedvezményt, szerszámokat, állatokat kaptak.

A szántóföldi megmunkálás nyomán a legelők területe csökkent, sőt minőségileg is a rosszabb föld maradt az állatoknak, mivel mindenütt a jobb talajt igyekeztek művelés alá fogni.

Bár a földművelési módszerek is roppant elmaradtak voltak: kezdetleges szármakkal, tisztátalan vetőmaggal dolgoztak, mégis, úgy tűnik, hogy az állattenyésztés még ennél is rosszabb helyzetben volt. A külterjes, rideg marhatartás a magyar pusztasajátossága volt, a nyugati országokban nem ismerték e módszert. Időbe telt, míg a magyar birtokosok tudomást szereztek a különböző állatfajták — így a lovak fajtáinak jobbítási lehetőségeiről. A mezőgazdaságtól független vándor-legeltető állattartási formák lassan, de szükségszerűen kiszorultak, s helyettük kezdett meghonosodni a helyhezkötöttség, istállózás, takarmányozás.

A mezőgazdaság fejlődését azonban döntő módon maga a feudális rendszer akadályozta, mely a jobbágyot a robotterhekkkel, a nemességet a tőkehiánnyal kötötte gúzsba.

A magyar paraszt hiába dolgozott keményen, a földesúr igényeit nem tudta kielégíteni, s egyre kevesebb ideje és ereje maradt saját munkája elvégzésére. Mindez sértette a kormányzat érdekeit is, ezért Márai Terézia szükségesnek látta az úrbérendezéssel korlátozni a paraszti terheket. Lényegében e beavatkozással vette kezdetét az az új Habsburg mezőgazdasági politika, mely a felvilágosult abszolutizmus jegyében a gazdasági életet is döntő módon irányítani igyekezett.

A felvilágosult abszolutista államok gazdaságpolitikájuk megvalósításához többek között a könyvnyomtatást is felhasználták. Az egyes országok agrárírodalmának színvonala, elterjedtsége összefüggött az illető ország gazdasági fejlettségével, ill. fejletlenségével. A kelet-európai országokban a mezőgazdasági irodalom lassabban hódított tért, miután a fejletlen városoknak kisebb volt a felvevő piaca, így erősen korlátozott volt a termények értékesítési lehetősége is. A második gátló tényező a mecénás volt – ezt a szerepet vállalta el a század második felében az udvar, mely szorgalmazta a művek több nyelvre való lefordítását, eredeti – pl. magyar nyelvű szakművek megírását és az agrárírodalom megjelentetését. Nyomtatott formában, magyarra fordítva terjesztették a mezőgazdasági rendeleteket is. A kiadványok zöméről elmondhatjuk, hogy új módszerek elsajátítására ösztönöztek, az európai gazdálkodás magasabb színvonalát igyekeztek közzé tenni.

E törekvés nem volt lebecsülendő. A kezdetleges gazdálkodás egyik fő oka a szakmai tudás alacsony színvonala volt. Ehhez járult a munkaerő – és a tőkehiány, valamint a népesség alacsony szellemi szintje. A paraszt gyermeke nem részesült rendszeres iskolai oktatásban. Tudása "örökölt előítéletek, régi rossz szokások, hamis közmondások összessége. Fél minden újtól, mert hosszú időközön át azt kellett tapasztalnia, hogy minden az ő kárára van."²

A bécsi kormány által szorgalmazott felvilágosító könyvek mindenekelőtt a népek íródtak. A legjobb szakembereket kérték föl a könyvek írására, így Toldy Józsefet méhészet, Tolnay Sándort^{2a} és Louis Scottit lótenyésztés, Gallaratit és Sollenghit selyemhernyótenyésztő, Mitterpachert növényteni ismeretek írására. E könyvek tartalmazzák mind a korszerű állattartás, mind az újszerű növénytermesztés: elsősorban a len, kender, dohány, kukorica termesztésének szükséges ismérveit.

Az agrárírodalom megnövekedése része volt azoknak az állami intézkedéseknek, melyek a mezőgazdasági termelést óhajtották fellendíteni. A könyvkiadáson kívül a jobb gazdálkodás eszközei voltak még a gazdasági egyesületek – osztrák és cseh mintára igyekezett a kormányzat a magyarországi haladóbb birtokosokat egyletbe tömöríteni, nem sok sikerrel. Más rendeletekkel termelési módszereket kívántak megváltoztatni, javítani.

A mindennapi gazdálkodás során valószínűleg vajmi kevés valósult meg a korszerű elképzelésekből; első és talán legnagyobb akadály a parasztság analfabétizmusa volt, de közrejátszott a már említett gyanakvó konzervativizmus is: "Minden újítást, minden bárminemű javítást, különösen ha a földesúrtól indul ki, gyűlöli a paraszt; azal szemben csökönyös, mert tudja, hogy a földesúr haszna ellentétben van az övével, és abban azt a törekvést tételezi fel, hogy az úri jogokat az övéinek megszorításával akarja gyarapítani" – írta Berzeviczy Gergely 1819-ben.³

II. József is szkeptikusan vélekedett a könyvek gyakorlati hasznáról. Véleménye szerint a parasztnak nem volt pénze könyvre, és nem volt ideje olvasásra. A korszerű gazdálkodás jó példájával a földesúrnak kell előljárnia. Ha a paraszt fölismeri, hogy érdemes követnie az új módszereket, nyert ügye van a gazdálkodásnak.

Az uralkodó véleményét osztotta a *Szükségben segítő könyv* azon passzusa is, mely a paraszt érdektelenségét, közönyét hangsúlyozta a könyvekkel kapcsolatban:

"Továbbá, a 'mi a' gazdálkodást illeti: az egész világnak egy tartományában sem írnak annyi s olly jó könyvet a' gazdaság folytatásáru: mint felső Szakszóniában; de száz közzül is alig van még is egy paraszt ember, a' ki azokat olvasgatná."⁴

Az osztrák Wiegand könyvének fordítója, Szilágyi Sámuel viszont a magyar paraszt tudatlanságát éppen a jó szakirodalom hiányával mentegeti: "... még eddig nem olvashattak a' magok Nyelveken Gazdaságról tanító fundamentomos Írásokat, és nem igen volt módjok benne, hogy ollyan emberekkel társalkodjanak, a' kik a' Gazdaságnak természetét annak fojtatásának rendit és módját voltaképen értik, és őket azokra megtaníthatnák."⁵ Szilágyi a "gazdasági munkátskák"-tól várta azt is, hogy a földműveléssel és állattenyésztéssel kapcsolatos "haszontalan Okoskodások és balvélekedések" megszünjenek.

A fordítói munkát végző Szatmár megyei táblabíró nem kételkedett a paraszt-ember tudásvágyában és olvasói kedvében, inkább az újtól való félelme miatt aggódott, a Berzeviczy által is megfogalmazott csökönyös maradiságtól. Ezért biztatta a Wiegand könyv előszavában a feltételezett olvasót, "hogy ezek a' Gazdaságról tanító Ujj oktatások, mellyek a' mi időnkbe ki-jönnek, nem valami Új és Paraszt embernek káros Találmányok, hanem többnyire mind ollyanok, mellyek még a' régi Romaiaknál és Görögöknél-is esmereteseek voltak... Nem kell tehát az illyen Munkáktól el-ijjedni, és olly Bal-vélekedésbe lenni erántok... Sőt hitesse el minden Paraszt ember magával, hogy az illyen Munkák főképen az ő hasznára irattatnak..."⁶

Szilágyi az elmaradott gazdálkodási viszonyok okát egyrészt az anyanyelven írott tanácsadó-ismeretterjesztő könyvek hiányában, másrészt abban látja, hogy az iskolákban nem tanítják e tudnivalókat.

Megjelenik a kor egyik jellemző illúziója, a hasznos könyv fogalma; ezzel szeretnék a társadalom gazdasági, ideológiai nehézségeit megoldani: "Nints tehát a' Magyar Paraszt Gazdának egyéb híjja, hanem hogy maga nyelvén a' Gazdaságnak okos és hasznos fojtatásáról írott Könyvetskéje legyen, és annak Oktatásait kövesse ... le mondván ... a' maga régi haszontalan Paraszt Filozofiájáról, melly tsupán ebben áll: Így láttam az Apámtól-is, a' Szép Apámtól is."⁷

A maradiság ostorozása újra meg újra felbukkan a kor kiadványaiban. A mindenféle hasznos tudnivalót terjesztő *Szükségben segítő könyv* előszava hasonlóképpen elítéli az apák és nagyapák nyomdokain járókat: "mintha bizony el érte volna már a' világ a' tökéletességnek pontját"⁸ és nem volna érdemes új utakat, gondolatokat, munkamódszereket keresni tovább.

Itt bukkan föl a filantrop igyekezet is, mely a kor társadalmának legnyomorultabb, legkiszolgáltatottabb osztályát akarja fölkarolni, fölvilágosítani, jobb, okosabb életre nevelni: tudós a könyvvel, uralkodó a védelmező rendeleteivel: "Ebből az egész könyvből látni való, hogy ez tsak a' parasztnak íródott. – Az igaz, hogy áldott szándék, s meg bethűhetetlen igyekezet! azt a' részét gyámolítani az Országnak, a' melly leg gyámoltalanabb; hogy így az egész Ország annál erősebb s virágzóbbá légyen; – és mentül nagyobb munkába vették más országokon, kivált a' mai időben a' Tudósok, sőt a' Királyok is és a' Fejedelmek a' paraszti rendnek boldogítását, mind a' ta-

nításra, mind a gazdaságbeli oktatásra, mind sok terheinek könnyebbitésére nézve: annál inkább kellene óhajtanunk, hogy ez az áldott nap Édes Hazánkra is derülne fel immár.”⁹

Az 1750–1830 közötti időszakban kezdtek rendszeresen megjelenni a magyar nyelvű természettudományos ismeretterjesztő könyvek a fizika, kémia, állattan, növénytan témaköréből. Az agrárirodalom virágzását a felvilágosult abszolutizmus segítette; a fejlettebb mezőgazdasági kultúrát gyakorlati oktató, népszerűsítő kiadványok útján igyekeztek elterjeszteni. E gyakorlati jellegű művek fő ismérve a hasznosság elve volt – ez a könyvtípus a felvilágosodás produktuma volt: a szerzők és a fordítók egyaránt hangsúlyozták, hogy munkájukkal a haza hasznát kívánták szolgálni és az olvasóközönség okulását elősegíteni.

Megszaporodtak az állattenyésztés témaköréből írott munkák. A méhtartás és a juhtenyésztésen túl a jozefin évtized alatt a nagyállattartás kérdései kerültek előtérbe – így tüzték napirendre a lótenyésztés ügyét is, mely elsősorban a katonai szükségleteket volt hivatva kielégíteni.

A mezőgazdasági termelést irányító rendelkezések közé tartoztak azok az utasítások is, melyek egy-egy szakkönyv lefordítására és terjesztésére buzdították a hatóságokat.

Johann Wiegand a legismertebb osztrák agrárirók közé tartozott. A kormány felkérésére írta meg a földesuraknak szánt összefoglaló munkáját a mezőgazdasági tudnivalókról. (*Handbuch für die österreichische Landjugend zum Unterricht einer Wohlgeordneten Feldwirtschaft*. Wien. 1769.) Később, 1771-ben a parasztok számára is megjelentette ugyanezt a könyvet. 1772-ben ez a *Handbuch* kormányutasításra már horvátul olvasható volt, 1773-ban szlovákul, 1774-ben magyarul. 1772–76-ig külföldi nyelveken 5 kiadásban látott napvilágot a mű, a század vége felé iskolai tankönyvként is kiadták rövidített formában. Wiegand könyve volt az első olyan mű, mely hangsúlyozta az addig megszokott módszerek megváltoztatásának, a modernizálásnak fontosságát.

Az első önálló magyar nyelvű mezőgazdasági munka Nagyváthy János^{9a} kétkötetes kézikönyve volt. *A szorgalmatos mezei gazdát* Széchényi Ferenc mecénási buzgalma segítette napvilágra 1791-ben. Nagyváthy a középbirtokos nemességnek szánta a művét, s hasonlóan Wiegandhoz, a modern agrármódszereket igyekezett népszerűsíteni: a vetésforgót, a trágyázás szükségességét, a nagyállattartás korszerűsítésének elkerülhetetlenségét. Nagyváthy mezőgazdasági nézetei és elképzelései megegyeztek Skerlecz Miklóssal, „mindketten ugyanazt az irányzatot: a nemesi árutermelés, a felvilágosult rendiség ügyét képviselték.”¹⁰ Révai Miklós paptanár is hozzájárult az anyanyelvű gazdasági könyvecskék szaporításához. Ábécés könyvében, helyesírásán, az „ékes írás”-ról szóló tankönyvében kívül írt *A mezei gazdaságnak folytatásáról* egy tankönyvet 1780-ban (1792-ben ismét megjelent.) Prónay Pál és Szirmay Antal szövezművekkel gazdagították az irodalmat. Szakíróként Pethe Ferenc^{10a} és Nagyváthy János neve említésre méltó. Európai szintű tudós volt Mitterpacher Lajos, aki latinul, németül és magyarul írott szakkönyveivel a legkorszerűbb agrártudományt

terjesztette. Az *Elementa rei rusticae* c. fő műve a *Ratio Educationis* szellemében íródott, az Európa-szerte meginduló egyetemi szintű agrár-oktatás tankönyve lett Dániában, Bécsben, majd Pesten is.

Magyarországon a mezőgazdaság oktatását a *Ratio Educationis* rendelte el. Egyidejűleg öt főiskolán és a Nagyszombatból Budára, majd Pestre helyezett egyetemen indult meg a szakemberképzés. A földművelés és növénytermesztés oktatása után a 80-as évek végén az állatorvoslás is egyetemi tantárgy lett.

1787-ben alakult meg a pesti tudományegyetem orvosi karán az állatgyógyászati tanszék és állatgyógyintézet. Az orvosi fakultás kiegészítő tantárgya lett a baromorsovslás. A tanszék első vezetője Tolnay Sándor lett, aki nemcsak oktatással, hanem szakkönyvek írásával is gazdagította a magyar állatgyógyászatot.

Szarvas a magyar mezőgazdasági oktatás másik fontos állomása volt, ahol Tes-sedik Sámuel^{10b} a saját erejéből létrehozta a világ első gyakorlati gazdasági intézetét, melyben a parasztfjak elsajátították a modern gazdálkodás fortélyait.

Még a századforduló előtt, 1797-ben alapította meg Festetics György Keszthe-lyen a Georgikont, az uradalmi gazdatisztek képzésére szolgáló tanintézetet. A Nagy-váthy tanácsára létesített intézmény Európa első felsőfokú mezőgazdasági taninté-zetének tekinthető. 1798-ban már parasztfiúkat és cselédeket is oktattak.

A magyarországi mezőgazdasági oktatás és az agrár-irodalom felvirágzása egya-ránt az ország jobb mezőgazdasági kultúráját kívánta szolgálni.

Állattartás, lótenyésztés a XVIII. századi Magyarországon

A század folyamán az ún. rideg állattartás volt jellegzetes az országban. Úgy a téli, mint a nyári időszakot a legelőn töltötték az állatok, nyáron a havasi legelőkön, télen lejjebb húzódva, a Havasalföld, Moldva és az Alföld pusztáin. A gondozatlan területeken egymás nyomába, sorrendre nem ügyelve hajtották ki a sertéseket, mar-hákat, lovakat és juhokat. Az állatok pocsolyákból, piszkos állóvizekből ittak, a téli hótakaró és a nyári aszály egyaránt megviselte őket, sok volt az elhullás. A legszem-betűnőbb a növénytermesztés és az állattenyésztés közti kapcsolat hiánya volt. A ta-karmányozás, az istállózás fogalma és ennek elterjedése hosszú idő múltán honoso-dott meg. Az állatok rossz minőségi gabonával, ocsúval, a szántóföld egyéb melléktermékével "táplálták". Télen még ez sem volt, így tavaszra az állatállomány tel-jesen leromlott, a terjedő dögvészek elbántak velük, annál is inkább, mert a védekezés hathatós módszerei teljesen ismeretlenek voltak. Az extenzív állattartás még a kora-beli földművelés kezdetlegességén is túltett, úgy tűnik, hogy az ezzel kapcsolatos bal-vélekedések és hibás eljárások nehezebben oldódtak meg Nyugaton is. A takar-mánynövény termesztés és az istállózó állattartás bevezetése mindenképpen a szükséges fejlődés első lépcsőfokát jelentette.

Az ország lóállománya ez időben 1,2 millió körül volt. Ennek nagy része a paraszti gazdaságokban, kisebb hányada (200-400 ezer) földesúri tulajdonban volt. A paraszti tulajdonban lévő lóállomány a rossz táplálás, a korai munkábfogás, a túlterhelés

miatt nagyon silány minőségű volt. A rosszul táplált, gyenge csikókat nem vette át sem a katonaság, sem a posta, sem az áruszállító szekeresek. A parasztnak végül is nem volt érdeke a lótarás, hiszen az ökröt sokkal jobban ki lehetett használni: "... amíg 1 ló csak 18%-os hasznot hoz, addig az ökör 53%-ot." 11 Feltűnő volt a gazdaságokban a ló hiánya. A korabeli ekéket nem lehetett lóval vontatni, így csak a fogatoknál, nyomtatásnál és a szárazmalomhajtásnál vették hasznát.

A bécsi udvar elsősorban a hadsereg lóellátásának nehézségeire figyelt föl. Mind a hadseregnek, mind a mezőgazdaságnak és a közlekedésnek nagyobb testű, erősebb, gyorsabb fajta lovakra volt szüksége. Elsőként Mária Terézia, majd II. József adott ki rendeleteket a szakszerűbb lótenyésztés elősegítésére, a leromlott lóállomány feljavítására.

E rendeletek végrehajtását elsősorban a megyéktől és a városoktól várták, hiszen a főúri és nemesi birtokok önállóan gazdálkodtak.

Európában a növekvő szükségletek nagyobb követelmények elé állították a mezőgazdaságot. A fejlődő városok gyarapodó népsűrűsége egyre több élelmezendő embert jelentett. A fogyasztás növekedése serkentően hatott nemcsak a mezőgazdaságra, hanem a tudományokra általában, így a kémiára, élettanra. A mezőgazdaság fejlődését jelezték a sokasodó szakkönyvek is.

Magyarország gazdasági elmaradottsága és politikai függősége miatt e téren is lépéshátrányban volt: a belső fogyasztás viszonylag alacsony, az értékesítési lehetőségek szűkösek, a közlekedés és az úthálózat rendkívül rossz és elhanyagolt volt.

Az osztrák vámpolitikai gúzsba kötötte mind az ipart, mind a kereskedelmet — e kettő függvényeként a mezőgazdaság is megmaradt az elmaradott keretek között, folytatódott a külterjes állattartás és a kezdetleges földművelés. A hitel hiánya gátolta a befektetéseket.

A század folyamán a Habsburg abszolutizmus intézkedései azt a törekvést szolgálták, hogy a gazdasági életet is befolyásolják. Az intézkedések mindenekelőtt a jobbagságot, mint adózó alanyt védték, másrészt a mezőgazdasági termelés növelését célozták, mindkettőt természetesen a bécsi udvar érdekében. Az 1745-50-es években kezdődött meg Magyarország a szakszerűbb állattenyésztés korszaka.

1766-ban a magyar udvari kancellária körlevelet bocsátott ki, melyben a lótenyésztés felkarolására buzdította a nemességet és a parasztságot egyaránt. Tenyészállatokra öt év alatt 35 ezer forintot költöttek. A gazdáknak 10 évi adómentességet biztosítottak, ha nagyobb testű tenyészállatok szaporítására vállalkoztak.

Az állatok szakszerűtlen ápolása, a legelők rossz minősége, a takarmány és az istállózás hiánya miatt eredmény azonban nem mutatkozott.

1776-ban a királynő elrendelte az összes, eddig elrendelt lótenyésztési utasítás összeírását és közzétételét. A helytartótanács ennek alapján utasította a nagyobb és gazdagabb községeket, hogy vásároljanak tenyészmennt, s ezt használhassák tenyésztesí cállal csekély pénzösszegért a szomszédos községek is. A tenyészmennt által fedezett kancákat az ellés évében és a következő 10 évben adómentessé nyilvánították.

Az apaállat gondozásáért, valamint a vemhes lovak és a csikók tehermentesítéséért a falu bírása felelt. A szolgabírónak kellett meggyőznie a parasztokat a lótenyésztés fontosságáról.

A rendeletek előírták azt is, hogy minden járásban legyen lópatkoló kovács, aki esetenként gyógyító tevékenységet is folytat.

1777-ben a királynő magas pénzjutalmakat és díjakat tűzött ki a sikerese tenyésztőknek.

Mіндеzen rendelkezések hosszú ideig nem hoztak eredményt, mégis, mintha e sikertelen kezdeményezésekből sarjadt volna ki a II. József rendeletei nyomán erőre kapó magasabb szintű ló- és állattenyésztés, valamint az állatorvoslás Magyarországon. Wolstein, a bécsi állatorvos-professor egyik könyvében barokkos hódolattal így írt erről: "Kevés fényességgel tündöklött a' Barom orvoslásnak Tudománya XV. Lajos, II. József Tsászár, s Mária Theresiáig; Ezek a' földnek hatalmas Nagyjai az elsők, kik azt fényes világosságra emelték."¹²

Az 1774-ben és 1777-ben kiadott királynői rendeleteket II. József kiegészítette, majd a későbbiekben ő maga is felkarolta a lótenyésztés ügyét. Moldvában, Ukrajnában és Törökországban vásároltatott ménlovakat, melyeknek egy részét a megyéknek ingyen kiosztatta. Rendeletben rögzítette, hogy a parasztoktól kancáik hágtatásáért nem lehet pénzt elfogadni, sőt, aki kancáját négy egymást követő évben állami ménnel fedeztette, ingyen kapott egy hasas kancát az államtól, és adókedvezményben részesült. Vármegyénként lótenyésztési inspektorokat bízta meg a tenyésztési ügyek intézésével és a parasztok lovaira való felügyelettel.

1785-ben megalapították az első magyarországi katonai ménest Mezőhegyesen. Ennek elsődleges feladata a szomszédos megyék lovakkal való ellátása volt. Az uralkodó a bécsi testőresapat fenntartásából megmaradt összeget, 10 ezer forintot is az új intézmény fejlesztésére és támogatására fordította.

A lótenyésztéssel kapcsolatos rendeleteket a Monarchia területén használatos nyelveken kinyomtatták és tejesztették.

Ez időben, 1787-ben indult meg Pesten az állatgyógyintézet működése is és ekkor sokasodtak meg a lótenyésztéssel foglalkozó szakkönyvek a honi könyvkiadásban.

Mіндеzen intézkedésnek kevés fogantja volt. A parasztnak nem maradt ideje az úrbéres munka mellett a lótenyésztésre. Ha volt lóva, nem kímélte, nem is volt érdeke, hogy jobb lovakat neveljen, hiszen akkor a katonaság minden ellenszolgáltatás nélkül elvitte volna azokat.

Hiába adtak kedvezményeket a fedeztetésre, a nagy távolságból nem hajtották be a kancákat. Egyébként kevés volt a jó minőségű fedező mén: 2-300 nagyobb gazdaságra mindössze 6-10 jutott.¹³ A megyék a hasznos intézkedéseket egyszerűen nem tartották be, ha úgy érezték, hogy ezek sértik a jogaikat. A földesurat nem érdekelte, hogy a jobbágnak milyen az állatállománya, a jobbágy viszont minden új rendeletről félt, gyanakvását nehezen lehetett kioltani. Az állattenyésztés, ezen belül a lótenyésztés jobbításához nemcsak gazdasági tényezők, de társadalmi változások is kívánatosak lettek volna.

A lótarítás és lóápolás kérdései a korabeli könyvanyag tükrében

Mind az egészséges, mind a beteg állatokkal való bánásmód összes fortélya ferfárul a korabeli könyvek lapjain. A könyvbéli ismeretek színvonala messze meghaladta a köznapi gyakorlatét – a könyv és a gazdálkodó ember közt épp oly szakadék volt, mint az elmélet és a gyakorlat között.

A helyes módszerek leírása mellett – akár a lovak tenyésztéséről, a csikók neveléséről, ápolásáról, vagy az istállóépítés tudnivalóiról essék is szó, számos alkalommal sor került a helytelen szokások, az apáról-fiúra szálló hibás megoldások leírására is. Így váltak ezek a korokban kizárólag szakkönyvnek számító okos kiadványok az utókor számára művelődéstörténeti forrásokká.

a) A lovak tenyésztéséről

A lóállomány javításához mindenképp szükség volt a céltudatos tenyésztéshez: az apa- és anyaállat szakszerű kiválasztásához. Egészséges, jó formájú, teherbíró állatoktól hasonló adottságú utódok származnak. A könyvek ilyen vonatkozású fejezetei részletesen tárgyalják a kancák küllemét, sőt természetét, összes jó és rossz tulajdonságát, melyre figyelni kell már a lóvásárláskor: "a' melly kantzát mén lónak vásárlani akarunk, tellyes egésséggel birjon és általlyában semmi hibája s fogyatkozása ne legyen; mivel hibás és nyavalyás kantzától nyororult tsikónál egyebet várni nem lehet."¹⁴

A kanca szépségének ismérvei: "A' háta széles és erős, a hasa nagy, az ágyéka hosszú és erős, szemérem teste széles, és a' tőgye jól terjedt legyen; a' melly kantza tehát ezekkel a' tulajdonságokkal bír, arról valóssággal mondhattuk, hogy erős, nagy és tellyes voltú szép tsikókat fog idővel hozni."¹⁵

Az éles szemű gazda nem elégszik meg a ló szép külsejével, figyeli a "belső" tulajdonságait is, ugyanis a kancának "tüzesnek, szerelmesnek ugyan, de nem kurvásnak szüksége lenni."¹⁶

S ha azt gondoljuk, hogy a szerzők csak a szép formájú állatok leírását tudták ékesszólóan ecsetelni, tévedünk. A formátlan, rossz külsejű ló megjelenítésére még buzgóbban ontották az ízes jelzőket: "A' nagy fejű, széles pofájú, szalonnás-nyakú, keskeny szűgyü, gyenge hátu és faru ... kantza ... nem való ménesbe; a tsírás, fekélyes, kehes, pókos, impókos, avagy kaptás lábú, porhanyós és szorultt körmű, teli, vagy lúdaltalpu kantza-is magához hasonló tsikót hoz a' világra."¹⁷

Majd minden szakíró hangsúlyozta, hogy az átöröklés folyamán a szülők minden tulajdonságát tovább lehet vinni, ugyanúgy, mint az emberi nemnél: "Szépségenn kívül tsendes, szelíd és engedelmes erkölsűnek kelletik lenni: mert a' tapasztalás szerint itt-is igaz az; A' mitsodás az Anyya, olyan a' leánya."¹⁸

Fugger ajánlja, hogy a ménesből minden évben el kell távolítani az öreg és beteges kancákat.

A ménlónak hasonló módon jó külső és belső tulajdonságokkal kell rendelkeznie, hogy utódlásra alkalmas legyen. Fugger óva inti a hozzá nem értőket a tenyésztéstől, a tudnivalókat szerinte még a könyvekből is nehezen lehet elsajátítani, mert kevés könyv tartalmaz ilyen jellegű tanácsokat.

A modern állattenyésztésben is ismerik a lovaknál fellépő ún. természetes vonalmat, melyről azt gondolták, hogy döntő módon befolyásolhatja az eredményes tenyésztést. E hiedelem visszanyúlik a régmúlt századokba is. A XVIII. századi állatgyógyászok is tudtak már a lovak ez irányú tulajdonságairól, és javasolták, hogy a gazda figyelje meg, mely állatok legelnek szívesen együtt, mely ménlovakat keresik meg önként a kancák, "azoktól leg hamarabb is meg tenyésztetnek, ha különben nem ki-tsapó kurvák."¹⁹ Fugger erről így ír: "A' mellett tapasztalásból tudom, hogy a' kantzák inkább meg-adják magokat az olyan monyasnak, mellyet ismernek, mellytől már az előtt meg-hágattattak, mintsem egyéb vidékinek, sőt előbb is fogadnak az első-től."²⁰

A korabeli szakemberek még az olyan részletkérdésre is kitértek, hogy a hágatóskor lehetőleg minél kevesebb ember legyen jelen, "a' nem szükségesek, s enyelgő nézők tiltassanak el."²¹ A kancákkal és a ménlovakkal higgadtan, csendesen kell bánni ilyenkor, mert a hangoskodás, rángatás megriasztja az állatot.

Természetesen sok babona kísérte mind a tenyésztést, mind az állattartást, ugyanúgy, mint az élet egyéb folyamatait. Csodatévő szerek, csalhatatlannak vélt módszerek voltak ismeretesek a lótenyésztésben ügyködők körében. Fugger szót ejt könyvében ezekről is: "A' szereket, mellyekről mondatik, hogy azok által a' kantzákat a' tsikó hozásra alkalmasakká lehet tenni, általlyában meg kell vetni; illyenkor leg jobb a' lovakon, mellyek nem szaporítanak, hamar ki-adni."²²

Különböző elméletek születtek arról, hogy milyen fajta és természetű ménlovak nemzenek hím, ill. nőtény lovakat: a heves természetűektől hímek, a restektől inkább nőtények erednek. A bonyolultabb spekuláció a széljárást is figyelembe vette: "Mások azt vélik, ha a' hágás idején a szél az észak nap-keletről fuval, és a' kantza farral a' szél ellen áll, akkor monyas tsikót nyer, ha pedig a' szél délről jó, akkor kantzátkákat kap."²³

Fugger a vemhes kancák kimélését javasolja – bár nem a parasztlovakra gondol, melyekre minden nap szükség van. Ehhez a gondolathoz fűzi hozzá Wolstein, a kötet gondozója, hogy télen a bűzös istállóban való heverés ártalmasabb a kancának, mint a mértékletes munka.

A tenyésztés kérdésével nemcsak a könyvek foglalkoztak, hanem ún. aprónyomtatványokat is kiadott az udvar. Ilyen kiadvány volt a Louis Scotti által írott oktatás a lóhágatásról. A 8 oldalas kiadvány 1784-ben jelent meg Bécsben magyar nyelven. A rövid terjedelmű oktatásban szó esik a hágatóskor idejéről, a szaporításra legalkalmasabb állatok kiválogatásáról, korukról, testi tulajdonságaikról, táplálásukról, az istállók rendbentartásáról. A lótenyésztés ügyét elősegítő – Scotti javasolta, hogy a katonaság barátságosan viseltessék a polgári lakossággal szemben, hogy ezeknek "nagyobb kedvek legyen mind a' jó kantzák előhozására, mind az alkalmas tsikók nevelésére."²⁴

b) Csikónevelés

Fontos része volt a lótenyésztésnek a csikók szakszerű tartása és nevelése. A rosszul tartott csikókból beteges, erőtlen, gyenge munkabírású ló lett, eladni nem lehetett, tartani nem volt érdemes. Persze az adott körülmények között igencsak nehéz volt egy csikót úgy fölnevelni, hogy egészséges, erős, strapabíró állat legyen belőle. A szűk, levegőtlen és piszkos istállók, a fukar kézzel mért takarmány és a korai munkábaállítás hamar megtette a hatását: az országszerte járó katonák alig-alig találtak hadi célra alkalmas lovakat. Ez a tény hívta föl Mária Terézia figyelmét a magyarországi lótartás sanyarú helyzetére.

A könyveken kívül e témakörben is megjelentek a néhány oldalas nyomtatványok. Ilyen kiadvány volt *A' tsikók neveltetésének módja*. A 10 oldalas "hasznos oktatást" királyi parancsra több nyelvre lefordították és az örökös tartományokban szorgalmazták a terjesztését.

A kis nyomtatvány röviden tájékoztat a csikónevelés fontosabb kérdéseiről: a csikókat az anyjukkal együtt kell tartani a legelőn. Ha a kancákat munkára fogják, az istállóba zárt csikókat gyötörni fogja az "Annyok után való nagy kívánság", míg az anyaállatot a felgyülemlett tej és ugyancsak a csikaja utáni vágyakozás kínozza. Ugyanezt írja Wolstein: *A' lovaknak csikó koroktól fogva vén korokig való tartások módja* c. könyvében is.

Fugger a lovak egymás iránti ragaszkodásáról így ír: "Alig találhatik oly állat, melly fiait inkább szeretné, mint a' lovak, ez a szeretet pedig sokszor oly nagy benne, hogy még azok a' kantzák is, mellyeknek tulajdon vemhek nintsen, idegen tsikókat szoktatnak magokhoz, s így nem ritkán megfosztják az anya kantzákat tsikójuktól."²⁵

És a kanca mintha gondosabban, hozzáértőbben nevelné a kis csikót, mint a gazda. Az elválasztásig nincs baj, csak utána; "kezünk alatt megromlanak. Négy hét, vagy leg-felnyebb két hónap alatt már meg-sem esmértetnek..."²⁶ A rossz levegőjű istállóba zárt állat legyengül, a piszok, a bűdös víz előbb-utóbb beteggé teszi, s akkor jön a kapkodó orvoslás. Eret vágnak rajta, meleg pokrócba takarják, gyöttrik, míg el nem vész. "A' milyen rosszszul bánnak pedig közönségesen a' Csikókkal, nevelések körül, éppen olyan rosszszul bánnak a' nagyobb Lovakkal..."²⁷ – írja szkeptikusan Wolstein.

Nagyváthy is jól látta, miben hibáznak a gazdák: a kevés mozgás ugyanúgy árt a fejlődő állatnak, mint a testére száradt piszok. "Miért, hogy a' Paraszt Gyermekek között ingyen sem lehet annyi tsutsos-hátut, kajma-lábut s egyéb Tsonka-bénnákat találni, mint a' kényesen gyöngyölgetett úri Gyermekek közt? Mert szabadon futosnak és mozognak." – írja egyhelyütt.²⁸

A csikók tisztán tartását teljességgel elhanyagolták, úgy tűnik, szándékosan, mintha attól tartottak volna, hogy árt az állatnak a tisztogatás. "Nints egy nagyobb hiba a' Csikók' nevelésében annál, hogy a' mi Embereink két esztendeig azokat oly tisztátalanul tartják, hogy utálat rájuk nézni, s a' rájuk ragadott sártól és ganéjtól meg-sem esmerni, ha feketék-e, vagy fejérek. És sokan azt tartják, hogy ezekből a' legjobb Lovak lesznek idővel. Ez bal-vélekedés."²⁹

Gondot jelentett az elválasztás időpontja is. Wolstein a 8. hónapot javasolta. Ha erőtlennek tartotta a gazda a fiatal állatot, akkor ajánlatos volt továbbra is a kanca tejével táplálni a csikót. Perdöntőnek vélték a kinőtt fogak számát is: 12, ill. 24 kinőtt csikófog után javallották az elválasztást.

A lovat nevelő paraszt egyetlen célja az állat mielőbbi munkába állítása volt. A két öregebb ló mellé idő előtt befogott csikó hamar megrokkant, visszamaradt a növekedésben. Így termelődött újra meg újra ugyanaz a rossz loállomány.

c) A lovak nevelésének, szoktatásának és ápolásának kérdései

"Ha tekéntjük figyelmetes szemekkel a' nyomorultt, szelid, teher hordozó barmoknak állapotját, valóban szánakodnunk kell rajtok; kivált-képen ha azokat olly szerentsétlen sors érte, hogy a szűk markú, gondatlan, eszelős, kegyetlen gazdák, vagy tselédek körmei közé esni kényszerítettek, kik azokat a' szűk tartás, éhség, szomjúság mellett kegyetlenül s ok nélkül kínozzák, iszonyú és erejeket fellyül múltó teher hordozásra kényszerítik, és végtére a' nyavalyában, mellyen könnyen lehetne segíteni, gondatlanul veszélynek eresztik. Ezen tsűf szörnyűség miatt gyakran megszegényítenék a' szánakodásra méltó barmok az ő embertelen és háláadatlan gazdájakat, ha szólni tudnának, mint Bálám' számara."³⁰

A kemény szavak a korabeli gazdák oktalan és hozzá nem értő állattartását osztorozták, a helytelen bánásmódot és szemléletet, mely szerint az állatot célszerű minél többet dolgoztatni minél kisebb anyagi ráfordítás mellett. Ha aztán "a' gondatlanság tsaknem annyi marhát el-ragad, a' mennyit nevel a' gazda"³¹, elkezdődik a panasz és zúgolódás a szerencsétlenség miatt. "Nem a', nem gazdák! hanem a' kegyetlenség, fősvénység, tudatlanság és gondatlanság az oka a' tetemes károknak."³²

Az evilági bajoknak evilági forrásuk van – hirdette a kor bölcs szakírója. Sok időbe telt, míg szavainak hitelt adtak.

A könyvek jelentős része tárgyalta a helyes ló tartás kérdéseit: a mozgást, levegőzést, pihentetést, legeltetést, emberi közelséghez szoktatást.

Nem a parasztlovról, hanem a különböző ménesekről írt könyvet a bécsi Wolstein professzor.³³ Ennek hasábjain esik szó arról, hogy a szüntelen istállóban tartott jószág megnyomorodik és különféle nyavalyákba esik. Ugyanezen az állásponton van Fugger is: "Egy mén-ló se terheltesék állással az istállóban, hanem minden nap ... kiváltképen nyáron, midőn az idő tiszta, egy óráig a' mezőre, mellyen szép patakok által folynak, ki-botsátassék, télen pedig, midőn leg melegebb az idő p.o. dél tájban fel s alá vezetessék."

A ménlő nem akkor lesz legalkalmasabb a hágásra, ha pihentetik: "minden állatnak, ha különben azt egésségben s jó erőben meg akarjuk tartani, olly szükséges a' mértékletes jártatás, valamint elkerülhetetlen szükséges az eledel..."³⁴

Gyógyító célokat, pl. lábsérülések gondozását szolgálta a lovak folyóvízbe állítása. Ettől új erőre kapnak, megvidámodnak – írja Fugger. Wolstein megjegyzi e pontnál, hogy nyugodtan be lehet vinni térdén felül érő vízbe is az állatokat, nem árt nekik. Többet árt az érvágás, "mint a' monyasok, mint a' potsos kantzák, mint pedig a' herélyt lovaknak egésségére nézve."³⁵

A lovak szakszerű tisztántartásáról nem ismeretterjesztő szakkönyv tudósít, hanem egy német szerző által írt jellegzetes XVIII. századi kiadvány, a *Szükségben segítő könyv*. Az erkölcsi tanulságokkal és gyakorlati tudnivalókkal egyaránt szolgáló mű a lótenyésztés és lótartás fortélyait is taglalja, okosan, röviden, ma is helytállóan: "A' lovak' lábainak semmi sints jobb: mint ha mindég tiszta s száraz hidláson állanak, s magok is tisztán tartattnak; és e' végre minden este' meg mosattatván s törülgettetvén, úgy köttetnek bé, dolog után az istállóba éjtszakára. ... Mikor felhevül a' ló: a vízbe ne hagyj menni, sokkal inkább meg ne itasd; s a' dolgozásban is meg ne erőltessd! mert ettől a' három októl legtöbb bajai esnek a' lónak."³⁶

Az itatás ideje alatt kell az istállót kitisztítani, "ki-hánni a rútságot", hogy ne abban álldogáljanak az állatok – ajánlja Fugger.

A nyár az erőgyűjtés ideje. Ekkor pótolja a ló a télidőn szűken mért takarmányt, ekkor erősödik és heveri ki a tél megpróbáltatásait és készül föl az elkövetkezendő télre. A másodízben legelőre hajtott csikókat nemek szerint szét kell választani és felnőtt lovak gyanánt táplálni őket.

A harmadfél esztendő lovak szelidítését célszerű az istállóban elkezdni: "gyakran hozzájuk kell menni, meg kell őket szóllítani, fejeket, hasokat és tcombjaikat tiszta ruhával törölgetni, üstököket, serényeket és farkokat meg-fésülni, testeket vakarni, láboikat fel-emelni, talpokat ütögetni, hogy így tudni-illik mint a' tisztogatáshoz, mint pedig a' patkoláshoz idején szokjanak."³⁷

Megszívlelendő tanácsot olvashatunk arról, hogy hogyan kell bánni a különböző természetű és vérmérsékletű lovakkal. Fugger Volaterranusra³⁸ hivatkozik, mikor arra int, hogy a heves és bátor lovakkal soha ne bánjanak erőszakosan, "hanem türéssel és várakozással igyekezzenek vadságát meg-győzni, s azt szelédésre hozni."

A Fugger-féle könyvben Wolstein lábjegyzetben szót ejt az érvágásról, melyet a kocsisok és szolgák folyvást ajánlgatnak a lótartó gazdáknak. Tolnay szerint az egész csak arra jó, hogy a kocsis több szabadidőt élvezhessen: "sok sétáló és sok iszom-eszem napjai el-mulnának a' kocsisoknak, ha a' lovakon erek nem nyitattnának, szükség volt azért ezeket ditsérni, hogy amazok szokás kívül ne lennének."³⁹

Különösen tavasszal, a hágtás idején káros a ménlóra ez a "gyógymód", mert elveszi erejét, de ha utána alkalmazzák, ugyancsak legyengíti a már amúgy is gyenge lovat. Nagyváthy hasonlóan ellenezte a lovak érvágását.

d) Az istállók állapotáról

Valamennyi könyv, melyet a lovakról és az állattartásról írtak, szót ejtett az istállók építésének, tisztántartásának, szellőzésének kérdéséről. Az alacsony, rossz levegőjű, szűkös és takarítatlan istállóban számtalan állat betegedett meg és pusztult el. Úgy tűnt, a század embere nem ismerte az alapvető higiéniai rendszabályokat sem, a járványos betegségek akadálytalanul terjedtek, pusztítottak embert és állatot egyaránt.

A század folyamán írott egészségügyi, gyermekápolási és állattenyésztési szakkönyvek fogalmazták meg először a betartandó tisztasági rendszabályokat, a rend-

szeres takarítás, szellőztetés fontosságát. "Kilentzedik esztendeje, hogy írásimban ezen nagy hiba ellen szüntelen panaszkodom; mert szememmel láttam, hogy e' miatt egész ménesek, egész tsorda szarvas marhák, és a' juhoknak egész seregei megrottattak; láttam, hogy a' rüh, s' tetvektől megemésztettek és a' dög-nyavalya által egy lábíg el-vesztek."⁴⁰ – írja Fugger a szűk, alacsony és szellőzetlen istállókról.

"Az Istállónak pedig, mivel a' Lovak benne igen szoktak gőzölgenni, magasnak és szellősnek kell lenni és a' mennyire tsak lehet, mindenkor tisztán kell tartani" – tolmácsolja a magyar fordító az osztrák paraszt ifjúságnak szóló oktatást.⁴¹

Wolstein a csikónevelésnél szót ejt a téglával kirakott, csatornázott istállóépületekről, ahol az állatok tiszta talajon állhatnak, nem a rosszul takarítható, ganéjjal borított padlaton.

Szinte valamennyi könyv hangsúlyozta a rendszeres és alapos tisztogatás fontosságát: "Az istállókat felette tisztán kell tartani. A' Seprést háromszor négyszer-is megtenni napjában szükséges. Rossz Tseléd az, a' ki a' ganajat harmad nap alatt egyszer szokta ki-hordani. A' Természet bé-oltotta az Oktalan állatokba a' tisztaság szeretését. Miért tselekednénk hát a' Természet ellen?"⁴²

A tisztaságteremtés a század folyamán többnyire összefonódott valamilyen babonás hiedelemmel, így pl. bizonyos növényeket friss, vagy szárított formában szokás volt felaggatni istállóban, betegszobában – ettől várták a "levegőg" megtisztítását. Ilyen tisztítószer volt a hagyma, fokhagyma, a különböző fűszerek. A füstölés tollal, porrátört állati szarvval, ördögszarral (bűzaszat) történt. Tolnay a "*Barmokat orvosló könyv*"-ében hiábavalónak nevezi ezeket az eljárásokat – nem a fokhagyma és nem is a füstölés teremt tisztaságot az istállóban.

Nagyobb gondot igényelt a járvány utáni időszak; az istállót a beteg állatok után fertőtleníteni kellett. Tolnay részletesen leírta az elvégzendő munkákat: a trágyaki-hordástól a padlómosásig és a tüzeléssel való fertőtlenítésig mindenre kitérően.

Az istállóépítés kapcsán mellékesen olvashatunk néhány megjegyzést a paraszt fukarságáról, sőt, életkörülményeiről is: "A' ki soha semmit helyesen tenni nem akar, a' ki szüntelen pénzét kiméli, s azt ki-adni sajnállya, annak örökké foltozgatni, s akarratya ellen is szüntelen költségeskedni kell és a' mellett még se fog soha valami legkissebb alkalmasra és állandóra szert tenni."⁴³

Nagyváthy irreálisnak tartja a jól megépített, egészséges istállókat, hiszen az emberi hajlékok is nyomorúságosan szűkeek és levegőtlenek: "Hogy egészséges és tágas Istállók legyenek készen. Ezt már a' Magyar Paraszttól tsak nem haszontalan kívánjuk: mert maga-is olly nyomorult Viskóban lakik, hogy két-rét kell magát gyűrni, ha abba bé akar bújni."⁴⁴ A parasztság egész szemléletét meg kellene változtatni ahhoz, hogy mind a maga, mind állatai körülményeit megváltoztassa. Nagyváthy szerint még a lótenyésztés elterjesztéséhez is a földesúri példamutatás lenne szükséges.

e) A lovak betegségei és ezek orvoslása

Számtalan betegség gyötörte a lovakat és természetesen számtalan gyógymód létezett e bajok ellen. Úgy tűnt, hogy az állatok betegsége nagyobb riadalmat okozott,

mint az emberé, hiszen az ökör, a ló, a sertés pénzzel mérhető érték volt. Bár a korabeli lóorvoslást olvasván, ugyancsak szóba kerül a fukarság; a paraszt csak a legvégső esetben hívott baromrovost a házhoz, és akkor is a legolcsóbbat igyekezett föllelni.

A könyvekben tárgyalt betegségeknel nem is annyira a körleírás a figyelemre méltó, hanem azok a gondolatok, melyeket a szerzők a betegségek kapcsán elmondanak az állattartó gazdákról, ahogy a babonát, a hanyag gondozást, a hozzá nem értést bírálják.

Szind báró, a kölni választófejedelem főlovászmestere minden alkalmat megragadott a tisztátalanság ostromozására. A tetvességet a lovak betegségei közé sorolta, és megvolt a véleménye arról a gazdáról, akinek a lovát ilyen baj érte: "A' gazdának gyálázatja az, ha ő lovai megtetvesednek; mert valamint a' gyermek, úgy a' nevendék ló-is a' tisztátalanság miatt tetvesedik meg." Az ajánlott gyógyír ismertetése után újból figyelmeztet: "... a' mint illik, mindenkor tisztán tartsad; e' képen nem tsak meg-nem tetvesedik a' ló, hanem azon-kívül jobban-is hízik."⁴⁵

Szinte valamennyi könyv szót ejtett a lovaknak egyik – többnyire halálos kimenetelű betegségéről, az u.n. merevedésről, vagy szarvasnyavalyáról (tetanusz). Patikai Lukács tanítása így hangzik erről: "Elég, hogy esmérük Kigyelmetek és hogy az okát tudgyák, mellyből támadni szokott; elég, ha a' leg-szükségesebb s legártatlanabb orvoslását ebből a' könyvetskéből akármikor meg-láthattják, és ha azzal a' balgatag vélekedéssel ezentől fel-hagynak, hogy az ilyen nyavalyát a' gonosz emberek okozák."⁴⁶

E régi könyvek egy-egy bekezdésének olvasásakor nemcsak a szakmai hozzáértés lepi meg a mai olvasót, hanem gyakran a választékos, kifejező stílus is. Ezt illusztrálja Szind könyvének egy rövid részlete, mely t.k. egy diagnózis leírása: "Néha a lovat Szív szorongatások érik; elkezd nagyon izzadni és szomorkodni, napról napra elsoványodik és a' szőrei felborzadnak. Azon-kívül a' szív' verése változó, vagy igen gyakor tüzes szökésű, néha pedig szív döbbögés-is következik."⁴⁷

Az állatgondozás kérdése megoldatlan volt, a gazdák nem értettek hozzá, nem is tartották fontosnak. Az állatállomány többnyire elhanyagolt, gondozatlan volt. Tolnay vetette föl azt a gondolatot, hogy a nőknek kellene ellátni az állatokat: "Vallyon nem lett volna-é tanátsosabb a' gazda-aszszonyt a szolgálóleányokkal együtt arra értelmessen oktatni, mi-képen kellessék a' marháknak jó gondját viselni, azokat gyakran tisztogatni, az etetés és itatásban a' jó rend-tartást követni?"⁴⁸

A *Szükségben segítő könyv* hasznos jó tanáccsal szolgált a beteg állatokkal küszködő gazdáknak: mindenekelőtt a jószágot kímélni kell ilyenkor, majd haladéktalanul fel kell keresni a legjobb állatorvosló embert: "... menj el ahoz a' Marha-Gyógyítóhoz, a' ki az egész környéken leg-derekbab és leghíresebb; ne pedig ahoz, a' ki leg oltsósabb; és ha maga az Orvos el nem mehet a' marha' meg nézésére: ird le pontonként minden körül állásit ... s add bé a' Doktornak."⁴⁹ A *Szükségben segítő könyv* ugyanezt a módszert javasolta abban az esetben is, ha beteg ember volt a háznál, a tünetek és panaszok listájával ugyanígy kellett fölkeresni az "emberorvost". A javaslat ésszerű volt ugyan, de óhatatlanul fölmerül mindkét esetben az a kérdés, hogy vajon tudott-e írni a parasztember, akinek a házában beteg ember, vagy beteg jószág volt?

f) Erdőn, mezőn orvosság

A század embere mind a maga, mind a jószága bajának orvoslásához számtalan – többnyire növényi eredetű gyógyírt használt fel. Az effajta gyógyító szereket természetesen mindenkor kiegészítették állattól, sőt embertől származó anyagokkal is – az utóbbi két származékot többnyire valamilyen babonás hiedelem ruházta föl a gyógyítás tulajdonságaival.

A különböző eredetű orvosságokat feloszthatjuk aszerint is, hogy külsőleg, vagy belsőleg használták őket. Tetvesség, rühesség, különböző sebek, daganatok, ütések, külső sérülések ellen keneteket teákat, külsőleg alkalmazható gyógyírt használtak.

Jóval nagyobb volt az u.n. belsőleg alkalmazott szerek száma, mint ahogy az ismert betegségek nagy része is belső szervek megbetegedése volt, vagy belső eredetűnek vélték.

Gyakori baj volt a jószág tetvessége. Ez ellen többnyire valamilyen zsíros-olajos kenőcsöt javasoltak a barom orvosok: "Végy avas Lenmag-Olajt, azzal elsőbben a' Szarvai Környékít kend meg [szarvasmarhánál] az után egy ujnyi vastagon öntsed végig a' Hátán..."⁵⁰

Szind a lovak tetvessége ellen óhájba kevert kénesőt javallt, vagy ecetbe áztatott dohányleveleket. Ez utóbbi folyadékkal ajánlotta megmosdatni, s ha megszáradt, alaposan megvakarni a lovat.

Ütés, rugás fájalmának enyhítésére borban főzött fűszerekből borogatást kell készíteni, s melegen a fájó testrésze kötni.

Sebre való balszámot terpentintől, szerecsen [dió]olajból, farkasalmagyökérből, keserűlapuból, valamint mirhából lehetett keverni fél meszely pálinka segítségével.

A már idézett Fekésházy külön sorolja a sebgyógyító, sebszáritó és sebtisztító szereket, melyeknek alkotóelemei a gyógynövények, szesz, cukor, arzén, terpentin, mirha, gállickő voltak.

Rendkívül népszerűek voltak a klistérek – az állat szervezetébe juttatott gyógyító folyadékok, ezekkel a legkülönbözőbb belső eredetűnek vélt betegségeket orvosolták. Volt hashajtó klistér, hűvösítő klistér, tápláló, erősítő, fájdalomenyhítő, szél – és vizelethajtó, görcsoldó klistér. E szereknek fő alkotóelemei szintén elsősorban a gyógynövények voltak. Tápláló ital gyanánt említi Tolnay a rozslisztből, salétromból, konyhasóból és mézből álló folyadékot; ugyanezt ajánlja Patikai Lukács is "Liszt-ital" elnevezéssel.

Tseh Márton brandenburgi lovászmester receptkönyvében számos "csodaszer" leírásával találkozhatunk.

A kuruzslás és a fejlődésnek induló állatorvoslás jól megfér egymás mellett. Tseh Márton^{50a} könyvét a XVIII. századi gazdák nagy becsben tartották – az 1656-os első magyarországi kiadást még három másik követte. 1797-ben Pesten jelent meg harmadszor a receptkönyv, Kiss István nyomdájában. A könyv által javasolt "gyógymódok" túltesznek a kalendáriumok érvágást ajánló szabványos orvosló eljárásain. Tseh Márton gyógymódjai és receptúrája a kuruzslás fogalomkörébe tartoznak. A magabiztos hit, hogy minden "nyavalya" gyógyítható, a legkülönbözőbb növényi, állati,

szerves és szervetlen anyagok medicinaként való felhasználása, a különleges időpontok – holdtölte, éjfél, pénteki napok, melyek 13-ra esnek, stb. megjelölése a gyógyszerként használt agyagok begyűjtésére, voltak a jellemzői a babonás gyógyító eljárásoknak. A *Lovakat orvosló könyv* csodálatos gyűjteménye a képtelennél képtelenebb orvoslási módoknak. Előfordulhat, hogy azonos gyógyszert javasolt embernek és állatnak: "Fáradtság ellen mind embernek és mind Lónak hasznos."⁵¹ Úgy tűnt, a szerző ötletekben kifogyhatatlan volt, még arra vonatkozóan is akadt javaslata, hogyan lehet jókedvűvé tenni a lovat: "Hogy a' te Lovad mindenkor vidám légyen, mikor te úton jársz. Item: Ez a' Por a' búbájosság ellen-is jó." Úrgomba, fekete hunyor, denevérpor, asszonyok havisága és nyúlhere, valamint különböző fűvek kellettek hozzá. "Mindezeket porrá törjed, és a' Lónak minden napon az abrak közibe töltsd, és senki Lovadat meg nem bájlhattya..."⁵²

A lógyógyász nem jött zavarba akkor sem, ha ismeretlen betegséggel találkozott: "Egy igen fő Recepta mikor valamely Ló beteg, és nem tudhatod mi lelte. Végy fél-lot Velentzei törjéket. Tört Cardopatiát. Tört Angelikát. Tört Narants-héját, két-két lot. Ezeket habard egyben egy rempel borban, és tölts a' Ló torkában, a' nyelven vágas eret, és jártassad egy kevéssé; meg-gyógyul, próbáltatott Orvosság."⁵³

Májusban kellett elkészíteni azt a kenetet, mely a ló megmerevedése ellen szolgált. A borban főzött különböző fűvekhez három-négy napos kutyakölyköket kellett elevenen hozzáfőzni. Ezen gyógyírhoz még 15 féle különböző olajat ill. hájat kellett keverni. E keverékkel kellett aztán a ló nyakát kegnegetni, miközben a beteg állatot ajánlatos volt még meleg vassal is sütögetni.

Miután a ló nemcsak a gazdaságban segítette az embert, hanem a háborúskodásban is elmaradhatatlan volt, Szind könyvének záradékában találunk egy "Rövid és minden meg-történhető szükségekhez és esetekhez szabott "Tábori Patika" leírást. Skatulyában, üvegcsében, köpöccében (tartóedény) és szelencében kell a hadban járó lovasembernek magával vinnie a hasnyitó safrányt, a törött kínahéjt, borkőkristályt, rágódnivaló glóbisokat, keh elleni liktáriumot, ópiummal készített gállickövet és még számtalan balsamot és érvágó vasakat, fecskendőket, klistércsövet, tölcseréket, melyekkel a sebesült jószágot gyógyítani tudja.

Az ismertetett orvoslószeretek a század állatgyógyászatának jellegzetes eszközei voltak, előállításukban szerepe volt mind a népi empiriának, mind a babonás hiedelemnek. A diszciplína fejlődése egyre inkább háttérbe szorította a régi, javarészt népi jellegű állatorvoslást s ennek segítő eszközeit, így a medicinákat is.

A korabeli lóorvoslás ill. állatorvoslás színvonala a XVIII. századi kiadványokban

A lótenyésztéssel ill. lóorvoslással kapcsolatos kiadványokból hű képet kaphatunk az akkori kor állatorvosló gyakorlatáról. Sok szerző – többnyire a tanultabbak maguk is tisztában voltak a "baromorvoslás" alacsony színvonalával, a babona, a hiedelmek és a balvélekedések e téren uralkodó szerepével. Könyveiket éppen azzal a

céllal bocsátották útjukra, hogy e téves nézeteket némiképp eloszlassák: "...tudom én azt, hogy én itt a' köz hibás vélekedések ellen szólok, és hogy én azokat ki-sem írhatom..." – jegyzi meg Wolstein, de hivatkozik az utazásai és munkálatai során szert tett nagy tapasztalatokra, melyekkel cáfolni merészeli a rossz gyakorlatot.⁵⁴

Tolnay Sándornak lesújtó véleménye volt a különböző gyógyszerekkel kapcsolatos nézetekről is: "Az orvosságokat hol babonaság költötte, hol tsalárdság szerzette, hol pedig tsupa titoknak tartották lenni az emberek, mellyre nézve majd ártalmasabbak voltak, mint önnön magok a' betegségek, mellyeknek orvoslására rendeltettek; ehez képest vóltak olly idők, mellyekben az emberek a' döggel veszett állatot az istállókba ástak, hogy a' többi marhájakat életben meg-tarthassák."⁵⁵

Mind az embernél, mind az állatnál fellépő betegség nagy riadalmat okozott, a tanácstalan ember kapkodni kezdett, ha önmaga nem volt elég találékony, hívta a komáját, vagy a szomszédját, legjobb esetben a falu kuruzslóját, vagy a kovácsot, hiszen állatgyógyítással akkoriban csak az effajta emberek foglalkoztak. Wolstein szemléletesen írja le a pánikot: ha a csikó megbetegszik, a lovászmesterek orvosló könyvért futnak, majd keh elleni port adnak be az állatnak. Az istállót igyekeznek jó meleggé tenni és a biztonság kedvéért pokróccal takarják be a lovat. Ha az ezután izzadni kezd, azt gondolják, hidegtelese van, netán forrósága, eret vágatnak rajta, "még-is utoljára vagy meg-döglik, a' Ló, vagy örökösen béna lészen."⁵⁶

Nagyváthy a hasonló kapkodások és balszerencsésen végződő kúrálások elkerülése végett lóneveléshez és orvosláshoz értő kovácsokat, gazdákat és doktorokat szeretne a ménesek közelében tartani.

Bár, ami a kovácsokat illeti, róluk sem olvashatunk dicsérő szavakat. Szind egyértelműen elítéli tudatlanságukat és ténykedésüket: "A kovácsok tsaknem olly erőszakkal szoktak a' ló körül élni, mint az ő pörölyjök körül, és ha a' lónak orvos-szert adnak, mellynek jó, vagy rossz okozatját magok se tudják, s ugyan azért a' lónak élete többire veszedelemben esik, tsak azt kiáltják, hogy az orvosszer valóságosan munkálódik, és okozatot szerez. Valóban jeles okozat! mellyről a' lónyúzó bizonyágot tesz akkor, midőn a' lónak bőrét a' hátára veti és azzal el-takarodik. Nem lehet azt orvosnak, se orvosságnak mondani, melly a' lovat nagyobb nyavalyába ejti: az orvos szer segítő eszköz, azzal való élés által a' nyavalyának oszlani és a' fájdalomnak múlni, a' gonosz eseteknek elhárítatni, a' hibáknak helyre állíttatni kell."⁵⁷

Szind újra és újra visszatér a "tsatsogó, értetlen kovácsokra" és a hasonlóan tudatlan lóorvosokra, akik "az orvoslásban nagyon hátra maradtak."⁵⁸ Másthelyütt "szennyos kovácsok"-ként említi őket, akik kérkednek ugyan a tudásukkal, de lényegében nem tudják megállapítani a baj okát, jellegét sem. "De ennél még veszedelmesebb dolog az, hogy tsak nem minden faluban ólalkodnak ollyatén tsordások, kanászok, juhászok, és úgy nevezett tudákos ravasz tudatlan Emberek, kik magokat szarvasmarha és ló orvosoknak adják-ki, és tsak akkor szerentsések a' kovácsokkal együtt az orvoslásban, midőn a' nyomorultt barmokon a' természet segít; egyébaránt azoknak a' bőre bizonyosan a' padlás olló-fájára kerül."⁵⁹

Tolnay erszénypusztítónak nevezi azokat a tudatlan és csalárd embereket, akik a parasztnak drága pénzen orvosságot adnak, mellyel az a jószágot szeretné megmenteni a járványtól. Az ilyen gazda "tulajdon kárán kívül egyébre nem találhat."⁶⁰

A könyvek szerzői és fordítói az egyetlen megoldásnak a jól megírt lóorvosló könyveket tartják, ezekből ki-ki megtanulhatja önmaga jószágának gondozását és orvoslását is, addig is, míg több és jobban képzett állatgyógyász nem lesz. Báró Szind szóvá tette könyvének előszavában, hogy igazán jó színvonalú lóorvosló könyvre szinte nem akadt.

Az ausztriai Wiegand is azt tartotta, hogy a lótartó gazdának "felette szükséges volna a' Ló-patkoláshoz is érteni", sőt, a gyakran használt orvosságokat is jó lenne ismernie, hogy ne kelljen rászorulnia tudatlan kovácsokra, vagy csikósokra.

A megoldás természetesen az állatorvosképzés megindulása volt; Magyarországon 1787-ben kezdődött az oktatás az újonnan alapított állatgyógyászati tanszéken. Bár a kezdeti évtizedekben rengeteg nehézséggel kellett megküzdenie a professzorrá kinevezett Tolnay Sándornak, sőt az utódainak is, mégis e kezdetleges, rosszul felszerelt intézményből indult útjára a tudományos szintű és igényű állatorvoslás, mely ha lassan ugyan, de végül sikerrel kiszorította a kuruzslást az állatorvoslás területéről.

*

A felvilágosult abszolutizmus – mint már erről szó esett – az 1760-as évektől kezdődően a mezőgazdaságot is központi irányítással igyekszik korszerűbb vágányokra terelni. Jobb és több gabonára, új szarvasmarha- és juhajtókra teherbíróbb, gyorsabb lovakra van szüksége mind a hadseregeknek, mind a növekvő népességnek.

A bécsi kormány egyrészt rendeletekkel, másrészt a lakosság anyanyelvén írott szakkönyvek kiadatásával szorgalmazta a hathatósabb gazdálkodást.

A lóállomány rossz minőségére Mária Terézia figyelt föl: a magyarországi lovak sem mennyiségi, sem minőségi szempontból nem tudták kielégíteni a Birodalom hadseregének igényeit. A magyar lótenyésztést a XVIII. században először a királynő, majd fia, II. József karolta föl.

A lótenyésztésről írott magyar nyelvű könyvek többnyire uralkodói rendeletre íródtak, számos közülük fordítás nyomán született, de akadt olyan is, mely eleve magyar nyelven íródott.

Minden egyes fordítás és minden eredeti mű fejlesztette, pallérozta, csiszolta a születendő anyanyelvű gazdasági szakirodalmat. A latin és a német nyelv mellett a magyar is kezdett nagykorúvá válni, alkalmassá mind a tudományok, mind a lite: atúra művelésére.

Jelen dolgozat célja az volt, hogy a magyar nyelvű lótenyésztő könyvek tartalmi feltárásával bemutassa a kor lótenyésztéssel, neveléssel, ápolással kapcsolatos tanításait, ill. az akkori szokásokat, eljárásokat, babonákat – nemcsak a gazdaságtörténetet, hanem a művelődéstörténetet is szolgálva ezzel.

JEGYZETEK

1. *Magyar művelődéstörténet.* Szerk. Domanovszky Sándor. IV. köt. *Mezőgazdasági fejlődés.* 193. 1.
2. Gaál László: *A magyar állattenyésztés múltja.* Bp. 1966. Akad. Kiadó, 228. 1.
- 2a. Tolnay Sándor (1747-1818). Orvosi és állatorvosi diplomával rendelkezett már, mikor 1786-ban megbízták a pesti egyetem orvosi karán a "baromorvoslás" ismeretének tanításával. 1787-ben állatorvosi tanszékét állítanak föl, ahol orvostanhallgatókat, majd írástudó gazdákat oktatott. A gyakorlati oktatás miatt sürgette egy állatkórház létrehozását. Hamarosan kinevezték a tanszék professzorává. Irodalmi munkássága: elsősorban Wolstein bécsi professzor munkáit fordította magyarra. Saját művei: *'Artis veterinariae compendium'*, *"Barmokat orvosló könyv"*, *"A' lovak külső szép, vagy rút termetek, s hibái megismeréséről"*, *Oktatás a marhadögnek megelőzéséről és orvoslásáról.* *Scotti, Louis a mezőhegyesi ménés első állatorvosa és szervezeti szabályzatának kidolgozója.*
3. Tessedik Sámuel és Berzeviczy Gergely: *A parasztkok állapotáról Magyarországon.* Bp. 1979. Gondolat. 397. 1.
4. *Szükségben segítő könyv. Német nyelvből magyarra fordítva, és Magyar országhoz alkalmaztatva Kömlei János által.* Pest, 1790. Stáhel és Kilián 283. 1.
5. Wiegand Johann: *Az ausztriai paraszt iffjúságot a' jól rendelt mezei gazdaságra oktató kézi könyvecske.* Pozsony, 1774. *A' Fordítónak némely szükséges Jedzései ... [7.]1.*
6. Uo. *A' Fordítónak ... Jedzései ... [10.] 1.*
7. Uo. *A' Fordítónak ... Jedzései ... [8-9.] 1.*
8. *Szükségben segítő könyv.* Erdemes olvasó! VII. 1.
9. Uo. Erdemes olvasó! VII. 1.
- 9a. Nagyváthy János: (1755-1819). Fő műve *"A szorgalmatos mezei gazda."* Pest, 1791. I-II. köt. Ez volt az első magyar nyelvű mezőgazdaságtani munka. 1792-ben Festetics György keszthelyi uradalmának jószágkormányzója lett. Az 1797-ben létesült agrár tanintézet, a Georgikon létrejöttében is szerepet játszott.
10. Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Bp. Akad. Kiadó. 1983. 647. 1.
- 10a. Pethe Ferenc (1763-1832.) A keszthelyi Georgikonban másodtanár volt. A latin nyelvű oktatás mellett szorgalmazta a magyar tanítást is. 1805-ben jelent meg a *Pallérozott mezei gazdaság* 1. kötete. (A 3. köt. 1814-ben.) Később az Esterházy család uradalmain inspektor volt. 1814-ben Bécsben új hetilapot alapított *Nemzeti Gazda* címmel. A lap 1818-ig élt. Erdélyben nyomdát alapított és *Hazai Hírmondó* címen új lapot indított. Mitterpacher és Nagyváthy mellett ő foglalta össze a mezőgazdasági üzemtant.
- 10b. Tessedik Sámuel (1742-1820.) Evangélikus lelkész Szarvason. 1780-ban alapította meg a "gyakorlati gazdasági intézet"-et. A tankönyveket zömmel maga írta. Az elméleti oktatás mellett döntő volt a gyakorlati képzés. Nemcsak a parasztfiataloknak, hanem a tanítóknak is igyekezett mezőgazdasági képzést nyújtani. 1806-ig működött az iskola. Fő műve: *"Der Landmann in Ungarn"* 1784-ben jelent meg. Széchenyi Ferenc fordította magyarra 1786-ban. Az eszményi fa-lurendtartás mellett az akkori valós életet is leírta könyvében. Pedagógiai vonatkozású írásai jelentősek voltak. Fásítással, valamint a szikes területek javításával is foglalkozott.
11. Gaál, i.m. 243. 1.
12. Wolstein, Johann: *A' Barom-állatok seb-gyógyítása tudományáról.* Ford. Tolnay Sándor. Bécs. 1785. Elől-járó Beszéd, 21. 1.
13. Gaál, i.m. 325. 1.
14. *Fugger Márk úrnak a' lovak neveléséről írt könyve, melyet Wolstein János ... az 1578-dik esztendőben költ Editio szeréu ... német nyelven ki-adott, most pedig Tolnay Sándor magyarra ford.* Bécs. 1786. Kurtzbeck. 80. 1.
15. Uo. 79. 1.
16. Tolnay Sándor: *A' lovak külső szép, vagy rút termetek' s hibái' meg-esméréséről ...* Budán, a Magy. Kir. Universitas betűivel. 2. kiad. 1816. 45. 1.

17. Uo. 45-46. 1.
18. Nagyváthy János: *A' szorgalmatos mezei gazda*. 2. darab. Pest. 1791. 338. 1.
19. *A' pusztai, hadi és házi ménesekről írt könyv, melyet Wolstein ... német nyelven kiadott*. Ford. Tolnay Sándor. 2. rész. Bécs. 1786. 33. 1.
20. Fugger, i.m. 69. 1.
21. [Scotti Louis]: *A' ló-hágatásról oktatás azok számára, a' kik a' mellé fognak parantsoltani*. Bécs. 1784. [5.] 1.
22. Fugger, i.m. 122. 1.
23. Uo. 120. 1.
24. [Scotti], i.m. [6.]1.
25. Fugger, i.m. 123. 1.
26. *A' Tsikók Neveltetésének Módja, vagy-is Arra vezérlendő hasznos Oktatás, A' melly Tsászári, s Királyi kegyes Parantsolatul külömb-külféle Nyelvekre fordítatott*. H. n. [1785.] [9.] 1.
27. Wolstein Johann: *A' lovaknak Csikó koroktól fogva Vén korokig való tartások' módja*. Kolozsvár. 1780. [21.] 1.
28. Nagyváthy, i.m. 364. 1.
29. Uo. 343-344. 1.
30. Szind báró: *A' lovak' orvoslásáról*. Ford. Német Mihály. Pozsony, 1796. Wéber Simon. A' fordítónak elől-járó beszédje VII-VIII. 1.
31. Uo. IX, X. 1.
32. Uo.
33. l.d. a 19. jegyzetet.
34. Fugger, i.m. 71. 1.
35. Uo. 75. 1.
36. *Szükségben segítő könyv*. 470. 1.
37. Fugger, i.m. 132. 1
38. Volaterranus: valódi nevén Raphael Maffejus. Xenophon *Oikonomikos* c. művét latinra fordította a XVI. században.
39. Fugger, i.m. 73. 1.
40. Uo. 28. 1.
41. Wiegand, i.m. 112. 1.
42. Nagyváthy, i.m. 323. 1.
43. Fugger, i.m. 37. 1.
44. Nagyváthy, i.m. 366. 1.
45. Szind báró, i.m. 55-56. 1.
46. *Patikai Lukátsnak ... oktatásai a' lovaknak, szarvas-marháknak ... betegségeiről*. Pest és Buda. 1792. 69. 1. Szinnyei József szerint e szerző azonos Kömlei Jánossal, a *Szükségben segítő könyv* fordítójával.
47. Szind báró, i.m. 73. 1.
48. Tolnay Sándor: *Barnokat orvosló könyv, melyet a közjónak hasznára kibocsátott* - - . Pest. 1795. Fűskuti Landerer Mihály. 27. 1.
49. *Szükségben segítő könyv*. 469. 1.
50. Fekésházy György: *Buvár, vagy is: ... a' Marha dögrül ... és tulajdon orvosságánál*. Pest. 1794. Trattner. 15. 1.
- 50a. Böhme Martin (1562-16..?). Kalandos életű, analfabéta brandenburgi lovászlégény. Lóorvosló könyve németül (*Ein New Buch von bewehrter Ross Artzney*) legalább 12-szer jelent meg. Magyarul először 1656-ban. Fordítója ismeretlen. A mű középkori szellemű, babonás receptúra.
51. Tseh Márton: *Lovakat orvosló könyv*. Pest. 1797. Trattner. [Facs. kiad.] [Bp.] 1979. 102. 1.
52. Uo. 33. 1.
53. Tseh. i.m. 23. 1. Velencei terjék: 64 összetevőből álló ópiumos gyógyszerkeverék. Cardopatia: papsajt mályva.

54. Wolstein Johann: *A' lovaknak Csikó koroktól fogva Vén korokig való tartások' módja ...* Kolozsvár. 1781. [22.] 1.
55. Tolnay: *Barnokat orvosló könyv.* 21-22. 1.
56. Wolstein: *A' lovaknak Csikó koroktól ...* [21.] 1.
57. Szind báró, i.m. 245. 1.
58. Uo. 229. 1.
59. Uo. *A' fordítónak előjáró beszédje.* XI. 1.
60. Tolnay: *Barnokat orvosló könyv.* 29. 1.

FACHBÜCHER ÜBER PFERDEHEILKUNDE UND PFERDEZUCHT IM 18. JAHRHUNDERT IN UNGARISCHER SPRACHE

I. FRIEDRICH

In der Studie werden die in ungarischer Sprache im 18. Jahrhundert verfassten Werke über Pferdezucht sowie über wichtige landwirtschaftliche und sonstige Kenntnisse, wo es um Aufgaben bei der Pflege und Behandlung von Pferden geht, der Reihe nach behandelt.

Die Arbeiten entpuppen sich als angenehme Lektüre. Die meisten wurden mit der Absicht verfasst, zu helfen und zu lehren. Der Leser lernt die Gewohnheiten der Tierhaltung, Fohlenzucht, den Bau von Stallungen, die Tierpflege und – Behandlung mit vielen Schwierigkeiten, falschen Auffassungen, Aberglauben kennen; er erfährt, wie sich der Landwirt krampfhaft an die Tierzuchtgewohnheiten der Väter und Grossväter klammerte, wie er auf alles Neue und Ungewohnte gegenüber ängstlich und misstrauisch reagierte.

Alles was beim Lesen dieser Bücher lebendig wird, ist Geschichte, ja Bildungsgeschichte. Interessant ist aber auch die Entstehung der Werke, eingebettet in die Agrargeschichte der Zeit: die auf Befehl von König oder Kaiser verfassten Werke, die aus nur ein paar Seiten bestehenden Druckschriften oder die klugen Ratschläge eines Fachmannes, der von einem adligen Mäzen gefördert wurde, dienten alle der Agrarentwicklung jener Zeit.

Die Agrarliteratur des 18. Jahrhunderts in ungarischer Sprache darf getrost zu den kennzeichnenden Publikationen der Zeit gerechnet werden. Es sind die sogenannten nützlichen Bücher, die dem Landwirt, dem Tierzüchter gute Dienste erwiesen und gleichzeitig an der Sprache und dem Stil der Agrarliteratur schliffen.

Szerencsi Nagy István, a Magyar Athenae folytatója

BELLÁGH RÓZSA

A XVIII. század második felében a magyar irodalom műve ői és támogatói között találjuk Szerencsi Nagy Istvánt, akinek élete és munkássága sok szállal kapcsolódik az irodalomszervező és író Ráday I. Gedeonhoz. Ráday, aki szívesen pártfogolta és irányította a magyarországi és az erdélyi tehetséges protestáns ifjak tanulását és segítette életük kibontakozását, döntő szerepet játszott Szerencsi Nagy István rövid életében is.

Szerencsi Nagy István 1747¹-ben született Szerencsen². Apja Szerencsi Nagy Sándor³ intéző⁴. Hogy hol volt intéző Szerencsi Nagy Sándor, eddig nem sikerült megállapítani, lehet, hogy a Ráday-Teleki család szolgálatában dolgozott. Ezen a vonalon kerülhetett Szerencsi Nagy István Erdélybe. Tanulóiévei Udvarhelyhez és Nagyenyedhez kapcsolódtak.

Tanulmányairól, felkészüléséről önmaga tesz említést a *Bé-köszöntő Prédikáció*-ban "... a' Nemes Erdély Országában levő Udvarhelyi és Nagy Enyedi Togatatus Deákok közzé való béirattatásom után el-folyt Oskolai Esztendők"-ről. Udvarhelyi diákéletének kezdetét pontosan nem tudjuk. 1768-ban Kis Gergely lett a székelyudvarhelyi kollégium igazgatója, aki e minőségében elévülhetetlen érdemeket szerzett. Kis Gergelyről⁶ Szerencsi Nagy István, mint hajdani kedves tanáráról emlékezik meg: "... igen esméretes Férfiu Tiszt[feleles] Kis Gergely Uram, a' Székely Udvarhelyi szépen virágzó Kollégyiom' Érdemes Professora és az Erdélyi Venerab[ilis] Ref[ormata] Superintendentiának Generális Notáriussa, nékem hajdoni kedves Tanitóm."⁷ Ugyancsak udvarhelyi diákéveiről szól Benkő Józsefhez írt egyik levelében. A levél végén üdvözlöi Benkő József feleségét "... a' kinek hajdon sok emberséggel éltem jó Szüléjek Házánál, mikor én-is alá 's-feljáró Udvarhelyi Déák voltam."⁸ Benkő József felesége Fülei Csoók (Csog) Miklós középajtai iskolamester Mária nevű leánya volt, akivel Benkő 1768-ban kötött házasságot. Szerencsi Nagy István eszerint már 1768 előtt az udvarhelyi kollégium diákja volt. Akadtak támogatói és ismerte Udvarhely környékét is. Tanulmányait a nagyenyedi kollégiumban folytatta, ahova 1770. szeptember 16-án iratkozott be.⁹ Valószínűleg három vagy négy évet töltött Nagyenyeden, ahol teológiát tanult.

Ezután Ráday I. Gedeon szolgálatában találjuk. Itt a mai értelemben vett könyvtárosi teendőket látta el. Életének erről a szakaszáról a fent említett Benkő Józsefhez írt levelében számol be. "... M[é]l[tósá]g[o]s idősb. B[ár]ó Ráday Gedeon Ur ö N[agy]sága -is, a' kinél három Esztendőkig laktam, ...Collectioja olyan van,

hogy a' két M[agyar] Hazáb[an] hozzá-hasonlíthatatlan. És ebben sokat forogván sok jegyzéseket tettem magamnak, és a' Magyar Bibliothecának, a' melly külön v[agy]on, Catalogusát le-iratván, sokakkal esmerkedtem itt a' mellyeknek másutt híreket sem hallottam."¹⁰ Valószínűleg Ráday biztatására és az ő támogatásával indult el külföldre tudásának gyarapítására. Ráday az odera-frankfurti egyetemen tanult, ide ajánlotta be a fiatal Szerencsít. 1777. július 25-én iratkozott be az egyetem teológia fakultására.¹¹ A *Bé-köszöntő Prédikáció*-ban olvashatjuk: "... a' külső Országi Akadémiákon töltött három Esztendőnek el-folyása alatt, leg-inkább a' szent Theológiának, és azzal szorosabban ösze-kötöttet Tudományoknak tanulására fordítottam igen tsekély tehetségemet."¹²

1777-1780 között tanult az odera-frankfurti egyetemen, ezután visszajött Magyarországra. Továbbra is a Ráday családnál találjuk, de kapcsolatba került a kor íróival: Révai Miklóssal, Rát Mátyással, Pálóczi Horváth Ádámmal. (Ez utóbbi barátja volt Szerencsinek.) A két Ráday unoka: Ráday III. Pál¹³ és Ráday III. Gedeon¹⁴ nevelésével bízták meg Pozsonyban 1783 áprilisáig. Életének erről a szakaszáról pártfogójához, Ráday I. Gedeonhoz írt leveleiből szerezhetünk tudomást.¹⁵ Mint a két fiú házitánítója, ellenőrizte tanulásukat, szállásukról, ellátásukról gondoskodott, vigyázott egészségükre. Közben Ráday Gedeon megbízásait teljesítette, könyveket rendelt meg, könyveket vásárolt a számára, és azok szállítását intézte Odera-Frankfurtból vagy Pozsonyból Pestre és Pécelre. Ugyancsak Ráday kérésére előfizetett a Magyar Hírmondóra.

1780-ban Mária Terézia halála után fia, II. József került a Habsburg Monarchia trónjára, aki reformokkal igyekezett újjáalakítani birodalmát. A császár nevéhez fűződő jozefinista kormányzat, a "felülről elindított forradalom"¹⁶ a birodalom országainak, melyek egymástól gazdasági, társadalmi, etnikai és kulturális tekintetben eltérőek voltak, egységes monarchiába való összeolvasztását célozta. Politikai és társadalmi reformjaiban a felvilágosodás eszméi vezérelték. Rendelkezései sokszor a kiváltságos osztályokat is érintették, megnyírbálták az egyház és a rendek kiváltságait, állami védelem alá helyezték a parasztokat, elősegítették a polgárság felemelkedését, megváltoztatták a közigazgatást, előmozdították a nem-nemes elemeknek az egyetemekre és az alsóbb közigazgatásba való bejutását, megváltoztatták az állam és az egyház viszonyát.

1781. május 22-én írta alá II. József a türelmi rendeletet, amely gyökeres változásokat rendelt el az addigi egyházpolitikában. A "Resolutio" azaz a türelmi rendelet engedélyezte, meghatározott korlátok közé szorítva ugyan, a nem-katolikus vallás gyakorlását, ami nagy felzúdulást váltott ki a kiváltságos katolikus körökben.

VI. Pius pápát nemcsak a tolerancia nyugtalanította, hanem a császár egész egyházpolitikája. Ez késztette arra, hogy 1782. tavaszán egy hónapot Bécsben töltsön, és megkísérelje az egyház és az állam viszonyát ismét a régi alapokra helyezni. Utja sikertelen maradt, mert József hajthatatlanul ragaszkodott elveihez, nem engedett a tolerancia kérdésében sem. Kijelentette a pápának: "A vallás, az állam és az alattvalók java egyaránt követelte elhatározását."¹⁷

Szerencsi Nagy István II. József rendeleteinek éveiben látta és érezte a kor ellenmondásait, vívódásait és törekvéseit, de mint protestáns lelkész meglepéssel fogadta a türelmi rendeletet. Irodalmi működésével, fordításaival a kor jozefinista egyházpolitikáját támogatta. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a jansenista-jozefinista szellemű teológusnak, Marx Anton Wittola-nak a toleranciáról írt könyvét¹⁸ lefordította magyarra és kiadta. "... A Tolerantiáról való kis írás melyet fordítottam már, kinyomtatott és elküldtetett 500 exemplár..."¹⁹

1782-ben a pápa bécsi látogatása idején Szerencsi Nagy István lefordította magyarra és kiadta Joseph Valentin Eybel-nek, a josefinista eszmék nagy hívének és végrehajtójának, a bécsi egyetem egyházjogi tanárának a pápa szerepéről és feladatairól írt könyvét.²⁰

A türelmi rendelet értelmében 1783 tavaszán Győrben 34 éves kényszerszünet után újra megkezdte működését a református egyház. Első lelképásztora Szerencsi Nagy István volt, aki 1783 április 16-tól 1789 január 2-ig szolgált itt.²¹ Lelkipásztori beiktatása alkalmával mondott beszédét 1783-ban nyomtatta ki Győrben: *Béköszöntő Prédikáció, melyet Nemes Nagy-Győr szabad királyi fő városban ... Szent Gyülekezetben, legelőször 1783-dik esztendőben Szent György havának 27-dik napján tartatott Isteni Tisztelet alkalmatosságával el-mondott Szerentsi Nagy István.*

A lelképásztori munka mellett folytatta irodalmi tevékenységét. Lefordította és magyar vonatkozású jegyzetekkel kibővítette Andreas Mayer: *Barátságos oktatás*²² című könyvét. A Pozsonyban megjelenő *Magyar Hírmondó* örömmel üdvözölte a könyv megjelenését és a következő jelentést tette közzé: "Az ifjabb Aszszonyi-Nemnek az Erköltsi miné-müségben való gyakoroltatások végett, Barátságos oktatás név alatt, Magyar Nyelven, világ eleibe botsátották Benedickt Mihály és a Társai, Mayer Andrásnak ama' hasznos könyvetskéjét, a' mely a' Németeknél olly nagyon betsültetett, és olly kapós volt, hogy mintegy nyoltz esztendőnek el-folyása alatt tizenegyszer nyomtatattott újra. A' Fordító Szerentsi Nagy István a' M[agyar] fordítást jegyzésekkel bővítette, és a' többek között, a M[agyar] nyelven található olvasásra hasznos könyveket szorgalmatosan fel-keresvén a' Német könyvek helyett bé-iktatta. Ez a' M[agyar] Nyomtatás egy réztáblára metszett képpel is meg-ékesitetett, és szép formában, szép fejr papirosra, szép betűkkel nyomtatott Posonban Patzkó Ferentz Ágostonnál, 's két hetek alatt egészszen elkészülvén találatni fog az említett Benedickt Mihály és Társa Budán és Posonban levő könyves boltjaikban illendő áron. Reményli a' ki-adó, hogy a Közönség ezen hasznos Munkátskát kedvességgel fogja venni, mely ösztön gyanánt lészen, hogy több illyekkel kedveskedjék."²³

Mint győri lelkész Erdéllyel is fenntartotta kapcsolatait, levelezett erdélyi litterator-kortársakkal, Tudomása volt az ott kiadott könyvekről. Az erdélyiek eladásra küldtek hozzá könyveket. Szerencsi Nagy István feltehetően közelebbi kapcsolatban lehetett Pataki Sámuellel (1731-1804), aki 1767-től kezdve 17 esztendeig a kolozsvári református nyomda inspektora volt.²⁴ Az ő közreműködésével kerülhettek Győrbe a könyvek. Ezt jelentette a *Magyar Hírmondó* 1785 Karátson-Havának 14

napján. "Ugyan itten Györben a' H[elvét] V[allású] Lelki-Pásztornál T[iszteletes] T[udós] Sz[erencsi] Nagy István Urnál találatnak némely Erdélyben Kolosvárt nyomtatott el-adó könyvek, mellyek következendők:²⁵

1. Ostervald Papi Sz. Hivatal Gyakorlása²⁶
2. Gombási István által fordított 50 Prédikáziók²⁷
3. Sarassa mindenkori örvendezése²⁸
4. Bartolatti a' Tolerántziáról²⁹
- 5.³⁰
6. Kisdedek Törháza Beaumontból fordított³¹
7. Énekes Könyv v. Gráduál, melyben a' ditséreték is kótákkal vagynak³²
8. Plautus és Terentzius két Komédiái, M. Tul. Tzitzeronak nagyobb Kátója³³
9. Pax Sepulcri P. Pápai által³⁴
10. Stapfer Katechismusa B. Weseléni Anna által³⁵
11. L'Enfant Jakab az Uj Testám. való bevezetés³⁶
12. Keresztény Utazó és Utazóné Bunján Anglus Tudós Irásából Magyarra fordítva³⁷
13. Telemakus Bujdosásai. E'nem ama tzikornyás, hanem a' jó magyarsággal való fordítás³⁸
14. Fogarasi József Temetési Kárthaja³⁹
15. Sultzer Beszélgetései és Elmélkedései⁴⁰
16. Pax Animae⁴¹
17. Verestói Temetési Orázióji⁴²."

Egyházi munkái közé soroljuk az 1784-ben elmondott beszédét, melyet az újraépített győri református templom felszentelésekor mondott el: *Az Egy Igaz Istennek, ama' két fővebb tulajdonságokkal, a' maga Beszédével és a' Szentséggel ékeskedő Temploma, avagy egy olyan Prédikázió, Mellyet a' Nagy-Győri Helv[ét] Confessio szerint Evangyéliomi Vallást tartó Reformata szent Ekklesiától 1784-dik Esztendőben építetett új Templomnak felszentelésekor, Karátson Havának 22-dik napján el-mondott Szerencsi Nagy István.*

Szerencsi literatori tevékenysége egyik legfontosabb és legértékesebb részének Bod Péter: Magyar Athenasának az átdolgozását és a kibővítését tekintjük. 1787-ben jelent meg az első tudósítás arról, hogy "négy vagy öt akkorányi megbővítéssel"⁴³ kiadni készül Bod művét. Szatsvay Sándor adott hírt a *Magyar Músa* 1787. jan. 20-i számában Szerencsi szándékáról és tolmácsolta a tudós világ felé az író kérését. Mivel ez egy ember erejét és képességét szinte meghaladó munka, kérte az "Érdemes Tudós Közönséget"⁴⁴, hogy küldjenek adatokat az Athenasban nem szereplő tudósokról, az ott észlelt hibákról és elírásokról. "Mint hogy pedig az e' féle munkában akármely serény utána való járással és szemes vigyázással is, tsupán csak a' maga tulajdon gondoskodása és ereje által, magános személy, másoknak segítsége nélkül, alig botsáthat valamely tökéletest világ' eleibe: Kéri azért a' minden karban és állapotban lévő Érdemes Tudós Közönséget, hogy ezen Köz Jóra törekvő hasznos szándékát ezen Munkának tökéletesítésére szolgáló Tudósításokkal

elősegélleni méltóztasson ... azt kéri a' Tiszt[eletes] Ur ..., hogy az észre vett és megjegyzett hibáknak megjobbításokról, az elmaradtaknak béiktatásokról méltóztassanak ... tudósításokat küldeni."⁴⁵

Művének céljáról maga Szerencsi Nagy István ír a *Magyar Músa* 1787. január 27-i számában: "Én nevemet alább leirt Szerentsi Nagy István a N[agy] Györi Ref[ormátus] Sz[ent] Ekklesia' mostani Lelki Tanítója, mind elmebéli, mind pedig egyéb külső tehetségemet arra szántam, hogy édes M[agyar] Nemzetemnek sok egyéb Virtussaival keresett ditsőségét a' Tudományokban való öregbedésével is szaporítsam. Erre nézve sok érdemes Tudós Eleinknek 's a' még most élőknek is Közhaszonra szolgálható Kézirásokat, nevezetesen a' Magyar Nyelvnek gyarapítása 's virágzó állapotra hozása végett, az azon lévőket, melyeket az időknek mostohasága és a' közönséggé tételre való tehetetlenség a' molyoknak és férgeknek eledelivé tenni akart, felkeressem, megvizsgáljam, és ha érdemesnek találok arra, közönséggé tégyem..."⁴⁶

Szerencsi ugyanazokért a célokért fáradozott, mint Bod Péter húsz évvel korábban a Magyar Athenasszal:

- a nemzet megújításának szolgálata,
- anyanyelv művelése,
- tudós-elődök műveinek átmentése az utókorra.

Terve szerint nemcsak azok a literátorok kerültek volna be a műbe, akik valamilyen munkát megírtak vagy kiadtak, hanem azok is, akik sokat tettek a tudományok előmozdítására. Művében a tolerancia eszméjét kívánta érvényesíteni: "... És minthogy ebben a' Városban nem leszen Nemzetre és Vallásra való tekintet, hanem tökéletes Tolerantia leszen, nem fognak hát irtózni ennek Polgárai közzé, béirattatni akármel melyik Nemzetről és Vallásból való értelmes Tudós Urak."⁴⁷ Céljának megvalósítása érdekében levelezett irodalompártoló lelkésztársaival: Benkő Józseffel, Keresztesi Józseffel stb. Ráday I. Gedeon, a mindenkori pártfogó, ezalkalommal is megígérte, hogy könyveinek katalógusát és jegyzeteit rendelkezésre bocsátja. A mű megszerkesztésében Ráday tanácsát kérte az 1787. augusztus 24-i levelében: "... De mivel N[agy] Tiszt[eletes] Bod Péter Uram is sokakban hibázott, sokakat eszméletlen lévén előtte, kihagyott, jónak tartanám, mind egy kis nagyobbitással, mind pedig a ki-hagyottaknak hozzá-adásával kibocsátani. Ebben a N[agy] s[á]god bölcs tanácsával akarok élni. Nállam is vagynak olyan régi M[agyar] Könyvek a' mellyekről nem tsak T[iszteletes] Bod Uram, hanem Pater Horányi is halgat, mint p. o. Pálházi Gontz Miklós a Györi Militzia Predikátorának és az Aug[ustana] Confession levőknek a Dunán innenvaló superintendensének Pataházi Prédikátorának a Christusnak vég Vatsorájáról való írása,⁴⁸ stb., melly adatott ki 1612-ben, s mások is. A könyvet nem akarnám nagyra nevelni, hogy mindenek szerezhetnék meg és ez okból a P[ater] Horányi Memoria Hungarorumból a mik az Athenasba meg nintsenek, tsak azokat tenném belé, mellyek megérdemlenék, és röviden azokat is. Méltóztassék ebben Nagyságod kiterjedett széles tudománya szerint engemet bölts tanátsal oktatni és az olyan observatioit mellyek erre valók, velem keyesen közleni aláztatossan instálom."⁴⁹

Keresztési József, nagyváradai majd szalacsi református lelkész Szerencsi kérésére elkészített egy toldalékot a Magyar Athenas számára, melyet 1786. decembereiben el is küldött Győrbe. A toldalék összesen 70 címszóval és kiigazítással bővítette volna a *Magyar Athanas*. Keresztési József erről a következőket írta naplójában: "A nagy győri prédikátor tiszt[eletes] Szerencsi Nagy István úr, a néhai Bod Péter Magyar Athenas nevű könyvét akarván cum supplemento világ eleibe adni, engemet is, hogy a közjót segítsem, megkeresett, melyet megis cselekedtem decemberben, szaporítván az Athenas-t 70 kidolgozott titulussal."⁵⁰

A *Magyar Athenas*-hoz készített kiegészítésnek tekinthetjük a fent már említett 1783-ban megjelent Andreas Meyer: *Barátságos oktatás* című művében közölt 80 címet tartalmazó jegyzéket is. A könyvben Meyer a nőneveléssel kapcsolatos nézeteit foglalta össze. A magyar fordítás előszavában Szerencsi Nagy István kifejtette a fordítással kapcsolatos nézeteit. Szó szerinti fordításra törekedett, de szükségesnek tartotta, hogy toldalékkal lássa el a könyvet, amelyben megadja az általa ismert magyar könyvek jegyzékét. A könyvcímeket úgy válogatta össze, hogy az élet minden területén felvetődő kérdésekben segítséget nyújtsanak. Ezt egy olyan bibliográfiának tekinthetjük, amely tudatosan egy rétegnek, a nőknek ajánl olvasnivalót. "Továbbá, hogy semmi változást e' Könyvetskébe ne tennék, a' 66, 67, 68, 69 és 70-dik számok alatt levő idegen nyelveken irt Könyveket, a' magok helyeken meghagytam. Minthogy pedig azok közzül az egy Gellert Svetziai Grófnáján kívül, Magyar nyelven tudomra egy is nintsen, tehát ezen számok alatt levő jegyzéseimben másokat említek, a' mellyek, az előttem ismeretesek közzül, az én ítéletem szerint elég ártatlanok. Hogy éppen olyanokat, vagy azokhoz hasonlókat, és annyi számmal számlálhassak elő, ezt még most nem tehetem: reményem mindazáltal, hogy e' béli fogyatkozásunkat is ki-pótolják nemsokára, azok a' Nemzetünk javára törekedő jó Hazafiak, a' kik az Ánglus, Frantzia, Német és más nyelveken irt sok szép Könyveknek született nyelvünkre való fordításokban, ditséretes igyekezeteknek sok szép jeleit adták."⁵¹ Találunk a Szerencsi által megadott könyvjegyzékben regényeket, elbeszélő költeményeket, szakaszonként vagy darabonként való írásokat azaz erkölcsi célzatú könyveket, komédiákat, tragédiákat, leveleket, történelmi és földrajzi témájú könyveket. A felsorolásban a korabeli művek mellett megemlíti a már régebben megjelenteket, utal olyan könyvekre is, amelyeket már lefordítottak, de még nem nyomtattak ki. A jegyzék azt mutatja, hogy Szerencsi a XVIII. század második felének magyar irodalmát alaposan ismerte, és szolgálni kívánta a könyvolvasás ügyét a nők körében is.

Benkő József, középajtai református lelkész-literator segítségére és tanácsaira is nagyon számított Szerencsi. A már említett 1786. szeptember 27-én Benkőhöz írt levelében olvashatjuk: "Méltóztassék azért Tiszt[eletes] Esperest Uram sok dolgai között nékem fel-jegyezgetni azokat, a' kiket mind a régebbiek közzül, mind pedig az újabbak közzül esmérni fog ... A' maga érdemes személyének Biográphiáját különösen ki-kérem Tiszt[eletes] Senior Uramtól, mind már nyomtatásban levő, mind pedig az alá készülő betses Munkáinak fel-tételekkel."⁵²

Maga Szerencsi is értékes könyvtárral rendelkezett, amint a levél további részeiből kiderül: "...Magam is e' tájatt sok M[agyar] Könyveket gyűjtöttem, a' mellyek igen ritkák, és sem az Athenasb[an] sem ... a' Tudos Uraknak munkájokban nem említetnek, sőt a' mellyek a' M[é]l[tosá]g[o]s B[áró] Rádai Ur ö N[agy]sága Bibliothecájában-is nintsenek meg. E'tájatt hajdon sok Typográphiák voltak, és nem lévén M[agyar] Országban az a' Tudosok között való Correspondentia és Könyvekkel való kereskedés, néha tsak azon a' vidéken maradtak és lettek esméretesek sok könyvek, a' hol irattak 's nyomattattak."⁵³

Saját könyvtára, Ráday bibliotékájának katalógusa alapján, valamint a kortársaktól összeállított és elküldött címjegyzékek és kiigazítások felhasználásával igen értékes bővítéssel készült újra kiadni a *Magyar Athenast*. Már annyira előrehaladt ebben a munkában, hogy Nagy Sámuel⁵⁴ agens közbenjárására 1787-ben a mű újra kiadására a királyi engedélyt is megkapta. A kibővített Magyar Athenas azonban nem jelenhetett meg, mert Szerencsi váratlanul meghalt.

A fáradhatatlan Szerencsi e mellett újabb könyvek kiadását is tervezte Ráday segítségével. Gyöngyösi István, a költő műveinek újra kinyomtatásáról tájékoztat Ráday Gedeonhoz 1787. augusztus 20-án írt levele: "...A N[agy]ságod hozzám írni méltóztatott Levele szerint jelentettem a Gyöngyösi munkáinak újra való ki-nyomtatását Streibig Uramnak: ki-is kap rajta, és örömet kinyomtatya, tsak hogy méltóztatnék N[agy]s[á]g[od] azon jó originális Editiokat véle közleni vagy én hozzám ad fideles manus által küldeni... . Annyival kedvesebb fog az új Editio lenni ha a N[agy]s[á]g[od] tudós praefatioja eleibe nyomtatatik, és ha a Manuscriptusban levő és még soha ki nem nyomtatott munkái is hozzá tételnek. Én az Inspectiot és Correcturát sok dolgaim között-is felvállalom. S ha N[agy]s[á]g[od] helyben hagyja a mostani Orthographia szerint fogom corrigálni."⁵⁵

Közben magánéletében is változás történt. 1787 decemberében házasságot kötött Nemes Bogyai Búzás Judittal. Ez alkalomból Szerencsit verssel köszöntötte barátja, Pálóczi Horváth Ádám. A verset a *Magyar Músa* 1787. december 29-i száma közölte. Lakodalmi verset írt Szerencsi Nagy István és Nemes Búzás Judit köszöntésére Bécsből András Sámuel is.

1788-ban kinyomtatta a maga költségén Kis Gergely kéziratban maradt, az istentisztelet rendtartását magába foglaló művét: *Agenda, azaz egyházi szolgálatbéli okos isteni tisztelet módja, Mellyet a' Felsőbbeknek parantsolatjára készített vala, Néhai Tiszteletes Tudós Kis Gergely, Sz. Udvarhelyi első Professor, és az Erdély Országi Venerabilis R[ef]ormata Superintendenciának Generális Notáriusa. Most pedig némelly hozzáadásokkal megbővitve, az ezzel élni akaró Szolga Társaiknak hasznokra, a' maga tulajdon költségén közönséggé tett Szerencsi Nagy István, N. Györi Ref[ormátus] Prédikátor. Az előszóban megemlékezik Kis Gergelyről, majd a mű kinyomtatásának szükségességét hangsúlyozza: "... [Kis Gergelyhez] való háládatosságomnak megmutatására, az irigységnek megszügyenyítésére, és mindenek felett a' két M[agyar] Hazában levő Szolga Társaimnak egy ilyen tökéletes Munkával szolgálni kívánó jó indulatomnak meg-bizonyítására ezt a' magam költségemen köz haszonra ki ... bocsátottam."⁵⁶*

Nagy részben még maga dolgozta át Körösi Bozó Mihály, debreceni lelkész: *Az Új Testamentomra mutató tábla* című munkáját. A Szerencsi által kiadott mű 1788-ban jelent meg a következő címmel: *Magyar Concordántzia avagy az Ó- és Új-Testamentomra mutató tábla, mellyben az Ó- és Új-Testamentomi írásokban megirt dolgok és nevezetes szók... az A-B-C-nek rendi szerint fel-találtatnak... kiad. Szerentsi Nagy István*. A két kötetes mű Győrben jelent meg. A második kötet a p betűnél félbeszakadt, és hivatali utóda Szentmiklósy Timótheus fejezte be.

1789. január 4-én Szerencsi váratlanul meghalt. Halála megakadályozta a *Magyar Athenas* kiadásában, a *Concordantzia* befejezésében, és további irói és kiadói tevékenységében. A *Magyar Kurir* 1789. januári számában olvashatjuk Szerencsi Nagy István halálának hírért. "T[iszteletes] T[udós] Szerentsi Nagy István Uram a Györi Ref[ormátus] Prédikátor, ki a mi Anyai nyelvünknek gyarapodásában éjjeli nappali szorgalmatossággal munkálkodik vala, ezen Ujesztendőnek 4-dik éjtszakáján, 2 hetekig tartott forró-nyavallyája után megholt... Ez egy minden Vallású Felebarátját személy vállogatás nélkül egyenes szívvvel szerető, Hazája mellett buzgó, anyai nyelvéért éjjel nappali szorgalmatosságát feláldozó Hazafi vala."⁵⁷

Korai halálát barátai versekkel siratták el. Pálóczy Horváth Ádám, majd András Sámuel versben búcsúztak el szeretett pályatársuktól. A verseket a *Magyar Músa* 1789. februári számaiban olvashatjuk.

Szerencsi meghalt, a *Magyar Athenas* újra kiadása elmaradt. Hova lett az összegyűjtött anyag? Ezt a kérdést tette fel Szerencsi halála után egyik kortársa is, Zilahy Sámuel a Ráday Gedeonhoz intézett levelében, 1789. március 18-án: "Nagy Tiszt[eletű] Szerencsi Nagy István uram reménytelen halálán itt nálunk minden jó Emberek megdobbantak, és erősen sajnállották. Valljon ki vette kezébe az Athenasra tett collectáját? Vajha jó kézre jutott volna!"⁵⁸

Hova lett ez a collecta, kinek a kezébe került, nem tudjuk. Valószínűleg elvesztett. Értékes kéziratával jelentősen hozzájárulhatott volna a magyar história litteraria fejlődéséhez, a tudomány gazdagításához.

Szerencsi értékét, jelentőségét, a korban betöltött szerepét nemes szándékai alapján állapíthatjuk meg. A magyar nyelv ápolását, a magyar könyvek gyűjtését és kiadását, a tudomány terjesztését szorgalmazta, a türelmi rendelet évtizedében egyházat védelmezte. Helyét azok között a becsületes, lelkiismeretes és áldozatkész literátorok között kell megállapítanunk, akik Magyarországon a XVIII. század második felében megindult haladó szellemű irodalmi és művelődési életet odaadó munkásságukkal előrevitték.

Az alább következő versekben, amelyek örömet és bánatot fejeznek ki, a kortársak tisztelettel és elismeréssel írnak barátjukról és pályatársukról, a példás életű Szerencsi Nagy Istvánról.

A Györi P[rédikátor] T[iszteletes] Sz[erenci]
Nagy István Ur Lakodalmára iratott [Pálóczi]
H[orváth] Á[dám] Ur által⁵⁹

Meg-veti szállását /a/ Hekate, nem akarja lakását,
És Pataháza felől, költöze Györbe belől.
Rába le-mentének, és a Duna szöke vizének
Őszve folyási körül Gyöngy szeme Györnek örül.
Ceres sem bányja, hogy ez a' kire szálla Leányja,
Most Veje Pluto helyett /b/ angyalok edgyike lett.
Venus nem fázik, mert Buza se, bor se hibázik /c/
Bachus tsapja tsorog /d/. Cerese malma forog.
Arion /e./ is Bétsben, a' Khironi ész epedésben
Ezt a' drága napot áldani lantra kapott.
Delfine hátára lantot köt /f./ ereszti Dunára,
's szivét zárva belé, Györnek evez, le-felé. –
Mely gyöngyörü reggel! mikor ennyi szerentse Sereggel
Érkeze, 's őszve vagyon gyülve Szerentsi Nagyon:
Himen-is áll készen, 's mely szép est hajnalá lészen,
Majd ha Luczina elé érkezik estve felé.
Ródusi tseppekkel tsepeg udvara tályja 's ezekkel
Képez nap-keletet éjjel-is a' szeretet.
Sziveket el-rejtik edgymás szivébe, felejtik
Hogy más háza' fala, 's két külön árva vala
Légyen-is edgy mással edgyezve, hites fogadással,
E' Kegyes indulatos sziveket, álhatatos.
Légyen ez így végben ment szándék kedves az égben,
Kedves ez inneplés 's kedves ez őszve kelés.

- a. Hekate, a' Céres Leánnya volt, Céres pedig vólt a gabonának, a buzának és így a' Buzásoknak is Isten Aszszonya.
- b. Hekatét, ki Prozerpinának is neveztetett, és Vénus második szép vólt, Pluto ragadta-el feleségül.
- c. Régi Deák példa beszéd: Sine Cerese et Bacho friget Venus. Ezt a' Magyar parasztok rutul teszik-ki magyarul; azért én tsak ad vim vocis fordítottam: Venus sem fázik.
- d. Bachus a' Bornak és így a' Hegy-allyának-is Istene volt.
- e. Arion. András [Andrád] Sámuel, a' ki Bétsből idvezli ezen házasságot.
- f. Ariont a' tengeri tolvajok körül vévén edgy Delfin hátára ugrott a' mely a' szárazra ki-vitte, de most Delfinje hátára tsak a lantját tette fel, maga otthon maradt.

Néhai T[iszteletes] T[tudós] Szerentsi Nagy
István Ur' halálán tünődik egy jó Barátja
[Pálóczi] H[orváth] Á[dám]⁶⁰

Mit keresysz? Oh Halál! a' Nagy Udvarában,
Mit keresysz, egy Tudós' tanuló-házában? –
A' mikre ö reményt gyújtott a Hazában,
Holl kerssük majd-fel temető Sirjában?
A' fáradthatlan kezet megkötötted;
Serény ujja közül a' tollat kivetted,
Még élte' közepét érni sem engedted,
Égre méltó szivét már földbe temetted. –
De mit-is keresel bús Kurir! én nálam?
Vajha hired, költött hir vólna, vagy álom,
Ugy tetszik engem-is reszkettet halálom,
Hogy Barátim' számát tsorbúlni találom. –
Bóldog egygyügyüség, 's nem mese, mely régen,
Még-lesvén a' madár' repülést az égen,
Igazat épített egy kis jelenségen,
És sokszor vala-is, nyert a reménységen.
Hogy ne lettek vólna jó jövendölések?
Azok az eleven-madár-repülések,
Holott a' holt tollban-is vagynak érzések
'S az érzéketlenben igaz jelentések.
Vagy talán az igaz barátok' hűsége
Olly nagy, és annyira terjed erőssége;
Hogy, ha ez, amához vonzó lángal ége,
Meszsze földekre-is van érzékenysége.
Én ez esztendőnek mindjárt kezdetében
Fel-írák Barátim' neveit rendében:
A' kikkel éltemnek múlt esztendejében
Múzsám levelezni szokott jó kedvében.
Elmém majd minden Név után kételkedett, –
Tán emlékezetem változást szenvedett:
Érzéketlen tollam el-hagyott Tégedet,
'S tsak-nem el-felejtém Jó Nagyom! Nevedet.
Fel-írák leg-utól még-is szégyenemre:
'S mikor tegnap-előtt ebbeli vétkemre
Emlékezém – nagyobb keserűségemre
A' Kurir, egy Könyvet gördítve szememre. –
Meg-holt hát! – és leg-jobb korban véget ére,
'S én nem borúlhatnék hidegült testére.
Nem – de oh el megyek felkeresésére,

'S ezt mondom: Sirjának állván a' széllére:
Nyugodjál Barátom! már eleget tettél,
A' mivel egy tsendes nyugvást érdemlettél;
Az emberi szívnek példája lehettél.
Hogy minden, és Te-is munkára születél.
Én, és minden, kinek így buzog a vére,
A' Baráti hűség' költsönözésére,
Ha soha sem néz-is Koporsó kövére,
Jól fog emlékezni Szerentsi nevére.

Doktor Gy[armati] S[ámuel] Urhoz a' T[iszteletes]
Szerentsi Nagy István Ur haláláról írta A[ndrád] S[ámuel]⁶¹

Et quocunque modo fugiasque ferasque laborem,⁶²
Sol ruit interea...⁶³
Salve aeternum [mihi] maxime Palla,
Aeternumque vale ...
Virgilii Aeneid⁶⁴

Ha töllem kérdéded, hogy most miért irok,
És az írás közben mi okra nézt sírok:
A' napot kívánod, hogy Néked mutassam,
A' mely el-enyészik száporán vagy lassan /b/
A' Kurir meg-vitte hiszem immár a' hirt
Mellyet, oly nehéz vólt, hogy ő-is alig bírt.
Mert ötet-is az a hir interessálta,
Mellyet füleinkbe szomorán kiálta.
Meg-hólt tudni-illik a' mi Nagy barátunk,
A' kit az életben többé már nem látunk.
Délre jött vala fel /c./, de homályba borúlt
Ez a' vólt szerentsés Nap, mivelhogy el-múlt.
Reménységünk ellen hamar le-szalada
Az égről, 's a' halál horgára akada.
Ezt minden, de kivált én nagyon sajnálom,
Mert hív barátomtól véletlen meg-válom.
De hát kedves Párja mennyire sajnálja!
Kivel, tsak esztendő, hogy a' jót próbálja.
Mert esztendő előtt a' lakodalmára
Irtam vala Verset, 's most a' halálára.
Ezért én magam-is szinte meg-utálom
Az életet, mert, a' mint látom, tsak álom.
Ma lakodalmazunk, és holnap meg-halunk,
A' szerentse után sokszor nagy kárt vallunk.
Mivel nem állandó, hanem mindég forog,
Ha ma szeret, hólnap ellenünkre morog.
Szerentsi Nagy István barátunk példája
Mutatja, hogy nagyon változ a' kotzkája.
Szegény Nagy! mig éle nagy terhet hordozá,
A'melly szerentsétlen halálát okozá.
Mint a' fáklya másnak mind addig szolgálá,
Mig ötet el-vivé váratlan halála.
Hogy másnak szolgáljon, ő el-emésztődék,
'S leg-jobb erejében sirba temetődék,
El-esék Alcesünk /d./, többé fel-sem ülhet,
Meg-fagyott a' vére, mely már nem kerülhet.

Cedrusnak írtam vólt a' múlt esztendőben,
Melly fel-nevelkedett a' Libán erdőben.
De, hogy ilyen hamar eldőlt nem reméltem,
Ládd! rajta történék, a' mitől én féltem.
Másnak tsatornája, selyme és lámpássa
Vólt, és maga, mint a' Szántó-vas el-vása /e/.
Búzás Judith Aszszony szép Nagy Czedrus fáját
El-veszté ő benne leg-tisztább búzáját.
Nem remélhet immár olly kövér aratást,
Millyen tavaly vala, hanem tsak jajgatást.
Tsak ugy van, ha szél fú, a' nagy fa meg-nem áll,
Le-dől; de meg-marad az el-repedt nád-szál.
Én valék beteges, ő az egészséges,
Ládd! az egészség-is mitsoda kétséges.
Minden el-múl, szabad ugyan jót remélni,
De azt nem tudhatjuk, meddig fogunk élni,
Egy szóval Nagy meg-hólt, mi érte sirhatunk,
'S a' siráson kívül ekként-is szollhatunk:
Ez a' por Nagy Czedrus vala egy időben,
Ki-gondolta, hogy por leszen jövendőben?
Ez a kevés hamu tűz vala /f./, de oh jaj
Mivé lett! a' mi szép Czedrus vala tavaly.
Soknak kig gyertyáját fáklyája gyujtotta,
Őtet a forróság /g./ magát ki-óltotta.
Az az, innen töllünk az égre vezette,
Mert a' tűznek éppen az a' természete /h/.
De nem hagyott nálunk haszontalanságot
Mint a' Páva, hanem nagy világosságot /i/.
Kik meg-szomorodtunk az ő halálában,
Ezzel vigasztaljuk magunk' általjában:
Hogy jobb élet leszen e' Czedrus porából,
'S meg-ujjul Phoenixünk valaha hamvából.
Hogy ne-tudjuk ki-vólt, ugy ki nem óltatik,
Rothadás után-is világosittatik /k/.
Ugy hogy ki éltében velünk ékesen szólt,
Ezután-is fáklya leszen, ámbár meg-hólt /l/.
Mint a' nap le-haladt, de tsak ábrázattya,
Fényével Egünket világosittattya,
Meg-virágzik még ez az Aron veszszeje,
Fel-serken barátunk el-lankadt ereje.
'S ismét edgyütt leszünk, de addig nyugalalmát
Kivánnjuk, 's áztassuk könyvünkkel sirhalmát.
Te pedig meg-botsáss Levelem motskáról,
Mert könyvezve irám a' Nagy haláláról /m/.

- b. *Tristitiae causam si quis cognoscere [quaerit] velit
Ostendi solem postulat ille sibi. Ovid.*
[A' ki keservem' okát tudakozza, az aztat akarja,
Néki mutatná ott a' napot egy valaki.
= Ovidius Naso, Publius Szomorú verseinek öt könyve.
Ford. Irmesi Homonnay Imre. Pest 1825. V. Könyv.
V. Keserv. 7-8 Verssor.]
- c. Az az, leg-erősebb és közép idejében hólt meg Sz[erenci] N[agy] I[stván].
- d. Az Alces nevű állatról az iratik, hogy mikor alszik-is, fenn-áll, valamely fához támaszkodva, és ha egyszer leesik, soha fel-nem kelhet. *Corruet nunquam refurget.*
- e. Hasonlítottatik 1. Tsatornához, mert e' másnak viszi a' vizet, és magának semmit nem hágy. 2. Selyemhez, mivel a' selyembogár másoknak selymet, magának koporsót sző. 3. Lámpához vagy gyertyához, mely másoknak világol, és maga el-emésztődik. 4. Szántó-vashoz, mely a' sok szántás miatt el- vásik.
- f. A' hamuról ezt mondják a' Deákok: *Cinis est, sed ignis fuit; most hamu, de tűz vólt valaha.*
- g. Forró nyavalyában /in acuto morbo/ hólt-meg, a' mint hallottam.
- h. A' tűz természete-szerint fel-felé igyekszik. *Flamma nunquam deorsum.*
- i. A Páváról e' mondatik: *Vanum post habet orbem;* a' fényes-bogárnak pedig fényessége van a' setétben.
- k. Mint a' fa, ha megrothad-is világoskodik.
- l. A' Lucida nevű madárról azt mondják, hogy nappal énekel, és éjtszaka világoskodik.
- m. *Littera suffusas quod habet maculosa lituras,
Laesit opus lacrymus ipse Poëta suum.*
[Vagy ha betűm el fent, 's motskokra talál szemed ebben,
A' Vers-írónak könnye csepegte be azt.
= Ovidius Naso, Publius Szomorú Verseinek öt könyve.
Ford. Irmesi Homonnay Imre. Pest 1825. II. Könyv.
I. Keserv. 15-16. Verssor.]

JEGYZETEK

1. A Győri Református Egyházközség 2. számú anyakönyvében található, 1789. évre vonatkozó bejegyzés alapján lehet meghatározni születésének évét. A bejegyzés halálának idejét közli: "1789. Steph[anus] Nagy Szerentsiensis Minister Eccl[esi] ae Ref[orma] tae Jaurinensis ... Mortuus a[nn]o aeta[ti]s 42 in Civit[at]e Exteriore die 4. Jan[uarii]. Sepultus 7a Jan[uarii]". [1789. Szerencsi Nagy István, a Győri Református Eklézsiának lelkipásztora meghalt 42 éves korában a külvárosban január 4-én, eltemettetett január 7-én.] Tehát Szerencsi Nagy István 1789-ben 42 éves volt, így születési éve: 1747. Betöltötte-e vagy csak belépett 42. életévébe? Erre pontos adatunk nincs.
2. Személyi adatait ld. *Ältere Universitäts-Matrikeln*. Universitat Frankfurt a O. Osnabrück 1965. 467. l.
5. *Bé-köszöntő Predikatzio, mellyet ... elmondott Szerentsi Nagy István ...* Győr 1783. [50.] l.
6. Kis Gergely (1737–1787), református lelkész és tanár.
7. *Agenda, azaz egyházi szolgálat-béli okos isteni tisztelet módja, mellyet ... készített Kis Gergely ...* kozsegesse tett Szerentsi Nagy István ... Győr 1788. [V.] l.
8. *Szerencsi Nagy István Benkő Józsefnek*. Nagy-Győr, 1786 szeptember 27. = Benkő József levelezése. Bp. 1988. 270. l.
9. Jakó Zsigmond – Juhász István: *Nagyenyedi diákok. 1662–1848*. Bukarest 1979. 179. l.
10. ld. a 8. jegyzetet
11. *Ältere Universitats-Matrikeln*. Universitat Frankfurt a O. Osnabrück 1965. 467. l.
12. ld. az 5. jegyzetet. [50–51.] l.
13. Ráday III. Pál (1768–1827), Ráday II. Gedeon nagyobbik fia, a magyar színjátszás egyik úttörője. ld. *Magyar irodalmi lexikon*. 2. köt. Bp. 1965. 538. l.
14. Ráday III. Gedeon (1773–1812), Ráday II. Gedeon kisebbik fia, bányatanácsos. ld. Ráday lt. X., Ráday III. Gedeon iratai.
15. Szerencsi Nagy István levelei Ráday I. Gedeonhoz. Kézirat. ld. Ráday lt. VI. a-1. 1435–1518. levéltári sz. között 21 levél található Szerencsi Nagy Istvántól.
16. Benda Kálmán: *A jozefinizmus és jakobinussag kérdései a Habsburg Monarchiában*. = *Történelmi Szemle* 1965. 394. l.
17. Mályusz Elemér: *A turehmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Bp. 1979. 364. l.
18. Wittola, Marx Anton: *A' toleranzirol, a' katholika anyaszentegyháznak hitbéli fundamentumos tudománya szerint, egy austriai plébánus német nyelven irt levele. Némelly Katholikus Keresztényeknek kivansagokra*. Magyarra forditatva [Szerencsi Nagy István által]. 1. kiad. Béts 1781. 2. kiad. Posony-Kassa 1782.
19. *Szerencsi Nagy István levele Ráday I. Gedeonhoz*. Kézirat. ld. Ráday lt. VI. a-1.
20. Eybel, Joseph Valentin: *Mi a pápa?* Német nyelvből magyarra forditatott Szerentsi Nagy István által. Posony 1782.
21. Pataky László: *A gyori reformanus egyház története*. Bp. 1985. 316. l.; Keresztési József: *Krónika Magyarorsag polgári és egyházi közéletéből a XVIII.-dik század végén*. Pest 1868. 38. l.
22. Meyer, Andreas: *Barátságos oktatás. Hogyan kellessék egy ifjú asszony embernek magát a' diszes erkoltsokben meltokeppen formalgani?* Posony-Buda 1783.
23. *Magyar Himmondo*. Posony 1783. május 10. 37. sz. 296. l.
24. Jakó Zsigmond: *Irás, könyv, ertelmseg*. Bukarest 1976. 253. l.; *Nyomdászati lexikon*. Szerk. Biró Miklós, Kertész Árpád, Novák László. Bp. 1936. 373. l.
25. *Magyar Himmondo*. Posony 1785. [december 14.] 98. sz. 795–796. l.
26. [Ostervald, Jean Frédéric] Ostervald, Fridrik János: *A' papi szent hivatal gyakorlásáról való traktanak első darabja. Melly tanit a predikallasrol, és az ifjak tanitatasokrol*. – *A' papi szent hivatal' gyakorlásáról való traktanak második darabja. Melly szoll az ekkle'sia' igazgatásáról*. Ford. Gombási István. Kolosvár 1784.
27. *Egy néhány válogatót és szükségesebb materiakra való predikatziok. Melyeket frantz és német nyelvekből magyarra ford. és holni jegyzetesekkel megbovitve kozsegesse tett Gombási István*. Kolosvár 1779. Koll 1. – *Harmintz-négy predikatziok, melyeket nagyobbára frantzia és német nyelvekből tolmatsolt és szükséges jegyzetesekkel ki-vilagositvan világ eleibe botsatot Gombási István*. Kolosvár 1784, Koll. 2.

28. Sarasa, Alfonso Antonio de: *Szüntelen való örvendezésnek mestersége*. Németből ford. Teleki Ádámné Wesselényi Mária. Kolosvár 1784.
29. Bartholottus Nep. János: *Világi és ekklesiái vizsgálódás, melyben a lelki-eszméretnek szabadságáról, és a római s németországi edgyesülti birodalomban bévétetett valláson lévőknek állapotokról tudakoztatik*. Magyarra ford. Dési József. Kolosvár 1784.
30. Az eredeti közlében hiányzik. ld. *Magyar Hirmondó*. Posony 1785.[december 14.] 98. sz. 795. l.
31. Leprince de Beaumont, Marie: *Kisdedek tudománnyal teljes tárháza*. Ford. Derzsi János, Tordai Sámuel. Kolosvár 1782.
32. *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett énekes könyv, mely a' régi impressumból, s' más kegyes könyvekből kiválogatott lelki énekeket és a szent Dávid 150 soltárit foglalja magába*. Kolosvár 1785.
33. *Két komédia*. Plautus,[Titus Maccius];(*Mostellaria* vagy *A kísértetből*.) – Terentius, [Afer Publius]; (*Andria* vagy *az andrusi leány*.) Ford. Kovásznai Sándor. Kolosvár 1782. – Cicero, Marcus Tullius nagyobbik *Catoja, Laeliussa, Paradoxumai és a' Scipio álma*. Magyarra ford. Kovásznai Sándor által. Kolosvár 1782.
34. Pápai Páriz Ferentz: *Pax sepulcri, az-az idvességés... elmélkedés, ... arról, miképp kellések ... mind keresztyénül élni, mind pedig idvességesen meg-halni*. 3.[kiad.] Kolosvár 1776.
35. Stapfer, [Johann] Fr[iedrich] János: *A keresztyén vallásra való utmutatás*. Ford. Wesselényi Anna. Kolosvár 1774.
36. [Lentfant, Jacques] L'Enfant Jakab: *Az új testamentomi szent irások olvasására való bé-vezetés*. Ford. Bodoki József. Kolosvár 1775.
37. [Bunyan John] Bunián János: *Keresztyén utazás a boldog örökkévalóságra ... Irattatott angliai nyelven ... Mostan pedig annak német nyelvre való fordításából magyarra fordítatott* (Szigeti Sámuel és Tordai Sámuel által). Kolosvár 1777-78.
38. [Fénelon, François de Salignac da la Motte] Feneloni Sálignák Ferentz: *Telemakusnak az Ullisses fiának bujdosásai*. Magyarra ford. Zoltán József. Kolosvár 1783.
39. *Socrates redivivus. Seu imago philosophi vere christiani, qua exhibetur ... Josephus Pap de Fogaras ... Claudiopoli* 1785.
40. Sulzer, Johann Georg: *A természet szépségéről való beszélgetések*. Magyarra ford. Sófalvi József. Kolosvár 1778.
41. [Du Moulin, Pierre] Molinaeus, Péter: *Pax animae, az az a lélek békességéről, és az elme gyönyörűségéről való tracta*. Ford. Pápai-Páriz Ferentz. 2. kiad. Kolosvár 1775.
42. *Holtakkal való barátság, az az némely erdélyi nagy méltóságoknak és fő renden lévő nemeseknek halálok után-is virágzó kedves emlékezetek, melyet azoknak utolsó tisztességételekre készített ... néhai t. Tséri Verestói György*. Kolosvár 1783.
43. *Magyar Músa*. Béts 1787. jan. 20. 6. sz. 47. l.
44. ld. a 43. jegyzetet.
45. ld. a 43. jegyzetet.
46. *Magyar Músa*. Béts 1787. jan. 27. 8. sz. 60-61. l.
47. ld. a 43. jegyzetet. 48. l.
48. Pálházi Göncz Miklós: *Az Ur vacsorájáról, az igaz Augustana Confessio szerint*. Keresztur 1613 = RMNy II. 1057.
49. *Szerencsi Nagy István két levele Báró Ráday Gedeonhoz*. Közread.: Kis Áron. = *Figyelő*. Bp. 1876. 183-184. l.
50. Keresztési József: *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a XVIII.-dik század végén*. Pest 1868. 150. l. Keresztesinek az Athenas kiegészítéséhez és kiigazításához készített jegyzéke a Ráday Gyűjtemény kéziratárában található K-128 jelzeten.
51. Meyer, Andreas: *Barátságos oktatás ...* Posony-Buda 1783. Előszó.
52. ld. a 8. jegyzetet.
53. ld. a 8. jegyzetet.
54. Nagy Sámuel (1730-1802) Bécsben a református egyház ágense 1763-1797 között. ld. Somkuti Gabriella: *Ráday Gedeon bécsi könyvbeszerzője*. = *Magyar Könyvszemle*. 1986. 149. l.
55. ld. a 49. jegyzetet. 182-184. l.
56. ld. a 7. jegyzetet. A Kegyes olvasóhoz. [VI]. l.
57. *Magyar Kurir*. Béts 1789. január 7. 2. sz. 18 l.
58. *Zilahy Sámuel levele Ráday I. Gedeonhoz*. Közread.: Kiss Áron. = *Figyelő*. Bp. 1877. 223. l.
59. *Magyar Músa*. Béts 1787. dec. 29. 102. sz. 817-818. l.
60. *Magyar Músa*. Béts 1789. febr. 11. 4. sz. 61-62. l.

61. u. o. 62-66. l.

62. És hogy a bajt mint kell kikertülni, miként megelözni = [Vergilius, Publius Maro] *Vergilius összes művei. Aeneis*. Ford. Lakatos István. Bp. 1967. II. Ének, 459. Verssor.

63. S már a nap is lebukott = u. o. II. Ének, 508. Verssor.

64. Derék Pallas, légy üdvöz örökre / S áldjon örökre az ég! = u. o. XI. Ének, 97-98. Verssor.

ISTVÁN SZERENCSI NAGY, DER FORTSETZER DES UNGARISCHEN ATHENAS

RÓZSA BELLÁGH

In der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts finden wir unter den Pflegern und Befürwortern der ungarischen Literatur István Szerencsi Nagy, den reformierten Geistlichen aus Győr, dessen Leben und Tätigkeit sich mit vielen Fäden zur literaturorganisatorischen und unterstützenden Persönlichkeit der Zeit, zu Gedeon I. Ráday verknüpfen.

Szerencsi hat seine Studien in Udvarhely, Nagyenyed, dann an der Universität Frankfurt/Oder absolviert. Nach 34 Jahren Zwangspause hat die reformierte Kirche, deren erster Seelsorger István Szerencsi Nagy war, ihre Funktion im Sinne des Toleranzediktes wieder aufgenommen.

Szerencsi hat eine vielfältige literarische Tätigkeit ausgeübt: er hat kirchliche Reden geschrieben, deutsche Bücher ins Ungarische übersetzt, Bücher publiziert, und eine breitgefächerte Korrespondenz mit seinen Zeitgenossen geführt. Für eine der wichtigsten und wertvollsten Arbeiten seiner literarischen Tätigkeit werden die Überarbeitung und Erweiterung des Ungarischen Athenas von Péter Bod gehalten. Szerencsi bemühte sich um die gleichen Ziele, wie Péter Bod 20 Jahre früher mit dem Ungarischen Athenas:

- Dienst zur Erneuerung der Nation
- Pflege der Muttersprache
- Aufbewahrung der Werke von gelehrten Vorfahren für die Nachwelt

Aufgrund des Kataloges seiner Bibliothek, sowie aufgrund der Bibliothek von Gedeon I. Ráday, und mit Hilfe von Titelverzeichnissen und Korrekturen, die von seinen Zeitgenossen zusammengestellt worden waren, hatte er vor, das Ungarische Athenas mit einer recht wertvollen Erweiterung erneut herauszugeben. Mit seiner Arbeit war er schon so weit, dass er für die neue Auflage sogar die königliche Genehmigung besass. Das erweiterte Athenas aber konnte nicht erscheinen, denn Szerencsi starb plötzlich. Wo die Sammlung hinkam, in wessen Hände sie geriet, ist ungewiss. Sie wird verlorengegangen sein.

Szerencsi hätte mit seinem Manuskript bedeutend zur Entwicklung der historischen Literatur (*Historia litteraria*), zur Bereicherung der Wissenschaft beitragen können.

Egy Amade László leveleiből összeállított leveleskönyv filológiai vonatkozásai

PÓTI CSILLA

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Fol. Hung 1207. jelzetű kötete két egybekötött füzetből áll, amely Amade László 38 befejezett és egy befejezetlen levelét tartalmazza. A füzetek 2° nagyságúak (360x320 mm), egybemásolójuk írás közben az oldalakat maga keretezte a külső lapszéltől számított 21–24 mm-t mérvé. A két füzetet utólag az OSZK-ban foliálták, az első terjedelme – a belső címlapot is beleértve – 1–22. f., a 22. f. már üres. Az 1. f. rectóján utólag adott cím szerepel: "Hungaricarum Literaru[m] Misilliu[m] [!] Copiae Ternio 2dus: Ladislai Amadeanae et aliae pro Stylo". A 21. f. jobb alsó széle hiányzik. A második füzetnél a levelek számozását újrakezdtek (1–36. f.). A második füzet 1. f.-ján nincs cím, a címadás és egybekötés tehát egyidejű lehetett. Ez az 1. f. teljesen üres, a szöveg a 2. f. rectóján kezdődik. Az utolsó teleírt levél a 21., a 22. f. rectóján még be van keretezve, de a másoló már csak három szót írt rá. A 23–35. f. üres, a 36. f. versóján a következő olvasható: "Epistolae I[llustrissimi] D[omini] L[iberi] B[aronis] Ladislai Amadé Notatu dignae."

A levelek formája a missilisekét követi: megtalálható bennük a megszólítás, az elkülönített záróformula, a dátum – ha időnként csupán jelzésszerűen is – és az aláírás. Sorban egymás után másolták őket, csak a tulajdonképpeni levéltestre ügyelve, a címzést és az esetleges melléleteket már elhagyva. A bemásolt levelek mindegyikének a formuláskönyvekre emlékeztető címe van. Annak megjelölése, hogy a levelek eredetileg kihez íródtak, elmaradt, de a bennük lévő adatok egyértelművé teszik, hogy a költő unokaöccse, Amade Tádé, illetve anyja, Amade Péterné Somogyi Erzse volt a címzettjük. A levelek magyar nyelvűek, megszólításuk, záró formulájuk és egyéb formai kellékeik igen hasonlítanak egymáshoz, csak a második füzet 8., 12., 15. és 19. levelének megszólítása és záró formulája latin.

Mindkét füzet ugyanazon kéz írása; a másoló formai tekintetben mindkettőnél ugyanazokat a szabályokat követte. Mindkettőben vannak mind Amade Tádéhoz, mind Amade Péternéhez írt levelek. Formuláskönyvekre emlékeztető címük alapján sem alkotnak a levelek olyan csoportokat, melyek két füzetre való tagolásukat megmagyaráznák. Így az egybekötést jogosnak érezzük, bár a másoló az egybetartozásra tételesen, szavakkal nem utalt. Szintén nem utalt a füzetek sorrendiségére

sem; még azzal sem, hogy a leveleket időrendben másolta volna. Az egybekötéskor a füzetek közül a teleírtat kötötték tehát logikusan előre, s utána a csak éppen félig betett. Nem lehetetlen azonban, hogy több ilyen füzet is létezett, és valószínű, hogy a másolónak még volt átírandó anyaga, hiszen munkáját egy levél közepén szakította félbe. A két füzet tehát a formai jegyeket tekintve megegyezik, tartalmilag pedig megfogható különbségtevésre lehetőséget adó szempont nem mutatkozik: a kettőt, bár befejezetlennek, s esetleg nem is teljesnek, de egységesnek kell tekintetnünk.

A két füzet terminológiai besorolása, ezáltal a magyar nyelvű levélírás XVIII. századi történetében s a levélteoretikai irodalomban elfoglalt helyének meghatározása részletesebb vizsgálatot igényel. Ennek a vizsgálatnak a filológiai szempontok csak egy részét képezhetik. Szükséges az egyes leveleket tartalmilag és stilisztikailag is elemezni, s elengedhetetlen az egyes levelek, valamint az egész munka más egykorú, hasonló tárgyú írásokkal való összevetése.

Jelenlegi vizsgálódásunknak az a célja, hogy megállapítsuk, honnan származnak a két füzetbe került levelek, mennyiben különböznek az eredeti missillistól. Erre csak néhány esetben van mód az eredeti missilisekkel való összevetés révén, más leveleknél meg kell elégednünk egyéb másolatokkal való összehasonlítással, – melyből azonban időnként a missilis szövegsajátosságai is rekonstruálhatók, – s bizonyos esetekben a legtöbb levélnél más szövegváltozatot nem ismervén, a füzetekben előforduló szöveg sajátosságai, hibái, javításai alapján vonhatunk le bizonyos következtetéseket.

A vizsgálat eredményeként minősíthető a másolat szövege: mennyire pontos, milyen arányban tartalmaz elírásokat, téves értelmezésen alapuló hibákat, a dolgok nem ismeréséből fakadó, értelemzavaró vétségeket, illetve tudatos javításokat? A másolat minősége utal a másoló személyére is. Megállapítható lesz, hogy Amade László saját kezű kópiájával van-e dolgunk, s ha nem, a szöveg leírója mennyire ismerte őt és családját, a család ügyeit, mennyire volt járatos egyes bonyolult személyi viszonyaikban, mennyire ismerte és fogadta el Amade levélstílusát? Szükséges megállapítani – amennyire ez lehetséges lesz –, milyen kapcsolatban állt a két füzet Amade László személyével, természetesen azon túl, hogy az ő leveleiből állították össze: ha nem Amade kezétől származik a másolat, milyen szerepe volt annak keletkezésében, a keletkezéstörténet milyen mozzanatai rekonstruálhatók filológiai szempontok figyelembevételével?

A leveleskönyv levelei címük, címzettjük, dátumuk és kezdő soruk szerint:

1. füzet

1. "Neve Napjára valo Üdvözlés!" /f.2r/

[Amade László Amade Tádénak]

"Posony: etc."

"Szabad légyen nekem is ..."

2. "Szánokodo Váloslás Attyafia Hálálán!" /f.2v-3r/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "Sz: György etc:"
 "Siralmassan bocsáytott..."
3. "Neheztelő Levél!" /f.3r-4r/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "Iszka Sz: György etc:"
 "Ambár megh vallom! ..."
4. "Haragos Levél!" /f.4v-5r/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "Posony: etc:"
 "Szabad légyen mégh egyszer..."
5. "Neheztelő levél." /f.5r-6r/
 [Amade László Amade Tádénak]
 [A jelzésszerű dátum is hiányzik.]
 "Szinten ezen Sz: Ünnepek..."
6. "Tudakozo Levél!" /f.6v/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "Pousony [!] etc:"
 "Vettem ugyan tellyes tésztelettel..."
7. "Agyarkodo Level:" /f.7r-11r/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "Iszka Sz: György: etc:"
 "Be tellyessedet Kegyelmeden..."
8. "Csudaló, es Egyszers mind Panaszolkodo Level" /f.11rv/
 [Amade László Amade Péternének]
 "Baár etc:"
 "Noha álmélkodásra méltó dolgok..."
9. "Neheztelő Levél Válost nem Adás Véghet." /f.11v-12r/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "Posony etc:"
 "Nem tudom mert érdemlettem..."
10. "Külömb Fele dolgokrul szolló Levél." /f.12rv/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "Sz: György. etc:"
 "Valamint hogy: szánokodással..."
11. "Attyafiságos Végezés iránt Valo Levél:" /f.12v-13r/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "in T[rans] cinctu [?] Tyrnavia[m]"
 "Szerencsés megh terésén,..."

12. "Attyafiságos égérettel Tellyes Levél." /f.13v–14r/
[Amade László Amade Péternének]
"Baar etc."
"Elöttem mindenkor nagy tésztelettel..."
13. "Oktato Levél!" /f.14v–15r/
[Amade László Amade Tádénak]
"Posony! etc."
"almélkodva ertem..."
14. "Nyájoskodo Levél!" /f.15v–16v/
[Amade László Amade Tádénak]
"Posony etc."
"Ambár nem későn..."
15. "Ismitt Olyas Levél." /f.17rv/
[Amade László Amade Tádénak]
"Posony etc."
"Mosolohva olvastam..."
16. "Attyafiságos meg edgyezésrül Szolo Levél!" /f.17v–18r/
[Amade László Amade Tádénak]
"Báár 30: 9br[is] [1]753."
"Az Fölséges Udvari Magyar..."
17. "Panaszolkodo es Fájdalmas Level." /f.18v–19r/
[Amade László Amade Tádénak]
"Báár Ao: 1743. die 3. May!"
"Sensibililus longe est Vulnus..."
18. "Neheztelő Levél hogy Ertésere nem adgya edgyik Attyafi Másikának Há-
zosságh übeli Szándékját." 6f.19v–21r/
[Amade László Amade Tádénak]
"Báár 14: 9br[is] [1]749."
"Szerencsés megh érkezésén..."
19. "Betekség hét Jelentő Levél:" /f.21rv/
[Amade László Amade Tádénak]
"Sz: Gyorgy 1a Apr[ilis] 1749."
"Akár az Úr Istennek..."

2. füzet

1. "Haragos Levél!" /f.2r–4r/
[Amade László Amade Tádénak]
"Báár die 20 Juny 1750:"
"Ördökség az eppen!..."
2. "Attyafiságos Levél!" /f.4r–5r/
[Amade László Amade Péternének]
"Báár 1740: die 20: Juny"
"Mind Személyem udvarlásával..."

3. "Husvéthi Ünepek Üdvözlése!" /f.5v/
[Amade László Amade Péternének]
"Süll Anno 1745: Die etc."
"Nagyságodnak áházatos..."
4. "Korpázo Levél." /f.6r-7v/
[Amade László Amade Tádénak]
"Marthalteö [!] 2: 9br[is] 1751."
"Valoszló bötüit vagy..."
5. "Igen Haragos Levél!" /f.7v-8v/
[Amade László Amade Tádénak]
"Posony 20: 8br[is] 1750:"
"Csak látom en hogy..."
6. "Pörök iránt iratott Levél;" /f.9r-10v/
[Amade László Amade Péternének]
"Csüt [!] 27: Apr[ilis] 1744."
"Tegnapi rövid diversiomrul..."
7. "Marhák be hajtása iránt Szoló Levél!" /f.10v-11r/
[Amade László Amade Péternének]
"Báár 25: 9br[is] [1]743."
"Ollyan hir csöndüle..."
8. "Indiferens Levél!" /f.11v-12r/
[Amade László Amade Tádénak]
"Báár 18: Juny 1750."
"En mind vártam..."
9. "Haragos Level" /f.12rv/
[Amade László Amade Péternének]
"Baär [!] 15 Apr[ilis] [1]744."
"Noha ugy tetzik nékem..."
10. "Neheztelő Levél!" /f.13rv/
[Amade László Amade Tádénak]
"Báár 10. Aug[us]ti 1755."
"Valamennyi bötüit..."
11. "Levelek közlése iránt valo Level." /f.14rv/
[Amade László Amade Tádénak]
"Báár 12: July [1]755."
"Mindent porrá kerestem..."
12. "Pörös Dolgok iránt valo Level." /f.15rv/
[Amade László Amade Tádénak]
"Tyrnaviae 2a January [1]755."
"Az hidegh üdök miatt..."

13. "Üdvözles köszönet választya." /f.15v-16r/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "Báár 3: July [1]755:"
 "Attyafiságos reflexióját..."
14. "Üdvözlő Levélre való Váloszt adás!" /f.16rv/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "Báár 12 Apr[ilis] [1]755:"
 "Az menyi Toll: és Ször:..."
15. "Sokat Magába foglaló es Olvasásra Méltó Level." /f.16v-18v/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "Posony 29: Apr[ilis] 1755:"
 "Valóban mint az Aprilis..."
16. "Adosság iránt való Level." /f.19r/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "Báár 10: Apr[ilis] [1]755:"
 "Mékeppen tegnapi napon..."
17. "Ugyan adosság iránt való Level." /f.19v-20r/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "Posony 12: Marty [1]755:"
 "Mivel már erő ér:..."
18. "Attyafiságos megh Edgyezésrül Szoló Levél." /f.20rv/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "Báár 2: Xbr[is] 1[1]753."
 "Szénten hogy le szálók!..."
19. "Haragos s' Egyszersmind Panaszolkodo Level." /f.21rv/
 [Amade László Amade Tádénak]
 "Báár 4: Apr[ilis] [1]752."
 "Szénten az puskázo multságghbul..."
20. "Kastely csináltatásáru való level." /f.21v-22r/
 [Amade László Amade Tádénak]
 [A levél befejezetlen és dátumozatlan.]
 "Valamint Kld meghjövendölte..."

A kéziratot – számos más irattal együtt – Vértesy Jenő ismertette "Amade László kéziratai a Magyar Nemzeti Múzeumban" című cikkében,¹ abból az alkalmából, hogy 1899-ben Vég hely Dezső, Veszprém megyei alispán gyűjteményének részeként a Magyar Nemzeti Múzeum birtokába jutott. A Vég hely-gyűjtemény Amade-iratai, melyek elsőként tették lehetővé, hogy Amade László élettörténete részleteiben is ismertté váljék, az Üchtritz-Amade család marcaltői levéltárából származtak. A verskéziratok, levelek, fogalmazványok, okiratok és vegyes természetű feljegyzések közül, melyeket Vértesy számba vett, csupán az irodalomtörténeti szempontból legértékesebb darabok – így az elemzendő leveleskönyv is – maradtak meg az OSZK Kézirattára birtokában, a többi az Országos Levél-

tárba került. Vértesy említett cikkében a Véghely-gyűjteményben szereplő verskéziratok és missilis levelek felsorolása után tért rá a leveleskönyv leírására. A füzeteket ekkor még nem köthették egybe, ő ugyanis még "két könyv"-et említett, "mikbe leveleit másolta a költő", a levelek címzettjeként a cikk szerzője Amade Tádét és Amade Péternét jelölte meg. Megjegyezte, hogy a levelek keltezése nem mindig teljes, s kiemelte, hogy "Amade minden levelének czimet" adott. Ezek után felsorolta az egyes füzetek tartalmát cím, dátum és címzett szerint.² Vértesy Jenő még ugyanebben az évben megjelent "Adatok Amade László életéhez" című közleményében³ 46 Amade-levelet közölt az említett gyűjteményből, közöttük a leveleskönyvből négyet. A közlésnél a levelek címzettjeit nem jelölte, az első két levélnél a leveleskönyvbeli címet lábjegyzetben közölte, a másik két levélnél – mivel a közlés alapját nem a leveleskönyvbeli szövegváltozat, hanem ezen levelek missilis változata képezte, – sem a címet nem jelölte, sem azt, hogy a leveleknek több szövegváltozata létezik. A közölt levelek a következők:

"Csudalo, es Egyszer s-mind Panaszolkodo Level"

(A leveleskönyv első füzete, 8. levél. f.11rv)

[Amade László Amade Péternének]

[A jelzésszerű dátumot elhagyva.]

"Noha álmétkodásra méltó dolgok..."⁴

"Igen Haragos Levél!"

(A leveleskönyv második füzete, 5. levél. f.7v–8v)

[Amade László Amade Tádénak]

"Pozsony, 20. 8-bris 1750."

"Csak látom én, hogy..."⁵

[Sokat Magába foglaló es Olvasásra Méltó Level.]

(A leveleskönyv második füzete, 15. levél. f.16v–18v)

[Amade László Amade Tádénak]

"Posonii 29 Apr. 1755."

"Valóban mint az áprilisi..."⁶

[Neheztelő Levél!]

(A leveleskönyv második füzete, 10. levél. f.13rv)

[Amade László Amade Tádénak]

"Baár 10. Aug. Ao. 1755."

"Valamenny bötüit..."⁷

Az Amade László leveleiből összeállított leveleskönyv első füzete bizonyos leveleinek ugyancsak kéziratos másolata megvan a székesfehérvári Püspöki Könyvtár Ms. 73. jelzetű kötetében. A kötet 4° nagyságú (235x175 mm), utólag, már a könyvtárban adott címe: "Különféle levelek", s bár 1–137. számozott lapjait valószínűleg ugyanaz a kéz másolta tele, a kötet formailag egyetlen: szabályszerűen bemásolt levelek váltakoznak apró levélrészletekkel sűrűn teleírtakkal. A paginálást utólag, már a könyvtárban végezték, s mivel a 3. és 4. pagina tévedésből kétszer

szerepelt, a sorrendben második ilyen jelölésű oldalakat 3/a-val, illetve 4/a-val jelölték. Így tehát p.3–4.=f.2rv; p.3/a–4/a=f.3rv. A kötetnek csak bizonyos részei hozhatók kapcsolatba az Amade családdal, illetve Amade Lászlóval. Annak a hat levélmásolatnak, melyeknek megszólítása, záróformulája, dátuma, illetve aláírása csupán jelzésszerű ugyan, tartalmi és stiláris jegyei teszik egyértelművé, hogy Amade László volt a szerzőjük.⁸ Az első levél még egy minden konkrétumtól megfosztott újévi üdvözlésre való válaszadás, ezt követi az elemzendő leveleskönyben is szereplő három levél:

1. [Amade László Amade Tádénak]

[A székesfehérvári kéziratban mindenféle dátummegjelölés nélkül.]

"Valamint hogy szánakodással..."⁹

Ez az általunk elemzendő leveleskönyv első füzeté 10. levele /f.12rv/, ott hiányos dátumozás van ("Sz: György: et:"), címe pedig: "Külömb Fele dolgokrul szolló Levél."

2. [Amade László Amade Tádénak]

[A székesfehérvári kéziratban mindenféle dátummegjelölés nélkül.]

"Akár az Ur Isten..."¹⁰

Ez az általunk elemzendő leveleskönyv első füzeté 19. levele /f.21rv/, ott dátuma: "Sz: Gyorgy 1a Apr. 1749.", címe pedig: "Betekségheit Jelentő Levél:".

3. [Amade László Amade Tádénak]

"24 Jan[uar]ii 1749:"

"Ambár meg vallom..."¹¹

Ez az általunk elemzendő leveleskönyv első füzeté 3. levele, melynek dátuma ott csupán jelzésszerű: "Iszka Sz: György etc:", címe pedig: "Nehesztelő Levél!" /f.3r–4r/

Ezeket a leveleket egy Amade Tádénak írt, dátum nélküli, "Sipos Gábor Uram..." kezdetű, "N: N:" aláírású és egy Amade Péternének írt, dátum nélküli, "Minemő szives iparkodásokkal" kezdetű, "B Laszlo" aláírású levél követi.¹²

A másoló jelölte is azt, hogy egy Padányi Biró Mártonnak írt levél valamelyik Amadétól, valószínűleg Lászlótól származik.¹³

Amade Lászlónak a kötetben található "Vegye ezt jó nével..." kezdetű versét a másoló címmel jelezte: "Báró Amade László versej Mellyeket Édes Anyának harcban való menetekor irt egy kép hátára A[nn]o [1]744."¹⁴

Szintén címmel jelzett a kötetben Amade Lászlónak Grassalkovics Antalhoz írt, dátumozatlan "El volt már az régen..." kezdetű levele.¹⁵

A stilisztikai hasonlóság alapján valószínű, hogy a kötet elején az Amade Lászlótól származó leveleket megelőző részben a minden tényleges adattól megfosztott és a levél formai kellékeit is nélkülöző, sűrűn egymás után másolt levélrészletek,¹⁶ valamint az egy csoportban levő Amade László-levelek utáni, tényleges adatok nélküli és külső levéljellegzetességeket nem mutató, de címekkel ellátott levélrészletek kapcsolatba hozhatók Amade Lászlóval. A címek a következők: "Uj hi-

vatalán örvendezés”, „Felelet”, „Házasságát jó barátjának idvezleni”, „Felelet”, „Vigasztalo Levél”, „Felelet”, „Felelet a köszönetre”, „Felelet az Előtte Valóra”, „Mentségre való”, „Másnak le rajzolt képet meg kernyi”, „Felelet”, „Botsánat keres”, „Jóakaratot kíván”, „Ajánlo levél”.

A kötet fennmaradó része egyelőre azonosíthatatlan levélrészletekből áll, többszöri utalások fordulnak azonban elő benne a veszprémi püspökségre, egyes püspökök személyére.¹⁷ A székesfehérvári és az általunk elemzendő leveleskönyv közötti szövegátfedések annyira esetlegesek, hogy már ez valószínűtlenné teszi, hogy bármelyiket is a másiktól másolták volna. A székesfehérvári leveleskönyv forrásául egy vegyes iratcsoport szolgálhatott, mely az Amadék és a veszprémi püspökök bizonyos okmányait, levelezését foglalta magába.

Nehéz választ adni arra a kérdésre, hogyan jöhetett létre ez az irategyüttes? Kézenfekvő lenne az a feltételezés, hogy a kötet anyaga azután állt össze, hogy Amade Tádé fia, Amade II. Antal 1800-ban az Amadék iszkaszentgyörgyi birtokát eladta pészaki Bajzáth György, veszprémi püspöknek.¹⁸ Megkérdőjelezhető azonban, hogy a XIX. század első évtizedében egy normatív igényű levélgyjűjtemény készítője esetenként hatvan évvel korábbi leveleket minden lényegi stilisztikai módosítás nélkül, – mert mint látni fogjuk, itt erről van szó, – átvett volna. Az egyik első magyarországi levélmintakönyv szerzője, Mészáros Ignác is korrekciókat végzett már az általa választott, bár csupán néhány évtizeddel korábbi mintákon.¹⁹ A kézirat jellegzetességei amellet szólnak, hogy a XVIII. század végén keletkezett, s így a másoló kilétét – tehát az alapul szolgáló iratcsoport létrejöttét – illetően is valamely, eddig még nem ismert személyi kapcsolatra kell gondolnunk. A Bajzáth család, név szerint pészaki Bajzáth György révén kerülhetett a kézirat a székesfehérvári püspöki könyvtár gyűjteményét jelentős mértékben gyarapító Pauer János püspökhöz.²⁰

A székesfehérvári kötet és az általunk elemzendő leveleskönyv három közös levelet tartalmaz. Mindkét kéziratban fellelhető a normatív igény: a leveleket címmel ellátva egy bizonyos típus esetében mintának tekintik. A konkrétumok háttérbe szorítása és a címadási jellegzetességek alapján a székesfehérvári kötet a levélmintakönyvek felé való közeledés szempontjából fejlettebb állapotot mutat.

Az Amade László leveleit tartalmazó, általunk elemzendő leveleskönyv bizonyos leveleinek missilis-, vagy fogalmazványváltozata is fennmaradt, és a Véghegygyűjtemény részeként az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára Levelestárába került. Ezek a következők:

1. [Amade László Amade Tádénak]

„Baár 10. Aug[usti] A[nn]o. 1755.”

„Valamenny bötüit!...”²¹

A missilis változat maradt fenn, mely azonos az általunk elemzendő leveleskönyv második füzeté 10. levelével (A leveleskönyvben: 2. füzet, 3.13rv), dátuma ott: „Baár 10. Aug[us]ti 1755”, címe pedig: „Neheztelő Levél!”.

2. [Amade László Amade Tádénak]

[A missilisen dátum nélkül.]

"Az menny Toll: és: Ször..."²²

A missilis változat maradt fenn, a második fólión megcímezve, s ez a levél az általunk leírt leveleskönyv második füzeté 14. levele /f.16rv/, melynek dátuma ott: "Báár 12 Apr[ilis] [1]755.", címeg pedig: "Üdvözlő Levélre valo Váloszt adás!". A címzés a következő: "Illustrissimo Domino Libero Baroni Thadaeo de Wárkony et Marczallteö, Perpetuo in Böös, Bár Zilizs et Iszka-Sz: György, Arcis et Dominij Berencs, Heraeditario. Sacrae Cae[sare]ae Regiaeque Ma[jes]t[at]is Consiliario etc. etc. Domino. Fratri mihi syncere colendissimo. Bööss."

Az általunk elemzendő leveleskönyv második füzeté 15. levelének nem csupán a missilis változata, hanem egy kópiája is fennmaradt. A missilis változat:

[Amade László Amade Tádénak]

"Posony 29: Apr[ilis] 1755."

"Valóban! mint az Aprilisi..."²³

A kópia:

[Amade László Amade Tádénak]

"Posony 29. Apr[ilis] 1755."

"Valóban! mint az Aprilisi..."²⁴

A leveleskönyvben (2. füzet, f.16v–18v) a levél dátuma szintén "Posony 29: Apr[ilis] 1755:", címe pedig: "Sokat Magába foglaló es Olvasásra Méltó Level."

A leveleskönyv második füzeté 17. levelének csupán egy dátumozatlan fogalmazványa maradt fenn:

[Amade László Amade Tádénak]

[A fogalmazvány dátum nélküli.]

"Mivel már erő ér..."²⁵

A leveleskönyvben (2. füzet, f.19v–20r) a levél dátuma: "Posony 12: Marty [1]755:", címe pedig: "Ugyan adoságh iránt valo Level."

A leveleskönyv szövegének keletkezéstörténetére, egymásba másolójának céljára, tájékozottságára, tudatosságára vonatkozóan az egyes szövegváltozatok egymáshoz való viszonyának vizsgálata során következtetések vonhatók le. A leveleskönyvbeli sorrendiségtől eltekintve, a missilisek, illetve a fogalmazvány és a leveleskönyvbeli szövegek összevetését végezzük el előbb, csak utána foglalkozunk a székesfehérvári kötet és a leveleskönyvbeli másolatok viszonyával.

A párhuzamos szövegváltozatok közül a legfigyelmreméltóbb a Bár, 1755. augusztus 10-i dátumú levél leveleskönyvbeli (ez a második füzet 10. levele) és missilis változatának egymáshoz való viszonya. A két különálló fólióra írt levél négyoldalnyi szövegéből egyoldalnyi a leveleskönyvbeli másolatból hiányzik. Ez nagyon

valószínűvé teszi, hogy a leveleskönyvben szereplő változatot erről a missilis példányról másolták, hiszen különben miért pontosan ez az egyoldalnyi szövegrész hiányozna? Így tehát a levél e két változata egymáshoz való viszonyának vizsgálata lehetőséget ad annak megállapítására, hogy mennyire törekedett a leveleskönyv másolója a szövegek pontos átvételére, milyen korrekciókat alkalmazott, s mennyire ügyelt arra, hogy munkája során ne kövessen el hibákat. Ebben a levélben tehát kihagyott egy teljes oldalt. A f.1. recto oldalának automatikusan a megszólítást tartalmazót, a f.2. versojának pedig a dátumot és aláírást tartalmazót véve, a kihagyott rész a f.2. rectója. Hibáját azzal tetézte, hogy valószínűleg rosszul állapította meg az egyes paginák sorrendjét. Ha ugyanis a missilis egyes pagináit szokványosan f.1r; f.1v; f.2r; f.2v sorrendben olvassuk, a f.1v után a kihagyott szövegrész, a f.2r következne, s így a f.1v utolsó három sorában Ocskay Juliannára, Amade László egy perbeli ellenfelére vonatkozó közlés elvlasztódna a f.2v elején olvasható, szintén az említett személyre irányuló, tréfás megjegyzéstől.

Ezt a tartalmi összefüggést az említett pagina kihagyásával a leveleskönyv másolója – valószínűleg észrevétlenül – megtartotta. Vértesy Jenő fent említett Amade-dokumentumokat közlő cikkében²⁶ a leveleskönyv másolója által alkotott sorrendet követte, bár a közlés alapjául a missilis szövegváltozatát vette, s a leveleskönyvbe be nem került sorokat egyszerűen a záróformula, dátum és aláírás után iktatta be mindenféle külön jelölés, vagy megjegyzés nélkül. Véleményünk szerint helyesebb a következő sorrendet feltételezni: f.1r; f.2r; f.1v; f.2v. Így ugyanis a f.1v és a f.2v Ocskay Juliannára vonatkozó részei együtt maradnak, s a többi pagina egymásutánisága is tartalmilag összefüggő részeket alakít ki: a f.1r Amade László és Tádé vizzályára utaló megjegyzései után Lászlónak saját békülési hajlandóságára való célzásai következnek, míg a f.2r és a f.1v új bekezdéssel, tehát semleges módon érintkeznek.

E jelentős szövegkihagyás mellett a leveleskönyv másolója más kisebb hibákat is elkövetett. A missilisbeli szöveg így hangzik: "de: mivel tudom! hogy az ilyen vén; ősz, köhögő, pöhögő tseszegő tsuszogo Emberek! csak csufjára vadnak az Iffiak[na]k?"²⁷ A leveleskönyvben a mondatból néhány jelző kimaradt: "de! mivel tudom hogy oly köhögő: Pohoghő Ttesseghő Ttsussogho Emberek, csak csufjára vadnak az Ifjaknak"²⁸. Lehetséges, hogy személyes élményen alapult a jelen időből való múltra váltás a következő esetben. A missilisben: "Caeterum: az az nagy dolgokra applicálandó Deák példa beszéd: Clara pacta Boni Amici! nem érdemli meg az Nagy Szombathi 12.f[orint] Cathegoriáját."²⁹ A leveleskönyvben: "Caeterum az az nagy dolgokra applicalando deák példa beszed: Clara pacta boni Amici, megh nem erdemlette az Nagy-Szombathy 12 f[orint] Cathegoriáját".³⁰ Nem érthette a másoló az Amade-féle kifejezés iróniáját a következő esetben. A missilisben: "több ösztönt ad; [...] hogy [...] szörnyebb[en] aitataskodgyam."³¹ A leveleskönyvben: "több ösztönt ad [...] hogy [...] sörényebben ajtataskodgyam."³²

Kisebbs korrekciókat is végrehajtott a másoló a missilis szövegén. A missilisben: "és: mennyire tovább nem szünik Uram Eötsémnek gyalazása; kissebbétése; csufolódássa ellennem!"³³ A leveleskönyvben: "és: mennyire tovább nem szünék

Uram Eöcscsémnek gyálázattya késsebségbe, es: csufolodása: ellenem!"³⁴ Ugyan-
így az utolsó sorokban. A missilisben: "és: ámbár ell fadtak az Drága; és: magass
Füge fáim! Megis a' leg magossabb tövire hágok!"³⁵ A leveleskönyvben: "es ambár
el fadtak, az Drágha, es magas Fügö [!] Fáim, meghis: az legh magassabb Teteyre
hágok".³⁶

Természetesen a leveleskönyv másolója a missilis szövegét saját írásmódjához
alakította, írásmód alatt értve a kis- és nagybetűhasználatot, bizonyos sajátos hang-
jelölések, külön- és egybeírás, írásjelhasználat egy levélen belül sem ellent-
mondások nélküli szabályrendszerét.

Természetesen a leveleskönyv másolója a missilis szövegét saját írásmódjához ala-
kította, írásmód alatt értve a kis- és nagybetűhasználatot, bizonyos sajátos hang-
jelölések, külön- és egybeírás, írásjelhasználat egy levélen belül sem ellentmondá-
sok nélküli szabályrendszerét.

A leveleskönyv második füzeté 15. levelének, az Amade Tádéhoz írt, Pozsony,
1755. április 29-i dátumú, "Valoban mint az..." kezdetű levél esetében a missilis
változat, annak egy kópiája és a leveleskönyvbéli szöveg összevetésére van mód.
A leveleskönyv szövegében nem tükröződnek a kópiában található elírások, így va-
lószerű, hogy a másoló nem a kópiát, hanem a missilist használta. A kópiában: "8a
temettetett a' Világh..."³⁷ A missilisben: "8a teremtetett a vilag:"³⁸ A leveles-
könyvben: "8va teremtetett az Világh".³⁹ Egy másik esetben a kópiában: "haec sunt
t[a]m[en] capositates pungentes",⁴⁰ a missilisben: "haec sunt t[a]m[en] captiosita-
tes pungentes",⁴¹ a leveleskönyvben: "haec sunt tamen captiositates pungentes".⁴²
Egy másik esetben: "Servus obligat[i]ssimus, et Fr."⁴³ – így szerepel a kópiában, a
missilisben: "Servus obstrict[i]ssimus et Fr[at]er",⁴⁴ a leveleskönyvben: "Servus
obstrictissimus et Frater".⁴⁵

A leveleskönyvbéli értelemzavaró elírás a következő esetben nem alapulhat
sem a kópia, sem a missilis szövegén, hanem talán a másoló nem volt tisztában a
családi elsőszülöttség kérdésével, s így az általa leírt szöveg éppen az ellenkezőjét
jelenti annak, ami a missilisben szerepel. A leveleskönyvben tehát: "mástul is szü-
lethetik Amadé Familiának mégh olyan előjárója, hogy inter Familiam nos est na-
tus major".⁴⁶ A missilisben "mástul is születetthetik Amade Familianak, még oly-
yan elő jaroja: hogy: inter Familiam non est natus major",⁴⁷ a kópiában ugyanígy:
"mástul is születetthetik mégh Amade Familianak olyan előjárója: hogy inter Fa-
miliam non est natus major".⁴⁸ László itt bizonyára azt kívánta kiemelni, hogy az
ő születendő gyermeke a családi birtokok megosztottsága révén ugyanúgy a család
"előjárója" lenne, mint Tádé fia, bár nem lenne családi elsőszülött gyermek. Egy-
szerűen figyelmetlenség lehetett az oka a következő, leveleskönyvbéli elírásnak, il-
letve kihagyásoknak: "szive lassu álasit, más objectumban talállya megh",⁴⁹ a mis-
silisben: "Szive boszszu állásit: más objectumb[an]: talállya még!",⁵⁰ a kópiában:
"Szive boszu allasit más objectumb[an] talállya megh".⁵¹ A leveleskönyvben levő
hiányos szöveg: "Az Aaron veszeje: a Sz: Joseph Bottya magátull megh virágzott,
de! ell nem égett",⁵² helyesen a missilisben: "Az Ááron veszszetje: a' Sz: Joseff
bottya! magátul meg virágzott: a' tükéss bokor magátul meg gyuladott: de el nem

égett!”,⁵³ a kópiába ugyanígy került be: “Az Áron veszszeje, a’ Sz. Joseff bottya! magátul megh virágzott, a’ Tüske bokor magatul megh gyulladott, de ell nem égett”.⁵⁴ Ugyanígy a következő szövegrésznél: “Tavaly Exequiakra is nem jött ell: M: Nagy Aszony /kinek kezeit csokolom/ inkább az Bába Tronust örzi most mint sem az ki járással magát fárosztaná.”⁵⁵ – így szerepel a leveleskönyvben, a missilisben helyesen: “Tavalyi Exequiakrais nem jött ell M: Aszony /kit tisztelek/ M: Menyem aszony is /kinek kezeit csokolom/ inkább az Bába Thronust örzi most”,⁵⁶ a kópiában pedig: “Tavalyi Exequiakra is nem jött ell M. Nagy Aszony /kit tisztelek/ Mlghos Menyem Aszony is /kinek kezeit csokolom/ inkább az Bába Thronust örzi most”.⁵⁷ A leveleskönyvbeli szövegkihagyással összemosódott a “M. Nagy Aszony” és a “M. Menyem Aszony” titulusok által takart személyek különbözősége: az előbbi Tádé anyósát, az utóbbi a feleségét takarja.

Kétséges, hogy a leveleskönyv másolója a második füzet 14. levele esetében is az általunk ismert missilist használta-e? A leveleskönyvben ugyanis pontos dátum szerepel (“Báár 12 Apr[ilis] [1]755:”), míg a missilis dátumozatlan.⁵⁸ Talán az általa szintén megérzett versritmus jobbítását kívánta elérni a leveleskönyv másolója a következő szövegkihagyással: a leveleskönyvben: “csak várom, és: ohajtom mikor üt az ora, az mely kívánt foháskodásinkat hozza Jora!”,⁵⁹ a missilisben még: “Csak várom és ohajtom! Mikor üt! azon szerencsés óra! az mely kívánt foháskodásainkat, hozza jóra!”.⁶⁰ Kevésbé tudatos lehetett a következő kihagyás: a missilisben: “az szeplötelen szüz kézzell süttött kalácsokat”,⁶¹ a leveleskönyvben: “az szeplötelen kézzel süttött kálácsokat”.⁶²

A második füzet 17. levele esetében az általunk ismert fogalmazvány szintén dátumozatlan, míg a leveleskönyvbeli levél pontos dátumot tartalmaz.⁶³ Ebben az Amade Tádéhoz, Pozsony, 1755. március 12-i dátummal írt “Mivel már...” kezdetű levélben jelentősebb szövegkihagyásokat követett el a leveleskönyv másolója, melyek figyelmetlenségén túl talán azzal is magyarázhatók, hogy nem ezt a fogalmazványváltozatot ismerte. A fogalmazványban: “azért is Uri szavának hittem, és magamban tellyessen ell is hittem. De mind ellenkezött köllött tapasztalnom”,⁶⁴ a leveleskönyvben: “ezért Uri szavának hittem: De! mint ellenközött kollöt tapasztalnom”.⁶⁵ Míg a javítás itt stilisztikailag helytálló, a következő esetben a kihagyás rontott a szövegen. A fogalmazványban: “Kérem! további szegyentül mentsen megh magamat is és magát is: téven ahoz eléghséges dispositiokat”,⁶⁶ a leveleskönyvben: “Kérem további szigyentüll mentsen megh magamat is téven ahoz eléghséges dispositiokat”.⁶⁷ Teljesen kimaradt a leveleskönyvből a levél postscriptuma: “P.S. Minémü rövid versekkel ex tempore üdvözültem M. Palatinus[na]k születése napját, a’ ki is 7. Marty szerencsésen ell tünt [?] atyafiságos confidentiaval accludalom”.⁶⁸

A leveleskönyvben és a székesfehérvári kötetben is megtalálható levelek viszonyát vizsgálva kizárható, hogy ugyanazt a szövegváltozatot használták volna másolatuk forrásául. Az Amade Tádénak írt, Iszkaszentgyörgy, 1749. április 1-ji keltezésű “Akár az Ur...” kezdetű levélben például a leveleskönyvbeli változat: “sütt M: Aszony Annyát bizony! bizony! jobb es: hasznossabb lézsen inkább pro hic et nunc contentályogyik”,⁶⁹ a székesfehérvári kötetben szerepel a helyes másolat: “Sött M:

Aszony Anyamalis bizony bizony job és hasznosabb léssen inkább pro nunc contentalodgyék”.⁷⁰ Az igen zavaros és bonyolult szalkszentmártoni ügyről volt ugyanis szó, s ebben Tádé László anyjával egyezkedett. A következő esetben is pontosabb a székesfehérvári kötet szövege, a leveleskönyvbeli mondat értelmét csak egy utólag betoldott “és” mentette meg. Az Amade Tádéhoz írt, Iszkaszentgyörgy, 1749. január 24-i dátumú “Ambár megh vallom” kezdetű levélváltozat a székesfehérvári kötetben: “kikett és többekett Pennamra nem bizok, magának egyedül gyonhatnám meg M Ur[am] Eötsémnek”,⁷¹ a leveleskönyvben: “kiket, és többekett: pennámra nem bizok: magamnak egyedül gyonhatnám: megh, és M: Eöcsem Uramnak”.⁷² A Tádéhoz írt, Iszkaszentgyörgy, 1749. április 1-ji dátumú “Akár az Ur...” kezdetű levél esetében valószínűleg szintén a székesfehérvári szövegváltozat a helyes, a levelet továbbolvasva ugyanis inkább ezt alátámasztó szövegrészek következnek: “Az mely projectált punctumokat küldöttem [tehát a levélbeni “én”, Amade László], nálom sem in paribus, sem in raptura nintsenek”,⁷³ ezzel szemben a leveleskönyvben: “Az mely [projectált punctum]okat küldött [már-mint Amade Tádé], nálom sem in paribus sem in raptura nincsenek”.⁷⁴

Hogy a székesfehérvári kötet másolója sem volt sokkal pontosabb társánál, bizonyítják a következő részletek. Az Amade Tádénak írt, dátum nélküli, “Valamint hogy...” kezdetű levél esetében a leveleskönyvbeli szövegváltozat: “s-megh mondtam az Papista Praedicator! hogy az Amadé Földes Ura ághat éppen ki akarják vetnyi örökös köttelességekbül”,⁷⁵ ezzel szemben a székesfehérvári kötet figyelmen kívül hagyása: “-s meg mondtam az Papista Praedicator. hogy az N: földes uraságot éppen ki akarják vetnyi örökös köttelességekbül”.⁷⁶ Ezúttal a székesfehérvári kötet másolója tévedt el a család zűrzavaros szalkszentmártoni ügyében. Mint már említettük, a felerészben az Amadé által bírt szalkszentmártoni birtoktesten éppen az azt korábban megváltó Horváth-Simontsits Mária Rozália, Amade László anyja és Amade Tádé egyezkedett. Ezt tetézhette még a mezővárosi jellegű falu jobbágyainak elégedetlensége Tádé földesúri gyakorlatával. László a peres helyzetet, tehát az Amade földesúri ág – mint ahogy ez a leveleskönyvben helyesen szerepel – anyja által való veszélyeztetettségét használta fel a jobbágyok képviselői előtt Tádé érdekében mondott, csavaros védőbeszédében. Ugyanezzel az ügyvel kapcsolatos a következő szövegrész ugyanebben a levélben. A székesfehérvári kötetbeli változat itt valószínűleg nem a másolás utólagosságára utaló automatizmus, hanem a szöveg meg nem értéséből fakadó tévedés. A leveleskönyvben: “en is ad evincendum certifical[tattam], de! mit követek ell? tűz- s- viz, édes Anyám, es édes Uram Eöcsem közt: [...] fogja tapasztallnyi”,⁷⁷ a székesfehérvári kötetben: “Enis ad Evincendum certificaltattam, de mit követtem ell: Tűz és viz: edess Annyám -s édess Ura Eötsém közt [...] fogja tapasztalni”.⁷⁸ Valószínűleg a leveleskönyv szövege állhat közelebb az eredeti változathoz a következő esetben is. A leveleskönyvben: “I[ste]n tarcsa, es: öszveghtelen Esztendökre éltesse Kglde”,⁷⁹ a székesfehérvári kötetben: “Isten tartsa és öszveghtelen Esztendökre éltesse Kglde”.⁸⁰ Inkább gondolhatott a levélíró “öszveghtelen [mai helyesírással öszveghtelen] Esztendök”-re, mint a másik másoló által felidézett “végtelen”-re. Ugyancsak a helyesírás és

szövegértelmezés határán áll a következő eltérés. A leveleskönyvben: "de én csak látom, es: régen által itéltem, hogy ezek: csak hallogatások /akár mit projectálok/",⁸¹ a székesfehérvári kötetben: "De én csak látom, és régen által itéltem, hogy ezek csak halgatások /akár mit projectálok/".⁸² Nagyon valószínű, hogy a leveleskönyvbeli szó, a "hallogatások" 'halogatások' értelmű, ebbe a szövegösszefüggésbe illik tökéletesen bele. Kérdéses azonban, hogy mit jelent a másik másolat "halgatások" szava: ha ugyanúgy 'halogatások', 'halasztások' értelmű, s csupán írás- és kifejezmódjában különbözik a leveleskönyvbelitől, nem lehet szó félreértésről. Ha viszont 'hallgatás'-t jelent, a másoló nem tudta pontosan, miről is van szó.

A székesfehérvári leveleskönyv másolója törekedett egyes levelekbeli személy-, helyneveknek és dátumoknak a levélmintakönyvekben szokásos "N"-nel való helyettesítésére. A másik leveleskönyv ezeket az adatokat megtartotta. A székesfehérvári kötetben: "Szinten ma küldök hires N: névő Barbélyomhoz",⁸³ a leveleskönyvben: "Szénten ma küldök hires Rehlein: nevő barbélyomhoz".⁸⁴ Egy másik részletnél a székesfehérvári kötet másolója előbb leírta a név elejét, majd törölte azt, és "N"-nel helyettesítette: "Nálam voltak az gaz hamis, és (Am) N. familiat éppen contemnalo Sz. Mártoni jobbágyok",⁸⁵ a leveleskönyvben: "Nálam voltak az gaz hamis, es Amadé Familiat éppen contemnáló Sz: Mártonyi jobbágyok!".⁸⁶ Másutt a székesfehérvári kötetben: "sótt bizonyos, rosz consequentiara való gyalázatos Instantiatis akartak bé adnyi, N: ellen",⁸⁷ míg a leveleskönyvben: "siütt bizonyos ross consequentiára valo gyalázatos Instántiát is: akartak bé adni M: Eöcsem Ur[am] ellen?".⁸⁸ Az Amade Tádénak írt, Iszkaszentgyörgy, 1749. január 24-i dátumú "Ambár megh vallom" kezdetű levél aláírása a székesfehérvári kötetben "N N:", a leveleskönyvben: "B: Amade László".⁸⁹

Az Amade Tádénak írt, dátum nélküli, "Valamint hogy..." kezdetű levél másolataiban két korrekció sugallja, hogy azok alapja talán ugyanaz a levélváltozat lehetett. A javított betűt ()-be tettük. A székesfehérvári kötetben: "Valamint hogy szánakodással fáj(d)lalom",⁹⁰ a leveleskönyvben: "Valamint hogy: szánakodással fájdolom",⁹¹ a székesfehérvári kötet másolója nem tarthatta helyesnek a "fájdolom" szót 'fájlalom' értelemben, ezért előbb "fájdalom"-ként írta le. Rájövéen azonban, hogy ez tartalmilag nem illik ide, kijavította az általa használt "fájlalom"-ra. Egy másik szövegrész a székesfehérvári kötetben: "Hallom egy nyöstény s egy him! akar tölünk Kgd M: udvarában bé practikalodni",⁹² a leveleskönyvben ugyanez: "Hallom Egy Nyöstén, es egy Him! akar Kld Mghos udvarábon bé pra(c)ktikálkodyni?".⁹³ A javítás arra utal, hogy az eredeti kéziratban is "c" lehetett.

Az Amade Tádénak írt, Iszkaszentgyörgy, 1749. április 1-ji dátumú levél esetében olyan gyakoriak a szövegeltérések és párhuzamos szövegváltozatok a két másolat között, hogy nem biztos az, hogy csak a két másoló fokozott korrigáló kedvében keresendő a magyarázat: lehetséges, hogy a levélnek más változatait ismerték. A leveleskönyvben: "neoquistica, es más adoságott engetesse el",⁹⁴ a székesfehérvári kötetben: "neo-aquistica és más adosságot szepen hizelkedve engetesse el".⁹⁵ Másutt a leveleskönyvben: "az profunt háznál inquisitiot tegyen, es: az Flges Camaránál",⁹⁶ a székesfehérvári kötetben: "a' Profunt házrul Inquisitiot tegyen, jot és

erősset, azt az Flges Camarának”.⁹⁷ A székesfehérvári változat a jobb a következő esetben a leveleskönyvben: “es iránta protestatiot tegyen ha! most mint maga, mind részemrül”,⁹⁸ a székesfehérvári szövegben: “es iránta protestatiot tégyen ha lehet most: mind maga, mind az Én részemrül”.⁹⁹

Számos szinoním jelentésű változat fordul elő. A leveleskönyvben: “Egy féreg is: oltalmazza maga életett”, a székesfehérvári kötetben: “Egy féregis oltalmazza magát eltéért”, másutt: “lehet comunalnyi, es: csendessen alkudni; meg gyözni” – így a leveleskönyvben; a székesfehérvári kötetben: “lehet combinalnyi, és csendessen alkudnyi, meg edgyezni”, vagy a leveleskönyvben: “azért bágyott Pennám! Nem szolgálhatok tovább, ha nem maradok”, a székesfehérvári kötetben: “Ezel bagyatt pennám nem folytathatom tovább, hanem maradok”. Másutt a leveleskönyvben: “illy hosszas: gyötrő, nyomos, es: veszedelmes Fatumok öldöznek!”, a székesfehérvári kötetben: “illy hosszás gyötrő, kinos és veszedelmes fatumok üldöznek”; a leveleskönyvben: “feőképpen éjesti annyi titkos”, a székesfehérvári kötetben: “főképpen éyell: annyi titkos”. Néha csupán az egyes szóalakok különböznek: “hogly nem nyugothatom,” – így a leveleskönyvben, a székesfehérvári kötetben: “hogly nem nyughatom”; a leveleskönyvben: “szomoruan panaszlom”, a székesfehérvári kötetben: “szomorúan panaszolkodom”, vagy a leveleskönyvben: “azt az vadasy rosz szomszédokat”, a székesfehérvári kötetben: “azt az vadassy rosz szomszédaságot”. A leveleskönyvben következetesen “Kld” megszólítás szerepel, a székesfehérvári kötetben “M: Ur[am] Eötsém” helyettesíti ezt.¹⁰⁰

A leveleskönyv szövegében számos olyan hiba is van, melyek összevetésül szolgáló más szövegváltozat nélkül is észrevehetőek. “Emlékezik Kld elevenyen Kld reája”;¹⁰¹ “Hogy Kldet edes M: Aszony Anya Kldet ellenem pazdarollya”¹⁰²; “Az Fölséges Udvari Magyar Camarának mostani Praessesse [...] köztünk valo némely simattlan éeket, egyben gyalolnyi [...] méltosztatik”;¹⁰³ “En ugyan ha! legh roszszabb, legh rongossabb, legh bolondabb [...] vagyok is”;¹⁰⁴; “köztünk leendő edgyezést kerekésése vighet Kldg engemet ne okozzon”;¹⁰⁵ “s-en is [...] ideigh lehetetlenhetendő csilomhoz juthassak”;¹⁰⁶ “álmétkodva vigasztalással erttettem: olvasztam”;¹⁰⁷ “ha kész akartva kíván kárt tenni”;¹⁰⁸ “mint öreghjebb Attyafi Verséges Vondozással hozza szollok üdejiben Iffjabb vérem es Attyámfia hasznához”.¹⁰⁹

A leveleskönyv másolója számos apróbb betűjavítást is végzett: “többitette s(z)okszor”;¹¹⁰ “való(b)tannyi akar”¹¹¹ – a javítás ugyan így sem sikerült tökéletesen, mert nem nyilvánvaló, hogy a ‘váltani’, birtokot ‘megváltani’ szóról van szó –; “(k)feőképpen azt az vadasy rosz szomszédokat”;¹¹² “(es életett), és életett adott Mghos Uram Eöcsémnek”;¹¹³ “az gyönge (viaszhoz) virség, es: sziv”;¹¹⁴ “hogly legh kisebb részt se engedgyünk, (legh kisebb) történhetendő idegenségnek”;¹¹⁵ “és: nem érdemlett levé(lemen)llen suttetettek volna”;¹¹⁶ “ily dicséretes enthusiasmus gyull(y)asztosta volna”;¹¹⁷ “és artatlanul minden vilekedésben vite(d)tödésemet?;”¹¹⁸ “es: nevető (é)eg(é)erett születnek”;¹¹⁹ “ha! az egész világhnak lárvát (is

Kgld) mutat is Kgd";¹²⁰ "hogy: Kgd[ne]k ollyas embe(rr)[ek]kel történnék comunicálni";¹²¹ "köztünk való eggye(tlen)netlenségekre, etc";¹²² "1° Az Attyafiát Amicabiliter, 2do Jud[icia]ll[ite]r, (3^{ti^o}) köl admoneálni".¹²³

Kisebb korrekciók előfordulnak a székesfehérvári kötetben is: "(szakassa) az originalis adoss contractussokat vegye ell szakassa ell";¹²⁴ "az után pedig helyett, nap(o)ját parancsolni";¹²⁵ "(és) az szoknyás Praetensiokatis mind az Pauliniana(k) allatura".¹²⁶

A leveleskönyv másolója a missilisekben, illetve a fogalmazványban utólagos betoldásként szereplő részeket mindenféle külön jelölés nélkül, folyamatosan írta le. Az Amade Tádénak írt, Bár, 1755. augusztus 10-i dátumú, "Valamennyi bötüit" kezdetű levél missilis változatában lapszéli betoldás, a leveleskönyvben azonban folytatólagos szöveggént írt a következő részlet: "és pénzemet utolsó fillérig elnyervén az enyimbüll könnyen költhetett".¹²⁷ A szintén Amade Tádénak írt fogalmazványként dátumozatlan "Mivel már..." kezdetű levélben hasonló részek a következők: "tovább is kérvén hogy nem Bösön, hanem vagy Győrött, vagy itt Posonyb[an] várja boldogh szülésének szerencsés veget." A javítások közül a leveleskönyvbe mindig a javított változat került: "Tudtára adnyi erősza(g)kossan kéntelenettettem?; "Eö (Én) Klme engemet!"; "Azért is: (M) Csak várom"; betoldás és javítás kombinációja a következő rész: "/a' ki is (holnap) több [betoldás kezdete] itt való legh nagyobb [betoldás vége] Méltóságokkal hólnap után lesz(nek)en nálom ebédnél/", javított a következő rész: "maga is ott volt (és) accomodalta az dolgot".¹²⁸

A leveleskönyvben, a székesfehérvári kötetben és a párhuzamos missilisekben összességében négy kéz írása fordul elő. Ugyanaz a kéz írta le a leveleskönyvet végig, ugyanaz, de ezen leveleskönyvétől különböző a székesfehérvári kötetet, egy harmadik kéz írása az Amade Tádénak írt, Pozsony, 1755. május 12-i dátumú, "Mivel már erő ér..." kezdetű levél fogalmazványa és a szintén Amade Tádénak írt, Pozsony, 1755. április 29-i dátumú "Valóban! mint az Aprilisi..." kezdetű levél kópiája. A negyedik kézírás a Tádénak írt, Bár, 1755. augusztus 10. dátumú "Valamennyi bötüit..." kezdetű, a már említett Pozsony, 1755. április 29-i dátumú "Valóban! mint az Áprilisi..." kezdetű, és a Bár, 1755. április 12-i dátumú, "Az mennyi Toll: és: Ször:" kezdetű levél missilis változata. Ez utóbbi kézírást egyéb írásminták alapján Amade Lászlóéna kell mondanunk. Amade László kézírásának azonosítására egyéb missilis leveleinek a másolók kézírásától elütő aláírása és postscriptumai, betoldásai alapján van lehetőség.¹²⁹ A kézírások elhatárolása igen bizonytalan, mivel az írásmód rendkívüli közvetlensége miatt csak az írásképp igazít útba, amelynél ugyanazon személy esetében is nagy eltérések lehetnek. A másik három kézírás valószínűleg nem azonosítható Amade László általunk ismert egyik titkárával sem. Csupán párhuzam-értéke van így a következő néhány levélrészletnek, melyek ezen titkároknak Amade által elvárt képzettségét, Amade és titkárai viszonyát világítják meg.

Amade László Amade Péternének írta: "Leveleimet bizvást mutogathattya, mert pennámat nem minden alacson kézbül röpentem ki kezembül." Ugyanebben a levélben esett szó arról is, hogy Amade Péterné titkára átkíváncozott László-

hoz.¹³⁰ Egy levelében Amade László kifejtette titkáiraival kapcsolatos elvásárait: "Szükségem volna egy derék, maturus, udvari és törvénykezés tudó secretarius emberre! az ki igaz szívé és lelkő magyar volna és ha némethülis tudna, annál kedvesebb volna! Száz forint talliris lenne bére, az mind az érdeme, vélem asztala, et cetera, et reliqua, sapienti pauca";¹³¹ ugyanebben a levélben megemlékezett eddigi jeles szekretáriusairól: "Vóltak nékem és mellettem többen is, de mikor ki palléroztam, és ki esztergályoztam, máshova vitték a fatumok. Mostiss Unger Jóseff névü, Győr várossának ordinarius notariussa het nyolc száz forint jövedelemmel, az ki nálom ötöt féll esztendeigh volt. Nagy János három esztendeigh volt nálom. Keőszeghi Dist[ri]ctua]lis tabula recommendalta, G. Balassa Pálnál secretarius. Rezy János tiz esztendeigh volt nálom, most az F. cameranal actualis cancellista és városi actuarius, többre megy ött [!] száz forintnál. Hlubik János nálom inas írődeák volt. Győr várossnál százyolcvan ennyihány forintal cancellista. Hlavacs uram ött esztendeigh volt nálom, Zemplén vármegyében szolgál biró etc, etc. Ki győzné mindeket előll számlálni."

A másolat minősége – mint már említettük – következtetni enged a másoló személyére. Ezt összevetve a kézírásokról, illetve Amadénak titkáiraival kapcsolatos véleményéről tudottakkal, a következőket állapíthatjuk meg. Az általunk elemzendő leveleskönyv másolata számos ponton hibás: a másoló ugyanis számos családi részletproblémát nem ismert, többek között a többször említett szalkszentmártoni ügyet, a családi elsősülöttség kérdését. Ebből – és a kézírásokról megállapítottakkal egybehangzóan – megállapíthatjuk, hogy a leveleskönyvet nem maga Amade László másolta. Mivel a másolatok alapjául valóságosan elküldött missilis levelek szolgáltak, feltételezhető, hogy a másoló Amade Tádé, tehát a címzett környezetéből került ki. Ez a titkár azonban nem csupán tájékozatlan volt bizonyos kérdésekben, hanem a másolás során nem is volt különösebben pontos, talán nem is igyekezett az lenni: kihagyott egy teljes oldalt, apróbb figyelmetlenségek sorát követte el. A másolás befejeztével valószínűleg nem vetette össze az egyes levelek szövegét az eredetivel, bár lehet, hogy ennek csupán az volt az oka, hogy munkáját még nem fejezte be véglegesen. Mindenesetre a leveleskönyv szövegében ezek az apró hibák benmaradtak. Korrekciói általában betűjavítások, vagy olyan értelmi hibák azonnali kiigazításai, melyekhez nem szükséges a tágabb szövegösszefüggést ismerő szövegkritika.

E titkárral ellentétben bizonyosan az Amadék szűkebb környezetéhez tartozott a harmadikként említett kézírás tulajdonosa. Levélfogalmazvány és levélmásolat is maradt fenn írásával, s missiliseket is átírt. Viszonylag pontos másolatot készített az Amade Tádénak írt, Pozsony, 1755. április 29-i levélről, hibái inkább figyelmetlenségen, szórakozottságon, mintsem a körülmények nem ismerésén alapulnak.

A székesfehérvári kötet másolójáról hasonlókat mondhatunk csak, mint a másik leveleskönyvről, megtoldva azzal, hogy a levélmintakönyvekről ismeretei alaposabbak lehettek, mint a leveleskönyv másolójáé: jobban törekedett ezek szabályainak betartására. Az Amadék hagyatékában konkrét, az általunk elemzett leveles-

könyv keletkezésére utaló iratnak nem sikerült nyomára bukkannunk, így ugyanúgy feltételezésekre vagyunk utalva ezen a területen, mint Amade Lászlónak és Tádénak az epistolográfiai irodalomhoz fűződő viszonyát illetően.

Tudjuk azonban azt, hogy Amade Lászlót kortársai s az utána következő nemzedék is jó levélírónak tekintette, levelei korabeli levélgyűjteményekbe és formuláskönyvekbe is bekerültek. Két levele van a soproni ügyvéd, Quartel János Károly "Varia haec stylum juridicum concernentia" című, általában 1759 és 1761 közötti leveleket tartalmazó, kéziratos jogi levélmintakönyvében.¹³² Amade levelei a kötet második részét képező, külön paginált Miscellanea részben vannak.¹³³ Az első levél címzettje ugyancsak Amade Tádé, dátuma: Bár, 1747. május 9., a levél fölé írt cím: "literae Ill[ustrissi]mo D[omi]no Baroni Thadeo Amade scriptae". A másik levél címzettje Győr vármegye, címe pedig: "Instantia Baronis Ladislai Amade de Várkonyo Co[m]it[is] Jaur[icensi] A[nn]o 1760 porrecta." Mindkét levél magyar nyelvű.

Amadénak két latin nyelvű levele van a "Formulare styli juridici" című, szintén kéziratos jogi gyűjteményben,¹³⁴ melynek alcíme: "Una cum vera descriptione Criminalium processuum in tres reos comites Franc[iscum] de Nádasd, Petrum a Zrini, et Franc[iscum] Chrisophorum Frangepán". Az első levél megjelölése: "Actio qua Materna Avitica Bona a Matre dividenda petuntur." Amade Lászlónak ez valószínűleg a nagyszombati kerületi táblához anyai öröksége ügyében írt, perindító levele. A másik levél címe: "Actio ad revindicationem bonorum per Impetrationem Juris Regii, et puram Statutionem acquisitor, a possessoribus eadem remittere renuens erencta[!]." A szintén dátumozatlan levél talán a kőszegi kerületi táblán csóri birtoka ügyében indított actio.

Amade László három levele az egyik első nyomtatott levélmintakönyvbe is bekerült: Mészáros Ignác "Minden esetekre el-készült magyar Szekretarius"-ában Batthyány Lajos főpohárnokmesterhez, kancellárhoz, majd nádorhoz írt leveleit olvashatjuk.¹³⁵ A leveleken Mészáros bizonyos korrekciókat végzett, – mint ahogy erre már May István rámutatott¹³⁶ –, az eredeti példányok pedig a Gróf Batthyány-családhoz intézett missilisek között vannak.¹³⁷ Amade levelei, melyek Mészáros kötetében szerepelnek, a következők:

Mészáros Szekretariusában:

"Báro N. Donát emlékezteti p.o. [példának okáért] Grof Remigiust a királyi kamarásságért bé nyujtott kérésére."¹³⁸

Az eredeti levél:

[Amade László Batthyány Lajosnak]

"Teschén 28. Febr. [1]745.

"Pirúlok noha, ..."139

Mészáros Szekretariusában:

"Gróf N. Ferentz szerentsézi, p.o. A' Magyar Országi Királyi Fő Pohárnoknak születése napját."¹⁴⁰

Az eredeti levél:

[Amade László Batthyány lajosnak]
Marczalthéó 18. X^{bris} A[nn]o 1737.
"Személy submitióval..."¹⁴¹

Mészáros Szekretariusában:

"Gróf N. Péter szerentsézi p.o. a' mostani Palatinusnak Leopold irályi Fő-Hert-
zegnek Neve napját."¹⁴²

Az eredeti levél:

[Amade László Batthyány Lajosnak]
Marczalthéó 23^a Aug. 1763.
"Áldozik az én szívem is..."¹⁴³

Melyek tehát azok a vonások, melyek az Amade László leveleivel megtöltött két füzetben a leveleskönyv jellegén túlmutatnak, mégpedig a levélmintakönyv irányába? Az összeállító szükségesnek ítélte bizonyos leveleinek egybemásolását, ezeket maga válogatta ki – ez eddig megfelel egy leveleskönyv keletkezése szempontjainak. A leveleket azonban címmel látta el – egy bizonyos levélfajta esetében –, melyet persze maga néha igen különösként nevezett meg, – tehát mintának tekintette őket. A leveleskönyv első 15 levelénél a dátum csupán jelzésszerű, – a levélnek nem a dokumentum jellege volt számára fontos. A tágabb anyaggyűjtésű Amade-filológia adatai is alátámasztják feltételezésünket: Amade László és Tádé környezetében László által is büszkén vallott, igényes írásbeliség folyt, ennek szerkesztését képezte a levélírásbeli gondossága: fogalmazványokat készítettek, a missiliseket külön is átmásolták Amade László és Tádé jól képzett titkárai. Ez kortársai és az utókor elismerésével találkozott: Amade László bizonyos leveleit más levélmintakönyvek szerzői is követendő példának tartották. Ennek alapján valószínűnek tartjuk, hogy a másoló Amade Lászlónak a vizsgált két füzetbe másolt leveleit nem egyszerűen leveleskönyvnek, hanem levélmintakönyvnek szánta, melynek elkészítése valamilyen okból félbeszakadt; olyannyira, hogy maga még az elkészült másolatokat sem ellenőrizte. A leveleskönyv levélmintakönyvkénti részletes stilisztikai, tartalmi és összehasonlító elemzése azonban számos érdekes adatot szolgáltat a XVIII. századi magyar levélírás fejlődéstörténetéhez.

JEGYZETEK

1. Vértesy Jenő: *Amade László kéziratai a Magyar Nemzeti Múzeumban.* = *Magyar Könyvszemle.* 1902. 403–416.l.
2. Uo. 411–412.l.
3. Vértesy Jenő: *Adatok Amade László életéhez.* = *Irodalomtörténeti Közlemények.* 1902. 77–100.; 216–232.; 350–368.; 503–535.l.
4. Uo. 509–510.l.
5. Uo. 518–519.l.
6. Uo. 522–524.l. A közlés alapja azonban nem a leveleskönyvbeli szövegváltozat, hanem a levél missilis változatának egy másik kópiája. Ennek jelzete: OSZK Kézirattára, Levelestár [a továbbiakban: OSZK Kt. Lt.] Amade László Amade Tádénak, 6. levél. Részletesebben lásd később.
7. Uo. 524–526.l. A közlés alapja a levél missilis változata. Jelzete: OSZK Kt. Lt. Amade László Amade Tádénak, 7. levél.
8. Különféle levelek. Székesfehérvári Püspöki Könyvtár, Ms. 73. p.3/a–17. = f.3r–10r.
9. Uo. p.4/a–5. = f.3v–4r.
10. Uo. p.6–9. = f.4v–6r.
11. Uo. p.10–14. = f.6v–8v.
12. Uo. p.15–17. = f.9r–10r.
13. Uo. p.25. 19–33. sor. A levél, mint ez környezetéből kitűnik, Padányi Biró Márton egy könyve elküldött példányát köszöni meg (*Angyali társaságnak szövetsége ... Győrött, 1754.*).
14. Uo. p.125–127. A verset a Magyar Országos Levéltárban levő, tehát a Véghely-gyűjteményből származó kézirat alapján közölte már Vértesy Jenő fent említett Adatok Amade László életéhez című cikke első közleményében. = *Irodalomtörténeti Közlemények.* 1902. 95–96.l. A közlés alapjául szolgáló kézirat mai jelzete: Magyar Országos Levéltár P szekció, az Üchtrit–Amade család iratai. 3. csomó 2. tétel, paginátlanul az 1753. évi iratok között.
15. Különféle levelek. p.131–137.
16. Uo. p.17–24.
17. A már említett Padányi Biró Márton nevének és művének kívül előkerült még a budai dézsma vitás ügye az esztergomi érsekséggel.
18. Németh Gyula: *Iszkaszentgyörgy története.* Iszkaszentgyörgy, 1976. 32.l.
19. Mészáros Ignác: *Minden esetekre el-készült Magyar Szekretarius.* Posony, 1793. A korrekciókra vonatkozóan: May István: *Mészáros Magyar Szekretáriusának forrásai.* = *Irodalomtörténeti Közlemények.* 1939. 393–400.l.
20. Erről dr. Sulyok János levéltáros szíves közlése alapján van tudomásom.
21. OSZK Kt. Lt. Amade László Amade Tádénak, 7. levél. f.1–2.
22. OSZK Kt. Lt. Amade László Amade Tádénak, 54. levél. f.1r és a boríték.
23. OSZK Kt. Lt. Amade László Amade Tádénak, 5. levél. f.1–2.
24. OSZK Kt. Lt. Amade László Amade Tádénak, 6. levél. f.1–2.
25. OSZK Kt. Lt. Amade László Amade Tádénak, 55. levél. f.1.
26. Vértesy Jenő: *Adatok Amade László életéhez.* = *Irodalomtörténeti Közlemények.* 1902. 524–526.l.
27. Amade László Amade Tádénak. Bár 1755. augusztus 10. OSZK Kt. Lt. 7. levél. f.2v, 6–8. sor.
28. Amade László Amade Tádénak. Bár 1755. augusztus 10. OSZK Kt. Fol. Hung. 1207. [a továbbiakban: Leveleskönyv] 2. füzet, f.13v, 21. sor.
29. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 7. levél. f.1r, 16–18. sor.
30. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Leveleskönyv 2. füzet, f.13r, 17–20. sor.
31. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 7. levél. f.2v, 12. sor.
32. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.13v, 26. sor.
33. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 7. levél. f.2v, 9–10. sor.
34. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.13v, 23–24. sor.
35. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 7. levél. f.2v, 17–18. sor.
36. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.13v, 31–33. sor.
37. Amade László Amade Tádénak. Pozsony, 1755. április 29. OSZK Kt. Lt. 6. levél. f.1r, 23. sor. – Az 5. és 6. sz. levél azonos, de az 5. sz. a kétfóliónyi levélnek csak az első f.-ját tartalmazza. A teljes szövegét –másolatban – a 6. sz. levél foglalja magába.
38. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 5. levél. f.1r, 23. sor.

39. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.17r, 19–20. sor.
40. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 6. levél. f.1r, 30–31. sor.
41. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 5. levél. f.1r, 30. sor.
42. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.17r, 28–29. sor.
43. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 6. levél. f.2v, 29. sor.
44. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 5. levél. f.2v, 26. sor.
45. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.18v, 32. sor.
46. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.18r, 14–16. sor.
47. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 5. levél. f.2r, 12–14. sor.
48. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 6. levél. f.2r, 12–14. sor.
49. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.17v, 13. sor.
50. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 5. levél. f.1v, 13. sor.
51. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 6. levél. f.1v, 12. sor.
52. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.18r, 2–3. sor.
53. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 5. levél. f.2r, 1–3. sor.
54. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 6. levél. f.2r, 1–3. sor.
55. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.18r, 29–33. sor.
56. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 5. levél. f.2r, 25–28. sor.
57. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 6. levél. f.2r, 25–28. sor.
58. Amade László Amade Tádénak. Bár, 1755. április 12. Leveleskönyv 2. füzet, f.16v, 11. sor, illetve OSZK Kt. Lt. 54. levél.
59. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.10r, 27–28. sor.
60. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 54. levél. f.1r, 13–14. sor.
61. Ugyanaz a levél. Uo., f.1r, 15–16. sor.
62. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.10v, 1. sor.
63. Amade László Amade Tádénak. Pozsony, 1755. március 12. Leveleskönyv 2. füzet, f.20r, 14–15. sor és OSZK Kt. Lt. 55. levél. f.1v, 22. sor.
64. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 55. levél. f.1r, 15–18. sor.
65. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.19v, 13–15. sor.
66. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 55. levél. f.1v, 8–9. sor.
67. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.20r, 1–2. sor.
68. Ugyanaz a levél. OSZK Kt. Lt. 55. levél. f.1v, 22. sor és Leveleskönyv 2. füzet, f.20v.
69. Amade László Amade Tádénak. Iszkaszentgyörgy 1749. április 1. Leveleskönyv 1. füzet, f.21v, 18–19. sor.
70. Ugyanaz a levél. *Székesfehérvári Püspöki Könyvtár Különféle levelek* c. kötete, Ms. 73. f.5v = p.8–9., 18 sor. A kötetet a következőkben Különféle levelekként jelöljük.
71. Amade László Amade Tádénak, Iszkaszentgyörgy, 1749. január 24. Különféle levelek, p.12. = f.6v, 13–15. sor.
72. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.3v, 23–25. sor.
73. Amade László Amade Tádénak, Iszkaszentgyörgy, 1749. április 1. Különféle levelek, p.7. = f.5r, 3–6. sor.
74. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.21r.
75. Amade László Amade Tádénak. Dátum nélkül. "Valamint hogy" kezdetű levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.12v, 7–9. sor.
76. Ugyanaz a levél. Különféle levelek, p.4/a–5. = f.3v–4r.
77. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.12r, 28. sor. – f.12v 2. sor.
78. Ugyanaz a levél. Különféle levelek, p.4/a–5. = f.3v–4r.
79. Amade László Amade Tádénak. Iszkaszentgyörgy, 1749. január 24. Leveleskönyv 1. füzet, f.4r, 20. sor.
80. Ugyanaz a levél. Különféle levelek, p.14. = f.8v, 10. sor.
81. Amade László Amade Tádénak. Iszkaszentgyörgy, 1749. április 1. Leveleskönyv 1. füzet, f.21r, 30. sor. – f.21v, 2. sor.
82. Ugyanaz a levél. Különféle levelek, p.7. = f.5r, 10–12. sor.
83. Amade László Amade Tádénak. Dátum nélkül. "Valamint hogy" kezdetű levél. Különféle levelek, p.4/a = f.3v, 11–12. sor.
84. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.12r, 23. sor.
85. Ugyanaz a levél. Különféle levelek, p.5. = f.4r, 2–4. sor.

86. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.12v, 3–4. sor.
87. Ugyanaz a levél. Különféle levelek, p.5. = f.4r, 4–6. sor.
88. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.12v, 4–6. sor.
89. Amade László Amade Tádénak. Iszkaszentgyörgy, 1749. január 24. Különféle levelek, p.14. = f.8v, 15. sor és Leveleskönyv 1. füzet, f.4v, 26. sor.
90. Ugyanaz a levél. Különféle levelek, p.4/a = f.3v, 2. sor.
91. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.12r, a levél 1. sora.
92. Ugyanaz a levél. Különféle levelek, p.5. = f.4r, 11. sor.
93. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.12v, 11. sor.
94. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.21v, 28. sor.
94. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.21v, 28. sor.
95. Ugyanaz a levél. Különféle levelek, p.9. = f.6v, 13–14. sor.
96. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.21v, 25. sor.
97. Ugyanaz a levél. Különféle levelek, p.9. = f.6v, 9–10. sor.
98. Ugyanaz a levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.21v, 26–27. sor.
99. Ugyanaz a levél. Különféle levelek, p.9. = f.6v, 11–12. sor.
100. Sorrendben: Leveleskönyv 1. füzet, f.21v, 14. sor; Különféle levelek, p.8. = f.5v, 12–13. sor; Leveleskönyv 1. füzet, f.21v, 12–13. sor; Különféle levelek, f.5v, 9. sor; Leveleskönyv 1. füzet, f.21v 31–32. sor; Leveleskönyv, f.6v, 17–19. sor; Leveleskönyv 1. füzet, f.21r, 12–13. sor; Különféle levelek, f.4v, 3–4. sor; Leveleskönyv 1. füzet, f.21r, 20. sor; Különféle levelek, f.4v, 14–15. sor; Leveleskönyv 1. füzet, f.21r, 25. sor; Különféle levelek, f.5r, 3. sor; Leveleskönyv 1. füzet, f.21v, 24. sor; Különféle levelek, f.6v, 8. sor.
101. Amade László Amade Tádénak. Dátum nélkül. Leveleskönyv 1. füzet, f.7v, 33. sor.
102. Amade László Amade Tádénak. Dátum nélkül. Leveleskönyv 1. füzet, f.10r, 15. sor.
103. Amade László Amade Tádénak. Bár, 1753. november 30. Leveleskönyv 1. füzet, f.17v, 18. sor.
104. Amade László Amade Tádénak. Bár, 1749. november 14. Leveleskönyv 1. füzet, f.20r, 10. sor.
105. Ugyanaz a levél. Uo., f.20r, 28. sor.
106. Ugyanaz a levél. Uo., f.20v, 12–13. sor.
107. Amade László Amade Tádénak. Dátum nélkül. "Váloszló bötiüt" kezdetű levél. Leveleskönyv 2. füzet, f.6r, 6. sor.
108. Amade László Amade Péternének. Bár, 1743. november 25. Leveleskönyv 2. füzet, f.11r, 3. sor.
109. Amade László Amade Péternének. Bár, 1744. április 25. Leveleskönyv 2. füzet, f.12v, 10. sor.
110. Amade László Amade Tádénak. Bár, 1755. augusztus 10. Leveleskönyv 2. füzet, f.13v, 11. sor.
111. Amade László Amade Tádénak. Iszkaszentgyörgy, 1749. április 1. Leveleskönyv 1. füzet, f.21v, 8. sor.
112. Ugyanaz a levél. Uo., f.21v, 24. sor.
113. Amade László Amade Tádénak. Dátum nélkül. "Szabad légyen" kezdetű levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.2r, 7–8. sor.
114. Amade László Amade Tádénak. Dátum nélkül. "Be tellyessedet" kezdetű levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.9r, 21. sor.
115. Amade László Amade Tádénak. Iszkaszentgyörgy, 1749. január 24. Leveleskönyv 1. füzet, f.3v, 13. sor.
116. Amade László Amade Tádénak. Bár, 1755. április 12. Leveleskönyv 2. füzet, f.16v, 5. sor.
117. Amade László Amade Tádénak. Marcaltó, 1751. november 2. Leveleskönyv 2. füzet, f.6r, 9. sor.
118. Amade László Amade Tádénak. Dátum nélkül. "Almélkodva értem" kezdetű levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.15r, 13. sor.
119. Amade László Amade Tádénak. Dátum nélkül. "Mosologhva olvastam" kezdetű levél. Leveleskönyv 1. füzet, f.17v, 2. sor.
120. Amade László Amade Tádénak. Bár, 1749. november 14. Leveleskönyv 1. füzet, f.19v, 13. sor.
121. Amade László Amade Tádénak. Bár, 1750. június 20. Leveleskönyv 2. füzet, f.2v, 21. sor.
122. Amade László Amade Tádénak. Marcaltó, 1751. november 2. Leveleskönyv 2. füzet, f.6v, 11. sor.
123. Amade László Amade Péternének. Bár, 1743. november 25. Leveleskönyv 2. füzet, f.11r, 2. sor.
124. Amade László Amade Tádénak. Iszkaszentgyörgy, 1749. április 1. Különféle levelek, p.9. = f.6r, 14. sor.
125. Amade László Amade Tádénak. Iszkaszentgyörgy, 1749. január 24. Különféle levelek, p.11. = f.7r, 14. sor.
126. Amade László Amade Tádénak. Iszkaszentgyörgy, 1749. január 24. Különféle levelek, p.12. = f.7v, 11–12. sor.

127. Amade László Amade Tádénak. Bár, 1755. augusztus 10. OSZK Kt. Lt. 7. levél. f.1v, 15. sor.
 128. Az idézett részek sorrendjében: Amade László Amade Tádénak. Dátum nélkül. "Mivel már" kezdetű levél. OSZK Kt. Lt. 55. levél. f.1v, 18. sor, 8. sor, 1. sor; f.1r, 22–23. sor, 14. sor.
 129. Amade László Amade Tádénak. Pozsony, 1755. április 25. OSZK Kt. Lt. 4. levél etc.
 130. Amade László Amade Péternének. Bár, 1744. április 15. Leveleskönyv 2. füzet, 9. levél. f.12rv.
 131. Amade László ismeretlenek. Dátum nélkül. MOL R szekció 284. 10. csomó, 3. tétel. Levélfogalmazványok 158.
 132. MTA Könyvtárának Kézirattára. Jogtud. ált. 2o 123.
 133. F.127r, a szerző saját paginálása szerinti p.153.; illetve f.155v, a szerző saját paginálása szerinti p.220.
 134. OSZK Kt. Fol. Lat. 1854. f.45–46.
 135. Megjelent Pozsonyban 1793-ban.
 136. May István: *Mészáros Magyar Szekretáriusának forrásai.* = *Irodalomtörténeti Közlemények.* 1939. 393–400l.
 137. *Correspondentia autographa praelatorum, magnatum Hungariae idiomate patrio.* Saec. XVIII. OSZK Kt. Fol. Hung. 168. f.29., 31., 70.
 138. Mészáros Ignác: *Minden esetekre...* Posony, 1793. 71–72. 1.
 139. *Correspondentia...* OSZK Kt. Fol. Hung. 168. f.76r.
 140. Mészáros Ignác: *Minden esetekre...* Posony, 1793. 71–72l.
 141. *Correspondentia...* OSZK Kt. Fol. Hung. 168. f.29r.
 142. Mészáros Ignác: *Minden esetekre...* Posony, 1793. 69l.
 143. *Correspondentia...* OSZK Kt. Fol. Hung. 168. f.31.

DIE PHILOLOGISCHEN BEZÜGE DER BRIEFBÜCHER LÁSZLÓ AMADES

CS.PÓTI

László Amade gehört zu den wichtigen Gestalten der ungarischen Dichtung im 18. Jahrhundert. Unter seinen Zeitgenossen war er als Briefschreiber geschätzt. Er verfaßte die Briefe (Missilise) besonders sorgfältig und ließ sie kopieren. So wundert es nicht, daß seine Briefe als nachahmenswertes Muster galten. Wir befinden uns nicht einfach in der glücklichen Situation, über sehr viele bestens erhaltene Missilise zu verfügen. Es gibt auch mehrere Bände, in die diese Briefe – fallweise etwas modifiziert – geschrieben wurden, damit auch anderen beim Verfassen von Briefen geholfen werde. Die Grundlage jeder weiteren epistolographischen Untersuchung muß die philologische Prüfung der Missilise und in Briefbüchern enthaltenen Briefe sein, im Falle gleicher Exemplare müssen diese verglichen werden. In den Fokus unseres Interesses rückten wir das größte Briefbuch des Handschriften-archivs der Nationalbibliothek Széchényi. Anhand der Briefe dieses Buches suchten wir nach Pendants und Spielarten in anderen Briefbüchern. Wir erlangten Gewißheit, daß Amades, wenn auch nicht eingehändig, sondern von seinem Sekretär geschriebene Briefe, vom eigentlichen Verfasser immer kontrolliert und verbessert worden waren. Das oben erwähnte Briefbuch könnte aus Amades Umgebung stammen. Andere bekannte kopien aus dem Briefbuch sind László Amades Schaffen fremd, sie wurden ohne sein Wissen und sein Kontrolle angefertigt.

A Pesti Magyar Színházi Részvénytársaság végelszámolója 1853/54-ben

BERLÁSZ PIROSKA

1853. augusztus 10-én rövid hirdetés jelent meg a *Budapesti Hírlapban*, amely a Pesti Magyar Színházat 1837. augusztusától 1840. december végéig üzemeltető részvényes társaság tagjait tanácskozássra hívta össze.¹ Az egybegyűltek itt arról értesülhettek, hogy a Társaságnak az 1840. évi 44. törvénycikk alapján még fennálló követelése, azaz 3 173 pengő forint és 34 krajcár "felsőbb kegyelmes rendelet értelmében" kifizetésre került. A közgyűlés határozata alapján az összeg nagyobb részét az adósságok kiegyenlítésére fordították, a maradékot pedig a Színház nyugdíjintézetének céljára ajánlották fel. Ezzel az aktussal ért véget 1854. márciusában a részvénytársaság története.²

A Társaság anyagi kárpótlásának ezzel az utolsó mozzanatával színháztörténeti szakirodalmunk még nem foglalkozott. Jelen tanulmányunk legnagyobb részben a Pest megyei Levéltár, kisebb részben az Országos Széchényi Könyvtár és az Országos Levéltár vonatkozó iratainak felhasználásával kívánja a kérdést tisztázni.

A téma bővebb kifejtése előtt szükségszerűen utalnunk kell néhány fontos előzményre. Ezek történeti sorrendben a következők:

- I. A részvénytársaság létrejötte és rendeltetése 1837-ben
- II. A Társaság pénzgazdálkodása az 1837-1840-es években
- III. A Színház országos átvételének anyagi vonatkozásai 1840 és 1847 között³
- IV. A részvénytársaság anyagi kártalanítása és végelszámolója 1853/54-ben.

*

I. A részvénytársaság létrejötte és rendeltetése 1837-ben

Ismeretes, hogy az 1832/36. évi országgyűlés, amely a Nemzeti Színház megalapítását és felépítését lett volna hivatott elhatározni illetőleg törvénybe iktatni, a tárggyal való érdemi foglalkozást a következő diétára halasztotta. Minthogy azonban ez az elodázás – a rendi politikai gyakorlat számos példája nyomán – az ügy hosszú ideig való elhúzódásával fenyegetett, Pest vármegye nemessége az országgyűléstől függetlenül megkezdte a Színház építését és 1835 őszétől 1837 nyaráig be

is fejezte azt. A merész vállalkozás azonban nemcsak felemésztette az országos közadakozásból három évtizede összegyűlt pénzalapot, hanem nagymérvű eladósodással is járt. A Színház üzembe helyezéséhez újabb anyagi forrásról kellett gondoskodni. A bérbeadási kísérletek sikertelensége után a probléma a nálunk ekkoriban már meghonosodott polgári jellegű tőkegyűjtő akcióval került megoldásra. A megye legtekintélyesebb személyiségei – mint magánemberek – minden hasznról lemondó, altruista részvénytársaságot alapítottak. A dolog vázlatosan a következőképpen történt.⁴

Pest megye Színészeti Választmányának 1837. május 8-i ülésén felhívás hangzott el a részvénytársaság megalakítására. A Társaság alapszabály-tervezete még a hónap folyamán elkészült.⁵ Június 1-jén napvilágot látott a nyomtatott "alapterv" a részvényekkel⁶ és egy hét múlva, június 8-án a színház igazgatására összeállt részvénytársaság megalakultnak nyilvánította magát. Az igazgató-választmány tagjait még aznap titkos szavazással választották meg: valamennyien Pest vármegye birtokosainak illetőleg tisztségviselőinek sorából kerültek ki. A választmány elnöke a színházépítés irányítója Földváry Gábor alispán lett, tagjai pedig gr. Ráday Gedeon, Fáy András, Simontsits János és Ilkey Sándor voltak. A titkoknok tisztét Nyáry Pál, a pénztárosét Gál János alleveltárnok kapta.

Az alapelv szerint a Társaság feladata a Színház működésének három és fél évre, azaz 1841 húsvétjáig való biztosítása volt. Ennek anyagi bázisát 500 darab 100 váltóforint értékű részvény eladásával kívánták megteremteni. Elgondolásuk szerint az így összegyűlő 50 000 forintos tőkéből 20 000 forint a Színház üzemeltetésének megindítására, 30 000 pedig kamatoztatásra lett volna fordítandó. Az utóbbiból befolyó összeg tőkésítésével, valamint évente hat színházi előadás hozzávetőleges jövedelmének – 4000 váltóforintnak – a tőkéhez csatolásával az 1841 húsvétjára összegyűlő pénz meghaladta volna az 50 000 forintot. Mivel pedig a Társaság a hasznról eleve lemondott, a Színház működtetésére előlegezett és majdan visszatérülő 20 000 forintot a nemzeti színészet ügyének fejlesztésére kívánták fordítani. Nevezetesen 10 000 váltóforintot egy "conservatorium" vagyis színiskola alapítására, ezen összeg kamatait pedig színészek külföldi tanulmányútjainak támogatására szánták. 5000 váltóforintot a Színház nyugdíjintézetének céljaira és ugyancsak 5000 forintot a díszlet-, jelmeztár és könyvtár gyarapítására költöttek volna.⁷

II. A Társaság pénzgazdálkodása az 1837–1840-es években

A Társaság anyagi viszonyainak alakulásáról a részvényesek számára készített éves beszámolókból tájékozódhatunk.

Az 50 000 váltóforintra tervezett tőke gyarapodásának folyamatát a részvényjegyzések száma alapján tudjuk nyomon követni. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a részvények árát részletekben is be lehetett fizetni, ennél fogva a bejegyzett részvények teljes értéke természetesen nem volt egyidejűleg a Társaság pénztárában. A nagygyűlések jelentései szerint:

1838. június 6-ig.....	345 és 1/2
1839. március 18-ig.....	374
1839. augusztus 30-ig.....	401
1840. január 12-ig.....	403

részvényt jegyeztek, amely a részvények teljes összegének befizetése esetében 40 300 váltóforintot jelentett volna.⁸ Hogy ez mennyire nem volt így, arra utal az utolsó nagygyűlés új kezdeményezése: a valós pénzvagyton növelése céljából 50 váltóforint értékű pótrészvények kibocsátását is megkezdték. Az 1840. május 12-én kelt jegyzőkönyv adatai szerint ezekből újabb 1200 váltóforint folyt be.⁹ Mindent figyelembe véve azonban mégis nyilvánvaló, hogy a Társaság a részvényekből sosem jutott birtokába az elméletileg tervezett 50 000 forintos alaptőkének, következésképpen a kamatra kiadható pénzmennyiség sem érte el az alaptervben megjelölt 30 000 forintot. A színelőadások egyáltalán nem hozták meg a várt nyereséget; úgyszólván nem, hogy a deficitet ismételten a tőkéből kellett pótolni. A díszlet-, jelmez- és könyvtár felállítása sem volt megoldható az eredetileg e célra szánt összegből; a tárakat a Társaság az évek alatt folyamatosan és kizárólagosan a saját pénzéből tudta csak létrehozni, következésképpen azokat a Színház vagyonától elkülönítve, mindvégig saját tulajdonaként tartotta számon.¹⁰

A Társaság pénzgazdálkodása úgyszólván azonnal eltért az amúgy is problematikusnak mondható alaptervtől. A dolog egészére nézve fölöttébb tanulságos az 1840. január 12-én és nyomtatásban is napvilágot látott jelentés. A rendkívül bonyolult és hosszú számadásból csak a témánkhoz feltétlenül szükséges adatokat emeljük ki.

Mivel a Társaság nemcsak saját részvényvagyonát kezelte, hanem a Színház jövedelmeit is, a beszámoló lényegében két részre osztható. Ezek szerint 1838. június 5-től 1839. december 31-ig a *színházi bevételek* 202 518 váltóforintot a *színházi kiadások* pedig218 147 váltóforintot tettek ki. A mérlegben tehát 15 629 forintnyi hiány mutatkozott.¹¹ Ebben a mintegy másfél évben a Társaság vagyoni helyzete a következőképpen alakult:

a tényleges befizetett részvények értéke.....	+ 37 600 váltóforint
az 1837. évi bérletszüneti előadások jövedelméből az alapterv szerint a tőkéhez csatolt összeg.....	+ 17 500 " "
a kihelyezett kölcsönök kamatai és Schumayer Ignác ajándéka.....	+ 542 váltóforint
összesen	+ 55 642 váltóforint volt.
A fentiekből a jelzett időben történt kifizetések	- 55 437 váltóforintot
tettek ki, a meglévő készpénz tehát összesen	+ 205 váltóforint volt.

A Társaság <i>kinnlévőségei</i>	+ 14 718 váltóforint
<i>adósságai</i>	- 12 000 " " "
jelentettek. A kettő különbsége	+ 2 718 váltóforint, a
<i>meglévő készpénz</i> hozzáadásával	+ 205 váltóforinttal
<i>összesen</i>	+ 2 923 váltóforint

összegű pénzvagyonnak volt mondható.

A Társaság *reálvagyónának* számított a díszlet-, jelmez- és könyvtár, amelyre az idézett jelentés szerint 44 487 váltóforintot költöttek. Ez az összeg a pénzvagyon hozzáadásával 47 411 váltóforintnyi elméleti értéket jelentett és 7 111 forinttal volt több, mint a részvényesek által jegyzet 40 300¹² váltóforint. A beszámolóból így azt a képet kaphatjuk, hogy a Társaság növelni tudta a részvényvagyon reálértékét a deficités színházi üzem fenntartása ellenére is. Ámde az is nyilvánvalóvá válik, hogy a kasszában valósan meglévő minimális pénz nem volt elegendő a színházi üzem folyamatos fenntartására. A szinte állandósuló pénzzavar és az ismételten felvett kölcsönök mutatják meg a napi pénzgazdálkodás hiteles képét és ennek tanui a hetenként tartott választmányi ülések jegyzőkönyvei is.¹³

Az elmondottak alapján nem csodálható, hogy az elméletben optimistának mutatkozó, de a gyakorlatban szinte megoldhatatlan nehézségekkel küszködő Társaság a saját érdekében is sürgette az ügyvitel mihamarabbi átadását. Törekvései azonban csak részleges és lassú eredménnyel jártak: a Színház nemzeti átvételét 1840. májusában kimondó törvénycikk megszületése után még 1840. decemberéig minden változatlan maradt. A diéta által megbízott küldöttség – immár az ország pénzéből – 1841. január 1-jétől ugyanazon év húsvétjáig ismét Földváry Gábort és néhány megyei urat kérte fel a színházvezetés ellátására. Állandó igazgató kinevezésére csak 1841 májusában került sor; s a viszonyokra oly jellemzően, a választás Simontsits Jánosra, az egykori részvényes vezérkar törzstagjára esett.

III. A Színház országos átvételének anyagi vonatkozásai 1840 és 1847 között

Az 1839/40. évi országgyűlés által végre meghozott 1840:44. törvénycikk szerint az ország rendei (a nemesség és a szabad királyi városok) kötelezettséget vállaltak Pest vármegyével szemben az építési költségek és a még kifizetetlen vonatkozó hátralékok kiegyenlítésére; a részvénytársasággal szemben pedig a végrehajtott beruházások megtérítésére. Mindezekre azonban a diéta mindössze 450 000 ezüstforintot szavazott meg. Ebből 400 000 forintot a Színház alaptökéjeként jelöltek meg, s csak a fennmaradó 50 000 forint szolgált Pest megye és a részvényesek kielégítésére. Minthogy a megye un. építési pénztárának adóssága megközelítette a 40 000 forintot – a részvénytársaság valóságos vagyonaként elismert díszlet-, jelmez- és könyvtár átvételére nem maradt több 10 000 ezüst- azaz 25 000 váltóforintnál.¹⁴ Ez az összeg nem fedezte a táruk tényleges értékét, mert ahogyan azt már a Társaság reálvagyonáról szóló beszámolóból korábban is idéztük, a részvényesek ezekbe több mint 40 000 váltóforintot fektettek. A diéta által kijelölt bizottság azonban mindössze 32 933 váltóforint 55 krajcárra becsülte a

Társaság szóban forgó vagyonát.¹⁵ Az adott helyzetben a becsértékből csupán 25 000 forintnyi összeg kifizetéséről lehetett szó. A helyzetet a részvénytársaság a következő nyilatkozatban vette tudomásul:

"Alább írtak, egyrészről mi, a részvényes társaság kiküldött tagjai, a jövő 1841-ik évi január 1-ső napján által adjuk a tulajdon pénzünkön a pesti magyar színházba kezelésünk alatt készített s az országos választmány küldöttjei befolyásával is hitelesen 32 933 ft 55 xr váltóban felbecsült díszitményeket, ruha-, hangászati és könyvtár, úgy egyéb a színházhoz szükséges eszközöket oly formán, hogy amennyiben az országos választmánynak e célra szánt pénze nem több mint 25 000 forint lenne, azon 25 000 forintnak azonnal, amint az országos pénztárba a törvényhatóságok útján beküldtettenek nekünk kifizettessenek, a fennmaradó követelésünket pedig törvényes járulékaival együtt a legközelebbi országgyűlésnek kifizetés végett az országos választmány ..." terjessze elő.¹⁶

Ez az irat azonban csak három év múlva, az 1843/44. évi országgyűlésen került a rendek elé.¹⁷ Időközben viszont – 1841. június 7-én illetőleg 1842. február 3-án – két egyenlő részletben, 5000 – 5000 ezüstforintban megtörtént az összesen 10 000 ezüst, azaz 25 000 váltóforint kifizetése.¹⁸ A Társaság fennmaradó követelésének kiegyenlítéséről pedig az országgyűlés nem rendelkezett.

Az 1847 őszen megnyílt diéta viszont – a következő év márciusában váratlanul bekövetkezett forradalmi események miatt – ismét nem tudta a részvényesek immár hét éve húzódó ügyét rendezni. Földváry Gábor ugyan 1848. március 19-én még tett egy utolsó kísérletet a dolog elintézése érdekében: folyamodványt intézett István nádorhoz, melyben megpróbálta érzékeltetni a Társaság nehéz helyzetét. Ennek lényegét idézzük:

"Hátra van még 7933 forint 55 krajczár váltó cédulákban, mely summát jöllehet akkor mindjárt, mikor azon társaság az érintett tulajdonát átadta le kellett volna fizetni. Mivel meg nem kaphattuk, kénytelen vagyok Fenséges Császári Királyi Főhercegségednek jelen alázatos folyamodásomat nyújtani, méltóztassék a hátralévő summa kifizetése iránt rendelést tenni, azt kegyesen utalványozni, mert a társaságnak is kifizetési lévén, kénytelen volt azt kölcsön pénzzel tenni; mely adósságáért most már szóbeli perbe is idézvé, minden órában az executio fenyegeti." A feliratra István nádor 1848. április 7-én Pozsonyból az alábbiakat válaszolta:

"Az érintett országos pénztár állapotáról hivatalos értesítést kívánván, az a nevezett összeg kifizetésére semmi részben képesnek nem nyilvánított, az országos rendek pedig a rendkívüli körülmények közt, a teendők halmaza és fölöttébb sügős volta miatt ezen ügy tárgyalásába nem bocsátkoztak."¹⁹

Ismerve a soron következő történelmi eseményeket természetesnek vehető, hogy a kérdés napirendre tűzéséről sem a szabadságharc időszakában, sem az abszolutizmus első éveiben nem lehetett szó.

IV. A részvénytársaság anyagi kártalanítása és végelszámolása 1853/54-ben

1851 őszen Haynau katonai kormányzatának felszámolása után, Albrecht főherceg kormányzóvá történt kinevezése bizonyos politikai enyhülés jele volt. Ferenc József császár 1852. nyarán lezajlott magyarországi látogatása ugyanezt a tendenciát fejezte ki. A Nemzeti Színház belső viszonyait tekintve: az intézményt intendánsi minőségben egy művelt főnemes gr. Festetics Leó vezette, a gazdasági igazgató tisztét a színház életéből már több évtizede jól ismert Simontsits János töltötte be. Nagyrészt az ő nevéhez fűződik az az akció, amely a Társaság függőben maradt pénzügyi követelésének ügyét felelevenítette.

1852 őszen Földváry Gábor, Simontsits János és Gál János az egykori részvényesek nevében folyamodványt nyújtottak be a Cs. kir. Helytartósághoz (K. k. Statthelerei für Ungarn), s ebben az 1840:44. tc. alapján őket megillető, s az ország által annakidején ki nem fizetett összeg kiegyelítését kérték. Ez számszerűen 3 173 ezüstforint 34 krajcárt, váltóban 7933 forint 55 krajcárt jelentett.

A Helytartóság döntése bonyolult bürokratikus eljárás eredményeként született meg 1853. január 26-án. A Helytartóság ugyanis rendeletileg közölte a Cs. kir. Pénzügyigazgatósággal (K. k. Finanz-Landes-Direktion), hogy a Cs.kir. Belügyminisztérium (K.k. Ministerium des Inneren), legfelsőbb rendelkezés alapján – egyetértve a Cs. kir. Pénzügyminisztériummal (K. k. Finanzministerium) – megengedte, hogy a főherceg-kormányzó által 1852. november 14-én javasolt 3 542 ezüstforintot az 1853-ik költségvetési évben a magyar országos szükségletek közé felvegyék és azt az Országos Alapból (Landesfond) a Nemzeti Színház alapja (Nationaltheaterfond) számára átutalják. A rendelkezés arra is kiterjedt, hogy intézkedjék a Pénzügyigazgatóság aziránt, hogy ebből az összegből a volt nemzeti színházi részvénytársaságnak még ki nem fizetett 3.173 ezüstforint 34 krajcárnyi összeget a Társaság képviselőinek utalják ki.²⁰

A helytartósági határozat 1853. március tavaszán került végrehajtásra. A Pénzügyigazgatóság 1853. március 7-én kelt rendelvényének szövege a következő:

"A Cs.kir. Magyar Helytartóságnak folyó évi január 26-án 1173-ik szám alatt költ izenete következtében ezen Országos Pénztári Tiztségnak meghagyatik, miszerint a magyar színházi volt Részvényes Társaságnak a' Nemzeti Színháznak átadó díszitmények, ruhatár, könyvtár s' egyéb eszközök és kellékekért járó 13 173 pengő 34 krajcárnyi összeg fejében 10 000 pengő forintnak kiszolgáltatása során még fennmaradott 3173 pengő forint 34 krajcárnyi követelését az illető folyamodók, mint az érintett Részvényes Társaság képviselőinek kellő nyugtájára a Nemzeti Színház alapból szabályszerűleg szolgáltatassa ki, s ezen összeget, mint a Nemzeti Színháznak adott előlegezést, melynek a tőke kiegészítése végetti visszatérítése iránt további intézkedés annak útján meg fog tétetni, kellőleg jegyzékbe vegye. Al-másy mk."²¹

A szóban forgó összeg most már hamarosan kifizetésre került. Erről az alábbi irat tanuskodik.

“Ellennyugtatóvány. Három ezer száz hetven három pengőt forintról és harmincznégy krajczárról, mely a Cs. kir. Magyar Helytartóságnak f. évi januárius hó 26-án 1173-ik szám alatt kelt izenete és az arra keltezett pénzügyigazgatósági rendelet következtében a magyar színházi volt részvényes társaságnak a’ Nemzeti Színháznak átadott díszitmények, ruhatár, könyvtár és egyéb eszközök és kellékek fejében 10 000 pengő forintnak kiszolgáltatása után még fennmaradt, s az 1840-ik évi 44. törvényczikkben alapuló fentebbi öszvegül a Nemzeti Színháznak adott előlegezsképpen ugyan azon színház Országos Pénztárából hiány nélkül kiszolgáltott. Budán, 1853. április 9-én. Nizsnyánszky Dániel mk. országos pénztárnok, Vezlerle Nep. János mk. országos pénztári ellenőr.”²²

Tizenhárom év múltán véget ért tehát a Társaság anyagi kártalanításának nevezhető folyamat, amely lényegében a részvényes reálvagyon alábecsült értékének rendkívül hosszú ideig elhúzódó kiegyenlítését jelentette. Az ügy egészének szempontjából felettébb tanulságos, hogy mire fordították a részvényesek a kézhez kapott pénzt. Ez azonban már a végelszámolás kérdéséhez tartozik, amelyet ők a következőképpen bonyolítottak le.

A törlesztés utolsó részletét Simontsits János 1853. április 11-én a Pesti Első Hazai Takarékpénztár 14 203 számú betétkönyvében helyezte el, s egyben megtette a szükséges intézkedéseket a részvényesek összehívására. 1853. július 15-én kelt kérelmében engedélyt kért a pesti kerületi rendőrigazgatóságtól hogy részvénytársasági közgyűlést tarthasson.²³ Ezt követően a *Budapesti Hírlap* augusztus 10-i számában az alábbi hirdetést tette közzé:

“A Nemzeti Színház volt részvényesei az iránti határozat végett, hogy azon sommácska, mely az illető árjegyzékek és kötelezvények melletti tartozások kifizetésén túl fennmaradtott mi célra fordítottassék, f. évi augusztus 27-én délelőtti 11-kor méltóságos Földváry Gábor úrnak az Ország úton Kunewalder házban első emeleten lévő szállásán tartandó tanácskozmányra az e részben felsőbb engedelem mellett ezennel meghivatnak. Pesten, július 30-ik napján 1853. esztendőben.”²⁴

A volt részvényesek – nem tudható hányan és névszerint kik – a jelzett napon valóban összejöttek Földváry Gábor lakásán és Eirich Albert rendőri tanácsos jelenlétében megtartották közgyűlésüket. A jegyzőkönyvet Ensel Sándor vezette.

Simontsits az egybegyűltek elé terjesztette a Társasággal szemben fennálló, természetesen még a színházvezetés idejéből, 1840-ből származó követelések és egyéb tartozások tételeit. Ezek a következő három csoportba tartoztak:

1. a Társaság tartozott	
Földvály Gábornak.....	351 Ft 9 kr. összegben.
2. Az ún. "egyéb különféle adósságok".....	1481 Ft 16 krajcárt tettek ki.
3. A hírlapokban közzétett hirdetések és más kisebb költségek összege.....	8 Ft 50 krajcár volt
A részvényesek adóssága ezüst pénzben összesen.....	
értéket képviselt. ²⁵	<hr/> 1841 Ft 25 krajcár.

A tartozások kiegyelítése 1853 szeptemberében és októberében történt meg. A kifizetések közül a közgyűlésen 2. csoportba sorolt, ún. "egyéb különféle adósságok" tételét érdemes részletezve megismernünk. Ezek az alábbiak:

1. a Társaság tartozása a színészek 1840. évi december második felében elmaradt fizetése és jutalomjátéka fejében.....	1087 Ft 36 kr.
2. Hermann Neefe diszletfestőnek az 1840-ik év december végi illetményeként.....	40 " - -
3. Holitscher M.J. olajgyárosnak.....	181 " 32 kr.
4. Heckenast Gusztáv nyomdásznak.....	162 " 8 "
5. Streit Henrik festékkereskedőnek.....	10 " - -
Összesen ezüst pénzben	<hr/> 1481 Ft 16 kr. ²⁶

A közölt elszámoláshoz számos észrevétel és adat fűzhető.

A *Budapesti Hírlap* hirdetését olvasva az érintett színészek levélben fordultak a részvényesekhez. Kérelmük lényege a következő:

"A Nemzeti Színháznak azon tagjai, kiknek az 1840-ik év december utolsó hetéből [...] havi díjai, jutalomjátéki járulékaik kielégítetlenül maradtak, tisztelettel és bizalommal folyamodnak a Tekintetes Közgyűlés, kegyes Uraimék elé, hogy a felsőbb helyről kifizetett összegből őket kegyesen kielégíteni méltóztassék. Pesten 1853. augusztus 27-én, az igényesek nevében és megbízásából Fánecsy Lajos és Szentpétery Zsigmond."²⁷

A szóban forgó színészek, zenészek és a Színház egyéb alkalmazottainak neveit arról a kifizetési listáról ismerjük, amelyen illetményük átvételét maguk, illetőleg hozzátartozóik igazolták. Ez utóbbin nem csodálkozhatunk, hiszen 1840 óta közel

másfél évtized múlt el és a Színház egykori tagjai közül már sokan nem voltak életben. Az utólag fizetést kapott művészek és mesteremberek névsora az aláírások sorrendjében az alábbi:

"Felber Mária énekesnő, Joób Zsigmond tenorista, Egressy Benjamin színész, Gillyén Sándor sűgő, Frik Fülöp kardalnok, Pfeiffer József zenész, Pfeiffer Adolf zenész, Kalenda György zenész, Osterith Ferenc gépmester, Schwalm János zenész, Kaminek János zenész, Pongrácz Teréz kardalnok, Schlesinger Károly zenész, Szuk Mátvás zenész, Szuk György zenész, Engert József festő."²⁸

Ide kapcsolódik a neves díszletfestővel, az ekkor már Bécsben élő és idős korban lévő Hermann Neefevel való elszámolás is. Neefe nem kívánta egykori járandóságát felvenni, hanem az összeget színházi kollégáira ruházta át. A megajándékozottak – számszerint 14-en – feltehetően a művészhez közel álló emberek voltak s zömmel a táruk személyzete közül kerültek ki; de köztük volt pl. a színház hajdani pénztárosának özvegye, Gerenday Józsefné is. Elismervényük, szövege így szólt: "Alólirottak ezennel megismerjük, hogy mi azon 40 pengő forintokat, melyek a Pesti Magyar Színháznak volt festőjét Neffe [!] Herman urat az 1840 december hónap második felére járó havidíj fejében illették [...] az említett Neffe [!] úrnak ajándéklevele értelmében a mai napon hiány nélkül felvettük."²⁹

A Társaság tartozásainak kifizetése után maradt összegről már az augusztusi közgyűlés úgy határozott, hogy a részvényes tagok egyénileg döntsék el, hogy részvényeik számának arányában kívánnak-e osztalékban részesülni. A kérdés tisztázása és mielőbbi lezárása érdekében a *Budapesti Hírlap* 1853. november 6-i számában egy "Figyelmeztetés" jelent meg.

"A Nemzeti Színház országos alapítványi pénztárából a volt részvényes társaság számára végleges kielégítésül kifizetett összegnek, az e társulat ellen támasztott több rendbeli követelések a múlt augusztus 27-én felsőbb engedelem mellett tartott közgyűlési határozat következtében történt tökéletes kiegyenlítés után fennmaradt mennyiségből egy részvényre 3 pft 19 krajczár jutván, ez oly világos kijelentéssel tétetik közhírül, hogy a volt részvényes tagok e részbeni illetőségeiket eredeti részvénylapjaik előmutatása mellett, az alúlirottánál december utolsó napjáig okvetlenül vegyék fel, mert ezen határnap elteltével a fel nem vett járandóságok az említett gyűlés határozatánál fogva a színészi nyugdíj-intézet gyarapítására fognak fordíttatni. Kelt Pesten, november 6-án, Simontsits János mint e részben felhatalmazott részvényes tag."³⁰

Az osztalékra alig néhányan tartottak igényt. Mindössze hét személy vett fel 25 részvény után 82.55 ezüstforintot. A fennmaradt kifizetési jegyzék sorrendjében ezek a következő személyek voltak:

Pósvai Pál	1 részvény után	3.19 pengőforintot
Dombi Márton	1 " " "	3.19 " " "
Ensel Sándor	1 " " "	3.19 " " "
Czigler József	1 " " "	3.19 " " "
Gr. Beleznay János	10 " " "	33.10 " " "
Gr. Butler János	10 " " "	33.10 " " "
Bényey László	1 " " "	3.19 " " "

vett fel. A nyugták tanúsága szerint a kifizetés 1853 decemberében történt meg. Az adósságok és a részvényesek osztalékai összesen csak 1924 forint és 20 krajcárt tettek ki és nem emésztették fel teljesen a Helytartóságtól kapott 3.173 ezüstforint 34 krajcárnyi summát. A fennmaradt összeg időközben kiegészült a takarékpénztári kamattal és ezáltal valamivel több lett mint a végkielégítés és a kifizetések különbsége. Az "összes maradvány" pontosan 1.413 forint és 1 krajcár volt.³¹

1854 tavaszán érkezett a részvénytársaság történetének utolsó fejezete: a fenti összeg átadása a Nemzeti Színház Nugdíjintézetének. Az ajándékot az alaptőkéhez csatolták s Ürményi József és Fánecsy Lajos – az Intézet kormányzó választmányának elnöke és jegyzője – 1854. március 23-án kelt levelükben "mélyen meghatva" köszönték meg a Társaság hazafiságát tanusító "fényes áldozatot."³² Végül – 1854. március 30-i kelettel – Simontsits János elkészítette "A Pesti Magyar Színház segélyezésére alakult Társaság maradék vagyonának hova fordításáról" szóló kimutatását, melyben a kortársak és az utókor számára összefoglalta az 1853/54. évi elszámolás főbb tényeit.³³

*

Tudatában vagyunk annak, hogy a részvénytársasági működés számos alap- és részletkérdése, a végelszámolás meglehetősen pontossággal megragadható volta ellenére sem tisztázódott. Mégis úgy érezzük, hogy a Társaság 1837-1854-ig terjedő történetét nemcsak fontos adatokkal, hanem a belőlük következő összefüggésekkel is kiegészítettük.

JEGYZETEK

1. Budapesti Hírlap 1853. 187. sz. 1026. 1.
2. Pest megyei Levéltár IV. 3. Pest -Pilis-Solt vármegye Színészeti Választmányának iratai 1-5. doboz. (A továbbiakban PmL Szín. Vál. ir.) – A részvénytársaság idézett végelszámolásáról 1. a 2. doboz vonatkozó iratai.
3. A részvénytársaság történetéről összefoglalóan 1. Pukánszky Kádár Jolán: *A Nemzeti Színház százéves története*. Bp. 1938. 2. kötetének a témával kapcsolatos iratközléseit és az ezekhez írt magyarító szövegeket a 67-152. oldalakon.
4. Magyarországon már korábban is voltak rövid életű színházi részvénytársaságok így pl. a Buda-Pesti Német Színház (Städtisches Theater Ofen und Pesth) működtetésére alakult "Actien-Gesellschaft". A Pest megyei Levéltár őriz egy 1821. április 27-ről kelt un. Actien-Schein-t is (Szín. Vál. ir. 1. doboz.) A témáról részletesebben 1. Pukánszky Kádár Jolán: *A pesti és budai német színészet története 1812-1847*. Bp. 1923. 41-48. 1. – A kolozsvári fennállt "actionaria-társaságról" 1. Ferenczy Zoltán: *A kolozsvári színészet és színház története*. Kolozsvár 1897. 306-316. 1. – A nemzeti teátrum részvénytársasági alapon való felállításának gondolata Széchenyi István nevéhez fűződik, 1. a *Magyar jákéksztrül*. Pest 1832. c. munkáját. – Az 1837-ben Pest vármegye által megalakított részvénytársaság koncepciója részleteiben nem volt azonos Széchenyi tervezetével. A kérdésről kapcsolatban 1. Belitska-Scholtz Hedvig: *Széchenyi és a magyar színházépítési törekvések*. = *Építés-Építészettudomány* 1974. 534-552. 1. valamint Belitska-Scholtz Hedvig utószavát Széchenyi idézett művének hasonló kiadásában. Bp. 1976. 4-19. 1.
5. A részvénytársaság alaptervét több javaslat után nagyrészt Ráday Gedeon elgondolásának megfelelően dolgozták ki. Ennek szövegét 1. OSZK Színház-történeti Tár Fond 2/122. sz. alatt. Fáy András terve uo. Fond 2/120. sz. Mindkettő Pukánszky Kádár Jolán nemzeti színházi kéziratok iratmáslatai között.
6. "Alapterve a pesti magyar Színház igazgatására össze állt részvény-társaságnak." A tervet a vele együttnyomatott részvény-kötelezvénnel együtt közli Rexa Dezső: *A Nemzeti Színház megnyitásának története*. Bp. 1927. – A PmL Szín. Vál. ir. 1. doboza valamint az OSZK Színház-történeti Tára Fond 4. (A Nemzeti Színház eredeti irattárának maradványai) számos névre szólóan kitöltött részvényt megőrzött.
7. L. Ráday Gedeon tervezetében, OSZK Színház-tört. Tár Fond 2/122. sz.
8. Pukánszky i.m. 2. köt. 88. 1.; OSZK Színház-tört. Tár Fond 2/172. sz.; Pukánszky i.m. 104. 1. valamint "Jelentés a pesti Nemzeti Színház igazgatására összeállított részvényes társasági választottságnak." Pesten 1840. 3. 1.
9. PmL Szín. Vál. 1. dobozban: "Magyar Színház igazgatására összeállt részvényesek betű szerinti lajstroma". 24 fol. valamint uo. 5. doboz: "Bevétele a Nemzeti Magyar Színház igazgatására összeállt részvénytársaság pénztárának." 370 1. Ezekből név szerint ismerjük a pótrészvények jegyzőit, összesen 57 személyt, akik 136 részvényt jegyeztek. A pótrészvényekből ténylegesen csak 1200 váltóforint folyt be mert a május 12-i választmányi ülés – a Színház országos átvétele reményében leállította az addig még be nem érkezett összegek befizetését. Pukánszky i.m. a pótrészvények témájával nem foglalkozik, így a vonatkozó névsort közöljük. A részvényes tagok közül a pótrészvények jegyzésében is részt vettek a következők: az Abonyi közbirtokosság, Ágoston József, Barra István, gr. Beleznay János, Beniczky Mária (özv. Majthényi Pálné), Benyovszky Péter, Bicskey Lajos, Domaniczky Antal, Dulovits János, Egressy Sámuel, Fáy György, Földváry Gábor, Halász József, Ilkey Sándor, Jankovich József, gr. Károlyi István, Ladomérszky Imre, Légrády Pál, Mayerfy Károly, Miskey Imre, Nagy József, Nyáry Pál, Pálmaffy Fülöp, Pálmaffy Miksa, Paukovich Márton, Patay József, br. Podmaniczky János, gr. Ráday Gedeon, Ráday László, Rákóczy Endre, Rákóczy János, Rimaszombat város, Schayer József, Segesváry Sándor, Simontits János, Steinbach Károly, Szalay Pál, Szekrényessy József, Szentkirályi Móric és gr. Teleky László örökösei. A pótrészvények jegyzésével új részvényes tagok lettek a következők: az Agarász Társaság, ifj. Draskóczy János, Egyed Sándor, Havas József, gr. Keglevich Gábor, Mátyus János, Meszlényi Márton János, Nyéky Mihály, Ónódy Zsigmond, Rosty Albert, Srányi János, Ullmann Móric, Uzsovics János és Virányi Konstantin.
10. L. a 8. jegyzetben már említett 1840-ben készült társasági jelentés 6. oldalán.
11. Uo. 7. 1.
12. Uo. 3-6. 1. A számításoknál csak a forintértékeket közöltük, a krajcárokat elhanyagoltuk.

13. PmL Szín. Vál. 1. doboz. Az időrendben lévő választmányi jegyzőkönyvek közül a súlyos anyagi gondokról, kölcsönökről l. különösen az 1838. augusztus 16., október 10., 1839. március 18. (közgyűlés), 1839. május 29., 1839. augusztus 14-i valamint az 1839. december 20-21-i keletleket.
14. Az 1839/40. évi országgyűlésnek a nemzeti színházi törvénnyel kapcsolatos színházi vitáit és a törvénycikket 1. *Reformkori országgyűlések színházi vitái 1825-1848.* Összeáll. Bényei Miklós. Bp. 1985. 85-162. 1.
15. A díszlet-, jelmez- és könyvtár értékbecsléséről 1. PmL. Szín. Vál. 1. dobozában a részvénytársaság december 10-én kelt jegyzőkönyvét az 1840. évből
16. Az irat szövegét az OSZK Színháztört. Tár Fond 2/235. sz. másolat alapján közzöltük. Az okmány aláírói az Országos Választmány részéről br. Orczy György és Pribék Antal, a részvényesek nevében Földváry Gábor és Nyáry Pál voltak.
17. Reformkori országgyűlések színházi vitái 164-179. 1.
18. A részvénytársaság 1841-1842. évi elszámolásai nem ismertek. A 10 000 ezüstforint kifizetéséről 1. *Reformkori országgyűlések 202.* 1.
19. Földváry Gábor és István nádor vonatkozó leveleinek másolatát 1. OSZK Színháztörténeti Tár Fond 2/375. sz.
20. Országos Levéltár D szekció 55. 1853. 1173. sz.
21. A részvénytársaság 1853. és 1854. évi elszámolásaira vonatkozó valamennyi adatot a Pest megyei Levéltár irataiból közzöltük. Szín. Vál. ir. 2. doboz. – Az idézet irat Simontsits János 1854. március 30-án kelt végelszámolásának "A"-val jelzett mellékletében található.
22. Uo. "B" melléklet
23. Uo. "C" melléklet
24. Uo. "D" melléklet valamint a *Budapesti Hírlap* 1853. augusztus 10-én megjelent 187. száma 1. az 1. sz. jegyzetet is. – Az Országút alatt a mai Múzeum körutat kell érteni; a 6 sz. alatt a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségével egy házban lakott Földváry Gábor.
25. A részvényes közgyűlés teljes jegyzőkönyve nem maradt fenn, a közölt adatok Simontsits említett kimutatásának un. "E" mellékletéből valók.
26. A részvénytársaság adósságairól és kifizetéseiről 1. uo. az "F", "Gy", "H", és "I" betűjelű mellékleteket.
27. A színészeknek járó tartozásokról és a kifizetésekről 1. még a PmL Szín. Vál. ir. különböző iratait a 2. sz. dobozban.
28. A művészek és mesteremberek közül csak Felber Mária, Joób Zsigmond, Kalenda György, Osterith Ferenc, Schwalm János és Pongrácz Teréz írták alá személyesen a pénz felvételét. Egressy Béni helyett özvegye – akkor már Csengery Antal felesége – Csengery Róza aláírása szerepel.
29. Joseph Hermann Neefe (1790-1854) ajándékozó levelét és a közölt nyugtát 1. Simontsits kimutatásának "E" mellékletében.
30. A "Figyelmeztetés"-t 1. *Budapesti Hírlap* 1853. november 6. sz. 1468. 1.
31. A részvényesek osztalékának felvételét igazoló nyugtát valamint a Társaság összes kifizetését 1. Simontsits kimutatásának "K" mellékletében. Ebben az adósságok fejében kifizetett 1 841 Ft 25 kr valamint a részvényeseknek átadott 82 Ft 55 kr kiegyenlítése után 1 924 Ft 20 krajcár szerepel mint "összes kiadás". A kamatozásra és a végső maradványra vonatkozó adatokat 1. uo.
32. L. uo. "L" és "M" melléklet.
33. Vö. a 21. sz. jegyzetben először említett irattal. Simontsits elszámolását "A"– "M" betűjelekkel 12 részre tagolta és az összefoglaló kimutatások mellé a vonatkozó nyugtákat is mellékelte.

DIE SCHLUSSABRECHNUNG DER PESTER UNGARISCHEN THEATER AG 1853-54

P. BERLÁSZ

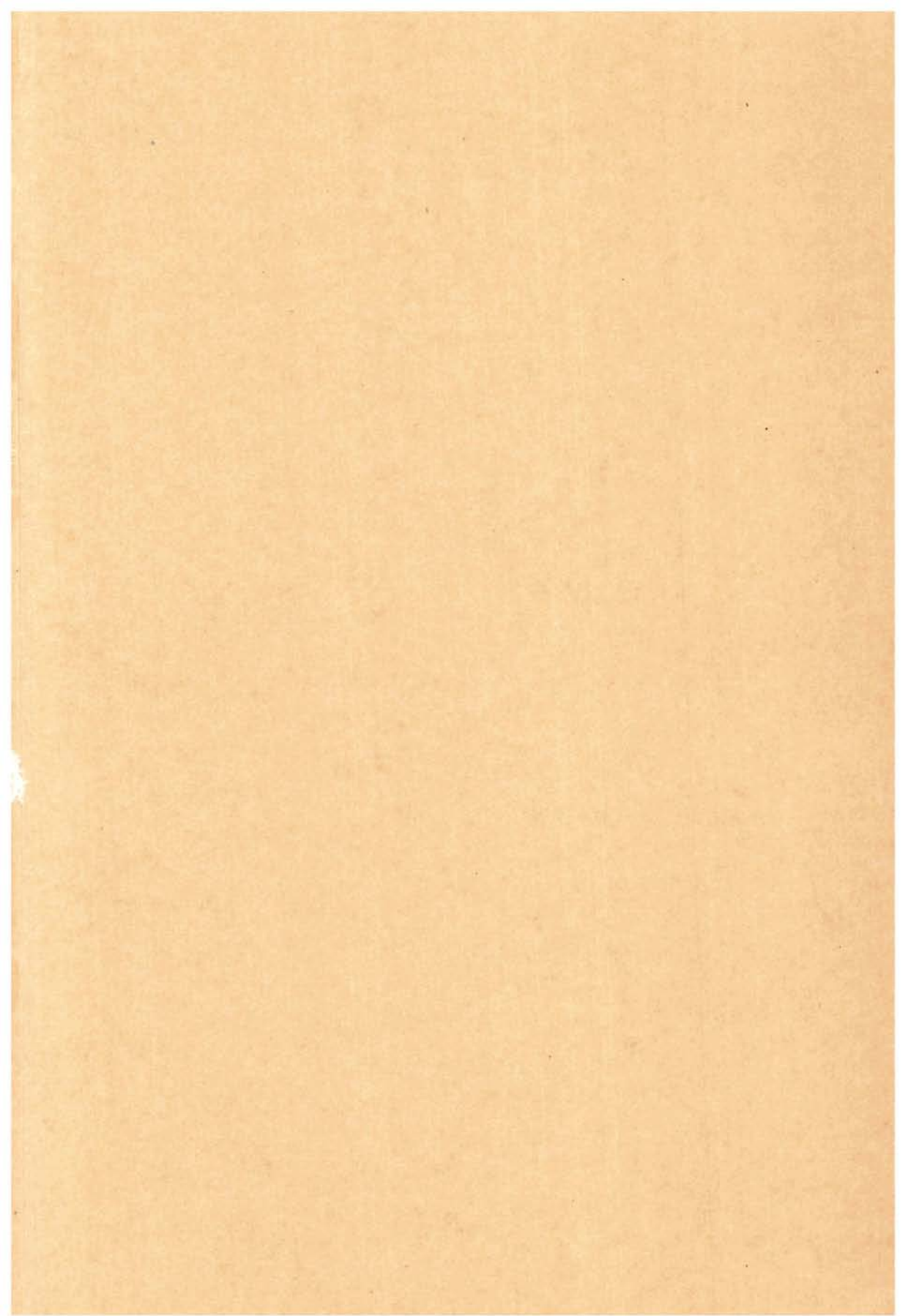
Die Studie knüpft sich an die ersten Jahre der Geschichte des ungarischen Nationaltheaters (1837-1840). Damals trug das Theater den Namen Pester Ungarisches Theater. Der Theaterbetrieb war durch die vom Komitat Pest unterstützte Aktiengesellschaft gesichert.

Die Besitznahme des Theaters von der Nation war im Gesetzartikel 44 vom Jahre 1840 sanktioniert worden. Für Bau- und Anlagekosten wurden 50 000 Silberforint zur Verfügung gestellt. Da die auf das Konto des Komitates Pest gehenden Baukosten 40 000 Silberforint betrug, blieben für die Übernahme der als Eigentum der Aktionäre anerkannten Bühnenbilder, Kostüme und Bibliothek nur 10 000 Silberforint übrig. Das war nicht nur weniger als die Gegenstände wert waren, aber es sollte noch zehn Jahre lang dauern, bis die 10 000 Silberforint ausgezahlt wurden. Die letzte Rate der vom Parlament 1840 beschlossenen Summe wurde von der absolutistischen Regierung in Wien erst 1853 ausgezahlt. So konnte die Tätigkeit der Aktiengesellschaft erst im Frühjahr 1854, nachdem die Schulden aus der vorausgegangenen Theaterjahren ausgeglichen wurden, abgeschlossen werden.

Die bisher unbekanntenen Angaben der Geschichte der Pester Ungarischen Theaters verwaltenden Aktiengesellschaft sind nicht nur für die ungarische Theatergeschichte, sondern für die der ungarischen Gesellschaft beachtungswert und lehrreich.

Kiadja az Országos Széchényi Könyvtár
Felelős kiadó: Poprády Géza, az OSZK mb. főigazgatója
Budapest I., Budavári Palota F. épület
Postacím: 1827 Budapest

Készült az Országos Széchényi Könyvtár
Nyomdaüzemében, Budapest
600 példányban, 42 A/5 ív terjedelemben.
Munkaszám: 93.084

Ára: 1 000,- Ft